

**T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN PSİKOLOJİSİ BİLİM DALI**

**TÜRKİYE'DE DİNİ DANIŞMA VE REHBERLİK
- ALANLARI, İMKÂN LARI VE YÖNTEMLERİ -
(Diyanet İşleri Başkanlığı Örneği)**

(DOKTORA TEZİ)

Ömer Faruk SÖYLEV

**Danışman:
Prof. Dr. Hayati HÖKELEKLİ**

BURSA - 2014

TEZ ONAY SAYFASI

T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Din Psikolojisi Bilim Dalı'nda 710821003 numaralı Ömer Faruk SÖYLEV'in hazırladığı "Türkiye'de Dini Danışma ve Rehberlik: Alanları, İmkanları ve Yöntemleri (Diyanet İşleri Başkanlığı Örneği)" konulu Doktora Tezi ile ilgili tez savunma sınavı, 23.05/2014 günü 14:00 - 17:00..saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin başarılı olduğuna oybirliği ile karar verilmiştir.

Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu
Başkanı Prof. Dr. Hayati HÖKELEKLI
Uludağ Üniversitesi

Üye
Prof. Dr. Ali Ulvi MEHMEDOĞLU
Marmara Üniversitesi

Üye
Prof. Dr. Mehmet Akif KILAVUZ
Uludağ Üniversitesi

Üye
Doç. Dr. İbrahim GÜRSES
Uludağ Üniversitesi

Üye
Doç. Dr. Ahmet ALBAYRAK
Uludağ Üniversitesi

23.05.2014

Ö Z E T

Adı ve Soyadı : Ömer Faruk SÖYLEV
Üniversite : Uludağ Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler
Anabilim Dalı : Felsefe ve Din Bilimleri
Bilim Dalı : Din Psikolojisi
Tezin Niteliği : Doktora Tezi
Sayfa Sayısı : XX + 522
Mezuniyet Tarihi : .../.../2014
Tez Danışmanı : Prof. Dr. Hayati HÖKELEKLİ

TÜRKİYE’DE DİNİ DANIŞMA VE REHBERLİK - ALANLARI, İMKÂN LARI VE YÖNTEMLERİ - (Diyanet İşleri Başkanlığı Örneği)

Bu çalışmada dini danışma ve rehberlik hizmetlerinin ülkemizdeki uygulama alanları, imkânları ve yöntemleri din psikolojisi açısından incelenmiştir. Teorik çerçeve ve anket uygulaması olmak üzere temelde iki bölümden oluşan bu araştırma, insanın tehdit altındaki ruhsal durumuna, din hizmetlerinin nasıl destek sağlaması gerektiği hususuna odaklanmaktadır.

İki bölümden oluşan teorik bölümde ilk olarak dini danışma ve rehberliğin kavramsal çerçevesi, pastoral psikoloji yaklaşımları dâhil edilerek oluşturulmuştur. Dini danışma ve rehberlik, klasik dini bilgi aktarımından daha çok dini bilginin terapötik aktarımı ya da psikolojik yardım süreci ile ilgilidir. Bu nedenle bu bölümde dini danışma ve rehberliğin, psikolojik danışma ve rehberlik ile ilişkisi çerçevesinde, psikolojik ve dini temelleri üzerinde durulmuştur. Teorik kısmın ikinci bölümünde, Türkiye’de dini danışma ve rehberlik ilişkilerinin gerekli olduğu alanlar, dini danışma ve rehberlik ilişkilerini sağlama yolları (imkânlar) ve sorunların çözümüne yardımcı olacak yaklaşımlar, teknik ve yöntemler ele alınmıştır.

Bir alan araştırması olan çalışmanın uygulama bölümünde ise din görevlilerinin dini danışma ve rehberlik ilişkilerinin nasıl bir örüntü gösterdiği incelenmiştir. Bu amaçla Diyanet İşleri Başkanlığı’nda dini danışma ve rehberlik hizmeti veren personele, Kişisel Bilgi Formu, İnovatif Tutum Ölçeği, Dini Danışma ve Rehberlik Tutum Ölçeği ve Maslach Tükenmişlik Ölçeği’nden oluşan anket uygulanmıştır. Araştırmada elde edilen bulgulara göre, araştırmaya katılan din görevlileri arasında anlamlılık derecesinde farklılıkların, ilişki ve etkileşimin bulunduğu tespit edilmiştir. Yapılan istatistiksel analizler sonunda araştırmada öngörülen hipotezlerin büyük çoğunluğunun desteklendiği gözlenmiştir.

Anahtar Sözcükler

Din, Psikoloji, Pastoral Psikoloji, Dini Danışma ve Rehberlik, Diyanet.

ABSTRACT

Name and Surname : Ömer Faruk SÖYLEV
University : Uludağ University
Institution : Social Science Institution
Field : Study of Religion And Philosophy
Branch : Psychology of Religion
Degree Awarded : Doctorate (PhD)
Page Number : XX + 522
Degree Date : ... / ... / 2014
Supervisor (s) : Prof. Dr. Hayati HÖKELEKLİ

PASTORAL CARE AND COUNSELING IN TURKEY - FIELDS, POSSIBILITIES AND METHODS – (The Case of The Presidency of Religious Affairs)

In this study, religious counseling and guidance services in our country, applications, opportunities and methods were examined in terms of the psychology of religion. Including the theoretical framework and survey application, this study basically consists of two parts, the mental state of people under threat, religious services focuses on the issues of how to provide assistance.

The theoretical part consists of two parts, the first conceptual framework of religious counseling and guidance, including approaches have been devised in pastoral psychology. Religious counseling and guidance classic religious knowledge transfer rather than religious knowledge transfer the therapeutic process or psychological help is about. Therefore, religious counseling and guidance in this section, within the framework of the relationship between psychological counseling and guidance, psychological and religious foundations are emphasized. The theoretical part in the second part, Turkey's religious guidance and counseling relationship is necessary fields, religious counseling and guidance relationships provide paths (opportunities) and problem solving that will help approaches, techniques and methods are discussed.

A field study in the application part of the work of clergy religious counseling and guidance on how a pattern of relationships which have been examined. For this purpose, The Presidency of Religious Affairs Personnel providing religious counseling and guidance services, Personal Information Form, Innovative Attitude Scale, Religious Counseling and Guidance, and Maslach Burnout Inventory Attitude Scale was administered survey from. According to the findings obtained in the study, participated in the survey of religious officials of the differences in the degree of significance have been identified where relationship and interaction. At the end of the statistical analysis supported research has been observed that the majority of hypotheses predicted.

Keywords:

Religion, Psychology, Pastoral Psychology, Pastoral Care and Counseling, Presidency of Religious Affairs.

ÖNSÖZ

Bireysel ve toplumsal hayat açısından din, çok geniş bir çerçevede varoluşsal bir çözümleme yaparak hayatı anlamlandırma işlevi görmektedir. Din insanların iç dünyalarındaki ahenk ve davranışlarının şeklini ve yönünü belirlemedeki denge sağlayıcı rolü itibariyle psiko-sosyal uyum ve ruh sağlığı için de önemli bir olgudur. Ne var ki, mutluluk peşinde koşan insanların dinin bu önemli gücünden yeterli şekilde istifade ettiklerini söylemek mümkün görünmemektedir. Dinimizin retorik olmayan iyileştirici, destekleyici, birleştirici, yönlendirici, geliştirici vb. insan ve toplumun yapısını güçlendiren dinamikleriyle günümüz insanının tam ve doğru şekilde buluşamadığı aşikârdır. Bu problemin sebepleri ve aşılması için gerekli pek çok şey söylenebilir.

Sayıları artık yüz elli bine yaklaşan din hizmeti veren personelin görev yaptıkları yerlerde etkin olamaması akla gelen ilk nedenler arasında olmalıdır. Din hizmetlisi yetiştiren kurumlarımızın da halkın ihtiyacını karşılayacak sayı ve düzeyde yetkin eleman yetiştirdiği söylenemez. O halde bu konuda her konumdaki, bütün ilgililere büyük sorumluluklar düşmektedir. Bu çalışmayla, hem alandaki büyük boşluğa küçük bir katkı yapmak hem de akademisyenlerin dikkatini bu yöne çekmeyi amaçladık. Zira Türkiye’de dini danışma ve rehberlik alanında tamamlanan ilk doktora çalışması olma özelliğini taşıyan bu araştırmanın bundan sonra yapılacak çalışmalara önemli bir basamak teşkil edeceği umulmaktadır.

Diğer taraftan, ülkemizde birey ve toplum ile dini en ideal şekilde buluşturma ve toplumu din konusunda aydınlatma görevi Diyanet İşleri Başkanlığına verilmiştir. Bu kurumda yaklaşık 18 yıldan beri din hizmeti sunan bir din görevlisi (Başvaiz) olarak, modern dünyanın kalabalıklar içinde yalnızlaştırdığı hatta anlamsızlık ve yabancılaşma ile karşı karşıya bıraktığı insanımızın, dinin manevi gücü ile nasıl verimli, etkili, sağlıklı, sürekli ve kalıcı bir biçimde ihtiyaçlarının karşılanacağı her zaman ilgimi çeken konular oldu. Özellikle sosyal içerikli din hizmetlerinin sunumunda arkadaşlarımızla birlikte alanda zaman zaman yaşadığımız çaresizlik ve yetersizlikler, beni bu konulardaki araştırmalara ve hususiyetle dini danışma ve rehberlik alanını keşfetme gayretine itmiştir.

Her bilimsel çalışma hazırlanırken bir takım güçlüklerle karşılaşılması kaçınılmazdır. Hele ülkemiz şartlarında ve din/diyanet konularında araştırma yapmak söz konusu olduğunda bu zorluklar daha da artmaktadır. Karşılaştığımız en büyük zorluk alanda daha önce yapılmış yeterli çalışmanın olmamasıdır. Bu koşullar altında mesleki tecrübeyi akademik disiplinle buluşturma konusunda beni cesaretlendiren, araştırmanın konu seçiminden tamamlanma aşamasına varıncaya kadar bütün süreçlerinde ilgi ve desteğini esirgemeyen, öneri ve düşünceleri ile beni yönlendiren değerli danışman hocam Prof. Dr. Hayati Hökelekli’ye öncelikle saygı ve şükranlarımı sunarım.

Tez dönemi boyunca tavsiye ve görüşlerinden faydalandığım hocalarım; Prof. Dr. Mehmet Emin Ay, Prof. Dr. Mehmet Akif Kılavuz, Prof. Dr. Abdurrahman Kurt ve Doç. Dr. İbrahim Gürses hocalarıma şükranlarımı sunmak istiyorum. Anket uygulaması ile ilgili süreçte özellikle anketin olgunlaştırılması ve uygulanmasında gerekli destek ve izinleri veren “Diyanet İşleri Başkanlığı” Strateji Geliştirme Başkanı Dr. Nejdet Subaşı, Din Hizmetleri Genel Müdürü Dr. Yaşar Yiğit ve Eğitim Hizmetleri Genel Müdürü Prof. Dr. Ali Erbaş beylere minnettarlığımı ifade etmek isterim. Aile ve Dini Rehberlik Daire Başkanı Doç. Dr. Huriye Martı hanımefendi ve Hizmet İçi Eğitim ve Rehberlik Daire

Başkanı Kadir Dinç beylerin yakın ilgi ve destekleri olmasaydı, müftü, müftü yardımcısı ve Aile İrşad ve Rehberlik bürosu personelin tamamına ulaşmamız ve yüksek bir geri dönüş sağlamamız mümkün olmazdı. Kendilerine ayrıca minnetlerimi arz ediyorum. Verilerin analiz ve yorumunda destek aldığım İstatistik Bölümü Öğretim Üyesi (Bitlis Eren Üniversitesi Rektör Yardımcısı) Prof. Dr. İbrahim Güney ve SPSS kullanımı ile tezimin istatistiksel işlemlerinin kontrolünde yardımlarını esirgemeyen Yıldız Teknik Üniversitesi İstatistik Bölümü Öğretim Üyesi Doç. Dr. İbrahim Demir'e özel teşekkürlerimi sunarım.

Ayrıca, tezimin önemli bir kısmı olan alan çalışmasını gerçekleştirebilmem için anket uygulamasına katılarak değerli görüş ve katkılarını esirgemeyen kıymetli müftü, müftü yardımcısı, vaiz ve müftülük personeline çok teşekkür ederim. Uzun süren bu çalışmam esnasında, maddi ve manevi olarak çalışmalarına destek veren Dini ve Sosyal Hizmet Vakfı'na, daima samimi bir hoşgörü ile yaklaşarak hiçbir yardımı esirgemeyen aileme, bilhassa eşim ve çocuklarıma sonsuz şükranlarımı sunarım.

Bursa – 2014

Ömer Faruk SÖYLEV

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	ii
Ö Z E T.....	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vii
KISALTMALAR.....	xiv
TABLolar.....	xvi
ŞEKİLLER.....	xx
GİRİŞ.....	1
1. Araştırmanın Konusu.....	1
2. Araştırmanın Amacı.....	5
3. Araştırmanın Önemi.....	6
4. Araştırmanın Yöntemi.....	9
4.1. Araştırmanın Problemi.....	11
4.2. Araştırmanın Hipotezleri.....	14
4.3. Araştırmanın Sınırlıkları.....	17
4.4. Araştırmanın Sayıtları.....	18
5. Daha Önce Yapılan Çalışmalar.....	18

BİRİNCİ BÖLÜM

TEORİK ÇERÇEVE

1. DİNİ DANIŞMA VE REHBERLİK: TEMEL KAVRAMLAR VE TARİHİ ARKAPLAN.....	24
1.1. PSİKOLOJİK DANIŞMA VE REHBERLİK.....	26
1.1.1. Psikolojik Danışma.....	27
1.1.2. Rehberlik.....	30
1.2. PSİKOLOJİK DANIŞMA, PSİKOTERAPİ VE DİN.....	32
1.3. PSİKOLOJİK DANIŞMA VE MESLEKLEŞMİŞ UYGULAMA ALANLARI.....	40
1.3.1. Psikiyatri: Psikiyatrist (Psikiyatrist ya da Psikiyatri Hekimi).....	41

1.3.2. Klinik Psikoloji: Psikolog, Klinik Psikolog ve Sosyal Hizmet Uzmanı	43
1.3.3. Danışma Psikolojisi: Danışman ve Rehber (Psikolojik Danışman).....	47
1.3.4. Pastoral Psikoloji: Dini Danışman (Müftü, Vaiz, Din Görevlisi)	49
1.4. DİNİ DANIŞMA VE REHBERLİK: TANIM VE TARİHÇE	51
1.4.1. Pastoral Care and Counseling Kavramları	52
1.4.1.1. Pastoral Care	53
1.4.1.2. Pastoral Counseling.....	55
1.4.2. Dini Danışma ve Rehberliğin Mahiyeti, Tanımı ve Amacı	59
1.4.3. Dini Danışma ve Rehberliğin Ortaya Çıkışı	64
2. DİNİ DANIŞMA VE REHBERLİĞİN KURAMSAL TEMELLERİ	72
2.1. DİNİ DANIŞMA VE REHBERLİĞİN PSİKOLOJİK TEMELLERİ	72
2.1.1. Psikanalitik Danışma Kuramları	73
2.1.1.1. Psikanaliz ve Sigmund Freud.....	73
2.1.1.2. Analitik Psikoloji ve Carl Gustav Jung.....	77
2.1.1.3. Bireysel Psikoloji ve Alfred Adler.....	78
2.1.1.4. Bütüncül Yaklaşım ve Karen Horney	79
2.1.1.5. İlişkiler Kuramı ve Harry Stack Sullivan.....	80
2.1.1.6. Hümanistik Psikanaliz ve Erich Fromm	80
2.1.1.7. Otto Rank	81
2.1.2. Hümanistik Danışma Kuramları	81
2.1.2.1. Danışanı Merkez Alan Terapi Yaklaşımı ve Carl Rogers.....	81
2.1.2.2. Holistik Kuram ve Abraham Maslow	83
2.1.2.3. Gestalt Psikolojik Danışma Kuramı.....	84
2.1.2.4. Varoluşçu Psikolojik Danışma Kuramı ve Logoterapi	85
2.1.3. Davranışçı Danışma Kuramları.....	88
2.2. DİNİ DANIŞMA VE REHBERLİĞİN DİNİ TEMELLERİ	89
2.2.1. Kur'an	91
2.2.1.1. Kur'an'a Göre İnsanın Psikolojik Yapısı ve Rehberlik İhtiyacı... ..	92
2.2.2. Sünnet.....	98
2.2.2.1. Hz. Peygamber'in Dini Danışma ve Rehberlik Rolü	98
2.2.2.2. Hz. Peygamber'in Dini Danışma ve Rehberlik Yaklaşımları	100

2.2.3. Dini Gelenek	105
2.2.3.1. İslam Geleneğinde Dini Danışma ve Rehberlik	
Merkezi Olarak Camiler	109
2.2.3.2. İslam Geleneğinde Dini Danışman ve Rehber Olarak İmamlar..	110
2.2.3.3. İslam Geleneğinde Diğer Dini Danışma ve Rehberlik Ortamları	112
2.2.3.4. İslam Geleneğinde Cami ve İmamların Rol ve	
Fonksiyonlarında Daralma	112

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE DİNİ DANIŞMA VE REHBERLİK ALANLARI, İMKÂNLARI VE YÖNTEMLERİ

1. TÜRKİYE’DE DİNİ DANIŞMA VE REHBERLİK ALANLARI	116
1.1. DİN EĞİTİMİ VE İRŞAT HİZMETLERİ ALANI	117
1.1.1. Din Eğitimi ve İrşat Hizmetlerinde Geleneksel Alan	118
1.1.1.1. Cami Merkezli Din Eğitimi ve İrşat Hizmetleri.....	120
1.1.1.2. Cami Dışı Din Eğitimi ve İrşat Hizmetleri	122
1.1.2. Din Eğitimi ve İrşat Hizmetlerinde Hedef Kitleler	122
1.1.2.1. Çocuklar	123
1.1.2.2. Gençler	127
1.1.2.3. Yetişkinler	130
1.1.2.4. Yaşlılar	132
1.1.3. Din Eğitimi ve İrşat Hizmetlerinde Yeni Alan: Dini Danışma ve	
Rehberlik	134
1.2. AİLE VE SOSYAL HİZMETLER ALANI.....	135
1.2.1. Aile ve Sosyal Hizmetler ile Din İlişkisi	136
1.2.2. Aile ve Sosyal Hizmetlerde Dini Danışma ve Rehberlik.....	141
1.3. SAĞLIK HİZMETLERİ ALANI.....	149
1.3.1. Sağlık Hizmetleri ile Din İlişkisi	149
1.3.2. Sağlık Hizmetlerinde Dini Danışma ve Rehberlik.....	152
1.4. ADALET HİZMETLERİ ALANI	155
1.4.1. Adalet Hizmetleri ile Din İlişkisi	155
1.4.2. Adalet Hizmetlerinde Dini Danışma ve Rehberlik	158
2. TÜRKİYE’DE DİNİ DANIŞMA VE REHBERLİK İMKÂNLARI.....	161

2.1. TEORİK AÇIDAN TÜRKİYE’DE DİNİ DANIŞMA VE REHBERLİK İMKÂNI.....	161
2.1.1. Hermenötik Açından Dini Danışma ve Rehberlik İmkânı.....	161
2.1.2. İslam Dini Açısından Dini Danışma ve Rehberlik İmkânı	167
2.1.3. Türk Toplumunun Sosyo-Kültürel Yapısı ve Gelenekleri Açısından Dini Danışma ve Rehberlik İmkânı	168
2.2. PRATİK AÇIDAN TÜRKİYE’DE DİNİ DANIŞMA VE REHBERLİK İMKÂNI	171
2.2.1. Din Hizmeti Kurumlarında Dini Danışma ve Rehberlik.....	171
2.2.1.1. Din Hizmetlerinde Kurumsal-Yapısal İmkânlar	171
2.2.1.2. Din Hizmetlerinde Dini Danışma ve Rehberliğin Geçmişi ve Yasal İmkânlar.....	174
2.2.1.3. Din Hizmetlerinde Dini Danışma ve Rehberlik İmkânları	174
2.2.2. Aile ve Sosyal Hizmet Kurumlarında Dini Danışma ve Rehberlik ...	186
2.2.2.1. Aile ve Sosyal Hizmetlerde Kurumsal-Yapısal İmkânlar	186
2.2.2.2. Aile ve Sosyal Hizmet Kurumlarında Din Hizmetlerinin Geçmişi ve Yasal İmkânlar.....	188
2.2.2.3. Aile ve Sosyal Hizmet Kurumlarında Dini Danışma ve Rehberlik	190
2.2.3. Sağlık Kurumlarında Dini Danışma ve Rehberlik	192
2.2.3.1. Sağlık Hizmetlerinde Kurumsal-Yapısal İmkânlar.....	192
2.2.3.2. Sağlık Kurumlarında Din Hizmetlerinin Geçmişi ve Yasal İmkânlar	193
2.2.3.3. Sağlık Kurumlarında Dini Danışma ve Rehberlik	195
2.2.4. Ceza İnfaz Kurumlarında Dini Danışma ve Rehberlik	198
2.2.4.1. Cezaevi Hizmetlerinde Kurumsal-Yapısal İmkânlar	198
2.2.4.2. Ceza İnfaz Kurumlarında Din Hizmetlerinin Geçmişi ve Yasal İmkânlar.....	199
2.2.4.3. Ceza İnfaz Kurumlarında Dini Danışma ve Rehberlik	200
3. DİNİ DANIŞMA VE REHBERLİK YÖNTEMLERİ.....	204
3.1. DİNİ DANIŞMA VE REHBERLİK SÜRECİ VE ÖZELLİKLERİ.....	206
3.1.1. Dini Danışma ve Rehberlik Sürecinde Temel Aşamalar	208

3.1.2. Dini Danışma ve Rehberliği Din Eğitimi ve İrsat Süreçlerinden Farklı Kılan Özellikler.....	211
3.2. DİNİ DANIŞMA VE REHBERLİKTE TEMEL YAKLAŞIMLAR.....	214
3.2.1. Stratejik Yaklaşımlar.....	214
3.2.1.1. Kişiyeye Özel (Öznel) Sorunlara Odaklanma.....	214
3.2.1.2. İhtiyaca Odaklanma	215
3.2.1.3. Zaman-Mekân Faktörünü Dikkate Alma	215
3.2.1.4. Etik İlkelerine Uyuma	215
3.2.2. Fonksiyonel Yaklaşımlar	216
3.2.2.1. İyileştirici (Healing).....	217
3.2.2.2. Destekleyici (Sustaining)	217
3.2.2.3. Yönlendirici (Guiding).....	218
3.2.2.4. Uzlaştırıcı (Reconciling).....	219
3.2.2.5. Geliştirici (Nurturing)	219
3.3. DİNİ DANIŞMA VE REHBERLİK İLKELERİ.....	221
3.3.1. Dini Danışma ve Rehberlik Sürecinde Temel İlkeler	221
3.3.1.1. Saydamlık.....	221
3.3.1.2. Saygınlık	223
3.3.1.3. Empatik Anlayış.....	224
3.3.1.4. Somutluk	226
3.3.2. Dini Danışma ve Rehberliğin Boyutları ve Genel İlkeleri.....	226
3.4. DİNİ DANIŞMA VE REHBERLİK TEKNİKLERİ	231
3.4.1. Bireyi Tanıma Teknikleri: Psikanalitik Teknikler	231
3.4.2. Hizmet Sunma Teknikleri: Terapötik Tutum ve Beceriler	233
3.4.2.1. Sözsüz İfade ve Davranışlar.....	235
3.4.2.2. Aktif (Etkin) Dinleme	236
3.4.2.3. Konuşmaya Davet	237
3.4.2.4. Soru Sorma.....	237
3.4.2.5. Yakından İlgilenme	238
3.4.2.6. İçeriği Yansıtma	239
3.4.2.7. Sorumlulukların Paylaşılması	240
3.4.2.8. Yorumlama ve Özetleme	240

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ARAŞTIRMA BULGULARI VE YORUMLAR

1. ARAŞTIRMA METODU	242
1.1. ARAŞTIRMANIN MODELİ	242
1.2. ARAŞTIRMANIN EVRENİ	243
1.3. VERİ TOPLAMA VE ÖLÇME ARAÇLARI	244
1.3.1. Veri Toplama ve Ölçme Araçlarını Oluşturma	244
1.3.2. Kişisel Bilgi Formu	245
1.3.3. İnovatif Tutum Ölçeği	246
1.3.4. Dini Danışma ve Rehberlik Tutum Ölçeği	247
1.3.5. Maslach Tükenmişlik Ölçeği	249
1.4. Veri Toplama Aracının Geçerlik ve Güvenirlik Çalışmaları	250
1.5. PUANLAMA SİSTEMİ	253
1.5.1. Kişisel Bilgi Formu:	253
1.5.2. İnovatif Tutum Ölçeği	253
1.5.3. Dini Danışma ve Rehberlik Tutum Ölçeği	254
1.5.4. Maslach Tükenmişlik Ölçeği	255
1.6. UYGULAMA VE VERİLERİN TOPLANMASI	255
1.7. VERİLERİN ANALİZİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ	256
2. BULGU VE ANALİZLER	258
2.1. DEMOGRAFİK BİLGİLER	258
2.2. DİNİ DANIŞMA VE REHBERLİK İLİŞKİLERİ: OLGUSAL DURUMLAR	268
2.2.1. Dini Danışma ve Rehberlik Deneyimleri	268
2.2.2. Dini Danışma ve Rehberlik Eğitimleri	279
2.2.3. Başarılı Görülen Mesleki Alanlar	285
2.2.4. Genel Mesleki Memnuniyet	294
2.2.5. Karşılaşılan Sorunların Nitelikleri	299
2.3. İNOVATİF TUTUM	313
2.4. DİNİ DANIŞMA VE REHBERLİK TUTUMLARI	324
2.5. MESLEKİ TÜKENMİŞLİK	342

3. YORUM VE TARTIŞMA	364
3.1. DİNİ DANIŞMA VE REHBERLİK İLİŞKİLERİ BAĞLAMINDAKİ OLGUSAL BULGULARIN DEĞERLENDİRİLMESİ	364
3.1.1. Dini Danışma ve Rehberlik Deneyimleri	365
3.1.2. Dini Danışma ve Rehberlik Eğitimleri	371
3.1.3. Başarılı Görülen Mesleki Alanlar İçinde Dini Danışma ve Rehberliğin Yeri	376
3.1.4. Genel Mesleki Memnuniyet Durumları	382
3.1.5. Karşılaşılan Sorunların Nitelikleri	388
3.2. İNOVATİF TUTUMLARLA İLGİLİ BULGULARIN DEĞERLENDİRİLMESİ	397
3.3. DİNİ DANIŞMA VE REHBERLİK TUTUMLARI İLE İLGİLİ BULGULARIN DEĞERLENDİRİLMESİ	406
3.4. MESLEKİ TÜKENMİŞLİK TUTUMLARI İLE İLGİLİ BULGULARIN DEĞERLENDİRİLMESİ	419
3.5. DİNİ DANIŞMA VE REHBERLİK TUTUMLARI İLE DİĞER , ÖLÇEKLER VE GENEL MESLEKİ MEMNUNİYET DÜZEYLERİ ARASINDA İLİŞKİ HAKKINDAKİ BULGULARIN DEĞERLENDİRİLMESİ	437
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	442
SONUÇLAR	442
ÖNERİLER:	455
KAYNAKLAR	459
EKLER.....	493
EK -1: ANKET UYGULAMA İZİNİ	493
EK -2: ANKET FORMU	494
EK -3: EK TABLOLAR	498
ÖZGEÇMİŞ.....	522

KISALTMALAR

Kısaltma	Bibliyografik Bilgi
a.e.	: Aynı eser
a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.md.	: Adı geçen madde
a.g.tb.	: Adı geçen tebliğ/bildiri
a.g.t.	: Adı geçen tez
akt.	: Aktaran
Ans.	: Ansiklopedisi
ark.	: Arkadaşları
AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
b.	: Basım
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
CÜİFD	: Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
çev.	: Çeviren
DEM	: Değerler Eğitim Merkezi
der.	: Derleyen
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
diğ.	: Diğerleri
DSM-IV	: Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders, 4th Edition
ed.	: Editör/ler
et. al.	: Ve diğerleri/arkadaşları
Haz.	: Hazırlayan
Hz.	: Hazreti
Inc.	: Incorporated/anonim şirket
Krş.	: Karşılaştırmız
md.	: Maddesi
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
MÜİFAV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
OMÜİFD	: Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

p.	: Page/sayfa
PDR-DER	: Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Derneği
pp.	: From page to page/sayfadan sayfaya
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
s.a.v.	: Sallallahü aleyhi vesellem
SABEV	: Sosyal Hizmetler Araştırma, Belgeleme, Eğitim Vakfı
SPSS	: Statistic Program for Social Sciences
ss.	: Sayfadan sayfaya
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TİDEF	: Türkiye İlahiyat Tedrisatına Yardım Eden Dernekler Federasyonu
UÜİFD	: Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
V.	: Volume/cilt
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve diğerleri

TABLolar

Tablo- 1: İnovatif Tutum Ölçeği KMO and Bartlett's Testi Sonuçları.....	251
Tablo- 2: Dini Danışma ve Rehberlik Tutum Ölçeği KMO and Bartlett's Testi Sonuçları.....	252
Tablo- 3: Maslach Tükenmişlik Ölçeği Cronbach's Alpha Sonucu	252
Tablo- 4: Araştırmaya Katılanların Cinsiyete Göre Dağılımı	258
Tablo- 5: Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin Cinsiyetlerine Göre Dağılımı.....	259
Tablo- 6: Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin Medeni Durumlarına Göre Dağılımı	260
Tablo- 7: Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin Yaşlarına Göre Dağılımı.....	261
Tablo- 8: Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin Eğitim Durumlarına Göre Dağılımı.....	262
Tablo- 9: Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin Unvanları	264
Tablo- 10: Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin Görev Birimleri.....	265
Tablo- 11: Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin Hizmet Süresine Göre Dağılımı	266
Tablo- 12: Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin Haseki Eğitimi Durumları	267
Tablo- 13: İrşat ve Dini Rehberlik İçin Görev Yapılan Kurumlar	268
Tablo- 14: İrşat ve Dini Rehberlik Hizmeti Yapanların Unvanlarına Göre Dağılımı	270
Tablo- 15: İrşat ve Dini Rehberlik Hizmeti Yapanların Görev Birimlerine Göre Dağılımı ...	272
Tablo- 16: İrşat ve Dini Rehberlik Hizmeti Yapanların Hizmet Sürelerine Göre Dağılımı....	274
Tablo- 17: İrşat ve Dini Rehberlik Hizmeti Yapanların Yaşlarına Göre Dağılımı	276
Tablo- 18: İrşat ve Dini Rehberlik Hizmeti Yapanların Cinsiyetlerine Göre Dağılımı	278
Tablo- 19: Dini Danışma ve Rehberlik Eğitimi Alma Durumu	279
Tablo- 20: Dini Danışma ve Rehberlik Eğitimi Alma Durumunun Görev Birimlerine Göre Dağılımı.....	280
Tablo- 21: Dini Danışma ve Rehberlik Eğitimi Alma Durumunun Hizmet Süresine Göre Dağılımı.....	281
Tablo- 22: Dini Danışma ve Rehberlik Eğitimi Alma Durumunun İrşat ve Dini Rehberlik Yapılan Yere Göre Dağılımı	282
Tablo- 23: Dini Danışma ve Rehberlik Eğitimi Alma Durumunun Cinsiyete Göre Dağılımı.....	283
Tablo- 24: Dini Danışma ve Rehberlik Eğitimi Alma Durumunun Yaş Grubuna Göre Dağılımı.....	283
Tablo- 25: Dini Danışma ve Rehberlik Eğitimi Alma Durumunun Unvana Göre Dağılımı	284
Tablo- 26: Başarılı Görülen Meslek Alanları	285
Tablo- 28: Yaşa Göre Başarılı Görülen Meslek Alanları	288
Tablo- 29: Eğitim Durumuna Göre Başarılı Görülen Meslek Alanları	289
Tablo- 30: Haseki Eğitimi Alınıp Alınmamasına Göre Başarılı Görülen Meslek Alanları	290
Tablo- 31: Unvana Göre Başarılı Görülen Meslek Alanları	291
Tablo- 32: Görev Birimine Göre Başarılı Görülen Meslek Alanları.....	292
Tablo- 33: Hizmet Süresine Göre Başarılı Görülen Meslek Alanları	293
Tablo- 34: Genel Olarak Meslekten Memnuniyet.....	294
Tablo- 35: Yaşa Göre Genel Memnuniyet	295
Tablo- 36:Unvana Göre Genel Memnuniyet.....	296
Tablo- 37: Görev Birimine Göre Genel Memnuniyet	297
Tablo- 38: Cinsiyete Göre Genel Memnuniyet	297
Tablo- 39: Haseki Durumuna Göre Genel Memnuniyet	298
Tablo- 40: Hizmet Süresine Göre Genel Memnuniyet.....	298
Tablo- 41: Eğitim Durumuna Göre Genel Memnuniyet	299

Tablo- 42: Ailevi, Sosyal ve Psikolojik Nitelikleri Bulunan Sorularla Karşılaşma Sıklığı Soruları	300
Tablo- 43: Ailevi, Sosyal ve Psikolojik Nitelikleri Bulunan Sorularla Karşılaşma Sıklığı Sorularına Verilen Cevaplar	301
Tablo- 44: Psikolojik Nitelikleri Bulunan Sorularla Karşılaşma Sıklığı Sorusuna Verilen Cevapların Unvana Göre Karşılaştırılması	302
Tablo- 45: Sosyal Nitelikleri Bulunan Sorularla Karşılaşma Sıklığı Sorusuna Verilen Cevapların Unvana Göre Karşılaştırılması	303
Tablo- 46: Ailevi Nitelikleri Bulunan Sorularla Karşılaşma Sıklığı Sorusuna Verilen Cevapların Unvana Göre Karşılaştırılması	304
Tablo- 47: Sorulara Verilen Cevapları Yeterli Bulma Sorusuna Verilen Cevapların Görev Birimine Göre Karşılaştırılması	305
Tablo- 48: Psikolojik Nitelikleri Bulunan Sorularla Karşılaşma Sıklığı Sorularına Verilen Cevapların Görev Birimine Göre Karşılaştırılması	306
Tablo- 49: Sosyal Nitelikleri Bulunan Sorularla Karşılaşma Sıklığı Sorularına Verilen Cevapların Görev Birimine Göre Karşılaştırılması	307
Tablo- 50: Ailevi Nitelikleri Bulunan Sorularla Karşılaşma Sıklığı Sorularına Verilen Cevapların Görev Birimine Göre Karşılaştırılması	308
Tablo- 51: Sorulara Verilen Cevapları Yeterli Bulma Sorusuna Verilen Cevapların Görev Birimine Göre Karşılaştırılması	309
Tablo- 52: Psikolojik Nitelikleri Bulunan Sorularla Karşılaşma Sıklığı Sorularına Verilen Cevapların Hizmet Süresine Göre Karşılaştırılması	310
Tablo- 53: Sosyal Nitelikleri Bulunan Sorularla Karşılaşma Sıklığı Sorularına Verilen Cevapların Hizmet Süresine Göre Karşılaştırılması	310
Tablo- 54: Ailevi Nitelikleri Bulunan Sorularla Karşılaşma Sıklığı Sorularına Verilen Cevapların Hizmet Süresine Göre Karşılaştırılması	311
Tablo- 55: Sorulara Verilen Cevapları Yeterli Bulma Sorusuna Verilen Cevapların Hizmet Süresine Göre Karşılaştırılması	312
Tablo- 56: İnovatif Tutum Ölçeği Soruları	313
Tablo- 57: İnovatif Tutum Ölçeği Sorularına Verilen Cevaplar	314
Tablo- 58: İnovatif Tutum Ölçeği Faktör Sayısını Belirleme ve Açıklanan Varyans Yüzdeleri	315
Tablo- 59: İnovatif Tutum Ölçeği Faktör Yükleri (Döndürülmüş Faktör Matrisi) Tablosu ...	316
Tablo- 60: İnovatif Tutum Ölçeği Alt Faktörleri Tanımlayıcı İstatistikler	317
Tablo- 61: İnovatif Tutum Ölçeği Alt Faktörlerinden Uygulama ve Fikir Önderliğinin Yaşa Göre Karşılaştırılması	317
Tablo- 62: İnovatif Tutum Ölçeği Alt Faktörlerinden Deneyime Açıklığın Yaşa Göre Karşılaştırılması	318
Tablo- 63: İnovatif Tutum Ölçeği Alt Faktörlerinden Uygulama ve Fikir Önderliğinin Unvana Göre Karşılaştırılması	319
Tablo- 64: İnovatif Tutum Ölçeği Alt Faktörlerinden Deneyime Açıklığın Unvana Göre Karşılaştırılması	320
Tablo- 65: İnovatif Tutum Ölçeği Alt Faktörlerinden Uygulama ve Fikir Önderliğinin Görev Birimine Göre Karşılaştırılması	320
Tablo- 66: İnovatif Tutum Ölçeği Alt Faktörlerinden Deneyime Açıklığın Görev Birimine Göre Karşılaştırılması	321
Tablo- 67: İnovatif Tutum Ölçeği Alt Faktörlerinin Cinsiyete Göre Karşılaştırılması	322
Tablo- 68: İnovatif Tutum Ölçeği Alt Faktörlerinin Haseki Eğitimi Durumuna Göre Karşılaştırılması	322

Tablo- 69: İnovatif Tutum Ölçeği Alt Faktörlerinden Uygulama ve Fikir Önderliğinin Hizmet Süresine Göre Karşılaştırılması.....	323
Tablo- 70: İnovatif Tutum Ölçeği Alt Faktörlerinden Deneyime Açıklığın Hizmet Süresine Göre Karşılaştırılması	324
Tablo- 71: Dini Danışma ve Rehberlik Tutum Ölçeği Soruları	325
Tablo- 72: Dini Danışma ve Rehberlik Tutum Ölçeği Tanımlayıcı İstatistikler.....	326
Tablo- 73: Dini Danışma ve Rehberlik Tutum Ölçeği Faktör Sayısını Belirleme ve Açıklanan Varyans Yüzdeleri Tablosu.....	327
Tablo- 74: Dini Danışma ve Rehberlik Tutum Ölçeği Faktör Yükleri (Döndürülmüş Faktör Matrisi) Tablosu.....	328
Tablo- 75: Dini Danışma ve Rehberlik Tutum Ölçeği Alt Faktörleri Tanımlayıcı İstatistikler.....	329
Tablo- 76: Dini Danışma ve Rehberlik Tutum Ölçeği Kapsam Alt Faktörünün Yaşa Göre Karşılaştırılması	330
Tablo- 77: Dini Danışma ve Rehberlik Tutum Ölçeği Gerekliklik Alt Faktörünün Yaşa Göre Karşılaştırılması	331
Tablo- 78: Dini Danışma ve Rehberlik Tutum Ölçeği Yeterlilik Alt Faktörünün Yaşa Göre Karşılaştırılması	331
Tablo- 79: Dini Danışma ve Rehberlik Tutum Ölçeği Kapsam Alt Faktörünün Unvana Göre Karşılaştırılması	332
Tablo- 80: Dini Danışma ve Rehberlik Tutum Ölçeği Gerekliklik Alt Faktörünün Unvana Göre Karşılaştırılması	333
Tablo- 81: Dini Danışma ve Rehberlik Tutum Ölçeği Yeterlilik Alt Faktörünün Unvana Göre Karşılaştırılması	334
Tablo- 82: Dini Danışma ve Rehberlik Tutum Ölçeği Kapsam Alt Faktörünün Görev Birimine Göre Karşılaştırılması	334
Tablo- 83: Dini Danışma ve Rehberlik Tutum Ölçeği Gerekliklik Alt Faktörünün Görev Birimine Göre Karşılaştırılması	335
Tablo- 84: Dini Danışma ve Rehberlik Tutum Ölçeği Yeterlilik Alt Faktörünün Görev Birimine Göre Karşılaştırılması	336
Tablo- 85: Dini Danışma ve Rehberlik Tutum Ölçeği Alt Faktörlerinin Cinsiyete Göre Karşılaştırılması	337
Tablo- 86: Dini Danışma ve Rehberlik Tutum Ölçeği Alt Faktörlerinin Haseki Eğitim Durumuna Göre Karşılaştırılması	337
Tablo- 87: Dini Danışma ve Rehberlik Tutum Ölçeği Kapsam Alt Faktörünün Eğitim Durumu Göre Karşılaştırılması	338
Tablo- 88: Dini Danışma ve Rehberlik Tutum Ölçeği Gerekliklik Alt Faktörünün Eğitim Durumu Göre Karşılaştırılması	339
Tablo- 89: Dini Danışma ve Rehberlik Tutum Ölçeği Yeterlilik Alt Faktörünün Eğitim Durumu Göre Karşılaştırılması	339
Tablo- 90: Dini Danışma ve Rehberlik Tutum Ölçeği Kapsam Alt Faktörünün Hizmet Süresine Göre Karşılaştırılması	340
Tablo- 91: Dini Danışma ve Rehberlik Tutum Ölçeği Gerekliklik Alt Faktörünün Hizmet Süresine Göre Karşılaştırılması.....	341
Tablo- 92: Dini Danışma ve Rehberlik Tutum Ölçeği Yeterlilik Alt Faktörünün Hizmet Süresine Göre Karşılaştırılması.....	342
Tablo- 93: Maslach Tükenmişlik Ölçeği Soruları	343
Tablo- 94: Maslach Tükenmişlik Ölçeği Tanımlayıcı İstatistikler.....	344
Tablo- 95: Maslach Tükenmişlik Ölçeği Alt Faktörleri Tanımlayıcı İstatistikler.....	345

Tablo- 96: Maslach Tükenmişlik Ölçeği Kişisel Başarı Alt Faktörünün Yaşa Göre Karşılaştırılması	346
Tablo- 97: Maslach Tükenmişlik Ölçeği Duyarsızlaşma Alt Faktörünün Yaşa Göre Karşılaştırılması	347
Tablo- 98: Maslach Tükenmişlik Ölçeği Duygusal Tükenme Alt Faktörünün Yaşa Göre Karşılaştırılması	348
Tablo- 99: Maslach Tükenmişlik Ölçeği Kişisel Başarı Alt Faktörünün Unvana Göre Karşılaştırılması	349
Tablo- 100: Maslach Tükenmişlik Ölçeği Duyarsızlaşma Alt Faktörünün Unvana Göre Karşılaştırılması	350
Tablo- 101: Maslach Tükenmişlik Ölçeği Duygusal Tükenme Alt Faktörünün Unvana Göre Karşılaştırılması	351
Tablo- 102: Maslach Tükenmişlik Ölçeği Kişisel Başarı Alt Faktörünün Görev Birimine Göre Karşılaştırılması	352
Tablo- 103: Maslach Tükenmişlik Ölçeği Duyarsızlaşma Alt Faktörünün Görev Birimine Göre Karşılaştırılması	353
Tablo- 104: Maslach Tükenmişlik Ölçeği Duygusal Tükenme Alt Faktörünün Görev Birimine Göre Karşılaştırılması	354
Tablo- 105: Maslach Tükenmişlik Ölçeği Alt Faktörlerinin Cinsiyete Göre Karşılaştırılması	354
Tablo- 106: Maslach Tükenmişlik Ölçeği Alt Faktörlerinin Haseki Eğitim Durumuna Göre Karşılaştırılması	355
Tablo- 107: Maslach Tükenmişlik Ölçeği Kişisel Başarı Alt Faktörünün Eğitim Durumuna Göre Karşılaştırılması	356
Tablo- 108: Maslach Tükenmişlik Ölçeği Duyarsızlaşma Alt Faktörünün Eğitim Durumuna Göre Karşılaştırılması	357
Tablo- 109: Maslach Tükenmişlik Ölçeği Duygusal Tükenme Alt Faktörünün Eğitim Durumuna Göre Karşılaştırılması	358
Tablo- 110: Maslach Tükenmişlik Ölçeği Kişisel Başarı Alt Faktörünün Hizmet Süresine Göre Karşılaştırılması	359
Tablo- 111: Maslach Tükenmişlik Ölçeği Duyarsızlaşma Alt Faktörünün Hizmet Süresine Göre Karşılaştırılması	360
Tablo- 112: Maslach Tükenmişlik Ölçeği Duygusal Tükenme Alt Faktörünün Hizmet Süresine Göre Karşılaştırılması	361
Tablo- 113: Dini Danışma ve Rehberlik Tutumları İle Diğer Ölçekler Arasındaki İlişki (Spearman Korelasyon).....	362

ŞEKİLLER

Şekil-1: Araştırmaya Katılanların Cinsiyete Göre Dağılımı	259
Şekil-2: Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin Medeni Duruma Göre Dağılımı.....	260
Şekil-3: Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin Yaşa Göre Dağılımı	262
Şekil-4: Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin Eğitim Durumuna Göre Dağılımı	264
Şekil-5: Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin Unvana Göre Dağılımı.....	265
Şekil-6: Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin Görev Birimine Göre Dağılımı	265
Şekil-7: Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin Hizmet Süresine Göre Dağılımı.....	266
Şekil-8: Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin Haseki Eğitimi Durumuna Göre Dağılımı	267
Şekil-9: Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin İrşat Ve Dini Rehberlik İçin Görev Yaptıkları Kurumlara Göre Dağılımı.....	269
Şekil-10: Araştırmaya Katılan Din Görevlilerin Kendilerinin Daha Başarılı Gördükleri Alana Göre Dağılımı.....	286
Şekil-11: Araştırmaya Katılan Din Görevlilerin Meslekten Memnuniyet Düzeylerine Göre Dağılımı	295

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu

Modern zamanda dünya, her zamankinden çok daha hızlı bir değişim geçirmektedir. Bir taraftan bilim ve teknolojinin hayatımıza getirdiği kolaylıklar ve değişimin olumlu etkileri, diğer taraftan toplumun hemen her kesiminin ruhsal durumunu tehdit eden krizler adeta iç içe yaşanmaktadır. Çeşitli küresel, bölgesel ve kültürel konular hemen her yaştan bireyin hayatını önemli ölçüde etkilemekte, toplumsal yaşamı daha karmaşık ve içinden çıkılmaz bir hale getirmektedir.¹ Sosyal hayatın böylesine her geçen gün daha da karmaşıklaşması, bireylerin iç dünyalarının karmaşıklaşmasını da beraberinde getirmektedir. İnsanlık hızlı gelişme ve değişimler içinde ciddi bunalımlara düşmekte, hayatla hatta dini inanç ve yaşayışla ilgili yeni beklenti ya da arayışlara yönelmektedir.² Bu hızlı gelişim ve değişim coğrafi, siyasi çizgileri erittiği gibi insan ilişkilerinde, toplumsal kurumların tanımı ve işlevlerinde, geleneksel değer ve ahlak anlayışlarında bir takım sınırların zorlanıp belirsizleşmesine ve sorgulanarak yeniden yapılandırılmasına sebep olmaktadır. Bu çalışma, sözü edilen modern değişmeyi tahlil ederek, geleneksel bir dünyanın değerler manzumesi ve kültür kodlarını taşıyan dinin, insanın tehdit altındaki ruhsal durumuna nasıl destek sağlaması gerektiği hususuna odaklanmaktadır. Türkiye’de Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yürütülen din hizmetleri için bu konunun ne anlam ifade ettiğini ve bu gelişmeler karşısında nasıl bir tutum sergileyebileceğini araştıran bu çalışma, aynı zamanda Diyanet İşleri Başkanlığının bu değişim süreçlerinin neresinde bulunduğu ve ne tarz cevaplar üretmeye çalıştığını dini danışma ve rehberlik yaklaşımları üzerinden sorgulamaktadır.

¹ Metin Pişkin, “Türkiye’de Psikolojik Danışma Hizmetlerinin Dünü, Bugünü ve Yarını”, **Türkiye’de Eğitim Bilimleri: Bir Bilanço Denemesi**, ed. Muhsin Hesapçioğlu-Alpaslan Durmuş, Nobel Yayınevi, Ankara, 2006, s. 457.

² Ramazan Buyrukçu, “Türkiye’de Din Görevlisi Yetiştirme Problemi ve Çözüm Önerileri”, **A.Ü.İ.F.D.**, C. XLVII, S. 2, Ankara, 2006, s. 100.

Sadece Türkiye’de değil, dünyanın hemen her köşesinde baş döndürücü bir hızla gerçekleşen modern değişim ve dönüşüm, Türkiye gibi gündelik hayatını dinin çepeçevre kuşattığı bir zihniyet dünyasında sürdüren geleneksel toplumlar için bir şok, anomi ya da travma şeklinde tanımlanabilecek bir dizi gösterge eşliğinde hayatın ayrılmaz bir parçası olmuştur. Modernleşmenin özellikli koşullarında yaşanan gelgitler, ciddi varoluşsal sorun ve tartışmaların da kapısını açmıştır. Bu süreç, gündelik hayattaki içkin algı kalıplarını da geleneğe dâhil ederek dönüştürmüştür. Böylelikle birey içinde doğduğu, yer aldığı, katıldığı, gündelik hayat dünyasında, kendini yeni bir çevre içinde gerçekleştirme sorumluluğu ile karşı karşıya gelmiştir.³ Modern toplumda aile küçülmüş ve aile bağları zayıflamıştır. Toplumda iş bölümü ve uzmanlaşma gelişmiş, faaliyet ve hizmet alanları çoğalmış, sosyal fonksiyonlar detaylı hale gelmiş, statüler farklılaşmış ve sosyal mesafeler genişlemiş, dikey ve yatay sosyal hareketlilik kanalları olabildiğince açılmış, geleneksel değerler esneklik kazanmıştır. Toplumsal yapı ve gündelik hayattaki değişim ve iş bölümündeki yoğun farklılaşma sonucu ortaya yeni hizmet alanları çıkmıştır. Toplumda çalışan, okuyan, işsiz, fakir, çocuk, genç, kadın gibi hizmet görülmesi gereken farklı gruplar yanında bakım, ilgi ve korunmaya muhtaç hasta, hasta yakını, engelli, yaşlı, mağdur, suçlu, suça eğilimli, şiddete maruz, mahkûm, mahrum vb. özel ilgi ve hizmet bekleyen farklı gruplar karşımıza çıkmıştır.

Modern toplumda bilimin üstlendiği kurumların teşekkülü, işleyişi ve kurumlar arasındaki işleyişi düzenleme fonksiyonuna rağmen, hâlâ insanın “aşkın varlık” ile ilgili inançları, irrasyonel ve metafizik değerlerini, toplum ve kozmosla ilgili değer yönelimlerini, ahlaki durumlarını etkilemekte, sonuçta dinin asli işlevlerinin başında gelen anlam ve kimlik yapıcı gücü varlığını hissettirmektedir. Diğer bir ifadeyle din, büyük ölçüde subjektif alana çekilerek ferdi bir hayat biçimi olarak varlığını sürdürmesine rağmen, modern insanın hayatını derinden etkilemeye devam etmektedir. Denebilir ki bu durum, modern hayatın maddi dayatmalarına ve psiko-sosyal bunalımlarına karşı bir cevap niteliği taşımaktadır.⁴ Çünkü din, tutarlı bir kimliğin modellerini ve yaşama şeklini tarif etmek suretiyle, bireyde kimlik arayışı ve bütünlük arzularına yönelik önemli katkılarda bulunmaktadır. Hatta dinin en önemli fonksiyonunun, tamamen bütünlüğe, kararlı ve

³ Necdet Subaşı, **Gündelik Hayat ve Dinsellik**, İz Yayıncılık, İstanbul, 2004, ss. 12-13.

⁴ Veysel Uysal, **Türkiye’de Dindarlık ve Kadın: Geleneksellik Çağdaşlık Bağlamında**, Dem Yayınları, İstanbul, 2006, ss. 12-13.

sağlam bir insan şahsiyeti oluşturmaktan ibaret olduğu da söylenebilir.⁵ Bu nedenle din, hem bireysel ve sosyal kimlik tanımlamalarında, hem de dünyadaki her türlü psiko-sosyal hareket ve hedefleri yönlendirebilmede güçlü bir tesir ortaya koyma potansiyeline sahiptir. Gordon W. Allport'un da belirttiği gibi her ne kadar insanlar çeşitli sebeplerden dolayı hayatlarını tam olarak ona göre tanzim etmeseler de bütün dinler, inananlarına kapsayıcı bir *dünya* kavramı sunmaktadır.⁶ Zira dinin kendine has hayatı ve topyekün dünyayı anlamaya ilişkin argümanları bulunmaktadır.⁷ Hayata anlam kazandırmak, insanları bir anlamda hayata bağlamaktır. Peter L. Berger, *Dinin Sosyal Gerçekliği* adlı kitabında, insanın ilk aşamada dünyayı anlama imkânına ancak kutsal sayesinde sahip olduğunu belirtir.⁸ Bir başka deyişle dinler, dünyayı insan açısından anlamlı bir bütün olarak algılamaları için önemli bir işlev görmektedir.

Dinin bir fonksiyonu da bunalım ve buhranlara karşı insanı koruyucu rolüdür. Hayatın zorluklarıyla başa çıkmada dinin sağladığı manevi ve moral destek, başka hiçbir şeyle kıyaslanamaz. Bu nedenle fert ve toplumların yaşantılarında danışma ve rehberlik ihtiyacının en yüksek seviyede hissedildiği baş edebilme zorluğu çekilen dönemlerde dini inanç ve değerlere, dini söylem ve uygulamalara başvuru ihtiyacı belirgin şekilde artmaktadır. Çünkü dini inançlar, günlük olay ve durumlarla ilgili tecrübeler ve hayat stratejilerine güvenlik aşılıyarak bireyin güven duygusunu güçlendirmektedir. Gündelik hayat açısından bakıldığında ise dinler, inanan kişi için pek çok anlamda güven sağlayıcı roller üstlenerek, güvenlik ortamını temsil etmekte ve böylece de kişisel ve toplumsal hayatın ahlaki ve pratik yollarını sağlamaktadır.⁹ Ne var ki, dini inançlar, mistik deneyimler, manevi doktrinler ve kutsala dayalı şifa yöntemleri binlerce yıldır insanları cezbetmesine rağmen, bir dönem yaygın olan din-bilim ayrımındaki kesin hatlar sebebiyle pozitivist bilimsel bakış, insani varoluşun ayrılmaz bir parçası olan din ve maneviyat gerçeğini uzun süre görmezden gelmiştir. Maneviyat olgusu uzun süre bilim dışı, kişilere özgü ve özel bir alan olarak kabul edilerek psikolojik araştırma ve klinik deneylerin dışında tutulmuştur. Fakat insanların inanç ve maneviyat konusundaki alt edilemez

⁵ Hayati Hökelekli, **Din Psikolojisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1993, s. 110.

⁶ Gordon W. Allport, **Birey ve Dini**, çev. Bilal Sambur, Elis yayınları, Ankara, 2004, s. 37.

⁷ Dinlerin hayatın anlamına dair anlayışları hakkında geniş bilgi için bkz. Joseph Runzo-Nancy M. Martin, **Dünya Dinlerinde Hayatın Anlamı**, çev. Gamze Varım, Say Yayınları, İstanbul 2002.

⁸ Peter L. Berger, **Dinin Sosyal Gerçekliği**, çev. Ali Coşkun, İnsan yayınları, İstanbul, 1993, s. 58.

⁹ Uysal, a.g.e., s.13.

dirençleri, sonunda bilimin ilgisini bu alana çekmiştir. Artık günümüzde pek çok psikolog, psikolojik sorunların çözümünde maneviyatın etkisinin ihmal edilmemesi gerektiğine inanmaktadır.¹⁰ Din ve inancın insan ruhundaki yeri ve insana sağladığı tatmin alanı başka hiçbir şeyle doldurulamaz. Bu nedenle değerleri, ihtiyaç ve beklentileri sürekli değişen günümüz insanının içine düştüğü ruhsal sıkıntı ve manevi huzursuzluklardan kurtulması; bireysel mutluluğun, toplumsal bütünleşmenin ve evrensel barışın sağlanması, dinin doğru anlatılması ve anlaşılmasıyla yakından ilgilidir.¹¹

Değişim ve gelişim karşısında Türkiye’de toplumu dini konularda aydınlatma, onlara sağlam ve doğru dini bilgiyi verme görevi, kanunlarla Diyanet İşleri Başkanlığına verilmiştir.¹² Diyanet İşleri Başkanlığı ülkenin her köşesinde, doğumdan ölüme kadar tüm vatandaşların ihtiyaç ve beklentilerine yönelik din hizmeti sunan tek kurumdur. Bununla birlikte din hizmeti sunan sivil yapılanmalar da bulunmaktadır. Türkiye’nin en ücra köşesine ulaşabilen etkili bir hizmet ağına sahip olması ve görevlilerinin toplumda saygın bir yeri olması, Diyanet İşleri Başkanlığının Stratejik Planlarında¹³ belirtilen güçlü yönlerindedir. Din görevlilerinin, yaptıkları görev itibariyle günün büyük bir bölümünü halkla iç içe geçirmesi, insanlarla sürekli iletişim içerisinde olup, onların dinî, ahlakî, ailevî, psikolojik ve sosyal sorunlarına çözüm araması, bu görevlilere büyük bir sorumluluk yüklemektedir. Bununla birlikte, din hizmetinin bir parçası olan din görevlilerinin meslekî alanda yeterli, halkla ilişkiler konusunda donanımlı, din görevlisi kimliğine atfedilen değer ve bu kimliğin hakkını verebilen, toplumun ihtiyaç ve beklentilerine cevap verebilecek, kişiliği gelişmiş, öz benliğini kazanmış, toplumun din görevlisi algısına cevap verebilecek nitelikte olması gerekmektedir.¹⁴ Bu nedenle kurumun belirlediği din görevlisinin yeterlikleri arasında, alanının gerektirdiği bilgi ve becerilere sahip olmasının yanı sıra, mesleği ile ilgili yeni projeler üretme ve uygulama, sorun çözme becerisine sahip olma, Türkiye’nin sosyo-kültürel ve dinî yapısını tanıma, yerel, bölgesel, ulusal ve evrensel aktüaliteyi takip etme, din hizmetleriyle ilgili strateji, yöntem ve

¹⁰ Suat Cebeci, **Dini Danışma ve Rehberlik**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2012, s. 61.

¹¹ Hayati Hökelekli, “Din Hizmetlerinde Yöntemle İlgili Sorunlar”, **Diyanet İlmî Dergi**, C. XLI, S.3, Ankara, 2005, s. 95.

¹² Bkz. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (1982), Madde 136; 633 sayılı Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkındaki Kanun, Madde 1.

¹³ Bkz. **Diyanet İşleri Başkanlığı Stratejik Planı (2009–2013)**, Ankara, 2008, s.36; **Diyanet İşleri Başkanlığı Stratejik Planı (2012–2016)**, Ankara, 2012, s.25.

¹⁴ Ahmet Doğan, **Din Görevlilerinin Hizmet İçerisi Üzerine Bir Araştırma**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2013, s.2.

teknikleri uygulama, etkili iletişim ilke, yöntem ve tekniklerini uygulama, hedef kitlenin ilgi, ihtiyaç ve seviyesini tespit etme, din alanındaki temel problemleri toplumun ihtiyaçlarına göre işleme ve din hizmetlerinin daha etkili yapılabilmesi için insan bilimlerinden yararlanma gibi birtakım özel yeterliklere sahip olması da bulunmaktadır.¹⁵

Belirlenen yeterlik kriterleriyle din hizmeti veren personelin toplumun din konusundaki ihtiyaçlarına en üst düzeyde cevap vermesi hedeflenmektedir. Diyanet İşleri Başkanlığı görev ve sorumlulukları altında yakın zamana kadar “cami odaklı” olarak üretilen din hizmetleri, değişme ve gelişmeler karşısında cami dışında da farklı kurumlarla işbirliği halinde “toplum odaklı” hale dönüşmeye başlamıştır. Klasik irşat ve tebliğ anlayışı 2000’li yıllardan itibaren dini danışmanlık ve rehberlik işlevi ile de ilişkilendirilmeye başlanmış¹⁶ olmakla birlikte din hizmetleri psikolojisi, dini danışma psikolojisi, dini danışma, dini rehberlik, dini danışma ve rehberlik, dini rehberlik ve danışmanlık, manevi rehberlik, inanç bakım danışmanlığı, manevi bakım gibi Türkçe literatürde mevcut kavramların tarifleri ile *pastoral psychology*, *pastoral care*, *pastoral counseling*, *pastoral psychotherapy* gibi alana dair temel terimlerin tercümesine yönelik yapılan çalışma ve tartışmalar yeterli düzeye henüz ulaşmamıştır.

Din psikolojisinin içinde bir alt dal olarak kabul edilen ‘pastoral psikoloji’, dilimizde genel olarak ‘dini danışma ve rehberlik psikolojisi’ olarak karşılanmaktadır. Bu araştırmanın konusunu, dini danışma ve rehberliğin kuramsal çerçevesi ile dini danışma ve rehberliğin Türkiye’deki alanları, imkânları ve yöntemleri, Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından sunulan din hizmetlerinin dini danışmanlık ve rehberlik bağlamında incelenmesi, sunulan din hizmetleriyle dini danışmanlık ve rehberlik süreçleri ve yöntemleri arasındaki ilişkilerin analizi oluşturmaktadır.

2. Araştırmanın Amacı

Bir alan araştırması olarak yapılan bu çalışmanın amacı, dini danışma ve rehberlik hizmetlerinin Türkiye’deki alanları, imkânları ve yöntemlerine yönelik kuramsal temelleri Diyanet İşleri Başkanlığı örneğinde din psikolojisi açısından incelemektir. Buna göre

¹⁵ <http://www.diyamet.gov.tr/turkish/dinegitimi/din-egitimi-dairesi-baskanligi>, (21.03.2013)

¹⁶ Mualla Selçuk, “2000’li Yıllara Giren İrşad Anlayışımız Üzerine Bazı İlk Denemeler”, **II. Din Şurası Tebliğ ve Müzakereleri (23-27 Kasım 1998)**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2003, ss. 458-467.

dini danışma ve rehberlik kavramlarının kendi geleneğimiz içindeki dayanaklarının tespiti ve teorik çerçevesinin belirlenip açıklanmasıyla ilgili literatüre katkı sağlamak araştırmanın öncelikli hedefleri arasındadır. Bu araştırma ayrıca, Türkiye’de dini danışma ve rehberlik hizmeti verdiği kabul edilen Diyanet İşleri Başkanlığı personelinin dini danışma ve rehberlik ilişkileri bağlamındaki olgusal durumları, dini danışma ve rehberlik tutumları ile yenilikçilik(=inovasyon), genel mesleki memnuniyet ve tükenmişlik düzeyleri arasındaki ilişkinin araştırılmasını da hedeflemektedir.

Araştırmanın bu genel amacına ulaşmak için yapılacak çalışma neticesinde;

- Dini danışma ve rehberliğin kavramsal çerçevesi, Türkiye’deki alanları, imkânları ve yöntemlerini ele alarak Diyanet İşleri Başkanlığına bağlı görev yapan din görevlilerinin dini danışma ve rehberlik hizmetlerine yönelik bakış açılarını, tutum ve görüşlerini,
- Din görevlilerinin dini danışma ve rehberlik hizmetlerine yönelik tutumlarının bağımsız değişkenlere göre farklılaşıp farklılaşmadığını,
- Din görevlilerinin dini danışma ve rehberlik hizmetleri konusundaki tutumlarını etkileyen faktörlerin tespitini,
- Din görevlilerinin dini danışma ve rehberlik tutumları ile tükenmişlik, inovasyon, ve genel memnuniyetleri arasındaki ilişki düzeyini,
- Hızla gelişen insanî ve sosyal gelişim karşısında din görevlilerinin karşılaştıkları dini danışma ve rehberlik hizmetlerini gerektiren sorunların yoğunluğunu ve içeriğini,
- Araştırma sonucunda şu an sunulan dini danışma ve rehberlik hizmetinin insani ve sosyal gelişim karşısında ne derece yeterli olup olmadığının tespiti hedeflenmektedir.

3. Araştırmanın Önemi

Günümüz toplumundaki insanların bilgi ve kültür seviyesi sürekli artmaktadır. Bilim ve teknoloji alanındaki hızlı gelişmeler gündelik hayatı süratle değiştirmekte ve geleceği biçimlendirmektedir. Modernleşme, küreselleşme, globalleşme gibi kavramlar sadece dilimize girmekle kalmayıp hayatın değer ve inanç sistemleri boyutunu da etkilemektedir. Bu kompleks yapı içerisinde toplumun tercihleri çeşitlenmekte, beklentileri artmakta ve talepleri farklılaşmaktadır. Özellikle büyük kentlerde çok hızlı bir değişim görülmektedir. Yüksek öğrenim görmüş, dünyadaki gelişmeleri yakından izleyen, farklı

kültür ve hayat tarzları arasında karşılaştırmalar yapabilen, sorgulayıcı, araştırmacı ve akli yaklaşımlarla olaylara bakan bir muhatap kitlesi oluşmuştur.¹⁷ Böylesine çok yönlülük arz eden günümüz toplumunun psiko-sosyal dinamikleri ve sosyo-kültürel değişimleri dikkate alınmadan, artık eksik bilgi ve yöntemlerle din konusunda toplumu yeterince aydınlatma ve irşat etme şansı gözükmemektedir. Çünkü verimli ve etkin bir din hizmeti için dinin muhtevasını iyi bilmek her zaman yeterli olmaz, hedef kitle tahlilinin de iyi şekilde yapılması gerekir.

Modern çağ olarak da adlandırılan yeni yüzyılda, bir yandan psikolojik danışma ve rehberlik yardımına olan gereksinimin katlanarak arttığı ileri sürülürken bir yandan da, psikolojik danışma ve rehberlik yardımının ‘çağın, kültürün, toplumun, bilimin ve dinin gereklerine uygun’ biçimde nasıl anlaşılması ve giderek nasıl sürdürülmesi gerektiğine dair olabildiğince geniş katılımlı tartışmalar devam etmektedir. Beklentilerin oluştuğu ve adeta umutların bağlandığı dini danışma ve rehberlik hizmetleri ise, sanki kendisine “ben neyim, nereden gelip nereye gitmekteyim?” sorusunu sormaktadır. Öyle ki, bilgi merkezli anlayıştan birey merkezli anlayışa ya da geleneksel irşat yöntemlerini ve dini öğretimi temel alan yaklaşımdan problem çözücü pragmatik yaklaşımlara evrilerek, kendisine en uygun tanımı ve misyonu aramaktadır. Dini danışma ve rehberlik kendisini nasıl tanımlamalıdır ki, kendisinden beklentileri gerçekleştirebilmeli ya da kendisine bağlanan umutları boşa çıkarmamalıdır? Dini danışma ve rehberlik niçin önemlidir? Onu gerek bireysel, gerek kurumsal gerekse dini, sosyal ya da kültürel düzlemlerde yaşamsal kılan unsurlar nelerdir? Örneğin dini danışma ve rehberlik aracılığıyla, içinde yaşanılan bilimsel, kültürel ve dini gerçekliğe uygun şekilde üretilmiş bulunan bilgi ve yöntemlerle, bireylerin gerçeklik hakkında (daha çok) bilgi sahibi olmasına, kendini gerçekleştirmesine ve sosyal uyum sağlamasına yardımcı olduğundan, bireylerin ve dolayısıyla onların eklemlendikleri sosyal katmanların bireysel ve sosyal yaşamlarını ‘iyileştirecekleri’ beklentisi ya da söylemi dini danışma ve rehberlik hizmetlerinin yaşamsallığına dair bir temellendirme olarak ileri sürülebilir.

Günümüz insanının, bilgi eksikliğini giderince hatalarını kolayca terk edebilmesi yerine; yükselen eğitim ve kültür seviyesi, çağımızın ulaşım ve iletişimde sınır tanımayan hızına rağmen dini hakikatlere iman ve teslimiyette zorlandığı gözlenmektedir. Diğer bir

¹⁷ Hayati Hökelekli, **İslam Psikolojisi Yazıları**, Dem Yayınları, İstanbul, 2009, s. 263.

ifadeyle, geçmişteki insanlar din ile alakalı olarak *nasıl uyarım* derdine düşmüşken, bugün *nasıl seçerim* eğilimi giderek yaygınlık kazanmaktadır. İnsanlar seçmeci bir yaklaşımla dinin bireysel manevi formlarını yaşamaya daha fazla ilgi göstermektedir. Şüphesiz, bireyselleşmenin artması bu eğilimin en temel sebeplerinden biridir. İnsanlar giderek din adamlarının ve çeşitli dini grupların kendilerine sundukları farklı görüşler içerisinde seçme ve kendi bireysel yorum ve tecrübelerini dâhil etme eğilimindedirler.¹⁸ Bugün artık din kolektif bir mesele olmaktan çıkmış, tamamen ferdileşmiştir.¹⁹

Dinin evrensel hikmeti ile toplum aydınlatılırken hedef kitlenin değişen bu halleri, dönemin hâkim şartları ve beklentileri dikkate alınarak irşat ve tebliğ yöntemlerinde, irşadın maksadına uygun değişikliklerin yapılmasında zaruret bulunmaktadır. Zamana ve muhataplara göre değişiklik göstermesi gerekli olan dinin kendisi, aslı ve esası değil; onun anlatılma ve anlaşılma yöntemleridir. En uygun irşat yöntemlerini oluşturmak ve kullanmak bu hizmete talip olanlara düşmektedir. Bu sebeple etkili din hizmeti için dini ilimler kadar, insan ve toplum bilimlerine de vakıf olmak gerekmektedir.

Tüm bu gelişmeler karşısında din hizmetlerinde sadece geleneksel yöntemlerin izleyicisi olarak kalmaya devam etmek yerine; dini yaşayışın gelişmeye ve insan bilincine ait yüce değerlerinin anlaşılmasına dair bugüne kadar uygulanan klasik irşat ve tebliğ yöntemlerini, günümüz imkânları ve psikolojik danışma ve rehberlik yöntemleriyle birleştirerek beklentileri tatmin edecek dini danışmanlık ilke, yöntem ve tekniklerini ortaya koymak gerekmektedir. Bu açıdan yapılan araştırmanın neticesi doğrultusunda din hizmetlerinde bugüne kadar uygulanan geleneksel irşat ve tebliğ metotlarına, modern psikolojik danışma ve rehberlik yöntemlerinden istifade edilerek, din psikolojisi ve onun alt dalı olan pastoral psikolojinin veri ve yaklaşımlarıyla yeni dini danışma ve rehberlik ilke ve yöntemlerini kazandırmak, günümüz din hizmetlerini beklenti ve talepleri karşılayacak şekilde üretme ve böylece etkinlik ve saygınlığı arttırma hedefine önemli katkılar sağlayacaktır. Nitekim Diyanet İşleri Başkanlığı, kurum için belirlediği misyon ve vizyon hedeflerini, hazırladığı Stratejik Planlarında açıklamıştır. Buna göre Diyanet İşleri Başkanlığının;

¹⁸ Ali Köse, Ali Ayten, **Din Psikolojisi**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012, s.127.

¹⁹ Mümtaz Turhan, **Kültür Değişmeleri: Sosyal Psikoloji Bakımından Bir Tetkik**, M.Ü.İ.F.A.V. Yayınları, İstanbul, 1997, s.85.

Misyonu, toplumun dinî ihtiyaç ve beklentilerine cevap vermek amacıyla İslam Dini'nin temel kaynaklarına dayalı doğru ve güncel bilgi ile toplumu din konusunda aydınlatmak, inanç, ibadet ve ahlak esasları ile ilgili işleri yürütmek ve ibadet yerlerini yönetmektir. *Vizyonu*, Türkiye ve dünyada İslam Dini'ne ilişkin her hususta referans alınan, en etkin ve saygın kurum olmaktır.²⁰ Bu vizyona ulaşmak için belirlenen birtakım hedef ve projelerin uygulayıcısı bağlamında din görevlilerinin insan ve toplum bilimleri konusunda gerekli yeterliklere sahip olması, psikolojik, sosyal, eğitim, iletişim vb. alanlarda kendini yetiştirmesi ve bu yönde desteklenmesi büyük önem arz etmektedir. Bu araştırma neticesinde, alanda çalışan din görevlilerinin hizmetlerinin önemli bir bölümünü oluşturan dini danışma ve rehberlik konusundaki tutum ve görüşleri alınıp, mevcut durumun tespit edilmesi, Diyanet İşleri Başkanlığının kendi vizyonuna ulaşmasında ve din hizmetleri stratejileri geliştirmesinde önemli bilimsel katkı sağlayacağı ümit edilmektedir.

Tıpkı diğer hizmet alanlarında olduğu gibi, din hizmetleri alanının da Türkiye'deki geleceğini şimdiden görmek, ileriki yıllarda ihtiyaç duyulacak hizmet alanlarını ve irşat yöntemlerini öngörmek, gelecekte din görevlilerinin hangi nitelik ve yeterliklere sahip olması gerektiğini belirlemek ve onları bu doğrultuda hazırlamak, din hizmetlerinin verimliliği ve geleceği açısından çok önemlidir. Bu bağlamda meslekî yeterliklerin, sunulan din hizmetlerinde ihtiyaç ve beklentilerin, din görevlilerinin vermiş oldukları dini danışma ve rehberlik hizmetlerine karşı tutumlarının tespit edilmesinde, bu araştırmanın bulguları bilimsel anlamda önemlidir. Yapılan bu araştırmanın, bu alanla ilgili yapılacak yeni araştırmalara ve bilimsel çalışmalara ışık tutacağı düşünülmektedir.

4. Araştırmanın Yöntemi

Bu araştırma, teorik ve ampirik olmak üzere iki temel bölümden oluşmaktadır. Bundan dolayı her bölüme göre uygun araştırma yöntem ve teknikleri kullanılmıştır. Araştırmanın teorik bölümünde, din psikolojisi çalışmalarında kullanılan bilgi toplama vasıtalarından dokümantasyon metot ve teknikleri kullanılmıştır. Geçmişte meydana gelen olaylar veya bir problemin geçmişle olan ilişkisi yönünden incelenmesinde kullanılan literatür taraması metodu çerçevesinde, bu araştırmada öncelikle dini danışma ve

²⁰ Diyanet İşleri Başkanlığı, **T.C. Başbakanlık Diyanet İşleri Başkanlığı Stratejik Plan (2009-2013)**, ss. 40-41; Diyanet İşleri Başkanlığı, **Diyanet İşleri Başkanlığı Stratejik Planı (2012-2016)**, ss. 50-51.

rehberliğin kavramsal çerçevesi, dini danışma ve rehberliğin Türkiye'deki alanları, imkanları ve yöntemleri tarihi gelişim sürecinde incelenmiştir.

Araştırmaya öncelikle konuyla ilgili olabildiğince geniş bir literatür taraması ile başlanmıştır. Tarama sonucunda tespit edilen literatürün yurtiçi ve yurtdışından temini yoluna gidilmiştir. Bu amacı gerçekleştirmek üzere Türkiye'nin çeşitli illerinde yer alan kütüphanelerden ve internette online olarak yer alan kütüphaneler ve diğer internet sitelerinden yararlanılmış, ayrıca literatür tespiti esnasında alanında uzman akademisyenlerle fikir alışverişinde de bulunularak onların fikirlerinden yararlanılmıştır. Tespit edilen yerli ve yabancı literatür temin edilerek incelenmiş ve gerekli veriler elde edilmeye çalışılmıştır.

İki bölümden oluşan teorik bölümde ilk olarak dini danışma ve rehberlik, dini bilgi aktarımından daha çok bilginin terapötik aktarımı ya da psikolojik bir yardım süreci ile daha yakından ilişkili olduğundan, psikolojik danışma ve rehberlik ile ilişkisi çerçevesinde irdelenerek kuramsal psikolojik ve dini temelleri tartışılmıştır. Bunun için de öncelikle dini danışma ve rehberlik kavramı ve onunla ilgili kimi kavramları da tanımlamak gerekmektedir. Dini danışma ve rehberlik nedir? Danışman ve danışan ne demektir? Psikolojik yardım meslekleri ile dini danışmanlığın uzmanlık, hiyerarşik, hukuki vb. ilişkisi nasıldır? Dini danışma ve rehberlik süreci nereden başlar, neleri içerir, nerede ve nasıl gerçekleşir? Sağlıklı ve uyumlu bireylerin sahip oldukları ya da sahip olmaları beklenen davranışlar hangi yöntem ya da süreçlerle kazandırılmaktadır ya da kazandırılır? Şu ya da bu davranışın edinilmesinde hangi dini tutum ve uygulama hangi rolü, nasıl oynamaktadır? Bir başka soruş biçimiyle, danışan bireyler neden ve hangi sorunları danışırlar (alanları), nasıl ve hangi yollarla yardım alırlar (imkânları) ve sorunlarının çözümüne hangi yaklaşımlarla ve nasıl yardımcı olunur (yöntemleri)? Benzer şekilde sorular çoğaltılabilir. Araştırmanın teorik bölümünün genelinde bu ve benzeri sorulara cevaplar aranmaya çalışıldı.

Araştırmanın deneysel bölümü, bilgi toplama vasıtalarından anket, mülakat ve katılımcı gözlem yoluyla elde edilen verilere dayanmaktadır. Diyanet İşleri Başkanlığında dini danışma ve rehberlik hizmeti sunan Müftü, Müftü Yardımcısı, Vaiz-Vaize, Din Hizmetleri Uzmanı ve Aile İrşad ve Rehberlik Bürolarında görev alan K. Kursu öğreticisi ve İmam-Hatiplere, dini danışma ve rehberlik hizmetlerinin gerekliliği, kalitesi ve

yeterliliği hakkındaki tutumları ve görüşlerini ölçmeyi hedefleyen anket uygulanmıştır. Başkanlığa bağlı aynı unvanlarda ve Diyanet Uzmanı, Kurul Uzmanı, Daire Başkanı gibi daha üst unvanlarda görev yapan kişilerden mülakat yapmayı kabul edenlerle dini danışmanlık hizmetlerinin gerekliliği, kalitesi ve yeterliliği hakkında mülakat yapılmıştır. Ayrıca gerek müftülüklerde gerek ibadet alanlarında ve diğer ortamlarda mezkûr din görevlilerinin yaptıkları dini danışma ve rehberlik faaliyetleri bizzat gözlemlenerek izlenimler elde edilmeye çalışılmıştır.

4.1. Araştırmanın Problemi

Din görevlilerinin dini danışma ve rehberlik ilişkilerini ve dini danışma ve rehberlik hizmetlerine yönelik tutumlarını tespit etmeyi amaçlayan bu araştırmada, öncelikle şu sorulara cevap aranacaktır.

1- Din görevlilerinin dini danışma ve rehberlik hizmetleri ile olan ilişkileri nasıl bir yapı oluşturmaktadır?

- Araştırmaya katılan din görevlileri, sosyo-demografik değişkenler açısından nasıl bir dağılım göstermektedir?
- Araştırmaya katılan din görevlileri, hangi kurumlarda dini danışma ve rehberlik hizmetlerinde bulunmak üzere görev yapmıştır?
- Kurumlarda dini danışma ve rehberlik hizmeti veren din görevlilerinin toplam hizmet süreleri (görev yaptıkları birim ve unvanlarına göre aritmetik ortalamaları) nedir?
- Araştırmaya katılan din görevlilerinden dini danışmanlık ve rehberlik konularında eğitim alanların oranı nedir? Cinsiyet, yaş, eğitim durumu, hizmet süresi ve unvan değişkenlerine göre dağılımı nasıldır?
- Dini danışmanlık ve rehberlik konularında eğitim alan din görevlilerinin aldıkları eğitimi yeterli bulma oranları nedir? Cinsiyet, yaş, eğitim durumu, hizmet süresi ve unvan değişkenlerine göre dağılımı nasıldır?
- Araştırmaya katılan din görevlilerinin kendilerini diğer mesleki alanlara göre daha başarılı buldukları alanların aritmetik ortalaması nedir?

- Diğer meslek alanlarına göre, kendini dini danışma ve rehberlik alanında daha başarılı gören din görevlilerinin cinsiyet, yaş, eğitim durumu, hizmet süresi ve unvan değişkenlerine göre dağılımı nasıldır?
- Araştırmaya katılan din görevlilerinin mesleklerini yürütmekten memnun olma düzeyleri nasıldır? Cinsiyet, yaş, eğitim durumu, hizmet süresi ve unvan değişkenlerine göre dağılımı nasıldır?
- Araştırmaya katılan din görevlilerinin psikolojik problemlerine dini destek ve çareler arayanların soru veya sorunlarına muhatap olma sıklığı hangi düzeydedir?
- Psikolojik problemlerine dini destek ve çareler arayanların soru veya sorunlarına muhatap olma sıklığı ile cinsiyet, görev birimi, hizmet süresi ve unvan değişkenlerine göre farklılaşma var mıdır?
- Araştırmaya katılan din görevlilerinin sosyal problemlerine dini destek ve çareler arayanların soru veya sorunlarına muhatap olma sıklığı hangi düzeydedir?
- Sosyal problemlerine dini destek ve çareler arayanların soru veya sorunlarına muhatap olma sıklığı ile cinsiyet, görev birimi, hizmet süresi ve unvan değişkenlerine göre farklılaşma var mıdır?
- Araştırmaya katılan din görevlilerinin ailevi problemlerine dini destek ve çareler arayanların soru veya sorunlarına muhatap olma sıklığı hangi düzeydedir?
- Ailevi problemlerine dini destek ve çareler arayanların soru veya sorunlarına muhatap olma sıklığı ile cinsiyet, görev birimi, hizmet süresi ve unvan değişkenlerine göre farklılaşma var mıdır?
- Psikolojik, sosyal ve ailevi sorunlarının çözümüne yönelik olarak verdikleri dini destek ve cevapları tatmin edici bulma sıklığı cinsiyet, görev birimi, hizmet süresi ve unvan değişkenlerine dağılımı nasıldır?

2- Din görevlilerinin dini danışma ve rehberlik konusundaki tutum ve görüşleri nelerdir?

- Araştırmaya katılan din görevlilerine göre, din görevlisinin dini danışma ve rehberlik rolü/görevi bulunmakta mıdır?

- Araştırmaya katılan din görevlilerine göre, günümüzde dini danışma ve rehberliğe ihtiyaç duyulmakta mıdır?
- Araştırmaya katılan din görevlilerine göre, din görevlileri Psikolojik Danışma ve Rehberlik alanındaki bilgilere ihtiyaç duymakta mıdır?
- Araştırmaya katılan din görevlilerine göre, din görevlileri kendi aralarında dini danışma ve rehberlik alanında uzmanlaşmış personele ihtiyaç duymakta mıdır?
- Araştırmaya katılan din görevlilerine göre, din hizmetlerinde başarıyı arttırmak için dini danışma ve rehberlik yöntem ve teknikleri gerekli midir?
- Araştırmaya katılan din görevlilerine göre, ortaya çıkan yeni sorunlar karşısında dini danışma ve rehberlik yöntemleri geliştirmek gerekli midir?
- Araştırmaya katılan din görevlilerine göre, din görevlilerinin dini danışma ve rehberliği ilgilendiren konularda eğitim alması gerekli midir?
- Araştırmaya katılan din görevlilerine göre, halen din görevlilerince verilmekte olan dini danışma ve rehberlik hizmetleri yeterli midir?
- Araştırmaya katılan din görevlilerine göre, Aile İrşad ve Rehberlik Bürolarının sahip olduğu imkân ve donanım yeterli midir?
- Araştırmaya katılan din görevlilerine göre, Aile İrşad ve Rehberlik Büroları tarafından üretilen hizmet yeterli midir?

3- Din görevlilerinin dini danışma ve rehberlik konusundaki tutumlarını etkileyen faktörler nelerdir?

- Araştırmaya katılan din görevlilerinin genel dini danışma ve rehberlik tutumları demografik değişkenlere (cinsiyet, yaş, eğitim durumu, hizmet süresi ve unvan) göre farklılaşmakta mıdır?
- Araştırmaya katılan din görevlilerinin yenilikçi (inovatif) tutum düzeyleri, demografik değişkenlere (cinsiyet, yaş, eğitim durumu, hizmet süresi ve unvan) göre farklılaşmakta mıdır?
- Araştırmaya katılan din görevlilerinin mesleki tükenmişlik düzeyleri, demografik değişkenlere (cinsiyet, yaş, eğitim durumu, hizmet süresi ve unvan) göre farklılaşmakta mıdır?

- Araştırmaya katılan din görevlilerinin dini danışma ve rehberlik hizmetlerine yönelik tutumları ile yenilikçi (inovatif) tutum düzeyleri arasında nasıl bir ilişki ve etkileşim vardır?
- Araştırmaya katılan din görevlilerinin dini danışma ve rehberlik hizmetlerine yönelik tutumları ile mesleki tükenmişlik düzeyleri arasında nasıl bir ilişki ve etkileşim vardır?
- Araştırmaya katılan din görevlilerinin dini danışma ve rehberlik hizmetlerine yönelik tutumları ile genel mesleki memnuniyet düzeyleri arasında nasıl bir ilişki ve etkileşim vardır?

4.2. Araştırmanın Hipotezleri

Din görevlilerinin dini danışma ve rehberlik ilişkilerini ve dini danışma ve rehberlik hizmetlerine yönelik tutumlarını konu alan bu araştırma yukarıdaki sorular ışığında, aşağıda belirtilen hipotezlerden hareketle gerçekleştirilmiştir. Ayrıca araştırmada, bu varsayımların doğruluk dereceleri de belirlenmeye çalışılmıştır. Bu araştırmanın hipotezleri şunlardır:

Temel Hipotezler:

1. Dini Danışma ve Rehberlik İlişkileri Bağlamında Olgusal Durumlar: Din görevlileri din hizmeti sunarken, dini danışma ve rehberlik bilgi ve becerisi gerektiren soru ve sorunlarla sıkça karşılaşmakta olup, bu konuda eğitim ve desteğe ihtiyaç duymaktadırlar.

Din görevlilerinin dini danışma ve rehberlik ilişkileri demografik değişkenlere göre farklılaşmaktadır.

Din görevlilerinin dini danışma ve rehberlik deneyimleri demografik değişkenlere göre farklılaşmaktadır.

Din görevlilerinin dini danışma ve rehberlik eğitimleri demografik değişkenlere göre farklılaşmaktadır.

Din görevlilerinin dini danışma ve rehberlik alanında kendilerini başarılı görme oranları demografik değişkenlere göre farklılaşmaktadır.

Din görevlilerinin dini danışma ve rehberlik bilgi ve becerisi gerektiren sorunlarla karşılaşma yoğunluğu demografik değişkenlere göre farklılaşmaktadır.

Din görevlilerinin genel mesleki memnuniyetleri demografik değişkenlere göre farklılaşmaktadır.

2. Yenilikçi (inovatif) Tutum: Din görevlilerinin yenilikçi (inovatif) tutumları demografik değişkenlere göre farklılaşmaktadır.

3. Dini Danışma ve Rehberlik Tutumu: Din görevlilerinin dini danışma ve rehberlik tutumları demografik değişkenlere göre farklılaşmaktadır.

4. Mesleki Tükenmişlik: Din görevlilerinin mesleki tükenmişlik düzeyleri demografik değişkenlere göre farklılaşmaktadır.

5. Din görevlilerinin dini danışma ve rehberlik tutumları ile yenilikçi (inovatif) tutumları arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

6. Din görevlilerinin dini danışma ve rehberlik tutumları ile tükenmişlik düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

7. Din görevlilerinin dini danışma ve rehberlik tutumları ile genel mesleki memnuniyet düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

Alt Hipotezler:

- Din görevlileri dini danışma ve rehberlik hizmeti gerektiren kurumlarda da görev yapmaktadır.

- Din görevlilerinin irşat ve dini rehberlik hizmetlerinde bulunmak üzere görev yaptıkları kurumlar, din görevlilerinin toplam hizmet süreleri, görev yaptıkları birim ve unvanlarına göre farklılıklar; hizmet süresi fazla olanlar, büyükşehir il müftülükleri, ceza ve tevkif evleri kurumlarında belirginleşecektir.

- Din görevlileri dini danışma ve rehberlik konularında yeterli eğitim almamıştır.

- Din görevlilerinden dini danışmanlık ve rehberlik konularında eğitim alanların oranı, bu yönde eğitim almayanlardan düşük seviyededir.

- Dini danışmanlık ve rehberlik konularında eğitim alanlar; eğitim durumu, hizmet süresi ve unvan değişkenlerine göre farklılaşma; eğitim seviyesi düştükçe ve

hizmet süresi yükseldikçe eğitim alanların oranı düşmesi yönünde görülecektir. Aynı şekilde dini danışmanlık ve rehberlik konularında eğitim alan müftü ve müftü yardımcısı unvanındaki din görevlilerinin oranı diğer unvanlardaki din görevlilerine oranına göre daha düşüktür.

- Dini danışmanlık ve rehberlik konularında eğitim alanlar içinde aldıkları eğitimi yeterli bulanlar, yeterli bulmayanlardan daha düşük seviyededir.

- En başarılı görülen meslek alanları içinde dini danışma ve rehberliğin aldığı puan ortalamalarındaki farklılaşma; eğitim durumu yükseldikçe, hizmet süresi arttıkça, müftü ve müftü yardımcısı ile kadınlarda olumlu yönde değişiklik gösterecektir.

- Din görevlileri genel olarak mesleğini yürütmekten memnundur.

- Mesleğini yürütmekten genel olarak memnun olanların oranında farklılaşma; eğitim durumu arttıkça ve hizmet süresi azaldıkça genel memnuniyet oranları olumsuz yönde, müftü ve müftü yardımcısı unvanlarındaki din görevlileri diğer unvanlardaki din görevlilerine oranı olumlu yönde görülecektir.

- Din görevlileri dini danışma ve rehberlik gerektiren soru ve sorunlarla sıkça karşılaşmaktadır.

- Psikolojik, sosyal ve ailevi problemlerine dini destek ve çare arayanların soru veya sorunlarıyla muhatap olma sıklıkları “çoğu zaman”dan “hiçbir zaman”a doğru bir düşüş gösterecektir.

- Problemlerine dini destek ve çare arayanların soru veya sorunlarıyla muhatap olma sıklığı en fazla ailevi, sonra psikolojik ve sosyal problemler şeklinde sıralanacaktır.

- Psikolojik, sosyal ve ailevi problemlerle karşılaşma sıklığındaki farklılaşma; kadınlar ailevi problemlerle erkeklere oranla daha fazla, hizmet süresi ilerledikçe ve Büyükşehirlerde problemlerle karşılaşma oranının artması yönünde görülecektir.

- Din görevlileri dini danışma ve rehberlik gerektiren sorunların çözümüne yönelik sağladıkları desteği her zaman tatmin edici bulmamaktadır.

- Psikolojik, sosyal ve ailevi sorunlarının çözümüne yönelik olarak verdikleri dini destek ve cevapları tatmin edici bulma sıklığını “her zaman” işaretleyenlerin oranı “çoğu zaman” ya da “bazen” işaretleyenlerin oranından düşük çıkacaktır.

Din görevlilerinin dini danışma ve rehberlik tutumları bağımsız değişkenlere göre farklılaşma;

- Din görevlilerine göre, din görevlisinin dini danışmanlık rolü/görevi vardır.
- Din görevlilerine göre, günümüzde dini danışma ve rehberlik ihtiyacı artmıştır.
- Din görevlileri halen verilmekte olan dini danışma ve rehberlik hizmetlerini yetersiz bulmaktadır.
- Din görevlilerine göre, Aile İrşad ve Rehberlik Büroları yeterli imkânlarla sahip değildir.
- Din görevlilerine göre, Aile İrşad ve Rehberlik Bürolarının hizmetleri etkili değildir şeklinde görülecektir.
- Din görevlilerinin dini danışma ve rehberlik tutumları ile genel memnuniyetleri, inovatif tutumları ve mesleki tükenmişlikleri arasında anlamlı pozitif bir ilişki bulunmaktadır.

4.3. Araştırmanın Sınırlıkları

Bu araştırmanın temel sınırlıkları şu şekilde ifade edilebilir:

- Teorik bölümdeki dini danışma ve rehberliğin alanları ve imkânları konusu, bu araştırmanın Diyanet İşleri Başkanlığı örneği ile sınırlılığı nedeniyle ‘eğitim alanı ve imkânları’, ‘yaygın din eğitimi alanı ve imkânları’ ile sınırlıdır.
- Araştırmanın uygulamalı bölümü, Diyanet İşleri Başkanlığı taşra teşkilatı personelinden sadece Müftü, Müftü Yardımcısı Vaiz-Vaize, Din Hizmetleri Uzmanı, Kur’an Kursu Öğreticisi ve İmam-Hatipleri kapsamaktadır. Sözü edilen unvanlardaki personelin tamamı bu araştırmada “din görevlisi” olarak tanımlanmaktadır.
- Din görevlilerinin (Müftü, Müftü Yardımcısı, Vaiz-Vaize, Din Hizmetleri Uzmanı, Kur’an Kursu Öğreticisi ve İmam-Hatip) kişisel bilgiler, dini danışma ve rehberlik ilişkilerindeki olgusal durum, dini danışma ve rehberlik tutum, inovatif tutum ve

tükenmişlik ölçeklerindeki maddelere verdikleri cevaplar, kendi görüşlerine dayalı olarak değerlendirilmektedir.

- Anket verilerinin sonuçları, ölçme aracının uygulandığı zaman dilimi için geçerlidir.
- Araştırmanın evreni sadece Türkiye’de Diyanet İşleri Başkanlığında çalışan Müftü, Müftü Yardımcısı, Vaiz-Vaize, Din Hizmetleri Uzmanı ile Aile İrşad ve Rehberlik Bürolarında görev alan Kur’an Kursu Öğreticisi ve İmam-Hatiplerle sınırlıdır.
- Araştırmada ele alınan probleme ait verilerin toplanması araştırmada kullanılan ölçme aracı ile sınırlıdır.

4.4. Araştırmanın Sayıltıları

- Araştırmanın teorik kısmının oluşturulmasında kullanılan kaynaklar yeterli ve güvenilir içeriktedir.
- Araştırmada kullanılan ölçme araçları geçerli ve güveniliridir.
- Araştırmada kullanılan anket formu, anlaşılır düzeyde olup istenilen verileri almaya elverişlidir.
- Denekler, evreni temsil etmektedir.
- Deneklerin anketlerde verdikleri cevaplar güveniliridir.
- Deneklerin anketlere verdikleri cevaplar sadece kendi görüşlerini yansıtmaktadır.
- Deneklerin genel memnuniyet düzeyleri, inovasyon düzeyleri, dini danışma ve rehberlik tutumları ve tükenmişlik düzeyleri, kendi algılarına dayalı olarak saptanabilir.
- Araştırmanın yöntemi, problem ve amaca uygundur.

5. Daha Önce Yapılan Çalışmalar

Dini danışma ve rehberlik, Türkiye’de henüz yeni çalışılan konular arasındadır. Özellikle lisansüstü akademik çalışmalar yok denecek kadar azdır. Devam ettiği bilinen doktora çalışmaları olmakla birlikte henüz tamamlanmış bir çalışma bulunmamaktadır. Daha çok din hizmetleri çerçevesinde gündeme gelen dini danışma ve rehberlik konusu daha çok master düzeyinde, makale ve çeşitli tarihlerde düzenlenen sempozyum ve çalıştay bildirileri ile ele alınmaya başlanmıştır.

Ülkemizde “Dini danışmanlık ve rehberlik” kavramları, ilk kez 1997 yılında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Eğitimi Anabilim Dalında Mualla Selçuk yönetimindeki iki yüksek lisans teziyle akademik alana taşınmıştır.

Aynı yıl tamamlanan bu tezlerden “Hastanelerde Din ve Moral Hizmetleri” başlığını taşıyanı Nurullah Altaş’a aittir. Altaş çalışmasında, 1994 yılı sonlarında Sağlık Bakanlığı bütçe görüşmeleri sırasında gündeme gelen, hastanelerde yatarak tedavi gören hastalara din ve moral hizmetlerinin sunulması konusunu ele almıştır. Nitekim 1995 yılında düzenlenen I. Din şurasında da din hizmetlerinin alanları camiler, eğitim merkezleri ve Kur’an kursları, hastane, cezaevi ve çocuk ıslahevleri, iş yerleri ve aile olarak belirlenmiştir. Sağlık Bakanlığı ve Diyanet İşleri Başkanlığı arasındaki görüşmelerden sonra ilk defa 19 Ocak 1995 tarihinde yayınlanan bir genelge ile hastaneler ve buralarda yatarak tedavi gören hastalara gerekli din ve moral hizmetlerinin ulaştırılması uygulaması başlamıştır. Fakat Danıştay 5. dairesinin yürütmeyi durdurma kararı uyarınca söz konusu uygulama 07 Haziran 1996 tarihinde yürürlükten kaldırılmıştır. Altaş, süreci detaylı bir şekilde çalışmasında incelemiş ve daha sonra konuyla ilgili “Hastanelerde Dini Danışmanlık Hizmetleri (Türkiye Uygulaması Üzerine Deneysel Bir Araştırma)” isimli ayrı bir çalışması olan makalesini de 1999 yılında A.Ü.İ.F. Dergisinde yayınlamıştır. Ayrıca Altaş, 2000 yılında A.Ü.İ.F.D’de yayınlanan “Dini Danışmanlığın Teorik Temelleri” isimli diğer bir makalesinde de dini danışmanlığı doğrudan ele almıştır. Altaş son olarak 2012 yılında editörlüğünü yaptığı *Dini Danışmanlık ve Din Hizmetleri* kitabında “Din Hizmetleri ve Dini Danışmanlık İlişkisi” sini incelemiştir. Bu kitapta ayrıca Saadettin Özdemir tarafından “Sosyal Hizmetlerde Dini Danışmanlık ve Din Hizmetleri”, Şuayip Özdemir tarafından “Cezaevlerinde Din Eğitimi ve Dini Danışmanlık” ve Hüseyin Peker tarafından “Aile İrşat ve Rehberlik Bürolarında Dini Danışmanlık ve Din Hizmetleri” konuları ele alınmaktadır. Peker’in 2009 yılında gerçekleştirilen IV. Din Şurası III. Komisyonunda sunduğu “Dini Danışmanlık Bağlamında Aile Danışmanlığı ve Rehberliği (Samsun ve Aydın İli İrşat ve Rehberlik Büroları Örneği)” konulu tebliği bulunmaktadır.

1997 yılında yapılan diğer bir yüksek lisans çalışması ise, “Dinsel Danışmanlığın Teorik Çatısı” adıyla Üzeyir Ok’a aittir. Ok, bu çalışmasında dini danışmanlığı Batı literatürüne dayalı olarak araştırmıştır. Altaş’ın “Dini Danışmanlığın Teorik Temelleri” isimli makalesinde ise Batı literatürüyle birlikte kendi geleneğimizdeki yansımalar ve dinimizin hususiyetleri gözetilmiştir. Ok, 2007 yılında gerçekleştirilen I. Din Hizmetleri

Sempozyumunda sunduğu ve Fowler’ın inanç gelişim teorisine uygun şekilde geliştirdiği “İnanç Bakım Danışmanlığı: Bir Model Geliştirme Denemesi” isimli tebliği ile konu hakkındaki görüşlerini bir model etrafında daha somut bir şekilde ifade ederek ülkemize yönelik bazı tekliflerde bulunmuştur. Ok daha sonra 2012 yılında yayınladığı “Dini Danışmanlık: Tanımı ve Tarihi” isimli makalesinde dini danışma ve rehberliğin kavramsal çerçevesi ile ilgilenerek bu alandaki sorunları ele almıştır.

Son yıllarda Türkiye’de dini danışma ve rehberlik ile alakalı olarak yapılan birkaç yüksek lisans çalışması daha bulunmaktadır. Bunlardan biri Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde Feyza Kahvecioğlu Karaca tarafından, 2010 yılında yapılan “Din Hizmetlerinde Dini Danışma ve Rehberlik” isimli yüksek lisans çalışmasıdır. Karaca bu çalışmasında din hizmetlerinde dini danışmanlığın yeri ve Hz. Peygamber örneğinde dini rehberlik ve danışmanlık konularını teorik çerçevede ele almıştır.

2010 yılında yapılan başka bir yüksek lisans çalışması Tuba Kevser Şahin’e aittir. Şahin’in, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde tamamladığı “Dini Danışmanlık Bağlamında Aile İrşat ve Rehberlik Bürosu Faaliyetleri” isimli çalışması Diyanet İşleri Başkanlığı Aile İrşat ve Rehberlik Bürolarına gelen soruların analiz ve yorumlarının yapıldığı üç bölümden oluşmaktadır.

2011 yılında Zehra Yıldız tarafından Kayseri’de yapılan başka bir yüksek lisans çalışması da “Diyanet İşleri Başkanlığı Aile İrşat ve Rehberlik Bürosuna Gelenlerin Psiko-Sosyal Zemini” Kırşehir örneği üzerinden incelenmiştir. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde tamamlanan bu çalışma, din hizmetlerinde dini danışma ve rehberlik, Aile İrşat ve Rehberlik büroları ve Kırşehir ilinde Aile İrşat ve Rehberlik bürosuna yansıyan sorunlara ait bulguların analizinden oluşan beş bölümden oluşmaktadır. Benzer bir yüksek lisans çalışması da 2012 yılında Necla Yılmaz tarafından yapılmıştır. Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde yapılan bu çalışmada Aile İrşad ve Rehberlik bürolarında yapılan dini danışmanlık Çorum örneği ile incelenmiştir.

2012 yılında, Gündüz yayınları tarafından yayınlanan ve editörlüğünü Nurullah Altaş ve Mustafa Köylü’nün yaptığı *Dini Danışmanlık ve Din Hizmetleri* kitabından başka Diyanet İşleri Başkanlığı yayınları tarafından Suat Cebeciye ait *Dini Danışma ve Rehberlik* kitabı yayınlanmıştır. Dini danışma ve rehberlik ile yakın ilgisi dolayısı ile editörlüğü Ali

Seyyar tarafından yapılan ve 2008 yılında Rağbet yayınları tarafından neşredilen *Manevi Sosyal Hizmetler* kitabı da alandaki çalışmalara dâhil edilmelidir.

Aslında din psikolojisi açısından konuyu makale düzeyinde ilk inceleyen Öznur Özdoğan'dır. 2006 yılında A.Ü.İ.F.D'de yayınlanan "İnsanı Anlamaya Yönelik Bir Yaklaşım: Pastoral Psikoloji" makalesi konuyu sınırlı şekilde ele alsa da, bu konuda alanda yapılan ilk bilimsel çalışma olarak kabul edilebilir. Bunlarla birlikte Türkiye'de Diyanet İşleri Başkanlığının yaptığı kimi dolaylı kimi doğrudan dini danışma ve rehberlikle ilgili bazı çalışmaları mevcuttur. Tarih sırası itibarıyla değinecek olursak;

03 – 04 Kasım 2007 tarihleri arasında Ankara'da Diyanet İşleri Başkanlığı Din Hizmetleri Dairesi Başkanlığınca yapılan I. Din Hizmetleri Sempozyumunda Dini Danışmanlık ve Rehberlik konuları çeşitli akademisyen ve din görevlileri tarafından etraflıca ele alınmıştır.

12 – 16 Ekim 2009 tarihleri arasında Ankara'da Diyanet İşleri Başkanlığınca düzenlenen "Sosyal Problemler Karşısında Din ve Diyanet" başlıklı IV. Din Şurasında sosyal açılımlı din hizmetleri tartışılmış ve konumuzu ilgilendiren bir dizi karar alınmıştır.

11 – 13 Aralık 2009 tarihleri arasında Ankara'da (158 bilim adamı) akademisyen ve diyanet yetkilisinin katılımlarıyla "Dini Danışmanlık Hizmetleri ve Fetva Konsepti İstişare Toplantısı" yapılmış ve sonuç bildirgesi yayınlanmıştır.

08 – 10 Ekim 2010 tarihleri arasında Konya'da gerçekleştirilen I. Ulusal Din Psikolojisi Kongresinde ele alınan konular arasında Din Psikolojisinde Gelecek Vizyonu başlığı altında Din ve Psikoterapi (Psikolojik Danışmanlık, Psikiyatri, Klinik Psikoloji) Din Hizmetleri/Pastoral (Diyanet İşleri, Hastane, Hapishane) konuları yer almaktadır.

17 – 18 Aralık 2011 tarihleri arasında Ankara'da gerçekleştirilen Vaaz ve Vaizlik Sempozyumu bildirileri arasında vaizlerin cami dışı fonksiyonları bağlamında dini danışma ve rehberlik alanları ile ilgili konularda tebliğler sunulmuştur.

30 Mart – 01 Nisan 2012 tarihleri arasında Ankara'da gerçekleştirilen Yaygın Din Eğitimi Sempozyumu'nda yaygın din eğitiminde iletişim bağlamında Kur'an kurslarında dini danışma ve rehberlik hizmetlerinin tartışıldığı tebliğ ve müzakerelere yer verilmektedir.

24 Mayıs 2012 tarihinde Ankara’da gerçekleştirilen I. Ulusal Din Psikolojisi ve Manevi Bakım Çalıştayı’nda manevi bakım uzmanının görev tanımı, çalışma alanları, manevi bakım uzmanı yetiştirme programının belirlenmesi ve manevi bakım uzmanlarının karşılaşılabileceği sorunlar ve çözüm önerileri tartışılmıştır.

Alanda makale düzeyinde yapılan son çalışmalardan biri Mustafa Koç tarafından “Manevî-[Psikolojik] Danışmanlık ile İlgili Batı’da Yapılan Bilimsel Çalışmaların Tarihi ve Literatürü (1902-2010) Üzerine Bir Araştırma I-II,” Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi tarafından 2012 yılında yayınlanmıştır. Koç, makalesinde bibliyografik bilgiler vermeyi amaçlamıştır.

Son olarak İlhan Topuz’un (2014), “Din Görevlilerinin Manevî Danışmanlık Yeterlilikleri” isimli araştırmasında manevî danışmanlık konusundaki literatür incelenmiş ve manevî danışmanlık hizmeti sunan din görevlilerinin sahip olması beklenen yeterlilikler teorik düzeyde belirlenmiştir.²¹

Görüldüğü üzere Psikolojik Danışma ve Rehberlik (PDR) konularının ülkemize ilk defa Eğitim Fakülteleri kanalıyla gelmesine paralel olarak dini danışma ve rehberlik kavramları da ilk kez din eğitimi anabilim dalında incelenmeye başlanmıştır. Ne var ki, din psikolojisi açısından konunun akademik düzeyde ele alınması da gecikmemiştir.

²¹ İlhan Topuz, **Din Görevlilerinin Manevî Danışmanlık Yeterlilikleri**, Manas Yayınları, Isparta, 2014.

BİRİNCİ BÖLÜM

TEORİK ÇERÇEVE

Dini danışma ve rehberliği anlamak için önce psikolojik danışma ve rehberliğin bilinmesi gerekir.¹ Sosyal bilimlerin uygulamalı alanlarından olan psikolojik danışma ve rehberlik, psikolojik rahatsızlıkların büyük oranda sözel ve duygusal iletişim biçimlerine dayanan tekniklerle tedavi edilmesi ve modern pozitif bilimin insana yardım sanatında uygulanması olarak bilinir. Psikolojik danışma ve rehberlikte dini değerlerin rolü konusu ise danışma literatüründe yaygın bir biçimde ele alınmıştır. Örneğin Amerikan Psikoloji Derneği Danışmanlık Psikolojisi Bölümü Dergisinde yayınlanan bir araştırmada² danışmanlıkta dini ve manevi etkilerin önemi konusuna bir kaç temel nedenle açıklık getirilmektedir. Bunlardan birincisi, insanların büyük bir bölümünün kendilerini dindar olarak tanımlamalarıdır. İkincisi, duygusal sorunlar yaşayan insanların birçoğunun ibadetler konusunda aktif olmasalar da sorunlarına çözüm ararken dini dikkate almalarıdır. Üçüncüsü, danışmanların aksine danışanların çoğunluğunun kendi bireysel yaşamlarında dini değerlerin rolünün oldukça üst düzeyde olmasıdır. Dördüncüsü ise, danışmanların genel olarak hayata ve problemlerin çözümüne yönelik yaklaşımlarında, danışanları gibi dini temel alma durumlarının güçlü olmamasıdır. Bu durum, danışmanların danışanların duygusal problemlerinin çözümünde onlarla üst düzeyde empati kurabilmelerini engellemektedir.

Bu bölümde dini danışma ve rehberlik, dini ve psikolojik danışma ve rehberlik zemininde, çok temel düzeyde ele alınacaktır. Dini danışma psikolojisi kapsamında temel kavramlar açıklanarak dini danışma ve rehberliğin kuramsal temelleri dini ve psikolojik yönden incelenecektir. Psikolojik danışma ve rehberliğin teolojik bakış açısı ve özellikle seküler danışma ve rehberlik karşısındaki konumları tartışılacaktır.

¹ Üzeyir Ok, "Dini Danışmanlık: Tanım ve Tarihi", **Dini Danışmanlık ve Din Hizmetleri**, ed. Nurullah Altaş-Mustafa Köylü, Gündüz Yayınları, Ankara, 2012, s.38.

² Everett L. Worthington Jr., "Religious Faith Across the Life Span: Implications for Counseling and Research", **The Counseling Psychologist**, V. 17/4, 1989, pp. 555-612.

1. DİNİ DANIŞMA VE REHBERLİK: TEMEL KAVRAMLAR VE TARİHİ ARKAPLAN

İnsanın çözemediği bir problemi ya da içinden çıkamadığı bir sıkıntısı olduğunda, güvendiği birine derdini açması, sorunları hakkında bilgi, fikir, görüş ve öğüt alma ihtiyacı içinde olması, onun yaratılışının bir gereğidir.³ Öteden beri insan, yabancı olduğu bir durumla karşılaşınca ya da bir sıkıntısı olunca daima başka birisinin yardım ve desteğini aramıştır. İnsanlar önceleri, yaşadıkları problemlerin karanlıkta kalmış yönlerini aydınlatmak ya da en azından içlerini boşaltıp hissettikleri baskıdan kurtulmak ve rahatlamak amacıyla güvendikleri kişilerin akılcı, moral ve güç veren görüş, tavır ve öğütleri karşısında kolayca dayanma gücü bulup sorunlarıyla baş edebilme azmi ve yetisi kazanabiliyorken günümüzde durum oldukça farklılaşmıştır. Zira günümüz dünyası her zamankinden çok daha hızlı bir değişim geçirmektedir. Bir taraftan bilim ve teknolojinin hayatımıza getirdiği kolaylıklar ve değişimin olumlu etkileri, diğer taraftan toplumun hemen her kesiminin ruhsal durumunu tehdit eden krizler adeta iç içe yaşanmaktadır. Çeşitli küresel, bölgesel ve kültürel konular her yaştan bireyin hayatını önemli ölçüde etkilemekte, toplumsal yaşamı daha karmaşık ve içinden çıkılmaz bir hale getirmektedir.

Özellikle günümüz çağdaş toplumunun, her şeyi kendi bireysel yararı açısından değerlendiren, kendi benliğine tutkun (narsist), bencil ve hazzı bir ahlak anlayışını ön plana çıkaran kültürel bir dönüşüm içersinde olduğu gözlemlenmektedir. Bu dönüşüm sürecinde anlık tatmin arayışlarının güdülemesiyle davranan bireylerde toplumsal bağların ve sorumluluk duygusunun zayıfladığı görülmektedir. Psikanalitik bir yaklaşımla kendine yönelen fakat parçalanmayı engelleyemeyen bu durumun, insan psikolojisinde meydana getirdiği yıkıcı etkilere dikkatimizi çeken çok sayıda araştırma, insani değerleri eksik, davranışları için insani bir rehberi olmayan, buna karşılık her şeye hâkim olduğuna dair özerklik ve kontrolü, denetim ve değer için “abartı iddiaları” olan bir benlik yapısının gelişmesine yol açtığını ortaya koymaktadır.⁴

Gittikçe karmaşıklaşan insan davranışlarının doğru anlaşılması, yaşam uyumunu zorlaştıran faktörlerle etkin mücadele edilmesi, kişisel gelişimin sağlıklı sürdürülmesi,

³ Mehmet Emin Ay, “Rehberlik Kavramı ve İlkeleri”, **Din Eğitimi ve Din Hizmetlerinde Rehberlik**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2011, s. 179.

⁴ Hayati Hökelekli, **Çocuk, Genç, Aile Psikolojisi ve Din**, Dem Yayınları, İstanbul, 2009, s. 84.

hızla değişen dünyaya ve toplum yapısına uyumun en iyi şekilde sağlanması, sistemli, bilinçli ve uzman kişiler tarafından verilen ve profesyonel bir yardım şekli olan psikolojik danışma ve rehberlik hizmetlerinin sağlayacağı katkılarla mümkün gözükmektedir. Nitekim 21. yüzyılın koşullarında, kişilerin karşılaştıkları “bireysel, eğitimsel ve mesleki sorunların” çözümü ve bu konularda optimal kararlar verebilmeleri için profesyonel anlamda yardım sağlama hizmeti, psikolojik danışmanlarla gerçekleşmektedir.⁵ Öte yandan psikolojik danışma ve rehberlik, bilimsel yöntemler vasıtasıyla bireylere ihtiyaç duyduğu desteği yaşam boyu sunmaktadır. Bu yardım hizmetlerinin fonksiyonelliği tüm yaşamı kapsamaktadır. Ancak şu kadar var ki, insan hayatının belli dönemlerinde psikolojik danışma ve rehberlik hizmetleri daha yoğun olarak uygulama alanı bulmaktadır.⁶

Her ne kadar “bilen” bir bireyin bilmeyen birine yardımı ve yol göstermesi anlamında, danışma ve rehberlik kavramları insan toplulukları kadar eski de olsa, bilimsel olarak psikolojik danışma ve rehberlik hizmetlerinin, yüz yılı henüz aşmış bir geçmişinin olduğunu söylenebilir. Nitekim Frank Parsons’un 1908 yılında ABD’de kurduğu Boston Rehberlik Bürosu, kurumsal anlamda rehberlik hizmetlerinin başlangıç yılı olarak kabul edilmektedir.⁷ Ülkemizde rehberlik hizmetlerinin sistematik bir yardım hizmeti olarak başlangıcı 1950’li yıllarda gerçekleşmiştir.⁸ 9. Milli Eğitim Şurasında alınan kararlar gereğince 1974–1975 yılından itibaren yaygın olarak ortaöğretim kurumlarında rehberlik çalışmaları başlatılmıştır. Psikolojik danışma ve rehberlik, gittikçe artan lisans, yüksek lisans ve doktora eğitim programlarıyla alanda görev yapan uzmanların sayısı hızla artmıştır.⁹ Günümüzde alandaki gelişmeler, takip etmeyi zorlaştıracak kadar hızlı ve yoğun bir şekilde meydana gelmektedir. Psikoloji alanında, sadece ABD’de ayda üç bin makale yayımlanmaktadır.¹⁰ Bu durum, Amerika’daki gelişmeleri takip etmek için bile günde yaklaşık yüz makale okumayı gerekli kılmaktadır.

⁵ Emel Ültanır, “Türkiye’de Psikolojik Danışma ve Rehberlik (PDR) Mesleği ve Psikolojik Danışman Eğitimi”, **M.Ü.E.F.D.**, C.I., S.1, Mersin, 2005, s. 102.

⁶ Mustafa Otrar, “Rehberlik Türleri”, **Rehberlik**, ed. Sırrı Akbaba-Asude Bilgin, Lisans Yayıncılık, İstanbul, 2009, s. 44.

⁷ Hasan Tan, **Psikolojik Danışma ve Rehberlik, Teori ve Uygulama**, MEB Yayınları, İstanbul, 2000, s. 23.

⁸ Serap Nazlı, **Kapsamlı Gelişimsel Rehberlik ve Psikolojik Danışma Programları**, 2.b., Anı Yayınları, Ankara, 2005, s. 42.

⁹ Mehmet Palancı, “Eğitim Sisteminde Rehberliğin Yeri”, **Rehberlik**, ed. Sırrı Akbaba-Asude Bilgin, Lisans Yayıncılık, İstanbul, 2009, s.37.

¹⁰ Ersin Altıntaş – Mücahit Gültekin, **Psikolojik Danışma Kuramları**, Aktüel Yayınları (Alfa Akademi Basın Yayın Ltd. Şti.), İstanbul, 2005, s. 311.

1.1. PSİKOLOJİK DANIŞMA VE REHBERLİK

Literatür incelediğinde “psikolojik danışma” ve “rehberlik” kavramlarının yalnız başlarına ya da “rehberlik ve psikolojik danışma” veya psikolojik danışmaya öncelik verilerek “psikolojik danışma ve rehberlik” şeklinde kullanılmakta olduğu görülmektedir. Günümüzde daha çok “psikolojik danışma” terimi öne çıkarılarak vurgulanmaktadır. Bunun önemli nedenlerinden birisi, çağdaş yaklaşımlarda bireyi merkeze alan temel felsefe ve ilkeler olmalıdır. Rehberlik kelimesi, biraz daha dıştan yöneltmeyi, öğüt verme ve tavsiyelerde bulunmayı anımsatmaktadır. Oysa günümüzde bireye “dıştan” yardım etmek, ona yol göstermek yerine “içsel” güçlerini kullanarak kendi başına yürümesine olanak sağlamak, kendi yolunu kendisinin bulması ve tercihlerini kendisinin yapmasının gereğine inanılmaktadır.¹¹

Diğer taraftan, “Psikolojik danışma” genellikle “rehberlik” kavramı ile birlikte kullanılır. Hâlbuki psikolojik danışma, rehberlik hizmetleri içinde farklı nitelik ve boyutlarda olup rehberlik hizmetlerinin bir bölümünü oluşturur.¹² Bu durumda rehberlik, psikolojik danışmadan daha geniş ve psikolojik danışmayı da içeren bir kavramdır. Ne var ki, psikolojik danışma ve rehberlik kavramları adeta bir birinden ayrılmaz bir bütün oluşturdukları için kaynaklarda “psikolojik danışma ve rehberlik” şeklinde birlikte zikredilmektedir.¹³

Her ne kadar psikolojik danışma ve rehberlik, daha çok birlikte düşünülen ve zikredilen alanlar ise de artık bugün iki alan arasındaki farklar gittikçe açılmaktadır. Rehberlik uygulamaları çoğunlukla okulla sınırlı kalırken, psikolojik danışma çok farklı alanlara hizmet etmeye başlamıştır.¹⁴ Başlangıçta rehberliğin bir alt hizmet alanı olarak kabul edilen psikolojik danışma hizmetleri, zaman içinde artan bir önem kazanmış ve neredeyse rehberlikten bağımsız bir hizmet alanı haline gelmiştir. Önceleri sadece rehberlik diye anılan bu hizmetler, zamanla “rehberlik ve psikolojik danışma” sonra da sunulan hizmetlerin psikolojik yönüne vurgu yapmak için “psikolojik danışma ve

¹¹ İbrahim Ethem Özgüven, **Psikolojik Danışma ve Rehberlik**, Psikolojik Danışma ve Rehberlik Eğitim Merkezi Yayınları, Ankara, 2007, s. 174.

¹² Günseli Girgin, **Çağdaş Eğitim Sisteminde Öğrenci Kişilik Hizmetleri ve Rehberlik**, **Psikolojik Danışma ve Rehberlik**, 2. b., ed. Alim Kaya, Anı Yayınları, Ankara, 2005, s. 5.

¹³ Özgüven, a.g.e., s. 175.

¹⁴ Cengiz Karagözoğlu-İsmet Kemertaş, **Psikolojik Danışma ve Rehberlik**, Birsen Yayınevi, İstanbul, 2004, s. 53.

rehberlik” şeklinde adlandırılmaya başlanmışlardır. Hatta son yıllarda psikolojik danışma hizmetleri o kadar popüler olmuştur ki, bu hizmetlerin rehberliği zaten kapsadığı görüşünün yaygınlık kazanmasıyla birlikte, rehberlik sözcüğünün başlıktan neredeyse tamamen kaldırması noktasına gelinmiştir.¹⁵

Kabul edilmelidir ki, herhangi bir kavramın herkes tarafından benimsenebilecek bir tanımını yapmak oldukça güçtür. Bu güçlük psikolojik danışma ve rehberlik kavramları için de geçerlidir. Nitekim psikolojik danışma ve rehberlik kavramlarının herkes tarafından kabul edilen tek bir tanımı yoktur.

1.1.1. Psikolojik Danışma

Tüm rehberlik hizmetlerinin temelini ve özünü oluşturan psikolojik danışma, kişinin gelişme ve problemlerini çözümlenebilme konularında sistematik yardım gayretleri olarak 20. yüzyılın başlarında ABD’de ortaya çıkmıştır. Batı menşeli bir kavram olduğu için birebir çevirisi yapılamamakla birlikte İngilizcedeki (Amerikan) “*counseling*”, (İngiliz) “*counselling*” kelimeleri, literatürde “psikolojik danışma” olarak karşılık bulmaktadır.¹⁶ Fakat yine de bazı araştırmacılar diğer alanlarda kullanılan ve psikolojik bir süreç olmayan “danışma” ile karışıklığı önlemek için psikolojik danışma teriminin karşılığı olarak “*psychological counseling*” terimini kullanmaktadırlar.¹⁷

Bir kısım psikolojik danışma kuramcısına göre psikolojik danışma, sahip olduğu beceri ve kendisine tanınan yetki nedeniyle danışmanın uyum problemlerini karşılama, algılama, açık seçik görmesinde danışana yardımcı olduğu yüz yüze bir durumdur.¹⁸ Bu görüş, danışmanı merkeze almakta ve ona bir otorite statüsü kazandırmaktadır. Danışma oturumlarında danışman, telkin ve tavsiyelerde bulunmakta, dolayısıyla danışanı yönlendirmektedir. Böylece danışman önder durumda olan üstün bir kişi konumuna getirilmektedir.

Diğer bir kısım kuramcıya göre (Rogers) ise psikolojik danışma, terapist ile kurulan ilişkinin verdiği güven havası içinde ben yapısının yumuşaması, daha önceden inkar

¹⁵ Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Derneği, **Türkiye’de Psikolojik Danışma ve Rehberlik Hizmetlerinin Dünü, Bugünü ve Yarını**, 2008, <https://www.pdr.org.tr/upload/pdralaninintarihcesi.pdf>, (27.02.2011), s. 20.

¹⁶ Özgüven, a.g.e., s. 174; Karagözoğlu - Kemertaş, a.g.e., s. 53.

¹⁷ Mehmet Emin Ay, **Yüksek Öğretimde Rehberlik, İlahiyat Fakülteleri Üzerine Bir Araştırma**, 2. b., Düşünce Kitabevi, İstanbul, 2005, s. 30.

¹⁸ Yıldız Kuzgun, **Rehberlik ve Psikolojik Danışma**, 2.b., ÖSYM Yayınları, Ankara, 1991, s. 108.

edilmiş olan yaşantıların algılanması ve değişen benlik yapısına katılma sürecidir.¹⁹ Benzer şekilde psikolojik danışmayı, danışanın duygusal hayatına inilerek onun sisli duygularını ortaya çıkartmasına, onları algı alanına alarak kabul etmesi ve geliştirerek kullanmasına, mevcut davranış ve kaynakların kullanılmasını önleyen engelleri ortadan kaldırmasına ve kişinin onları kullanmasına yönelik yapılan yardım²⁰ olarak tanımlayanlar da vardır. Psikolojik danışmayı temelde bir ilişki olarak görenler, danışan-merkezli veya bireyi merkeze alan kuram ve uygulamayı kullanan kimselerdir.²¹

Psikolojik danışmayı, tamamen bilinçli alanda olan çelişkilerin yarattığı normal kaygılardan rahatsız bir bireye uzman tarafından yapılan yardım²² olarak tanımlayanlara göre, bilinçaltına inmiş çelişkilerle ve normal olmayan nevrotik kaygılarla uğraşmak psikolojik danışma alanının dışında kabul edilmektedir.

Diğer bir tanıma göre psikolojik danışma, uzman personel tarafından profesyonel düzeyde sunulan sözel iletişime dayalı bir psikolojik yardım türüdür. Amaç, bireylerin kendilerini gerçekleştirmelerine yardım etmektir.²³ Psikolojik danışma, danışmanlık eğitimi almış uzmanlar tarafından, uyum sorunu yaşayan, yaşam problemleri ile daha etkin başa çıkmaya çalışan, benlik ve kişilik özellikleri hakkında daha ayrıntılı, gerçekçi değerlendirmeler yapmak isteyen danışanlara, davranışlarını keşfetmeleri, anlamaları ve değerlendirmeleri için sunulan bir yardım ilişkisidir. Psikolojik danışma, psikiyatrik ya da klinik uygulamalardan farklı olarak danışanları etkin olarak dinleme, onların duygularına, ihtiyaçlarına ve gelişim durumlarına duyarlı olma ve onları anlama gibi temel becerilerle ilişkilidir.²⁴

Görüldüğü üzere psikolojik danışmanın tanımı ile alakalı pek çok farklı tarif yapılmıştır. Yapılan tanımlar incelendiğinde ortak noktaların ağırlıklı olduğu, farklılaşmaların ise bazı hususları vurgulama düzeylerinden kaynaklandığı görülmektedir. Buna göre psikolojik danışma konusundaki görüş farklılıkları daha çok, danışan ile danışman arasındaki “etkileşim sürecinin niteliği”, danışanda olan “değişmelerin” ne

¹⁹ Akt. Kuzgun, a.g.e., s.108.

²⁰ Hasan Tan, **Psikolojik Yardım İlişkileri: Danışma ve Psikoterapi**, 3.b., Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1992, ss. 26-27.

²¹ Richard Nelson - Jones, **Danışma Psikolojisi Kuramları**, Çev: Füsün Akkoyun ve Diğerleri, Cassel Educational Ltd. Şti., Ankara, 1983, s. 2.

²² Tan, **Psikolojik Yardım İlişkileri**, s. 17.

²³ Muharrem Kepeçoğlu, **Psikolojik Danışma ve Rehberlik**, 5.b., Kadioğlu Matbaası, Ankara, 1992, s. 75.

²⁴ Palancı, a.g.e., s.13.

şekilde gerçekleştiği, psikolojik danışmanın “amacı” ve psikolojik danışma süreci içinde danışan ve danışmandan hangisinin “merkezde” ya da aktif olması gerektiği konularındaki temel görüş ve yaklaşım farklılıklarından ileri gelmektedir. Psikolojik danışma tanımlarındaki söz konusu farklılıklara rağmen onların belirgin ortak yanları maddeler halinde şöyle özetlenebilir:

- Psikolojik danışma sürecinde, bir problemi olan “Danışan” ve danışana yardım etme rolünde olan “Danışman” veya “Terapist” yer almaktadır.
- Danışanda kişisel problemlerini giderecek nitelikte bazı değişiklikler meydana getirecek olan danışman ve danışan arasındaki “etkileşim” danışma “sürecini” oluşturmaktadır.
- Temelde bir “öğrenme süreci” olan psikolojik danışma sürecinde etkileşim, yüz yüze ve sosyal bir ortamda gerçekleşmektedir.
- Psikolojik danışma, temelde “sözel etkileşim” süreci olmakla birlikte, konuşma ve dinlemenin yanında, kişinin kendisini tanıması için çeşitli objektif test ve diğer bireyi tanıma tekniklerinden de yararlanılmaktadır.
- Psikolojik danışma, danışanın kendini anlaması, gerçekçi bir benlik kazanması, kendini olduğu gibi kabul etmesi ve bunlara paralel olarak da tutum ve davranışlarında değişiklikler yaparak kendi içinde ve çevresinde uyumlu ve mutlu olmasını amaçlamaktadır.

Yapılan açıklama ve değerlendirmeler doğrultusunda psikolojik danışma şöyle tanımlanabilir: “Psikolojik danışma, problemi olan bir “danışan” ile “danışman” arasında, danışanın kendisi ve çevresi ile daha etkili davranışlar geliştirmesini sağlayıcı yönde, uyarıcı bir bilgilendirme, tutum ve davranışları ile gerçekleştirilen ve danışanın kendisini daha iyi hissetmesi ve kişisel doyum sağlayacak şekilde davranması amacına yönelik, karşılıklı bir etkileşim sürecidir.”²⁵ Bu tanımın vurguladığı temel noktalar, psikolojik danışma sürecinde danışan ve danışmanın her ikisinin de belirgin bazı rollerinin olduğu, danışanın davranışlarında arzu edilen uygun değişikliklerin meydana gelmesinde her ikisinin de karşılıklı sorumluluklarıdır.

²⁵ Özgüven, a.g.e., s.172.

Sonuç olarak psikolojik danışma bireylere, amaçlarına ulaşmalarında yardımcı olan kişiler arası bir etkileşim sürecidir. Bu süreçte yardımcı olunabilecek konuların başlıcaları arasında: benliği anlama, önemli kişisel kararlar alma, başarılabilir ve büyümeyi hızlandıracak kişisel amaçlar belirleme, istenilen ve gerçekleştirilmesi mümkün olan bir gelecek kavramı oluşturmak için planlar yapma, kişisel ve kişilerarası problemlere etkili çözümler getirme, etkisiz davranışları daha etkili davranışlara dönüştürme, çevresel zorluklar ve yaşam şartları ile baş etme, kaygı, suçluluk, kendini küçük görme, yalnızlık, yabancılaşma, umutsuzluk ve kendine güvensizlik gibi benliği bozan ve olumsuz duygulara yol açan kısımları kontrol altına alma, kişiler arasında etkili ilişki kurma yollarını öğrenme ve uygulama, önemli kişisel kararlar verebilmek için karar verme sürecinin temel gereklerini öğrenme ve bundan yararlanma, benlik için bir beğeni ve saygı duygusu kazanma ve kişinin temel ihtiyaçlarını karşılayabileceği konusunda iyimser olma gibi başlıklar sayılabilir.

1.1.2. Rehberlik

Rehberlik kavramı, Farsça “kılavuz, birinin doğruyu bulmasına yardımcı olan, yol gösteren kimse veya şey, delil”²⁶ anlamındaki “rehber” kelimesinden türetilmiştir. Bu kelimenin İngilizcedeki karşılığı ise “*guidance*” terimi ile ifade edilir.²⁷

Oldukça geniş sayılabilecek bir anlam zenginliğine sahip olan rehberliğin anlamı, tanımı ve tasviri üzerinde değişik görüşler ortaya konulmuş dar ve geniş anlamda çok çeşitli tanımlar yapılmıştır. Literatürde yüzden fazla rehberlik tanımı yapılmasına karşın bunlardan hiç biri tek başına yeterli kabul edilmemektedir.²⁸ Daha 1925’lerde bir araştırmacı, meslek rehberliğinin bile 103 şekilde tanımlandığını tespit etmiştir.²⁹ Kavramın, bireyin bütün kişilik ve davranışları ile ilgi çok geniş bir alanı kapsaması ve disiplinler arası bir bilim olması tanımını güçleştirmektedir. Yapılan tanımlardan birkaçı şöyledir:

²⁶ Türk Dil Kurumu, **Güncel Türkçe Sözlük**, “rehber” maddesi, <http://tdkterim.gov.tr/bts/>, (10.03.2011)

²⁷ Özgüven, a.g.e., s. 174.

²⁸ Gürcan Can, **Psikolojik Danışma ve Rehberlik**, Pegem Yayınları, Ankara, 2005, s. 5.

²⁹ Tan, **Psikolojik Danışma ve Rehberlik**, s. 14.

“Rehberlik, bireye kendini anlaması, çevredeki olanakları tanıması ve doğru kararlar vererek özünü gerçekleştirebilmesi için yapılan sistematik ve profesyonel yardım sürecidir.”³⁰

“Rehberlik, bireyin en verimli bir şekilde gelişmesi ve tatminkâr uyumlar sağlamasında gerekli olan seçimleri (tercihleri), yorumları, planları yapmasına ve kararları vermesine yarayacak bilgi ve becerileri kazanması ve ulaştığı bu seçme ve kararları uygulaması için kişiye yapılan sistemli ve profesyonel (uzmansal) yardımdır.”³¹

“Kendini, çevresindeki olanakları tanıması, gizilgüçlerini geliştirmesi, sorunlarını çözebilmesi ve kendini gerçekleştirebilmesi için kişiye, bu işi kendine meslek edinmiş uzmanlarca yapılan düzenli bir yardım sürecidir.”³²

“Rehberlik, bireyin kendini tanımasına, problemlerini gerçekçi bir gözle görmesine, karşılaştığı seçme durumlarında, uygun seçimler yapmasına ve gerçekçi kararlar almasına ve “kendi kendisini yönetme” gücünü kazanmasına, böylece benliğine saygı duymasına ve kişiliğini güçlendirmesine yardım etmektir.”³³

Yapılan rehberlik tanımları incelendiğinde onların bazı ortak noktaları vurguladığı görülmektedir. Tanımlarda “süreç, yardım, birey, kendini anlama, kendini gerçekleştirme, destek, uyum, seçimler (tercihler) ve planlar yapmak”³⁴ gibi ortak sözcükler dikkat çekmektedir. Buradan hareketle tanımların ortak yanları maddeler halinde aşağıdaki gibi özetlenebilir:

- Rehberlik süreci süreklidir ve bireyin yaşadığı her yerde vardır.
- Rehberlik bireye yardım etme işidir. Rehberlik yardımı psikolojik bir yardımdır. Rehberliğin psikolojik bir yardım olma özelliği onu diğer yardım hizmetlerinden belirgin bir biçimde ayırır. Buna göre rehberlik yardımı sadece bir yol gösterme, öğüt verme yardımı değildir.
- Rehberlik yardımı, bireye dönüktür ve bireyin gizli potansiyellerini ortaya çıkarmayı amaçlar.

³⁰ Kuzgun, a.g.e., s. 5.

³¹ Tan, **Psikolojik Danışma ve Rehberlik**, s. 18.

³² Rasim Bakırcıoğlu, **Rehberlik ve Psikolojik Danışma**, Anı Yayıncılık, Ankara 2000, s. 7.

³³ Özgüven, a.g.e., s. 126.

³⁴ Girgin, a.g.e., s. 6; Tan, **Psikolojik Danışma ve Rehberlik**, s. 18.

- Rehberlik bilimsel ve profesyonel bir yardımdır ve çalışmalarının dayandığı bilimsel ilke ve yöntemler vardır.
- Rehberliğin özü bireyin kendini gerçekleştirme yardım etmektir.

Rehberliğin anlamı üzerine yapılan tanımlardan çıkarılan bu genellemelere göre rehberlik şöyle tanımlanabilir:

“Rehberlik, kendini anlaması, problemlerini çözmesi, gerçekçi kararlar alması, kapasitelerini kendine en uygun düzeyde gerçekleştirme, çevresine dengeli ve sağlıklı bir uyum yapması ve böylece kendini gerçekleştirebilmesi için uzman kişilerce bireye verilen psikolojik yardımlardır.”³⁵

Tanıma göre, rehberlik psikolojik bir yardımdır. Uzman kişilerce verilir. Esası bireyin kendini tüm yönleriyle tanıması ve anlamasıdır. Bireyin kendisi ve çevresiyle uyumlu olmasına yardım etmektedir. Nihai amacı bireyin kendisini gerçekleştirme yardımcı olmaktır.

Diğer tanımlar birlikte incelendiğinde, kavramının temel felsefesinde, “insanın değerli olduğu”, bireyin dış güçler tarafından değil, “kendi kendisini yönettiği”, “bireyin kendi problemlerini çözme gücüne sahip olduğu” gibi temel ilkeler bulunduğu anlaşılmaktadır.

1.2. PSİKOLOJİK DANIŞMA, PSİKOTERAPİ VE DİN

Amerikan toplumunda yüz yılın başlarında gençlerin uygun mesleklere yönelme gayretlerinin sonucu olarak ortaya çıkan danışma,³⁶ “meslek rehberliği” olarak başlamakla beraber yalnız meslek rehberliği alanıyla sınırlı kalmamıştır. Birinci Dünya Savaşı sonrası yaşanan toplumsal gelişmeler ve 1930’larda Amerika’da başlayıp bütün dünyayı derinden etkileyen ve sonradan adına *büyük depresyon* denilen buhran, bireysel değerlendirmelerin daha fazla önemsenmesine neden olmuştur. Nitekim uzmanlar depresyon salgınından önce rehberlik terimini daha sık kullanırken; salgından sonra psikolojik danışmanlık terimi daha sık kullanılmaya başlanmıştır.³⁷

³⁵ Kepçeoğlu, a.g.e., s. 11; Girgin, a.g.e., s. 7.

³⁶ Tan, **Psikolojik Danışma ve Rehberlik**, s. 23.

³⁷ Nazlı, a.g.e., s. 2.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra psikolojik danışma yardımlarında patlamalar yaşanmasıyla 1950'li yıllarda psikolojik danışma popüler hale gelmiştir. Bu yıllarda psikolojik danışmayla ilgili servislere ihtiyacın artmasıyla o zamana kadar hastanelerde sadece test uygulama, teşhis, değerlendirme ve araştırma işleriyle uğraşan klinik psikologların tedavi ve terapi işlerine girişmelerini gerekli kılmıştır. Klinik psikologların yürüttükleri terapilerin, birçok vakada ilaçla tedaviden daha etkili olduğu görülmüştür. Psikologlar bu çalışmalarlarıyla hem kendilerini ispat edip tedavi ekibinin bir üyesi olarak kendilerini kabul ettirmişler, hem de tecrübe kazanarak yeni metot ve teknikler geliştirmeye yönelmişlerdir.³⁸ Nihayet psikologların, ruh sağlığı ile ilgili bütün problemlerle uğraşmaya başlamış olmaları sonucunda psikolojik danışma, kökeni tıbbi uzanan psikoterapiyle karışmaya başlamıştır.³⁹

Psikolojik danışma ile psikoterapinin “eş anlama” ya da “farklı anlama” geldiği konusunda literatürde belirtilen çeşitli görüşler bulunmaktadır.⁴⁰ Bunlardan Bordin, Mowrer, Sanderson, Wolberg, Tyler, Sanborn, Byrne psikolojik danışma ile psikoterapinin ayrı şeyler olduğunu söylemişlerdir. Psikolojik danışmanın psikoterapiden farklı olduğunu düşünenlerin görüşleri, danışmaya gelenlerin “danışan” (client) normal, psikoterapiye gelenlerin “hasta” (disturbed) anormal oluşları, uğraşılan problemin tipi, mahiyeti ve ağırlık derecesi, danışma ve psikoterapinin ulaşmaya çalıştığı amaçlar, kullandıkları metot ve teknikler, yardımın yapıldığı ortam farklılıkları (hastane-okul) gibi konular üzerinde toplanmaktadır.⁴¹

Bununla birlikte psikolojik danışma ve psikoterapi diye ayırım yapmanın mümkün olmadığına ve böyle bir ayrıma da lüzum olmadığına inanan ve her iki terimi de eş anlamda, ya da birini her ikisi için kullananlar da olmuştur. Carl Rogers'in bu konuda ilk adımı atan kişi olduğu söylenebilir. Türkiye'deki psikolojik danışmanlık hizmetlerinin öncülerinden olan Hasan Tan, “Psikolojik Yardım İlişkileri” adlı kitabında Rogers'in, danışma ve psikoterapi diye bir ayırım yapmadığını, bütün yardım oluşumunu terapötik ilişkiler olarak gördüğünü ve eserlerinde danışma ve psikoterapiyi eş anlamda kullandığını ifade etmektedir. Tan ayrıca, Rogers'la başlayan bu görüşün Brammer, Shorstrom ve

³⁸ Tan, a.e., s. 25.

³⁹ Tan, **Psikolojik Yardım İlişkileri**, ss. 15-16.

⁴⁰ Özgüven, a.g.e., s. 177.

⁴¹ Akt. Tan, **Psikolojik Yardım İlişkileri**, s. 16.

Patterson tarafından da destek gördüğünü dolayısıyla danışma ve psikoterapi arasında ayırım yapılmaya çalışılmasına karşı çıkararak bunun mümkün olamayacağı savunduklarını belirtmektedir.⁴²

Kavram olarak psikoterapi, psiko ve terapi kelimelerinden oluşmaktadır. Psiko, can, ruh, nefis; terapi de iyileştirme, tedavi, daha iyi hale getirme anlamına gelmektedir. Buradan hareketle psikoterapi, ruhsal yapının daha iyi hale getirilmesidir. Ruhsal yapının daha iyi hale getirilmesi için yapılan müdahaleye psikoterapi denilebilmesi için, müdahale yöntemlerinin ilaç ve cerrahi yöntemleri içermemesi gerekmektedir. Ancak ilaç ve cerrahi yöntem dışındaki her müdahale de psikoterapi olarak adlandırılmaz. Psikolojik hizmetlerin yeterince gelişmediği dönemlerde psikoterapi bir “Tıp Modeli” olarak gelişmiştir. Bu dönemde psikoterapi, Freud’un geliştirdiği “psikanaliz” gibi algılanmıştır. Başlangıçta psikoterapinin psikanaliz ile eş tutulması, psikoterapi yöntemlerinin de uzun bir süre yanlış algılanması sonucunu getirmiş ve gelişmesini engellemiştir. Ancak psikolojinin ve psikoterapi yöntemlerinin hızla gelişmesi, psikoloji ve psikolojik danışma konularında eğitim veren üniversitelerdeki akademik programların nitelikli hale gelmesi, psikoterapi yöntemlerinin de çeşitlenmesiyle “Tıp Modeli” psikoterapi ile “Psikolojik Model” psikoterapi arasındaki farklar azalmış hatta toplum ihtiyaçlarını karşılama ve alanda yetişmiş personel sayısı yönünden psikolojik yaklaşımlar ağırlık kazanmıştır.⁴³

Psikoterapi ruhsal problemleri belirli bir patolojik (hastalık oluşumu) anlayış içerisinde ele alır, düzeltme sürecini de belirli teknikler, yaklaşımlar bütünü üzerine oturtur. İnsan olgusu son derece göreceli, değişken bakış açılarından ele alınabileceği için, psikoterapinin de, üzerinde mutlak anlamda anlaşmaya varılan bir yöntemi yoktur. Bundan dolayı, dünyada çok fazla sayıda psikoterapi yöntemi ve tekniği uygulanmaktadır. Hatta psikoterapide yöntem ve tekniğin çokluğuna dikkat çekmek için “Psikoterapist sayısı kadar psikoterapi yöntemi vardır” denilmektedir.⁴⁴

Psikoterapi, Freud’un geliştirerek kuramsallaştırdığı psikanalizi ve daha sonra gelişen çeşitli psikolojik kuramları; Jung analitik psikoterapisi, Gestalt yaklaşımları, davranışçı psikoterapiler, bilişsel psikoterapi, varoluşçu psikoterapi, psikodinamik

⁴² Tan, a.e., s. 24-26.

⁴³ Özgüven, a.g.e., ss. 175-177.

⁴⁴ Yusuf Bayalan, “Psikoterapi Nedir?” <http://yusufbayalan.terapi.com/psikoterapi/> (16.09.2010)

yaklaşımlardan herhangi birisini kullanan ya da hepsini kullanabilen (Eklektik yaklaşım) bir “konuşma tedavisi” yöntemidir. Psikoterapi uygulayan kişi ise psikoterapist olarak isimlendirilir. Psikoterapistler, üniversitelerin Psikoloji, Psikolojik Danışmanlık ve Rehberlik, Yüksek Hemşirelik veya Tıp Fakültelerinden mezun olduktan sonra, master veya klinik doktora yapmakta ve üzerine hangi kuramı seçtilerse (Örneğin varoluşçu, bilişsel, aile ve çift terapisi, çocuk terapisi gibi) o alanda eğitim almaktadırlar. Daha sonra süpervizyon çalışmalarına katılarak yardımcı (co-terapist), daha sonra da terapist olabilmektedirler. Türkiye’de psikoterapist eğitimi uzun, zor ve masraflıdır. Avrupa ve Amerika’nın bazı eyaletlerinde psikoterapist olmak için tıp veya psikoloji mezunu olmak gerekmemektedir. Yetkili kurumlarınca psikoterapist eğitimi alarak sınavlarında başarılı olmuş bireyler psikoterapist olabilmektedirler.

Sonuç olarak psikolojik danışma psikolojik bir süreçtir ve psikoterapi ile arasında gerçekten geçerli kabul edilen bir ayırım yapılamamaktadır.⁴⁵ Esasen her ikisi de problemlili kişiye yapılan psikolojik yardım ilişkisidir. Her ikisi de danışanla uzman kişi (danışman, terapist) arasında bir problemin çözümü için yüz yüze cereyan eden görüşmelere dayanır. Her ikisi de kişiye yardım etmek için, genellikle aynı psikolojik teknik ve metotları kullanır. Fakat bu ortak yanlarına karşılık yine de farklılık gösteren yönlerine dikkat çekilmesi gerekirse şunlar söylenebilir: Psikolojik danışma, “normal” kabul edilen kişilerin günlük hayatta yapacakları uyumlarda karşılaştıkları olağan seçme ve karar verme sorunları ile uğraşır. Psikoterapi ise kişilik bozulmalarına yol açmış kaygı ve nörotik davranışların hâkim olduğu “normal dışı” kişilik sorunlarıyla uğraşır. Bir genelleme yapmak gerekirse psikoterapi genellikle bir klinik ortamda ve kronikleşmiş normal dışı sorunlarla ilgilenirken psikolojik danışma, okul, endüstri, sosyal hizmet veren bir kurum gibi çok daha geniş bir ortamda ve genellikle sebepleri ve çözümleri belli daha basit ve normal sorunlarında kişiye yardım etmeye çalışır.⁴⁶

Psikoterapi ve din ilişkisine gelince, psikoterapist din bilimci ya da filozof değildir ve bu alanlarda da yeterlik iddiasında bulunmaz. Ancak felsefe ve teoloji ile tam olarak aynı konuyu ele alır: insanın ruhu ve ruhun tedavisi. Psikoterapistin görevini bu şekilde tanımladığımızda hali hazırda karşımıza ruhla ilgilenen iki profesyonel grup çıkmaktadır.

⁴⁵ Nelson – J., a.g.e., s. 1.

⁴⁶ Tan, **Psikolojik Danışma ve Rehberlik**, s. 21.

Şu halde bu iki grubu oluşturan din adamları ve psikoterapistlerin birbiriyle ilişkileri nedir? Psikoterapistler, din adamlarının çalışma alanını işgal mi etmeye çalışmaktadır? Aralarında düşmanlık kaçınılmaz mı yoksa din adamlarıyla psikanalistler, bir birlerinin disiplinlerini hem kuramsal hem uygulamalı olarak tamamlayan, etkileyen ve aynı amaçlar uğruna mücadele veren müttefikler midir? vb. sorular söz konusu olmaktadır. Geleneksel psikoterapinin çoğunlukla dindar danışanların ihtiyaçlarını karşılama konusunda yetersiz olduğu söylenebilir. Çünkü seküler psikoterapi, geleneksel ve temel psikolojinin teorik formülasyonundan ortaya çıkmış olan terapötik bir yaklaşıma dayanır. Seküler psikoterapistler de, geleneksel danışmanlık ve klinik psikoloji programlarında eğitim almış olup, ruhsal rahatsızlık tedavisinde strese karşı koyabilmek için psikodinamik, danışan-merkezli ve davranışsal yönelimli yöntemleri kullanmaktadırlar. Böylece geleneksel, seküler psikoterapinin teori ve pratikleri dini değerlere açıkça zıt/düşmanca bir tavır geliştirmediklerinde bile birçok bölümü ile dini boyutu dışarıda bırakmaktadır.⁴⁷ Psikanalistin görevi, evrensel değerler içerisinde pastoral danışma ve rehberlik etmek olmadığı gibi bilakis, bazı hastaların biçimsel dini bağlılıklarından kurtulmasına yardım etmektir.⁴⁸ Kısaca psikanaliz, gerek teori ve araştırmalarında, gerek tanı sistemleri ve uygulamalarında hayatın dinsel ve manevi boyutunu ya büyük ölçüde görmezden gelmekte ya da onları patolojik bir fenomen olarak ele almaya yatkınlık göstermektedir.

Freud'un *The Future of an Illusion* ve Sheen'in *Peace of Soul* adlı kitapları bu iki alan arasındaki düşmanlık üzerinde durur. Carl Gustav Jung'un *Psychology and Religion* ve Liebman'ın *Peace of Mind* yazılarıysa tipik bir din ve psikanalizi/psikoterapiyi uzlaştırma çabalarıdır. Öte yandan pek çok sayıda rahibin psikanaliz ve diğer psikoterapi yöntemlerini incelemiş olduğu gerçeği psikoterapi ile dinin kaynaşması görüşünün din adamlarının uygulama alanlarına ne ölçüde girdiğinin göstergesidir.⁴⁹ Terapistler kendi değer ve varsayımlarıyla hastaların inanç ve değer sistemleri ve dünya görüşleri arasında belirgin farklılıklar ortaya çıktığında, terapistin empatik, eleştirel olmayan bir tarzda hastanın söylediklerini dinlemesi ve tedavinin hedeflerini birlikte belirlemesi, her türlü tedavi için asli önem taşımaktadır. Terapist farklı bir inanç ve dünya görüşü taşıyan bir

⁴⁷ Üzeyir Ok, "İnanç Bakım ve Danışmanlığı: Bir Model Geliştirme Denemesi", **I. Din Hizmetleri Sempozyumu (3-4 Kasım 2007)**, C.II., Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2008, s. 555.

⁴⁸ Otto F. Kernberg, "Dini Tecrübe Üzerine Psikanalitik Perspektifler" çev. Ali Ulvi Mehmedoğlu, **A.Ü.İ.F.D.**, C. XLVI, S. 1, Ankara, 2005, s. 199.

⁴⁹ Erich Fromm, **Psikanaliz ve Din**, çev. Elif Erten, Say Yayınları, İstanbul, 2006, ss. 19-20.

hastayla karşılaştığında hastasının inanç ve dünya görüşlerini paylaşmayabilir, ancak işbirliği olan bir tedavi işbirliği sağlayabilmesi için onları empatik ve yargısız şekilde keşfedecek seviyede kökenlerini ve dini/kültürel bağlamlarını anlayabilmelidir.⁵⁰ Terapist toplumun dini danışma kaynaklarına aşina olabilmeli ve din uzmanlarıyla ilişki içerisinde bulunabilmelidirler. Hatta psikoterapistler danışanı ihtiyaç duyduğunda, onu bir dini danışmana yönlendirmeli, yani din uzmanları ile gerektiğinde karşılıklı işbirliği yapmalıdırlar. Çünkü hızla değişen dünyada geleneksel dini teknik ve yöntemlerle sunulan din hizmetlerine, yeni oluşan ihtiyaç ve beklentiler doğrultusunda modern terapötik yöntemlerin işbirliğini dâhil etmenin kaçınılmazlığı bir yana, terapistlerin danışanlarının din ve değerler ile ilgili insan yaşamındaki metafizik ve aşkınlık boyutundaki uzman olmadıkları problemleri konusunda yeterli olma ve muhtemel sıkıntıları bertaraf etme zarureti söz konusu işbirliğini gerekli kılmaktadır. *American Journal Psychiatry* dergisinin Aralık 2007 tarihli sayısında yayımlanan, Curlin ve arkadaşlarının iki bin ABD’li psikiyatrist üzerinde yaptıkları araştırmanın sonuçları, söz konusu yakınlaşmanın gereğini ortaya koyan örneklerden birisidir. Psikiyatri ve din konusunu ele alan yüksek katılım oranına sahip bu anketin sonucunu değerlendiren makalede, psikiyatrinin din ile olan ilişkisinde uzun süredir hâkim olan karşıtlık anlayışında belirgin bir yumuşama olduğu ifade edilmektedir. Aslında bu tutum değişikliği, psikiyatrik tedavide din ve ruhsallığın yakınlaşması anlamını taşımaktadır. Zira çalışmaya katılan bütün psikiyatristler, din ve ruhsallığın sağlık üzerine pozitif etkilerini onayladıklarını doğrulamaktadır.⁵¹ Nitekim Irvin D. Yalom’un *Din ve Psikiyatri* kitabının önsözündeki “adı ister inanç sistemi ister psikolojik tedavi yaklaşımı olsun, hepimiz insanın evrenden koparılmaya trajedisine çareler arama çabasındayız”⁵² şeklindeki ifadeleri aynı gerçeğe işaret etmektedir. Keza artık, din ve maneviyatın bir dünya görüşü ile bütünleşen inançlar, değerler ve pratiklerin aktarımında bütünleyici roller oynadığı, araştırma ya da klinik hizmetler esnasında hesaba katılması gereken temel farklılıkları oluşturduğu kabul edilmektedir.⁵³

⁵⁰ Cengiz Güleç, “Transkültürel Açından Psikoterapiler”, *Klinik Psikiyatri Dergisi*, C. II, S.1, Ankara, 1999, s. 10.

⁵¹ Akt. Nevzat Tarhan, **İnanç Psikolojisi: Ruh, Beyin ve Akıl Üçgeninde İnsanoğlu**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2009, s. 51.

⁵² Irvin D. Yalom, **Din ve Psikiyatri**, çev. Emre Ağanoğlu, 5.b., Turkuvaz Kitap Yayınları, İstanbul, 2009, s. 12.

⁵³ Edward P. Shafranske, “The Psychology of Religion in Clinical and Counseling Psychology”, **Handbook of The Psychology of Religion and Spirituality**, ed. Raymond F. Paloutzian, Crystal L. Park, The Guildford Press, New York – London, 2005, p. 497.

Din ve psikolojinin psikoterapötik amaçlarla bütünleşmesi 1930’larda papaz Norman Vincent Peale ile o zamanki adı Amerikan Din ve Psikiyatri Kurumu olan şimdiki adı Blanton-Pale Enstitüsünden uzman psikiyatr Smiley Blanton’un işbirliği ile başlamıştır. Yıllar sonra dini danışmanlığın rolü dini ya da manevi danışmanlıktan teoloji ve davranış bilimlerinin bütünleşmesi olan “dini psikoterapi”ye (*pastoral psychotherapy*) genişlemiştir. İnsan bütünlüğündeki manevi boyutların bu farkındalığı ile oluşan güzel birliktelikte dini danışmanlar da bulunmuştur. Onlardan biri olan Carl Jung’ın önemli katkısı, bir psikanalist ve yazar olarak psikolojiye maneviyatı kazandırmış olmasıdır. Diğer etkili kişi Abraham Maslow, terapiye manevi yönleri dâhil etmiştir. Amerika’nın en etkin ilk psikologu William James ise gelişim aşamalarının bir ifadesi olarak dini tecrübeleri çalışmıştır. Psikolojik ve manevi sağlık yapısının ayrılmaz olduğuna inanan psikiyatr Karl Menninger psikolojik ve teolojik disiplinlerin bütünleşmesinde öncü olmuştur.⁵⁴ Yapılan bir araştırmada dini-manevi düşünceye sahip olmanın terapistlere şu hususlarda yardımcı olacağı ileri sürülmüştür:⁵⁵

- Danışan ya da hastaların dünya görüşlerini anlamak ve böylece empatik olarak anlama kapasitesini arttırmak ve her danışan veya hastayla duyarlı olarak çalışmak;
- Danışan ya da hastaların dini-manevi yönelimlerinin sağlıklı olup olmadıklarını ve problemleri üzerinde hangi etkilere sahip olduğunu belirlemek;
- Danışan ya da hastaların dini ve manevi inançlarını ve bunların toplumda, daha iyi başa çıkma, iyileşme ve gelişimlerinde yardımcı olarak kullanılıp kullanılmadığını belirlemek;
- Danışan ya da hastalara tedavide yardımcı olmak için kullanılacak manevi müdahaleleri belirlemek;
- Tedavi sırasında açıklanması gerekli çözülmemiş manevi sıkıntıları, ilgileri ya da ihtiyaçları olup olmadığını belirlemek.

Psikoterapiye ilginin artması ve terapistlerin sayısının da artmasına rağmen kendilerine ulaşabilen danışmanlık hizmetleriyle insanların çoğunda yönetilebilir ruh sağlığı destek vakalarında azalma olmuştur. Bu sebeple pek çok insan dini konularda

⁵⁴ American Association of Pastoral Counselors, “Brief History on Pastoral Counseling”, <http://www.aapc.org/content/brief-history-pastoral-counseling> (20.12.2009)

⁵⁵ Shafranske, a.e., p. 498.

olduğu gibi kişisel, evliliğe ait ve aile konularında yardım için din adamlarına başvurmaya hala devam etmektedir. Zira pek çok danışan için din ve maneviyat, “yaşamak için, insan tecrübesinin geniş bir alanına uygulanabilir kapsayıcı bir çatı” işlevi görmektedir.⁵⁶ Ayrıca sosyal güvencesi olmadan çalışan pek çok fakir ve bu durumda olan diğer ücretsiz ya da düşük ücret karşılığı danışmanlık ihtiyacı olanlar din adamlarından faydalanmaktadırlar. Dini danışmanlığın doğal misyonu sebebiyle pek çok danışman, arandıklarında ihtiyaç duyanların ulaşılabileceği bir hizmet temin etme gayreti içindedir.⁵⁷

Sonuç olarak, Psikoterapötik yöntem yüz yıldan fazla bir süre önce Avrupa’da Freud ve Breuer’in başlattığı sözel tedavilerden gelişmiştir. Psikoterapideki temel varsayım ve yöntemler, terapötik ilişkide temel bir odaklanmayı gerçekleştirecek şekilde gelişmiştir. Empati, sıcak ve güvene dayalı işlerliği olan bir bağlaşıklık (alyans) kurma yetisi, henüz algılanan konuların karşılıklı sözel keşfi sürecinin özü olarak görülmektedir. Kültürel olarak eşleşen hasta ve terapistler arasındaki bu asli ilişkiler, yerel, kültürel ve dini enstrümanlarla desteklenmelidir. Dahası, yerli ve kültürel bakımdan özgül alternatif tedavi uzmanlarıyla klinik işbirliğinin gerçekten de bazı özel ve yerel toplulukların ruh sağlığını arttırmada büyük değer taşıyabileceğine birçok araştırmacı değinmektedir. Bu nedenle batılı ülkelerde birçok etnopsikiyatrist verimli olduğu takdirde dinsel danışma ve belirgin bir biçimde etnik alt kültüre özgü folklorik terapileri sağlamanın yararlarına işaret etmektedirler.⁵⁸ Dini psikoterapi hakkında yapılan açıklamalar, onun kültürler arasına yapısına dikkat çekerek daha yirmi birinci yüz yılın başlarından itibaren hiçbir koşul altında yerel ve tek kültürlü kalamayacağına işaret etmektedir.⁵⁹

Özetle söylemek gerekirse, hangi kültürde ve hangi tarihsel dönemde olursa olsun insanlar, başkalarına yardım amacı ile teselli, yol gösterme, nasihat ve tavsiye biçimindeki psikolojik araçları kullanmaktadırlar. Bu bakımdan ruhsal iyileştirme etkinlikleri insanlık tarihi kadar eskidir. Psikoterapilerin kültür tarihi açısından arka planına bakıldığında din adamları tarafından gerçekleştirildiği görülmektedir. Modern psikoterapistler, rahip-din adamlarının mirasçıları olarak görülebilirler. Gerçekte Batı dünyasında ortaya çıkan

⁵⁶ Shafranske, a.e., p. 497.

⁵⁷ American Association of Pastoral Counselors, “Pastoral Counseling Today Gaining Momentum”, <http://www.aapc.org/node/5> (20.12.2009)

⁵⁸ Güleç, a.g.m., s. 10.

⁵⁹ David W. Augsburger, Cross-Cultural Pastoral Psychotherapy, Robert J. Wicks et al eds., **Clinical Handbook of Pastoral Counseling**, C.II., Paulist Press, New York, 1993, p. 129.

terapi, geleneksel rahip işlevlerinin yetersizliklerinden ve suiistimallerinden türemiştir.⁶⁰ Modern hayat duygusal mutsuzluğu, artan bir şekilde ürettiği için farklı kültürlerle ve modern hayata rahiplerden daha uygun yeni bir tür şamanın tarih sahnesine çıkmasına yol açmıştır. Çağımızda insanı neyin hasta ettiğini açıklayıp, ruhani-dini söylemleri bilimsel söylemlere çevirerek şaman ve rahiplerin yerini alan meslekleşmiş gruplardan söz edilebilir.

1.3. PSİKOLOJİK DANIŞMA VE MESLEKLEŞMİŞ UYGULAMA ALANLARI

İnsanın büyüüp olgun bir kişilik geliştirmesinde, kendini gerçekleştirmesinde, kendine ve çevresine daha etkin bir uyum sağlayarak daha verimli ve mutlu bir dünya yaratabilmesinde, yeni davranışlar öğrenmesi ve bazılarını değiştirmesinde ve ruhsal bunalımlarında ona yardım edecek belli başlı yardım alanları vardır. Bunlar psikiyatri, psikoterapi, danışma ve klinik psikoloji gibi psikolojinin bazı uygulama dalları ile pastoral (dini) danışma ve sosyal hizmet uzmanlığı şeklinde sıralanabilir.⁶¹ Bazıları tıp, bazıları psikoloji, bazıları felsefe ve sosyoloji, bazıları da dini duygular ve inanç ağırlıklı olan bu yardım alanları, çoklarının kafasında karmaşa halindedir. NTVMSNBC haber portalında yayınlanan Anadolu Ajansına ait “*Psikologa, Sosyologa Ulaşamayan Müftüye Geliyor*” başlıklı bir haberde, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nce yapılan bir araştırmada müftülere yöneltilen soruların yüzde otuzunun psiko-sosyal içerikli olduğunun belirlendiği bildirilmektedir.⁶² Gerçekten de sorun yaşayan insanlar veya onların yakınları psikiyatrist, terapist, psikoterapist, psikolog, klinik psikolog, pedagoğ, danışman, psikolojik danışman, sosyal hizmet uzmanı, yaşam koçu, medyum, astrolog, biyo-enerjici ya da manevi şifacılarından hangisine gitmelidir? Bu unvanlar altında pek çok kişi televizyonlarda, gazetelerde, dergilerde, velhâsıl bütün medyada insanların ruh sağlığıyla ilgili beyanlar vermekte, tavsiyelerde bulunmakta ve programlar yapmaktadır. Kimi insanlar tarafından ruh sağlığı hizmeti verenlerin tümü psikologken kimilerince psikiyatristtir. Psikolojik yardım sağlayan meslekler arasındaki farkları bilen insan sayısı fazla değildir. Ancak bu durum son derece normal karşılanmalıdır. Çünkü her iki meslek mensupları da hemen hemen aynı işi yapmaktadırlar. Yani psikolojik sorunları olan kişileri tedavi etmektedirler.

⁶⁰ Cengiz Güleç, **Ruhun Sırları: Psikoterapi Hikâyeleri**, Dipnot Yayınları, Ankara, 2011, ss. 43-49.

⁶¹ Tan, **Psikolojik Yardım İlişkileri**, s. 10.

⁶² <http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/239648.asp#BODY> (14.09.2011)

Öte yandan ülkemizde psikolojik danışman, psikolog, sosyal hizmet uzmanı gibi meslek alanlarında da yasal düzenlemeler henüz gerçekleşmediği için bu alanlarda bulunan kişilerin eğilimlerine bağlı olarak, meslek grupları arasında belirsizlikler bulunmaktadır. Zaman zaman bu meslek gruplarında bulunan kişiler arasında geliştirici olmayan rekabet ortaya çıkabilmektedir, bu meslek elemanları kendi meslek alanlarını korumak adına, samimi duygularla hareket ederek, diğer meslek alanlarının gelişimini sınırlayıcı bir tutum içerisinde bulunabilmektedirler.

İnsanın çözemediği problemler karşısında psikolojik yardıma duyduğu ihtiyaç, yukarıda ifade edilen bazı psikolojik yardım mesleklerinin ve yöntemlerinin doğru gelişmesine yol açmıştır. Bunlar arasında amaç ve nitelik benzerlikleri olmakla birlikte; ilke, yöntem ve teknikler bakımından da önemli farklılıklar bulunmaktadır.⁶³ Psikolojik danışma alanlarının bağımsız birer meslek olarak hayatta kalabilmesi ve mesleki uygulamalarının yapılabilmesi için diğer psikolojik hizmet veren mesleklerden farklı olan özelliklerinin ortaya konması gerekmektedir. O halde psikolojik danışma ve meslekleşmiş uygulama alanlarının genel özelliklerine ve birbirleri ile olan ilişkilerine kısaca göz atmak gereklidir.

1.3.1. Psikiyatri: Psikiyatrist (Psikiyatr ya da Psikiyatri Hekimi)

Psikiyatri, hekimliğin ruhsal bozukluklar ve akıl hastalıkları ile uğraşan bölümüdür.⁶⁴ Yapılan araştırmalar, insanda meydana gelen bir takım ruhsal-davranışsal değişimlerin beyindeki kimyaların değişimine bağlı ortaya çıkabildiğini ortaya koymuştur. Beyindeki kimyanın değişimiyle ortaya çıkan ruh hastalıklarının incelenmesi, teşhisi, tedavisi ve önlenmesi konusunda uzmanlaşan tıp alanı psikiyatridir.

Psikiyatrist, (psikiyatr ya da psikiyatri hekimi) ruhsal rahatsızlıkların önlenmesi, tanınması, tedavi edilmesinde ve rehabilitasyonunda çalışan tıp fakültesi mezunu psikiyatri uzmanlık eğitimini tamamlamış hekimdir. Genellikle hastane ortamında ya da özel muayenehanesinde çalışmaktadır. Tedavisine yardım ettiği kimselere “hasta” denir.⁶⁵

Psikiyatrist, 6 yıllık tıp fakültesinden mezun olmuş ve ondan sonra 4-5 yıl psikiyatri ihtisası yapmış hekimlere denir. Böylece aldığı eğitimle insanın hem genel tıbbi hastalıklar

⁶³ Feriha Baymur, **Genel Psikoloji**, İnkılap Kitabevi, 11. b., İstanbul, 1994, s. 9.

⁶⁴ Baymur, a.e., s. 7.

⁶⁵ Tan, **Psikolojik Yardım İlişkileri**, s. 10.

hakkında bilgi sahibi olan hem de ruhsal yapısını değerlendirme tanı koyma, ayırıcı tanı yapma ve tedavi etme bilgisi ve yetkisine sahip olan kişidir.⁶⁶ Psikiyatri hekimi klinik karar verici olarak ruh sağlığı ekibi içinde koordinasyonu sağlamaktadır. Psikiyatrik hizmetin kaliteli olarak verilebilmesi için başvuru, değerlendirme, tedavi, diğer birimlere yönlendirme ve tedaviyi sonlandırma, izleme ve rehabilitasyon aşamaları tanımlanmıştır. Bu tıbbi süreçleri değerlendirerek psikiyatrik tablolara ilişkin ayırıcı tanı yapmak, tanı koymak, tedaviyi planlamak, ilaç ve diğer tedavi yöntemlerinin yanı sıra, uygun görülen psikoterapiyi uygulamak veya yönlendirmek psikiyatri uzmanlarının sorumluluğu ve yetkisi içindedir.⁶⁷

Depresyon, kaygı bozukluğu, panik bozukluk, yaygın anksiyete bozukluğu, obsesif kompulsif bozukluk (takıntı hastalığı), sosyal fobi, travma sonrası stres bozukluğu, manik depresif bozukluk-bipolar bozukluk (duygu durum bozukluğu), şizofreni, alkol-madde bağımlılığı, cinsel işlev bozuklukları, kişilik bozuklukları, yeme bozuklukları, histeri-konversiyon⁶⁸, hipokondriazis,⁶⁹ tikler, yaşlılık psikiyatrisi-demans (bunama), uzun süren yas, dürtü kontrol bozuklukları psikiyatrinin ilgi alanları arasındadır. Ayrıca çocukluk ve ergenlik döneminde görülen psikiyatrik hastalıkların ruhsal değerlendirme ve tedavisi, dikkat eksikliği hiperaktivite bozukluğu, altını ıslatma, çocukluk çağı ruhsal sorunları, ergenlik sorunları, ergenlik dönemi ruhsal sorunları, yaygın gelişimsel bozukluklar gibi alanlar da yine psikiyatrinin ilgi alanları arasında yer almaktadır.

Aslında ruh hastalıklarının tedavisi ile ilgili çalışmalar İbn-i Sina'ya, hatta milattan önceki çağlara kadar uzanır. Tıbbi hastalık modelinde ruhsal bozuklukların da beden hastalıkları gibi bir hastalık olduğu görüşünden hareket edilerek yola çıkılmış olmakla beraber,⁷⁰ bugün ruh hastalıklarının teşhis ve tedavisinde tıbbi yaklaşımdan daha çok

⁶⁶ Doğan Yeşilbursa, "Ruh Sağlığı Çalışanları Görev Tanımlaması", **Türkiye Psikiyatri Derneği Basın Açıklaması: 23.12.2010**, <http://www.psikiyatri.org.tr/PressPopUp.aspx?Id=66> (13.04.2011)

⁶⁷ William V. Arnold, **Introduction to Pastoral Care**, Westminster John Knox Pres, Philadelphia, USA, 1982, p. 129.

⁶⁸ Konversiyon bozukluğu, DSM-IV'de nörolojik veya diğer genel tıbbi bir durumun varlığını düşündüren, fakat bilinen bir nörolojik ve ya tıbbi bir bozuklukla açıklanamayan bir hastalık olarak tanımlanmaktadır. Bkz. **Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders**, Fourth Edition (DSM-IV), American Psychiatric Association, Washington DC, 1994, p. 784.

⁶⁹ Hipokondriazis (hastalık hastalığı), bilinen tıbbi bir nedeni bulunamayan ciddi bir hastalığı olduğuna dair korku ve aşırı uğraşma ile giden, hastanın gerçek dışı fiziksel semptomlarının veya hislerinin yanlış çarpıtmasından kaynaklanır. Bkz. Şükrü Uğuz - Hüner Aydın - Ebru Yurdagül, "Monosemptomatik Hipokondriazis", **Klinik Psikiyatri**, S. 6, 2003, ss. 240-243.

⁷⁰ Nazlı, a.g.e., s. 13.

psikolojik yaklaşıma ağırlık verilmektedir. Ruh hastalıkları, tıbbi hastalık modeline uymadığından, terapide hastaya daha çok sorumluluk duyma ve kendine yetme davranışları öğretilmesinde terapistin büyük roller düştüğü ısrarla belirtilmektedir.⁷¹

Günümüzde psikiyatri, gerek teori ve araştırmalarında, gerek tanı sistemleri ve uygulamalarında hayatın dini ve manevi boyutunu ya büyük ölçüde görmezden gelmekte ya da patolojik bir fenomen olarak ele almaya yatkınlık göstermektedir. Fakat psikiyatrideki bu durum belirgin bir hoşnutsuzluk yaratmış, psikiyatrinin kültüre ve dine daha duyarlı olması gerektiğine ilişkin ciddi eleştiriler yöneltilmiştir.⁷² Nitekim psikiyatri ve dini danışman arasındaki ilişkiye bakıldığında dini danışmanların temel ihtiyaçlar, değerler ve hayatı değerlendirmede daha iyi olduğu görülmektedir. Dini danışmanın ruhsal ve zihinsel hastalıklardan korunma ve iyileşmede kaçınılmaz bir rolü vardır. Bu nedenle pastoral-psikiyatri grup çalışması kavramı, hızla büyüyen bir yönelim olmuştur.⁷³

1.3.2. Klinik Psikoloji: Psikolog, Klinik Psikolog ve Sosyal Hizmet Uzmanı

Klinik Psikoloji, psikoloji bilgi ve becerilerinin, kişinin kendisi ya da çevresiyle ilişkilerine yansıyan davranış bozukluklarının incelenmesi için kullanıldığı, özel bir uzmanlaşma alanıdır. Klinik psikoloji alanındaki bu uzmanlaşma, bozukluğu belirlemek üzere tanı koymayı, açıklamak üzere psikopatolojik durumun analizini ve sorunu ortadan kaldırmak ve önleyebilmek için de tedavisini içerir. Psikoloji alanında olmakla birlikte, klinik psikolojinin kendine özgü teşhis yöntemleri, psikopatolojik modelleri ve psikoterapötik yaklaşımları vardır. Bu alan, çeşitli bilimsel bilgilerin, teknik becerilerin, kurumsallaşma ve sosyal açıdan fark edilip kabul edilme sürecinin tarihsel birikimi sonucunda gelişmiştir. Ölçme değerlendirme ve tanı koyma işlevi çerçevesinde klinik psikologlar, bireyin sorununa bir tanı koyabilmek amacıyla, bu sorunlarının temelinde yatan zihinsel özellikleri belirlemek için psikolojik testler uygular ve yorumlarlar. Bu psikolojik testler, bireyin zekâ düzeyi ya da diğer (zihinsel, duygusal, davranışsal)

⁷¹ Tan, **Psikolojik Yardım İlişkileri**, s. 10.

⁷² Erol Göka, "Dindar Hastaya Psikiyatrik Yaklaşım ve Yardım", **Türkiye Günlüğü, Üç Aylık Fikir ve Kültür Dergisi**, S. 31., (Kasım-Aralık 1994) Cedit Neşriyat, Ankara, 1994, ss. 147-159.

⁷³ Öznur Özdoğan, **İsimsiz Hayatlar, Manevi ve Psikolojik Yaklaşımla Arınma ve Öze Dönüş**, 4.b., Özdenöze Yayınları, Ankara, 2010, s. 186.

özellikleri konusunda bilgiler verir. Bu testler yanında psikologlar aynı amaçla hasta ile etkileşim halinde ona soruların sorulduğu “görüşme” yöntemini de kullanırlar.⁷⁴

Hastane ve kliniklerde ruh hastalıkları tedavi ekibinin önemli bir üyesi olan klinik psikologlar, kesinlikle ilaç tedavisi yürütmez, asla tıbbi müdahalede bulunmazlar ancak psikoterapi eğitimi almış psikologlar, psikoterapi uygulamalarını yürütebilirler. Ayrıca, psikoterapi hizmeti verilen hastalarda ilaç tedavisi gereken bir durum ortaya çıktığında, ilgili vakayı bir psikiyatriste havale ederler veya gereken durumlarda psikiyatristle iş birliği içinde ilacın yanı sıra psikoterapi uygulamaları yürütmek üzere görev alırlar. Yoğun psikoterapiye gereksinimi olan kişiler, genellikle klinik psikologlara yönlendirilirler.⁷⁵

Klinik psikologlar, hastanelerin beyin cerrahi, endokrin, genetik, metabolizma, rehabilitasyon, ruh sağlığı ve hastalıkları, nöroloji, onkoloji, nefroloji, kardiyoloji, ortopedi, cerrahi, dahiliye, çocuk hastalıkları, çocuk ruh sağlığı, acil vb. tüm kliniklerinde, kendi mesleklerinin bilgi, beceri ve yöntemlerini kullanarak diğer meslek elemanları ile işbirliği içinde çalışırlar.⁷⁶

Klinik psikologlar, duygusal, zihinsel ve davranışsal sorunlar, ergenlik döneminin belirtileri, yetişkinlik ve yaşlılık dönemleri ve depresyon gibi konularla ilgilenirler. Diğer inceleme konuları ise, fobiler, kişilik, şizofreni, mutsuzluk, huzursuzluk, engellenme, yetersizlik ve gerginlik gibi konulardır. Tedavisinde uğraştığı kimselere hastanelerde “hasta”; diğer ortamlarda duruma göre “hasta” ya da “danışan (dn)” denir.⁷⁷

Bugün ülkemizde, lisans eğitimleri üzerine, sosyal bilimler alanında klinik psikoloji üzerine yüksek lisans/doktora yapmış psikologlara “klinik psikolog” denilmektedir. Üniversitelerin Fen - Edebiyat Fakültelerine bağlı Psikoloji bölümlerinden mezun olanlar da “psikolog” unvanı almaktadırlar. Psikoloji bölümü mezunu psikologların çalışma alanları konusunda önceliği daha çok özel ofisler almaktadır. Bununla beraber hastaneler, adliye sarayları, eğitim kurumları psikoloji bölümü mezunlarının istihdam alanı olan kurumlardır.

⁷⁴ Türk Psikologlar Derneği, “Ruh Sağlığı ve İlgili Alanlarda Çalışan Psikologlar ve Klinik Psikologlar İçin Meslek Tanımı, Eğitim Durumu, Görev, Yetki Ve Sorumluluk Alanları” **Tanımlar Komisyonu Raporu, 19.01.2011.**, <http://www.psikolog.org.tr/medya/belgeler/1-turk-psikologlar-dernegi-tanimlar-komisyonu-raporu.doc> (14.05.2011), s. 10.

⁷⁵ Özgüven, a.g.e., ss.177-178.

⁷⁶ Baymur, a.g.e., s. 7.

⁷⁷ Tan, **Psikolojik Yardım İlişkileri**, s.11., Özgüven, a.g.e., s. 178.

Psikologlar da ruh sağlığı üzerinde çalışmaktadırlar. Ancak alışmaları sırasında ilaç kullanmazlar. Seansları daha çok terapi şeklinde dir. Fakat her psikiyatrist, psikoterapist olmadığı gibi her psikolog da psikoterapist değildir. Psikologlar, olağan koşullarda psikiyatri hekimi ile birlikte çalışabilmekte ve gerekli psikometrik testleri hastalara uygulayabilmektedirler. Sonuçta psikiyatri hekiminin tanı koymasına ve tedavi etmesine yardımcı olmaktadırlar. Psikologların tek başlarına tanı koyma ve tedavi etme yetkisi yoktur. Ancak klinik psikologlar, özel eğitimlerden geçerek belirli terapi yöntemleri konusunda yetkinlik kazandıklarında, psikiyatri hekimi koordinasyonunda, onun nerisi ve yönlendirmesiyle psikoterapi yapabilir. Fakat klinik psikologlar da psikologlar gibi tanı koyamaz ve ilaç tedavisi neremezler.

Ruh sağlığı hizmetleri, psikiyatri hekimi, pratisyen hekim/aile hekimi, psikolog/klinik psikolog, psikiyatri hemşiresi, sosyal hizmet uzmanı ve danışmanları kapsayacak şekilde bir ekip çalışması içerisinde yürütülmektedir. Dolayısıyla hastane ortamında psikiyatrik ekibin bir yesi de ruh sağlığı alanında hizmet vermek için özel eğitim almış sosyal hizmet uzmanlarıdır. Sosyal hizmet uzmanları, hastalara sosyal yaşamın düzenlenmesi, özlük hakları, barınma, gündelik yaşam, eğitim alanlarında destek olmaktadırlar. Psikiyatri hastalarının sosyal sorunların zm aşamasında psikiyatri hekimi sorumluluğunda görev alırlar. Psikiyatrik hastalıkların tanı ve tedavi aşamalarında tek başlarına yer alamazlar.⁷⁸

Meslekleşmiş yardım uygulamalarından biri olan sosyal hizmet uzmanlarının çalışma alanı hastanelerle de sınırlı değildir. Sağlık Bakanlığına bağlı hastaneler yanında, Milli Eğitim Bakanlığına bağlı rehberlik ve araştırma merkezleri, çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Sosyal Hizmetler ve ocuk Esirgeme Kurumu, Sosyal Güvenlik Kurumu, İş ve İşçi Bulma Kurumu, Devlet Planlama Teşkilatı, sosyal hizmet il müdürlükleri, rehabilitasyon merkezleri, krler ve sağırlar okulları, ocuk yuvaları, yetiştirme yurtları, kreş ve gündüz bakımevleri, huzurevleri, islahevleri, cezaevleri ve nüfus planlaması ile ilgili kuruluşlar gibi pek çok alanda çalışabilmektedirler.⁷⁹

Her bireyin normal şartlarda alabildiği farklı hizmetleri sosyal hizmet grubundaki insanlar alamamaktadır. Bu nedenle sosyal hizmet, toplumun bütün üyelerinden ziyade

⁷⁸ Yeşilbursa, a.g.m., s.1.

⁷⁹ <http://www.shy.hacettepe.edu.tr/calismaalan.html> (19.04.2011)

genelde olumsuz şartlar içinde yaşayan fert ve gruplara yoğunlaşmaktadır. Sosyal hizmet alanları çok çeşitlidir ve birçok dallara ayrılmıştır. Nitekim kişi ve ailelerin kendi bünye ve şartlarından doğan ve kontrolleri dışında oluşan, maddi ve manevi yoksunluklardan sayılan, ihmal, istismar, şiddete maruz kalma, sokakta yaşama, bakıma muhtaç yaşlılık ve engellilik durumundaki insanlara yapılacak olan destek sosyal hizmet olarak tanımlanmaktadır.⁸⁰ Yine küçük yaşta çalıştırılma, madde bağımlılığı, uzun süreli veya kronik hastalık, tutukluluk veya hükümlülük, doğal afetlere maruz kalma veya çeşitli sosyal yardıma ihtiyaç duyan insanlara sunulacak olan her türlü rehabilitasyon hizmetlerini kapsamaktadır. Buna göre sosyal hizmetler, fertlerin maddi, sosyo-kültürel, bedeni veya ruhi-manevi bir eksiklik nedeniyle korunmaya muhtaç duruma düşmeleri halinde kişilere sağlanan profesyonel kamusal ve/veya sivil-dini kuruluşların özel destek hizmetleridir.⁸¹ Bu yönüyle sosyal hizmet söz konusu kişi ve grupların toplumda uyum, verimli ve huzurlu yaşayabilmeleri için sunulan hizmetlerdir.⁸²

Sosyal hizmet uzmanı ise bir toplumda insanın ve toplumun gelişmesine, haklar perspektifi doğrultusunda hayat kalitelerinin yükseltilmesine, toplumsal etkileşim mekanizmalarını harekete geçirerek bilimsel yaklaşım, yöntem ve tekniklerle yardımcı olan insan, insanın ve toplumun üretkenliğini harekete geçirerek hayat şartlarının iyileştirilmesini sağlayan mesleki ve bilimsel etik ilke ve sorumluluklara göre uygulamalar gerçekleştiren nitelikli bir elemandır.⁸³ Sosyal hizmet uzmanları da, insan, toplum ve sosyal hizmet teori ve uygulamaları çerçevesinde korunmaya muhtaç çocuklar, yaşlılar, sakatlar; suçlular ve yoksullar gibi sıkıntı içindeki insanların toplumda kendilerine sağlanan olanakları ve kendilerinin halen sahip oldukları olanakları en iyi şekilde kullanabilmelerine yardım etme, sorunların bireysel ve toplumsal olarak önlenmesi ve çözümlenmesi için çalışmaktadırlar. Mesela hüküm giymiş bir kimsenin cezasını tamamlayıp çıktıktan sonra evine ve topluma yeniden uyum sağlayabilmesine, yeniden çalışan ve üretici durumda olan bir kişi haline geçebilmesinde yardımcı olurlar. Kısaca

⁸⁰ Saadettin Özdemir, “Dini Sosyal Hizmetlerin Temelleri”, **S.D.Ü. Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S.25, Isparta, 2012, s. 194.

⁸¹ Ali Seyyar-Saadettin Özdemir, “AB Sürecinde Türkiye’de Manevi Sosyal Hizmetlerin Önemi”, **Manevi Sosyal Hizmetler**, ed. Ali Seyyar, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2008, s. 77.

⁸² İlhan Tomanbay, **Sosyal Olmak**, Sosyal Hizmetler Araştırma, Belgeleme, Eğitim Vakfı (SABEV) Yayınları, Ankara, 2007, s. 30.

⁸³ İbrahim Cılga, **Bilim ve Meslek Olarak Türkiye’de Sosyal Hizmet**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler Yüksek Okulu Yayını, Ankara, 2004, s. 36.

sosyal hizmet uzmanlığı, kişinin aile ve toplum ilişkilerinde intibakı sağlamak üzere yardım edilen kişi ve etrafı ile ilişkiler kuran bu amaçla kurumlar arası temasları sürdüren ve kişinin uyumuna yardım eden bir hizmet mesleğidir.⁸⁴

Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği, sosyal çalışmacı/sosyal hizmet uzmanını, “insan hakları ve sosyal adalet prensibinden hareket ederek sosyal değişmeyi; bireylerin, grupların ve toplulukların güçlendirilmesi, özgürleştirilmesi ve iyilik hallerinin geliştirilmesinde bir dinamik unsur olarak değerlendiren, insan davranışı ve sosyal sistemler teorilerinden yararlanan, Üniversitelerin Sosyal Hizmetler Alanında en az 4 yıllık lisans eğitim alan veya denkliği yetkili makamlarca onaylanmış yurt dışındaki sosyal hizmet okullarından mezun olan kişidir”⁸⁵ diye tarif etmiştir.

1.3.3. Danışma Psikolojisi: Danışman ve Rehber (Psikolojik Danışman)

Uygulamalı psikolojinin en geniş kapsamlı uzmanlık alanı olarak bilinen danışma psikolojisi, toplumun ruh sağlığı ile ilgilenen bir meslek olarak yirminci yüzyılın başlangıcında Amerika’daki sosyal, politik ve kültürel bazı değişimlerin etkisiyle ortaya çıkmıştır. Amerikan toplumunda o yıllarda yaşanan gelişmeler halkın psikolojik danışma gereksinimini ortaya çıkarmıştır. Klinik psikologlar ciddi uyum sorunları olanlara hizmet götürürlerken, toplumdaki diğer normal insanlara da profesyonel yardım verecek psikologlara ihtiyaç duyulmuştur. Danışma psikolojisinin somut bir şekilde ortaya çıkışı ise Amerika’nın İkinci Dünya Savaşı’na girmesiyle savaşı kazanmak için insan gücü dâhil tüm kaynaklarını rasyonel bir şekilde kullanmak amacıyla psikologlardan yararlanmasıyla gerçekleşmiştir. Savaş öncesinde savaşa gideceklerden yeteneklerine göre seçerek yararlanmak, savaş sonrasında ise savaştan dönenlere yeni yaşamlarına uyum sağlamalarına ve durumlarına uygun mesleklere yönelmelerine yardımcı olmak üzere psikologlara önemli görevler verilmiştir. O günlerde daha çok mesleki danışmanlık yapan bu psikologlar 1942 yılında klinik psikologlardan ayrı bir grup olduklarını ifade ederek kendilerini psikolojik danışman ve rehber olarak tanımlamışlardır. 1944 yılında da APA (American Psychological Association)’nın 17. şubesi olarak kabul edilmişlerdir.⁸⁶

⁸⁴ Tan, **Psikolojik Yardım İlişkileri**, s. 13.

⁸⁵ <http://www.shudernegi.org/sosyalcalismaci.html>, (19.04.2011)

⁸⁶ Füsün Akkoyun, “Danışma Psikolojisinin Dünü, Bugünü ve Geleceği”, **A.Ü.E.B.F.D.**, C.XXIII, S.2, Ankara, 1990, ss. 420-421.

Psikolojik danışma, danışma yapan kimsenin sunacağı bazı temel koşulları ifade eden bir yardım şekli olması, bir dizi etkinlik ve yöntemi içermesi veya özellikle ağır olmayan sorunları olan bireylere odaklanan bir alan olması gibi değişik bakımlardan ele alınabilir. Buna göre psikolojik danışma, bireyin kendini daha iyi tanımasına, problemlerini gerçek toplum ve çevre şartları içerisinde çözme gücünü kazanmasına yardımcı olan bir meslek ve hizmet alanı⁸⁷ şeklinde bir yardım ilişkisi, bir dizi etkinlik ve verilen hizmetler bakımından özel bir alan olarak tanımlanabilirken; “danışma psikolojisi” hem bunların her biri hem de hepsi bakımından daha fazlasını ifade etmektedir.

Danışma psikolojisi ile ilgili olarak son zamanlarda yapılan tanım şöyledir: “Danışma psikolojisi, uygulamalı psikolojinin en geniş uzmanlık alanı olarak tanımlanabilir. Uygulayıcıları sosyal kurumlarda, okullarda, hastanelerde veya endüstride çalışabilmektedirler. Psikoterapi ve psikolojik danışma yapabilirler. Program geliştirme veya eğitim veya toplumu geliştirme etkinliklerine katılabilirler.”⁸⁸

Danışma psikolojisi, eğitim, endüstri, ruh sağlığı ve rehabilitasyon alanlarında geleneksel psikolojik danışmayı ve ölçmeyi içermekte, kendini gerçekleştirmeyi ve insanın etkililiğini geliştirmeyi vurgulamaktadır.⁸⁹ İnsanların daha etkili ve doygun olarak yaşamasına yardım etmeyi amaçlayan danışma psikolojisinin hizmet sunduğu kimseler, tıp ortamlarının dışında bulunan ve ağır sorunları olmayan kimselerdir. Duygular ve düşünme, kişisel, evlilik ve cinsel ilişkiler, iş ve boş zaman etkinlikleri gibi insanların tüm psikolojik işlevleriyle ilgilidir. Danışma psikolojisinin yöntemlerini profesyonel psikologlar, psikolojik danışmanlar ve sosyal hizmet uzmanları da kullanmaktadır.⁹⁰

Psikolojik danışmanlar, Üniversitelerin Eğitim Fakültelerine bağlı 4 yıllık Psikolojik Danışmanlık ve Rehberlik (PDR) bölümlerinden mezun olmuş kişilerdir. Rehber öğretmen olarak da bilinirler. Zira Psikolojik Danışma ve Rehberlik lisans programları incelendiğinde daha çok okul psikolojik danışmanını yetiştirmeye dönük olduğu görülmektedir. Uzmanlıkları daha çok eğitim alanında yoğunlaştığından dolayı, psikolojik danışmanların çok büyük bölümü Milli Eğitim Bakanlığına bağlı okulların rehberlik

⁸⁷ Baymur, a.g.e., s. 99.

⁸⁸ Nelson – J., a.g.e., s. 5.

⁸⁹ L.M. Brammer – E.L. Shostrom, “Psikolojik Danışma ve Psikoterapi Uzmanlık Alanı”, çev. Ömür Hakan Ersever, **A.Ü.E.B.F.D.**, C.XXVII, S.1, Ankara, 1994, s. 31.

⁹⁰ Nelson – J., a.g.e., s. 5.

servisleri ile Rehberlik ve Araştırma Merkezleri (RAM)'nde çalışmaktadırlar. Çok sınırlı bir bölümü ise diğer kurumlarda çalışmaktadırlar. Ancak PDR alanının gelişmiş olduğu ABD'de psikolojik danışmanların ilköğretim, ortaöğretim, üniversite gibi eğitim kurumlarının yanında çok geniş bir yelpazede çalıştıkları bilinmektedir. Hastaneler, ruh sağlığı kurumları, endüstri kurumları, kariyer ve istihdam merkezleri, özel psikolojik danışma klinikleri bunlar arasında sayılabilir.⁹¹ Çünkü psikolojik danışmanlar profesyonel bir danışma hizmeti verirler. Danışmanlık hizmetinden yalnızca problem yaşayan insanlar değil, kendini geliştirmek ya da potansiyellerinden daha fazla yararlanmak isteyen herkes yararlanabilmektedir.

Söz konusu yardım meslekleri arasındaki pek çok ortak noktaya rağmen, her birinin gördüğü eğitim alanı ve seviyesi, uğraştıkları kişiler, çalışma ortamları, uğraşma süresi ve derinliğine göre farklılıklar göstermektedir. Psikiyatrist, psikolog ve psikolojik danışmanlar arasında bir hiyerarşi yoktur. Biri diğerinin bir üst makamı değildir. Bireylere durumlarına göre farklı noktalarda ve farklı yöntemlerle müdahale etmektedirler. Her biri, kendi alanının ağırlık verdiği yöne göre bir eğitim ve öğretimden geçmiştir. Mesela psikiyatrist, tıp alanında (Tıp Fakültesi); danışma psikoloğu veya klinik psikolog, psikoloji alanında (Eğitim ve Fen - Edebiyat Fakülteleri); sosyal hizmet uzmanı, sosyal hizmet alanında (İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi); dini danışman ise ilahiyat alanında (İlahiyat Fakültesi) eğitim almıştır.⁹²

1.3.4. Pastoral Psikoloji: Dini Danışman (Müftü, Vaiz, Din Görevlisi)

Ana hatlarıyla yukarıda belirtilen yardım mesleklerine ilave olarak bir de, Hıristiyan kültürü ve geleneklerinden doğan pastoral psikoloji ve onun uygulama alanı vardır. Yüzyıllar boyunca Hıristiyanlar, inanışlarının bir gereği olarak, işledikleri günah ya da suçları bir perde arkasındaki papaza anlatarak günahlarından arınmaya çalışmaktadırlar. Bu süreçte papaz lüzumlu gördüğü soruları sormakta ve tavsiyelerde bulunmaktadır. Asıl amacı dini kuralları pekiştirmek ve kişiyi Hıristiyanlık ilkelerine bağlamak⁹³ olan bu ilişkilerdeki psikolojik faktörler, rehberlik ile ilgili çalışmaların hızlı bir gelişim gösterdiği yirminci yüzyıl başlarında din adamlarının dikkatini çekmiştir. Hıristiyan halkın dini

⁹¹ Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Derneği, a.g.m., s. 22.

⁹² Tan, **Psikolojik Yardım İlişkileri**, s.15.

⁹³ William A. Barr, S.J., "Spiritual Direction", Robert J. Wicks et al ed., **Clinical Handbook of Pastoral Counseling**, C.I., Paulist Press, New York, 1993, p. 648.

kaynaklı psikolojik sorunlarının çözümüne yardımcı olmak üzere din adamlarıyla olan bu ilişkilerin daha bilimsel bir şekilde yürütülmesi gereğinin anlaşılması neticesinde *dini danışma psikolojisi* olarak ifadelendirilebilecek bir yardım alanı olan ‘pastoral psikoloji’ doğmuştur.⁹⁴ Papazlar, psikolojik danışma ve rehberlik konularına duydukları ilgi ile kiliselerde yürüttükleri hizmetleri hastaneler ve diğer sosyal kurumları da kapsayacak şekilde genişletmişlerdir. Böylece papazların dini konulardaki yardım çabaları hem kilise içinde hem kilise dışında daha profesyonelce yürütülen farklı bir boyut kazanmıştır. Artık onlar, mümkün olan ve ihtiyaç duyulan hemen her ortamda dini danışma ve rehberlik hizmetlerini yürütmeye başlamışlardır.⁹⁵

Pastoral psikoloji, manevi rehberlik ve klinik psikoloji arasındaki sınır bölgede etkinlik gösteren din psikolojisine ait alanlardan biridir. Bu açıdan pastoral psikoloji, din psikolojisi yaklaşımları ile teolojik yaklaşımları birbirine bağlamaktadır.⁹⁶ Pastoral psikolojinin sağladığı temel kazanımı: bireye, yalnız bir organizma olmadığını, desteğe ve sevgiye ihtiyaç duyan bir ailenin, toplumun ve dünyanın bir parçası olduğunu hatırlatmaktır. Umudun ve değişme olanağının güçlü olduğu bir toplum yaratmaktır.⁹⁷ Dini danışman bunu yaparken ağır ruhsal rahatsızlıklarla seyrek olarak ilgilenir ve onların tedavilerini, bu alanda uzmanlaşmış terapistlere ve psikiyatlara bırakır.⁹⁸ Dini danışman daha ziyade inanç ve ahlak sorunlarından doğan değer problemleri ile uğraşmaktadır. Kiliseler bu fonksiyonlarını daha etkili ve bilimsel bir şekilde yürütebilmek için din adamlarının klinik ve danışma psikolojisi alanlarında yetişmesine daha çok önem vermeye başlamışlardır.⁹⁹ Dini danışmanlar, ahlak yargısı ölçütlerinde ve dini kavramlar ile din mensuplarına yardım ederler. Nitekim iyileşme sürecinde maneviyat ve dinin keşfedilmesi hala sürerken dini danışma ve pastoral uygulamaların olumlu bir güç olduğunun artık farkına varılmıştır.¹⁰⁰ Danışma psikolojisi ve klinik psikoloji çerçevesinde söylenenler

⁹⁴ Tan, **Psikolojik Yardım İlişkileri**, s. 14.

⁹⁵ Suat Cebeci, “Bir Din Eğitimi Yaklaşımı Olarak Dini danışma ve Rehberlik”, **Değerler Eğitimi Dergisi**, C. VIII., S. 19, İstanbul, 2010, s. 54.

⁹⁶ Öznur Özdoğan, “İnsanı Anlamaya Yönelik Bir Yaklaşım: Pastoral Psikoloji”, **AÜİFD.**, C. XLVII., S. 2., Ankara, 2006, ss. 128-129.

⁹⁷ Yener Özen, “Tanrı – Sen ve Ben Üçümüzün Yolu, Pastoral Psikoloji ve Danışmanlığın Gerekliği Üzerine”, **Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, C.X, S.2., Samsun, 2010, s. 52.

⁹⁸ Nils G. Holm, **Din Psikolojisine Giriş**, çev. Abdülkerim Bahadır, İnsan Yayınları, İstanbul, 2007, s. 152.

⁹⁹ Tan, **Psikolojik Danışma ve Rehberlik**, s. 14.

¹⁰⁰ Larry VandeCreek, Hastanede Yatan Kilise Üyelerine Yönelik Dua Vaizliği, çev. Ali Rıza Aydın, **Birey ve Din, Din Psikolojisinde Yeni Arayışlar**, der. Ali Rıza Aydın, İnsan Yayınları, İstanbul, 2004, s. 167.

pastoral psikoloji için de geçerli olabilir. Bütün bu açıklamalara rağmen yine de pastoral psikolojinin hangi bilim dalı içinde yer alacağı konusu tartışılabilir. Nitekim pastoral psikolojiyi din psikolojisinin bir alt dalı olarak kabul edenlerin¹⁰¹ yanında onun din eğitiminin bir konusu olduğunu iddia edenler de vardır.¹⁰²

İnsanın manevi dünyasının tahlili yönüyle din psikolojisinin alt dallarından biri kabul edilen pastoral psikolojinin hangi bilim dalının içinde yer alacağı hususu ile ilgili tartışmalar bir yana, aslında Türkiye’de her iki bilim dalında da konuya ilişkin ciddi sayıda çalışmanın olmadığı aşikârdır. Pastoral psikoloji, daha çok akademik ilgi bekleyen, şimdilik yeterli ilmi çalışmalardan yoksun yeni bir alandır.

Pastoral psikoloji açısından Türkiye’de dini danışmanlık ve rehberlik hizmetleri, henüz profesyonel anlamda olmamak kaydıyla esasen, dini yüksek öğrenim görmüş müftü, vaiz ve diğer din görevlilerince yapılmaktadır. Fakat değişen sosyal şartlar ve teknolojik gelişmelere uygun olarak, gazete ve dergilerin fıkıh köşesi vb. yazıları ile radyo ve televizyonların, din ve toplum vb. programlarında ilk bakışta okuyucu, dinleyici ve seyircilerin bazı dini problemlerinin çözümüne yönelik cevaplar verildiği izlenimi elde edilse de; aslında yapılanlar dikkatlice incelendiğinde oldukça geniş bir alandaki dini içerikli problemler için informel biçimde dini danışmanlık ve rehberlik hizmeti sunulmaya çalışıldığı görülmektedir.

1.4. DİNİ DANIŞMA VE REHBERLİK: TANIM VE TARİHÇE

Kişinin problemlerine inandığı dinin değerleriyle ilişki kurarak çözüm yolları sunmayı hedefleyen dini danışma ve rehberlik, psikolojik danışma ve rehberlik kavramları çerçevesinde oluşan ve aynı ad altında gelişen psikolojik danışma ve rehberlik bilim dalının teorik çerçevesi içinde kendi bağımsızlığını sağlamış bir çalışma alanıdır. Bu anlamda ilişkili olduğu diğer bilim dallarından da yararlanarak kendine özgü çalışma alanını, problemlerini ve bilgi toplama tekniklerini oluşturmuştur.¹⁰³ Ne var ki, dini danışma ve rehberlik kavramları bize batı dünyasından geçmiştir. Açıkçası bu alandaki

¹⁰¹ Holm, a.g.e., s.152; Özdoğan, a.g.m., ss. 128-129.

¹⁰² Suat Cebeci, “Din Eğitiminde Rehberlik ve Psikolojik Destek” **Avrupa Birliği’ne Giriş Sürecinde Türkiye’de Din Eğitimi ve Sorunları Sempozyumu (Adapazarı 2002)**, ed. Suat Cebeci, Değişim Yayınları, İstanbul, 2002, ss. 216-227.

¹⁰³ Recai Doğan, “Müzakereler”, **I. Din Hizmetleri Sempozyumu (3-4 Kasım 2007)**, C. II., Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2008, s. 609.

çalışmalar, tamamen bir Hıristiyanlık faaliyeti olarak ortaya çıkmış olduğu için dini danışmanlık ve rehberlik alanına ait ilk kavramlar da Hıristiyan kültürü ile ilgilidir. Dini danışma ve rehberliğin temel kavramlarından olan “pastoral care” genellikle rahip ya da papazların özellikle kilise dışında yürüttükleri dini danışmanlık ve rehberlik hizmetlerini ifade etmektedir. Pastor kelimesinin papaz anlamını dikkate alarak, din adamlarının verdiği manevi destek, öğüt ve tavsiye anlamındaki pastoral care, günümüzdeki dini danışma ve rehberliğin temelini oluşturmuştur. Dolayısıyla dini danışmanlığa ait kavramlar bir yönüyle psikanalizin ortaya çıkışı kadar yeni; diğer yönüyle kilise tarihi kadar eskidir.¹⁰⁴

1.4.1. Pastoral Care and Counseling Kavramları

Yukarıda ele alınan “psikolojik danışma” ve “rehberlik” kavramları arasındaki münasebete benzer şekilde, “pastoral care” ve “pastoral counseling” kavramları da, bir birlerinden farklı ancak birbirlerini tamamlayıcı ifadeler olduğu için literatürde “pastoral care and counseling” şeklinde genellikle birlikte kullanılmaktadır. Bununla beraber birbirlerinden bağımsız olarak “pastoral care” ya da “pastoral counseling” şeklindeki kullanımları da yaygındır. Kavramların batı menşeli ve Hıristiyan kültürüne ait olması nedeniyle tam olarak Türkçede karşılıkları bulunmamakla birlikte, “pastor” kelimesi, din adamı, papaz ve çoban¹⁰⁵ anlamlarına gelmekte olup, buradan türeyen “pastoral” kelimesi de, papaza ait, çobana ait manalarına gelmektedir.¹⁰⁶ “Care” kelimesine gelince, bir kişiyi sevdiğimiz için onunla ilgili olup-bitenlerle ilgilenme anlamına gelir. Dolayısıyla ilgi, ihtimam, alaka, gözetim, bakım, kollama gibi anlamları olan¹⁰⁷ “care” kelimesini, bütün bu anlamlarını ihtiva edecek şekilde Türkçede tek bir kelime ile ifade etmek oldukça güç gözükmektedir. Bu sebepten olmalı ki, yabancı dilden Türkçeye tercüme edilen ilgili eserlerde, kimi zaman “pastoral” kelimesi tercüme edilmeden olduğu gibi bırakılmış, kimi zaman da *vaizsel*, *papazsal* ya da *dini* terimleriyle ifade edilmeye çalışılmıştır. Aynı şekilde “pastoral care” ifadesi, bazen *dini rehberlik*,¹⁰⁸ bazen *inanç bakımı*,¹⁰⁹ *manevi bakım*¹¹⁰ kimi zaman da *papazsal ilgi* ya da *vaizsel ilgi*¹¹¹ şeklinde metinlerde yer almıştır.

¹⁰⁴ Orlo Strunk, “A Prolegomenon to a History of Pastoral Counseling” **Clinical Handbook of Pastoral Counseling**, V. 1, ed. Robert J. Wicks, Paulist Press, Mahwah, New Jersey, 1993, p. 14.

¹⁰⁵ **The American Heritage® Dictionary of the English Language**, Fourth Edition, Published by Houghton Mifflin Company, Updated in 2009.

¹⁰⁶ Cebeci, “Bir Din Eğitimi Yaklaşımı Olarak Dini Danışma ve Rehberlik”, s. 55.

¹⁰⁷ Üzeyir Ok, “İnanç Bakım Danışmanlığı: Bir Model Geliştirme Denemesi” **I. Din Hizmetleri Sempozyumu (3-4 Kasım 2007)**, C. II., Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2008, s. 550.

¹⁰⁸ VandeCreek, a.g.m., ss. 154-155.

Şu halde “pastoral care” papazsal ilgi demek olup papazın insanlara manevi destek ve yardım anlamında yaptığı öğüt ve tavsiyeleri ifade etmektedir. Pastoral yaklaşım ise psikoloji bilimi ve dinin ilkelerinin sentezinden oluşan ve din adamları tarafından gerçekleştirilen uygulamaları ifade etmektedir.¹¹² “Counseling” kelimesine gelince genellikle *danışma* ya da *danışmanlık* olarak Türkçeye çevrilmektedir. Konuya ilişkin başka bir ifade olan “spirituel care”, *manevi bakım*¹¹³ olarak tercüme edilmiştir.

Kavramlar üzerine yapılan bu kısa anlam çalışmasından sonra dini danışma ve rehberlik konusuna, doğru şekilde odaklanabilmek için günümüzdeki dini danışma ve rehberliğin temeli kabul edilen pastoral care ve counseling kavramları üzerinde bazı temel ayırmaları¹¹⁴ ortaya koymak gerekmektedir.

1.4.1.1. Pastoral Care

Pastoral care ve pastoral counseling birbirlerinden bir dereceye kadar ayırt edilebilen yardım şekilleridir. Aralarındaki farklılık, papazların insanlarla çalışırken, ilgili psikolojik dinamikler yerine kendilerinin ahlaki duruş mesafelerinden kaynaklanır. Bu nedenle ikisi arasında en geniş ve kapsayıcı pastoral faaliyet, kesinlikle pastoral care çalışmalarıdır. Bu çalışmalar, resmi ve gayri resmi konuşmalar, diyaloglar ve diğer iletişim etkileşimleri ile gençler, çiftler, yetişkinler ve çeşitli diğer gruplarla daha fazla ya da az yapılandırılmış genel ilişkilerdir. Bu anlamda pastoral care, sokak köşelerinde, bir grup toplantısının sonunda, hastane odalarında, bir cenaze atmosferi çevresinde ve az ya da çok sıra dışı birçok durumda meydana gelir.¹¹⁵ Clinebell’e göre de pastoral care, toplum ya da cemaat içerisinde kilisenin, hayat boyu iyileşme ve gelişmeye katkısını içeren çok geniş bir alanı ifade etmektedir.¹¹⁶ Buna göre pastoral care, etik, dini ve psikolojik bakış açılarının

¹⁰⁹ Ok, a.g.m., s. 550.

¹¹⁰ Bkz. **I. Ulusal Din Psikolojisi ve Manevi Bakım Çalıştayı Tebliğ Kitabı**, Harika Liman Ltd. Şti., Ankara, 2012.

¹¹¹ Cebeci, “Bir Din Eğitimi Yaklaşımı Olarak Dini danışma ve Rehberlik”, s. 55.

¹¹² Özdoğan, a.g.e., s. 184.

¹¹³ Ali Seyyar, Bakıma Muhtaç Kişilere Dönük Manevi Bakım Uygulamaları, **Manevi Sosyal Hizmetler**, ed. Ali Seyyar, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2008, s. 141.

¹¹⁴ Bkz. Donald S. Browning, **The Moral Context of Pastoral Care**, Westminster Press, Philadelphia, 1976, pp. 104-114; Donald S. Browning, **Religious Ethics and Pastoral Care**, Fortrees Press, Philadelphia, 1983, pp. 75-76.

¹¹⁵ Donald S. Browning, “Introduction to Pastoral Counseling”, **Clinical Handbook of Pastoral Counseling**, V.1., ed. Robert J. Wicks, Paulist Press, Mahwah, New Jersey, 1993, p. 5.

¹¹⁶ Clinebell, a.g.e., p. 26.

hepsine birden sahip olan bütüncül (holistik) bir yaklaşımdır.¹¹⁷ Pastoral care, dini aktörler tarafından başkalarına yardımcı olmak, sorunlarının çözümüne katkıda bulunmak, sorunlu insanları yönlendirmek, desteklemek şeklindeki faaliyetler olarak tanımlanmaktadır.

Pastoral care hareketi 1940 ve 1950’li yıllarda başlamış olup psikiyatri eğitimi ve uygulamalarında psikanalizin 1950 ve 1960’lı yıllara kadar süren hâkimiyeti nedeniyle pastoral care hareketine, ilk yıllarda, psikanalitik teorilerin etkileri büyük olmuştur.¹¹⁸ Clebsch ve Jaekle’in 1964 yılında hazırladığı *Pastoral Care in Historical Perspective* isimli kitapta yapmış olduğu bir tanım, pastoral care tanımlarının temelini atılmasını sağlamış ve son zamanlara kadar da aşağı yukarı standart bir tanım olarak kabul edilmiştir.¹¹⁹ Bu tanıma göre pastoral care; “Din (Hıristiyan) temsilcisi kişiler tarafından, sorunlu kişilerde ortaya çıkan problemleri, nihai anlam ve alakaları bağlamında, uzlaştırma, yol gösterme, destekleme ve iyileştirmeye yönelik olarak yapılan yardım eylemlerinden oluşmaktadır.”¹²⁰ Clebsch ve Jaekle’in bu tanımlamasında şu hususlar dikkat çekmektedir:

İlk olarak pastoral care “yapılan bir yardım eylemi” (*helping acts done*) olarak tanımlanmıştır ki, bu faydacı bir bakış açısını ifade etmektedir. 1960 yıllarda özellikle Amerika’da pragmatizm (faydacılık) ve optimizm (iyimserlik) görüşleri baskındı. Dolayısıyla yapılan tanım dönemin hâkim görüşlerini yansıtmaktadır. İkinci olarak “Din (Hıristiyan) temsilcisi kişiler tarafından” yapılan eylemlerle tanımlanıyor ki, bu durumda kişilerin Hıristiyan geleneğindeki ilke ve görüşlere ait problemleri ve Hıristiyan bakış açısına göre çözümleri anlamına gelmektedir. Pastoral care kavramının bir Hıristiyan terimi olması işte sırf bu nedendir. Kavramın Hıristiyan terminolojisi içinde geliştiği ve Hıristiyan anlatımında çok önemli bir yeri olduğunda şüphe yoktur. Ancak, bu ifadenin diğer dini gelenek ve kültürlerde de az ya da çok nasıl karakterize edilip uygulanacağı hatırdta olmalıdır. Üçüncü olarak tanımdaki “sorunlu kişiler” (*troubled persons*) problem merkezli odaklanma yaklaşımını çağrıştırmaktadır. Söz konusu yaklaşımın, 1960’larda

¹¹⁷ John Patton, **Pastoral Care in Context: An Introduction To Pastoral Care**, Westminster John Knox Press, Kentucky, (1993) 2005, s. 39-40; Clinebell, a.g.e., s. 25.

¹¹⁸ Edgar Draper, M.D. – Bevan Steadman, M.D., “Assessment in Pastoral Care”, **Clinical Handbook of Pastoral Counseling**, V.1, ed. Robert J. Wicks, Paulist Press, Mahwah, New Jersey, 1993, pp. 119-120.

¹¹⁹ Emmanuel Y. Lartey, **In Living Color: An Intercultural Approach to Pastoral Care and Counseling**, (Second Edition), Jessica Kingsley Publisher, London & Philadelphia, 2003, p. 21.

¹²⁰ Lartey, a.e., p. 21.

Amerika’da ortaya çıkan eğitim felsefesi ve yönetim tekniklerinde problem çözme yaklaşımlarıyla ilişkili olduğu görülmektedir. Son olarak, “nihai anlam ve alakaları” (*ultimate meanings and concerns*) ifadesi bilhassa, 1950’lerde Amerika’da çok etkili eserler yazmış olan din bilimci Paul Tillich’in varoluşsal (existential) teolojik dilini anımsatmaktadır.¹²¹

Tarihi perspektiften, pastoral care bilimsel manada kısa bir tarihe fakat uygulamaları bakımından uzun bir geçmişe sahiptir. Nitekim psikoloji biliminin kurucularından Sigmund Freud’un 1856 yılında doğduğu, *Studies on Hysteria* (Histeri Üzerine İncelemeler) isimli ilk eserini 1895’te yayınladığı¹²² dikkate alınarak bu tarihten yaklaşık yüzyıl kadar önce 1799 yılında Alexander Gerard’ın “The Pastoral Care”¹²³ isimli 450 sayfalık oldukça hacimli eserinin yayınlanmış olması, pastoral care kavramının kullanılışı ve tarihi hakkında fikir vermektedir.

1.4.1.2. Pastoral Counseling

Genellikle pastoral counseling olarak adlandırılan yardım ilişkileri, pastoral care faaliyetlerinin genel ve her yerde uygulanabilirliğinden farklı şekilde, bireylerin belirli bir yerde ve belirli bir süre tahdidi çerçevesinde yapılandırılmış olan yardım faaliyetlerini içerir ki, böyle bir yardım sürecinde papazın dikkatini ve zamanını gerektiren durumlar söz konusudur. Burada ayırt edici nokta, bireyin durumu ve sorunlarının daha fazla olmasıdır. Böyle birçok durumda sorun, bazı çatışmaları, kararsızlıkları ya da özgürce ve güvenle hareket edebilmesi için kişinin yaşamındaki depresyonu da kapsamaktadır. Bu gibi durumlarda genellikle, kişisel gelişimi olumsuz etkilediği görünen engellerin psikolojik ve gelişimsel yöntemlere yönelerek kaldırılması yerine, papaz ya da dini danışmanın desteği ya da geçici olarak oluşmuş ve bir kenarda duran ahlaki veya normatif kaynaklara yoğunlaşması gerektiği düşünülmektedir.¹²⁴ Şu halde pastoral counseling uygulamaları, dini pratikler, davranış bilimleri ve pastoral care kökleri üzerinde şekillendirilmektedir.¹²⁵

¹²¹ Lartey, a.e., p. 22.

¹²² Engin Geçtan, **Psikanaliz ve Sonrası**, Metis Yayınları, 13.b., İstanbul, 2008, s. 18.

¹²³ Alexander Gerard, **The Pastoral Care**, Printed for T. Cadell Jun. And W. Davies, in the Strand; And A. Brown, at Aberdeen, London, 1799.

¹²⁴ Browning, a.g.m., p. 5.

¹²⁵ Edward P. Shafranske, The Contributions of Short-Term Dynamic Psychotherapy to Pastoral Psychotherapy, **Clinical Handbook of Pastoral Counseling**, V. 2, ed. Robert J. Wicks, Paulist Press, Mahwah, New Jersey, 1993, p. 102.

Genel olarak II. Dünya Savaşı öncesi yıllar, modern dini danışma deneyimlerinin ortaya çıkmaya başladığı ilk yıllar olarak kabul edilir.¹²⁶ Amerikan Dini Danışmanlar Derneği (American Association of Pastoral Counselors – AAPC) kurucu başkanı ve aynı zamanda dini danışma pratisyeni olan Amerikalı Howard Clinebell modern dini danışmanın öncüsü kabul edilir.¹²⁷ Clinebell'in eserleri, Avustralya'nın batısında Güney Pasifik Okyanusunda 322 adadan oluşan Fiji'den Finlandiya'ya kadar kütüphane raflarında bulunabilir.¹²⁸ O'nun en önemli eseri 1966'da yazdığı *Basic Types of Pastoral Counseling: New Resources for the Troubled*, tamamı gözden geçirilip genişletilerek *Basic Types of Pastoral Care & Counseling: Resources for The Ministry of Healing & Growth* adıyla yeniden 1984'te basılmıştır. Clinebell'in bu eserinde *pastoral care*, *pastoral counseling* ve *pastoral psychotherapy* kavramlarına açıklık getirmiştir. Buna göre *pastoral care*'in boyutlarından birisi kabul edilen *pastoral counseling*, insanların problemleri ve sıkıntılarını ele alan terapötik iyileştirme metotlarının bir çeşididir. Bir kriz sebebiyle kilitlenen ya da aniden tehlikeye düşen kişinin gelişiminde ihtiyaç duyduğu onarma fonksiyonu icra eder. Diğer yandan insanlar hayatlarının başından sonuna kadar her zaman *pastoral care* faaliyetlerine ihtiyaç duyarlar. Fakat *pastoral counseling* şeklindeki bir yardıma, beklili de hayatı boyunca birkaç kez kısa dönemler halinde yaşadığı bunalımlarında ihtiyaç duyar. Yaşanılan krizler daha derin, kronik ve uzun dönem sürmesi halinde ise *pastoral psikoterapinin* iyileştirici metot ve yöntemlerini kullanmak gerekir.¹²⁹ Clinebell'in tanımlamalarında dini danışma, bir 'ambulans hizmeti' görüntüsü verdiği yönünde eleştirilmiştir.¹³⁰

Pastoral counseling etrafındaki sorunlar bazı durumlarda, hem ahlaki ve dini anlayış hem de serbest eylem sorunları ile ilgili olmaktadır. Onlarla ilk başta elden geldiği kadar daha çok psikolojik ve ruh sağlığı ile ilgili konular olduğu düşünülerek ilgilenilmektedir. Bazı durumlarda ise ahlaki değerler ve dini bağlılık sorunları olarak kabul edilerek elden geldiğince, genellikle eyalet kilisesi ve cemaatin yaygın *pastoral care*

¹²⁶ Howard Clinebell, "Preface", ed. James Reaves Farris, **International Perspectives on Pastoral Counseling**, The Haworth Pastoral Press, New York, 2002, p. xv.

¹²⁷ Nelson, a.g.e., p. 485.

¹²⁸ Lartey, a.g.e., p. 22.

¹²⁹ Clinebell, a.g.e., p. 26.

¹³⁰ Lartey, a.g.e., p. 23.

faaliyetleri kapsamında ele alınması daha uygun olduğu düşünülmektedir.¹³¹ Pastoral counseling uygulamalarında teknik olarak danışma pratiklerinde usta olmak gerekiyse de yeterli değildir. Çünkü pastoral counseling sıkıntısı olan bireylere daha dini olan şahsiyetlerin yardımudur. Bu yüzden kişilerin problemlerini ve gelişen yönlerini anlamak esas olmakla birlikte bu anlama, mutlaka değişim aşamasını da kapsamalıdır. Sıkıntının giderilmesine yönelik bu değişim, sadece kişinin daha iyi psikolojik gelişimi için hayatında gerekli olan duygusal sağlığında yüksek seviyede bir restorasyonu değil fakat aynı zamanda Tanrı'nın lütuflarının özgür inisiyatiflerine de kendini açmayı gerektirir.¹³² Böylece birey, hem psikolojik olarak daha sağlıklı hem de manevi olarak daha güçlü olabilir. Buna göre çeşitli pastoral counseling tanımları yapılmıştır. Amerika'da dini danışmanlığın mesleki uygulamaları için standartlar belirleyen yetkili en büyük organizasyon olan Amerikan Dini Danışmanlık Derneği (American Association of Pastoral Counselors - AAPC)'ne göre pastoral counseling tanımı şöyledir:

“Dini danışmanların bireyler, aileler, eşler (çiftler), gruplar ve sosyal sistemlerin sağlık ve bütünlük başarısına yönelik çalışmalarında davranış bilimleri ve ilahiyat disiplinlerinden elde edilen görüş ve ilkelerden yararlandığı bir süreçtir.”¹³³ Benzer bir tanımlama şöyle yapılmıştır:

“Pastoral counseling, bireyler, çiftler, aileler, gruplar ve kurumların sağlık ve bütünlük içinde olmalarına yardımcı olmak için modern davranış bilimi ilkeleri ile bütünleşen, tedavide teoloji ve maneviyat anlayışlı bir yaklaşımdır. Pastoral psikoterapide süreç, danışmanın diğer formlarından farklı olarak hem manevi öğretilerin bilgeliği hem insan psikolojisi bilgisi dikkate alınarak duygusal hastalıklarda daha iyi değerlendirme ve iyileşme olduğu inancı tarafından yönlendirilir.”¹³⁴

Schlauch tarafından yapılan dini danışmanlıkla ilgili bir tanıma göre, dini danışmanlık dini terimler içeren ve teolojik - psikolojik etik çerçevesinde yapılan, vücut - akıl - ruh dünyası üçgeninde bir bütün olarak verilen yardımlardır.¹³⁵ Dolayısıyla dini

¹³¹ Browning, a.g.m., p. 6.

¹³² Robert J. Wicks, “Introduction”, **Clinical Handbook of Pastoral Counseling**, V. 2, ed. Robert J. Wicks, Paulist Press, Mahwah, New Jersey, 1993, p. 2.

¹³³ <http://www.aapc.org/membership/certifications/definitions.aspx> , (27.12.2012)

¹³⁴ http://www.explorefaith.org/pastoral_counseling.html, (23.04.2012)

¹³⁵ <http://www.sanalpsikolog.com/index.shtml> “Pastoral Danışma” (17.11.2009)

danışmanlık bir bütün olarak kişiye yönelik bir çalışmadır. Bu bütün içerisinde o kişinin kendi doğrularını bulmasına yardım etme sürecidir. Bir başka tanımlama da şöyledir:

“Pastoral counseling, terapötik tedaviye maneviyatı dâhil eden bir psikolojik danışma biçimidir. Bu türlü psikoterapinin hedefi, psikolojik ihtiyaçların altında yatan çeşitliliği bir inanca dayalı perspektifle açıklamaktır. Amerika çok büyük ve aktif bir dini danışmanlık hizmetleri hareketliliğe sahiptir. Pastoral counseling, genellikle Hıristiyanlık bağlamında sunulduğu gibi dünyadaki diğer dinler de benzer hizmetler sunabilir. Zira dini danışmanlar Müslüman, Budist, Yahudi, Hindu ya da çok sayıdaki diğer inançların bağlıları olabilir.”¹³⁶

Görüldüğü üzere, *pastoral psychology*, *pastoral psychoterapy*, *pastoral care*, *pastoral counseling* gibi kavramların kendi dini gelenekleri vardır. Diğer bir ifadeyle bu kavramlar, Hıristiyan teolojisine dayalı bir dini gelenek içinde oluşmuştur. Dolayısı ile Türkiye ve İslam dünyasında bire bir karşılığı olmayan bir dini gelenekten bahsedilmektedir. Söz konusu kavramların, teslis inancı, vaftiz, kilisenin statüsü, itiraf müessesesi, papazların yanılmazlığı ve ruhbanlık anlayışı gibi teolojik kökenlerinin bulunmasına rağmen, yine de onların tevhit inancı ve İslam dini geleneği içerisinde değerlendirmelerinin yapılması gerekmektedir. Bunun imkânı ve gereği gibi konular henüz Türkiye’deki akademik çevrelerde yeterince tartışılmamıştır. Ne var ki, ülkemizde din psikolojisi bilim dalının tanınma ve gelişmesinde çok önemli katkıları bulunan¹³⁷ Neda Armaner bir makalesinde bu konularda yapılacak tartışma ve çalışmalara yön verici nitelikte şu satırlara yer vermiştir:

“Pastoral psychology adı altında gittikçe kapsamlı bir literatür düzeyine ulaşan dinsel yönlü ruh sağlığı konularının İslam’ın çok yatkın değerleri içinde realize edilebileceği umulur. Gençlerin geçirdiği inanç sarsıntılarını, hızlı yaşama temposuna ayak uydurmaya çalışan kent insanının çeşitli bunalımlarını bilerek, tanımlayarak yardım elini uzatacak din psikologlarının sosyal hizmet açısından millete ve devlete yapacakları yardımın dine ve devlete yararı elbette çok büyük ve yüksek olacaktır.”¹³⁸

¹³⁶ <http://www.wisegeek.com/what-is-pastoral-counseling.htm>, (03.04.2012)

¹³⁷ Hayati Hökelekli, **Din Psikolojisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1993, ss. 54-55.

¹³⁸ Neda Armaner, “Din Eğitiminde Psikolojinin Önemi”, **A.Ü.İ.F.D.**, C. XXIII., Ankara, 1978, s. 220.

1.4.2. Dini Danışma ve Rehberliğin Mahiyeti, Tanımı ve Amacı

Günümüzdeki dini danışma ve rehberliğin temel kavramları Hıristiyan teolojisine ait bir dini geleneğe dayalı¹³⁹ olmakla birlikte onunla da sınırlı değildir.¹⁴⁰ Dini danışma, Brister'in genel tanımlamasında ifade edildiği gibi ırk, cinsiyet, sosyal sınıf, yaş ya da dini koşul olmaksızın tüm insanlar için ön görülmektedir.¹⁴¹ Liddel'e göre dini danışmanlıkta, dini nitelik bulunmasına rağmen danışmanlığın genel anlam ve tariflerinden uzaklaşma söz konusu değildir. Başarısızlık, yoksulluk, uyuşturucu bağımlılığı, evlilik ve cinsel problemler ile dini danışmanın "dini problem" açısından ilgilenmesini Liddel bir sınırlama olarak görmektedir.¹⁴² Diğer bir ifade ile dini danışmanlık, danışmanlığın kapsadığı alanların bazılarıyla ilgilenip bazılarını alan dışında görmez. Alan içindeki problemleri de salt dini problem olarak incelemeyiz. Şu halde dini danışmanlık alanı içindeki problemler, sadece kaynağı dini olan problemler ile sınırlı değil aynı zamanda kaynağı dini alanın dışındaki sorunları da kapsamaktadır. Yardım mesleklerinden biri olarak dini danışmanlık, danışmanlık alanı içindeki dini ya da din dışı tüm problemlerle ilgilenir. Burada dini danışmanlığın farklılığı danışan ya da problemde değil, danışmanın rolünden kaynaklanmaktadır. Dini danışmanlıkta danışman, rolünü dinden almaktadır. Danışmana din tarafından verilen görev nedeniyle bu kapsamda yürüttüğü faaliyetleri dini danışma ve rehberlik olarak adlandırılmaktadır. Carroll A. Wise, dini danışmanlıkta karşılıklı iki taraf olan danışmanın ya da danışanın değil bu ikisi arasındaki ilişkinin önemli olduğuna dikkat çekmektedir. Terapötik danışma ilişkisi için dini danışman, sorunu doğru şekilde tespit etmenin yanında danışanın açıklamalarından onun dinamik kişilik süreçlerini de anlaması gerekmektedir.¹⁴³

William V. Arnold, dini danışma zemininin insanın tabiatı üzerinde oluştuğunu ifade ederek, dini danışma ve rehberliğin öncelikle insanın kendisini, yaratılışını, kabiliyet ve

¹³⁹ Ralph L. Underwood, "Pastoral Counseling in the Parish Setting", **Clinical Handbook of Pastoral Counseling**, V. 1, ed. Robert J. Wicks, Paulist Press, Mahwah, New Jersey, 1993, p. 332.

¹⁴⁰ <http://www.wisegeek.com/what-is-pastoral-counseling.htm>, (23.04.2011)

¹⁴¹ Neville A. Kirkwood, **Pastoral Care to Muslims, Building Bridges**, The Haworth Pastoral Press, New York, 2002, p. 105.

¹⁴² Nurullah Altaş, "Dini Danışmanlığın Teorik Temelleri" **A.Ü.İ.F.D.**, C. XLI, Ankara 2000, s. 340.

¹⁴³ Carroll A. Wise, **Pastoral Counseling: It's Theory and Practice**, Harper&Brothers Publishers, New York, 1951, p. 12.

potansiyelini, kıymet ve değerini, ihtiyaç, imkân ve sınırlıklarını tanıması yönünde profesyonel bir yardım olduğuna dikkat çekmektedir.¹⁴⁴

Clinebell'e göre ise dini danışma, metodolojisini geliştirerek ve teolojik köklerinde derinleşerek hem sahip olduğu miras ve hem de diğer yardım disiplinlerinin desteğiyle sıkıntı içinde olan insanlığa yardım edecek kimlik ve olgunluk seviyesini kazanmak zorundadır.¹⁴⁵ Çağdaş insanlığın sıkıntılarının çözümüne yönelik Bütüncül Bir Kurtuluş – Dini Danışma ve Rehberlikte Gelişim Modeli'ni (*A Holistic Liberation – Growth Model of Pastoral Care and Counseling*) önermiştir.¹⁴⁶ Hızla değişen dünyanın meydana getirdiği yeni ihtiyaçların farkında olan bir kilisede kişilere nasıl yardım edilebileceğinin paradigma özelliklerini tanımlayarak başlamış ve gelişim modelinin ana temasını oluşturan 16 niteliği açıklamıştır.¹⁴⁷ Burada dini danışmanlığın başarısı, metodolojisini hızla değişen dünyanın ihtiyaçları doğrultusunda güncelleme, ilahiyat alanındaki çalışmalardaki derinlik ve diğer yardım meslekleriyle ilişkisinin yoğunluğu ile alakalandırılmaktadır.

Gordon Lynch, dini danışma ve rehberlik uygulamalarında değerler ve ahlaki yansımaların önemine dikkat çekmektedir. Ona göre dini danışma doğası gereği disiplinler arası bir faaliyettir. Kimi diğerinden daha çok etkili olmakla birlikte teoloji, Kutsal Kitap çalışmaları, felsefe, psikoloji, sosyoloji, antropoloji, kültürel çalışmalar, sosyal ve ekonomik teorilerin hepsi dini danışma ve rehberliğin metotları, amaçları ve varsayımları hakkında düşünmeye yardımcı olmaktadır.¹⁴⁸ Strunk'a göre de modern dini danışma, hem din bilimine, hem de dini danışmanlık tarihinin çoğu döneminde bulunmayan bir grup insan bilimlerine bağlıdır. Bu durum dini danışmanlıkta özel bir araştırma ikilemine de dikkat çeker: dini danışmanlık araştırmacısı, ne dereceye kadar inançla irşat edilecek, ne dereceye kadar en son bilimsel gelişmelerle yönlendirilecek? Bu sorunun cevabı ne açık, ne de basittir. Fakat dini danışmanlık araştırmasının mahiyetini tanımlamada önemli bir adımdır.¹⁴⁹ Bu sorun, dini danışmanlığın seküler psikolojik danışmanlık ilişkisi bağlamında

¹⁴⁴ William V. Arnold, **Introduction to Pastoral Care**, The Westminster Press, Philadelphia, 1982, pp. 15-30.

¹⁴⁵ Clinebell, a.g.e., p. 17.

¹⁴⁶ Clinebell, a.g.e., p. 25.

¹⁴⁷ Bkz. Clinebell, a.g.e., pp. 26-28.

¹⁴⁸ Gordon Lynch, **Pastoral Care & Counseling**, Sage Publications, London, 2002, p.1.

¹⁴⁹ Joanne Marie G. Greer, "Research in Pastoral Counseling: Definitions, Methods, and Research Training", **Clinical Handbook of Pastoral Counseling**, V. 1, ed. Robert J. Wicks, Paulist Press, Mahwah, New Jersey, 1993, p. 632.

yaşadığı kimlik sorunudur. Kökleri daha derinlerdeki paradigma düzeyinde bilimle dinin entegre edilme sorununa dayanmaktadır.¹⁵⁰

Dini danışma ve rehberlik alanında Türkiye’de yapılan çalışmalar incelendiğinde henüz konunun ele alınmaya başlanmasının çok yeni ve sınırlı olduğu bu nedenle ilgili literatürün yeni oluşmaya başladığı görülmektedir. Türkiye’de dini danışma ve rehberlik sahası, daha çok akademik ilgi bekleyen ve yeterli bilimsel teorik çalışmalardan şimdilik yoksun yeni bir alan olarak tanımlanabilir. Kuramsal olarak batıda ve Hıristiyan kültürü içinde doğan dini danışma ve rehberlik kavramlarının kültürümüz ve İslam dini içindeki dayanakları ve realizasyonu, buna bağlı olarak günümüz toplumunu oluşturan bireylerin karşılaştıkları dini problem ve sorunlar, yaşanan problemlerin yoğunlaşma alanları ve İslam dininin öngördüğü çözüm yolları, bugüne kadar kullanılan klasik metotlar, ilave edilmesi gereken terapötik metot ve yöntemler ve bunların değerlendirmeleri gibi pek çok temel konunun tartışılması bir yana alanın temel kavramları hakkında tanım çalışmalarına bile başlanılmamıştır. Bu yönde yapılan kuramsal nitelikli çalışmalar kavramsallaştırma düzeyinde olup henüz inşa aşamasındadır.¹⁵¹

Mevcut Türkçe literatür incelendiğinde dini danışmanlığın farklı kaynaklarda farklı tanımlarının bulunduğu göze çarpmaktadır. Onlardan bir kaç şöyledir:

“Davranış uyumunu ve davranış değişikliğini kolaylaştırmak amacıyla, dini kaynakları ve danışma tekniğini kullanarak kişinin kendisiyle ve kişiler arası olan ilişkilerinde işlev bozukluğuna yol açan duygusal rahatsızlıkların teşhis ve tedavisidir.”¹⁵²

“Felsefi ve ruhsal alanlardaki çatışmalardan veya güvensizlik ve şüpheden kaynaklanan sorunu yönetmek ve çare bulmak için uzmanlık eğitimi ve öğretimi almış bireylerden oluşan, uzmanlık alanlarına ayrılmış, klinik uygulamanın meşru bir alanıdır.”¹⁵³

“Din eğitiminde rehberlik, öğrencinin kendini anlaması, maddi ve manevi problemlerini çözmesi, gerçekçi kararlar alması, kabiliyetini kendine en uygun düzeyde geliştirmesi, çevresine sağlıklı uyum yapması, dünya ve ahiret mutluluğunu kazanarak

¹⁵⁰ Üzeyir Ok, “Dini Danışmanlık: Tanımı ve Tarihi”, s. 53.

¹⁵¹ Nurullah Altaş, “Din Hizmetleri ve Dini Danışmanlık İlişkisi”, **Dini Danışmanlık ve Din Hizmetleri**, ed. N. Altaş, M. Köylü, Gündüz Yayınları, Ankara, 2012, ss. 25-29.

¹⁵² Altaş, “Dini Danışmanlığın Teorik Temelleri”, s. 339.

¹⁵³ Altaş, a.g.m., s. 339.

kendini gerçekleştirmesi için, dini bilgi ve rehberlik eğitimi almış kişilerce verilen psikolojik yardımlara denir.”¹⁵⁴

“Bireyin dini alandaki yaşantısında karşılaştığı problemleri, zamanın gereklerine, bilime ve dine uygun bir şekilde günün ihtiyaçlarını karşılayacak nitelikte, bireyin çevresine uyum sağlayıp sosyalleşmesine ve dini veya dini olmayan her alanda kendini gerçekleştirmesini sağlayan, uzman kişilerce verilen psikolojik yardımlardır.”¹⁵⁵

Görüldüğü üzere dini danışma ve rehberliğe ilişkin yapılan yerli ve telif/özgün tanımlar yok denecek kadar az ve yetersizdir. Ya da yapılan tanımlara ait bilgiler yabancı kaynaklıdır. Dolayısıyla üzerinde ittifak edilmiş bir tanımdan bahsetmek henüz mümkün görünmemektedir. Bununla birlikte dini danışma ve rehberlik tanımlarındaki belirgin ortak yanlar maddeler halinde şöyle özetlenebilir:

- Dini danışma ve rehberlik kavramları, her ne kadar Hıristiyan kökenli olsa da günümüzdeki şekil ve muhtevasıyla hangi din ve inanca sahip olursa olsun manevi desteğe ihtiyaç duyan bireylere, inandığı dinin değerleriyle, uzman kişiler tarafından sağlanan yardımları kapsayacak şekilde anlaşılmaktadır.
- Dini danışma ve rehberlik kavramındaki “danışma” ve “rehberlik” kelimeleri anlam yakınlığı sebebiyle bir birinin yerine ya da birleşik olarak kullanılmaktadır.
- “Danışma” kelimesinden maksat psikolojik danışmadır. Buna göre “dini danışma” ile “dini psikolojik danışma” kastedilmektedir.
- “Dini” kelimesi, asıl olan psikolojik danışma ve rehberliğin dinsel kaynaklar dikkate alınarak gerçekleştirilmesini ifade etmektedir.
- “Rehberlik” kelimesi, dini danışmayı da kapsayacak şekilde en geniş anlamıyla bireye yol gösterme yardımüdür.
- Birey hayatında zorlanıp baş edemediği durumlarda “danışma” ihtiyacı duyarken; “rehberlik” bireyin yaşadığı her yerde vardır ve süreklilik arz etmektedir. Din de buna dâhildir.

¹⁵⁴ Aytakin Bulut, **Din Eğitimi’nde Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2002, s. 51.

¹⁵⁵ Feyza Kahvecioğlu Karaca, **Din Hizmetlerinde Dini Danışmanlık ve Rehberlik**, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta, 2010, ss. 17-18.

- Dini danışma ve rehberlik bir sürecin ifadesidir. Belirli bir süreci ifade etmesi yönüyle “fetva” ya da diğer irşat usullerinden belirgin şekilde ayrılmaktadır.
- Dini danışma sürecinde, bir problemi olan “Danışan” ve danışana yardım etme rolünde olan “Dini Danışman” (Müftü, Vaiz, İmam vb.) bulunmaktadır.
- Danışanda kişisel problemlerini giderecek nitelikte bazı değişiklikler meydana getirecek olan dini danışman ve danışan arasındaki “etkileşim” dini danışma “sürecini” oluşturmaktadır.
- Temelde bir “öğrenme süreci” olan dini danışma sürecinde etkileşim, yüz yüze ve sosyal bir ortamda gerçekleşmektedir.
- Dini danışma, temelde “sözel etkileşim” süreci olmakla birlikte, konuşma ve dinlemenin yanında, kişinin kendisini tanıması için bireyi tanıma tekniklerinden de yararlanılmaktadır.
- Dini danışma ve rehberlik disiplinler arası, bilimsel ve profesyonel bir yardımdır ve çalışmalarının dayandığı bilimsel ilke ve yöntemler vardır.

Dini danışma, danışanın kendini tanıması, anlaması, gizli güçlerini geliştirmesi, gerçekçi bir benlik kazanması, kendini olduğu gibi kabul etmesi ve bunlara paralel olarak da tutum ve davranışlarında değişiklikler yaparak kendi içinde ve çevresinde uyumlu ve mutlu olmasını amaçlamaktadır. Armaner’in de ifade ettiği gibi “hiç kuşkusuz dini bilgi ve telkinini doğru ölçülerde alan bir kişi, bundan yoksun bırakılmış diğer bir kişiden daha çok hayata ve çevresine uyumludur.”¹⁵⁶

Manevi sosyal hizmetler alanında çalışmaları bulunan Ali Seyyar, nefsaniyete düşkünlük ve buna bağlı olarak ahlaki-manevi suçlar (günahlar) işlemekten dolayı kişinin düşünce, tutum ve davranışlarında meydana gelen ahlaki bozulma ve manevi çöküntüler olarak tanımlanan manevi rahatsızlık ve ruhi hastalıklara yakalanmış, kendini iyi hissetmeyen, inanç ve düşüncede sapkınlıklar içinde olan kişilerin yeniden eski ruh sağlıklarına kavuşmalarına yönelik, dini danışma ve rehberliğin manevi telkin ve terapi yöntemleri geliştirme gayesinin olduğunu ifade etmektedir.¹⁵⁷ Kısacası, dini danışma ve

¹⁵⁶ Neda Armaner, **Psikopatolojide Dini Belirtiler**, Demirbaş Yayınları, Ankara, 1973, s. 199.

¹⁵⁷ Ali Seyyar, “İslami Değerler Açısından Manevi Sosyal Hizmetler”, **Manevi Sosyal Hizmetler**, ed. Ali Seyyar, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2008, s. 17.

rehberlik kavramlarıyla din adamlarının verdiği manevi destek, tavsiye ve öğütler anlaşıldığından, böylesi bir manevi desteğin amacı, dine karşı sempati oluşturmak, kişinin ruhsal ve dini problemlerine dinin yardımıyla çözüm bulmasına yardımcı olmaktır.

1.4.3. Dini Danışma ve Rehberliğin Ortaya Çıkışı

Dünyada birçok alanda meydana gelen hızlı değişim, din anlayışlarındaki değişme ve gelişmeleri de beraberinde getirmiştir. Diğer bir ifade ile yaşanmakta olan değişim dini yaşantı alanını da kapsamaktadır. İnsanlar yeni ortaya çıkan olay ve durumlar karşısında dinin bakış açısını ve tutumunu öğrenmek, zaman zaman yaşadıkları acı ve krizler karşısında ruhsal çıkış yolları ararken manevi yardım ve destek istemektedirler.¹⁵⁸ Bu sebeple din, kişilik gelişimlerini tamamlamış bile olsa, insanların kendi başlarına hareket etmekte zorlandığı danışma ve rehberliğe ihtiyaç duyduğu bir alan olmuştur. Aslında bu ihtiyaç öteden beri varken yaşanmakta olan söz konusu değişme ve gelişmeler, klasik çerçevede sunulan irşat ve tebliğ faaliyetlerinin yanına yeni yöntemler geliştirmeyi zorunlu kılmıştır. Psikolojik danışma ve rehberliğin yukarıda zikredilen klasik sürecinden farklı olarak, sorunlarına dini/manevi temelli çözümler arayan insanların problemlerine çözüm getirmeyi amaçlayan dini danışmanlık ve rehberlik alanları ortaya çıkmaktadır.

Dini danışmanın tarihi çok eskilere dayanır ancak akademik ve klinik bir disiplin olarak henüz yeni olgunlaşmaktadır. Dini danışmanlığı, daha çok ahlak ve ahiret problemlerinden ortaya çıkan değer sorunlarıyla ilgilenen bir yardım mesleği olarak kabul edilenlerin yanı sıra, onun genel danışmanlık içinde böyle özel bir alan olarak kabul edilmesinin yanlış olduğunu söyleyenler de vardır.¹⁵⁹ Nitekim literatür incelendiğinde psikolojik danışma ve rehberlikte dini konularla ilgili dört farklı görüşün öne çıktığı görülmektedir.

Bunlardan birincisi “reddedici” (rejectionist) ya da diğer bir isimle “ateistik yaklaşım” olup, kesinlikle dini inancın danışmada yer almaması gerektiğini savunmaktadır. Zira bu görüşü savunanlara göre din, irrasyonel bir düşünce, duygusal bir bozukluk ve zihinsel bir fonksiyondur.

¹⁵⁸ Philip Yancey, **Acı Çekilirken Tanrı Nerede? Güç Zamanların Üstesinden Gelebilmek İçin Teselli Eden, Şifa Veren Bir Rehber**, çev. Nur Nirven, Haberci Yayınları, İstanbul, 2008, s. 64.

¹⁵⁹ Tan, **Psikolojik Danışma ve Rehberlik**, s. 14; VandeCreek, a.g.m., s. 167.

İkinci yaklaşım, “dışlayıcı” (exclusivist) yaklaşım olup, temel faraziyesi, dini ve manevi boyutu ontolojik bir gerçek olarak kabul edip, insan yaşamının tüm boyutlarının dini inanca göre (burada Kitabı Mukaddes’e göre) şekillenmesi gerektiğini, fiziki ve ruhsal hastalıkların temelini Tanrı’dan uzaklaşmak olduğunu ileri sürmektedir.

Üçüncü yaklaşım, yapısalcı yaklaşım (constructivist) olarak adlandırılmaktadır. Bu yaklaşımı savunan kişiler, her ne kadar mutlak bir gerçeğin varlığını inkâr etseler de, bu sayede bireylerin kendi bireysel anlam ve gerçeklerini bulacaklarına inanmaktadırlar. Dolayısıyla bu yaklaşım esas itibarıyla ne tamamen dini pozisyonu, ne de ateistik bir yaklaşımı benimser. Bu yaklaşımların her ikisi de insanların kendi yapıları olarak görülür.

Dördüncü ve son yaklaşım ise, çoğulcu (pluralist) yaklaşımdır. Bu yaklaşım, yapısalcı yaklaşımın aksine dini ve manevi mutlak gerçekliğin varlığını tanımakla birlikte, ona yönelik olarak farklı (çoklu) yolların ve yorumların olmasına imkân tanır. Tanrı’ya ulaşmaya sadece tek yolun olduğunu kabul eden dışlayıcı yaklaşımın aksine, çoğulcu yaklaşım birçok farklı yolun gerçekliğini kabul eder. Her ne kadar hem dışlayıcı görüş hem de çoğulcu bakış açısı dini ve manevi mutlak gerçekliğin varlığını kabul etseler de, çoğulcu yaklaşım hakikatin farklı kültürlerde farklı şekillerde ve farklı insan topluluklarında da farklı yollarla ifade edilebileceğini kabul ederler. Bu anlayışa göre nasıl ki insanlar fani ve sınırlı ise, tek bir dini sistem de tüm dini ve manevi mutlak gerçekleri kuşatamaz. Her farklı sistem de gerçeğin ancak sınırlı bir kısmını temsil edebilir.¹⁶⁰

Maalesef, 19. yüzyıl ateist bilim insanı, kendi evini yeniden inşa etmek yerine yıkıp yıkarak yerle bir ettiğinden bütün dini soruları ve bunların yanıtlarını bir kenara itmiştir. Yani, bütün dini girişimlere ve gelişmelere sırtını dönmüştür.¹⁶¹ Bu nedenle psikolojik araştırmalar ve klinik deneyler dışında tutulması gerektiğine inanılan din ve maneviyat konusu, uzun bir süre kişilere özgü, bilim dışı bilinmez bir özel alan olarak görülmüştür. Geleneksel psikoloji, maneviyatın birçok insanın hayatındaki potansiyel etkisini ciddi derecede küçük görmüştür.¹⁶² Ancak daha akılcı ve bilgili günümüz bilim insanı, dini soruların, sorunların ve gereksinimlerin bilimsel olarak araştırmaya değer,

¹⁶⁰ Mustafa Köylü, “Ruh ve Beden Sağlığı İle Din İlişkisi Üzerine Yapılan Araştırmaların Bir Değerlendirilmesi”, *O.M.Ü.İ.F.D.*, S. 28, Samsun, 2010, s. 31-32.

¹⁶¹ Abraham H. Maslow, *Dinler, Değerler, Doruk Deneyimler*, çev. H. Koray Sönmez, Kuraldışı Yayınları, İstanbul, 1996, s. 21

¹⁶² Robert Frager, *Manevi Rehberlik ve Benötesi Psikolojisi Üzerine Paylaşımlar*, çev. Ömer Çolakoğlu, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2009, s. 12.

insanın doğasının üzerinde temellenen, üzerinde çalışılabilir, tanımlanabilir, bilimsel olarak incelenebilir olduğunu ve dinin de zaten bu insani soruları yanıtlamaya çalışmış olduğunu bilincindedir.¹⁶³ Maslow'un "kendini gerçekleştiren kişiler" hakkındaki araştırmasına kadar ilgiye layık görülmeven maneviyat, bu araştırma sonucunda, karşılanması gereken nihai bir ihtiyaç ve önemli bir motivasyon olarak fark edilmiştir. Maslow, "*Toward a Psychology of Being*" adlı eserinde maneviyatın bedensel ve ruhsal sağlığımızın devamı için gereken çok temel bir unsur olduğu kanaatine ulaşmıştır. Maslow'a göre, insan nasıl gün ışığına, kalsiyuma ya da sevgiye gereksinim duyuyorsa, aynı şekilde anlayacağı ve o doğrultuda yaşayacağı bir değerler düzenine, yaşam felsefesine, dine ya da onun yerini tutan (inanabileceği, kendini adayabileceği ve uğrunda ölebileceği) gerçek insani değerlere gereksinim duymaktadır.¹⁶⁴ Maslow ayrıca, bu değerlerden yoksun kalan insanın, haz alamayan-hasta, ilkesiz-saldırgan, duyarsız-ilgisiz, töresiz, aşırı kuşkucu-nihilist ve ümitsiz olacağı değerlendirmesinde bulunmuştur.¹⁶⁵

Dini danışma ve rehberlik alanı, maneviyatı görmezden gelen hatta ona patolojik vakaymışçasına bir muameleyi reva gören psikolojik yaklaşımlardan fazlaca bir fayda göremese de psikoloji biliminin genel bilgi ve görüşlerinden istifade edebilir. Bu bağlamda her ne kadar son iki asırdır, din ile psikoloji bilimi arasında sağlıklı bir ilişki kurulamadıysa da, özellikle son 25-30 yıldır bu alanda yapılan araştırmalar, din ile ruh ve beden sağlığı arasında önemli ilişkilerin olduğunu ortaya koymaktadır. Bu durum sadece ilahiyatçılar tarafından değil, diğer alanlardaki bilim insanları tarafından da desteklenmektedir. Sosyal bilimciler ve ruh sağlığı uzmanları, bireyin dini ya da manevi değerlerinin, onların kişilik gelişiminde ve ruh sağlıklarının korunmasında oynadığı rolü dikkate almak durumunda olduklarını ifade etmektedir.¹⁶⁶ Danışmanlarca, danışanların dini inançlarının danışma sürecine dâhil edilmemesi; danışanın kimliğinin işe yarayan önemli bir bölümünü yok saymakla eş anlamlı kabul edilmektedir. Bu gelişmelerin sonucu olarak

¹⁶³ Maslow, **Dinler, Değerler, Doruk Deneyimler**, s. 21.

¹⁶⁴ Abraham H. Maslow, **İnsan Olmanın Psikolojisi, (Toward A Psychology of Being)**, çev. Okhan Gündüz, Kuraldışı Yayınları, İstanbul, 2011, ss. 219-220; Mustafa Merter, **Dokuz Yüz Katlı İnsan: Tasavvuf ve Benötesi Psikolojisi**, 5.b., Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2008, s. 64.

¹⁶⁵ Abraham H. Maslow, **Toward A Psychology of Being**, Second Edition, Van Nostrand, New York, 1968, p. 206; Frager, a.g.e., s.12; Ay, "Rehberlik ve Psikolojik Danışma", s. 191.

¹⁶⁶ Zihni Koç, "Kültüre Duyarlı Psikolojik Danışma Yaklaşımı: Kuramsal Bir İnceleme", **Gazi Üniversitesi Endüstriyel Sanatlar Eğitim Fakültesi Dergisi**, Y. 11, S. 12, 2003, Ankara, s. 8.

bugün başta ABD ve diğer gelişmiş ülkelerde birçok Tıp Fakültesi ve Psikoloji bölümleri programlarına dini danışmanlıkla ilgili dersler koymaktadır.¹⁶⁷

Dini danışma ve rehberliğin kurumsal bir hizmet alanı olarak ortaya çıkışı, reform hareketleri ve sanayi devriminin batı Avrupa ülkelerinin sosyal dokusu ve dini kurumların yapılanması üzerinde yaptığı değişimle doğrudan alakalıdır.¹⁶⁸ Nitekim Katolikler ve özellikle Ortodokslar yeni gelişen psikolojik danışma faaliyetlerinde daha temkinli bir tutum takınırken Protestanlar dini destek ve yardım hizmetlerinde yeni psikolojik teori ve teknikleri kucaklama eğilimi göstermişlerdir.¹⁶⁹ 19. Yüzyılın sonlarına doğru Freud'un anlayışındaki dini karşıtlığa rağmen onun çalışmaları Avrupa ve Amerika'daki din adamlarının dikkatini çekti. İsviçreli bir papaz olan **Oskar Pfister** insani gelişimin artırılması için psikanalizin gücü ile dinin iyileştirici gücünü bir araya getirmek için çalışmıştır. Pfister, saplantı nevrozlarının dinin icrasında görülebileceğini, ama bunların da din ile nevrozun aynı kaynaklı olduğuna delalet etmeyeceğini savunarak Freud'un ileri sürdüğü iddiaların dini tecrübenin sınırlı ve patolojik bir kısmıyla alakalı olduğunu, dinin tamamını kapsamadığını iddia etmiştir.¹⁷⁰ Böylece Freud'un çalışmalarının etkisiyle psikanalitik yönelimli bir dini danışma stili geliştirmiştir.¹⁷¹ O dini danışmanlıkta psikodinamik görüş ve metotları kullanırken çalışmalarıyla psikanalitik teori ve uygulamaların gelişimine önemli katkılar sunmuştur.¹⁷² Freud'un psikanalizi, kuzey Amerika'da din psikologu Worcester'ın da dikkatini çekmiştir. O hem kendi görüşlerine hem de Freud'un teorilerine dayalı psikolojik iyileşme teknikleri geliştirmiştir. 1906 yılında Boston'daki Emmanuel Psikoposluk Kilisesinde uygulanmaya başlayan bu teknikler, ilk geniş ölçekli pastoral uygulamalar olarak kabul edilir. *Emmanuel Hareketi* olarak tanınan grubun kurucusu **Elwood Worcester**, ilk psikoloji laboratuvarını kurarak deneysel psikolojinin adımlarını atan Wilhelm Wundt ve Gustav Theodor Fechner danışmanlığında doktora çalışmasını tamamlayan bir papazdır. Worcester, insanların

¹⁶⁷ Köylü, a.g.m., s. 6.

¹⁶⁸ Fatma Yüksel Çamur, "Küreselleşen Dünyada İrşat Hizmetlerinde Yeni Bir Alan: Dini Danışmanlık – Türkiye ve İngiltere Örneği", **Vaaz ve Vaizlik Sempozyumu, (17–18 Aralık 2011)**, C.II, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2013, s. 54.

¹⁶⁹ James M. Nelson, **Psychology, Religion, and Spirituality**, Springer Science+Business Media, LLC, New York, 2009, pp. 483-484.

¹⁷⁰ Ali Köse, **Freud ve Din**, İz Yayıncılık, İstanbul, 2005, ss. 73-74.

¹⁷¹ Charles V. Gerkin, **An Introduction to Pastoral Care**, Abingdon Press, Nashville, 1997, p. 56.

¹⁷² Howard Clinebell, **Basic Types of Pastoral Care & Counseling: Resources for The Ministry of Healing & Growth**, Abingdon Press, (Completely Revised and Enlarged) Nashville, 1984, p. 392.

psikiyatrik ve nörolojik bazı problemlerinin tedavisinde psikolojik ve dini iyileştirme tekniklerini bir araya getirerek bir model uygulamıştır.¹⁷³ Worcester'ın 1940'da ölümüne kadar uygulanmaya devam eden Emmanuel modeli, Amerika'daki kiliselerde kısa zamanda yaygınlık kazanarak uygulanmaya başlamış ve 1910 yıllarında en popüler seviyeye ulaşmıştır.¹⁷⁴

Dini danışma faaliyetlerini bilimsel bir yaklaşımla ele alma yönünde ilk bilimsel çalışmayı yapan Amerikalı psikolog **Anton T. Boisen** olmuştur. Boisen 1926 yılında kaleme aldığı "Teolojinin Metotları ve Görevi" (*The Tasks and Methods of Theology*) adlı eserinde manevi yönden insanları anlamının yollarını göstermiş, insanlara karşı fedakârlıkta bulunma konusunda yarış içinde olunmasını önermiştir. İnsanlara yardımda bulunmak, onlara bir şeyler verebilmek için, bireyin gelişiminin, kişiliğinin ve yaşam kurallarının bilinmesi gereğine işaret ederek dini şahsiyetlerin bu yönde eğitilmesi gerektiğini savunmuştur. Papazların artık, itiraflara muhatap pasif dinleyiciler olmaktan çıkıp, insanları ruhen rahatlatma, huzura kavuşturma, kötülöklere karşı tavır geliştirmelerini sağlama gibi görevleri de yapan dini danışmanlar olmaları gerektiği yönündeki düşünceler gittikçe yaygınlaşmaya başlamıştır.¹⁷⁵ Boisen'in 1925'te küçük gruplarla başlattığı klinik pastoral eğitim çalışmaları¹⁷⁶ neticesinde, 1967 yılında, The Association for Clinical Pastoral Education (ACPE) kurulmuştur.¹⁷⁷ Kilise faaliyetlerinin rehberlik alanındaki gelişmelerden etkilenmesiyle, sadece suçluluk duyan kilise üyelerinin itirafa gelmelerini beklemek yerine, dini sorunlar yaşayanların buldukları yerlerde yardımına gidilebilme düşüncesi gelişmeye başlamıştır. Bunun için hastaneler, ceza ve tutuk evleri, yetiştirme yurtları, bakımevleri ideal hizmet alanlarıydı. Hıristiyan teologların da psikolojik danışma ve rehberlik çalışmalarından hareketle papazların kilisedeki günah çıkarma işlemini bir dini danışma hizmeti olarak ele alıp geliştirme yoluna gitmesiyle, papaz ve rahiplerin dini konulardaki yardım çalışmaları hem kilise içinde hem kilise

¹⁷³ Jamie D. Aten-Kari A. O'Grady-Everett L. Worthington, Jr, "The Psychology of Religion and Spirituality for Clinicians: An Introduction", **The Psychology of Religion and Spirituality for Clinicians: Using Research in Your Practice**, ed. Jamie D. Aten, at al., Routledge/Taylor & Francis Group, LLC, New York, 2012, p. 2.

¹⁷⁴ Nelson, a.e., p. 484; Gerkin, a.e., p. 55.

¹⁷⁵ Cebeci, "Bir Din Eğitimi Yaklaşımı Olarak Dini danışma ve Rehberlik", s. 55.

¹⁷⁶ Bkz. Gerkin, a.g.e., pp. 60-66.

¹⁷⁷ <http://www.acpe.edu/> (22.11.2013)

dışında daha profesyonelce yürütülen farklı bir boyut kazanmaya başlamıştır.¹⁷⁸ Bu yöndeki çalışmalar ilerledikçe papazların yetiştirilmesinde teoloji dışında insan bilimlerine özellikle psikolojiye ağırlık verilmeye başlanmıştır. *Richard Cabot* ve *Russell Dicks*, Boisen ile birlikte papazların eğitimi hakkında Freudyen teoriden etkilenerek çalışma yapan önemli teorisyenlerdir. Nitekim onların 1936'da birlikte yazdığı *The Art of Ministering to the Sick* isimli kitapta popüler olan “growing edge” kavramı 1960'lı ve 1970'li yıllardan sonra Howard Clinebell tarafından geliştirilerek “growth counseling” metaforu etrafında meşhur dini danışma teorisinin ilham kaynağı olacaktır.¹⁷⁹ 1940'larda dini danışma ve rehberlik alanında çok okunan ve psikanalizden etkilenen yazarlardan biri de *Rollo May*'dir.

Böylece papazların klinik psikolojinin yöntem ve kurallarıyla eğitilmesinden sonra hizmet alanı oldukça genişleyerek hayatın çeşitli alanlarına yayılmıştır. Papaz ve rahiplerin ihtiyaç duyulan ve mümkün olan hemen her ortamda yürüttükleri bu dini danışmanlık ve rehberlik hizmetlerine papaz ilgisi veya vaizsel ilgi anlamında ilk olarak “pastoral care” denilmekteydi. Ancak papazların yetiştirilmesinde danışma psikolojisi ve klinik psikolojinin yöntem ve kurallarının kullanılmaya başlamasıyla rehberlik ve psikolojik danışma kavramlarının gelişimi ve literatürdeki kullanımına benzer şekilde “pastoral counseling” alanı gelişme göstermeye başlamıştır. Nitekim Birinci Dünya Savaşı sonrası yaşanan toplumsal gelişmeler ve 1930'larda Amerika'da başlayarak bütün dünyayı derinden etkileyen ve sonradan adına *büyük depresyon* denilen buhrandan sonra uzmanlar, depresyon salgınından önce ilgili çalışmalarda “rehberlik” terimini kullanırken; salgından sonra “psikolojik danışmanlık” terimini daha sık kullanmayı tercih etmişlerdir.¹⁸⁰ İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra da psikolojik danışma yardımlarında patlamalar yaşanmasıyla 1950'li yıllarda “psikolojik danışma” artık popüler hale gelmiştir.¹⁸¹ Amerika'da 1947 yılında yayınlanmaya başlayan *The Journal of Pastoral Care* adındaki bir derginin bugün *The Journal of Pastoral Care & Counseling* adıyla yayına devam etmesi, yine Amerika'da sonradan *Journal of Pastoral Counseling* adında başka bir dergi yayınlanmaya başlaması dini danışmanlığa ilgi ve ihtiyacın artması ve buna paralel kavramsal düzeydeki gelişim hakkında fikir vermektedir.

¹⁷⁸ Suat Cebeci, **Dini Danışma ve Rehberlik**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2012, ss. 62-63.

¹⁷⁹ Gerkin, a.g.e., p. 64.

¹⁸⁰ Nazlı, a.g.e., s. 2.

¹⁸¹ Bkz. Nelson, a.g.e., p. 484.

II. Dünya Savaşı sonrası dini danışmanlıkta kavramlar bu şekilde dönüşüme uğrarken aynı zamanda Freudyanizm ile ilgisi olmayan yeni psikoterapötik filizlenmeler meydana gelmeye başlamıştı. Bu gelişmelerin temsilcisi Amerikalı fenomenolojik psikolog **Carl R. Rogers**'tır. Rogers, Rollo May gibi teolojik bir eğitim almış fakat daha sonra bundan uzaklaşarak akademik psikolojiye yönelmiştir. Çok beğeni toplayan *Counseling and Psychotherapy* kitabını 1942'de yayınlamıştır. İlk defa bu kitapta “non-directive” güdümsüz (yönlendirici olmayan) danışma metodu önerilmiştir. 1951'de ise yönlendirici olmayan yöntemlerden çok danışana odaklandığını göstererek “client-centered therapy” danışandan hız alan terapi anlayışını geliştirmiştir. Danışandan hız alan terapi yaklaşımı da 1980'lerden sonra dünya barışını sağlamaya yönelik “person-centered approach” birey merkezli yaklaşıma dönüşmüştür.¹⁸² Rogers kendisinden önceki psikologlardan farklı olarak bireylerin güvenilmez olduğunu ve gereksinimlerini yönetmek yerine bireylerin kendilerini anlama ve kendi yollarını çizme yeteneğine sahip, yapıcı değişiklikler ortaya koyabilecek yetenekte ve güvenilir olduğuna inanmaktadır. Rogers'ın danışma metodları 1950 ve 1960'lı yıllar boyunca yüksek ilgi görmeye devam etmiştir.¹⁸³

Rogers'ın ciddi yetersizlikleri üzerine çalışan **Howard Clinebell**, Freud'dan beri daha çok geleneksel psikoterapide hâkim olan patoloji modelini reddetmesi ve değiştirmesine rağmen, Rogers bu teorilerin gelişimin etkisini zayıflatan *intrapsişik odaklanma*'nın hâkimiyetini devam ettirmiştir. Clinebell, Rogers'ın danışma modelinin yüzleşmedeki başarısızlığını da eleştirmiştir. Yüzleşmenin yokluğu sebebiyle, Rogers'ın hasta merkezli tedavisinin gelişim formülasyonunun sadece “ilgi” parçası üzerine inşa edilmiştir. Bu, Rogers'ın teorisinin yetersizliğidir ki, Clinebell onu yeniden gözden geçirerek pastoral psikologlar için faydalı bir gelişim yaklaşımına çevirmiştir.¹⁸⁴ Rogers'ın yüzleşmeyi modeline dâhil etmemesi, 1940'ların bir ideali olarak ahlaki öğütlerden kaçınmaktan kaynaklanmaktadır. Sonuçta, Clinebell'in ilgisinin 1960'ların düşüncesini günümüze yansıttığı gibi Rogers'ın teorisinin çok fazla bireyselleliği de onun tarihi koşullarını yansıttığı söylenebilir.

¹⁸² Gerald Corey, **Psikolojik Danışma, Psikoterapi Kuram ve Uygulamaları**, çev. Tuncay Ergene, Metis yayınları, Ankara, 2008, ss. 183-184.

¹⁸³ Gerkin, a.g.e., p. 66.

¹⁸⁴ Jill Snodgrass, “From Rogers to Clinebell: Exploring the History of Pastoral Psychology”, **Pastoral Psychology** C. 55(4), (Springer Science + Business Media, LLC, 2007, Published Online: 21 February 2007), p. 524.

Dini danışma ve rehberlik çalışmaları artık bu yıllardan sonra akademik çalışmalara daha fazla konu olmuş ve teolojik okulların dışında da seminerlerin verildiği çeşitli kurslar ve klinik merkezlerde yer almaya başlamıştır. Günümüz Batı dünyasında dini danışmanlık artık hem bir eğitim hem de bir uygulama alanı olarak kabul görmektedir. Artık geçmişin aksine, günümüzde dini danışma ve rehberlik çalışmalarının büyük bir hız kazandığı söylenebilir. Bunun önemli nedenlerinden birisi maneviyata ve manevi temelli danışmanlığa olan talebin bütün dünyada artmış olmasıdır. Öyle ki, geniş tanımıyla dini inançların, bilimsel insan faaliyetinde oynadığı rol bir taraftan tartışılırken, dini inanç ve taahhütlerin önemi ve yaygınlaşması nedeniyle toplumda dine yönelik artan bir farkındalık meydana gelmiştir. Böylece çağdaş psikoloji bilimi ve mesleği ile ilgili dini inanç için özel önerileri de dâhil eden danışma ve rehberlik faaliyetleri görülmemiş belirginlik kazanmıştır.¹⁸⁵ *Din ve Kamusal İlgil* isimli son bir rapor, grupların araştırma sonuçlarını birleştirerek 242 milyon Amerikan nüfusunun %96'nın Tanrıya inandıklarını söylediklerini göstermektedir. *A 1996 USA Today* araştırması Amerikalıların %79'unun inancın hastalıklardan kurtulmaya yardımcı olabileceğini kabul ettiğini tespit etmiştir. Diğer bir araştırmaya göre kendini hasta hissedenlerin %77'si doktorlara göre manevi ihtiyaçlar ile ilgili olabilir. *Newsweek* anketine (1994) göre, ankete cevap verenlerin %58'i manevi gelişimi yaşamaya ihtiyaç hissettiklerini söylemektedirler.¹⁸⁶ 1992 yılında gerçekleştirilen başka bir kamuoyu araştırması, ankete katılan kişilerden %66'sının, manevi değerleri ve inançları temsil eden bir akıl sağlığı danışmanını tercih ettiklerini, %81'nin de danışma sürecine kendi değerleri ve inançlarıyla katılmak istediklerini ortaya çıkarmıştır.¹⁸⁷ Yapılan başka bir araştırmadan elde edilen bulgulara göre ABD'de bireysel sorunu olan kişilerin %39'u psikolojik rehberlik hizmetini din adamlarından almaktadır. Bu oranın psikiyatr, psikolog, doktor, evlilik danışmanı ve sosyal çalışma uzmanlarının tamamına yapılan başvuruların oranından daha fazla olduğu kaydedilmektedir.¹⁸⁸

¹⁸⁵ Stanton L. Jones, "A Constructive Relationship for Religion with The Science and Profession of Psychology: Perhaps The Boldest Model Yet", **Religion and The Clinical Practice of Psychology**, ed. Edward P. Shafranske, American Psychological Association, Washington, 1996, pp. 113-147 & **American Psychologist**, V. 49(3), 1994, pp. 184-199.

¹⁸⁶ American Association of Pastoral Counselors, "Pastoral Counseling Today Gaining Momentum", <http://www.aapc.org/node/5> (20.12.2009)

¹⁸⁷ <http://www.pastoral-counseling.org/Definition1.htm>, (23.04.2011)

¹⁸⁸ Mustafa Köylü, "Din Hizmetlerinde Çağdaş Yönelimler ve Faaliyetler: ABD ve Kanada Örneği", **I. Din Hizmetleri Sempozyumu (3-4 Kasım 2007)**, C. II, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2008, s. 536.

2. DİNİ DANIŞMA VE REHBERLİĞİN KURAMSAL TEMELLERİ

2.1. DİNİ DANIŞMA VE REHBERLİĞİN PSİKOLOJİK TEMELLERİ

İnsan çok yönlü ve karmaşık bir yapıya sahiptir. İnsanın karmaşık yapısı nedeniyle onu anlamaya yönelik farklı bakış açılarının olması doğaldır. Bir insanın en basit davranışlarını bile birçok açıdan ele alıp incelemek mümkündür. Eğer insanı tek bir bakış açısıyla anlamak mümkün olsaydı diğer bakış açılarına gerek duyulmazdı. İnsanı anlamaya yönelik farklı yaklaşımları, karmaşık bir sorunun değişik yönlerini ele alan açıklamalar olarak görmek gerekir. Öyle ki, bu yaklaşımların her biri diğerini tamamlayıcı niteliktedir. Zaten psikoloji araştırmalarında tek başına doğru ya da bütünüyle yanlış yaklaşımlar yoktur.¹⁸⁹ İnsanın kendini anlamaya yönelik, tarihin çok eski dönemlerinden beri devam eden çabaları yirminci yüzyılın başlarında geliştirilen psikolojik kuramlarla yeni bir nitelik ve hız kazanmıştır. Yapılan bir araştırmada günümüzde yaklaşık 400 psikolojik danışma kuramının bulunduğu belirtilmiştir. Hizmet verilen alanın genişliği ve hizmet verilen kitlenin çeşitliliği sebebiyle her geçen gün psikolojik danışma kuramlarının sayısı da artmaktadır.¹⁹⁰

Öte yandan, bireylerin kendilerine özgü dünyalarını daha önce keşfedemedikleri bir açıklıkla görmelerine imkân sağlayan bu kadar çok sayıdaki psikolojik danışma kuramının, batı toplumlarının ağırlıklı Hıristiyan kültürü çerçevesinde geliştirilmiş olduğu ve geleneksel Türk toplum yapısı ile İslam kültürünün şekillendirdiği yaşam biçimleri, dünya anlayışları ve hayat felsefelerinden farklı olduğu gerçeği, konunun dikkat çekilmesi gereken önemli bir yönünü teşkil etmektedir. Ancak dini (İslami) danışma ve rehberlik ilke, yöntem ve uygulamalarını, seküler ya da Hıristiyan ilahiyatına dayalı danışma kuramlarından tamamen bağımsız düşünmek de kabil değildir. Bilimsel anlamda dini danışma ve rehberliğin psikolojik kuramsal temelleri, *psikanalitik*, *hümanistik* ve *davranışçı* danışma kuramları başlıkları altında ele alınabilir.

¹⁸⁹ Hayati Hökelekli, **Psikolojiye Giriş**, Düşünce Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2008, s. 5.

¹⁹⁰ Altıntaş-Gültekin, a.g.e., s. 312.

2.1.1. Psikanalitik Danışma Kuramları

2.1.1.1. Psikanaliz ve Sigmund Freud

Freud, psikanalizi anormal psikolojin ya da psikiyatrinin bir dalından ziyade psikolojinin asal bir sistemi olarak görmektedir.¹⁹¹ Klasik psikanaliz, bir hekim olan analist ile analiz edilecek hastanın ilişkisidir. Nevrotik bir kimse zevk alamayan ve etkili olamayan birey olarak tanımlanmaktadır. Böyle bir kimsenin zevk alabilmesi için libidosunu, semptomlara aktarmak yerine gerçek nesnelere yöneltmesi gerekir. Etkili olabilmek için, libidonun itilimlerini bastırarak enerjisini boşa harcamak yerine, enerji dağılımını düzenlemesi ve bireyin süperegosunun libidonun gereksinimlerini karşılamasına izin vermesi ve egonun da etkili bir şekilde kullanılması gerekmektedir.

Psikanaliz egonun yeniden eğitilmesi sürecidir. Tedavinin amacı, baskı mekanizmasının olumsuz etkilerini ortadan kaldırmak ve yeni davranış örüntüleri seçmektir. Bu seçimde analist çok dikkatli olmalıdır.¹⁹² Psikanalitik yaklaşımın özünde kişinin bilinçaltı bilince çıkarılarak bireyin geçmişte yatan sorunlarının çözülmesi vardır. Danışmanın asıl amacı, bilinçaltını bilinç düzeyine çıkararak erken yaşlarda yaşanmış sorunları çözebilmek ve böylece bireyin farkındalığını arttırmaktır. Diğer amacı ise davranışı içgüdüsel tutkularından kurtararak id, ego ve süperego arasındaki dengenin kurulmasını sağlamak ve böylece egonun güçlenmesine yardımcı olmaktır.

Danışmanın görevi, kişide mevcut bulunan çatışma ve kaygıları ve bunların kökeninde yatan etkenleri ortaya çıkarmaktır. Mevcut davranışın kaynağında yatan etkenlerin değiştirilmesini sağlamaktır.¹⁹³ İyi bir psikanaliz süreci geçirebilmek için;

- Danışanın duygu ve düşüncelerini rahatlıkla anlatma becerisi olmalı,
- Analiz sürecinde danışanın hayatında önemli değişiklikler olmamalı,
- Danışan psikotik¹⁹⁴ olmamalı,
- Danışan, danışma için gönüllü olmalı,

¹⁹¹ Calvin Hall, **Freudyen Psikolojiye Giriş**, çev. Ersan Devrim, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 1999, s. 7.

¹⁹² Altıntaş-Gültekin, a.g.e., s. 11.

¹⁹³ Engin Geçtan, **Psikanaliz ve Sonrası**, 13.b, Metis Yayınları, İstanbul, 2008, ss. 53-54.

¹⁹⁴ Psikotik hastalıklar, kişinin gerçeği değerlendirmesini bozduğu için daha ciddi ruh hastalıklarını kapsar. “şizofreni”, bu grubun en önemli hastalığı kabul edilir.

- Danışman özellikle iyi bir dinleyici olmalı ve dinlediklerini en uygun zamanda yorumlama becerisine sahip olmalıdır.¹⁹⁵

Psikanaliz, ruhun en ince ayrıntısına kadar incelenmesini sağlamıştır. Psikanalistin “laboratuvar”ında hiç araç-gereç yoktur. Psikanalist bulguları ölçemez ya da sayamaz. Ancak rüyalar serbest çağrışımlar aracılığıyla hastanın saklı kalmış arzularına veya kaygılarına ulaşmayı başarır.¹⁹⁶ Psikanalitik danışmada; analitik bir çalışma ilişkisini sürdürmek, serbest çağrışım, yorumlama, rüya analizi, direnç analizi ve transferans analizi olmak üzere altı temel teknik kullanılır.¹⁹⁷

Analitik Bir Çalışma İlişkisini Sürdürmek: Analistin çok etkin olmaması, oturumların düzenliliği ve sürekliliği, oturumlara zamanında başlanıp zamanında sonlandırma gibi işleyişe ait faktörleri ifade etmektedir. Psikanalitik yaklaşıma göre yürütülen terapinin en güçlü özelliklerinden biri, oluşturulan istikrarlı analitik bir ilişkinin, tıpkı bir bebeğin düzenli beslenmesi sırasında oluşan duygusal ilişki gibi, başlı başına bir terapötik faktör olmasıdır. Oluşturulan istikrarlı ilişkiyi bozabilecek, uzun süreli ayrılıklar, ücret değişikliği veya oturumların yapıldığı mekânın değiştirilmesi gibi etkenlerden kaçınılmalıdır.¹⁹⁸

Serbest Çağrışım: Terapi sürecinde danışanlar ne kadar acı verici, aptalca, önemsiz, mantıksız ve ilgisiz olursa olsun akıllarına gelen her şeyi söylemek üzerine cesaretlendirilirler. Terapötik ilişki içinde danışmanın aklına gelen her şeyi rahatça söylediği serbest çağrışım, psikanalitik terapinin temel tekniğidir. Serbest çağrışım danışanın bilinçaltı isteklerine, fantezilerine, çatışmalarına ve onu harekete geçiren unsurlara açılan bir kapı olarak değerlendirilir. Bu teknik genellikle geçmiş deneyimlerin yeniden derlenmesine ve zaman zaman da engellenmiş yoğun duyguların açığa çıkmasını sağlamaktadır. Bununla birlikte bu duyguların açığa çıkması tek başına yeterli görülmemektedir. Serbest çağrışım süresi boyunca terapistin görevi bilinçaltında adeta kilitli bulunan baskılanmış malzemeyi saptamaktır.

¹⁹⁵ Öznur Baykan, “Psikolojik Danışma Yaklaşımları”, **Rehberlik**, ed. Sırrı Akbaba-Asude Bilgin, Lisans Yayıncılık, İstanbul, 2009, s. 215.

¹⁹⁶ Fromm, a.g.e, s. 18.

¹⁹⁷ Corey, e.g.e, s. 82.

¹⁹⁸ Corey, a.e., s. 83.

Yorumlama: Danışanın kişiliğinin ve geçmişindeki hangi faktörlerin şuanda içinde bulunduğu güçlüklerin oluşumuna katkıda bulunduğuunun terapist tarafından değerlendirilmesidir. Terapist, serbest çağrışımla, rüyalarla, gösterdikleri dirençle ve terapötik ilişkinin kendisiyle ortaya çıkan davranışlarının anlamlarını danışana göstermesi ve açıklamasıdır. Ancak bu tekniği uygulamak kolay değildir. Terapist danışanın hangi düşüncelerini ne zaman yorumlayacağını çok iyi seçmek zorundadır. Yani yapılacak yorumun iyi zamanlanması çok önemlidir. Çünkü zamansız yapılan yorumları, danışan reddedecektir.¹⁹⁹ Yorumlamada diğer bir kural yorumun daima yüzeysel bir şekilde başlatılması ve yalnızca danışanın gidebileceği kadar derinleştirilmesidir. Üçüncü bir kural da, bilinçaltında yatan duyguyu veya çatışmayı yorumlamadan önce, danışanın gösterdiği direnci veya savunmayı açıklamak en iyi yoldur.²⁰⁰

Rüyaların Analizi: Bilinçaltını açığa çıkaran malzeme olması nedeniyle önemli bir tekniktir. Uyku sırasında savunmalar en aza indiğinden baskılanmış duygular kolayca su yüzüne çıkabilir. Rüyaların anlaşılması bilinç dışının tanınmasında bir *via regia* (kraliyet yolu) olup psikanalizin en sağlam temelidir.²⁰¹ Freud rüyaları yorumlamak için deneysel metodu kullanarak rüyaların iki türlü hazırlanış nedeni olduğunu söyler. Ya normal olarak baskılanmış bir bilinçsiz istek biz uyurken Ego'nun egemenlik alanında sözünü geçirecek kadar güçlenmekte ya da uyanık yaşamdan arta kalan bir eğilim kapsamındaki bilinçsiz bir istekle çatışan düşünsel bir olay, uyku esnasında bilinçsiz bir içerikten destek görerek güçlülük kazanmaktadır. Yani rüyalar kaynağını ya Ego'dan ya İd'den almaktadır.²⁰² Freud rüyaları; istek, ceza ve sıkıntı olmak üzere üç grupta toplamaktadır.²⁰³ Ona göre rüyalar baskı altına alınmış ve tatmin edilmemiş duygular, arzular ve düşüncelerin uyku anında üst şuurun baskısından kurtulmasından meydana gelmektedir.²⁰⁴

Direnç Analizi: Psikanaliz uygulamaların temel bir kavramı olan direnç, terapötik iletişimi engelleyen ve danışanı, daha önceki bilinçaltı malzemeyi ortaya çıkarmaktan alıkoyan her hangi bir unsur olabilir. Direnç, statükoyu güçlendiren ve değişim yoluna

¹⁹⁹ Geçtan, a.g.e., ss. 60-61.

²⁰⁰ Corey, a.g.e., s. 84.

²⁰¹ Sigmund Freud, **Beş Konferans ve Psikanalize Toplu Bakış**, çev. Kamuran Şipal, Cem Yayınevi, İstanbul, 1996, s. 42.

²⁰² Freud, a.e., s. 102.

²⁰³ Sigmund Freud, **Psikanaliz Üzerine**, çev. A. Avni Öneş, Say Yayınları, İstanbul, 2001, s. 46.

²⁰⁴ Sigmund Freud, **Olgu Öyküleri**, C.II, çev. Ayhan Eğrilmez, Payel Yayınları, İstanbul, 1998, s. 245.

engel olan herhangi bir düşünce, tutum, duygu, danışanın bilinçli veya bilinçsiz olarak ortaya koyduğu bir davranışı ifade etmektedir. Çatışmalarıyla gerçekçi bir şekilde başa çıkmayı isteyen danışanların dirençle yüzleşmeleri gerekmektedir. Terapistin yorumu, danışanların gösterdikleri dirence ait nedenleri farkına varmalarını sağlamak üzere danışanlara yardımcı hedeflemektedir.²⁰⁵ Uygun şekilde ele alındığı takdirde, direnç danışanı anlamak için değerli bir araç haline gelebilir.²⁰⁶ Çünkü terapinin doğru yolda ilerlediğini gösteren işaretlerden biri de dirençtir. Direnme çabaları terapistin ve danışanın esas malzemeye yaklaştığını gösterir. Bilinçaltı malzeme bilinç düzeyine çıkmaya hazır hale geldikçe, korkan benlik savunma mekanizmalarının sonun geldiğini görüp kendini koruma altına almaya çalışır.²⁰⁷ Genel bir kural olarak, danışanın yapılan yorumu reddetme olasılığını en aza indirmek ve dirençle ilgili davranışların üzerinde odaklanma şanslarını arttırmak için terapistler, danışanın sahip oldukları belli dirençleri danışanlara göstermekte ve yorumlamaktadırlar.²⁰⁸ Burada önemli bir nokta direnç ile isteksizliği birbirine karıştırmamaktır. Terapide isteksizlik ve direnç ifade eden davranışlar aynı gibi görünse de isteksizliğin tohumları danışanın içindeyken, direnç uyarıcıları dışarıdan, danışmandan ya da yardım sürecini çevreleyen sosyal ortamdan gelmektedir. İsteksizlik, güven eksikliği, yoğunluk korkusu, düzensizlik korkusu, utanma, değişimin bedeli ve umut kaybı gibi nedenlerle danışanın yardım sürecindeki aşama ve adımların gerektirdiği görevlere katılmada tereddüt etmesidir. Direnç ise danışanların kendilerine baskı yapıldığını hissettikleri zaman gösterdikleri itme davranışdır. Danışmanlarından kötü muamele gördüğünü düşünen danışanlar, kültürel değerlerine, inançlarına ve normlarına saygısızlık yapıldığını düşünen danışanlar, kendileri hakkında konuşmaya zorlandığını hisseden danışanlar büyük olasılıkla direnç gösterirler.²⁰⁹

Transferans Analizi: Transferans, danışanın önceki ilişkilerinin çarpıtılarak şimdiki durumda bu ilişkilerin terapistte yönlendirilmesidir. Bu durumda danışanların genellikle belirgin bir kişiye gösterdikleri tepkinin aynısını terapistlerine de göstermeleri söz konusudur. Danışanın başka yoldan ulaşamayacak çeşitli duygularını yeniden yaşaması

²⁰⁵ Corey, a.g.e., s. 85.

²⁰⁶ Geçtan, a.g.e., s. 60.

²⁰⁷ Jerry M. Burger, **Kişilik**, çev. İnan Deniz Erguvan Sarioğlu, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2006, s. 97.

²⁰⁸ Altıntaş-Gültekin, a.g.e., s. 11.

²⁰⁹ Gerard Egan, **Psikolojik Danışma Becerileri**, çev. Özlem Yüksel, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2011, ss. 276-280.

için fırsat sağladığından dolayı transferans durumu çok yararlıdır. Transferansın analizi, danışanın şimdiki işlevleri üzerine, geçmişinin etkileri ile ilgili iç görünüm, burada ve şimdi ilkesine göre kazanılmasını sağladığı için psikanalitik terapinin en çok kullanılan tekniğidir.²¹⁰

Psikanaliz sürecinde tedavinin aşamaları üç evrede incelenebilir.²¹¹ Birinci evre, danışanın terapist ile bir bağlaşma kurabilmesini ve sürdürebilmesini içerir. Diğer bir ifadeyle terapist ile danışan arasındaki yabancılığın giderildiği evredir. İkinci evre, danışanın terapistine karşı transferans geliştirebilmesini içerir. Danışan çocukluk anksiyetelerine gerileyerek bu duyguları yeniden yaşayabilmesi ve böylece yorumlamaya ortam hazırlamasına katkıda bulunabilmesi gerekir. Psikanalizde zamanın çoğu rahatsızlığa neden olan bilinçaltı malzemeye ulaşmak için harcanır. Danışanın rahatsızlığının temelinde yatan bilinçaltı duygular ve derinlere gömülmüş, söylenmemiş sözler serbest bırakılır.²¹² Üçüncü evre ise danışanın ayrılığa hazırlanması ve duygularını yapıcı bir biçimde yönlendirmeyi öğrenmesini içerir.

2.1.1.2. Analitik Psikoloji ve Carl Gustav Jung

Carl G. Jung analitik psikolojiyi tarih, mitoloji, antropoloji ve dinden alınmış kavramları sentezleyerek geliştirmiştir. O Frued'un determinist anlayışına karşı olarak, insanların yalnızca geçmişteki yaşantılar ile şekillenmeyeceğini ve geçmişlerin dışında da ilerleme kaydedebileceklerini savunmaktadır. İnsan doğasının bir bölümü sürekli gelişmekte, büyümekte ve gelişimin dengeli ve tamamlanmış bir düzeye gelmesi için sürekli ilerlemektedir.²¹³ Bu nedenle analitik psikoterapi belirli bir kuramı izlemez. Jung terapiyi insanın kendini tanıması ve yeniden bilinçlendirmesi olarak görmüştür. Jung hayatı boyunca çok farklı yöntemler kullanmıştır. Sonuç alınabildiği sürece her yolun geçerli olduğuna inanmıştır.

Analitik danışmada temel ilkeye göre her türlü psikolojik çözümlene duygusal yaşantılar üzerine yapılır. Düşünce yoluyla anlayış kazanma yetersiz bir yöntemdir. Analitik tedavi, hastayla terapist arasında bir etkileşim biçimidir. Bu süreçte terapist, hastaya öneride bulunabilir, bir şey öğretebilir ve ona destek olabilir. Ortam çok önemli

²¹⁰ Corey, a.g.e., s. 86.

²¹¹ Bkz. Geçtan, a.g.e., ss. 65-66.

²¹² Burger, a.g.e., s. 98.

²¹³ Corey, a.g.e., ss. 86-87.

değildir. Ancak hastayla terapist yüz yüze olmalıdır. İlişkinin gizli kalacağı konusunda anlaşılmalıdır. Amaç, daha çok gerekli davranış değişikliği oluşturabilme yollarını aramak ve hastaya kendisi ile ilgili içgörü kazandırmaktır.²¹⁴ Tedavi danışanın bilinç dünyasının ayrıntılı bir soruşturmasıyla başlar. Bilinçdışı bilince oranla ödünleyici bir nitelik taşıdığından bilince öncelik tanınır. Soruşturmada sonra terapist, tutarsızlıkları ve çelişkileri, yadırganabilecek nitelikteki tepki ve davranışlarını danışanına göstermeye başlar. Böylece danışan içgörü kazanmaya başlar. Bundan sonraki aşamada hastanın bilinçdışı ele alınır. Analitik psikolojinin terapist için koyduğu temel ilke, önyargıları ve kalıplaşmış kuramları bir yana iterek danışanın bilinçdışını dikkatle izlemeye çalışmaktır. Analitik psikoterapi üç ögeyi göz önünde bulundurur: *Yazgı*; değiştirilemeyen şeyler kabul edilmelidir. *Beceri*; insanın kendi içsel benliğine ulaşma yolları bilinçli düzeyde açıklanabilir ve öğretilir. *Sanat*; duygu ve sezgi yoluyla bazı şeyleri bir araya getirip bütünleştirebilme yeteneği.²¹⁵

Analitik psikoterapide kullanılan teknikler;²¹⁶ kabul, içsel dünya ile ilişki kurma, transferans ve karşıt transferanstır.

2.1.1.3. Bireysel Psikoloji ve Alfred Adler

Adler'in yaklaşımına göre psikolojik danışmanın dayanak noktası, danışan ve psikolojik danışman arasındaki ortak özelliklerdir. Genel olarak terapötik süreç, karşılıklı saygıya, bireyin yaşam tarzı içindeki yanlış hedeflerin ve yanlış varsayımların belirlenmesine, araştırılmasına ve açıklanmasına dayanmaktadır. Terapinin temel amacı, danışanda ait olma duygusunun geliştirilmesi, toplumsal duygu ve sosyal ilgi olarak nitelendirilen davranış ve süreçleri benimsemesine yardımcı olmaktır. Buna göre psikolojik danışma süreci bilgi edinmeye, öğretmeye, yol göstermeye ve cesareti kırılmış danışanların cesaretlenmesi üzerinde odaklanmıştır.²¹⁷

Adler'e göre psikolojik danışmada tedavinin özü, hastaya dayanışma gücünden yoksun olduğunu ve noksanlığının çocukluk yıllarındaki uyumsuzluklardan kaynaklandığını göstermekten oluşmaktadır. Hasta dayanışma gücünü terapisti ile olan ilişkisi içerisinde geliştirir. Eksiklik kompleksinin bir yanığı ürünü olduğu açıklanır.

²¹⁴ Altıntaş-Gültekin, a.g.e., s. 34.

²¹⁵ Geçtan, a.g.e., s. 191.

²¹⁶ Bkz. Geçtan, a.g.e., ss. 196-198; Altıntaş-Gültekin, a.g.e., s. 35.

²¹⁷ Corey, a.g.e., s. 115.

Yüreklilik ve iyimserlik canlandırılır. Amaç, kendini aşağılama ve küçük görme duygularının yoğunluğunu azaltmaya çalışmak, hastanın olayları algılama ve değerlendirme biçiminde o güne kadar edinmiş olduğu yanlış alışkanlıkları ortadan kaldırmak, hastanın davranışlarına yön veren abartılmış amaçlarında gerekli değişikliklerin oluşmasını sağlayarak daha gerçekçi ve diğer insanlara da yararlı olabilecek amaçların geliştirilmesini sağlamak, insanlara karşı sevecenlik geliştirilmesini sağlamak, gruplara katılmasını ve daha yapıcı ilişkiler kurmasını desteklemek, kişinin etkinliklerini ve toplum yapısı içinde eylemde bulunma çabalarını arttırmasına yardımcı olmaktır.²¹⁸

Adler yaklaşımına göre yürütülen psikolojik danışma, terapötik sürecin dört aşamasına uygun olarak dört ana amaç etrafında yapılanmıştır. Bu aşamalar hiyerarşik ve doğrusal bir sıra izlemezler. Daha çok eksik kısımların tamamlandığı bir bütüne ulaşma şeklinde tanımlanabilir. Bu aşamalar:²¹⁹

- Uygun terapötik ilişkinin kurulması
- Danışanı yönlendiren psikolojik dinamiklerin araştırılması
- Kendi kendini anlamayı geliştirmek için danışanın cesaretlendirilmesi
- Yeni tercihler yapması için danışana yardım edilmesi

Bireysel psikolojik danışmada kullanılan teknikler;²²⁰ Yaşam Biçimini Soruşturma, Rüyalar, İçgörü ve Yorumlamadır.

2.1.1.4. Bütüncül Yaklaşım ve Karen Horney

Horney'in tedavi yaklaşımında, hastanın varoluş biçiminin değiştirilmesi amaçlanmaktadır. Terapist hastanın kendini bulmasına, gerçek duygularının ve isteklerinin farkına varabilmesine, kendi değer yargılarını oluşturabilmesine yardımcı olur. Hastanın farkında olmadığı davranış biçimlerinin aydınlatılması önemlidir. Tedavinin diğer bir amacı, duygusal sıkıntıları hafifletmektir. Horney nevrozlu insanların kaygı artırıcı deneyimlerinden kaçınma çabalarını üç ana başlıkta ele almıştır:²²¹ insanlara dönük, insanlara karşı ve insanlardan uzak.

²¹⁸ Geçtan, a.g.e., ss. 139-150.

²¹⁹ Bkz. Corey, a.g.e., ss. 118-128.

²²⁰ Bkz. J. Prinz - S. Arakin, "Adlerian Group Therapy With Substance Abusers" **Journal of Individual Psychology**, V. 50, 1994, pp. 349-358; M. A. Sonstegard, "The Theory Practice and of Adlerian Group Counseling and Psychoterapy", **Journal of Individual Psychology**, V. 54, 1998, pp. 217-250.

²²¹ Bkz. Burger, a.g.e., ss.174-175.

Tedavide değişim, tanıma, içgörü kazanma ve anlama yoluyla gerçekleşir. Normal dışı davranışların yoğunluğu azaltılmadan bu davranışların değiştirilmesi söz konusu olmaz. Tedavi süresince analistin çalışması beş ana bölümde incelenir: ²²² Gözlem, Anlama, Yorum, Direnme Sırasında Yardım ve İnsanca Yardım.

2.1.1.5. İlişkiler Kuramı ve Harry Stack Sullivan

Bu kurama göre davranış bozuklukları kişiler arası ilişkilerden kaynaklanır. Yanlış insan ilişkileri sonucu ortaya çıkan bozuklukların tedavisi yine toplum içinde düzeltilebilir. Amaç, yanlış iletişimin yerine bireye sağlıklı iletişim kurma davranışını kazandırmak, bunu da toplum içinde yapmaktır. İnsanları anlamanın tek yolu, onların çeşitli kişiler arası durumlarda nasıl davrandıklarını gözlemlemektir. İlişkiler kuramı, Freud'un kuramı ile toplumsal odaklı görüşlerin bir karışımını yansıtan danışma yaklaşımını ifade etmektedir.²²³ Tedavide terapist, katılımcı gözlemci olmalıdır. Hastanın her anlattıklarını kendi yaşıyormuşçasına değerlendirmelidir. Bunun için aynı kültürden gelmesi gerekir. Tedavide çözümlenmesi gereken önemli sorun, ikili ilişkilerde iletişimin kurulmasını engelleyen saptmalardır. Hasta bir bütün olarak ele alınmalı ve başarının sağlanması için hastanın yaşamı incelenmelidir.

Sullivan, uzun süreli ve derinliğine uygulanacak psikoterapilerde dört evre belirlemiştir: ²²⁴ Başlangıç, Araştırma, Ayrıntılı Soruşturma ve Sonlandırma.

2.1.1.6. Hümanistik Psikanaliz ve Erich Fromm

Fromm, psikanalizin görevinin bir yetke olarak değil ama ifade vermek üzere mahkemeye çağırma hakkı bulunan bir yargıç olarak hastanın farkındalık kazanmasına yardım etmek olduğunu ifade etmektedir. Psikanalist, hastanın sorunlarıyla ilgilenmesi için ziyaret edilen biri olarak yalnızca hasta için duyduğu kaygının ve vicdanının kendine verdiği yetki ile konuşmaktadır. Hastanın ruhunun içinde olup bitenleri yaşama sürecini yenisiyle değiştirmek için yapılabilecek bir şey yoktur.²²⁵ Fromm, psikanaliz yöntemini tedavi şekli olarak kabul eder. Psikanalizle Zen-Budizm'ni ilişkilendirmiştir. Fromm, psikanalizin sunduğu biyolojik esasları, içgüdüler, libido kavramlarını ve enerji prensibini

²²² Bkz. Altıntaş-Gültekin, a.g.e., ss. 52-60; Geçtan, a.g.e., ss. 245-250.

²²³ Burger, a.g.e., s. 177.

²²⁴ Bkz. Altıntaş-Gültekin, a.g.e., ss. 61-64; Geçtan, a.g.e., ss. 270-280.

²²⁵ Fromm, a.g.e., s. 92.

reddeder. Bireyi çevreci bir yaklaşımla ele alır. O, terapistte ahlak ve değer yargılarının bulunması gerektiğini savunur.²²⁶

2.1.1.7. Otto Rank

Terapi yaklaşımı, terapist-hasta ilişkisi, yani transferans üzerine kuruludur. Tedavide başarı, hastanın kendisini gerçek, bağımsız ve suçluluktan kurtulmuş bir varlık olarak kabul edebilmesine imkân tanıyan yaşantılardan geçmesiyle sağlanır. Terapide amaç, kişinin kendine özgü egosuyla birlikte benliğini kabul edebilmesi ve duygusal özerkliğini yaşayabilmesidir. Hasta kendi yaşamına yön veren, sağlam kararlar alabilen ve bunları uygulayabilen, davranışlarının sorumluluğunu üstlenebilen biri olarak kabul etmelidir.

Terapist, hastada duygusal tepkiler oluşturabilmeli ve hastanın kendi duygusal tepkilerini tedavi ortamında gözlemleyebilmesini sağlamalıdır. Terapist, hastanın atılgı ve bağımsız tepkiler gösterebilmesini ve ayrıca bu tepkilere olumsuz duyguların eşlik etmesini sağlamakla da yükümlüdür.

Rank, insan davranışlarının çeşitliliğinden dolayı genel bir tedavi tekniğine inanmamaktadır. Her hasta için ayrı bir teknik geliştirilmelidir. Kişinin gelişimini incelemek yerine, o anda ve o şartlarda oluşan davranışları analiz etmek gerekir.²²⁷

2.1.2. Hümanistik Danışma Kuramları

2.1.2.1. Danışanı Merkez Alan Terapi Yaklaşımı ve Carl Rogers

Danışanı merkeze alan terapinin hedefleri geleneksel danışma yaklaşımlarından çok farklıdır. İnsanların özünde güvenilir, kendi problemlerinin üstesinden gelebilecek güce sahip olduğuna inanılır. Buna göre akıl verme, ikna etme, teşhis ve yorum yapmak danışmanın amacı değildir.²²⁸ Bu yaklaşım bireyin yüksek düzeyde bağımsızlığını ve bütünlüğünü hedef almaktadır. Terapinin temelinde yatan amaç, bireyin tam olarak fonksiyonda bulunan bir birey olmasına yardımcı olacak ortamın sağlanmasıdır.²²⁹ Terapist, danışanın kendini gerçekleştirme eğilimine önceden bir inanç geliştirmişse, bu

²²⁶ Altıntaş-Gültekin, a.g.e., ss. 70-77.

²²⁷ Altıntaş-Gültekin, a.g.e., ss. 65-70; Geçtan, a.g.e., ss. 201-220.

²²⁸ Hülya Şahin, “Kişisel Rehberlik ve Psikolojik Danışma”, **Psikolojik Danışma ve Rehberlik**, ed. Alim Kaya, Anı Yayınları, Ankara, 2005, s. 175.

²²⁹ Corey, a.g.e., s. 187.

eğilimlerin varlığını hiçbir zaman gözleyemez. Terapistin görevi kişinin bozulan düzenini tamir etmede ona yardımcı olmaktır. Terapist bunu bir anlamda tehlikesiz bir ortam yaratarak, onun korkup bastırıldığı duygularını artık korkmadan dile getirebilmesini sağlayarak yapabilir. Rogers, bireyin kendini aldatmaya başlamasıyla kaygı düzeyinin artacağını ve zamanla bireyin benlik bilincinin temelinden sarsılacağını söyler. Bu nedenle maskelerden, “iyi olmalıyım” ya da “iyi olmak zorundayım” gibi zorlayıcı imgelerden, beklentileri karşılama ve başkalarını memnun etme duygularından kurtulmalıdır.²³⁰ Yapılan davranışla benlik bilinci arasında bir farklılık varsa o zaman kaygı ortaya çıkar. Farklılık ne kadar büyükse kaygı da o kadar kuvvetli olur.²³¹ Danışanı merkez alan terapide, danışanın bağımsız olabilmesi en önemli amaçtır. Terapi süresi içinde danışana konuşma fırsatı verilir. Danışanın söyledikleri değil duyguları önemlidir. Terapistin tepkisi de duygulara; fakat sadece danışanın ifade ettiği duygulara yönelik olur. Terapist, gözlenen davranış ve duygulardan öte yorum ve soyutlamaya gitmez.

Terapi sürecinde danışan kendini tehdit altında hissetmemelidir. Böylelikle yaşantısının bilincine ve yeni davranışlar öğrenmeye açık olmalıdır. Danışanın kendinden ve yaşantıdan ne anladığı, bunların ne derece bilincine vardığına bağlıdır. Danışanın yaşamında başarısı, “ben” ve “benim” kavramlarının diğeriyle ve yaşam koşullarıyla olan olumlu dengesine ve algılamasına bağlıdır. Kısaca, inkâr edilmiş davranış ve tutumların tekrar yaşanabilmesi, benlik kavramının tekrar örgütlenebilmesi, değerlendirme merkezinin çevrede olmayıp, kendi içinde bulunması amaçları güdülmektedir.²³²

Danışma ilişkisinin etkinliğinde, danışmanın kullandığı tekniklerden çok davranışları bu kuramda daha önemlidir. Bu yaklaşımda danışman bireye yol gösteren değil danışanın kendi alternatiflerini yine kendisinin bulması konusunda yönlendiren konumundadır. Bu yaklaşımda, şartsız kabul etme, dikkatle dinleme, saydam olma ve içtenlik, yansıtma ve empatik anlayış gibi bazı teknikler vardır.²³³ Bu teknikler, ikinci bölümde ayrıca ele alınacaktır.

²³⁰ Carl R. Rogers, **Kişi Olmaya Dair**, çev. Aysun Babacan, Okuyanıs Yayınları, İstanbul, 2013, ss. 246-251.

²³¹ Cüceloğlu, a.g.e., s. 429.

²³² Altıntaş-Gültekin, a.g.e., ss. 81-131.

²³³ Akbaba-Bilgin, a.g.e., ss. 217-219.

2.1.2.2. Holistik Kuram ve Abraham Maslow

Maslow meslek yaşamının büyük bir bölümünü, insan kişiliğini anlamaya çalışan diğer yaklaşımların eksikliklerini tamamlamaya çalışmakla geçirmiştir. Örneğin psikoterapistlerin çoğu, insanların neden psikolojik rahatsızlıklar yaşadıklarını anlamaya çalışırken Maslow, psikolojinin kişiliğin mutlu ve sağlıklı boyutuna nasıl katkıda bulunabileceğini düşünmüştür. O, “Freud bize psikolojinin hasta yarısını tanıttı. Biz de sağlıklı yarısı ile ilgilenmeliyiz”²³⁴ der. Freud’un insanın doğasına dönük karamsar ve kasvetli görüşlerinin yerine, iyimser ve neşeli bir tablo çizmeye çalışmıştır. Maslow da bilinçaltı dürtülerin varlığını kabul etmiş ancak dikkatini kişiliğin bilinçli boyutlarına yoğunlaştırmıştır.²³⁵

Maslow göre psikolojik açıdan sağlıklı insanlar, kendilerini olduğu gibi kabul ederler. Zayıflıklarını bilirler ve bunları gidermek için çaba gösterirler. Kendilerini oldukları gibi kabul ettikleri için yapmış oldukları kötü şeylerden dolayı kaygı duyarak ya da kendilerini suçlu hissederek zaman kaybetmezler. Kendini gerçekleştirmiş kişiler mükemmel değildir ancak kendilerini oldukları gibi kabul eder ve severler. Sağlıklı insanların oldukça az sayıda arkadaşlarının olması şaşırtıcıdır, ancak bu arkadaşlıkları çok derin ve ödüllendiricidir. Mizah anlayışları felsefi ve dostçadır. Belirli bir kişi ya da grupta değil kendileri de dâhil olmak üzere insanların içinde bulunduğu durumlarla dalga geçerler.²³⁶ Kendini gerçekleştirmiş insanlar arasında, zirve yapanlar ve yapmayanlar vardır. Psikolojik açıdan sağlıklı bu iki insan tipi de toplumda farklı bir işleve sahiptir. Diğer bir ifadeyle kendini gerçekleştirmiş insanlar her zaman şöhretli ve tanınmış kimseler olmak zorunda değildirler.²³⁷ Öte yandan zirveye ulaşanlar şiire, müziğe, felsefeye ve dine daha yatkındır.²³⁸ Bu iki tip kendini gerçekleştirmiş insan toplumda ayrı roller oynar ancak her ikisi de potansiyellerini gerçekleştirme yolunda ilerlerler. Maslow’a göre insanların yaşamlarından memnun olmalarının tek koşulu, kendilerine baskı yapan bazı sorunlardan kurtulmaları değildir. Kuram esas itibarıyla bireyin yaşamdan bir anlam elde etme ve

²³⁴ Abraham Maslow, **İnsan Olmanın Psikolojisi**, çev. Okhan Gündüz, Kuraldışı yayınları, İstanbul, 2011, s. 11.

²³⁵ Burger, a.g.e., s. 429.

²³⁶ Bkz. Maslow, a.e., ss. 111-123.

²³⁷ Cüceloğlu, a.g.e., s. 236.

²³⁸ Maslow, a.e., s. 110.

kişisel doyuma ulaşma çabasıyla ilgilenir. Bu yaklaşıma göre psikoterapi, danışanların memnuniyet duygusuna ve kendini gerçekleştirilmeye doğru ilerlemelerine yardımcı olur.²³⁹

2.1.2.3. Gestalt Psikolojik Danışma Kuramı

Gestalt psikolojik danışmanları kuramsal bir yapıdan kaçınırlar. Çünkü bunun danışma sürecini dar bir çerçeve içine sokacağına inanırlar. Gestalt psikolojik danışmanlarının insan anlayışı Rogers'ın insan anlayışına benzemektedir. Gestaltçılar da bireyin kendini gerçekleştirme eğilimiyle doğduğunu, ancak bu eğilimin değişik sosyal baskılar altında her zaman gerçekleşmediğini, sürekli ket vurulduğunu ileri sürmektedirler. Bu yaklaşım önce insanı merkeze almakta ve onu insan yapan değerleri korumaya yönelmektedir. Danışma, bireyin öz bilinçliliğe kavuşarak özünü gerçekleştirmesini amaçlamaktadır.²⁴⁰ Kişinin kendi bedenine, duygularına, düşüncelerine ve çevresinde olup bitenlere karşı bilinçli olması, bu danışma yaklaşımının amacı olarak ifade edilebilir.

Amaç, danışanın kendisi için gerekli ve yeterli gücü kazanmasına yardımcı olmaktır. Danışma süreci, kişiliğin tam olarak biçimlenmesini ve bütünleşmesini sağlamayı amaç edinmiştir. Danışma kuramına göre en önemli problemler bireyin içindeki alt ve üst benlik veya kişinin sosyal benliği ile biyolojik benliğin reddedilen bölümleri arasındaki çatışmalardır. Kişilik yeterli güç kazanıncaya kadar kişinin bütünlük duygusu oluşturulmaya çalışılır. Nevroz, büyümenin durması ya da yavaşlaması olduğuna göre danışma büyümeye yardımcı olacak niteliktedir.

Gestalt psikolojik danışma yaklaşımında kullanılan yaygın yöntemlerden bazıları şunlardır: rol yapma, belirti ya da davranışların abartılması, düşlerden yararlanma, içinde bulunulan anı yaşama, şimdi de kalma ilkesi, davranış sorumluluğunu üstlenmenin bir yolu olarak "o" yerine "ben" sözcüğünün kullanılması, tek yönlü konuşma yerine karşılıklı konuşmayı öğrenme, beden duygularının bilincinde olma, anlaşılıp bütünleninceye kadar duyguları içinde tutmayı öğrenme. Gestalt psikolojik danışma sürecinde danışman ve danışan ilişkisi usta çırak ilişkisine benzetilebilir. Ustadan öğrenilmesi gereken iki şey vardır. Bunlardan ilki yaşamın değişik boyutlarıyla ilgili bilinçlenmeyi ve farkına varışı nasıl geliştirebileceğini öğrenmek; diğeri ise elde edilen bilinçlenmeyi ve farkına varışı kaybetmeden günlük yaşamında kullanabilmektir. Danışman ile danışan arasındaki ilişki

²³⁹ Burger, a.g.e., ss. 437-439.

²⁴⁰ Altıntaş-Gültekin, a.g.e., s.150.

geliştirmede danışman danışanı bilinçlendirmeye çalışır. Bunun için herhangi bir formel yol izlenmez. Danışanı merkez alan danışma yaklaşımında olduğu gibi Gestalt danışma yaklaşımı da danışanın şu anda ne gibi duygular içinde olduğu ile ilgilenir.²⁴¹ Gestalt psikolojik danışma yöntemleri alıştırmalar ve deneyler olmak üzere iki aşamada ele alınmaktadır. *Alıştırmalar*, bir terapide hedefe ulaşmak için kullanılan hazırlık teknikleridir. *Deneyler* ise danışan ile terapist arasındaki etkileşimden meydana gelir.²⁴²

2.1.2.4. Varoluşçu Psikolojik Danışma Kuramı ve Logoterapi

Dünyevileşme modern insan için yeni bir durum ortaya çıkardı. Sadece entelektüel bireyler için değil geniş halk yığınları için de hayat makul olma özelliğini kaybetti. Başka bir deyişle günlük hayatın gelişi güzel alışkanlıkları içinde bir “anlamsızlık” sorunu baş gösterdi.²⁴³ Böylece psikoterapistler, yeni bir hasta tipiyle karşılaşmaya başladılar. Bu tip, çağdaş toplumsal standartlara göre gayet normal kabul edilen başarılı bir kişidir. Saygın bir mesleğe, makul bir gelire, makul bir aile yaşamına, toplum içinde saygınlığa, kısaca toplumda mutluluk getireceğine inanılan bütün imkânlarla sahiptirler. Bu kişi sıradan standartlara göre “mutlu” olduğunu bilir ancak yine de terapiye başvurur. Hayatta para, kariyer, mal ve itibardan daha fazlası yok mudur? Hayatın anlamı nerededir? Geleneksel terapide, kişilik yapısındaki sorunlar tespit edilip düzeltilebilir, kişiliği geliştirme yönünde yol gösterilebilir ancak yaşamın anlamı sorununa fazla değinilmez.²⁴⁴ Yaşamın anlamı birey için fark edilmesi gereken bir durumdur. Eğer danışan kendisi için yaşamın anlamını bulabilir ve keşfedebilirse bu onun için olumlu olacaktır. Danışman önce bunları fark ettirir. Güvenli ve koruyucu bir görüşme ortamı içinde danışan kendisini inceleme fırsatı elde eder. Danışmanın en önemli özelliği danışan danışman arasında kurulan ilişkinin niteliğidir. Danışmanın danışana karşı tutumu bu ilişkinin niteliğini belirlemede en önemli etkidir. Danışmanın empati kurabilmesi, saydam olması, koşulsuz saygı ilkesini belirlemiş olması önemlidir. Varoluşçu terapi ortamında bireyin hayatını olumsuz yönde etkileyen ve özgürlüğünü engelleyen katı ve kalıplaşmış düşüncelerden kurtulmasını sağlamak vardır.

²⁴¹ Altıntaş-Gültekin, a.g.e., ss. 149 -161.

²⁴² Bkz. Corey, a.g.e., ss. 226-236.

²⁴³ Peter L. Berger, **Kutsal Şemsiye**, 3.b, çev. Ali Coşkun, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2005, s. 179.

²⁴⁴ Öznur Özdoğan, **Aşkın Yanımız Maneviyat**, 2.b, Özdenöze Yayınları, Ankara, 2010, s. 31.

Danışmada amaç kişiyi tedavi etmek değil kendisini tanımasına ve farkında olmasına yardımcı olmaktır.²⁴⁵ Danışanların günlük ve dar kapsamlı sıkıntılarında çok, daha geniş sorunları ile ilgilenmeyi tercih etmektir. Genellikle terapi ortamında, var olmanın gayesi, özgür olmanın anlamı, sorumluluk alabilme, ölüm olgusuna rağmen etkili yaşamanın yolları, yabancılaşmanın önemi, ölümün yaşamı etkileyiş biçimi, yaşamın ne anlama geldiği konuları tartışılır ve araştırılır.²⁴⁶ Dindarlık ile ölüm kaygısı arasındaki ilişkiyi araştıran çalışmalar birbirinden farklı sonuçlar elde edildiğini gösterse²⁴⁷ de dindarlık düzeyi ölüm kaygısını, ölüm kaygısı da dindarlık düzeyini etkilemektedir.²⁴⁸ Bu nedenle Varoluşçu danışma sürecinde dinin manevi değerleri, inançları ve uygulamaları önemli materyal sağlamaktadır.²⁴⁹ Hastanın hayatından ümidin kesildiği durumlarda bile dini inancın insanlara ümit kaynağı olduğu ve endişeyi azalttığı, vicdan azabı ve korkuları yatıştıracak teselliler oluşturduğu tespit edilmiştir.²⁵⁰

Varoluşçu psikolojinin sistematize edilmiş terapi teknikleri yoktur. Bu yönüyle diğer yaklaşımlara benzememektedir. Varoluşçu psikolojik danışmanların müdahale yöntemleri insan varlığının temel özelliği konusundaki felsefi görüşlere²⁵¹ dayanmaktadır. Varoluşçu danışmanlar diğer danışma yaklaşımlarında kullanılan tekniklerden istediklerini kullanabilirler. Ancak psikolojik danışma süreci bir makinenin tamir edilmesi gibi ele alınmamalıdır. Terapi sürecinde tekniklere sıkı sıkıya sarılmak danışanların kendilerini mekanik objeler olarak algılamasına neden olmaktadır. Danışma sürecinde önemli olan danışanın duygu ve düşünce dünyasının takip edilmesi ve uygun tepkinin verilmesidir. Olması istenen şey danışanın danışmanla açık, dürüst bir ilişkiye girmesine yardımcı olmaktır.²⁵² Danışma sürecinin asıl konusunu bireydeki çatışmalar oluşturmaktadır. Birey danışma sürecinde doğuştan gelen varoluş endişeleri ile bu tür endişelere karşı savunma aracı olarak kullandığı yalanlar arasında bir çıkmaza girer. Danışma sürecinde gelinmesi

²⁴⁵ Corey, a.g.e., s. 164.

²⁴⁶ Akbaba-Bilgin, a.g.e., ss. 216-217.

²⁴⁷ Murat Yıldız, **Ölüm Kaygısı ve Dindarlık**, İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, İzmir, 2006, s. 181.

²⁴⁸ Hayati Hökelekli, **Ölüm, Ölüm Ötesi Psikolojisi ve Din**, Dem Yayınları, İstanbul, 2008, s. 150.

²⁴⁹ Alvin R. Mahrer, "Existential-Humanistic Psychotherapy and The Religious Person", **Religion And The Clinical Practice of Psychology**, ed. Edward P. Shafranske, American Psychological Association, Washington, 1996, pp. 433-460.

²⁵⁰ Faruk Karaca, **Ölüm Psikolojisi**, Beyan Yayınları, İstanbul, 2000, s. 250.

²⁵¹ Bkz. Abdülkerim Bahadır, **İnsanın Anlam Arayışı ve Din: Logoterapik Bir Araştırma**, İnsan Yayınları, İstanbul, 2002, ss. 27-36.

²⁵² Corey, a.g.e., ss. 167-168.

istenen nokta ise bireyin kendi yaşamına anlam ve değer katan tercihleri yaparak dürüst olabilmesidir.

Varoluşçu kurama göre terapi süreci “şimdi” ve “burada” ya odaklanır. Danışanın şimdiyi yaşaması, şimdiki duygu, tutum ve davranışları önem kazanır. Psikoterapi iki kişinin dans etmesi gibidir. Danışanın danışmanla yaşayacağı doğal, sıcak, olabildiğince insanca karşılaşma, danışma sürecinin kalbini oluşturur. Terapist danışma sürecinde otoriter bir figür değildir. Danışanı iyileştirecek bir doktor gibi davranmaz. Varoluşçu psikoterapistler terapi dışında ilaç kullanımını doğru bulmazlar. Danışana hap vermek yerine, kaygı, suçluluk gibi onlara acı veren duyguları, onların açık olmasını sağlamak suretiyle gidermeye çalışırlar.²⁵³

Varoluşçu psikoterapi yaklaşımları içinde teknik ortaya koyan tek yaklaşım logoterapidir. Logoterapi'nin temel kavramı “anlam”dır. Ekolün bütün iddiaları, bu kavramın yansımaları olarak değerlendirilmektedir. Frankl, ortaya koyduğu terapi anlayışını tanımlamak üzere varoluş analizi kavramını da kullanır. Varoluş analizinin insana yüklediği en büyük görev sorumluluk bilincidir.²⁵⁴ Yorumlama, yüzleştirme ve ikna etme metotlarının kullanıldığı logoterapide psikoterapotik tekniklerin esasları paradoksik niyet ve düşünce odağını değiştirmedir. Paradoksik (çelişik) niyet; paradoksik niyet saplantılı-zorlanımlı ve fobik olaylarda etkili bir teknik olarak uygulanmaktadır. Paradoksik niyetin özü, kişinin yapmaktan korktuğu şeyi yapmaya (fobik hastalarda) veya korktuğu şeyin olmasını arzulamaya (saplantılı-zorlanımlı) özendirmek olarak açıklanabilir. Düşünce odağını değiştirme esasına gelince bu teknik özellikle cinsel nevrotik yapıların tedavisinde kullanılmaktadır.²⁵⁵

Danışma sürecinde logoterapist danışana yaşamın anlamının ne olduğunu söylemez. Fakat yaşamın bir anlamı olduğunu ve herkesin kendi öznel dünyasında bu anlamı yakalayabileceğini gösterir. Logoterapiye göre, yaşamın anlamını bir şey yaratarak, bir iş yaparak ya da bir şey yaşayarak veya birisiyle karşılaşarak bulabiliriz.²⁵⁶ Logoterapide amaç, hangi yolla olursa olsun hayatın anlamı ile ilgili sorunların çözümünde

²⁵³ Altıntaş-Gültekin, a.g.e., ss. 176-179.

²⁵⁴ Abdülkerim Bahadır, “Psikoterapi’de Yeni Bir Yaklaşım: Logoterapi ve Viktor Frankl”, U.Ü.İ.F.D., C. IX., S. 9, 2000, ss. 470-473.

²⁵⁵ Altıntaş-Gültekin, a.g.e., ss.182 -183.

²⁵⁶ Özdoğan, **Aşkın Yanımız Maneviyat**, s. 169.

yardımcı olmaktadır. Bu süreçte diğer psikoterapi ekolleriyile ortaklığa ve iş birliğine sıcak bakar. Logoterapinin teklifleri kuşatıcıdır. Hem hastalara hem de sağlıklılara; hem gençlere hem de yaşlılara hitap eder. Kendisi dışındakilere karşı açık tutumu nedeniyle tedavi tekniği düzeyinde hızla yayılmaktadır.²⁵⁷

Diğer hümanistik psikolojik danışma kuramları arasında Transaksiyonel Analiz (Karşılıklı Etkileşim Analizi) ve Eric Berne, Akılcı-Duygusal Psikolojik Danışma Kuramı ve Ellis, Gerçeklik Terapileri sayılabilir.

2.1.3. Davranışçı Danışma Kuramları

Zihnin incelenmesini tümüyle reddederek organizmanın davranışları ile ilgilenilmesi gerektiğini söyleyen davranışçı kurama göre, nesnel yöntemlerle ölçülemeyen, gözlenemeyen zihinsel süreçlerin incelenmesinin de bir anlamı yoktur.²⁵⁸ Davranışçı yaklaşıma göre tedavi, istenmedik davranışı pekiştiren koşulları değiştiren davranışı söndürme işlemidir. Bu süreçte istenmedik davranış yerine, kişinin ihtiyacını gidermede daha fonksiyonel ve toplumca daha kabullenebilir olan, yeni bir davranışın geliştirilmesi için de gerekli çevre düzenlemesi yapılır. Böylece istenmedik davranış olan semptomun ortadan kaldırılması durumunda yeni bir semptomun ortaya çıkması önlenmiş olmaktadır.

Davranışçı psikolojik danışma, öğrenilmiş olan yanlış davranış alışkanlıklarının yine öğrenme ilkelerinin deneysel uygulaması ile ortadan kaldırılmasını ve çoğunlukla yerine olumlu davranışların şartlandırılmasını amaçlar. Danışma sürecinin amacı, istenilmeyen alışkanlıkların değiştirilmesi veya ortadan kaldırılması ve yerine uyumlu davranışların kazandırılmasıdır.²⁵⁹ Bu yaklaşımda uyumsuz davranışların değerlendirilmesi ve bununla beraber tedavide öğrenme ilkeleri kullanılmaktadır.

Davranışçı terapi birbirinden farklı teknikleri kapsar. Bu tekniklerin altında yatan temel anlayış, öğrenme ilke ve süreçlerinin davranış bozukluğunu ortadan kaldırmaya yeteceğidir. Öğrenme kavramlarını kullanarak, kişinin şikâyetçi olduğu davranış bozukluğunu gidermeyi amaçlayan değişik teknikler kullanılmaktadır. Davranışçı kuramda

²⁵⁷ Bahadır, a.g.e., s. 27.

²⁵⁸ Şahin, a.g.e., s. 174.

²⁵⁹ Corey, a.g.e., ss. 256-257.

kullanılan tedavi teknikleri;²⁶⁰ Sistematik Duyarsızlaştırma, Biçimlendirme (Shaping), Taşırma (Flooding), Atılğanlık Eğitimi, Kaçınma, Model Gösterme, Markayla Ödülleme ve Kendini Denetim şeklinde sıralanabilir.

Skinner, Albert Ellis gibi davranışçı terapinin ilk kurucuları dışında, Dollard ve Miller'in Pekiştirme Kuramı ve Psikanalitik Sağaltım, Rotter ve Toplumsal Öğrenme Yaklaşımı, Joseph Wolpe ve Karşıt Koşullandırma Kuramı, Albert Bandura ve Sosyal Öğrenme Kuramı gibi davranışçı grupta geliştirilen terapi kuramları da bulunmaktadır.

2.2. DİNİ DANIŞMA VE REHBERLİĞİN DİNİ TEMELLERİ

Tarihsel olarak bakıldığında psikoloji ve dinin insanlar arasında ruh sağlığının iyileştirilmesi hedefine doğru ayrı ayrı çalıştığı görülmektedir.²⁶¹ Fakat şimdilerde psikoloji ve din arasındaki ilişki, olumlu ve gelişen bir eğilim göstermektedir.²⁶² Din her ne kadar gözlemlenemeyen varlık ve konuları ele aldığı için önceleri Freudyen psikoloji yaklaşımlarında bir tür nevroz biçimi ya da özellikle Skinner gibi kuramcılar tarafından bilim dışı görülse de, artık insanların yaşamının önemli bir yönü olarak ana akım psikolojiler tarafından kabul edilmektedir.²⁶³ 1992'de Amerikan Psikoloji Derneği (APA) psikolojik hizmetlerde dinin rolünü "davranış kodu" olarak kabul etmiş ve Amerikan Psikiyatri Derneği *Tanı Ölçütleri Başvuru El Kitabının* (Ruhsal Bozuklukların Tanısal ve Sayımsal El Kitabı) 4. basımına dini problemleri bir kategori olarak dâhil etmiştir.²⁶⁴ Dini danışmanlık, yardım mesleklerinden biri olarak danışmalık alanı içindeki dini ya da din dışı tüm problemlerle ilgilenmektedir. Çünkü din de aynen psikiyatri gibi insanın hizmetinde olup ölümü değil hayatı, mutsuzluğu değil mutluluğu, uyumsuzluğu değil uyumu, kişiliksizliği değil şahsiyetli olmayı, kaygıyı değil umudu, korkuyu değil güvenliği, anlamsızlığı değil anlamı, hastalığı değil sağlığı, nihayet sosyal çözülmeyi değil sosyal bütünleşmeyi istemektedir. İnsanın mutluluğunu ve ruh sağlığını sadece biyo-

²⁶⁰ Bkz. Cüceloğlu, a.g.e., ss. 491-496.

²⁶¹ Amber Haque, "Psychology and Religion: Two Approaches to Positive Mental Health", **Intellectual Discourse**, V. 8,(1), 2000, pp. 81-94

²⁶² Allen E. Bergin, Reed I. Payne, P. Scott Richards, "Values in Psychotherapy", **Religion And The Clinical Practice of Psychology**, ed. Edward P. Shafranske, American Psychological Association, Washington, 1996, p. 297.

²⁶³ Ashiq Ali Shah, "Islamic Psychology of Religion and Psychotherapy", **The International Journal for the Psychology of Religion**, 12 (4), Lawrence Erlbaum Associates Inc., 2002, p. 225.

²⁶⁴ Bkz. Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders, 4th Edition (DSM-IV), American Psychiatric Association, 1994.

kimyasal bir perspektifle medikalize ederek değerlendirmek, indirgemeci bir yaklaşımı benimsemek demektir.²⁶⁵

Modern hayat her ne kadar inanan/inanmayan tüm insanlığa maddi anlamda büyük imkânlar sunmuşsa da, ruhsal anlamda insanlığın sorunlarını çözemediği gibi sorun daha da karmaşık bir hal almıştır. Böyle bir gidişattan sadece batı dünyası değil, küreselleşmenin de etkisiyle İslam dünyası da payına düşeni almaktadır. Sonuçta küresel kapitalist sistemlerin de bir dayatması olarak “bireysel gelişim” uzmanlarının öneri ve yönlendirmeleriyle, hep daha çok kazanmak, daha çok harcamak, daha çok bencillik ve sonuçta yalnızlaşma, dışlanma, psikolojik ve patolojik hastalıklar hâkim olmaya başlamıştır.²⁶⁶ Modern dünyanın kalabalıklar içinde yalnızlaştırdığı, dahası anlamsızlık ve yabancılaşma ile karşı karşıya bıraktığı bireye psikolojik metot ve teknikler ile yardım ve destek sağlanırken, ferdin bireysel ve sosyal hayatını düzenlemede önemli yer tutan dini inanç ve yaşayış ihmal edilmemelidir. Zira çağdaş dünyanın bilgi zenginliğine, bu zenginliğe ulaşma imkân ve araçlarının bolluğuna rağmen, sorunlar karşısında dini yönü temayüz etmiş kişilere başvurma ihtiyacı ortadan kalkmamıştır. Bugün danışma ve rehberlik anlamında dini şahsiyetlere başvurmanın en gerçekçi ve en makul gerekçesi; dini yönden hata yapma, sorumlu duruma düşme korkusu ile suçluluk duygusundan kurtulup iç huzuruna kavuşma arzusudur. Bu hususta bilginin bizatihi kendisine ulaşmak yeterli görülmemekte, bilgi verecek olanların rehberlik edici mantıksal ve duygusal yaklaşımlarına, manevi feyzine ihtiyaç duyulmaktadır.²⁶⁷

İslam dini bir yaşam biçimi olarak, Hz. Peygamber (sav) zamanından beri Müslümanların hayatlarının psikolojik ve sosyo-kültürel yönlerini biçimlendirmede dominant bir etkiye sahiptir. Genel olarak seküler psikologlar makul görmeseler de İslam dininde kültürel, moral ve insani değerler, Kur’an ve Sünnet’in öğretilerine dayalı olarak fitrata uygun şekilde tanımlanmıştır. Bu nedenle dini danışma ve rehberliğin dini temellerine İslami yaklaşım, dini prensipler ve ahlaki kuralların tanımlandığı Kur’an ve Sünnet’e odaklanmaktadır.

²⁶⁵ Asım Yapıcı, **Ruh Sağlığı ve Din, Psiko-sosyal uyum ve Dindarlık**, Karahan Kitabevi, Adana, 2007, s.VII.

²⁶⁶ Mustafa Köylü, “Kur’an ve Ruh Sağlığı”, **Dini Danışmanlık ve Din Hizmetleri**, ed. Nurullah Altaş-Mustafa Köylü, Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, Ankara, 2012, s. 60.

²⁶⁷ Cebeci, “Bir Din Eğitimi Yaklaşımı Olarak Dini Danışma ve Rehberlik”, s. 60.

2.2.1. Kur'an

Kuran, İslam dinin temel çekirdeği olup Müslümanların manevi deneyim, bilgi ve öğretilerinin ana kaynağıdır.²⁶⁸ Kur'an kendisini, insanlar için hidayet rehberi²⁶⁹ müminlere doğru yolu gösteren bir rehber,²⁷⁰ bütün insanlara bir bildiri, müminler için rahmet ve bereket kaynağı,²⁷¹ inançlarını pekiştirmek için indirilen bir kitap,²⁷² Allah'tan korkanlara bir öğüt ve uyarı,²⁷³ kalplerdeki hastalıklara bir şifa²⁷⁴ ve müjde,²⁷⁵ insanları karanlıklardan aydınlığa çıkararak bir kitap,²⁷⁶ gerçeğin bilgisi ve her şeyi açıklayan²⁷⁷ bir kitap olarak tanıtmıştır.

Dini danışma ve rehberlik açısından Kur'an'a bakıldığında onun pek çok ayetinin insanın mahiyeti, ruhi durumu, görevleri, kaderi gibi insanı ilgilendiren temel konular hakkında olduğu görülmektedir.²⁷⁸ Kur'an öncelikle insana, varlık, dünya-ahiret, iyi-kötü gibi anlam arayışları ile Allah, insan, kâinat ve bunların birbirleriyle ilişkileri gibi hayatı anlamlandırmada yaşadığı temel sorunlarına yönelik açıklamalarıyla rehberlik yapmaktadır. Psikolojide insan davranışlarına dair pratik açıklamalar, genellikle insanın doğası ve onun fonksiyonlarıyla ilgili genel kavramsal çerçevede türetilmiştir. İnsanın doğasını anlama ve açıklamada İslami yaklaşım ise temel ve merkez bir yapı olarak *fitratı* dikkate almaktadır.²⁷⁹ Din psikologlarına göre fitrat, doğuştan bir dindarlık olmayıp insanın dini bir kabiliyete sahip olarak dünyaya gelmesidir. Dini yaşantının temelinde de bu istidat ve kabiliyet vardır.²⁸⁰ İslam anlayışına göre bu yaratılış kusursuz olup gelişime ve olgunlaşmaya elverişlidir. Kur'an'da bu durum şöyle açıklanır: “Sen yüzünü, Allah'ı birleyici olarak dine, Allah'ın o fitratına çevir ki, O insanları bunun üzerine yaratmıştır.

²⁶⁸ Zari Hedayat-Diba, “Psychotherapy With Muslims”, **Handbook of Psychotherapy and Religious Diversity**, ed. P. Scott Richards and Allen E. Bergin, American Psychological Association, Washington DC, 2008, p. 291.

²⁶⁹ Bakara, 2/185.

²⁷⁰ Bakara, 2/2, 97; Al-i İmran, 3/138; Ârâf, 7/52, 203; Yunus, 10/57; Yusuf, 12/111; Nahl, 16/64, 89.

²⁷¹ Enâm, 6/155–157; Ârâf, 7/52, 203; Yunus, 10/57; Nahl, 16/64; İsrâ, 17/82.

²⁷² Nahl, 16/102.

²⁷³ Hud, 11/120.

²⁷⁴ Yunus, 10/57; İsrâ, 17/82.

²⁷⁵ Nahl, 16/89, 102.

²⁷⁶ Bakara, 2/257; Mâide, 5/ 15–16; İbrahim, 14/1.

²⁷⁷ Yusuf, 12/111; Nahl, 16/89.

²⁷⁸ Mehmet Şanver, **Kur'an'da Tebliğ ve Eğitim Psikolojisi**, Pınar Yayınları, İstanbul, 2004, s. 43.

²⁷⁹ Shah, a.g.m., p. 223.

²⁸⁰ Hökelekli, **Din Psikolojisi**, s. 124.

Allah'ın yaratması değişmez...’’²⁸¹ Fitrat ile alakalı hadisler arasında şu rivayet meşhurdur: “Her doğan fitrat üzere doğar. Sonra anne-babası onu Yahudi, Hıristiyan veya Mecusi yapar.”²⁸²

2.2.1.1. Kur'an'a Göre İnsanın Psikolojik Yapısı ve Rehberlik İhtiyacı

İnsanı tanımak, onun psikolojisini bilmek, dini danışma ve rehberlik faaliyetlerinin vazgeçilmez bir esasını oluşturmaktadır. İnsanın tanıtılması konusu ise Kur'an'da çok geniş bir yer tutmaktadır. Bunun nedeni, Kur'an'ın muhatabının insan, hedefinin ise insan hayatının, amacına uygun olarak düzenlenmesidir. Bu aynı zamanda Kur'an'ın ifadesiyle insanı en iyi tanıyanın Allah olmasının²⁸³ bir sonucudur. Kur'an'ın başlıca amacı, Allah ve evrenle olan çok yönlü ilişkilerin yüksek bilincini insan ruhunda uyandırmaktır.²⁸⁴

Kur'an'da insanın doğası Şems Suresinde şöyle anlatılmaktadır: “Güneşe ve kuşluk vaktindeki aydınlığına, güneşi takip ettiğinde Ay'a, onu açığa çıkarttığına gündüze, onu örttüğünde geceye, gökyüzüne ve onu bina edene, yere ve onu yapıp döşeyene, nefse ve ona birtakım kabiliyetler verene, sonra da ona iyilik ve kötülükleri ilham edene yemin ederim ki, nefsinin kötülüklerden arındıran kurtuluşa ermiştir. Onu kötülüklerle gömen de ziyan etmiştir.”²⁸⁵ Bu ayetler gece ve gündüzün ya da yeryüzü ile gökyüzünün birbirinden farklı ve zıt olmasına dikkat çekilip iyilik (takva) ve kötülüğün (fücur) de birbirinden farklı olduğu vurgulanarak Allah'ın insana fitri bir ilham aracılığıyla şuurlatında bile olsa iyi ile kötü arasındaki farkı ayırt edebilme ve her ikisini işleyebilme kabiliyeti verdiğini ortaya koymaktadır.²⁸⁶ Kur'an'a göre insan bölünmeyen bir bütündür. Kur'an, insanın ruh dünyasına genişçe yer vermektedir. Çünkü Kur'an, insan ruhuna hitap etmekte ve ona rehberlik etmeye çalışmaktadır. Direnme, inkâr, şüphe, itiraz, isyan, ikiyüzlülük, ilgisizlik, unutmama ve terk etme gibi olumsuz; iman, teslimiyet, rıza, ibadet, zikir, dua, sadakat ve fedakârlık gibi olumlu tutumlar ve bunların ifadesi olan çok çeşitli davranışların örnekleri ile insan tiplerinden sık sık bahseden Kuran, insanın psikolojik durumunu da tasvir

²⁸¹ Rum, 30/30.

²⁸² **Buhari**, Cenaiz, 79-80; **Müslim**, Kader, 22-24.

²⁸³ Necm, 53/32.

²⁸⁴ Şanver, e.g.e., s. 38.

²⁸⁵ Şems, 93/1-10.

²⁸⁶ Özdoğan, **Aşkın Yanımız Maneviyat**, s. 16.

etmektedir.²⁸⁷ Kur'an'ın bu özelliği, onun başlıca amaçlarından birinin, iyiyi-kötüyü gösterme ve mutlu bir hayat yaşama konusunda insana rehberlik etmek olduğunu göstermektedir.

Kur'an, en kapsamlı ve en önemli konularından birisi olan insanın, davranışlarını ve bunların arkasındaki nedenleri anlatarak insanlara yol göstermekte ve rehberlik yapmaktadır. Hemen her sayfasında girift bir yapıya sahip olan insanın, duygularından, huy ve karakter özelliklerinden, ahlaki yapısı ve davranışlarından bahsedilmektedir. Diğer yandan insan, Kur'an'a muhatap, akıllı, belirli bir irade, güç ve kuvvet sahibi mükerrem bir varlıktır.²⁸⁸ Kur'an, insanı bu fitri yapısı, içgüdüleri, eğilim ve yetenekleri bakımından, yaratılışının ve sorumluluğunun gereği tasarlandığı en üst kemal düzeye çıkarmayı hedeflemektedir. İnsanın yeryüzündeki fonksiyonunu önemseyerek rehberlik sürecinde onun fitri yapısını, kapasitesini, yeteneklerini, gücünü, zafiyetlerini ve zamanla değişebilen çeşitli durumları göz önünde bulundurmaktadır.²⁸⁹ İnsan hayatının hiçbir anını göz ardı etmemekte ve ona takatinin üstünde bir görev ya da fonksiyon yüklememektedir.²⁹⁰

Kur'an, insanın psikolojik ve biyolojik açıdan zayıf yaratıldığını²⁹¹ ifade ederek insanın, yaratılışından itibaren rehberliğe ihtiyaç duyan bir varlık olduğuna dikkat çekmektedir. Yaratılanların en şerefli olan insan, aynı zamanda içinde pek çok zaaf barındırmaktadır. Varlığını dışarıdan tehdit eden olumsuzluklardan başka onun bizzat kendi varlığındaki zaafı karşısında yaşadığı zorluklar, rehberlik ihtiyacını kaçınılmaz kılmaktadır. Çünkü onu Allah'a doğru yükselten ahlaki faziletlerle şehevî arzu ve istekler onda bir arada bulunmaktadır.²⁹²

İnsanın Zayıf – Olumsuz Yönleri:

İnsan davranışları, ruhsal özellikleri ve bunların dışı yansımaları açısından Kur'an'da her türlü insanı bulmak mümkündür. Darda Allah'ı hatırlayıp, genişlikte şımarıp

²⁸⁷ Hayati Hökelekli, "Kur'an'da Nefs Kavramı Bağlamında İnsan Psikolojisiyle İlgili Bazı Özellikler", **İslam Psikolojisi Yazıları**, ed. Hayati Hökelekli, Dem Yayınları, İstanbul, 2009, s. 43.

²⁸⁸ İsrâ, 17/70

²⁸⁹ Osman Kara, Kur'an'da İnsan Tipleri, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Sakarya, 2002, s. 5.

²⁹⁰ Bakara, 2/286.

²⁹¹ Meariç, 70/19.

²⁹² Nurettin Topçu, **İslam ve İnsan**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1998, s.32.

unutanlar,²⁹³ inkârcı tiplerin ruh halleri,²⁹⁴ bir tehlike karşısında korkanlar,²⁹⁵ ikiyüzlülerin davranışları,²⁹⁶ inatçı inkârcıların ruh yapıları,²⁹⁷ ihtiyarlıktaki davranış bozuklukları,²⁹⁸ heyecan, öfke ve pişmanlık sırasındaki fizyolojik değişiklikler²⁹⁹ görülebilir. Kur'an'ın ifadesine göre, insan istikrarsız, değişken, zayıf, hırslı ve huysuz bir tabiata sahiptir.³⁰⁰ İnsan zayıf yaratıldığı için Allah insanın yükünü hafifletmek ister.³⁰¹ İnsan acelecidir. Aceleci bir tabiatta yaratılmıştır.³⁰² Sabırsızdır, çabuk şikâyet eder,³⁰³ nankör,³⁰⁴ mala, dünyalığa ve menfaatine düşkündür.³⁰⁵ İnsan, eli sıkı ve cimridir.³⁰⁶ Rahatına düşkün,³⁰⁷ kendine aşırı güveni olan, şımarık ve kibirlidir.³⁰⁸ Kendine aşırı güven ve kibir duygusu taşıyan ve minnet duygusundan tamamen uzaklaşan insan, “bağımsızlık dürtüsünün etkisiyle kendisini Tanrı yerine koyabilmektedir.³⁰⁹ İnsan, aldanıcı,³¹⁰ taklitçi,³¹¹ unutkan,³¹² bilgisizce tartışan,³¹³ karamsarlık ve ümitsizlik eğilimi taşıyan³¹⁴ bir yaratılışa sahiptir.

Kur'an'ın bildirdiği bu insan davranışları ve özellikleri hakkındaki bilgiler ışığında denilebilir ki, insan benliği çökme ve dağılma tehlikesi ile karşı karşıya olan zayıf bir yapıdır. Zayıflık ve yetersizlik onun varlığının temel özelliklerindedir.³¹⁵ Yapıcı ve yaratıcı yönünü geliştiremediğinde yıkıcı güçlerin etkinliğinden kendini kurtaramayacak

²⁹³ Yunus, 10/21; Hud, 11/9–10; Rum,30/36.

²⁹⁴ Müddessir, 74/49–51.

²⁹⁵ Enfal, 8/6.

²⁹⁶ Tevbe, 9/42.

²⁹⁷ Enam, 6/7; Hicr,15/14–15.

²⁹⁸ Hac, 22/5.

²⁹⁹ Zariyat, 51/29; Zümer, 39/23; Ahzab, 33/10; Yusuf, 12/31; Nahl, 16/58; Furkan, 25/27–29.

³⁰⁰ Nisa, 4/128; Neml, 27/14; Mearic, 70/19–21; Haşr, 59/9; Teğabün, 64/16; Zümer, 39/8, 49; Lokman, 31/32.

³⁰¹ Nisa,4/28.

³⁰² Enbiya, 21/37; İsrâ, 17/11.

³⁰³ Mearic, 70/19–21.

³⁰⁴ Adiyat, 100/6–8; Fecr, 89/15–16; Abese, 80/17; Şura42/48; Zuhuf, 43/15; Fussilet 41/50–51; Zümer, 39/8, 49; Ankebut, 29/10, 65; Rum, 30/33; Furkan, 25/50; Hac, 22/11; İsrâ, 17/67; İbrahim, 14/34; Hud, 11/9–10; Yunus, 10/12, 21.

³⁰⁵ Adiyat, 100/6–8; Kıyamet, 75/20–21; Al-i İmran, 3/14; Kehf, 18/46; Münafikun, 63/9;

³⁰⁶ İsrâ, 17/100; Teğabün, 64/16–17;

³⁰⁷ Tevbe, 9/86.

³⁰⁸ Beled, 90/5; Hud, 11/9–10; Saffat, 37/35.

³⁰⁹ Hökelekli, **Din Psikolojisi**, s.208.

³¹⁰ Araf, 7/22.

³¹¹ Maide, 5/104; Lokman, 31/21; Zuhuf, 43/22; Araf, 7/28.

³¹² Bakara, 2/286; Taha, 20/115; Enam, 6/44; Maide, 5/13–14; Haşr, 59/19; Sad, 38/26; Kehf, 18/73.

³¹³ Hac, 22/3, 8–9; Kehf, 18/54; Yunus, 10/36, 39, 66; Lokman, 31/20.

³¹⁴ İsrâ, 17/83; Fussilet, 41/49; Rum, 30/36.

³¹⁵ Nisa, 4/28.

durumdadır.³¹⁶ Aceleci, tutarsız ve kırılgan yapısı onu kendisini yönetme ve denetim altında tutmada başarısızlığa ve çok kolay hatalar yapmaya sürüklemektedir.³¹⁷ Dar görüşlü, saplantılı ve rahatına düşkün olması, kendisi açısından aslında çok iyi ve hayırlı olacak müdahale, telkin ve irşat çabalarına karşı koyma ve direnme davranışı göstermesine yol açmaktadır.³¹⁸ Zayıflığından kaynaklanan güvensizlik duygusu, her şeye sahip olma, ihtiyacından çok fazlasını biriktirme, kendisinden başka kimseye bir şey koklatmama eğilimini, cimrilik tutumunu güçlü bir şekilde beslemektedir.³¹⁹ Kendisine yapılan iyiliklerin çoğu zaman farkına varmayan ya da çok kısa sürede unutan, sahip olduğu şeyleri sadece kendi bilgisi, becerisi ve başarısına bağlayıp iyilik sahibine minnet duymayan insanın nankörlük eğilimleri çok belirgindir. Eğitim, iyileştirme ve rehberliğe muhtaç olan bu insan yapısı, çoğu zaman isabetsiz, haksız, yanlış, adalet ve insafa aykırı işler yapmaya, altından kalkamayacağı sorumluluklar yüklenmeye, ilahi sınırları aşmaya, kendine ve başkalarına zulmedici davranışlarda bulunmaya yönelmektedir.³²⁰

Kur'an, insanın zaaflarına işaret ederken onu "doğuştan günahkâr" olarak da kabul etmemektedir. Aksine o, her türlü günden uzak olarak yaratılmıştır. Fakat insan şahsiyetinin derinliklerinde doğuştan gelen "kötüye ve iyiye yönelme" kabiliyetinin potansiyel olarak var olduğu anlaşılmaktadır.³²¹ Bu iki yönden birisinin ağırlık kazanmasında ve harekete geçmesinde, insanın tabiatı, ruhsal durumları, bulunduğu ortam ve aldığı terbiye belirleyici rol oynamaktadır. İnsan bir yönüyle övgüye layık diğer yönüyle kınamayı hak edecek bir yapıya sahiptir. Kur'an, insanın zıtlıklarla dolu çok zengin bir duygu ve düşünce dünyasına sahip bir varlık olduğunu haber vermektedir.³²²

İnsanın Üstün – Olumlu Yönleri:

Kur'an, insanın zayıf ve olumsuz yönlerini dile getirirken onun tamamen aciz ve hiçbir üstünlüğünün olmadığını kastetmemiştir. İnsanın yapısı çökmeye, çökelmeye, rahatı isteyerek oturmaya meyilli iken diğer tarafı ise aksine zirvelere tırmanmaya, yüceliğe,

³¹⁶ Bakara, 2/30.

³¹⁷ İsrâ, 17/11; Haşr, 59/9; Teğabün, 64/16.

³¹⁸ Bakara, 2/70; Maide, 5/104; Araf, 7/28; Zuhuruf, 43/21–24; Şuara, 26/71–74.

³¹⁹ Tevbe, 9/75–76; İsrâ, 17/100; Fecr, 89/20; Adiyat, 100/8.

³²⁰ Hökelekli, "İslam Geleneğinde Psikoloji Kültürü", ss. 15-16.

³²¹ Şanver, a.g.e., s.45.

³²² Şems, 91/7–10.

yükselmeye, Allah'ın ruhuna ulaşmaya meyillidir. Zaten insanın üstünlüğü ve önemi böyle iki boyutlu olmasından ileri gelmektedir.

Kur'an'a göre insan yaratılmışların birçoğundan üstün kılınmıştır. İnsanı diğer varlıklardan üstün kılan ve yaratılış amacının gerekli kıldığı birtakım üstün özellikler de kendisine verilmiştir. Öncelikle insanın her şeyin yaratıcısı olan Allah tarafından muhatap alınması, kendisine verilen üstünlüğün ve değerinin bir göstergesidir. İnsanın üstünlüğü esasen daha yaratılışında meydana gelen olaylardan anlaşılmaktadır. Allah'ın "halife" olarak yaratmak istediği insana önce meleklerin itirazı, Allah'ın melekleri sınaması, insanla mukayesesi ve insanın üstünlüğünün ortaya çıkmasıyla son bulmuştur. Bu üstünlük Âdem'e bütün isimlerin öğretilmesi³²³ ile ona yapılan rehberlik ve verilen bilgidir. Yani insanda tezahür eden ilk üstünlük, onun yeryüzünde Allah'ın temsilcisi olması ve bu durumun gerektirdiği ilim ve bilgeliğin kendisinde var olmasıdır. Kaldı ki, bu üstünlük melekler tarafından da kabul edilmiş ve yaşanan süreç meleklerin Âdem'e secde etmeleriyle neticelenmiştir.³²⁴

İnsanın diğer varlıklara karşı üstünlüklerinden birisi de onun akıl ve irade sahibi olmasıdır. Hiçbir varlık fitratının aksine hareket edemezken, insan kendi fitratına aykırı hareket edebilen tek varlıktır. Hem aklın gösterdiği hem muhalefet ettiği doğrultuda davranışlar sergileyebilmektedir. "İyi" ya da "kötü"yü seçmede hür irade sahibidir.³²⁵ İnsan akıllı ve irade sahibi olduğu için sorumluluğu söz konusudur. Diğer ifade ile insanın sorumluluğu hür bir iradeye sahip olmasının neticesidir. Buna göre insan aynı zamanda yaşayışından sorumlu tutulan tek varlıktır. Onun sorumluluğu sadece kendi yaşantısından değil aynı zamanda Allah'ın yeryüzündeki halifesi olması dolayısı ile ilahi mesajın gereklerinden sorumlu tutulmuştur. Bu sebeple Allah insana, gözler, kulaklar, dudaklar, dil ve akıl vermiştir.³²⁶ Diğer taraftan aklıyla, konuşmasıyla, yazı, ilim ve sanat kabiliyetiyle, mizacının mutedil, suretinin güzel, yerdekilere hâkimiyeti, geçim vasıtalarını kolayca bulmasıyla diğer varlıklara üstün kılınmıştır. Kısacası Kur'an'a göre insan, varlıkların en üstünü ve en şerefliisidir.³²⁷ Diğer varlıklara karşı insanı üstün yapan özellikleri, yaratılış

³²³ Bakara, 2/30-34.

³²⁴ Bakara, 2/34.

³²⁵ Zümer, 39/41.

³²⁶ Mülk, 67/23; Beled, 90/8-9.

³²⁷ İsrâ, 17/70; Secde, 32/9.

güzelliği,³²⁸ bilgi,³²⁹akıl,³³⁰ irade,³³¹ her şeyin emrine verilmesi,³³² düşünme, konuşma gibi fitri özelliklerdir.

Allah'ın kendisine melekleri secde ettirmesi, bütün varlıkları emrine vermesi ve yeryüzünde hilafetle şereflendirmesiyle şanını yücelttiği bir varlık olarak insan, Kur'an'a göre balçıktan³³³ ve Allah'ın ruhundan³³⁴ iki boyutlu bir varlık olarak yaratılarak akıl, fikir ve işleri idare kabiliyetiyle donatılan tek varlıktır. Kur'an'ın verdiği bu bilgilere göre insan nefsinin kutupsallık içeren karmaşık yapısı içerisinde, bir yanda tabii, beşeri, dürtüsel bir boyut; diğer yanda ise akli, manevi ve ölküsel bir boyut olmak üzere iki farklı tabiat aynı anda etkin durumdadır. Ancak bunlar birbirinden büsbütün kopuk ve bağımsız iki ayrı kategori olmayıp, birbiri içine geçmiş, eklemlenmiş, biri diğerinde tezahür eden tek bir bütünün iki farklı boyutudur. Bu yüzden sürekli insan, çelişkiler içinde uyumunu bulma, her yeni bir duruma kendini ayarlama, zor ve sıkıntılı bir hayatla başa çıkma durumundadır. Denge ve uyum arayışı insanın hayatının bütününe yayılan bir süreç olarak yaşanmaktadır.³³⁵

İnsanın zaaflarının varlığı ve kötülüğe eğimli olması onun üstünlüğüne engel değildir. Aksine onun, yaratılışındaki mükemmellik gereği bu özellikleri de taşıması gerekmektedir. Ne var ki insan, yeryüzünde Allah'ın halifesi olarak yaratılışı gereği tezatlar ve çeşitli yollar içinde kemâlâta doğru hareketinde rehberliğe ihtiyaç duymaktadır. Dolayısıyla insan, doğal eğilimlerinden uzaklaştırılması, temizlenip arındırılması, eğitilip dönüştürülmesi ve geliştirilmesi gereken bir yapıda olup, bu da ancak Allah'ın rehberliği ve yardımı ile mümkün olur.³³⁶ Nitekim Allah'ın Hz. Âdem'e tüm isimleri öğretmesi³³⁷ ve hatası nedeniyle yeryüzüne indirildikten sonra duyduğu pişmanlığı neticesinde, O'na

³²⁸ Tin, 95/4; Mümin, 40/64; Teğabün, 64/3; Secde, 32/9.

³²⁹ Bakara, 2/31; Alak, 96/4-5.

³³⁰ Nahl, 16/13; Sad, 38/29; Zümer, 39/27-28.

³³¹ Neml, 27/39-40; İnsan, 76/3; Beled, 90/10-20; Şems, 91/7-10

³³² Casiye, 45/14; İbrahim, 14/32-33; Nahl, 16/13-14; Lokman, 31/20, 29; Fatır, 35/13; Zümer, 39/5.

³³³ Rahman, 55/14.

³³⁴ Sad, 38/71-72; Secde, 32/9.

³³⁵ Hayati Hökelekli, "İslam Geleneğinde Psikoloji Kültürü", **İslam Psikolojisi Yazıları**, ed. Hayati Hökelekli, Dem Yayınları, İstanbul, 2009, s.14.

³³⁶ A'la, 87/14-15; Şems, 91/9.

³³⁷ Bakara, 2/31.

rehberlik ederek kurtuluş yolunu göstermesi³³⁸ insanoğlunun yaratılışında ve dünyadaki ilk danışma ve rehberlik tecrübesi olarak kabul edilmektedir.³³⁹

Bununla birlikte Kur'an'ın rehberliği, sadece insanın yaratılışı ve özelliklerinden bahsetmekle sınırlı değildir. Aynı zamanda dünya hayatının bir imtihan yeri olduğu, yaşam ve ölümün tamamen Allah'ın gücü ve takdiri dâhilinde meydana geldiği, geçim konusunda endişelenmenin gereksiz olduğu, hayır ve şerrin izafî olduğu, dünyada yegâne güç sahibinin yalnız Allah olduğu, O'nun dilemesi ve takdiri dışında hiçbir şeyin meydana gelmeyeceği gibi insan psikolojisi ve mutluluğunu ilgilendiren insan hayatı ile ilgili pek çok konuda bilgi vermektedir. Sonuç olarak Kur'an, insandan temelde varoluşsal özünü yaşantı haline getirmesini istemektedir.³⁴⁰ Bunu yapmaya çalışan bireyin olumlu ve doğru bir yaşam süreci içerisinde olacağı belirtilmektedir. Varoluşsal olumsuz insan yönelimlerinin gerçekleşmesini önleyebilmek ve insanın bireysel ve sosyal hayatında daha anlamlı bir hayatı yaşayabilmesini sağlayabilmek için, ona, bu dünya hayatının bir imtihan vesilesi olduğunu, olumlu davranışlar yapanların ise bu dünyadaki kazanımları yanında, ölümden sonraki hayatta da ödüllendirileceğini belirterek rehberlik etmektedir.

2.2.2. Sünnet

2.2.2.1. Hz. Peygamber'in Dini Danışma ve Rehberlik Rolü

İslam dininde Kur'an'ın rehberliğinden sonra dini danışma ve rehberlik alanında ikinci en önemli dini kaynak tereddütsüz sünnettir. Çünkü Allah'ın insanlar içinden seçtiği ve insanlara rehberlik yapmakla vazifelendirdiği ilk ve en büyük dini danışmanlar peygamberlerdir. Müslüman bir kimse için her konuda olduğu gibi dini danışma ve rehberlik hususunda da en güzel örnekler Hz. Peygamber'in hayatında mevcuttur. Muhammed et-Tahir b. Aşur Hz. Peygamber'in hayatındaki davranış modellerini on iki kategoriye ayırmıştır.³⁴¹ Bunlar;

- Teşri; dini tebliğ etmek ve tamamlamak,
- İfta; fetva vermek,

³³⁸ Bakara, 2/37.

³³⁹ Altaş, "Dini Danışmanlığın Teorik Temelleri", s. 329

³⁴⁰ M. Doğan Karacoşkun, "Kur'an Bağlamında Olumsuz Davranışlara Psikolojik Yaklaşımlar", **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. IX, Sivas, 2005, s. 99.

³⁴¹ Muhammed et-Tahir b. Aşur, **İslam Hukuk Felsefesi: Gaye Problemi**, çev. Vecdi Akyüz-Mehmet Erdoğan, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2013, ss. 50-65.

- Kaza; davaları hükme bağlamak,
- İmaret; siyasi otorite,
- Hidayet; daha iyiye teşvik, yol gösterme ve irşad,
- Sulh; İnsanları barıştırmak, arabulmak, anlaştırmak,
- İstişari re'y; danışana fikir verme,
- Nasihat; öğüt verme,
- Takvaya yönlendirme; gönüllerin en güzel duruma gelmesini isteme, kemal ve takva eğitimi verme,
- Te'dip; eğiterek sakındırma,
- İrşad; ince ve yüksek hakikatleri öğretme ve
- İrşattan soyutlanma; başkalarına yol gösterme ile ilgisi bulunmayan beşeri, tabii davranışlarda bulunma durumu.

Görülmektedir ki, Resulullah (sav)'in hayatındaki davranış modellerinin tamamına yakını O'nun rehberlik rolü ile ilgilidir. Zaten Hz. Peygamber, insanlara yol göstermek için gönderilmiştir. Allah'ın kendisine verdiği dini tebliğ görevi gereği O, insanlara rehberlik etmiş, sıkıntı ve türlü problemler içerisindeki topluma danışmanlık yapmıştır. O hiçbir zaman insanlar üzerinde bir zorlayıcı olmamıştır.³⁴² Kur'an'ın gösterdiği rehberlik ilkesi doğrultusunda, gitmekte oldukları yolun dışındaki alternatifleri göstermek suretiyle kendileri için doğru olanı seçmelerine yardımcı olmuştur.³⁴³ Hz. Peygamberin, muhataplarının dini, sosyal, etnik, kültürel, ekonomik statü ve durumlarına bakıp ayrımcılık yapmadan, insanın değerine inanarak, onların her manada tam ve olgun bireyler haline gelmelerine yardımcı olması, günümüz modern danışma ve rehberlik anlayışı ile de örtüşmektedir.

Hz. Peygamber'in danışma ve rehberlik faaliyetleri ile alakalı Kur'an'da anlatılan en dikkat çekici örnek, Hz. Peygamber ve görme engelli bir sahabeyle aralarında gerçekleşen rehberlik sürecini konu alan Abese suresinin başındaki ayetlerdir.³⁴⁴ Başka bir örnek, eşi ile aralarında yaşanan problemle ilgili Hz. Peygamber'den yardım isteyen

³⁴² Gaşıye, 88/21–22; Kaf, 50/45; Yunus, 10/99.

³⁴³ Bakara, 2/256; Enam, 6/104; Nahl, 16/82.

³⁴⁴ Abese, 80/1–16.

kadının durumunu ele alan Mücadele suresinin başındaki ayetlerdir.³⁴⁵ Sahih hadis kaynaklarında geçen Berire adındaki bir cariye'nin azad edildikten sonra köle olan kocasını boşaması nedeniyle bu kişinin karısını kararından vazgeçirmek üzere Resulullah (sav)'den yardım istemesi³⁴⁶ de O'nun aile sorunlarındaki danışmanlık rolüne örnektir.

2.2.2.2. Hz. Peygamber'in Dini Danışma ve Rehberlik Yaklaşımları

Hz. Peygamber gerek kendisine gelerek problemini açan danışanlarına, gerekse problemlerinin farkında olmayan insanların sorunlarına dikkat çekerek, onlara da danışmanlık görevini yapmıştır. Hadis kaynaklarında, Hz. Peygamberin dikkatini çeken Yahudi³⁴⁷ genç³⁴⁸ İbn Sayyad'ın³⁴⁹ ruh hali ve psikolojik sorunlarının Hz. Peygamber tarafından nasıl tespit edildiği etraflıca anlatılmıştır.³⁵⁰ Hz. Peygamber bu gencin çeşitli ruhsal durumlarını gözlemliyor, muayene ediyor ve çeşitli sorular sorarak³⁵¹ bugünkü anlamda ona psikolojik danışma ve rehberlik yapıyordu. Resulullah (sav)'in bu hadisede, buluş çağına yaklaşmakta olan ve belirli bir ruh hali içindeki bir gencin yaşadığı psişik sorunları tespit etmek üzere deneysel gözlem metoduna başvurduğu dikkat çekmektedir.³⁵²

Dini danışma ve rehberliğin, dini bir problemi olan kişi (danışan) ile onun kişisel dini probleminin çözümüne yardımcı olacak uzman (danışman) arasında, problemin çözümüne dönük olarak yüz yüze meydana gelen psikolojik yardım ve destek olduğu hatırlanacak olursa bu tür örneklerin Hz. Peygamber'in hayatında çok fazla olduğunu

³⁴⁵ Mücadele, 58/1-4.

³⁴⁶ Hz. Peygamber Berire'ye kocasına dönmesini söylemiş ancak Berire: "Bana bunu emrediyor musunuz ey Allah'ın Resülü" diye sorunca Hz. Peygamber de. "Hayır, aranızı bulmaya çalışıyorum" deyince Berire: "Benim ona ihtiyacım yok" diyerek kocasına dönmemiştir. Bkz. **Buhari**, Talak, 15-16; **Ebu Davud**, Talak, 19; **Tirmizi**, Rada, 7.

³⁴⁷ Ailesinin Beni Neccar kabilesinden olduğu söylene de Beni Neccar bu mensubiyeti kabul etmemektedir. Onun, bu kabileyle dostluk kurmuş bir Yahudi ailesinden geldiği de söylenmektedir. İbn Sa'd, bu bilgileri aktardıktan sonra Abdullah b. Sayyad'ın menşeinin meçhul olduğu yolundaki kanaatini belirtir. Bkz. et-Tabakat, el-Mütemmim, s. 302.

³⁴⁸ İbn Sayyad'ın Hz. Peygamber (sav) ile Medine'de karşılaştıkları sırada buluş çağına yaklaşmış bulunduğu dair rivayetler için bkz. **Müsned**, II, 149; **Buhari**, Edeb, 97.

³⁴⁹ İbn Sayyad ve Hakkındaki rivayetlerin değeri hakkında bkz. Mustafa Çağrı, 'İbn Sayyad' md., **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, C. XX, İstanbul, 1999, s. 305-306; Mustafa Kaplan, Rivayet Değeri Açısından İbn Sayyad Kıssası, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, (yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2006.

³⁵⁰ **Buhari**, Enbiya 3/1, IV/105; Fiten 26, VIII/102; Cenaiz 80/1, II/96-7; Cihad 178, III/178; Edeb 97/2, VII/113; **Müslim**, Fiten 95-7, III/2244, no: 2930; **Ebu Davud**, Melahim 16, IV/505, no: 4329; **Tirmizi**, Fiten 63, IV/519, no: 2249; **Ahmed b. Hanbel**, I, 149, 380, 457; II, 148.

³⁵¹ Muhammed İkbâl, **İslam'da Dini Düşüncenin Yeniden Doğuşu**, 2.b., çev. N. Ahmet Asrar, Birleşik Yayıncılık, İstanbul, Tarihsiz, s. 35.

³⁵² Hökelekli, **Din Psikolojisi**, s. 25.

söylemek mümkündür. Sahabeden bazılarının gördükleri rüyalar hakkında bazılarının ise kendi ruh halleri hakkında sık sık Resulullah (sav)’e başvurarak danışma ilişkisi içine girdiği bilinmektedir.³⁵³ Hz. Peygamber sabah namazlarından sonra arkadaşlarına aralarından kimlerin rüya gördüğünü sorar sonra da bu rüyaları yorumlardı. Rüya gören olmamışsa kendi rüyasını anlatırdı.³⁵⁴ Rüya ile ilişkili olarak bir Müslüman’ın hayatında karşılaştığı ve karar vermekte zorlandığı durumlarda hayırlı bir çıkış yolu bulma girişimi olan *istihare*, bizzat Hz. Peygamber tarafından tavsiye edilmiştir.³⁵⁵ Hadislerde uyku ve rüyadan söz edilmemiş olmakla birlikte, Türkçe’de “istihare yapmak” tan çok “istihareye yatmak” ifadesi kullanılmakta ve uygulamada çok kere istihare için namaz ile duadan sonra uykuya yatılmakta, görülen rüyaya göre karara varılmaktadır. Bu yönüyle istiharenin Müslümanlar tarafından önemsenen ve günümüzde de yaygın şekliyle başvurulan bir dini danışma ve rehberlik yöntemi olduğu söylenebilir. Ayrıca grup danışması çerçevesinde değerlendirilebilecek şekildeki mescitte yürüttüğü sohbetleri ve irat buyurduğu hutbelerini, Hz. Peygamber’in grupla danışma faaliyetlerinin zaman içinde kurumsallaşmış şekilleri olarak düşünmek mümkündür.³⁵⁶

Dini danışmanlık ve rehberlik görevini yerine getirirken bir kısım prensipleri daima göz önünde bulunduran Hz. Peygamber’in, çeşitli telkin ve ikna usulleriyle uyguladığı rehberlik metotları, temelde insan psikolojisine dayanmaktadır. Zaten başarılı olmasında insan psikolojisine ve fitrat kanunlarına uygun metotlarla hareket etmesinin önemi büyük olmuştur.³⁵⁷ Yumuşak davranmaması, katı kalpli ve kaba birisi olması halinde etrafındakilerin dağılacağını bildiren³⁵⁸ Kur’an, rehberlik yaparken belirli ilkelere göre hareket edilmesini hem Hz. Peygamber’den hem de bu görevi üstlenen diğer dini danışmanlardan istemiştir. O’nun hadislerinden yola çıkarak dini danışma ve rehberlik uygulamalarında kullandığı çeşitli yöntemlerden bahsetmek mümkündür. Bunlar arasından öne çıkan ikna ve telkin metotlarına değinilmekle yetinilecektir.³⁵⁹

³⁵³ Örnek danışma ilişkileri için bkz. **Buhari**, Enbiya, 8, 14, 19; **Müslim**, İman, 60; Tevbe, 12; Fezail, 168.

³⁵⁴ **Buhari**, Tab’bir, 48; **Müslim**, Rüya, 23; **Tirmizi**, Rüya, 10.

³⁵⁵ **Buhari**, Teheccüd, 25; Da’vat, 48; Tevhid, 10; **Ebu Davud**, Salât, 336; **Tirmizi**, Salât, 394.

³⁵⁶ Altaş, “Dini Danışmanlığın Teorik Temelleri”, ss. 335-336.

³⁵⁷ Hayati Hökelekli, “Dini Telkin ve Tebliğde Psikolojik Esaslar”, **Diyanet Dergisi**, C.XIX, S.1, Ankara, 1983, s. 28.

³⁵⁸ Al-i İmran, 3/159.

³⁵⁹ Diğer yöntem ve teknikler için bkz. Kahvecioğlu Karaca, a.g.t., ss. 60-84; Şükrü Keyifli, “Hz. Peygamber’in Bazı Eğitici Davranışlarının Günümüze Yansıyan Yönleri” **Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. XIII, S. 2, 2013, ss. 103-125.

İkna Metodu:

Bu metot, eğitim alanında kullanıldığı gibi psikolojide psikoterapi yöntemlerinden biri olarak da kullanılmaktadır. İkna metodu, Hz. Peygamber'in en sık kullandığı danışma ve rehberlik metotlarından biridir. Zina etmek isteyen genç ve karısından şüphelenen adam ile alakalı Hz. Peygamber'in danışmanlık ve rehberliğini konu edinen ve sahih hadis kitaplarında kayıtlı şu iki rivayet, dini danışma ve rehberlik açısından derin analizi gereken, sünnet içindeki en dikkat çekici örneklerdendir.

İlk örnekte şehvi duygularını kontrol etmekte zorlandığından dolayı zina etmek için kendisinden izin isteyen gence, Hz. Peygamber sırasıyla annesinin, kızının, hala ve teyzesinin zina etmesinden hoşlanıp hoşlanmayacağını ayrı ayrı sorarak ondan empati yapmasını, kendisini başkalarının yerine koyup düşünmesini istemiştir. Böylece Hz. Peygamber, danışma ve rehberlik yöntemlerinden ikna metodunu kullanarak, sıkıntısı olan gencin en doğru çözümü bulmasına yardımcı olmuştur. Daha sonra onu dua cümleleriyle manevi olarak desteklemiş, kararını pekiştirmek üzere motive etmiştir. Ravinin naklettiğine göre o genç, ikna olmuş ve bir daha zinaya iltifat etmemiştir.³⁶⁰

Aslında bu olayda peygamberimiz sadece ikna metodunu değil birden fazla metodu bir arada uygulamıştır. Öncelikle, problemi nedeniyle gencin üzerine yürünmesini ve kötü muamele görmesini engelleyip müsamaha ile davranmıştır. Problemini anlatabilmesi için gerekli psiko-sosyal ortamı hazırlamıştır. Empatik bir yaklaşım ve etkin bir dinlemeden sonra, gencin yapmak istediği davranışın yanlışlığını ve kötülüğünü, çeşitli sorular yönelterek, doğru olanı seçebilmesi için ihtiyacı olan farkındalığı sağlamıştır. Çünkü sorulan sorularla problemin başka açılardan da düşünülmesi, değerlendirilmesi ve iç gözlem yapılması sağlanmış ve sorunun doğru çözümü fark ettirilmiştir. Yol göstericilik ve rehberlik ise problemin fark ettirilmesinden sonra gelmektedir.

Görüldüğü gibi ikna metodunu kullanırken dikkat edilmesi gereken pek çok husus vardır. Bunlardan bir diğeri de, kaba, sert ve kırıcı sözlerden kaçınarak daima sıcak, samimi ve lütüfkâr bir üslubun tercih edilmesidir. Suhulet ve yumuşaklıkla en zor problemler bile ikna yoluyla çözülebilmektedir. Hz. Peygamber etrafındakilerin sorunlarına, hassas ve nazik davranışlarıyla sempati, iyilik, güzellik, sevgi ve saygı dolu

³⁶⁰ Ahmed b. Hanbel, V, 257.

tutumlarıyla ikna edeci çözümler üretmiştir. Bu sebeple herkes sorunlarını onunla paylaşmak, onun etrafında ve sohbetinde bulunmak istemiştir.

Soru sorarak probleme dikkat çekme ve çözüm yollarını fark ettirerek doğru olanı seçmelerine yardımcı olma ve ikna etme, Hz. Peygamber'in sık kullandığı danışma ve rehberlik metodudur. Bunun başka bir örneği de yeni doğan çocuğun ten renginin farklı olması nedeniyle karısından şüphelenen bir adamın çocuğu kabul etmek istememesi ile meydana gelen aile problemini Hz. Peygamberin çözüme kavuşturmasıyla ilgili rivayettir.³⁶¹

Söz konusu hadisede, çocuğunu kabullenmeyen ve çocuğun kendisinden olmadığı şüphesi ile çocuğu nefyetme düşüncesinde olan kişi, hanımı siyah renkli bir çocuk dünyaya getirince, eşinin başka bir erkekten hamile kaldığı vehmine kapılmış ve çocuğu kabullenememiştir. Adam yaşadığı sorunu Hz. Peygamber'e gelerek dolaylı bir şekilde anlatmıştır. Adamın halini anlayan Hz. Peygamber, adamı ikna etmek üzere develerden misal vererek onu önce konuşturmuş, sorduğu çeşitli sorularla problemini farklı yönlerden de ele alarak düşünüp değerlendirmesini sağlamış ve yaptığı gözlemlerinden hareketle çocuğun geçmişte olan bir akrabasına çekmiş olduğunu açıkça ifade etmiştir.

Hz. Peygamber burada adamın da bildiği ve anladığı bir örnekle probleme açıklık kazandırmış ve adamın içine düştüğü vehim ve şüpheden onu ikna ederek kurtarmıştır. Gerek Kur'an gerek Hz. Peygamber, muhatabı tanıma ve onun anlayacağı bir dil ve üslup tespit ederek seviyelerine göre rehberlik yapmaya büyük özen göstermiştir. Yukarıdaki örnekte olduğu gibi muhataplarını ikna etmek üzere vermiş oldukları örnekleri hep onların iyi bildiği ve tanıdığı deve, inek, balarısı, üzüm, hurma, zeytin gibi varlıklardan seçmiştir.³⁶² Zira Arapların bu örnekleri çok iyi tanıdığı bilinmektedir. Başka bir ifadeyle, her insanın anladığı bir dil ve etkilendiği bir üslup muhakkak vardır. Ancak yine de insan psikolojisi, her şeye rağmen iyilikten, güzellikten, tatlı söz ve yumuşak üsluptan etkilenmekte ve iyi bildikleri örnekler üzerinden insan daha iyi ikna olmaktadır.

Telkin Metodu:

³⁶¹ **Buhari**, Talak, 26; **Müslim**, Lian, 20; **Ebu Davut**, Talak, 28; **Tirmizi**, Vela ve Hibe, 4; **Nesai**, Talak, 46.

³⁶² Bkz. Bakara, 2/266; Enam, 6/99, 144; Nahl, 16/11, 67-68; İsra, 17/91.

Hz. Peygamber'in her doğan çocuğun fitrat üzere doğduğunu ifade eden hadisi,³⁶³ insanların ortak temayüllerle dünyaya geldiklerini işaret etmekle birlikte, insanların tamamının dini telkine aynı derecede elverişli olduğu anlamına da gelmemektedir. Nitekim Hz. Peygamber'in hayatında O'nun telkinlerine muhatap olan insanları üç ayrı grupta toplamak mümkündür. Hiçbir durumda danışma ve rehberliği kabul etmeyen her türlü dini telkine şuurlu ve kesin olarak kapalı olanlar. Bunlar için dini telkinin hiçbir koşul ve halde müspete yöneltici etkisi yoktur. Adeta onlar sağır, kör ve dilsiz kesilmişlerdir.³⁶⁴ Bu türlü kimselere dini telkin metoduyla rehberlik etmek, sağır olana bir şey işittirmeye çalışmak gibidir.³⁶⁵ Hatta yapılacak telkin bazılarında aksi etkiler dahi yapabilmektedir. İnsanların bir kısmı da bazı koşul ve hallerde dini telkine açık olmaktadır. Özellikle sıkıntılı zamanlarda, güçsüzlük ve çaresizlik hallerinde dini değerlere sarılmaya ve telkine hazır hale gelmektedirler. Fakat nimet verilince tekrar yüz çevirip ve azmaktadırlar.³⁶⁶ Bu gruptan bazıları ise tam tersine sıkıntı ve darlık içine düştüklerinde isyan halinde olup nimet içinde iken telkine hazırdırlar.³⁶⁷ Günümüzde yapılan araştırmalara göre de, yangın, deprem, kaza, savaş, hastalık ve ölüm gibi felaket ve sıkıntı anlarında insanların dini duyguları kabarmakta, kendilerini inançsız zanneden kişiler bile dua ve ibadete yönelerek diğer zamanlarda karşılık vermedikleri dini telkinlere büyük bir yatkınlık göstermeye başlamaktadırlar.³⁶⁸

Hz. Peygamber'in hayatı ve hadisleri dini danışma ve rehberlik açısından incelendiğinde herhangi bir sıkıntısından dolayı O'na müracaat eden, her zaman O'na son derece güvenip sonsuz itimat duyan ve O'nun telkinleri ile meselelerini çözüme kavuşturan pek çok insanın bulunduğu dikkat çekmektedir ki, bunlar samimi ve istikrarlı müminlerdir. Zaten telkin metodunun etkili olmasında, danışanın telkine yatkın olması, başkası tarafından öne sürülen düşünce ve tutumu kabul etme istekliliği ve danışmanın kullandığı usul ve inandırıcılığı, mesleki ve sosyal otoritesi çok önemlidir.³⁶⁹

³⁶³ **Buhari**, Cenaiz, 80, Kader, 3; **Müslim**, Kader, 22, 23, 25.

³⁶⁴ Bakara, 2/7, 18; Muhammed, 47/23; Fussilet, 41/44.

³⁶⁵ Zuhruf, 43/40.

³⁶⁶ Yunus, 10/22–23; Zümer, 39/8, 49; Lokman, 31/32; Fussilet, 41/51.

³⁶⁷ Hacc, 22/11; Fecri, 15/16.

³⁶⁸ Hökelekli, "Dini Telkin ve Tebliğde Psikolojik Esaslar", s. 36.

³⁶⁹ Adem Dölek, "Bazı Hadislerin Psikoterapi Açısından Yorumlanması", **Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, C.II., S.4, 2002, s. 25.

2.2.3. Dini Gelenek

Birey ve toplum problemleri Resulullah (sav) zamanında öncelikle Allah'ın kendi iradesini vahiy (metlûv-Kur'an ve gayr-i metlûv-Hadis) yoluyla bildirmesiyle çözülmüyordu. Vahyin doğrudan temas etmediği meseleler, bizzat Hz. Peygamber tarafından çözüme kavuşturuluyor ya da âlim sahabeleri tarafından tartışılıyor ve O'nun hakemliğine sunuluyordu. Ancak Hz. Muhammed (sav)'in vefatından sonra vahyin sona ermesiyle bireysel ve toplumsal problemlere ait çözüm yolları Kur'an ve Sünnette bulunamazsa mevcut genel kaidelerin yorumlanması ya da yeni sorunların daha önceki benzerlerine kıyas edilmesi vb. yollarla çözümlenmeye çalışılıyordu ki, bu metoda içtihat denilmektedir. Böylece Kur'an ve Sünnetten sonra dini danışma ve rehberlik konularını da içine alan fıkıh alanı gelişmeye başladı. Kişinin leh ve aleyhinde olanları bilmesi olarak tarif edilen fıkıh, bireyin günlük hayatta karşılaşılabileceği durumları anlamak için geliştirdiği bireysel ve toplumsal bilginin sistemleşmiş halidir.³⁷⁰ Buna göre, kalbin ameli olan iman, el-Fıkıh'ul-Ekber, bedeninin amellerini Fıkıh ilmi (Fıkıh-ı Ameli) ve nefsin temizlenmesini tasavvuf ilmi (Fıkıh-ı Vicdani) konu edinmiştir. İslam medeniyeti içinde fıkıh semantik olarak bir gelişim çizgisi takip ederken diğer yandan sosyal olayların ve toplumsal problemlerin değişimi fıkıhın bizzat kendisinde gerek kapsam gerek metodoloji bakımından değişikliklere yol açmıştır. Nihai nokta da fıkıhın sadece ameli konulara hasredilişi (İslam hukuku) kapsam açısından, içtihat kapısının kapandığı kanaatinin yaygınlaşması metot açısından bu değişimlerin çarpıcı örnekleridir. İslam medeniyetinin tarihi gelişiminde insan ve topluma ait bilim şeklinin, fıkıhın gelişimi ile paralel olduğu söylenebilir.³⁷¹

İslam düşüncesi içerisinde gelişen pek çok bilim dalı gibi dini danışma ve rehberlik alanının da temelde İslami nassların ışığında vücut bulduğunu sonra da yabancı kültürlerin kavram ve bilgi birikimlerinden yararlanarak geliştiğini söylemek mümkündür. İslam düşünce geleneğinde dini danışma ve rehberlik alanına giren meselelere yönelik konuların ilk önce *Kelam*, *Tasavvuf* ve *Ahlak* disiplinleri içinde ele alındığı görülmektedir.³⁷² Bu alanda insanı anlamaya ve ona rehberlik etmeye ilişkin duyum, idrak, irade, hidayet gibi

³⁷⁰ Zekiyüddin Şaban, **İslam Hukuk İlminin Esasları**, çev. İbrahim Kâfi Dönmez, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1990, ss. 39-40.

³⁷¹ İnsan ve toplum bilim ile fıkıh ilişkisi hakkında daha fazla bilgi için bkz. Recep Şentürk, **İslam Dünyasında Modernleşme ve Toplum Bilim**, İz Yayıncılık, İstanbul, 1996, s. 69-107.

³⁷² Hökelekli, **Din Psikolojisi**, s. 27.

konuların yanı sıra insan ruhu ile ilgili derin tahlillere ve nefsin tabiatına yönelik çalışmalar ağırlık kazanmıştır. 870-950 yılları arasında yaşamış olan İslam düşünürü Farabi'ye göre insan, ruh ve bedenden meydana gelmektedir. Bedenin yetkinliği ruhtan, ruhun yetkinliği ise akıldan kaynaklanmaktadır. Ruhun başlıca görevleri eylem, anlama ve algılamadır. **Farabi**, insanın akıl yoluyla iyi ve kötüyü ayırt edebileceğini savunur. İnsan için amaç mutluluk, en büyük erdem de bilgeliktir. Farabi'ye göre, en yüksek iyi olan mutluluk, etkin akıl ile birleşmek yoluyla gerçekleşir. Zira insan kendisini anlamak için evreni anlamak, evreni anlamak için de evrenin amacını kavramak durumundadır. Evrenin esas ve en yüksek amacını anlamak, insan için gerçek mutluluktur.³⁷³ **İbn-i Sina** (980-1037) çağdaş psikoloji ve psikiyatrinin ele aldığı bir çok konuyu, İslam düşünce tarihinde araştırmaları arasında alan ilk İslam düşünürü kabul edilir. İbn-i Sina, “Ölüm Korkusundan Kurtuluş” (Risale fi def'i ğam'il-mevt), “Üzüntü” (el-Hüzn) ve “Sıkıntı ve Endişenin Giderilmesi” (Defü'ül ğamm ve'l-hemm),³⁷⁴ “Aşkın Mahiyeti Üzerine Risale” (Risale fi mahiyeti'l-ışk)³⁷⁵ gibi yazdığı risalelerle ölüm korkusu, üzüntü, sıkıntı, endişe vb. psikolojik rahatsızlıklara dair teşhis ve tedaviye yönelik görüşlerini açıklamıştır. Naci Bolay “İbn-i Sina” adlı eserinde İbn-i Sina'nın aşk acısı çeken bir gencin rahatsızlığının teşhis ve tedavisindeki yöntemini bir anekdot ile anlatır.³⁷⁶ **İbn-i Hazm** (993-1064), “Tavk el Hamame fi'l Ulfe ve'l Ullaf” adlı eserinde yaşanmış olaylardan yola çıkarak sıradan değil sistematik bir beşeri aşkı anlatmaktadır. Bu eserinde inançlı bir kişinin cinsel sapmalarının dini davranışlar üzerindeki etkileri ve günahkârlık duygularının yol açtığı iç çatışmalara yer vermektedir.³⁷⁷ İbn-i Hazm, cinsel güdünün insanı etkilemedeki büyük gücünü kabul etmekle birlikte, inanç ve dini sorumluluk duygusunun insan üzerinde bir kontrol mekanizması kurmak suretiyle davranışlarını dengelemedeki rolüne dikkat çekmektedir. Dini danışma ve rehberlik konusunda İslam düşüncesi geleneğinde **Gazali** (1058-1111) başkalarıyla kıyaslanamayacak önemli bir konuma sahiptir. Zira bizzat

³⁷³ Farabi, **El-Medinetü'l Fazıla (İdeal Devlet)**, çev. Ahmet Arslan, Divan Kitap Yayınları, Ankara, 2013; Yaşar Aydın, **Farabi**, İsam Yayınları, İstanbul, 2010; İrfan Görkaş, “Farabi'nin İnsan Tasavvuru”, **A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S. 50, Erzurum, 2013, ss. 291-305; Hökelekli, **Din Psikolojisi**, ss. 31-34.

³⁷⁴ Hökelekli, **Din Psikolojisi**, s. 38.

³⁷⁵ Zeynep Gemuhluoğlu, “Kozmolojik Prensipler Etik ve Estetiğe Temel Olabilir mi? İbn Sînâ'da Aşk Kavramı Üzerine Bir İnceleme”, **Uluslararası İbn Sînâ Sempozyumu Bildiriler (22-24 Mayıs 2008)**, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul, 2008, ss. 151-164.

³⁷⁶ Bkz. Mehmet Naci Bolay, **İbn-i Sînâ**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1988, ss. 80-81.

³⁷⁷ Bkz. İbn-i Hazm, **Güvercin Gerdanlığı**, çev. Mahmut Kanık, İnsan Yayınları, İstanbul, 1985.

kendisinin yaşadığı ruhi sarsıntı ve şüpheler O’nu insanın iç dünyası ve ruhi tecrübeleri üzerine yoğunlaştırmış olabilir. Gazali’nin psikolojik tespit ve tahlillerinin dini-ahlaki bir konunun anlaşılması amacına yönelik bulunduğundan O’nu İslam psikolojisinin esaslarını ortaya koyan kişi olarak kabul edenler vardır.³⁷⁸ Gazali en meşhur eseri olan “İhyâ-u Ulumi’-d- Din” adlı eserinde *ruh*, *nefs*, *akıl* ve *kalb* gibi insan psikolojisinin temel kavramlarını İslam düşüncesine uygun olarak açıkladıktan sonra insanın psikolojik yapısı ve deruni hayatı ile ilgili görüşlerini ortaya koymaktadır.³⁷⁹ Gazali insan nefsinin (ruh) Allah’ın emri altında olduğunu, insanın özünün bölünmez bir parçası olduğu ve takdir dünyasına ait olup ebedi olmadığını söylemektedir. Gazali’ye göre nefs hayvani ve ruhi olarak ikiye ayrılmaktadır. Hayvani nefis ölümle son bulacakken ruhi nefis ise ne cisim ne de arazdır, bilakis o kalpte var olan bir cevherdir. Gazali’ye göre insanda bu nefsin varlığı onun ilmi kapasitesine, emaneti kabulüne ve halife oluşuna açık delildir.³⁸⁰ Gazali, bir taraftan toplumun maneviyatını yükseltmeyi amaçlarken diğer taraftan da dünyevileşmeye karşı sakındırmaya çalışmaktadır.

Günümüze gelindiğinde³⁸¹ Müslüman toplumlarda kullanılan çeşitli terapötik danışma ve rehberlik faaliyetlerini Rizvi, iki ana kategoride sınıflandırmaktadır: Sohbet (Conversational) Modeli ve Sufi³⁸² modeli³⁸³

Karagül, başlıca şu üç modelden bahsetmektedir:³⁸⁴ *Tebliğ ve İrşad Modeli*; bilinen klasik modeldir. Tebliğcinin merkezde olduğu, tek taraflı nasihat modelidir. *Terapi (tedavi) Modeli*; Hastayı merkeze alan psiko-terapi modelidir. *Teselli ve Tefsir Modeli*

³⁷⁸ Hökelekli, **Din Psikolojisi**, s. 40.

³⁷⁹ Gazali, **İhyâ-u Ulumi’-d- Din**, C. III, çev. Ahmet Sedaroğlu, Bedir Yayınları, İstanbul, 1975, ss. 8-23.

³⁸⁰ Noor Shakirah Mat Akhir, **Al-Ghazali and Theory of The Soul: A Comparative Study**, Cooperative Bookshop Ltd., Pulau Pinang: The University Sains Malaysia, 2010, pp. 179-187.

³⁸¹ Hz. Peygamber döneminden günümüze İslam geleneğindeki Müslüman psikologlar; eserleri, teorileri ve görüşleri için bkz. Hayati Hökelekli, “İslam Geleneğinde Psikoloji Kültürü”, **İslami Araştırmalar Dergisi**, C. XIX, S. 3, 2006, ss. 409-421.

³⁸² Sufi model hakkında Türkiye’deki örnek çalışmalar için bkz. Şaban Karaköse-Rukiye Karaköse, **Mevlana’dan Ruhsal Terapiler**, 5.b, Yediveren Yayınları, İstanbul, 2010; Ali Rıza Bayzan, **Sufi ile Terapist**, Etkileşim Yayınları, İstanbul, 2013.

³⁸³ Bkz. S. Azhar Ali Rizvi, “Psychotherapies in Muslim Societies”, **The International Conference on Psychotherapy and Counseling: An Islamic Perspective**, Kuala Lumpur, Malaysia, 1997, ss. 15-17; S. A. Ali Rizvi, **Muslim Tradition in Psychotherapy and Modern Trends**, Institute of Islamic Culture, Lahore, 1988.

³⁸⁴ Bkz. Aslan Karagül, “Manevi Bakım ve Hollanda Örneği”, **I. Ulusal Din Psikolojisi ve Manevi Bakım Çalıştayı Tebliğ Kitabı**, Harika Liman Ltd. Şti., Ankara, 2012, s. 67.

(*Hermenötik*); önceki iki modelin birleşiminden doğan üçüncü modeldir. Karşılıklı konuşarak anlama, açıklama, yorumlama ve anlamlandırma esasına dayanır.

Anlaşıyor ki, modern zamanlara gelinceye kadar Müslüman düşünürler, âlimler ve dini şahsiyetler ruhsal sorunların İslam öğretilerine dayanan çeşitli tedavi yolları üzerine çalışmışlardır.³⁸⁵ Şu halde dini danışma ve rehberlik, Hıristiyan batı geleneği içinde ortaya çıkmasına rağmen dini bir hizmet alanı olarak İslam geleneğinde de vardır ve bu sorumluluk kadim zamanlardan günümüze, insanlığı hakikate davet ederek onların kurtuluşuna rehberlik eden peygamberlerden sonra o dinin mensuplarının tamamına tevdi edilmiştir. Diğer bir ifadeyle bütün ümmetin uhdesine bırakılmıştır. Bu sebeple Hz. Peygamber'den bugüne kadar daima bu görevi ifa eden insanlar olmuştur. Çünkü mümin Hakk'ı bilen ve O'na iman eden kişidir. Hakikatle buluşan her mümin, iman ettiği bu hakikati, hikmetli bir üslup ile başkalarına anlatmakla mükellef kılınmıştır. Ancak Kur'an'da da ifade edildiği gibi,³⁸⁶ belli bir zümrenin hayatını bu işe ayırması da esas olmuştur. Bu sebeple tarih boyunca hayatını bu hizmete adayan insanlar ve topluluklar olmuştur. Buna göre peygamberlerin, ahlâk vb. öğretilerini toplumla buluşturarak gerçekleştirdikleri rehberlik görevleri, kendilerinden sonra âlimler, din görevlileri ve O'nun izinden yürüyen kimseler tarafından yerine getirilmektedir. Modern anlamda dini danışma ve rehberlik uygulamaları, tarih boyunca irşat ve tebliğ faaliyetleri içinde bir din hizmeti olarak sürdürülmüştür. Bu süreç içerisinde dini rehberlik ve irşat hizmeti her şeyden önce mabet/cami hizmeti olarak vasıflandırılmış, cami hizmetleri de temel dini hizmetlerden sayılmıştır.³⁸⁷ Böylece camiler her zaman, dini danışma ve rehberlik faaliyetlerini de kapsayan din hizmetlerinin merkezini oluşturmuşlardır. Günümüzde de toplumu din konusunda aydınlatma görevinin en yaygın tarzda yerine getirildiği mekânların başında camiler gelmektedir. Bu nedenle İslam geleneğinde camiler ve imamların rolü üzerinde durmak gerekir.

³⁸⁵ Amber Haque, "Psychology and Religion: Their Integration and Relationship from an Islamic Perspective," *American Journal of Islamic Social Sciences*, V. 15, 1998, pp. 97-116.

³⁸⁶ Al-i İmran, 3/104.

³⁸⁷ İ. Lütfi Çakan, *Dini Hitabet, Çeşitleri, İlkeleri, Örnekleri*, M.Ü.İ.F.A.V. Yayınları, İstanbul, 1998, s. 26.

2.2.3.1. İslam Geleneğinde Dini Danışma ve Rehberlik Merkezi Olarak Camiler

Hız. Peygamber zamanında cami,³⁸⁸ ibadet yeri, eğitim-öğretim yeri,³⁸⁹ kimsesizler yurdu (Suffa Ashabı), sığınma evi, sosyal yardımlaşma ve dayanışma merkezi ve her dert ve problem sahibi olan insanın derdine derman bulduğu³⁹⁰ dini danışma ve rehberlik merkezi fonksiyonlarına sahipti.³⁹¹ “Meşhur suffa, gündüzün konferans salonu, geceleyin - müdavimlerine- koğuş vazifesi görüyordu.”³⁹² İlk dönemde ibadetten istirahat ve eğlenceye kadar birçok dini, sosyal ve kültürel faaliyetin camide yapılması, fert ve toplum olarak Müslümanların bütün faaliyetlerinin din dışında değil bilakis din içinde bir bütün teşkil ettiğinin göstergesi olarak kabul edilebilir. İslam’ın kendine mahsus anlayışı gereği, hayatın dini ve dünyevi alanları arasında da kesin bir ayırım yapılamayacağından manevi ile maddi, kamusal ile özel alan, bireysel ve sosyal talepler birlikte tasavvur edilmektedir.³⁹³

Müslümanların hayatında önemli bir yere sahip olan camiler, toplumun her kesiminden, her yaş ve seviyeden insanları bir araya getiren, onları Allah’a kulluk bilinci ile kaynaştıran, doğru dini bilgilerin kazanılmasını sağlayan, gönül dünyalarına istikamet verilen, hata ve günahlardan vazgeçilmeye ve arınmaya vesile olunan önemli irşat ve rehberlik merkezleri olmuştur.³⁹⁴

Zaman içerisinde camilerin fonksiyonları değişmiş, buralarda daha ziyade ibadet, eğitim-öğretim ve irşat faaliyetleri yürütülmüştür. Mahkeme salonu, hastane, misafirhane vb. diğer hizmetler için başka mekânlar ve kurumlar vücuda getirilmiştir. Selçuklu

³⁸⁸ Hız. Peygamber zamanında cami’nin fonksiyonları hakkında geniş bilgi için bkz. Raşit Küçük, “Saadet Asrında Cami”, **Cami Yazıları**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2012, ss. 11-20.

³⁸⁹ Nesimi Yazıcı, “Bir Eğitim-Öğretim Kurumu Olarak Cami”, **Cami Yazıları**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2012, ss. 21-44; Yaşar Yiğit, “Mabet ve Mektep Olarak Camilerimiz”, **Cami Yazıları**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2012, ss. 93-102.

³⁹⁰ İlhan Genç, “Hayatımızı İnşa Eden Kurum: Camilerimiz”, **Cami Yazıları**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2012, ss. 149-158.

³⁹¹ Bugün de Müslümanların (azınlıkta) yaşadığı çok kültürlü toplumlarda caminin psikolojik ve sosyal yardım merkezi olma fonksiyonunun devam ettiği söylenebilir. Bkz. Zari Hedayat-Diba, “Working with the Religious Community: The Mosque as a Source of Support”, **Handbook of Psychotherapy and Religious Diversity**, Ed. P. Scott Richards and Allen E. Bergin, Published American Psychological Association, Washington DC, 2008, pp. 309-311.

³⁹² Habil Şentürk, **İbadet Psikolojisi: Hız. Peygamber Örneği**, İz Yayıncılık, İstanbul, 2008, s. 13.

³⁹³ Walter H. Capps, “Toplum ve Din”, **Din, Toplum ve Kültür**, der. ve çev. Ali Coşkun, İz Yayıncılık, İstanbul, 2005, s. 27.

³⁹⁴ Hüseyin Yılmaz, “Hız. Peygamber Döneminden Günümüze Kadınlar ve Cami Eğitimi”, **Değerler Eğitimi Dergisi**, C. V, S.14, İstanbul, 2007, s. 107.

devrinde kurulan ilk medreseden önce İslam tedris sistemi cami merkezlidir. Camiler, ibadet saati dışında birer okuldur. Camilerin bu fonksiyonu cumhuriyet dönemine kadar da devam etmiştir. Mektep, medrese eğitime büyük katkıda bulunmuştur. Bir yandan camilerde halka açık soru-cevap şeklinde işlenen dersler, diğer yandan hutbeler, vaazlar, ilim ve zikir halkaları, din görevlilerinin sohbet ve nasihatleri önemli rehberlik vasıtaları olmuştur.

Camilerde toplumu dini ve ahlaki yönden bilgilendirme ve aydınlatmanın en eski ve etkin yollarından biri olan vaaz, insanların hayra yönelmesi, kötülüklerden uzaklaşması, İslam kültürünün öğrenilip özümsemesi, İslam ahlakının yaşanan değerlere dönüşmesi, hayatın yorumlanmasında bireylere rehberlik etmesi gibi pek çok bakımdan önemli bir etkinliktir. Vaaz, daha ziyade camilerde veya topluca ibadet yapılan yerlerde cemaati dini yönden aydınlatmak amacıyla, ibadet öncesinde ve sonrasında kürsüden yapılan dini öğüt ve nasihatlere denir.³⁹⁵ İşlevi itibarı ile çok yönlü bir irşat faaliyeti olan vaaz, bir yönüyle nasihat ve tavsiye, bir yönüyle tebliğ ve davet, bir yönüyle ikaz ve uyarı, bir yönüyle telkin ve rehberliği ifade etmektedir.

Ancak günümüzde bilgi ve iletişim kaynaklarının çeşitlenmesi, camilerin ibadet dışındaki fonksiyonlarının giderek azalması vb. nedenlerle vaazların etkinliğinde hissedilir bir gerilemenin olduğu da bir gerçektir.³⁹⁶

2.2.3.2. İslam Geleneğinde Dini Danışman ve Rehber Olarak İmamlar

Müslümanlar tarih boyunca camiye ve cami yönetimine çok önem vermişlerdir. Böylece camiler; yerleşim yerlerinin en uygun semt ve merkezlerinde inşa edilmişlerdir. Bazen mahallelerde şahısların bizzat kendi katkılarıyla bazen de kurulmuş vakıfların maddi destekleriyle ibadete açılmışlardır. Öyle görünüyor ki, Osmanlı şehir örgütlenmesinde mahallenin özel konumu ve mahalle imamlığı sözü edilen bu camiler üzerinden ön plana çıkmıştır. Bu geleneksel ilgi ve artış, Tanzimat devrine kadar devam etmiştir. Kriter olarak camilere atanan imam-hatiplerin tahsil görmüş, yeterli dinî bilgilerle mücehhez ve güzel ahlakla tanınması esas alınmıştır. Nüfuz ve itibar sahibi olması ayrıca tercih sebebi sayılmıştır. Bu itibarla Osmanlı Devleti'nde imam-hatipler, Müslüman topluma hizmet

³⁹⁵ M. Faruk Bayraktar, **Türkiye'de Vaizlik: Tarihçesi ve Problemleri**, M.Ü.İ.F.A.V. Yayınları, İstanbul, 1997, s. 18.

³⁹⁶ Hüseyin Yılmaz, "Vaazın Etkinliğinde Dil ve Üslubun Önemi", **Vaaz ve Vaizlik Sempozyumu (17-18 Aralık 2011)**, C. I., Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2013, s. 101.

veren kadrolar arasında büyük bir çoğunluk oluşturuyordu. Böylece Tanzimat Dönemi'ne kadar imam-hatip hem devleti temsil etmiş hem de mahallenin önde gelen yetkilisi ve sorumlusu kabul edilmiştir. Hatta resmî kayıtlarda buldukları yer ve çevredeki “kadıların” (hâkimlerin) tabii yardımcıları sayılmışlardır. Genellikle bu yetki ve sorumluluklarına istinaden beldenin barış, huzur, düzen ve asayişini sağlıyorlardı. Hatta camiye gelenlere devlet ilanları, mahallenin iş ve kararları hakkında bilgi veriyorlardı. Dolayısıyla imamların; cami cemaati, mahalle halkı başta olmak üzere; kültürel, sosyal ve yardımlaşmaya ilişkin güncel problemleri çözmek, onların barış ve huzuruna katkıda bulunmak gibi üstün bir kabiliyete haiz olması bekleniyordu. Öyle ki, devlet tarafından üç meslek mensubuna yaptıkları hizmetin önemi ve özelliğinden dolayı gece feneri verilirdi. Bunlar; imam-hatip, muhtar ve polis teşkilatına mensup kimselerdi.³⁹⁷

Osmanlı idare sisteminde imam-hatiplerin görev ve çalışma alanı sadece cami hizmetiyle sınırlı değildi. Kaynaklardan anlaşıldığına göre onlara; asli hizmetlerine ilave olarak bazı toplumsal hizmet ve görevler de verilmiştir. Söz konusu görevler; çalıştıkları mahalle ve köylerde halka çeşitli konularda yardımcı olmak, ikamet ettikleri yer ve adres hakkında bilgi toplamak, kimlik bilgilerini tespit etmek, dışarıdan gelenlerin kayıtlarını yapmak, ayrılanların bilgilerini ilgili mercilere iletmek, kimsesizlere kefil olup güvence vermek, ölüm, defin ve doğum kayıtlarını yapmak, nikâh akdi ve boşanma işlemlerini yürütmek gibi hususlardır. Ayrıca muhtar ve mahallenin ileri gelenleriyle birlikte günümüzde belediye hizmetleri arasında yer alan çevre temizliğini denetlemek, fırınlarda üretilen ekmekleri kontrol etmek, gıda maddelerinin stok edilmesini önlemek, çarşı pazarda yapılan hile ve yanlışlıklara engel olmak, ihtiyaç halinde makbuz karşılığında yardım toplamak, kurban derilerini alıp değerlendirmek gibi konularda da yetkili kılınmışlardır. Mahallindeki anlaşmazlıkları çözmek gerektiğinde soruşturma yapmak üzere kurulan yerel komisyonda, kiliselerin yapımı, onarımı ve diğer problemleriyle ilgili ihtilafı çözmek amacıyla kurulan teftiş heyetinin tabii üyesi olarak görev verilmiştir. Bütün bu konularda kendilerine mühür ve imza yetkisi de sağlanmıştır. Ayrıca toplum üzerinde etkili olmalarından dolayı köy hayatının önde gelen simaları arasında da yer almışlardır.³⁹⁸

³⁹⁷ Fikret Karaman, “Osmanlı Devrinde İmam-Hatiplik Görevi, Rolü ve Statüsü” *Diyanet Aylık Dergi*, S. 221, Mayıs, 2009, s. 24.

³⁹⁸ Kemal Beydilli, “imam”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 22, İstanbul, 2000, s. 182.

2.2.3.3. İslam Geleneğinde Diğer Dini Danışma ve Rehberlik Ortamları

Dini danışma ve rehberliğin kadim gelenekteki kökeni bakımından, irşat ve rehberlik faaliyetlerinin merkezi konumundaki camilere, ilerleyen dönemlerle birlikte dini-tasavvufi eğitim faaliyetlerinin gerçekleştiği mektep, medrese ve tekkeleri de ilave etmek gerekir.³⁹⁹ Zira bu merkezlerde yürütülen dini-tasavvufi eğitim faaliyetleri, geniş halk kitlelerinin dini kavramalarına yardımcı ve rehber olduğu bilinmektedir. Dini danışma ve rehberlik faaliyetlerinde mescit dışında gelişen medreseler, tekkeler, evler, kütüphaneler, saraylar, ribatlar vb. bağımsız kurumsallaşmalardan söz edilebilir. İnsanlar yüz yıllar boyu özellikle tasavvufi merkezleri, dini şahsiyetleri ve hatta muskacı/şifacıları dini yardım merkezleri olarak algılamış ve oralara koşmuşlardır. İslam eğitiminin kurumsallaşması sürecinde ruh terbiyesi medreselerin dışında tutulmuş ve böylece ribat ve tekkelerin doğuşuna zemin hazırlanmıştır.⁴⁰⁰

Kısaca, geçmişten günümüze peygamber varisi vasıflı irşat görevlileri, genellikle din hizmetleri kapsamında camide imam, minberde hatip, kürsüde vaiz, cami dışında toplumun dini danışman ve rehberi olarak insanları iyiye, güzele, doğruya yönlendirmişlerdir. Tüm bu geniş alanda sürdürdükleri etkinlikleri irşat, tebliğ, terbiye gibi sınırlı sayıda kavramla karşılamaya çalışmışlardır. Yaşanan hadise ve problemler ile ilgili sorulan sorulara hurafelerden uzak doğru bilgiler verildiğinde, yerine göre umut; yerine göre gönül doktoru; yerine göre öksüzü şefkatle bağrına basan; yerine göre kalbi günah ve hatalarla kararmış olanlara kurtuluş yolunu gösteren manevi bir rehber olmuşlardır.

2.2.3.4. İslam Geleneğinde Cami ve İmamların Rol ve Fonksiyonlarında Daralma

Osmanlı'nın son dönemlerinden 1922 yılına kadar yıllar boyu süren fiili savaş hali memleketin her bakımdan zayıf hale düşmesine neden olmuştur. Savaş sancılarının yaşandığı bu sıkıntılı yıllarda medrese hocası, öğrencisi, cami görevlisi savaşa iştirak ederek birçoğu şehit düşmüştür.⁴⁰¹ Bu sebeple diğer sahalarda olduğu gibi din hizmetleri alanında da büyük boşluklar doğmuş, hizmetlerin ifasında büyük sıkıntılar yaşanmıştır.

³⁹⁹ F. E. Peters, "Sözü Yaymak: İslam'da Peygamber, Vaiz ve Aziz", **Dünya Dinlerinde Hayatın Anlamı**, ed. Joseph Runzo - Nancy M. Martin, çev. Gamze Varım, Say Yayınları, İstanbul, 2002, ss. 156-157.

⁴⁰⁰ Altaş, "Dini Danışmanlığın Teorik Temelleri", ss. 327-328.

⁴⁰¹ Kamil Kaya, **Sosyolojik Açıdan Türkiye'de Din ve Devlet İşleri ve Diyanet İşleri Başkanlığı**, Emre Matbaası, İstanbul, 1998, s.112.

Bir yandan dini hayatın merkezi cami ve mescitlerin fiziki yönden harap olması, diğer yandan buralarda din hizmeti verecek olanların ve onları yetiştirecek müderrislerin cephelerde olması nedeniyle ayakta kalan camilerde dahi minareler müezzinsiz, mihraplar imamsız, minber ve kürsüler hatipsiz kalmıştır. Medreselerin idaresi hakkında TBMM tarafından 8 Mayıs 1921’de hazırlanan *Medâris-i İlmîyye Nizamnamesi*’nin hazırlanış gerekçesinde (esbâb-ı mûcibe lâyhâsı) Anadolu’nun birçok yerinde halka namaz kıldırarak, karşılaştığı dini problemleri çözebilecek hatta cenaze kaldıracak yeterli din görevlisinin bulunmadığı belirtilmektedir.⁴⁰² Nitekim 1925 yılı Diyanet İşleri Başkanlığı bütçesinin TBMM’deki müzakereleri sırasında da cami ve mescitlerin o yıllardaki durumları ele alınmış, buraların harabe vaziyetten kurtarılması, görevlilerin kalitesinin yükseltilmesi için görüşler ortaya konmuş, teklifler ileri sürülmüştür.⁴⁰³ Din hizmetleri bu minval üzere çeşitli imkânsızlık ve zorluklar altında sürdürülmeye çalışılırken bir de 8 Haziran 1931’de çıkarılan 1827 Sayılı Yasa ile camilerin yönetimi, imam, hatip, müezzin, kayyım gibi cami görevlilerinin tayin ve azil yetkisi, Diyanet İşleri Başkanlığı’ndan alınarak o günkü ismiyle Vakıflar Umum Müdürlüğü’ne verilmiştir. Din hizmetlerinde iki başlılığın ortaya çıktığı bu dönem, 23 Mart 1950’de 5634 Sayılı Kanunun kabul edilmesine kadar 19 yıl boyunca devam etmiştir.

Görüldüğü gibi Osmanlı İmparatorluğu’nun çöküş sürecine girdiği dönemden itibaren çok uzun yıllar din hizmetlerine gerekli dikkat ve itina gösterilmemiştir. Az sayıdaki çoğu kez hasbi ve zor şartlar altında özverili gayretlerle çalışan din hizmetlileri dışında, özellikle köy, kasaba gibi küçük yerleşim merkezlerinde din ve irşat hizmeti ya hiç yapılmamış ya da ehil olmayan kimselerin tulûatına terk edilmiştir.⁴⁰⁴ Özellikle din eğitimi alanında yaşanan sıkıntılar nedeniyle nitelikli din görevlisi de yetiştirilememiştir. Yetersiz bir kültür, eksik bilgi ve yeterli formasyona sahip olmayan kimseler tarafından bilgi ve kültür seviyesi yüksek insanlara din hizmeti yapmak, onları irşat edip ikna etmek mümkün değildir. 1970’li yıllara gelindiğinde dahi köylülerden buğday, arpa gibi hububat veya

⁴⁰² Salih Zeki Zengin, “Kurtuluş Savaşı Döneminde ve Cumhuriyet’in Başlarında Türkiye’de Medreseler ve Din Eğitimi”, *A.Ü.İ.F.D.*, C.XLIII, S.2, Ankara, 2002, ss. 278-279.

⁴⁰³ Mehmet Gökkaya ve diğ., **Kuruluşundan Günümüze Diyanet İşleri Başkanlığı (Tarihçe-Teşkilat-Hizmet ve Faaliyetler 1924-1997)**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1999, ss. 492-495.

⁴⁰⁴ Mürsel Şahinbaş, “İrşad Görevi Üstleneceklerde Aranılan Nitelikler”, **I. Din Şurası Tebliğ ve Müzakereleri** (1-5 Kasım 1993), C.1, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1995, s.138.

halktan toplanan küçük nakdi yardımlarla⁴⁰⁵ din hizmetlerinin ikbal, itibar ve ulviyeti muhafaza edilmeye çalışılmıştır.

Diğer taraftan din hizmetleri, bu hizmeti yürütenlerle ilgili basının haber ve yorumlarında çoğu kez menfi yaklaşımlara ve yoğun şekilde itibarsızlaştırma çabalarına maruz kalmıştır.⁴⁰⁶ Yazılı basındaki konuyla ilgili yaklaşımlar hakkında son yayınlanan bir araştırmanın sonuçlarına göre “imam” kimliğinde olumsuz özellikleri vurgulayan haber sayısının hala azımsanamayacak derecede olduğu vurgulanmaktadır.⁴⁰⁷ Keza 1920’lerden itibaren gerek ilk Türk sinema filmlerinde gerek daha sonraki televizyon dizilerinde din adına yapılan ve söylenen şeyler genellikle kötü, çirkin, aşağılık ve hakir gösterilmiş veya alay konusu edilmiştir. Filmlerde genel olarak din görevlileri gerici, yobaz, çıkarıcı, şehvetine ve midesine düşkün, menfaat elde etmek için her şey yapabilen, cahil, kaba, sert, pis ve çirkin görünümlü insanlar olarak karşımıza çıkmaktadır.⁴⁰⁸ Dahası milli mücadele yıllarını konu alan bazı filmlerde din görevlileri vatan haini ve milli mücadelenin önünde engel teşkil eden tipler olarak gösterilmiştir.⁴⁰⁹ Din görevlilerinin filmlerdeki kötü imajlarının yanı sıra, din hizmetlerini yürütenler arasında ehil olmayan bazı kimselerin de olumsuz tutum ve katkılarıyla, din adamlarının o yıllara kadar toplum önündeki mevcut saygınlığı ve itibarı ortadan kaldırılmak istenmiştir. Böylelikle dine ait olan birçok şeyin artık kullanılamaz olduğu düşüncesi toplumda yaygınlaştırılmaya çalışılmıştır. Zira din adamlarının geçmiş dönemde toplumun aydını sayıldığı, sokak, çarşı, cami ve her nerede olursa olsun halk tarafından büyük bir saygı ile karşılandığı, her konuda kendilerine güvenilip itimat edildiği, dini bilgi ve genel kültür düzeylerinin toplumun genel eğitim düzeyinin üzerinde olduğu bilinmektedir.⁴¹⁰

Kısaca ülkemizde modernleşmeyle birlikte dini kurumlar uzun yıllar boyunca hem resmi statü hem de hizmet sahası itibarıyla son derece sınırlı tutulmuştur. Din

⁴⁰⁵ Mehmet Bulut, “Din Görevlileri Üzerine Bazı Tespitler”, **Din Hizmetlerinde Yöntem ve Verimlilik**, der. Hayrullah Köken, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2006, s. 30-31.

⁴⁰⁶ Bulut, a.e., s. 32-33.

⁴⁰⁷ İbrahim Yenen, “Yazılı Basında “Din Adamı” Kimliğinin Temsili”, **Turkish Studies**, V. 7/2, Bahar 2012, s. 1174.

⁴⁰⁸ İbrahim Turan, “Medyadaki Din Adamı İmajı Üzerine Bazı Düşünceler”, **O.M.Ü.İ.F.D.**, S. 24-25, Samsun, 2007, s. 297.

⁴⁰⁹ Ömer Menekşe, “Türk Sinemasında Din ve Din Adamı İmajı”, **II. Uluslararası Dini Yayınlar Kongresi Tebliğ ve Müzakereleri**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2005, ss. 47-50.

⁴¹⁰ Ramazan Buyrukçu, **Din Görevlisinin Mesleğini Temsil Gücü**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1995, s. 340.

görevlilerinin “çözüm mercii olma” rolü geleneksel sosyal doku muhafaza edildiği ölçüde baki kalmıştır. Bu durum hem irşat hizmetlerinin cami dışında icrasını hem de bu alanda yeni yöntem ve söylemlerin geliştirilme imkânını daraltmıştır. Cumhuriyet döneminde gerçekleşen köklü değişimler din görevlilerini sosyal hayat içinde adeta “görünmez” hale getirmiştir.⁴¹¹ Tarihi süreç içerisinde yaşanan bütün olumsuzluklara rağmen yine de halkımızın büyük çoğunluğu, din hizmetini yürüten kimselere karşı iyi niyetini her zaman muhafaza etmiştir. Nitekim 1990 yılında yapılmış bir araştırmanın sonuçlarını yansıtan TÜSİAD’ın “*Türk Toplumunun Değerleri*” adlı raporunda, halkın en fazla güven duyduğu ikinci sıradaki meslek grubunun, din ve din adamları olduğu açıklanmaktadır.⁴¹²

⁴¹¹ Çamur, a.g.m., ss. 56-57.

⁴¹² Fikret Karaman, “Din Görevlileri ve Hizmette Verimlilik”, **Din Hizmetlerinde Yöntem ve Verimlilik**, der. Hayrullah Köken, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2006, s. 43.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE DİNİ DANIŞMA VE REHBERLİK ALANLARI, İMKÂNLARI VE YÖNTEMLERİ

1. TÜRKİYE'DE DİNİ DANIŞMA VE REHBERLİK ALANLARI

Dini danışma ve rehberlik hizmetlerine konu olan olaylar hayatın çok farklı alanlarına yayılmaktadır. Bu alanlar, götürülecek hizmetlerin genel niteliklerini farklılaştıracak şekilde belirgin olarak birbirinden ayrılmaktadır. İnsan hayatı farklı alanlarda farklı şekillerde akıp gittiği için her alanda kendine özgü kategorik sorunların bulunması, bunlara farklı şekilde çözüm arayışlarının olması doğaldır. Bu alanların bir kısmında kişisel yaşam sorunları öne çıkarken, bir kısmında öğrenme, anlama ve kavrama sorunları ağırlık kazanmakta, bir kısmında da ilişki ve uzlaşma sorunları kendini göstermektedir.

Hayatın bütünü içinde dini danışma ve rehberlik alanının oldukça geniş yer tuttuğu görülmektedir. Genel bir ifadeyle insanın kendini çaresiz, bilgisiz, kararsız, güçsüz ve huzursuz hissettiği bütün alanlar dini danışma ve rehberlik alanlarıdır.¹ Böyle durumlarda olanlara yardım etmek aynı zamanda dini bir görev olarak da karşımıza çıkmaktadır. Buna göre dini danışma ve rehberliğin alanları, farklı değişkenlere göre tasnif edilip açıklanabilir. Böyle bir sınıflandırma, dini danışmanın hedef ve yönteminin belirlenmesi ve sınırlanması açısından da önemlidir.

Türkiye'de dini danışma ve rehberlik hizmeti, amaç odaklı hizmet alanları itibarıyla ele alınıp incelendiğinde, genel manada din hizmetleri olarak ifade edebileceğimiz din eğitimi ve irşat hizmetleri en geniş alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye'de dini

¹ Cebeci, a.g.e., s. 118.

danışma ve rehberlik hizmeti alanı olarak, din hizmetlerinden başka, aile ve sosyal hizmetler, sağlık hizmetleri ve adalet hizmetleri gibi alanlardan da bahsedilebilir.

1.1. DİN EĞİTİMİ VE İRŞAT HİZMETLERİ ALANI

Din eğitimi ve irşat hizmetlerinde rehberlik çalışmaları esas itibarıyla dini bilgi, duygu ve davranışların sorunsuz bir şekilde öğrenilip benimsenmesini sağlamaya yöneliktir. Bunu yaparken irşat ve öğretim yöntemleri üzerinde çalışmak değil, irşat ve öğretimi gerçekleştirme sürecinde ve bütün etkinliklerde rehberlik edici bir rol, usul ve tarz takip edilmesi önem arz etmektedir. Dini öğretim ve irşat hizmetlerinde salt bilgilerin ve değerlerin aktarılıp belletilmesi yeterli olmamaktadır.² Din eğitimi ve irşat hizmetleri, genellikle bilgi aktarımı şeklinde yapılmakta olduğundan öğrenme sürecinin gerisindeki duygusal-psikolojik faktörler göz ardı edilmektedir.³ Dinin, şekilci bir izah tarzı, kalıplaşmış ve klasik bilgiler şeklinde öğretilmesi ve bir alışkanlık haline alması, dini anlama problemlerinin ortaya çıkmasını önleyememiştir.

Din psikolojisi açısından insan için kutsal kavrama, aşkın varlığa ve dini değerlere yönelme iç dünyayla ilgili bir konu olduğu gibi tabiatı gereği dinin bizatihi kendisi de duygu yoğunluklu bir alandır. Bu alana dair öğrenmelerde insanı normalin dışına çeken aşırı eğilimleri, sevgi ve nefrete dayalı inanç ve duygu sapmaları şeklindeki sorunların yaşanması olağandır. Ayrıca kaza, kader, ecel, rızık, cin, şeytan, cennet-cehennem vb. konular insanlar için kavraması daima güç olan konulardır. Bunlar özellikle henüz kişiliği gelişme çağındaki bireyler için anlaşılması daha da sorunlu konulardır. Bu sebeple din eğitimi ve öğretiminde çocukların sağlıklı ve dengeli kişilik geliştirmelerini, doğru dini tutum ve davranış kazanmalarını sağlayacak tedbirlere ihtiyaç vardır.⁴

Din eğitiminin faaliyet alanlarını düşündüğümüzde dini danışma ve rehberliğin de hangi sahada faaliyet göstereceği ortaya çıkar. Bu sahalara bakarak çeşitleri de söylenebilir. Buna göre din eğitiminde dini danışma ve rehberlik hizmetleri üç çeşit olarak sayılabilir. Bunlar:

² Cebeci, a.g.e., s. 119.

³ Bulut, a.g.e., s. 20.

⁴ Cebeci, a.g.e., s. 120.

Genel din eğitimindeki dini danışma ve rehberlik; okul çağındaki çocukların Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinde karşılaştıkları dini sorunlar ve tereddütlerle birlikte hayata dair belirsizlikler için verilen dini danışma ve rehberlik hizmetidir.

Meslekî din eğitiminde dini danışma ve rehberlik; İmam-Hatip Liseleri, İlahiyat Meslek Yüksel Okulları ve İlahiyat Fakültelerinde karşılaşılan dini ve meslekî problemlere ve eğitsel ve kişisel sorunlara karşılık verilen dini danışma ve rehberlik hizmetidir.

Yaygın din eğitiminde dini danışma ve rehberlik; Diyanet İşleri Başkanlığına bağlı cami içi ve genel irşat faaliyetleri kapsamında verilen dini danışma ve rehberlik hizmetidir.

1.1.1. Din Eğitimi ve İrşat Hizmetlerinde Geleneksel Alan

Bugün Türkiye’de yaygın din eğitimi ve irşat hizmetleri Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından verilmektedir. Din hizmetlerinin en önemli bölümünü oluşturan irşat faaliyetleri çeşitli vasıta, usul ve yöntemler ile yapılmaktadır. İlk olarak irşat kavramının anlamı üzerinde durmak yararlı olacaktır. Zira kavramın kapsamındaki genişliğe ve yöntemlerindeki çeşitliliğe rağmen, irşat denilince bir çırpıda akla gelen yöntem birkaç tane ile sınırlı kalmaktadır. Bunun bir sebebi, Müslümanların tarih boyunca belki irşat ve tebliğ vazifesini ihmal etmemişse bile metot ve yöntemleri konusunda çok fazla bir gelişme gösterememiş olmalarıdır.⁵

Sözlükte “doğru yolu göstermek”⁶ anlamına gelen irşat, dini bir kavram olarak “maddi veya manevi olarak doğru yola girmek”⁷ anlamındaki *rüşd* kökünden mastar olup, akli ve kalbi ikna edici söz ve eserlerle gafletten uyarmak, hakkı ve gerçekleri öğretmek, manen aydınlatmak ve doğru yolu göstermek gibi çok zengin ve ihatalı bir anlama sahiptir.⁸ Burada sözü edilen yolun maddi manada olması mümkün olmakla birlikte, daha çok akli-manevi alanı ilgilendirdiği kabul edildiğinden, irşat kavramı dini terminolojide *hidayet* ile aynı anlamda kullanılmıştır. Ancak hidayeti gerçekleştirme işi genellikle

⁵ Mustafa Köylü, “Dini İletişim”, **Etkili Din Öğretimi**, ed. Şaban Karaköse, Türkiye İlahiyat Tedrisatına Yardım Eden Dernekler Federasyonu (TİDEF) Yayınları, İstanbul, 2012, s.168.

⁶ Asım Efendi, **Kâmus Tecemesi**, I, 1142; Mehmet Canbolat, “İrşad”, **Dini Kavramlar Sözlüğü**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2010, s. 320; Türk Dil Kurumu, **Güncel Türkçe Sözlük**, “İrşat” maddesi

⁷ İsmail Karagöz, “Rüşd”, **Dini Kavramlar Sözlüğü**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2010, s. 564.

⁸ Şahinbaş, a.g.m., s. 135.

Allah'a nispet edildiği halde, irşat kula da izafe edilebilmektedir.⁹ İrşat kavramının Allah'ın kulunun fiilini kendi rızasına uygun şekilde yaratması anlamına gelen *tevfik* kelimesi ile de anlam yakınlığı bulunmaktadır. Fakat irşat, hem mümin hem de kâfire yönelik olduğu halde, tevfik sadece müminler için söz konusudur.¹⁰ *Tevfik* ve *hidayet*ten başka *davet*, *tebliğ*, *vaaz*, *nasihat*, *inzar*, *tebşir*, *tezkire*,¹¹ *tezkiye*, *tasfiye*, *tezhîb*, *tenbih*, *tavsiye*, *terbiye*, *emr-i bi'l ma'ruf* ve *nehy-i ani'l münker*, *adab-ı muaşeret*, *halkla ilişkiler* ve *beşeri münasebetler* gibi kavramlar da irşat manasında kullanılmaktadır.¹²

İrşat, bir propaganda aracı ve sırf tebliğ olmadığı gibi bir usul veya yöntem de değildir. Zira irşat, çeşitli metotlarla varılan neticeyi ifade etmektedir.¹³ Şu halde irşat, kişinin kazanılması, gönlünün fethedilmesi veya daha mükemmel bir merhaleye ulaştırılması demektir. Ayrıca herhangi bir kimseye müspet yönde tesir etmek de bir irşattır.¹⁴ Bu açıdan bakıldığında irşat bir süreçtir ve muhataplarının iç dinamiklerini harekete geçirerek, günlük hayatlarında olumlu değişikliklere sahip olmalarını amaçlar. İrşatta etkinlik ve verimlilik; amaçların gerçekçi ve isabetli belirlenmesi, belirlenen amaçları gerçekleştirecek yöntem ve tekniklerin uygun seçilmesi ve profesyonel şekilde uygulanarak değişimi sağlayacak psikolojik dinamiklerin harekete geçirilebilmesi ile gerçekleşir. Günümüzde problemlerin tespiti, müdahale yöntemlerinin belirlenmesi ve fırsatların iyi analiz edilebilmesi için irşadın tabiatının iyi anlaşılmasına ihtiyaç vardır. İrşat denilince sadece mekân olarak cami, muhatap olarak cami cemaati, usul ve vasıta olarak vaaz ve hutbe anlaşılmalıdır.

Nitekim Kur'an-ı Kerim'in irşat metodu incelendiğinde, insanın son derece kompleks ve parçalanmaz bütünlüğü dikkate alınarak, aynı ayet içerisinde bile birden çok metodu aynı anda kullanıldığını görmek mümkündür. Mesela, hem ikna, düşünme, tasvir, teşbih metotlarını hem kıssa, tekrar vb. metotları aynı ayette görmek oldukça yaygın bir durumdur.¹⁵ Hz. Peygamber'in de bilgili-bilgisiz, kadın-erkek, genç-yaşlı, sağlıklı-hasta,

⁹ Bekir Topaloğlu, "İrşad", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.22, İstanbul, 2000, s. 454.

¹⁰ Canbulat, a.g.md., s. 320.

¹¹ Abdurrahman Çetin, **Hitabet ve İrşad, Din Hizmetlerinde İletişim ve Güzel Konuşma**, Emin Yayınları, Bursa, 2011, s. 239.

¹² Süleyman Uludağ, **İslam'da İrşad**, Marifet Yayınları, İstanbul, 1995, s. 23.

¹³ Halim Karakaya, "İrşad'da Metod", **I. Din Şurası Tebliğ ve Müzakereleri (1-5 Kasım 1993)**, C. I, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1995, s. 154.

¹⁴ Uludağ, a.g.e., s. 23.

¹⁵ Mehmet Şanver, **Kur'an'da Tebliğ ve Eğitim Psikolojisi**, Pınar Yayınları, İstanbul, 2004, s. 125.

inan-ananmayan, dindar-fâsık gibi toplumu oluşturan nice kesimden her grup insana, koşulların gerektirdiği her alanda ve çeşitli usul ve yöntemler ile hitap ettiği bilinmektedir.

Buna göre din eğitimi ve irşat hizmetlerinde dini danışma ve rehberlik ilişkileri iki şekilde incelenebilir. Birincisi, din hizmeti veren din görevlilerine yönelik dini danışma ve rehberlik sorunlarının desteklenmesi, sorunları önlemede ve mevcutları çözmeye kendilerine rehberlik edilmesidir. Bu kapsamda din görevlilerine mesleki rehberlik yapılarak hizmetlerinde verimli ve etkili olmalarının sağlanmasıdır.¹⁶ Bu ihtiyaç başta eğitim merkezleri olmak üzere müftülüklerin uhdesinde gerçekleştirilen hizmet içi eğitim yoluyla karşılanmaya çalışılmaktadır. İkincisi ise din görevlileri tarafından topluma yönelik, sosyal hayatın birçok hizmet alanında din eğitimi ve irşat yöntemleriyle farklı şekillerde gerçekleştirilen din hizmeti faaliyetleridir. Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından, kendisine verilen görev doğrultusunda, gerek camilerde gerek cami dışındaki alanlarda topluma götürülen dini içerikli hizmetlerin tamamı, din hizmetleri kapsamında değerlendirilmektedir.¹⁷ Son dönemlere gelinceye kadar din hizmetleri genelde cami etrafında yapılan vaaz ve irşat programları, cenaze işleri ve ibadetlerin ifası gibi hizmetlerle sınırlı idi. Bu sınırlılığın birkaç önemli sebebi bulunmaktadır. Dine verilen anlama bağlı olarak din hizmetlerinin sınırlarının oldukça dar tutulması ve kadro yetersizliği bunların başında gelmektedir.¹⁸

Bugün din eğitimi ve irşat hizmetlerini iki şekilde ele alabiliriz. Birincisi, cami merkezli din eğitimi ve irşat hizmetleri. İkincisi ise cami merkezli olmakla birlikte topluma yayılmaya çalışan din eğitimi ve irşat hizmetleri.

1.1.1.1. Cami Merkezli Din Eğitimi ve İrşat Hizmetleri

Din eğitimi ve irşat hizmetleri yoluyla toplumun aydınlatıldığı mekânların başında camiler gelmektedir. Önemli bir bilgi aktarımı ve iletişim mekânı olan camiler, ibadet

¹⁶ Bulut, a.g.e, ss. 82-83.

¹⁷ Saffet Sancaklı, “Değişen ve Gelişen Sosyal Hayatta Din Hizmetlerini Yürütenlerin Misyonu ve Nitelikleri”, **I. Din Hizmetleri Sempozyumu (3-4 Kasım 2007)**, C.I, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2008, s. 345.

¹⁸ Mustafa Tekin, “Toplumsal Kapsamı Bağlamında Din Hizmetleri Üzerine Bir Karşılaştırma: Türkiye ve İngiltere Örneği”, **I. Din Hizmetleri Sempozyumu (3-4 Kasım 2007)**, C.I, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2008, s. 542.

mekânı olmanın yanında hutbe, vaaz ve cami dersleri¹⁹ gibi etkinlikler yoluyla her kesimden toplumun aydınlatıldığı din eğitimi ve irşat merkezleridir. Çünkü camilerde bir yılda okunan 54 hutbe ve ondan çok daha fazla sayıda verilen vaaz yeterli olmamakla birlikte, ülkedeki cami sayısı²⁰ ve cemaatin iştiraki dikkate alındığında azımsanmayacak bir boyuttadır. Camiler toplu ibadet mekânları olmanın yanında vaaz, hutbe ve cami dersleri gibi eğitim-öğretim faaliyetlerine ek olarak dini bilgi düzeyinin yükselmesine, ahlaki-manevi alanda gelişmeye, sosyal uyum ve beraberliğin sağlanmasına yardımcı olunan kültür merkezleridir.²¹ İnsanların tahsil durumları ne olursa olsun, her kademedeki eğitim kurumlarının bir devamı ve tamamlayıcısı konumundaki halk eğitim merkezleridir.²² Dini gelişimin desteklendiği bireysel, ailevi ve sosyal sorunlara rehberlik edilen dini danışma ve rehberlik merkezleridir. Keza Kur'an kursları da önemli din eğitimi ve irşat merkezlerindedir.

Cami merkezli din hizmetleri; müftü, vaiz, imam-hatip, müezzin-kayyım vb. din görevlileri tarafından genellikle vaaz, hutbe, cami dersleri ve Kur'an eğitimi gibi yerleşik irşat usulleri ile ifa edilmektedir. Cami içi yaygın din ve irşat hizmetlerine, namazlardan önce ya da sonra gerçekleştirilen Kur'an-ı Kerim tilaveti, tesbihat, dua, bayram ve kandil özel programları, mukabele, mevlit gibi cemaatin huzur ve huşu içerisinde manevi haz duyarak ibadetlerini yerine getirmelerine yönelik diğer cami içi faaliyetler de eklenebilir. Diyanet İşleri Başkanlığı camilerin ve cami hizmetlerinin daha etkin bir hale getirilebilmesinin din görevlilerinin dini-mesleki bilgi birikimi yanında sosyal açıdan da daha aktif görevlere yönelmeleriyle mümkün olacağını belirttiği 2007 Genelgesinde riayet edilmesi gereken hususları açıklamıştır.²³

¹⁹ Bkz. Diyanet İşleri Başkanlığı 06.08.2007 tarihli Genelgesi, Madde 13; Pehlul Düzenli, "Yaygın Din Eğitimi Açısından Cami Dersleri", **Yaygın Din Eğitimi Sempozyumu (30 Mart-01 Nisan 2012)**, C. II., Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2013, ss. 11-34.

²⁰ 2012 yılı itibarıyla Türkiye'de cami sayısı: 84.684'tür. **Diyanet İşleri Başkanlığı 2012 Yılı İstatistikleri**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2013.

²¹ Ramazan Altıntaş, "Cami Odaklı İrşad Hizmetlerinin Niteliği Nasıl Artırılabilir?", **I. Din Hizmetleri Sempozyumu (3-4 Kasım 2007)**, C.I, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2008, s. 234.

²² Ahmet Akın, "Cami İçi Din Hizmetleri", **I. Din Hizmetleri Sempozyumu (3-4 Kasım 2007)**, C. I, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2008, s. 246.

²³ Bkz. Diyanet İşleri Başkanlığı 06.08.2007 tarihli Genelgesi, Madde 33.

1.1.1.2. Cami Dışı Din Eğitimi ve İrşat Hizmetleri

Cami dışı din hizmetleri de Diyanet İşleri Başkanlığının asli ve en önemli görevleri arasında yer almaktadır. Diyanet İşleri Başkanlığı özellikle vaaz ve hutbe gibi klasik irşat usulleriyle cami içinde yürüttüğü din hizmetlerini, cami dışında sempozyum, seminer, panel ve konferanslar yoluyla sürdürmektedir. Bu tür organizasyonlar vaaz ve hutbeler kadar yaygınlık arz etmemekle birlikte, cami dışı din hizmetlerinin önemli bir bölümünü teşkil etmektedir. Cami dışı din hizmetleri kapsamında vatandaşlar, anlayamadığı ya da tereddüt ettiği konuları gerek yüz yüze, gerek telefon ve internet aracılığıyla ya da yazılı olarak başkanlığa veya müftülüklerimize yönelttiğinde sorularına cevap alabilmektedirler. Bu amaca yönelik Başkanlık ve Müftülüklerin internet sitelerinde “Dini Sorular” sayfası ve “Alo Fetva Hattı 190” hizmet vermektedir.

Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından hazırlanan süreli, basılı, sesli ve görüntülü dini yayınlar, radyo ve televizyonlarda dini ve ahlaki muhtevalı konuşmalar, Kutlu Doğum Haftası ve Camiler ve Din Görevlileri Haftası münasebetiyle yapılan etkinlikler, ceza infaz kurumları ve tutukevlerinde mahkûm ve tutuklulara yönelik vaaz ve irşat hizmetleri, hastanelerde yatarak tedavi gören vatandaşlara yönelik bir dönem devam eden din ve moral hizmetleri, huzurevleri, sığınma evleri, yetiştirme yurtları gibi sosyal hizmet kurumlarında yapılan etkinlikler ile müftülük bünyelerinde oluşturulan Aile İrşat ve Rehberlik Bürolarının gerçekleştirdiği faaliyetler günümüzde Diyanet İşleri Başkanlığının daha yaygın ve verimli bir düzeye getirme gayreti içinde olduğu din eğitimi ve irşat hizmeti alanlarıdır.

Ayrıca her yıl hac ve umre ziyaretleri çerçevesinde yapılan dini rehberlik ve irşat hizmetleri de bunlar arasında önemli bir yer tutmaktadır. Zikredilen cami merkezli ya da cami dışı alanlarda, din eğitimi ve irşat hizmetlerinin bir parçası olan vaaz, hutbe, cami dersleri, Kur’an öğretimi gibi uygulamalar çoğunlukla yetişkinlere yönelik bir hizmet olarak düzenlense de, bunların hedef kitlesi arasında çocuk ve gençlerin de bulunduğu bir gerçektir.

1.1.2. Din Eğitimi ve İrşat Hizmetlerinde Hedef Kitleler

Psikolojik açıdan insan, doğumundan itibaren hayatı boyunca öğrenme, tecrübe etme ve anlamlandırma süreci içindedir. Duyan, düşünen canlı bir varlık olarak insan, hayatının her safhasında çeşitli problemlerle karşılaşmakta ve rehberliğe ihtiyaç

duymaktadır. Bir başka ifade ile sosyal ve fiziksel çevrede yaşayan insanın gelişimi ve olgunlaşması hayat boyu devam etmektedir.²⁴ Yaş, dini tecrübenin ve dini davranışın sıklığını, gerçekliğini ve mahiyetini belirlemesi açısından önemli bir kavramdır. Bu sebeple din psikolojisiyle ilgilenenler yaş ile din arasında bağlantılar kurarak çeşitli araştırmalar yapmışlardır.²⁵ Gelişim özellikleri bakımından birbirinden farklı çeşitli evreler vardır. Bunlar genel olarak çocukluk, gençlik (ergenlik), yetişkinlik ve yaşlılık evreleridir.

1.1.2.1. Çocuklar

Dini danışma ve rehberlik hizmetlerinin önemli bir hedef kitlesini oluşturan çocukluk dönemi, kendi içerisinde genellikle bebeklik (0-2 yaş), ilk çocukluk (3-6 yaş), son çocukluk (7-12 yaş) ve erinlikle başlayan dönem (12 ve üzeri yaş) olarak dört bölümde ele alınmaktadır.²⁶ Günümüzde çocukların ruh sağlıkları yerinde ve insani vasıflara sahip bireyler olarak yetişmeleri için daha fazla çaba sarf edilmektedir. Artık çocuğun dünyasına girilmiş, onun ruhunun zenginliği anlaşılmaya başlanmıştır. Yapılan çalışmalar çocukluk yıllarında kazanılan davranışların büyük bir kısmının yetişkinlikte, bireyin kişilik yapısını, alışkanlık, inanç ve değer yargılarını biçimlendirdiğini ve sağlam bir kişiliğin temelini ilk çocukluk yıllarında atılabileceğini göstermiştir.²⁷

Ülkemizde çocukların gelişim süreçlerinde din, çoğu zaman yön verici öğütler, emir ve yasaklar, ezberlenmesi ve söylenmesi gereken kurallar bütünü olarak ele alındığından çocukların gelişiminde, beklenen olumlu etkiyi yapamamaktadır. Hâlbuki din, ilmihal bilgilerinden ibaret değildir. O sadece korku ve sevgiyle de açıklanamaz. Dinin sadece bilgi veren boyutu görüldüğünde akla önem verilmekte ve psikolojik yön ihmal edilebilmektedir. Bazı durumlarda da bilgi veren yönün aleyhine olacak şekilde ahlak ve duygu ön plana çıkarılmaktadır ki, böyle tek yönlü bakış açıları çocuklar için sakıncalıdır.

İsmail Hakkı Baltacıoğlu din olgusunun farklı motiflerinin göz önünde bulundurulması gerektiği fikri üzerinde durarak şöyle demektedir: “Şimdi öyle bir din dersi, din kitabı, din konferansı, cami vaazı düşünün ki, İslam dinini hem akıl hem gönül

²⁴ Hökelekli, **Psikolojiye Giriş**, s. 21.

²⁵ Bkz. Ali Ulvi Mehmedoğlu, **Din ve Kişilik**, Dem Yayınları, İstanbul, 2004, s. 85.

²⁶ Murat Yıldız, **Çocuklarda Tanrı Tasavvurunun Gelişimi**, İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, İzmir, 2007, ss. 90-91.

²⁷ Mualla Selçuk, **Çocuğun Eğitiminde Dini Motifler**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1991, s. 13.

dini olduğunu bildiren Kur'an ayetleriyle göstermiş olsun. Böyle bir din anlayışının din kişiliği, randımanı böyle olmayanla bir midir? Verdiğimiz eğitim sonunda çocuklarımız din kişiliği edinebilmişler midir? Bütün evrenleri yoktan var eden bir yaratıcının var olduğuna inanıyorlar mı? Kur'an'ın en büyük, en yeni din kitabı olduğuna inanıyorlar mı? Muhammed'in sözü özü doğru en büyük adam, en büyük tanrı elçisi olduğuna inanıyorlar mı? İslam dininin doğruluk, iyilik, güzellik, dini olduğuna inanıyorlar mı?... Bütün bunlara inanmakla kalmayıp, doğru, iyi, güzel yaşamayı istiyorlar mı? Bütün bunları istemekle de kalmayıp doğru, iyi, güzel yaşıyorlar mı?"²⁸

Baltacıoğlu'nun işaret ettiği sorulara olumlu cevap vermek için gelişim özellikleri, ilgi ve ihtiyaçları göz önünde bulundurularak çocuklara yönelik dini danışma ve rehberlik hizmetlerinde kullanılabilecek dini motiflerin neler olabileceği, çocuk gelişiminin hangi evrelerinde nasıl bir dini muhtevaya hazır olduğunun bilinmesi gerekir. Çünkü çocuklar doğuştan hazır bir ahlaki yapıya sahip olarak dünyaya gelmezler. Buna göre ahlak gelişimi kalıtımla getirilen niteliklerin olgunlaşmasıyla değil, bireyin çevresi ile gelişmekte olan ruhsal yapısının etkileşimi sonucu gerçekleşmektedir.²⁹ Sosyal öğrenme kuramına göre de sosyalleşme sürecindeki ilk önemli aşama, bireyin etrafını gözlemlemesi ve taklit etmesidir. Bu, dinî inanma açısından değerlendirilecek olursa, bazı istisnaları olmakla birlikte, başta ailesi olmak üzere kişinin karşılaştığı ilk sosyal çevrenin, özellikle de ebeveynin onun dinî eğilimlerini belirlemede en önemli etkiye sahip olduğu söylenebilir.³⁰ Kur'an-ı Kerim'de, kâfirlere; “‘Allah’ın indirdiğine uyun’ denildiğinde, ‘Hayır, biz yalnız atalarımızdan gördüğümüz inanç ve eylemlere uyarız’ diye cevap verirler...”³¹ denilmektedir. Yine başka bir ayette; “Onlara ‘Allah’ın indirdiğine ve elçisine gelin’ denildiğinde, ‘Atalarımızdan gördüğümüz inançlar ve fiiller, bizim için yeterlidir’ diye cevap verirler...”³² denilir. Burada, insanların çevresinde hazır buldukları inanç kalıplarına uymalarının daha kolay ve sıradan bir davranış olduğu Kur'an'ın anlatımında görülmektedir. Hz. Peygamber, çocuğun ahlaki yapısı, kişiliği ve tutumları üzerinde kalıtım ve çevrenin etkisini “Her doğan çocuk fitrat üzere doğar. Sonra anne-babası onu

²⁸ Selçuk, a.g.e., s. 15.

²⁹ Hayati Hökelekli, **Çocuk, Genç, Aile Psikolojisi ve Din**, s. 12.

³⁰ Ralph W. Hood, Jr., Bernard Spilka, Bruce Hunsberger & Richard Gorsuch, **The Psychology of Religion: An Empirical Approach**, Guildford Press, New York, 1996, pp. 72-74.

³¹ Bakara, 2/170. (Muhammed Esed Meali)

³² Maide, 5/104. (Muhammed Esed Meali)

Hıristiyan, Yahudi, Mecusi yapar”³³ hadisi ile özlü şekilde açıklamaktadır. İnsan kalıtsal (fitrat) olarak bir takım özelliklerle dünyaya gelmektedir. Fakat bu özelliklerin nasıl şekil alacağı eğitim, rehberlik ve çevre faktörleri tarafından belirlenmektedir. Masum ve temiz yaratılışlı, inanmaya hazır insan yavrusunun, anne-baba modeline göre bir dini kişilik geliştireceği Hz. Peygamberin bu konudaki öğretisinin esasını oluşturmaktadır. Çocukların sevgi ve güvenini kazanma ve onlara yetişkin bir insan seviyesinde değer verip, ilgi gösterme O’nun çocuklarla iletişimindeki ana unsurlardır.³⁴

Çocuklara yönelik dini danışma ve rehberlik çoğunlukla ailede, okulda ve camilerde gerçekleşmektedir. Camilerde yapılan irşat ve rehberlik her yaş ve öğrenim düzeyinden herkese açıktır. Kişilerin birbiriyle ve din görevlileriyle etkileşimi, gerek bilgi gerekse duygu boyutlarında çocukların gelişimlerini etkilemektedir. Bu sebeple dini danışma ve rehberlik açısından çocukluk yılları, dini gelişim, bu gelişmeyi etkileyen faktörler, çocukların zihinlerinin ve ruhlarının ne türlü bir rehberliği kabul edebileceğine yönelik kuramlar, yöntemler geliştirilmesi, hangilerinin yararlı hangilerinin zararlı olduklarının tespiti gibi konularda gelişmeye açık önemli ve özel bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır.

Din psikologlarına göre, çocukluk devresinde henüz benlik şuuru uyanmadığı, ruhi ve bedeni güçler soyut ve aşkın gerçekleri algılama ve kavrama konusunda yeterli bir kabiliyet kazanmadığı için dini yaşayış çok dar sınırlar içinde seyrederek.³⁵ Allport’a göre çocuk, kendi zayıf yeteneklerinin farkında olarak tanrı algılamasını buna göre şekillendirmektedir. Anne babasından daha güçlü, zengin bir kişi, kral, bazen de yaşlı bir adam gibi hayal edebilmektedir.³⁶ Ancak, çocukların tanrı tasavvurunda da, içinde yaşadıkları kültürün önemli etkileri bulunmaktadır. Allport’un değerlendirmesinde olduğu gibi, Hıristiyan kültüründe yetişen çocukların, insan benzeri tanrı algılamaları yaygın iken, bu tür algılama biçiminin İslam kültürü içerisinde yaşayan çocuklarda daha az olduğu anlaşılmaktadır.³⁷ Çocukların tanrı tasavvurları hakkında sorduğu sorular dini danışma ve

³³ **Buhari**, Cenaiz, 92; **Ebu Davut**, Sünne, 17; **Tirmizi**, Kader, 5.

³⁴ Hayati Hökelekli, **İslam Psikolojisi Yazıları**, Dem Yayınları, İstanbul, 2009, ss. 282-287.

³⁵ Hayati Hökelekli, Ergenlik Çağı Gençlerinin Dini Gelişimi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Bursa, 1983, s.138.

³⁶ Gordon W. Allport, **Birey ve Dini**, çev. Bilal Sambur, Elis yayınları, Ankara, 2004, s. 49.

³⁷ Kerim Yavuz, **Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1983, ss. 174-176.

rehberlik açısından oldukça önemlidir. Bu nedenle çocukların sorularını, seviyelerine uygun şekilde cevaplandırmak ve hepsinden önemlisi onların dini gelişimine yardımcı olmak amacıyla dini danışma ve rehberlik hizmetlerinde, çocukların genel gelişim özellikleri, dini duygu, kişilik ve ahlaki gelişimi, dinin bunlar üzerindeki etkileri hakkında³⁸ yeterli bilgi ve donanıma sahip olmak gerekir.

Bazı psikolog ve eğitimciler çocukların dini muhtevalı sorularının ve fikirlerinin derin bir önemi ve dini anlamı olduğunu kabul etmezler.³⁹ Onların görüşüne göre bu sorular genel bir merak sonucu ortaya çıkmaktadır. Her ne kadar bu sorular genel bir merak sonucu olsa da çocuğun, varlığın sırları hakkında soru sormaya başlamasında anne, baba, eğitimciler ve dini rehberler için pek çok fırsatlar olsa gerektir. Bununla birlikte çocukların dini muhtevalı sorularına cevap vermek bazen zor olabilmektedir. Anne, baba, öğretmen ve dini rehberlerin bu tür sorulara cevap verebilmeleri için çocuğun psikolojik gelişim özelliklerini ve geçmiş yaşantısını iyi bilmeleri gerekmektedir. Ayrıca çocuğun din hakkındaki düşünce tarzını anlamak da önemlidir. Bunun için yetişkinlerin, çocuğa karmaşık gibi görünen meseleleri kolaylaştırmaları ve soruları cevaplarırken bu cevapların, onun psikolojik gelişimine uygun bir seviyeye indirgemeleri gerekmektedir.

Çocuğun din hakkında sorduğu, saçma ya da konuyla ilgisiz gibi görünen soruları anlayışla karşılanmalıdır. Çünkü bu sorular çocuğun gelişim basamaklarını ortaya koymaktadır. Bu tür olgunlaşmamış ve ham fikirlerin gelişmesinde çocuğa yardım etmede, dini danışman ve rehberlere önemli görevler düşmektedir. Dini pedagojik formasyonu olan ve çocuğun duygusal sorunlarına eğilebilecek yeterliliğe sahip olan din görevlileri, çocuğun sorularına daha uygun cevaplar vererek, yeterli tecrübeler kazandırarak onun dini fikirlerinin oluşmasında daha çok yardımcı olabilirler. Çünkü çocuk, duygusal ve sosyal gereksinimlerini ifade etmede bazen kendini engellenmiş hisseder; onları inkâr etme ve

³⁸ Bkz. Hayati Hökelekli, **Değerler Psikolojisi ve Eğitimi (Ailede, Okulda, Toplumda)**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011; Kerim Yavuz, **Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1983; Beyza Bilgin, **İslam ve Çocuk**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1991; Murat Yıldız, **Çocuklarda Tanrı Tasavvurunun Gelişimi**, İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, İzmir, 2007; Mehmet Emin Ay, **Çocuklarımıza Allah'ı Nasıl Anlatalım?**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2013; Yurdagül Mehmedoğlu, **Okul öncesi çocuklarda Dini Duygunun Gelişimi ve Eğitimi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2009; Atalay Yörükoğlu, **Çocuk Ruh Sağlığı**, İş Bankası Yayınları, Ankara, 1980.

³⁹ M. Akif Kılavuz, "Çocukların Dini Soruları", **Diyanet Avrupa Aylık Dergi**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, Ekim 2009, s.17.

abartma eğilimini gösterir.⁴⁰ Bu durumda din, dini rehberlik hizmetleri kanalıyla sorunları iyileştiren bir yardım aracı olarak görülebilir.

Sonuç olarak, her ne kadar çocuğun dine ilgisi ve uygulamaları başlangıçta çevresindekileri taklitten pek öte gitmese de, bu taklit, gelecekte çocuğun dini özümsemesi ve dinî pratikleri birer alışkanlık haline getirmesinde temel teşkil edecektir. Yetişkin kişiliği, bireyin ilk yaşantılarından büyük ölçüde etkilendiğine göre⁴¹ çocukluk çağı, dini danışma ve rehberlik açısından küçümsenemeyecek bir dönemi kapsamaktadır.

1.1.2.2. Gençler

Gençlik (ergenlik), çocuklukla yetişkinlik arasında kalan bir ara dönemdir. Bu döneme ergenlik dönemi denir. Çeşitli gençlik kuruluşlarının tanımlarına göre ergenlik yaşı 12 ile 25 yaşları arasında değişiklik göstermektedir. Bu dönem buluş veya ergenlik başları (11-14/15 yaş), ergenliğin ortaları (14-16/17 yaş) ve ergenliğin sonları (16/17-21 yaş) şeklinde üçe ayrılmaktadır.⁴² Biyolojik bazı değişmelerle fiziksel olarak çocukluktan çıkma yanında, bu dönemin kendine has psikolojik gelişmeleri beraberinde getirdiği bilinmektedir. Ergenlik yılları sosyal gelişme ve intibak için en uygun bir dönem olarak kabul edilir. Çocukluk döneminde var olmayan ve bu dönemde yaşanan zihinsel gelişme sayesinde genç, bazı metafizik ve dinî konularla ilgilenmeye başlar, böylece şuurlu bir inanç gelişimi dönemine girmiş olur.⁴³ Dini açıdan ergenlik çağı “dini uyanış” veya “dine dönüş” çağı olarak nitelenebilir. Bu dönem kişinin gerçeği ilk defa şuurlu, anlaşılır, açık-seçik anlamaya başladığı dönemdir. Bu dönemde kazanılan yüksek sentezlere erişebilme gücü, gelişen ve genişleyen duygu ve heyecanlar, ergende sağlam bir dünya görüşüne sahip olma ihtiyacını ortaya çıkarır ve bu onun dine yönelişinde önemli bir görev icra eder.⁴⁴ İslam dini de, insanın dinsel sorumluluk başlangıcını ergenlikle başlatmakta, fakat sorumluluk çağına gelmeden önce aileye, bireyi bu dönem öncesinde dinî konularda hazırlama görevi yüklemektedir.

⁴⁰ Jeff Mc. Whirter-Nilüfer Voltan Acar, **Çocukla İletişim**, 2.b., Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 2005, s. 9.

⁴¹ Lee Salk, **Çocuğun Duygusal Sorunları: Bebeklikten Yetişkinliğe**, 2.b., Remzi Kitabevi, İstanbul, 1982, s. 10.

⁴² Adnan Kulaksızoğlu, **Ergenlik Psikolojisi**, 10.b., Remzi Kitabevi, İstanbul, 2008, ss. 29-30; Atalay Yörükoğlu, **Gençlik Çağı: Ruhsal Sağlığı ve Sorunları**, 3.b., İş Bankası Yayınları, Ankara, 1986, s. 3.

⁴³ Hökelekli, **Din Psikolojisi**, ss. 265-266.

⁴⁴ Hökelekli, a.g.t, s.138.

Bununla beraber ergenlik dönemi tabiatı itibarıyla sorunlu, bunalımlı bir hayat devresi olarak bilinir ve kabul edilir. İlk olarak Erikson tarafından dile getirilen şekilde gençler, bir “kimlik bocalaması” ya da “bunalımı” sürecini yaşamaktadır. Vücuttaki fizyolojik değişiklik ve hormonal salgılar, kişide bir huzursuzluk meydana getirmektedir. Bunun sonucu olarak, insanda hareket etme eğilimi belirmektedir. Diğer bir ifadeyle hormon salgısı sonucu ortaya çıkan endişe, ödünleyici tepkiler meydana getirmektedir. Ancak çocukluktan ergenliğe geçerken beliren ruh sarsıntısı, bezlerin salgılarının artmasıyla açıklanamaz. Bu salgılar davranışın doğması için şarttır fakat yalnız başına ruhsal sarsıntıyı ve huzursuzluğu açıklamada yeterli değildir.⁴⁵ Bunun temelinde hızla değişen ve gelişen toplum şartları içerisinde bir birine zıt rol beklentileri ve çoklu tercihler karşında kalmaları ile sosyal yapıların onlara zorla dayattığı yaptırımların varlığından söz edilmektedir.⁴⁶ Adler’e göre insanın ruhi bakımından gelişmesi tamamen sosyal şartlara bağlıdır.⁴⁷ Bireyin ergenlikte yaşadığı değişim ve buna bağlı sorunlar da, toplumsal yapının şekillendirdiği algılama ve beklentiler nedeniyle kültürden kültüre bazı değişiklikler göstermektedir. Bundan dolayı ergenlik dönemini, bireyin yaşadığı sosyo-kültürel atmosferden ayrı değerlendirmek eksik olacaktır.⁴⁸ Gençlik dönemi, insanın pek çok psikolojik, sosyal, ekonomik ve ahlaki sorunlarla baş etmek zorunda olduğu zorlu bir dönemdir. Şüphesiz bu durumun, gençlik döneminin gelişim özellikleriyle doğrudan ilgili olan bir yanı vardır. Fakat günümüzde gençlik dönemi sorunlarının birçoğu modern çağın insan anlayışı, toplum görüşü ve kültür yapısının eşlik ettiği, gençliğin dışında oluşan faktörler kümesiyle daha yakından ilgilidir.⁴⁹ Ülkemizde son iki yüzyılda çok köklü toplumsal ve kültürel değişimler yaşanmıştır. Modern yaşayış biçiminin maddeci bir dünya görüşü üzerine kurulmuş olması, manevi değerlerin yaşanmasını zorlaştırmıştır. Bütün geleneksel kurum ve yapıları içine alan bu değişim, uyumsuzluk ve çatışmaları da beraberinde getirmiştir. Değişen toplum düzeni içinde farklı rol beklentileri ve bu değişime paralel biçimde değişime zorlanan gençler ruhsal bir gerilim ortamında kimlik arayışlarını

⁴⁵ Refia Uğurel Şemin, **Gençlik Psikolojisi**, 3.b., Remzi Kitabevi, İstanbul, 1992, ss. 86-87.

⁴⁶ Hökelekli, **Çocuk, Genç, Aile Psikolojisi ve Din**, ss. 71-72.

⁴⁷ Alfred Adler, **İnsanı Tanıma Sanatı**, 4.b., Dergah Yayınları, İstanbul, 1985, s. 239.

⁴⁸ Selim Eren, “İnanç ve Sosyo-Kültürel Çevre Etkileşimi”, **C.Ü.İ.F.D.**, C. XI, S.1, Sivas, 2007, s. 149.

⁴⁹ Turgay Gündüz, “Ergenlik Dönemi Din Eğitimi”, **Etkili Din Öğretimi**, ed. Şaban Karaköse, TİDEF Yayınları, İstanbul, 2012, s. 94.

sürdürmek durumunda kalmıştır.⁵⁰ Yaşanılan süreç, kişiliğin kazanılmasında sosyal faktörlerin rolünü göstermesi bakımından oldukça ilgi çekicidir.

Gençlerin kişisel gelişim özellikleri de dini danışma ve rehberlik açısından son derece önemlidir. Zira hangi toplumda olursa olsun ergen, çağına özgü olan duygu, düşünce, tutum, davranış ve eylem içindedir. Temel özellikleri duygusal coşku ve taşkınlık, çabuk kurulan ve bozulan ilişkiler, kolay etkilenme, toplum içinde sevilme, ilgi çekme, rol sahibi olma çabası biçiminde özetlenebilecek olan gençlik çağı,⁵¹ gelişim aşamaları içinde en fazla dini danışma ve rehberliğe ihtiyaç duyulan dönemdir. Çünkü nitelikçe kişiliği kararsız bir yapı gösteren genç, haz ve elemi birbiri ardınca yaşamaktadır. Birbirine zıt bu ruh halleri, ergenlik döneminde kişinin davranışını önceden kestirmenin zorluğunu göstermektedir. Bunun için, ergenin kişilik ve organik gereksinmelerini anlamak önemlidir. Sevgi ihtiyacı, birine ait olma ihtiyacı, bağımsızlık ihtiyacı, başarılı olma ihtiyacı, takdir edilme ihtiyacı, hayatı tümü içinde kavrayan bir felsefe ihtiyacı nedeni ile genç, devamlı surette bir rehberliğe ihtiyaç duymaktadır. Bu rehberlik ona davranışını belirlemek için bir ölçü sağlamakta ve karar alırken temel vazifesi görmektedir.⁵²

Hökelekli'nin de vurguladığı gibi, günümüzde dini danışma ve rehberliğin dinamik bir muhatap kitlesi olması bakımından gençlik, kendileri üzerinde etkisini oldukça fazla hissettiren hazcı, cinsel konularda kural tanımayan, aşırı tüketimci, her türlü kazancın mubah görüldüğü, bireyin yaşamında hiçbir değere yer verilmeyen bir hayat anlayışının meydan okumasıyla karşı karşıyadır. Genç bireyler açısından riskli bir durum oluşturan bu tür tehditlerin üstesinden gelmesinde din, gençlerin parçalanmış benlikler yerine sağlıklı ve bütünleşmiş benlikler oluşturmasında olumlu işlev görmektedir.⁵³ Sağlıklı birey ve toplum oluşturmadaki bu önemli işlevi etkin hale getirmek, tabii ki günümüz bilimsel verilerinin dikkatle değerlendirilmesi ve gencin psikolojik yapısına uyarlanmış rehberlik hizmetiyle mümkün olabilecektir. Dolayısıyla gençlere yönelik dini danışma ve rehberlik hizmetleri, onların karşı karşıya olduğu sosyo-kültürel koşullar yanında ergenlik dönemi ve genel gelişim özellikleri, dini şüphe ve tereddütlerin oluşumu ve yapıları, gençlerin dini

⁵⁰ Hayati Hökelekli, "Gençlik ve Din", **Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi**, ed. Hayati Hökelekli, Dem Yayınları, İstanbul, 2006, ss. 12-14.

⁵¹ Ömer Faruk Söylev, "Gençleri Dine Yaklaştıran ve Dinden Uzaklaştıran Sosyal Sebepler", **Diyanet İlmî Dergi**, C. XXXVI, S. 4, Ankara, 2010, s. 31.

⁵² Şemin, a.g.e., s. 100.

⁵³ Hökelekli, "Gençlik ve Din", ss. 22-23.

gelişiminde sevgi ve korku motiflerinin etkinliği, inanç-benlik saygısı ilişkileri, dini başa çıkma yöntemleri gibi konularda⁵⁴ da belirli düzeyde yetkin olmayı gerekli kılmaktadır.

1.1.2.3. Yetişkinler

Psikoloji ve eğitim bilimleri önce çocukluk dönemi ile ilgili araştırmalara başlayarak bir bakıma çocukluk dönemini keşfetmiştir. Daha sonra ergenlik ve gençlik dönemi ile ilgili araştırmalara hız verilmiştir. 1920'lerden beri de, dünyanın pek çok yerinde yetişkin eğitimi giderek artan bir şekilde ilgi görmeye başlamıştır. "Hayat Boyu Eğitim ve Öğrenme" kavramı yetişkinlik öncesi eğitim ve yetişkinlik eğitimi arasındaki sürekliliği devam etmesine imkân sağlamıştır.⁵⁵ Gerek bilim ve teknolojik alanlardaki gelişmelerin gerekse sağlık alanındaki gelişmelerin bir neticesi olarak artık günümüzde belirli bir yaşa kadar verilen eğitim ve öğretim yeterli görülmemekte, hayat boyu devam eden bir eğitim öğretim süreci zorunlu hale gelmektedir. Bu gelişmeler yetişkin eğitimi konu edinen yeni bir disiplin meydana getirmiştir. Andragoji; yetişkinin fiziksel ve psiko-sosyal gelişim özelliklerini araştıran, onun eğitimi ile uğraşan ve ilgili metot ve teknikler ortaya koyan bir disiplin dalıdır.⁵⁶ Çocukların gelişim süreçlerini esas alan eğitim modeli yaklaşımları ile yetişkinlere yönelik eğitim modeli yaklaşımları arasında önemli farklar vardır. Bunlardan çocuklara yönelik olana *pedagojik* öğretim, yetişkinlere ya da halka yönelik olana *andragojik* öğretim denilmektedir. Diğer bir ifadeyle pedagojik dini iletişimin öznesi her yönüyle çocuk iken andragojik dini iletişimin öznesi gelişim ilkeleri bakımından ve psikolojik olarak yetişkin kabul edilen insandır.⁵⁷

Psikologlara göre yetişkinlik, ergenlik ve gençlik yıllarını izleyen ve hayatın sonuna kadar devam eden dönemin genel adıdır. Kendi içinde "ilk yetişkinlik", "orta yaş" ve "yaşlılık" olmak üzere üç farklı gelişim safhası olarak incelenir.⁵⁸ Yetişkin insanın, özel ve oldukça tutarlı bir kişiliği olan karmaşık bir varlık olduğu kabul edilir. Yetişkinlikteki

⁵⁴ Bkz. M.J.Gander-H.W.Gardiner, **Çocuk ve Ergen Gelişimi**, (ed) Bekir Onur, İmge Kitabevi, Ankara, 1993; Münir Koştaş, **Üniversite Öğrencilerinde Dine Bakış**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1995; Sami Şener, **Türkiye'de Gençlik Olayı**, Timaş Yayınları, İstanbul, 1991; Z. Bengi Semerci, **Ergen Sağlığı (Aileler ve Ergenler İçin)**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2007; Atalay Yörükoğlu, **Gençlik Çağı (Ruhsal Sağlığı ve Sorunları)**, İş Bankası Yayınları, Ankara, 1986.

⁵⁵ M. Akif Kılavuz, "Kur'an Kursları ve Yetişkin Din Eğitimi", **Etkili Din Öğretimi**, ed. Şaban Karaköse, TİDEF Yayınları, İstanbul, 2012, s. 121.

⁵⁶ Mustafa Köylü, "Yetişkin Eğitimi: Tanımı, Alanı ve Tarihi Gelişimi", **Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi**, S.5, İstanbul, 1998, s. 175.

⁵⁷ Suat Cebeci, **Öğrenme ve Öğretme Süreçlerinde Dini İletişim**, İz Yayıncılık, İstanbul, 2003, s.138.

⁵⁸ Hökelekli, **Din Psikolojisi**, s. 281.

kişilik özelliklerinin ve davranışlarının çoğunun sosyo-kültürel çevreden ve gündelik hayattan etkilendiği konusunda görüş birliği vardır.

Allport'a göre yetişkinlik dönemi (20 ve 30'lu yaşlar) insan hayatının en problemlili dönemidir. Çünkü bu dönemde beklentilerin gerçeklerle uyuşmadığı fark edilir ve bu düşünceler kişiyi kaygı ve uyumsuzluğa iter.⁵⁹ İlk yetişkinlik dönemi “hayatın en az dindar olunan safhası” olarak tanımlanmakla birlikte bazı araştırmalar 30 yaşından sonra dini uygulamalarda sürekli bir artışın varlığını ortaya koymuştur.⁶⁰ Orta yaş döneminde “orta yaş krizi” Jung gibi bazı psikologların ilgisini çeken bir konu olmuştur. Bu dönemde kişi önemli psikolojik değişiklikler yaşamaktadır. Orta yaş dönemi bir anlamda kişinin kendi kendisiyle hesaplaşma dönemidir. Çoğu zaman kişinin kendisiyle girdiği bu hesaplaşma tatminkâr bir sonuca ulaşmaz. Mevcut hayat yapısı, ulaşılmak istenen şeyleri elde etmede yeterli olmadığı zaman, aradaki çelişki çok büyük ölçülere varabilmekte ve kişi hayal kırıklığına ve ümitsizliğe düşmektedir.⁶¹

Bu dönemin bir diğer özelliği de tasavvufi (mistik) hidayetlerin bu dönemde vuku bulmasıdır. Birçok kişi bu dönemde sıradan dini hayattan dini arzunun üstün olduğu davranışa doğru gelişme göstermektedir. Diğer bir ifadeyle geleneksel dini hayattan, daha içten tasavvufi bir hayata geçiş yapmaktadır. Yetişkinlik dönemindeki kişilerde dini hayatın çeşitli boyutları ile psiko-sosyal ilişkileri ve bu ilişkilerin yaşa bağlı olarak ne gibi farklılıklar gösterdiği dini danışma ve rehberlik uygulayıcıları tarafından iyi bilinmelidir. Zira yetişkinlerin eğitimi çocuklarınkinden oldukça farklıdır. Her şeyden önce yetişkinler bağımsızdırlar ve bu yüzden çoğunlukla kendi başlarına öğrenmeyi tercih ederler. Bunun sonucu olarak da ihtiyaçlarının teşhisi, planlaması ve değerlendirilmesinde mutlaka onların görüşlerine de yer verilmelidir. Onlar için hayat tecrübeleri çok önemlidir. Bu bakımdan dini danışma ve rehberlik ortamlarında mümkün olduğu kadar onların tecrübeleri de dikkate alınmalıdır. Onlar için zaman çok önemlidir. Bu bakımdan onlar problem çözme merkezlidirler. Yetişkinler için hem fiziki hem psikolojik çevre de çok önemlidir. Bu sebeple yetişkin eğitiminde öğretici durumda olanların görevi sadece onlara rehberlik etmektir.⁶²

⁵⁹ A.Ulvi Mehmedoğlu, a.g.e., s .94.

⁶⁰ Hökelekli, **Din Psikolojisi**, s. 282.

⁶¹ Hökelekli, **Din Psikolojisi**, s. 285.

⁶² Mustafa Köylü, “Yetişkinlik Dönemi Din Öğretimi”, s. 119.

1.1.2.4. Yaşlılar

Yaşlılık hayatın evrelerinden biridir. İnsanın doğumdan itibaren geçirdiği bu evrelerde fonksiyonları, metabolizması, psikolojisi ve sosyal ilişkileri de değişmektedir. Yaşlılık bir hastalık değildir, kendine özgü özellikleri olan fizyolojik bir süreçtir. Yaşlanan kişinin fiziksel ve ruhsal durumları bir daha yerine gelmeyecek şekilde yavaş yavaş kaybolmaktadır. Yaşlanma, zamanın geçişine bağlı olarak kazalar, yaralanmalar ve hastalıklar olmaksızın ortaya çıkan anatomik ve fizyolojik boyuttaki yapısal ve işlevsel değişikliklerdir. Yani yaşlanma daha çok biyolojik ve toplumsal değişiklikleri tanımlamak için kullanılmaktadır.⁶³ Yaşlılık ise yaşam sürecindeki gelişme ve olgunlaşmanın ardından gelişen ve kendine özgü değişimleri olan evredir. Günümüzde yaşlanma sürecinin tanımında veya sınırlarının belirlenmesinde çoğunlukla biyolojik yaklaşımlardan hareket edilmektedir. Ancak bu yaklaşım tarzı psişik ve sosyal alanlarda gerçekleşen değişimler sürecini ihmal etmektedir. Bu değişimlerin yalnızca biyolojik fonksiyonlarla sınırlı olmayıp aynı zamanda ruhsal-zihinsel ve toplumsal oluşumları da kapsadığı unutulmamalıdır.⁶⁴

Yaşlılar daha uzun ömür sürdükleri için dini bilgi, dini uygulamalar ve ibadetler konusunda bilgilerini arttırma fırsatına sahiptirler. Psikolojik ve sosyolojik araştırmalar dini inancın hayatın son ikinci yarısında kuvvetli bir güç olabileceği gerçeğini ortaya koymaktadır. Din, yaşlılık döneminde birey için, önceki hayatına oranla daha anlamlı gelmektedir. Yaşlılar dini inancın temel gerçeklerini benimsemeye güçlü bir görüş ve bakış açısına sahiptirler. Yaşlıların dini inançlarının farklı vurgu ve bakış açısına sahip olduğu söylenebilir. Yaşın ilerlemesiyle zirveye ulaşan din, ergenin zirveye ulaşan dininden çok farklıdır. Ergenlerde genellikle duygusal telaşla bir arada bulunan büyük bir zihni karışıklık ve şüphe söz konusudur. Gençlerin tüm eğilimleri şu veya bu şekilde ani olarak değişebilir ve dönüşebilir. İleri yaşlarda ise hem duygular, hem de zihin büyük ölçüde yerleşik hale gelir. Yaşlılık dönemi, ibadetlerdeki durağanlığa bağlı olarak bu etkinliklerin hayatın yavaş akan temposuna uygun olması, boş zamanları değerlendirmenin en anlamlı yolunun inanç temelli uygulamalar olması, ibadetlerin psiko-sosyal ilişki ağını

⁶³ Eray Demirdiş, Yaşlıların Rehberlik ve Psikolojik Danışma İhtiyaçlarının Farklı Değişkenler Açısından İncelenmesi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Samsun, 2010, s. 3.

⁶⁴ M. Akif Kılavuz, **Yaşlanma Dönemi Din Eğitimi**, Arasta Yayınları, Bursa, 2003, ss. 3-8.

güçlendirmesi yaşlılık dönemi dini yaşantıyı ve beklentilerini anlamlı kılmaktadır.⁶⁵ Genelde yaşlılar, yaşadıkları strese karşı dini inançlarından güç alırlar ve bu da onları huzurlu kılar. Bu yüzden denilebilir ki, yaşlılardaki dini inancın gücü, kendilerini iyi hissetmelerinden daha anlamlıdır.⁶⁶

Dini inancın yaşlıların hayatında ölüm korkusunu hafifletme, arkadaşlık temini, dini etkinliklerin içten bir kabulü, yoksulluk, acı, keder durumunda uyum sağlamada yardımcı olma, cesaretsizlik ve kriz anlarında destek verme ve ihtiyaç durumunda ona yardım etme gibi konularda pek çok fayda sağladığı söylenebilir. Yaşlı kişi ölüm gerçeği ile iç içe yaşamaktadır. Bu da onda ölüme yaklaşmış olmanın şuurlu ya da şuurlu dışı korkusunu uyandırmaktadır. Fakat yaşlı insan artık hayatın sınırlı olduğunu bilmekte ve yok oluşun kaçınılmazlığını idrak etmektedir. Bu bakımdan dini inançlar ve rehberlik yaşlılar için önem taşımaktadır.⁶⁷ Yaşlıları harekete geçirme ve motivasyon sağlamada birebir iletişim kurmak önemlidir. Ülkemizde din görevlilerinin yaşlı ve yetişkinlerle iletişim kurmak için pek çok fırsata⁶⁸ sahip oldukları gözden uzak tutulmamalıdır. Dini danışma ve rehberlik alanında görev yapan din görevlilerinin yaşlıların hayatında dinin ve manevi hayatın rolü ve önemi hakkında yeterli bilgiye sahip olmaları, hizmetlerin amacına ulaşmasında önemli katkılar sağlayacaktır. Bu anlamda İslam dini, savaşlarda yaşlılara dokunulmaması, oruç tutmaya gücü yetmez hale gelen yaşlıların oruç tutmaması, imamların namaz kıldırırken cemaat içerisindeki yaşlıları dikkate alarak daha kısa sureleri tercih etmelerini istemesi vb. prensipler ile yaşlıların yaşam kalitesini artırma ve yaşlılığı anlamlı kılmaya yönelik pozitif bir psiko-sosyal ortam sağlamaktadır.⁶⁹ Ayrıca Hz. Peygamberin yaşlı anne-babasına ilgisiz davrananlar için “burnu sürtülsün!”⁷⁰ tabirini kullanması, yaşlıların bulunduğu evlerde rahmete vesile olacağı inancı, dualarının kabul olacağı ümidi dini danışma ve rehberlikte dikkate değer parametreler olmalıdır. Diyanet işleri Başkanlığının yaşlılara dönük hizmetlerinin kurumsallaşmış olduğu henüz

⁶⁵ Mehmet Akgül, “Yaşlılık ve Dindarlık: Dindarlık, Mutluluk ve Hayattan Zevk Alma İlişkisi – Konya Huzurevi Örneği”, **Dini Araştırmalar Dergisi**, C. VII, S. 19, 2004, s. 22.

⁶⁶ Hökelekli, **Ölüm, Ölüm Ötesi Psikolojisi ve Din**, s. 160.

⁶⁷ Hökelekli, **Din Psikolojisi**, ss. 286-287.

⁶⁸ Bkz. Özcan Güngör, “Yaşlılar İçin Cami Temelli Sosyal/Dini Hizmetler”, **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S. 38, Erzurum, 2012, ss. 170-171.

⁶⁹ Zeki Tan, “Yaşlıya Din Hizmeti Sunarken Onların Yaşam Kalitesini Artırma ve Yaşlılığı Anlamlı Kılmada Dinin Tanıdığı Pozitif Ayrımcılığın Boyutları”, **I. Din Hizmetleri Sempozyumu (3-4 Kasım 2007)**, C. II, D.İ.B. Yayınları, Ankara, 2008, s. 294.

⁷⁰ **Müslim**, Birr, 9; **Tirmizî**, Da'vât 110; Birr, 15.

söylenemese⁷¹ de camiler ve huzurevleri gibi alanda yapılan çalışmalar ve ileriye yönelik planlamalar⁷² yaşlılara yönelik dini danışma ilişkilerinin gelişiminde önemli adımlardır.

1.1.3. Din Eğitimi ve İrşat Hizmetlerinde Yeni Alan: Dini Danışma ve Rehberlik

Din hizmetlerinde cami merkezli ve cami dışı ayrımına gidilmesine rağmen cami dışı din hizmetlerinin hemen tamamı, kavramsal bir dönüşüm sağlanmadığından dolayı geleneksel kavramlar etrafında yapılandırılmaktadır. Bunun sonucu bireysel ve toplumsal beklenti ve taleplere yeterince tatmin edici cevap verilememektedir.⁷³ Farklı kültürel grupların birbirleriyle ilişkileri ile farklı hizmet alanlarının ortaya çıktığı günümüz toplumunda din görevlilerinin cami dışına da çıkması olumlu bir gelişmedir. Diyanet İşleri Başkanlığı çeşitli kurumlarla işbirliği halinde cami dışı alanlarda da din hizmeti vermeye çalışmaktadır. Ancak buralardaki din hizmetinin birey ya da toplumun sorunlarına yönelik olup olmadığı tartışılmalıdır. Örneğin hastanelerde yatarak tedavi gören hastalara yönelik düzenlenen periyodik ziyaretler, din görevlileri tarafından Kur'an okuma ve vaaz etkinliği olarak algılandığı, hasta odalarının Kur'an okunma ve vaaz mekânları gibi kullanıldığı, din ve moral hizmetlerinin psikolojik danışma yönünün dikkate alınmadığı şeklinde eleştiriler almıştır.⁷⁴ Benzer şekilde cezaevine giden bir din görevlisi dini danışmanlık mı yapmaktadır? Yoksa camiye gelemeyen bu grubu cami ortamı ile mi buluşturmaktadır? Sosyal hizmet kurumları ve diğer alanlar içinde aynı soruları sormak mümkündür.

Dini danışma ve rehberlik kavramı etrafında gerçekleştirilecek din hizmeti, bu hizmetin çıkış noktası olan irşat ve tebliğ gibi kavramların anlamından uzaklaşmayı getirmek zorunda değildir. Aksine geleneksel uygulamalardan vazgeçmek bir yana onlar daha fonksiyonel bir şekilde kullanılmaya devam edilmelidir. Din hizmetlerinin cami dışına taşıdığı alanda yaşlı, engelli, hasta, bağımlı, suçlu, mağdur, mahkûm, çocuk, kadın, işsiz, yoksul vb. tüm bireyler bulunmaktadır. Farklı toplum kesimlerinden her bir bireye yardım için üretilecek din hizmeti diğerinden farklı olacaktır. Bunun için görüşme, ziyaret ve çeşitli aktivitelerin planlanması ve uygulanması gerekecektir. Tüm bu süreçlerde diğer

⁷¹ Nurullah Altaş, "Din Hizmetleri ve Dini Danışmanlık İlişkisi", s. 31.

⁷² Abdurrahman Akbaş, "Sosyal Hizmet Bağlamında Yaşlılara Din Hizmeti", **I. Din Hizmetleri Sempozyumu (3-4 Kasım 2007)**, C.II, D.İ.B. Yayınları, Ankara, 2008, ss. 320-321.

⁷³ Altaş, "Din Hizmetleri ve Dini Danışmanlık İlişkisi", s. 22.

⁷⁴ Başar, a.g.m., s. 623.

kurum ve yardım meslekleriyle işbirliğine girilmesi gibi konular hep dini danışma ve rehberlik kavramı etrafında değerlendirilmelidir.

Din hizmetleri ve verimliliği bağlamında Diyanet İşleri Başkanlığı, son yıllarda toplumdaki değişmeyi, farklılaşan ihtiyaç ve beklentileri hissetmiş sorunların tespiti ve çözüm önerilerinin tartışıldığı şura, seminer ve ilmi toplantılar tertiplemiştir.⁷⁵ Öyle ki, bir yandan toplumdaki bireylerin dinle ilgili sorunlarıyla birebir ilgilenme ve çözüm yolları ile alakalı ilmi toplantılar devam ederken diğer taraftan değerlendirmeler doğrultusunda hem bu tür hizmetlere yönelik kılavuz kitaplar⁷⁶ hazırlanmaya başlanmış hem uygulamaya dönük Din Hizmetleri Uzmanlığı, Diyanet İşleri Uzmanlığı ve Yardımcılığı gibi yeni kadrolar ihdas etmiştir. Taşra teşkilatlarında Aile İrşat ve Rehberlik Büroları açılmıştır. Büroların yaygınlaştırılması ve işlevsellik kazandırılması çalışmaları sürdürülmektedir.

Bu çerçevedeki samimi gayretlere destek mahiyetinde, her dönemde vazgeçilemez kabul edilmiş vaaz ve hutbe gibi klasik irşat usul ve vasıtalarına katkı sağlayıcı nitelikteki, dini danışma ve rehberlik hakkında ilgililerin teorik bilgi ve uygulama becerilerine yardımcı olacak bilgilendirme ve değerlendirmelere duyulan ihtiyaç her geçen gün artmaktadır. Değişim ve ihtiyaçlar dikkate alındığında dini danışma ve rehberlik, din hizmetleri içinde bağımsız bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak bugün için bu alanın kuramsal varlığı kabul görmekle ve toplumsal ihtiyaçlar da görmezden gelinmemekle birlikte talebi karşılayacak etkinliklerin hala geleneksel irşat ve tebliğ kavramları çerçevesinde yapılandırıldığı görülmektedir.⁷⁷

1.2. AİLE VE SOSYAL HİZMETLER ALANI

Aile ve sosyal hizmetlerin yapısal durumları, psikolojik, sosyo-kültürel vb. özellikleri sebebiyle bu alana ait danışmanlık hizmetleri çok yönlü ve çok boyutlu bir

⁷⁵ **I. Din Şurası Tebliğ ve Müzakereleri (1–5 Kasım 1993)**, C. I-II, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1995; **I. Din Hizmetleri Sempozyumu (3–4 Kasım 2007)**, C. I-II, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2008; **IV. Din Şurası Tebliğ ve Müzakereleri (12–16 Ekim 2009)**, Diyanet İşleri Başkanlığınca düzenlenen bu şurada “Sosyal Problemler Karşısında Din ve Diyanet” başlıklı konular tartışılmıştır; **Dini Danışmanlık Hizmetleri ve Fetva Konsepti İstişare Toplantısı (11–13 Aralık 2009)**, 158 bilim adamı, akademisyen ve diyanet yetkilisinin katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Benzer seminer, çalıştay ve ilmi toplantılarda konunun müzakereleri sürdürülmektedir.

⁷⁶ Hayrullah Köken, **Din Hizmetlerinde Yöntem ve Verimlilik**, ed. Hayrullah Köken, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2006; Harun Işık-Abdullah Demir, **Ceza ve İnfaz Kurumları Din Hizmetleri Rehberi**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2012; Yaşar Yiğit ve diğ., **Vaaz Kılavuzu**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2012.

⁷⁷ Altaş, “Din Hizmetleri ve Dini Danışmanlık İlişkisi”, s. 22.

durum arz etmektedir. Nüfus hareketleri, kentleşme, modernleşme, küreselleşme gibi hızlı sosyal ve kültürel gelişmelerin getirdiği intibak güçlükleri ve bunlardan kaynaklanan problemlerin çeşitliliği gibi etkenler durumu daha da karmaşık hale getirmektedir. Bu sebeple uzmanlar farklı kuramlar geliştirmişlerdir.⁷⁸ Toplumsal değişim ve dönüşümün hızla devam etmesi, sorunların değişmesini beraberinde getirmesi nedeniyle farklı problemlerin çözümü için geliştirilen kuramlar, bir süre sonra geçerliğini ve yeterliğini yitirmeyle karşı karşıya kalmışlardır.

1.2.1. Aile ve Sosyal Hizmetler ile Din İlişkisi

İster çekirdek ister geniş olsun aile, içinde yaş, cinsiyet, makam, rol, yetki ve sorumluluk bakımından birbirinden ayrışan az ya da çok sayıda insanın birlikte yer aldığı ve ortak bir hayat alanını paylaştığı insan topluluğudur. Ailenin şüphesiz birçok fonksiyonu bulunmaktadır. Ancak bunlar içerisinde psikolojik fonksiyon, en etkili ve sürekli olanıdır. Çok azı istisna, hayatını bir aile içinde geçirmeyen insan yoktur. Bu durum aileyi, insan kişiliğinin şekillendiği ve hayat boyu süren ruhsal eğilim ve özelliklerin, alışkanlıkların ve davranışların elde edildiği çok önemli bir kaynak haline getirmektedir. Aile insana yalnızca biyolojik varlığını değil, insan olmanın bütün niteliklerini kazandırmaktadır. Zira kişilik aile ortamında gelişmektedir. Çocuğun toplumun inanç ve değerlerine kültür ve geleneklerine uyumlu bir birey olarak yetişmesi önce aile çevresinde sağlanmaktadır.⁷⁹ Ampirik bulgular da, insanların dine inanıp inanmama ve inanç unsurları konusunda ailenin rolünün önemli olduğu gerçeğini desteklemektedir. Bayyigit'in 1566 üniversite öğrencisine anket uygulayarak yaptığı araştırma sonuçlarına göre; katılımcıların, Allah'a inanma konusundaki kararlarını etkileyen faktörler arasında büyük bir oranda (% 49.7) aileyi belirtmeleri,⁸⁰ dinî inanış ve uygulamalar açısından ailenin önemini göstermektedir. Sadece dini değil, ailenin yerine getirdiği ekonomik, sosyal, kültürel ve psikolojik fonksiyonlar onu toplumsal yapının vazgeçilmezi yapmaktadır.

Aile psikolojisi ile din psikolojisi arasında çok yakın bir ilişki bulunmaktadır. Hiçbir iki müessese arasında böyle bir duygu, yapı ve bağ ahengi gerçekleşmez.⁸¹ Çünkü

⁷⁸ Cebeci, **Dini Danışma ve Rehberlik**, s. 203.

⁷⁹ Hökelekli, **Çocuk, Genç, Aile Psikolojisi ve Din**, s. 173.

⁸⁰ Mehmet Bayyigit, *Üniversite Gençliğinin Dini İnanç, Tutum ve Davranışları Üzerine Bir Araştırma*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 1989, s. 75.

⁸¹ Hökelekli, **Din Psikolojisi**, s. 258.

aile, din ile kişi arasında irtibatı sağlayan en önemli kanallardan biridir ve bu kanal nesiller boyu yeni mensuplar kazandırmanın devamlılığını temin eder.⁸² Şüphesiz ki bu yakınlık dini inanç ve tutumların oluşmasında ailenin etkisinin büyük ölçüde baskın olduğunu açıklamaktadır. Ailenin dini gelişimdeki bu önemli etkisi şu sebeplere bağlanabilir: ilk olarak aile dini davranışların ve ilişkilerin modelidir. Dini değerler ailede temsil edilen şekliyle çocuğun dünyasına girer. İkinci olarak aile, sevgi ve şefkat, rahatlık ve otoritenin kaynağıdır. Diğer bir ifade ile aile dini değerlerin şuurlu ve istekli bir koruyucusudur. Son olarak, dua ve ibadetler ailede çocukla birlikte yapılır. Dini tutumlar ailede birlikte yapılmış olmakla değer kazanır.⁸³

İnsanlığın en kadim kurumu olarak, her yaştaki birey için vazgeçilmez bir kurum olan aile, evlilik yoluyla kurulmaktadır. Tüm toplumlarda bir ömür boyu mutlu olmak amacıyla gerçekleştirilen evliliklerin sağlıklı ve dengeli bir nitelikte sürmesi hedeflenir. Ancak bazı durumlarda aile ilişkileri ve evlilik hayatına ilişkin beklentiler arasında uyum ve sağlıklı bir yapı oluşmayabilir. Eşler arası sorunların yanında, hızlı toplumsal ve yapısal değişmelerin aileye yansması da bazı durumlarda eşler arasında aşılması güç sorunlar meydana getirmektedir. Söz konusu sorunların aile içinde çözümlenememesi ve evliliği kurtarmaya yönelik çabaların sonuçsuz kalması da aileyi temelden sarsmaktadır. Sonuçta boşanma yoluyla aile parçalanmakta ve aile bireyleri yeni sorunlarla baş başa kalmaktadır. Psikolojik açıdan boşanma, aile birliğinin bozulması, ailenin bölünmesi ya da bütünüyle dağılmasına yol açan ve bütün aile üyelerini hatta yakın çevredeki kişileri dahi sarsabilen karmaşık bir olgudur. Tüm toplumlarda olumsuz olarak nitelendirilen boşanma, insan hayatında önemli bir stres kaynağıdır. Araştırmacılar son 30 yılda dünyada boşanma oranlarında dramatik bir artış olduğunu, örneğin, Amerika’da yeni ve ilk evliliklerin en az yarısının boşanma ile sonuçlandığını bildirmektedir.⁸⁴

Türkiye’de sanayileşme ve toprak mülkiyetindeki parçalanma, tarımsal yapıda değişmeye yol açarak kırsal alandaki nüfusun kentlere yönelmesini sağlamıştır. Sanayi devrimi sonrası, üretim araçlarındaki değişikliklerin yol açtığı kentleşme ile birlikte ortaya çıkan yeni yaşam tarzları, toplumsal hayatta giderek artan bir oranda hareketliliğe yol

⁸² Günter Kehrler, **Din Sosyolojisi**, çev. Semahat Yüksel, Bubbealtı Neşriyat, İstanbul, 1992, s. 103.

⁸³ Hökelekli, a.e, ss. 258-259.

⁸⁴ Rahime Beder Şen ve diğ., “Türkiye’de Boşanma Nedenleri”, **Küreselleşen Dünyada Aile Sempozyumu**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2010, s. 260.

açmıştır. Göç, işsizlik, terör, doğal afetler, bilişim suçları, ahlaki erozyon gibi birçok bileşen, Türk ailesinin geleneksel yapısında da değişmelere neden olmuştur. Türkiye’de aile kompozisyonuna bakıldığında geleneksel büyük aileden, çağdaş küçük aile ve tek ebeveynli ailelere kadar çeşitlenen 8 farklı aile tipi görülmektedir. Son yapılan bir araştırmada dikkat çeken önemli bir husus, ‘dağılmış aile’ yapısının önemli sayılabilecek bir orana ulaşmasıdır (% 21,2). Araştırmaya göre bu oran büyük kentlerde daha da yükselmektedir (İzmir’de dağılmış aile oranı % 28,2).⁸⁵ Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerine göre, 2005-2011 yılları arasında 604 bin çift boşanmıştır. Kaba boşanma oranı 2005’te % 0,13 iken 2008’de % 0,14’e, 2011’de % 0.16’ya yükselmiştir. Boşanan çiftlerin sayısı 2012 yılında, bir önceki yıla göre %2,7 artarak 123 325’e yükselmiştir.⁸⁶ Türkiye’de boşananların (Kadın-Erkek) %32’si evlenme gerekçesi olarak âşık olmayı ifade etmişlerdir.⁸⁷ Yani âşık olup evlenmişlerdir. Anlaşıyor ki aşk, tek başına evliliği ayakta tutmaya yetmemektedir. Evrensel olarak son yıllarda boşanma oranlarının artması ve boşanmanın daha yaygın bir kültür ögesi haline gelmesi, toplumsal ve kültürel değişimin aile üzerindeki etkileri ile bağlantılıdır.

Türkiye’de aile özelinde yaşanan değişmelerde ve boşanma oranlarının artmasında medya olarak adlandırılan, kitle iletişim araçlarının etkisinden de bahsedilebilir. Özellikle televizyonun aile içindeki konumu, ailenin tıpkı bir bireyi; ama ailenin diğer bireyelerine neyi nasıl yapacaklarını, yapmaları gerektiğini öğreten ve diğer bütün seçenekleri kapayarak onları adeta buna zorlayan bir bireyi biçiminde olduğunu ifade etmek, mutlak anlamda olmasa da mümkün görünmektedir. Nitekim büyüüne teslim olmuş toplumlarda televizyonun, ailenin oluşmasındaki formalitelerden, ailedeki rollerin bölüşülmesine, aile bireyleri arasındaki ilişkilerin düzenlenmesine, ana babanın çocuğa karşı yaklaşımına, çocukların ebeveynlere karşı tutumuna kadar hemen her konuda esas belirleyici ve yönlendirici etkisi dikkat çekmektedir. Yapılan bir araştırmada; görüşülen kişilerin % 79,1’i televizyonlardaki evlilik programlarının, Türk aile yapısı ve evlilik ilişkilerini olumsuz etkileyeceğini düşündüğünü belirtirken, Ankete katılanların büyük çoğunluğu (% 85

⁸⁵ **Türkiye’de Aile Yapısı Araştırması 2011**, T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, Ankara, 2012, s. 153.

⁸⁶ Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) Haber Bülteni, Sayı: 13469, 28.03.2013.

⁸⁷ Ayşen Gürcan, “Başbakanlık Aile Araştırmalarına göre Aile Sorunları ve Çözümleri”, **Aileye İlişkin Sorunlar İstişare Toplantısı, (20-22 Aralık 2008)**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2009, s. 157.

76,2) televizyon dizileri ve magazin programlarının Türkiye’de boşanma oranlarının artmasında etkili olabileceğini ifade etmiştir.⁸⁸ Ülkemizde medyanın aile yapısı üzerine etkilerini inceleyen önemli çalışmalar da bulunmaktadır.⁸⁹ Bunlardan Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü tarafından, 2008 yılında, ulusal medya çalışanlarının aile hakkındaki algılarını ve değerlerini ortaya çıkarmak amacıyla yapılmış olan “Medya Profesyonellerinin ve Medyanın Aile Algısı” araştırmasından çıkan sonuçlar televizyon aile ilişkisi açısından ilgi çekicidir. Nitekim medya profesyonelleri, “Dizilerde yansıtılan aile yapısı Türk aile yapısını olumsuz yönde etkilemektedir.” ifadesine % 57; “Televizyonlardaki aile modellerinin Türk aile modelini yansıttığına inanmıyorum.” ifadesine % 60 oranında katılım göstermişler ve % 70 oranında da “Medyanın aile değerlerine önem vermediğini” düşünmektedirler.⁹⁰ Araştırmadan çıkan sonuçlar açıkça göstermektedir ki; bizzat medya çalışanları da medyanın aile değerleriyle olan problemlili ilişkisinin farkındadır. Yine Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü ile Türkiye İstatistik Kurumu tarafından 2006 yılında yapılmış olan “Türk Aile Yapısı” araştırmasında da kitle iletişim araçlarından televizyonun, toplumun temeli olan aileyi ve aileyi oluşturan aile üyelerini önemli oranda etki altında bıraktığı anlaşılmıştır. Yapılan aile yapısı araştırmasında televizyonun aile ilişkilerini olumsuz etkilediğini düşünenlerin oranı % 61,1 gibi yüksek bir orandadır.⁹¹

Diğer yandan Türkiye’de aile içi şiddetin, tüm dünyada olduğu gibi hala en önemli sorun alanlarından biri olarak görüldüğünü belirten “Kadına Yönelik Aile içi Şiddet Araştırması”, şiddetin ne biçimde olursa olsun kadınların hayatına korku ve güvensizliği soktuğu, temel hak ve özgürlüklerini kullanmalarını engellediğine işaret etmektedir.

⁸⁸ Talip Küçükcan, **Toplumun, Kültür Politikaları ve Medyanın Kültürel Süreçlere Etki Algısı Araştırması**, Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA) İktisadi İşletmesi, Ankara, 2011, s. 118.

⁸⁹ Bkz. Mustafa Ruhi Sirin, **Televizyon Çocuk ve Aile**, İz Yayıncılık, İstanbul, 1998; Sedat Cereci, **Televizyonun Sosyolojik Boyutu**, Şule Yayınları, İstanbul, 1996; Dilek İmançer - Ali Ekber Sarıgül, “Evlilik Programlarında Değer Temsili”, ed. Dilek İmançer, **Medyayı Anlamak**, De Ki Basım Yayım, Ankara, 2010; Yusuf Kaplan, **Televizyon**, Ağaç Yayıncılık, İstanbul, 1992; Mete, Ömer Lütfi “Televizyon ve Aile”, **Aile Ansiklopedisi**, C. III. Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara, 1991; Nimet Önür, “Modernleşme Sürecinde Okul, Aile ve Medya Kavşağında Toplumsal Değerler”, **Değerler ve Eğitimi Uluslararası Sempozyumu, 26-28 Kasım 2004**, Değerler Eğitimi Yayınları, İstanbul, 2007; RTÜK, **Televizyon İzleme Eğilimleri Araştırması**, Ankara, 2006 ve 2009; RTÜK, **Kadınların Televizyon İzleme Eğilimleri Araştırması**, Ankara, 2007 ve 2010.

⁹⁰ **Medya Profesyonellerinin ve Medyanın Aile Algısı**, Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü, Ankara, 2008, ss. 312-313.

⁹¹ **Aile Yapısı Araştırması**, Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü - Türkiye İstatistik Kurumu, Ankara, 2006, ss. 18-19.

Özellikle aile içi şiddetin, yaygınlığı tam olarak bilinemeyen, aile mahremiyetinin bir unsuru olarak görülerek gizlenen, bu sebeple de mücadele edilmesi ve önlenmesi güç bir olgu olarak ortaya çıktığı vurgulanmaktadır. Araştırmanın bazı çarpıcı verileri ise şu şekildedir: Ülkemiz genelinde eşi veya eski eşi tarafından fiziksel şiddete maruz kalan kadınların oranı % 39'dur. Başka bir ifadeyle her 5 kadından 2'si aile içi fiziksel şiddete maruz kalmıştır. Yaşadıkları fiziksel şiddet sonucunda yaralanan kadınların oranı % 25'tir. Yaşadıkları şiddeti kimseye anlatamayanların oranı ise % 48,5'tir.⁹² Gelişmeler, şiddete uğrayan veya şiddete uğrama tehlikesi bulunan kadınların, çocukların ve aile bireylerinin korunması ve bu kişilere yönelik şiddetin önlenmesine yönelik kanun düzenlemesi yapılmasını zorunlu kılmıştır (08.03.2012).⁹³ Adeta problemler yumağında boğuşan kadın, erkek ve çocukların psikolojilerinin bozulması, aile yapısının ve dolayısıyla toplumsal yapının tehdit altında olduğuna işaret etmektedir. Ülkemizde aile bütünlüğünün muhafazası ve sosyal barışın sağlanmasında dini danışma ve rehberlik hizmetlerinin sağladığı güç ve imkânlardan yararlanmanın önemi her geçen gün daha fazla hissedilmektedir.

Doğası gereği insanın, kendini koruyarak hayatta kalma, varlığını üreyerek devam ettirme, barınma, beslenme gibi fizyolojik ihtiyaçları kadar sevgi, şefkat ve güven gibi temel psikolojik ihtiyaçlarının da karşılanması vazgeçilmezdir. Bu nedenle aileyi iki karşı cinsten iki insanın evlilik adı ile meşruiyet kazanmış cinsel beraberliği ile başlayan, çocuklar aracılığı ile soy olarak devam eden ve kan bağı ile akrabalık çevresine sahip olan bir birim olarak tanımlamak olgunun sadece bir yüzünü göstermek anlamına gelir. Ailenin bu mekanik yüzüne hayatıyet veren niteliği sevgi, şefkat, güven, paylaşma, dayanışma kaynağı olmasıdır. Bu sebeple muhabbet, merhamet, adalet ve iffet gibi aileyi ayakta tutan ve gücünü dinden alan değerlerin, insanın sadece canlı bir varlık olarak değil, sosyal varlık olarak da sahip olduğu temel psikolojik ve sosyal ihtiyaçlarını karşılamada önemli rolü bulunmaktadır. Bizzat Cenab-ı Hak, eşler arasındaki *sevgi* ve *merhameti* 'varlığının delili' olacak kadar kuvvetli bir dini motivasyon olarak sunmuştur.⁹⁴ Nitekim bireylerin kişilikleri ve ruh sağlıkları üzerinde en etkili faktör ailedeki din eğitimidir.⁹⁵ Ailede din eğitimi denince akla çocuğun aile ortamında dinî ve ahlâkî değerler istikametinde yetiştirilmesi

⁹² **Türkiye'de Kadına Yönelik Aile içi Şiddet**, T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, Ankara, 2009, ss. 46-47.

⁹³ Bkz. 6284 Sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun

⁹⁴ Bkz. Rum, 30/21.

⁹⁵ Hökelekli, **Din Psikolojisi**, s. 257, 258, 260.

gelmelidir. Bu manadaki bir eğitim, dinî bilgilerin öğretilmesinin yanında dinî tutum, davranış ve kişilik kazandırılmasını da kapsar. Ana-babanın aile içindeki bütün davranışları, dinî ve ahlâkî değerler bakımından doğru, tutarlı ve sürekli olduğu takdirde çocuklar bu yönde davranışlar kazanma ve kişiliklerini geliştirme imkânına sahip olurlar. Çocuklar, çok iyi gözlemci ve taklitçi olduklarından, büyükleri dikkatle izler, onlarda gördükleri tutum ve davranışları olduğu gibi benimserler. Hâl böyle olunca, aile içindeki yetişkin davranışlarının kontrol altına alınması, her davranışın dinî ve ahlâkî değerlerle uyumlu olması çocuk açısından da son derece önem kazanmaktadır.

1.2.2. Aile ve Sosyal Hizmetlerde Dini Danışma ve Rehberlik

Aile, evlilik, annelik, babalık, evlat hiçbir toplumda Türk toplum ve kültüründe önemsendiği kadar önemsenmemiştir. Zira Türk toplum ve kültüründe en önemli değerlerin başında gelen “devlet” ve “vatan” kavramları anne ve babayla ilişkilendirilerek “devlet baba” ve “anavatan” olarak kullanılmakta çocuklar ise “cennet meyvesi” olarak değerlendirilmektedir. Evliliğin kutsallığına duyulan inanca bağlı olarak kız ya da erkek her doğan çocuğun evlendirilmesi ve yuva kurması hedeflenmekte ve mürüvvetinin görülmesi arzu edilmektedir. İşte bu sosyal ve kültürel özelliklerin bir sonucu olarak da Türkiye’de bireylerin aileye, evliliğe, nikâha ve çocuk sahibi olmaya karşı tutum ve davranışları belli oranda değişse de evlilik yaşına gelen yetişkinlerin büyük çoğunluğu evlenmekte, çocuk sahibi olmakta ve aile bağlarını güçlü tutmaktadır.⁹⁶

Türk aile kurumunun her ne kadar köklü bir geleneğe dayandığı ve sağlam bir yapıya sahip olduğu söylenebilir de, yukarıda değinilen kimi araştırma sonuçları, o köklü geleneğin temel prensiplerinin daha iyi anlaşılması ve tatbik edilmesiyle aile birliğinin muhafazasına yardımcı bir hizmet olarak dini danışma ve rehberlik faaliyetlerine ihtiyacı ortaya koymaktadır. Türkiye’de aile kuruma yönelik dini danışma ve rehberlik alanında ilgi bekleyen ilk konulardan biri, aile kavramının içeriği ya da aile kurumunun tanımı olmalıdır. Nitekim ülkemizde 1980’li yıllardan sonra ivme bulan ve dünyada yaşanan değişim ve dönüşümlerle kendine geniş bir hareket alanı bulan, feminist akımlar, eşcinsel baskı grupları ve insan hakları savunucuları, geleneksel aile tanımlarını değişme zorlamaya

⁹⁶ Ünal Şentürk, “Aile Kurumuna Yönelik Güncel Riskler”, **Aile ve Toplum: Eğitim-Kültür ve Araştırma Dergisi**, C. IV, Sayı: 14, Yıl:10, (Nisan-Mayıs-Haziran) T.C. Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü Yayını, 2008, s. 24.

başlamıştır. Bu çerçevede aile içinde kadının rolü, çocuk bakımı, erkeğin rolü ve hane reisliği kavramları kısa sayılabilecek bir süre içerisinde büyük bir değişim göstermiştir. Dahası bu gelişmeler söylemlerle sınırlı kalmamış yasal hükümlerle garanti altına alınmıştır.⁹⁷ Evliliğin aileyi kuran bir kurum olmaktan uzaklaşarak farklı cins ve hemsinler arasında bir *arkadaşlık* ve *ortaklık* şekline bürünmeye başlaması⁹⁸ dini danışma ve rehberlik alanı için dikkate değer diğer bir konudur. Bundan başka aile ile ilgili dini danışmanlık konuları aşağıdaki şekilde tasnif edilebilir:

- Boşanma oranlarında artış,
- Aile planlaması, çocuk yapmama ya da sınırlandırma, korunma yolları, kürtaj,
- Boşanma ya da ölüm sonucu tek ebeveynli ailenin karşılaştığı manevi zorluklar,
- Evlilikte eşler arasında denklik bulunmaması, bağlı olarak yaş farkı, fiziksel uyumsuzluk, kültürel ve sosyal farklılıklar ile değerler bazında uyumsuzluklar,
- Evliliğin kutsal kabul edilen yönü itibarıyla hiçbir sebeple bozulmaması gibi bağlayıcı inançlar nedeniyle ortaya çıkan psikolojik ve fizyolojik rahatsızlıklar,
- Sebepleri ve giderilmesi konusunda çok ciddi çalışmalara ihtiyaç duyan aile içi şiddet,
- Her ne kadar “birlikte yaşama” gibi ifadelerle hafifletilmeye veya normalleştirilmeye çalışılsa da nikâhsız, gayr-i meşru ilişkiler,
- Dini nikâhın gayr-i meşru ilişkilere vasıta kılınması,
- Aile büyükleri ya da adetlerin sosyal baskısı nedeniyle yapılan zoraki ve gönülsüz evlilikler,
- Aile rızası dışında “kaçma-kaçırılma” şeklinde yapılan ve ileri aşamalarda ortaya çıkan problemler,
- Aile ile ilgili konularda psikolojik ve dini yönü bulunan fal ve büyü gibi batıl ve boş inançlar,
- Gayr-i meşru ilişkiler, yaşam standardını düşürmeme, ruhsal olarak hazır hissetmeme, aileden ayrılamama, yoğun iş hayatı, kariyer planları, bekârlığın hoş gelen sorumsuzluğu vb. nedenlerle geciken-geciktirilen evlilikler,

⁹⁷ Şentürk, a.g.m., s. 21.

⁹⁸ Ayşenur Kurtoğlu, “Aileyi Tehdit Eden unsurlar” **Küreselleşen Dünyada Aile Sempozyumu**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2010, s. 249.

- Aile ile ilgili dini değer, prensip ve yaşantıların erozyona uğratılması,
- Ailede din eğitimi,
- Alkol ve uyuşturucu madde bağımlılığı, kumar, at yarışları gibi aileyi doğrudan tehdit eden Zararlı alışkanlıklar,
- Fiziksel ve psikolojik rahatsızlıklar, engellilerin ve ailelerinin maddi-manevi sıkıntıları,
- Aile içi yaşamı etkileyen internet, sosyal medya, mahremiyet sınırlarını ihlal eden, güvensiz, sanal âlem, her gün yenisi üretilen teknolojik kolaylıklar ve araçlar.

Modern hayatın şekillendirdiği ruhi boşluk karşısındaki insanın en iyi sığınma yeri onun ailesidir. Fakat ailenin varlığı, her zaman onun yapı ve işleyiş olarak iyi, sağlıklı ve istikrarlı olduğunu göstermemektedir. Hızlı iletişim, yoğun etkileşim ve değişimin yaşandığı günümüzde başta ebeveynler olmak üzere tüm aile bireylerine büyük sorumluluklar düşmektedir. Bu noktada din, evlilikteki sorunları çözmeye ilke ve yöntemler belirlemiştir.⁹⁹ Yaşanan evlilik çatışmalarının çözümü için taraflara çeşitli çözüm önerileri sunan Kur'an,¹⁰⁰ bunların artık fayda vermemesi durumunda, bozulan karı-koca ilişkilerinin düzeltilmesinde hakem tayin edilmesini istemektedir.¹⁰¹ İlgili ayette belirtilen hakemin özellikleri, evlilik problemlerini çözümedeki rolü ve sorumluluk alanı dikkate alındığında hakemin rolünün dini danışma ve rehberlik olduğu söylenebilir. Hem aile üyeleri hem toplum için olumsuz sonuçları olan aile sorunlarının çözülmesi ve evlilik beklentilerini karşılamaya yönelik yukarıda belirtilen konular başta olmak üzere oldukça geniş ve her geçen gün daha da karmaşıklaşan bir alanda, dini danışma ve rehberlik hizmetlerinin etkili olması beklenmektedir.

Toplumların geleceği olarak görülen çocukların iyi yetişmesi, içinde yaşadıkları çevre hakkında bilinçlenmesi, sosyalleşmesi, sosyal ilgi düzeyinin yükselmesi açısından ailelerin varlığı ve niteliği kadar geniş perspektifte insani ihtiyaçların karşılandığı sosyal hizmetler de önemlidir. Gelişmiş bir toplumda insani ihtiyaçlar, genellikle biyolojik, sosyal ve ruhi olmak üzere üç gruba ayrılmaktadır. Bunlardan ruhi ihtiyaçların tatminine yarayan vasıtalar bazen bütün kültüre damgasını vuran, onun ağırlık noktasını ve özünü teşkil

⁹⁹ Bkz. Abdurrahman Kasapoğlu, "Kur'an'da Evlilik Terapisi: Günümüz Psikolojisinin Verileri ve Uygulamalarıyla Bir Mukayese", **Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, C. IV, S. 2, 2004, ss. 37-74.

¹⁰⁰ Nisa, 4/34.

¹⁰¹ Nisa, 4/35.

edebilecek derecede önemli bir anlam ve mahiyet taşımaktadır. İnsan çevresine uyum konusunda ne derece başarılı olursa olsun ruhi ihtiyaçlarına karşı kayıtsız kalamamaktadır. Hatta aksine, maddi sahalardaki başarısı nispetinde ruhi ihtiyaçları önem kazanmaktadır. Ruhi ihtiyaçların başında günlük hayatın zorluklarından, realiteden kaçmak, açıklayamadığı olaylar karşısında duyulan acziyet, korku, dehşet ve hayretten kurtulmak, istikbal veya akıbeti hakkındaki endişelerini gidermek, devamlı bir iç huzuruna kavuşmak hasreti ve din gelmektedir.¹⁰² Buna göre sosyal hizmet alanının faaliyetleri;

- Kişilerin, içinde yaşadıkları sosyal ortamda yeniden aktif olabilmeleri için maddi ve psiko-sosyal yönden desteklenmesi,
- Olumsuz hayat şartlarının ve engellerin kişilerin kendi gayretleriyle ortadan kaldırebilmeleri ve inisiyatif sahip olmaları yönünde örgütsel destekte bulunmak, gruplar oluşturmak,
- Sosyal çevreyi daha duyarlı hale getirmek ve akrabalık ve komşuluk ilişkilerini geliştirerek ortak sosyal sorumluluk şuurunu yaygınlaştırmak,
- Sosyal hizmet alanlarını ve mesleklerini ihtiyaca binaen artırmak, toplam kalite anlayışı çerçevesinde vatandaşa ve özellikle sosyal hizmetlere ihtiyaç duyanlara etkili bir şekilde ulaştırmak, denetimin sağlanmasıyla ilgili kanuni çerçeve oluşturmak,
- Sosyal hizmet alanlarında yetkili ve etkili olabilecek kişi, kurum ve kuruluşlar arasında işbirliğini temin etmek,
- Kişilerin spesifik veya karmaşık sorunlarının çözümü bazen tek bir sosyal hizmet uzmanı tarafından sağlanamayacağından sosyal çalışmaların bilim ve meslekler arası işbirliği çerçevesinde yürütülmesini sağlama şeklinde açıklanabilir.¹⁰³

Dini sosyal hizmetler, sosyal hizmet götürülen veya bu hizmeti isteyen hedef kitlenin, maddi-manevi olarak huzur ve mutluluğuna katkı sağlamayı, acıları hafifletmeyi, yaraları sarmayı ve manevi rehabilitasyonu hedeflemektedir. Dini sosyal hizmetler; fert ve topluma, her zaman ve zeminde bilinçlenme, sağlıklı ve mutlu olma, ruhi konularda karşılaşılan problemleri çözme ve manevi risklere karşı uyanık olmada bilinçlendirir. Yine dezavantajlı bireylere, tutarlı tutum ve davranış geliştirme, kendisiyle ve toplumla barışık olma, hurafe, batıl inanç ve bilgilerden uzak durma, benliğini ve iradesini geliştirme,

¹⁰² Turan, a.g.e., ss. 43-44.

¹⁰³ Seyyar-Özdemir, “AB Sürecinde Türkiye’de Manevi Sosyal Hizmetlerin Önemi”, ss. 55-56.

toplum kaynaklı problemleri çözebilme yeteneği ve gücünü sağlar. Diğer taraftan manevi rehabilitasyonun sağlanamaması, toplumda sosyal dengelerin bozulmasına, davranış bozukluklarına, ahlaki sapmalara, ruh sağlığı ve çeşitli kişilik bozukluklarına sebep olabilir.¹⁰⁴

Günlük hayatta, özellikle ahlaki değerlerden ve ideallerden mahrum olarak yaşayan insanların neden ve hangi gaye için böyle bir toplumda yaşadığını kendi kendine sormaya başlamalarıyla ortaya çıkan yalnızlaşma ve yabancılaşma¹⁰⁵ sendromu, ancak toplumun ve buna bağlı olarak kamu politikalarının mana odaklı sosyal hizmet uygulamalarını ortaya koymasıyla ortadan kaldırılabilir. Ülkemizde sosyal hizmet uygulama alanları maddeler halinde şöyle tasnif edilmektedir:¹⁰⁶

- Aile Sorunları
- Çocuk Refahı
- Engelli
- Gençlik
- Sosyal Sorunlar
- Tıbbi Sosyal Hizmet
- Yaşlılık

Bu alanlarda yapılacak hizmetlerin amatörce yapılmasının ve başarılı olabilmek şansının yok denecek kadar az olduğu herkes tarafından kabul edilebilecek bir gerçektir. Ülkemizde sosyal hizmet verilen alanlarda din hizmetinin formal olarak verildiğini söyleyebilmek mümkün değildir. Din hizmetlerinin verilmesi bir tarafa, böyle bir ihtiyacın olup-olmadığı dahi ciddi olarak tartışılmamıştır.¹⁰⁷ Ayrıca birden çok sebebi ve sonucu olan, kendimize ait, karmaşık sosyal problemlerin tahlili, kültür ve geleneğimize ait referanslarla yapıldığı takdirde daha açıklayıcı yaklaşımlar ve kalıcı çözümler bulmak mümkün olur. Yabancı kültür ve geleneklere ait referanslar, meselelerin çözümü yerine kronikleşmesine neden olabilir.

Fen bilimleri ve teknoloji başka kültürlerden doğrudan alıp kullanılabilir. Ancak sosyal bilimler toplumumuza uygun olarak yeniden inşa edilmelidir. Bu husus ihmal

¹⁰⁴ Saadettin Özdemir, “Dini Sosyal Hizmetlerin Temelleri”, s. 194.

¹⁰⁵ Hökelekli, **Çocuk, Genç, Aile Psikolojisi ve Din**, ss. 158-161.

¹⁰⁶ <http://www.sosyalhizmetuzmani.org/> (25.02.2013)

¹⁰⁷ Seyyar-Özdemir, a.g.m., s. 75.

edildiğinde, uygulanmakta olan kamuya yönelik sosyal hizmetlerde ve bunlarla alakalı problemlerin çözümünde başarı sağlanması oldukça güç görünmektedir. Hâlbuki bu topraklarda yaşanan sosyal problemlerin çözümü, toplumun iç dinamiklerini harekete geçirmekle, dini-manevî değerleri gün ışığına çıkartıp işlerlik kazandırarak onlardan destek almakla mümkün olabilir. Bu tespitten yola çıkarak, sosyal barışı tesis etme gibi önemli bir hedefi olan sosyal hizmet uygulamalarının da dini-manevi unsurlarla zenginleştirilmesinde zaruret görünmektedir.

Sosyal olarak iş hayatında, okulda, arkadaşlık ve evlilik ilişkilerinde, aile içi iletişimde bazı sorunlar yaşanabilmektedir. Hazımsızlık, güvensizlik, insanlardan uzaklaşma, kendini reddedilmiş veya terk edilmiş gibi hissetmek, aşırı yargılayıcı ve suçlayıcı olma, genel olarak bir ilgi azalması vb. sorunlar da ortaya çıkabilmektedir. Aile ve sosyal hizmetler alanında dini danışma ve rehberlik hizmetlerine ihtiyaç duyulan konular maddeler halinde şöyle tasnif edilebilir:

- Evliliğe Hazırlık Aşamasında Dini Danışma ve Rehberlik
- Fonksiyon Bozukluğu ve Kısırlık gibi Cinsel Sorunlara Yönelik Dini Danışma ve Rehberlik
- Aile Planlaması ve Evlat Edinme Konularında Dini Danışma ve Rehberlik
- Çocuklara İsim Konulması Konusunda Dini Danışma ve Rehberlik
- Ailede Geçimsizlik Hallerine Yönelik Dini Danışma ve Rehberlik
- Aile İçi Şiddete Yönelik Dini Danışma ve Rehberlik
- Enstest İlişkilere Yönelik Dini Danışma ve Rehberlik
- Parçalanmış Ailenin Çocuklarına Yönelik Dini Danışma ve Rehberlik
- Boşanma veya Ölüm Nedeniyle Yalnız Kalan Eşlere Yönelik Dini Danışma ve Rehberlik
- Engelli Birey ve Ailenin Sorunlarına Yönelik Dini Danışma ve Rehberlik
- Ailede Bakıma Muhtaç ve Hastalara Yönelik Dini Danışma ve Rehberlik
- Patolojik Kumar Alışkanlığına Sahip Olanlara Yönelik Dini Danışma ve Rehberlik
- Alkol ve Madde Bağımlılığı Olanlara Yönelik Dini Danışma ve Rehberlik
- Sokak Çocuklarına Yönelik Dini Danışma ve Rehberlik
- Tecavüz ve Cinsel İstismara Uğrayanlara Yönelik Dini Danışma ve Rehberlik
- İntihar Olaylarına Yönelik Dini Danışma ve Rehberlik

- Beklenmedik Ani Ölümler Karşısında Dini Danışma ve Rehberlik
- Suçlulara Yönelik Dini Danışma ve Rehberlik
- İşsizlik Sorunları Yaşayanlara Yönelik Dini Danışma ve Rehberlik
- İflas Gibi Büyük Maddi Kayıp Yaşayanlara Yönelik Dini Danışma ve Rehberlik
- Ağır Borç Altında Çaresiz Kalmışlara Yönelik Dini Danışma ve Rehberlik
- Fakirlik Sorunlarına Yönelik Dini Danışma ve Rehberlik
- Felaket ve Olağanüstü Hallerde Dini Danışma ve Rehberlik

Yukarıdaki maddelere başkalarını eklemek mümkündür. Zira denilebilir ki, dini danışma ve rehberliğin en geniş alanlarından biri de aile ve sosyal hizmetler alanıdır. Nitekim deprem ve su baskınları gibi doğal felaketler, savaşlar ya da nükleer kazalar gibi insan kaynaklı felaketler, araba ya da uçak kazaları gibi olaylar, tecavüz ya da cinayet girişimi gibi fiziksel saldırılar sonucunda ortaya çıkan travmatik olaylara varıncaya kadar sosyal hizmetlerin sahası oldukça geniştir. Olağanüstü durumlarda meydana gelen travmatik olaylara maruz kalan insanlar, başa çıkma ve uyum kapasitesinin üzerinde ciddi yıkımlara engel olacak psiko-sosyal ve fiziksel kaynaklara ihtiyaç duymaktadırlar.¹⁰⁸ İnsanları rutin toplumsal düzenin dışına çıkaran olağanüstü durumlar, toplumsal hayatta, gündelik hayat kalıp ve stratejilerini alt üst eden karmaşık, gerilimli, stresli, çalkantılı ve bunalımlı ilişki biçimlerinin oluşturduğu haller olarak ifade edilir.¹⁰⁹ Olağanüstü haller; tehdit, kriz anı ve etkileri başta olmak üzere felaketin gerçekleştiği, fark edildiği ve tehlike sonrasında gerçekleştirilen bütün faaliyetlerde din, başa çıkma desteği ile bireyin acı ve ıstıraplarını dindirebilme fonksiyonuna sahiptir. Birey dini inancı sayesinde, sağlam ve güçlü bir maneviyata sahip olarak hayatın getirdiği çeşitli engeller karşısında mücadele edebilme gücü bulabilmektedir. İnsan hayatına anlam kazandırması, dini inanç ve değerlerin başta gelen fonksiyonlarındanıdır.¹¹⁰ Çünkü anlamlı ve tutarlı dini açıklamalar insanların problemlerini çözmelerine ve hislerini düzenlemelerine yardım etmektedir.

¹⁰⁸ Naci Kula, “Deprem ve Dini Başa Çıkma”, *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.1, 2002, ss. 234-255.

¹⁰⁹ Ejder Okumuş, “Olağanüstü Zamanlarda Din Hizmetleri”, *I. Din Hizmetleri Sempozyumu (3-4 Kasım 2007)*, C.I, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2008, s. 590.

¹¹⁰ Muammer Cengil, “Olağanüstü Hallerde ve Kriz Anlarında Verilecek Dini Hizmetlerin Psiko-Sosyal Temelleri”, *I. Din Hizmetleri Sempozyumu (3-4 Kasım 2007)*, C.I, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2008, s. 609.

Dolayısıyla din, her an bir felaketin yaşanabileceği bu dünyada, bireyin korku ve endişelerini azaltma işlevi görmektedir. Yapılan araştırmalar, çaresizlik tecrübelerinin kendiliğinden dini bir davranışa sevk etmede önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Hayatın maddi şartları, türlü felaketler ve yıkıntılar içinde insanlar, Allah'ın umulmadık müdahalesine büyük önem vermektedirler. İnsanların çoğunda bulunan dua ve ibadet yapma eğilimi, savaş, deprem, hastalık, kaza gibi çok büyük maddi yıkıntılar içinde, ölümle yüz yüze bulduklarında ve özellikle kendi ölümleri karşısında kendini göstermektedir.¹¹¹ Nitekim zorluk ve kriz anlarında insanların dine yönelmeleri evrensel bir husus olarak kabul edilmektedir.¹¹²

Psiko-sosyal sorunun çeşidi ve boyutu ne olursa olsun fitri kabiliyetlerin bütünüyle kaybolmayacağından yola çıkarak, insan kabiliyetlerini, maneviyatlarını ve ümitlerini canlı tutmak, sosyal hizmetlerin karakteristik özelliklerindedir.¹¹³ Dini sosyal hizmetler ise, kişilerin manevi risklere karşı uyanık olmasını, tutarlı tutum ve davranış geliştirmesini toplum kaynaklı problemleri çözebilme yeteneğini ve gücünü geliştirmesini sağlar.¹¹⁴ Dini sosyal hizmetler, sosyal hizmet götürülen veya bu hizmeti isteyen hedef kitlenin maddi-manevi açıdan huzur ve mutluluğuna katkı yapmayı, acılarını hafifletmeyi, yaralarını sarmayı ve manevi rehabilitasyonu amaçlamaktadır. Manevi sosyal hizmetlerin temel hedefi, sosyal hizmetlere ihtiyaç duyan kişinin sadece dünyada değil, ahrette de mutlu olmasını sağlamaktır.¹¹⁵ Bireylerin iç dünyalarında oluşan tahribatın fitrata uygun ve ahlaki değerlere göre tamir edilmesi, kişinin kendi ve toplumla barışık yaşaması, karşılaştığı problemlerle başa çıkmayı becerebilmesi hedeflenmektedir.¹¹⁶

Burada dinin gücü doğasının çok fonksiyonlu olmasından kaynaklanmaktadır. Din, başa çıkma ile pek çok şekilde etkileşim halinde olarak başa çıkma süreçlerini etkileyebilmektedir. Diğer bir ifadeyle, istenmeyen olayların gerçekleşmesini engelleyerek başa çıkma sürecine katkıda bulunabilir. Acı veren ve hayrete düşüren hayat tecrübeleriyle karşılaşıldığında din, bir anlamlandırma ve yorumlama çerçevesi içinde tutarlı çözümler

¹¹¹ Hökelekli, **Din Psikolojisi**, ss. 87-92.

¹¹² Cengil, a.g.m., s. 608.

¹¹³ Seyyar-Özdemir, a.g.m., s. 55.

¹¹⁴ Özdemir, "Sosyal Hizmetlerde Dini Danışmanlık ve Din Hizmetleri", s. 232.

¹¹⁵ Ali Seyyar, "İslami Değerler Açısından Manevi Sosyal Hizmetler", **Manevi Sosyal Hizmetler**, ed. Ali Seyyar, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2008, s. 12.

¹¹⁶ Ali Seyyar, **Sosyal Hizmetlerde Manevi Bakım**, Şefkatli Eller Yayınları, Ankara, 2007, s. 136.

sunmaktadır. Acıya rağmen anlama ulaşmanın ve acının bir şekilde değerlendirilmesi gerektiğinin önemine işaret ederek kaçınılmaz olarak ortaya çıkan acı ve ıstıraplar karşısında olumlu bir yöneliş benimsemek gerektiğini vurgulamaktadır.¹¹⁷ Görüldüğü üzere din, anlam arayışında anahtar rol oynamaktadır. Tıbbi sosyal hizmet bağlamında anlam arayışı ve dini başa çıkma ile ilgili olarak, ülkemizde hastalar, hasta yakınları ve hastane çalışanlarında dini başa çıkma, şükür ve hayat memnuniyeti ilişkisi üzerine yapılan bir çalışmanın sonuçlarına göre, hayat memnuniyeti ile şükür ve olumlu dini başa çıkma arasında olumlu ve anlamlı ilişki bulunmaktadır.¹¹⁸

1.3. SAĞLIK HİZMETLERİ ALANI

1.3.1. Sağlık Hizmetleri ile Din İlişkisi

Sağlık hizmetleri bağlamında yapılan çalışmalarda her ne kadar dinin varlığı kabul edilmeyip tamamen saf dışı bırakılmaya çalışılmışsa da bu tarih boyunca başarısızdır. Zira din, insan hayatının ayrılmaz en tabii ve en nüfuz edici gerçeğidir. Dolayısıyla din ile ruh ve beden sağlığı arasında nasıl bir ilişki olduğu meselesi dün olduğu gibi bugün de önemini korumaktadır. Özellikle Avrupa ve Amerika’da teoloji, psikoloji, sosyoloji ve tıp alanında uzmanlaşmış çok sayıda bilim adamı, bireysel ve kurumsal dindarlık biçimleri ile maneviyat ve ruh sağlığı göstergeleri kabul edilen psiko-sosyal uyum süreçleri arasındaki ilişkilerin nasıl ve hangi yönde olduğu meselesini gerek teorik gerekse ampirik açıdan incelemektedirler. Araştırmacının dünya görüşü, din ile ilişkisi, hareket noktası, kullandığı yöntem ve teknikler elde edilen sonuçları etkilediğinden, literatürde birbiriyle uyuşmayan bilgi ve bulgulara rastlamak mümkündür.¹¹⁹ Ayrıca bir bütün olarak din psikolojisi ya da klinik psikoloji içerisinde, ruh sağlığını oluşturan şeyin ne olduğu konusunda net bir fikir birliği yoktur. Örneğin Maslow, sağlıklı ya da hasta olmanın geçerli kabul edilen kolay ayrımına, en azından yüzeysel belirtileri göz önünde bulundurarak karşı çıkmaktadır. Maslow bu konudaki düşüncelerini şu soruları sorarak açıklamaktadır: “hastalık bir takım belirtilerin ortaya çıkması mı demektir? Ben hastalığın, var olması gereken belirtilerin

¹¹⁷ Abdülkerim Bahadır, **İnsanın Anlam Arayışı ve Din: Logoterapik Bir Araştırma**, İnsan Yayınları, İstanbul, 2002, s. 39-40.

¹¹⁸ Ali Ayten ve diğerleri, “Dini Başa Çıkma, Şükür ve Hayat Memnuniyeti İlişkisi: Hastalar, Hasta Yakınları ve Hastane Çalışanları Üzerine Bir Araştırma”, **Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, C.XII, S. 2, 2012, ss. 45-79.

¹¹⁹ Asım Yapıcı, **Ruh Sağlığı ve Din: Psiko-Sosyal Uyum ve Dindarlık**, Karahan Kitabevi, Adana, 2007, s. 1.

ortaya çıkmaması durumu olduğunu savunuyorum. Sağlıklı olmak için hiçbir belirti taşımamak mı gerekir? Sanmıyorum. Auschwitz ya da Dachau'daki Naziler arasında hangisi sağlıklıydı? Vicdan azabı çekenler mi? Yoksa vicdanı rahat, temiz ve mutlu olanlar mı? Tam anlamıyla insan olan bir kişinin o durumda çatışma, azap, depresyon, öfke vs. yaşamaması mümkün müdür?"¹²⁰ Din ve sağlık ilişkisini inceleyen araştırmacıların çoğu, araştırmalarını destekleyen kavramsal temelin bir parçası olarak kendi varsayımlarını ustalıkla ortaya koymasına rağmen, bu durum büyük ölçüde göreceli bir yapı olarak kabul edilir.¹²¹

Bununla beraber, dinin fert ve toplum hayatında bir takım ahlaki ilke ve prensipler vasıtasıyla, düzenleyici rolünün ötesinde, ruh ve beden sağlığı açısından da oldukça faydalı yönlerinin olduğu, yapılan söz konusu araştırmalarla gün geçtikçe daha belirgin bir şekilde ortaya çıkmaktadır.¹²² Bugün başta gelişmiş ülkeler olmak üzere pek çok ülkede, modern tıbbın alternatif çeşitli tedavi yöntemleri uygulanmaktadır.¹²³ Bunlar arasında dinin önemli bir yeri vardır. Çünkü din, birtakım inanç ve ibadet esasıyla birlikte, insanlara sağlıklı bir yaşam tarzı sunmakta, sosyal destek yoluyla toplumsal bütünlüğü ve huzuru teşvik etmekte, dua yoluyla kaygı ve stresi azaltmakta, insanlara ümit kaynağı teşkil ederek, hayata bir anlam ve gaye katmaktadır.

Din ve klinik uygulamaların birbiriyle uyumsuz olmadığını savunan bir araştırmada, dinin üç sebeple klinik uygulamalarda istihdam edilebileceği belirtilmektedir: ilk olarak bilim ve felsefeye nispetle din, en kapsamlı bir disiplindir. Bilim tikellerle (özgül alanlarla) ilgilenir. Öte yandan felsefe her ne kadar evrenselleşse de bireyin doğum öncesi ve ölüm sonrasıyla ilgilenmez. İkinci olarak din, hayatın anlamına ilişkin olarak cevap sağlayan en temel-tutarlı fenomendir. Son olarak temel dini metinler psikolojik mukavemet bağlamında en esaslı muhasebeler sağlayan zengin kaynaklardır.¹²⁴

¹²⁰ Abraham H. Maslow, **Toward A Psychology of Being**, Van Nostrand Reinhold, Second Edition, New York, 1982, s. 7.

¹²¹ Lisa Miller-Brien S. Kelley, "Relationships of Religiosity and Spirituality with Mental Health and Psychopathology", **Handbook of The Psychology of Religion and Spirituality**, ed. Raymond F. Paloutzian, Crystal L. Park, The Guildford Press, New York – London, 2005, s. 461.

¹²² Raymond F. Paloutzian, **Invitation to The Psychology of Religion**, (Second Edition) Allyn & Bacon (A Simon & Schuster Company), Massachusetts, 1996, s. 252.

¹²³ Mustafa Köylü, "Ruh Sağlığı ve Din", **Dini Danışmanlık ve Din Hizmetleri**, ed. Nurullah Altaş-Mustafa Köylü, Gündüz Yayınları, Ankara, 2012, s. 107.

¹²⁴ Mehmet Atalay, "Can Religion and Psychology Work Together in Clinic? A Philosophical Evaluation", **A.Ü.İ.F.D.**, C. L., S. 2, Ankara, 2009, s. 72.

Din psikolojisinde, özellikle son 25-30 yıldır, din ile ruh ve beden sağlığı arasında ilişkilerin boyutlarına yönelik önemli araştırmalar yapılmaktadır. Yapılan araştırmalar ve psikologların kanaatleri incelendiğinde, maneviyatın ve dindar yaşantının insanların fiziksel ve ruhsal sağlığında ve alışkanlıklarında önemli bir etkisinin bulunduğu, genel olarak ruh ve beden sağlığını olumlu etkilediği anlaşılmaktadır.¹²⁵ Teorik yaklaşımların ötesinde, bu konuda yapılan deneysel çalışmalarda,¹²⁶ dindarlık düzeyi yüksek olan kişilerin, dindarlık düzeyi düşük olan kişilere oranla psikolojik açıdan daha iyi durumda olduklarını, hayattan daha çok tatmin olduklarını, daha iyimser bir anlayışa sahip olduklarını, buna karşılık daha az stres, depresyon ve kaygıya maruz kaldıklarını, stresle daha iyi başa çıktıklarını ve daha az intihara teşebbüs ettiklerini göstermektedir.¹²⁷ Son zamanlarda Amerika’da yapılan bir araştırma, yirmi binden fazla ergeni 8 yıl boyunca takip ederek, dini ibadetlere hiç katılmayanlara kıyasla hafta bir veya daha fazla katılanların yaşam sürelerinin yaklaşık 7 yıl daha fazla olduğunu tespit etmiştir. Afrika kökenli Amerikalılar arasında yapılan başka bir araştırma ise ibadetlere katılanların katılmayanlara göre tahmini yaşam sürelerinin yaklaşık 14 yıl daha fazla olduğunu ortaya çıkarmıştır.¹²⁸ Amerika’da yetişkin erkek ve kadınlar üzerinde boylamsal desenli yapılan birkaç araştırma dinin sağlık, uyum ve yaşam doyumu üzerinde olumlu etkilerini ortaya koymuştur.¹²⁹

Dinin insanları alkol ve uyuşturucu gibi zararlı alışkanlıklardan koruyan, insanları birbirlerine yaklaştıran, yardımlaşırın böylelikle bireysel ve toplumsal güvenlik sağlayan kuralları bu durumun sebeplerinden bir tanesidir. Bununla birlikte, bu hayatın bir

¹²⁵ Bkz. Van Ness – Peter H., “ Religion and Public Health”, **Journal of Religion and Health**, V. 38 (3), 1999, pp. 15-26.

¹²⁶ Bkz. Recep Yaparel, Yirmi-Kırk Yaşları Arası Kişilerde Dini Hayat İle Psiko-Sosyal Uyum Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Ankara, 1987; Asım Yapıcı, **Ruh Sağlığı ve Din: Psiko-Sosyal Uyum ve Dindarlık** (Araştırma), Karahan Yayınları, Adana, 2007; Akif Hayta, “U.Ü. İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin İbadet ve Ruh Sağlığı (Psiko-Sosyal Uyum) İlişkisi Üzerine Bir İnceleme”, **U.Ü.İ.F.D.**, C. IX, S. 9, Bursa, 2000, ss. 487-505; M. Naci Kula, “Küreselleşme, Ruh Sağlığı ve Din”, **Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, C. V, S. 2, 2005, ss. 7-30.

¹²⁷ Mustafa Köylü, “Ruh ve Beden Sağlığı ile Din İlişkisi Üzerine Yapılan Araştırmaların Bir Değerlendirilmesi” **O.M.Ü.İ.F.D.**, S.28, Samsun, 2010, ss. 6-7.

¹²⁸ Doug Oman- Carl E. Thoresen, Din ve Maneviyat Sağlığı Etkiler mi?, çev. Özer Çetin, **Din ve Maneviyat Psikolojisi: Yeni Yaklaşımlar ve Uygulama Alanları**, ed. İhsan Çapçioğlu-Ali Ayten, Phoenix Yayınları, Ankara, 2013, s. 295.

¹²⁹ Paul Wink-Michele Dillon, “Religious Involvement and Health Outcomes in Late Adulthood: Findings from a Longitudinal Study of Women and Men”, **Faith and Health: Psychological Perspective**, ed. Thomas G. Plante-Allen C. Sherman, The Guildford Press, New York, 2001. p. 76.

anlam ve gayesinin olduğu, insanların üzerinde insanları koruyan ve gözeten bir gücün bulunduğunu, ölümden sonra yeni bir hayatın başlayacağını, bu nedenle haksızlığa uğramışsa adaletin yerine geleceğini bilmesi kişiyi ruhsal ve dolayısıyla bedensel problemlere karşı korumaktadır. Karşılaşılan küçük sıkıntılardan büyük felaketlere kadar pek çok şeyin aslında kendisi için bir imtihan olduğunu bilmek yahut bunların kaderin birer parçası olduğunu düşünmek şüphesiz kaygı azaltıcı unsurlardır. Öte yandan dindarlık, dindeki bir takım aşırı unsurlarla ve bireysel psikolojik dayanıksız yapıyla birleştiğinde ruh sağlığını ve dolayısıyla bedensel sağlığı olumsuz etkileyebileceğini de ifade etmek gerekmektedir.¹³⁰ Samimi dini inanç ve uygulamaların, sadece ruh sağlığı açısından değil, aynı zamanda beden sağlığı açısından da önemli olduğu görülmektedir. Zira bu konuda yapılan araştırmalar, dindarlık seviyesi yüksek olan kişilerin fonksiyonel açıdan daha iyi durumda olduklarını, düşük kan basıncına, daha az kalp ve damar hastalıklarına ve bu rahatsızlıklar sonucu ölüme daha az maruz kaldıklarını, genelde daha uzun bir yaşam sürdüklerini ortaya koymaktadır.¹³¹

1.3.2. Sağlık Hizmetlerinde Dini Danışma ve Rehberlik

Bugün artık sağlık sistemindeki hasta merkezli yaklaşım sonucu “hastalık” yoktur; “hasta” vardır anlayışı ağırlık kazanmaktadır. Bu anlayışa göre kavramlar, toplumların kendilerine özgü sosyo-kültürel özelliklerine göre farklılıklar ifade etmektedir. Bir hasta, sağlık sistemi içine girerken, tutum ve davranışlarını etkileyen inanç, bilgi, kanaat, değer ve kültürünü de beraberinde getirmektedir. Türkiye’de hasta-hekim ilişkisini ve tedavi sürecindeki etkileri inceleyen araştırmalar bu ilişkinin hastanın kültürü, inancı, gelenek ve dünya görüşleriyle ilgili olarak değiştiğini belirlemişlerdir. Diğer bir ifadeyle dini inançlar sağlık sistemlerine tesir etmektedir.¹³² Hastalık hali ve hastane ortamında dini danışma ve rehberliğin sağlığa destek olma gücünün hayal ötesinde olduğu söylenebilir. Yaşam, ölüm, keder, sevinç, ayrılık, kayıp vb. durumlar ile sürekli çatışma halindeki hasta, hasta yakını ve sağlık personelinin manevi desteğe şiddetle ihtiyacı olanlara dini değerlerin paylaşımı

¹³⁰ Ümit Horozcu, “Tecrübî Araştırmalar Işığında Dindarlık ve Maneviyat ile Ruh Beden Sağlığı Arasındaki İlişki”, **Milel ve Nihal: İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi**, C. VII, S. 1, İstanbul, 2010, s. 236.

¹³¹ Mustafa Köylü, “Dinin Ruh ve Beden Sağlığı Üzerindeki Etkisi”, **Dini Danışmanlık ve Din Hizmetleri**, ed. Nurullah Altaş-Mustafa Köylü, Gündüz Yayınları, Ankara, 2012, s.112.

¹³² M. Akif Kılavuz, “Hasta Hekim İlişkileri Açısından Din Eğitiminin Önemi”, **U.Ü.İ.F.D.**, C. XI, S. 2, Bursa, 2002, ss.73-86.

için yeterli imkânları hastane ortamı sağlamaktadır.¹³³ Hastanın kültürünü ve bu kültürü şekillendiren dini kaynakları bilerek hasta-hekim arasında iletişim sağlama görevini üstlenecek bir dini danışman, sağlık hizmetlerinde olumlu ve önemli bir rol oynayacaktır. Her hastanın hastalığa karşı yardım aldığı kaynaklar farklıdır. Ülkemizde hastaların dini hangi oranda yardım olarak kabul ettikleri ve nasıl kullandıkları yönünde bir araştırma henüz yapılmış değildir. Dini kendisine bir yardım kaynağı olarak görmeyen, ailesi veya doktoru din dışı yardım kaynaklarını kullanan hasta için, din görevlisi hiçbir şey ifade etmeyeceği gibi imamı yalnızca cenaze başında gören ve ölüm dışında ona bir fonksiyon yüklemeyen insan için de ölüm veya ölüme yakın olmakla özdeşleşecektir. Dolayısıyla din görevlisinin etkisi, hastanın kafasında din ve din görevlisi imajıyla yakından ilgilidir.¹³⁴

Ülkemizde psikiyatrinin birçok alanında çalışmalar yapan ve özellikle psikodinamik yönelimli klinik uygulamalara ve grup psikoterapilerine yönelik çalışmalarıyla tanınan Erol Göka, Türkiye’de sağlık hizmetlerinde dini danışma ve rehberlik ihtiyacına ilişkin bir makalesinde şu tespitleri yapmaktadır:

“İlahiyatçılar, bu kadar işin içindeyken ve günümüzde sağlıklı dini bilgiye ulaşma imkânları ancak onlar sayesinde mümkün olabileceksen, anlaşılmasa da ülkemizde din görevlileri pratikte, ölümle, ölüm bilinciyle ve ölüm korkusuyla, sağlıklı matem yaşantılarıyla değil “cenaze işleri”yle görevlidirler. Onların sorumlulukları, yalnızca cenazenin yıkanması, namazının kılınması ve defin işleriyle sınırlıdır. Ölmekte olan bir insana, çocuğa ve onların yakınlarına din görevlilerinin yaklaşması adeta yasak ve hatta ağır bir suçtur. Bu durumun dünyada bir eşi benzeri yoktur. “Din Psikolojisi” gelişmiş her ülkede olduğu gibi ülkemizde de ilahiyat eğitiminin, akademik müfredatın ayrılmaz bir parçasıdır ve “Din Psikolojisi” eğitiminin içinde, kendisi ve yakını ölümle karşılaşan, matem yaşayan insanlara nasıl yardım edileceğiyle ilgili “Dini Danışmanlık” bölümü vardır. Her halükarda Batılılaşmadan yana olanlar bile din görevlilerinin din hizmeti sunması konusunda düşünüp konuşmaktan hemen firar etmektedirler. Sadece ülkemizin koşulları gerekçe gösterilerek, ölüm bilincinin artması, safsata ve hurafelerden köken alan ölüm korkusunun yenilmesi ve sağlıklı bir matem yaşantısı için rehberlikleri inanılmaz

¹³³ Gerald Fath, O.P., Pastoral Counseling in the Hospital Setting, Robert J. Wicks et al eds., **Clinical handbook of Pastoral Counseling**, Paulist Press, New York, 1993, p. 359.

¹³⁴ Nurullah Altaş, “Hastanelerde Dini Danışmanlık Hizmetleri”, **Dini Danışmanlık ve Din Hizmetleri**, ed. Nurullah Altaş - Mustafa Köylü, Gündüz Yayıncılık, Ankara, 2012, ss. 182-185.

faydalar sağlayacak insanların öcü gibi gösterilmesi akılların alacağı bir durum değildir. Bütün bunları söylüyoruz; ölüm ve yaşla ilgili konuların yalnızca ruh sağlığı profesyonellerine bırakılmaması, modern Batı ülkelerinde olduğu gibi ülkemizde de “dini danışmanlık” hizmetlerinin verilmesi gerektiğini ifade ediyoruz. Çünkü sağlıklı bir din anlayışının hem ölüm bilincimizin gelişmesinde hem matem yaşayan insanların acılarının azalmasında çok işe yarayacağına tüm kalbimizle inanıyoruz.”¹³⁵

Gerçekten de hastalara yönelik dini danışma ve rehberlik hizmetleri dinlerin geleneklerinde mevcut olan bir uygulamadır. Hastalık tüm insan topluluklarında karşılaşılabilecek olan ortak sorunlar olduğundan dolayı dinlerin oluşturduğu ve etkilediği her kültürde dini bir yaklaşımın gelişmesine sebep olmuştur. İslam kültüründe de sağlıklı yaşam, hastalıkların şifa bulması ve hastaların desteklenmesi ön plana çıkarılmıştır. Gerek Kur’an’da gerek Hz. Peygamberin uygulamalarında hastalara yönelik dini danışma ve rehberlik hizmetlerinin sunulmasıyla ilgili metodik bölümler bulunmamakla birlikte, bu konuyla ilgili düzenlemelere esas olacak ilkeler bulunmaktadır.¹³⁶

Sonuç olarak din ve sağlık, bireylerin hayatında çok önem atfettikleri iki kurumdur. Geçmişte insanlara sağlık ve din hizmeti aynı kişiler tarafından götürülmüştür.¹³⁷ Günümüzde topluma sağlık hizmeti ve din hizmeti sunan insanlar farklı bireylerdir. Ancak günümüzde ve gelecekte sağlık alanında ve din hizmetleri alanında çalışanların işbirliğine girmelerine duyulan ihtiyaç gittikçe kabul görmektedir. 24.05.2012 tarihinde Ankara’da gerçekleştirilen I. Ulusal Din Psikolojisi ve Manevi Bakım Çalıştayı ülkemizde sağlık ve din hizmetleri alanında işbirliği arayışına ilişkin önemli çalışmalardan biridir. Toplum Ruh Sağlığı Derneği, Palyatif Sağlık Hizmetleri Derneği ve Evde Sağlık Hizmetleri Derneği tarafından Sağlık Bakanlığı, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, Diyanet İşleri Başkanlığı ve Din Psikolojisi Ana Bilim Dalı’nın destekleriyle gerçekleşen çalıştayda, hastalıkların tedavisinde önemli katkısı bulunan inanç ve değerlerden nasıl faydalanılabileceği konusu, mevcut koşullar ve pratiğe yönelik öneriler çerçevesinde tartışılmıştır. Bu kapsamda

¹³⁵ Erol Göka, “Sağlık Alanında Dini Danışmanlık Şarttır!”, <http://www.haber10.com/makale/17316/>, (25.11.2010)

¹³⁶ Bkz. Nurullah Altaş, “Hastanelerde Dini Danışmanlık Hizmetleri: Türkiye Uygulaması Üzerine Deneysel Bir Araştırma”, **A.Ü.İ.F.D.**, C.XXXIX, Ankara, 1999, ss. 599-659; Nurullah Altaş, *Hastanelerde Din ve Moral Hizmetleri*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 1997.

¹³⁷ Güleç, a.g.e., ss. 45-48.

Manevi Bakım Uzmanlığı önerilerek Manevi Bakım Uzmanı'nın görev tanımı, yetiştirme programının belirlenmesi, çalışma alanları, karşılaşılabileceği sorunlar ve çözüm önerileri üzerinde müzakerelerde bulunulmuştur.¹³⁸ Yapılan çalışmalar dini danışma ve rehberlik faaliyetlerini sağlık hizmetleri alanında artan ihtiyacı karşılamaya aday göstermektedir. Nitekim sağlık ve din ilişkileri içerisinde belki de en önemli uygulama alanı, dini danışma ve rehberliktir. Zira bu gün Batı'da da ruhsal sağlık sorunu olan bir birey için akla ilk gelen ya da en olası kişi din adamlarıdır.¹³⁹

1.4. ADALET HİZMETLERİ ALANI

1.4.1. Adalet Hizmetleri ile Din İlişkisi

Genel olarak din ile toplumsal kurumlar arasındaki ilişkiye odaklanan bazı sosyal bilimcilerin, dini inanç ve değerlerin, ahlaki tutum ve davranışların içselleştirilmesi ve sosyal normların özümsemesi sürecine katkı yaptığı ve bu durumun da, toplumsal uyum ve bağlılık düzeyini arttırmak suretiyle yasa dışı davranışlara sapmayı engellediği düşüncesini ileri sürdükleri görülmektedir.¹⁴⁰ Yasa dışı davranışlar, yani suçlar büyük ölçüde psikolojik ve sosyal durumlardan kaynaklanmaktadır. Psikoloji suç davranışlarının nedenlerini ortaya koyarak onların önlenmesine ve azalmasına yardım eder. Suçlardan bazıları, zekâ geriliği, akıl hastalığı, psikolojik davranış bozukluğu gibi psikolojik olaylardan kaynaklanmaktadır. Bazı insanlar da, suçluluğu meslek haline getiren bir çevrede yetişme, toplum tarafından suçlu olarak damgalanma, ekonomik koşulların yetersizliği gibi durumlara bağlı olarak suça itilmektedirler. Ancak suç davranışının sürekli bir meslek olarak benimsenmesi başka suçlarla ilişki içinde suç işleme tekniklerinin öğrenilmesi sonucu mümkün olmaktadır. Bütün bunlar insan davranışıyla ilgili olaylardır. İnsan davranışını inceleyen psikoloji, suç davranışının etkili bir biçimde önlenmesi ve düzeltilmesi yollarını da göstermektedir.¹⁴¹ Suç işlemenin en yaygın iki kaynağı; öz-

¹³⁸ Bkz. **I. Ulusal Din Psikolojisi ve Manevi Bakım Çalıştayı Tebliğ Kitabı**, Harika Liman Ltd. Şti., Ankara, 2012.

¹³⁹ Paloutzian, a.g.e., p. 259.

¹⁴⁰ Zahir Kızmaz, "Din ve Suçluluk: Suç Teorileri Açısından Kuramsal Bir Yaklaşım", **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C.XV, S.1, Elazığ, 2005, s. 193.

¹⁴¹ Bülent Yılmaz, **Hükümlü-Tutuklu Psikolojisi ve İletişim Dili, Ceza İnfaz Kurumları Din Hizmetleri Rehberi**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2012, s. 73.

denetimin başarısızlığı ve kişilerarası sınır ihlalleridir.¹⁴² Din, öz-denetim gayretlerini çoğu olumlu olan birçok açıdan etkiler. Çünkü öz-denetim çabalarına rehberlik etmede ahlaki ölçü ve kaidelerin en önemli kaynağı dindir. Suç/suçluluk ise çok yönlü ahlaki bir duygudur. Ahlaki davranışın motivasyon kaynağı olan din, öz-denetimi destekleyen bir çerçeve ortaya koyarak; toplum için ahlaki ve faydalı olan davranışların ortaya çıkmasına imkan veren bir karakterin gelişmesine katkı sağlar.¹⁴³

Suç/suçluluk psikolojisi konusunda özellikle ahlak ve vicdan gelişimi, manevi güçlendirme odaklı bilgiler ile çocuklarda etkili bir vicdanın nasıl gelişebileceği, konusundaki düşünceler büyük önem kazanmaktadır. Öteden beri ahlaki duygu ve yargılar “vicdan” denilen bir içsel mekanizmaya atfedilerek açıklanmaktadır. Vicdan, genel olarak bireydeki ahlaki bilincin merkezi veya kendisi olarak anlaşılmaktadır. Vicdan, kişinin doğruyu yanlıştan ayırmasına yarayan fikirler, tutumlar ve iç denetim araçlarıyla görev ve sorumlulukları anlamaya yarayan fikirlerin oluşturduğu bir sistem şeklinde tanımlanır.¹⁴⁴ Çocukta ahlak gelişiminin başlaması vicdanın uyanmasına bağlı bulunmaktadır. Nitekim psikologlar genel olarak ahlaki gelişim terimini davranışı kontrol eden içsel ölçütlerin kazanılmasını anlatmak için kullanırlar. Çocukta vicdanın uyanmaya başlamasının en önemli işareti utanma ve suçluluk duygularının varlığıdır.¹⁴⁵ Çocuğun başta kendi ailesi olmak üzere, içinde yaşadığı sosyo-kültürel çevrenin yerleşik değer ve kurallarını çiğnemesi sonucu yaşadığı içsel çatışma ve huzursuzluk, suçluluk duygusu olarak adlandırılır. Bu kendi kendini eleştirme ya da cezalandırma, hatalarını itiraf etme, yapılan hatayı telafi için çeşitli davranışlara girişme şeklinde kendini açığa vurur.¹⁴⁶ Küçük çocuklar suçun otomatik olarak cezayı doğurduğuna inanırlar; o kadar ki, cansız maddeler bile bu cezayı verebilirler. Bu tür ceza kavramına “içkin adalet” ya da “tanrı cezası” denir.¹⁴⁷ Küçük çocuklarda 5-6 yaşlarından itibaren bu şekilde kendisini gösteren adalet

¹⁴² Anne L. Geyer-Roy F. Baummeister, “Din Ahlak ve Öz-denetim: Değerler, Erdemler ve Kötü Alışkanlıklar”, çev. Metin Güven, **Din ve Maneviyat Psikolojisi: Yeni Yaklaşımlar ve Uygulama Alanları**, çev. ed., İhsan Çapçioğlu-Ali Ayten, Phoenix Yayınları, Ankara, 2013, s. 283; Hökelekli, **Din Psikolojisi**, s. 104.

¹⁴³ Anne L. Geyer-Roy F. Baummeister, a.e., ss. 285-286.

¹⁴⁴ Hökelekli, **Çocuk, Genç, Aile Psikolojisi ve Din**, s. 12.

¹⁴⁵ Doğan Cüceloğlu, **İçimizdeki Çocuk: Yaşamımıza Yön Veren Güçlü Varlık**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993, s. 95.

¹⁴⁶ Hökelekli, a.e., s. 12.

¹⁴⁷ Hayati Hökelekli, **Psikoloji, Din ve Eğitim Yönüyle İnsani Değerler**, Dem Yayınları, İstanbul, 2013, s. 80.

duygusu on iki yaş civarında daha üst düzeyde bir adalet anlayışı ile gelişir.¹⁴⁸ Adalet kavramı “eşitliğin, koşullar çerçevesinde olumlu uyumu” kabul edilerek şartlara veya eşit adalet ilkesine dayandırılır.¹⁴⁹ Adalet duygusu gelişmemiş birey, ahlaki ve ruhsal olgunlaşmasını tamamlamamış olduğundan eksik ve noksan kabul edilir. Çünkü varlık hiyerarşisinde her şeye ve durumuna göre tamlik ve mükemmellik kazandıran adalet, yüksek bir ahlaki erdem olarak kabul edilmektedir. Uygulamada dinden bağımsız bir ahlaklılık mümkün olsa da din olmadan prensip ve fikir olarak ahlakın varlığı imkânsız gibidir. Araştırmalar dini eğitimle yetişen kişilerde daha hassas ve güçlü bir vicdan yapısının oluştuğunu göstermektedir.¹⁵⁰ Bu yüzden çocuğun vicdan gelişimi ve ahlak eğitimini dini referanslardan bağımsız yürütmek sağlam ve güvenilir bir yol değildir.

Çağdaş dünyanın içinde bulunduğu ahlaki çürüme ve çözülme, toplum otoritesi veya saf akıl temeline dayalı hümanist ahlak anlayışlarının ve bunların öngördüğü eğitim tarzlarının başarısızlığını açıkça ortaya koymaktadır. Bilimsel bir temele dayalı çağdaş dünya görüşü içerisinde ahlak ve iyi hayat reçetelerinin anlamlı bir yer tutmadığının farkında olan çok sayıda düşünür bundan bir çıkış yolu aramaktadır. Bilimsel gelişmelerin, rasyonel güçleri vurgulaması yerine, genelde kötülük yapma araçlarını yaygınlaştırdığı ve kötücül eylemlerin etkilerini çoğalttığı kanaati yaygınlık kazanmaktadır.¹⁵¹ Bu sebeple, psikolojik açıdan, özellikle çocuk ve gençler için denilebilir ki, suçlu birey (çocuk ve genç) yoktur; suça itilmiş birey (çocuk ve genç) vardır. Psikolojide yıllar boyu yapılan araştırmalar, özellikle gelişme çağında insanın içinde yaşadığı koşullar, onun nasıl bir insan olacağını ve kişiliğini büyük ölçüde etkilediğini göstermektedir.¹⁵²

İşte bu sebeptendir ki, suçlu kimdir değerlendirmesi yapılırken bireyin suçluluğunu yalnız onun bireysel durumu olarak değerlendirmek, içinde yetiştiği olumsuz toplumsal koşulları göz ardı etmek, bugünün bilimsel anlayışına göre olanaksızdır. Bu nedenle suçlunun değerlendirilmesinde bu durumu hazırlayan olumsuz toplumsal çevrenin de dini danışma ve rehberlik hizmetlerinde dikkate alınması gerekir.

¹⁴⁸ Erol Güngör, **Değerler Psikolojisi Üzerine Araştırmalar: Ahlak Psikolojisi, Ahlaki Değerler ve Ahlaki Gelişme**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1998, ss. 48-49.

¹⁴⁹ Hökelekli, **Psikoloji, Din ve Eğitim Yönüyle İnsani Değerler**, s. 81.

¹⁵⁰ Hökelekli, **Din Psikolojisi**, s. 105.

¹⁵¹ Hökelekli, **Çocuk, Genç, Aile Psikolojisi ve Din**, s. 24.

¹⁵² Yılmaz, a.g.e., s. 74.

1.4.2. Adalet Hizmetlerinde Dini Danışma ve Rehberlik

Sosyal etki ve uyma davranışı, suç ve suçlulukta önemli rol oynayabileceği düşünülen sosyo-psikolojik bir olgudur. Bilimsel araştırmalar insanların çeşitli ortamlarda grubun etkisine ve otoriteye karşı duramadıklarını, kendi görüşlerini grubun etkisi doğrultusunda değiştirdiklerini göstermiştir. Bu durum bireyin bireyleşme derecesine ve çeşitli ortamsal değerlere göre farklılaşmalar göstermektedir. Bireyin suça yönelmesinde toplumsal ve ekonomik koşullar, hızlı toplumsal değişmeler ve göçler de önemlidir. Araştırmalar hızlı sosyal değişmelerde, savaşlarda, ekonomik bunalımlarda ve toplumların karmaşıklaşması ile suç oranlarında artışlar gözlemlemiştir.¹⁵³ Türkiye’de de son yıllarda suç işleme oranları giderek artmaktadır. Örneğin ülkemizde 2005 yılında 55.870 mahkûm bulunuyorken bu rakam sadece beş yıl sonra 2010 yılında iki katını da aşarak 120.814 kişiye çıkmıştır.¹⁵⁴

Suç işleme ve suçluluk doğuştan bir kişilik özelliği değildir. Suçlu büyük ölçüde olumsuz gelişim koşullarında yetişmiş, insan olarak hak ettiği değer ve özeni almamış bir kişidir. Suç işleyenlerin sorumluluğu büyük ölçüde çevresel ve toplumsal koşullardadır. Bu nedenle suçluları dışlamak, onlara düşmanca duygular beslemek ve onlardan nefret etmek yerine onları anlamak, onları ileri yıllarında topluma kazandırma yoluyla suçların azaltılmasına katkıda bulunmak toplumsal ve dini kurumların sorumluluğu ve görevi olmalıdır. Suç sağlıklı bir insanın yaptığı bir davranış değildir ve suç işleyen insanın iyileşmesi için çok boyutlu bir yaklaşım gerekir. Suçlunun suç işleme eğilimini yok etmeyi sağlayacak; iradesini güçlendirmeyi, öfkesini kontrol altına almayı, kendisini ve başkalarını affetme yeteneğini geliştirmeyi, yaşadığı olayları ve varoluşunu anlamlandırmayı amaçlayan psikolojik ve manevi açıdan güçlendirme desteğinin verilmesi gerekir. Yapılan araştırmalarda suç tekrarında artışlar görülmektedir.¹⁵⁵ Suç işlemenin ve suçlardaki artışın sebepleri şüphesiz çeşitli olduğu gibi, her suçlu insan da şüphesiz aynı karakterde değildir. Dolayısıyla ilk plânda, suç işleyen kişileri bütün özellikleriyle tanımak gerekir. Onların bilinmesi gereken özelliklerinden biri de dinî inanç ve davranışlarıdır.

¹⁵³ Yılmaz, a.g.e., s.75.

¹⁵⁴ Kamil Koştu, “Hayat Boyu Eğitim Bakımından Ceza ve İnfaz Kurumlarındaki Tutuklu ve Yükümlülere Yönelik Vaaz ve Dini Danışmanlık Hizmeti”, **Vaaz ve Vaizlik Sempozyumu (17-18 Aralık 2011)**, C. II, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2013, s. 29.

¹⁵⁵ Öznur Özdoğan, **İsimsiz Hayatlar, Manevi ve Psikolojik Yaklaşımla Arınma ve Öze Dönüş**, 4.b., Özdenöze Yayınları, Ankara, 2010, s. 16.

Çünkü dinî inanç veya iman, insanın sosyal davranışı üzerinde tayin edici bir role sahiptir. Din, *hem bireyi hem de toplumları etkileyen sosyo-kültürel bir kurum* ve insanın günlük hayatındaki davranışlarına yön veren bir faktördür.¹⁵⁶ Belirli dinî inançlar ve tutumlar, ferdin diğer kimselerle olan ilişkilerini, ahlâkî davranış ve hükümlerini bir dereceye kadar şekillendirirler. Çünkü din, insanın düşünce, duygu, irade, vicdan ve davranış gibi bütün kabiliyet ve eğilimlerine hitap etmektedir. Normalde, din, suç işlemeyi aynı zamanda günah telakki ettiği için, Allah'a ve öldükten sonra ceza veya mükâfat göreceğine inanan, ibadetlerini yapan bir insanın suç işlememesi beklenir.

Ülkemizde, suç ve din ilişkisi üzerine odaklanan az sayıda ve yetersiz çalışma vardır.¹⁵⁷ Konuyla ilgili yurt dışında yapılan araştırmalara ait bilgi ve bulgular, her zaman bir biriyle örtüşen sonuçlar vermese de¹⁵⁸, dinseliliğin/dindarlığın bireyin suç ve sapkın davranışa yönelimini engellediğini ve caydırdığını ortaya koymaktadır. Aile ve okul gibi dinsel kurumların da bireye normatif inançlar aşlamak yoluyla bireyin topluma olan bağlılığını ve katılımını arttırdığını, bunun da bireyi suç işlemeye karşı koruduğunu belirtmektedir. Din olgusunun etkisini ortaya koyan araştırmalar, din ve suç ilişkisini dinsel unsurların daha çok içerildiği, dinsel duyarlılığı daha fazla olan aile veya akran grubu ile birlikte olanların, suç eylemlerinin cazibesi karşısında daha fazla karşı koyma gücüne sahip olduklarını belirtmektedir.¹⁵⁹

Din sosyologları, dini inanç ve değerlerin güçlü ve yaygın olduğu toplumlarda, dinin etkili bir sosyal kontrol unsuru olarak görev yaptığını dikkatimizi çekerler. İnsanlığın en eski zamanlarından bu yana din, çoğu toplumlarda düzenleyici ve kontrol edici katkı

¹⁵⁶ Hüseyin Peker "Suçlularda Dini Davranışlar", **OMÜİFD**, S.4, Samsun, 1990, s. 95.

¹⁵⁷ Bkz. Hüseyin Peker "Suçlularda Dini Davranışlar", **OMÜİFD**, S.4, Samsun, 1990, ss. 97-117; Zahir Kızmaz, "Din ve Suçluluk: Suç Teorileri Açısından Kuramsal Bir Yaklaşım", **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C.XV., S. 1, Elazığ, 2005; Ejder Okumuş, "Çocuk Suçluluğunun Önlenmesi ve İslâm", **İslâmiyât Dergisi**, C.VIII., 8, S. 2, Ankara, 2005, ss. 91-110; Erhan Tecim, "Cezaevlerinde Dini Yaşantı ve Din Algısı", **Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, S. 22, Konya, 2009, ss. 61-86; Muammer Bayraktutar "Suç Önlemede Dini ve Ahlaki Değerlerin Rolü" **Suç Önleme Sempozyumu (7-8 Ekim 2011)**, Bursa, 2011, ss. 7-22; Ahmet Pehlivan, Suçu Engellemede Din Eğitiminin Rolü, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Van, 1997; İsrail İğde, Mahkûmları Suça Yönelten Faktörler ve Din Algılayışları Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş, 2009; Belgizar Özbek, Cinayet İşleyen Kadınlarda Din Algısı, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2011.

¹⁵⁸ Gürses, **Dindarlık ve Kişilik**, s. 192-193.

¹⁵⁹ Kızmaz, "Din ve Suçluluk: Suç Teorileri Açısından Kuramsal Bir Yaklaşım", ss. 193-194.

toplumsal bir gelenek olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁶⁰ Durkheim'in din olgusunun toplumsal işlevi ile ilgili yaklaşımı, bazı araştırmacılar tarafından suç ve din ilişkisini çözümlemede temel bir argüman olarak kabul görmektedir.¹⁶¹ Din, burada önemli bir sosyalleştirici güç olmasının yanı sıra, aynı şekilde güçlü bir toplumsal denetleyici unsur işlevi yerine getirdiği söylenebilir. Özellikle geleneksel yapının görece durağan yapısını devam ettirdiği veya değişimin çok az gerçekleştiği bölgelerde, dinin toplumdaki denetleyici veya disipline edici rolü daha fazla görülmektedir. Söz konusu toplumlarda, modernleşme süreci ile birlikte dinsel unsurunun ilk aşamada toplumsal alandaki görünümünün zayıflaması veya dini kurumlara olan bağlılığın gevşemesi, bireylerin suç eylemlerine yönelmelerini daha da elverişli kılmakta veya kolaylaştırmaktadır.

Seküler değerlerin, dini niteliği ağır basan toplumlardaki kültüre nüfuz etmesinin de çok kolay ve kısa vadeli bir süreçte gerçekleşmesinin görece zor olacağı düşünüldüğünde, modernleşme ile birlikte toplumun etkili ve önemli bir sosyal denetim unsurunun zayıflaması, hukuk dışı yönelimin önünün açılmasını da beraberinde getirmiştir. Nitekim Durkheim'a göre modern toplumlarda ekonomi ile ahlâk ayrışması, toplumda kuralsızlığı hâkim kılmıştır. Dinin hayatı düzenleyici otoritesi reddedilmiş ve acımasız hızlı ilerleme/kalkınma doktrini, bir inanç haline gelmiştir. Kalkınma, ekonomik etkinliklerin başlıca amacı haline gelince, anomî (kuralsızlık) normal kabul edilmiştir.¹⁶² Hayatın ahlâkî kurallardan bağımsızlaşması, bireyleri kendi arzularının ardında koşmaya ve kendi kaderleriyle baş başa kalmaya yöneltmiş; bu süreçte Avrupa'da intihar ve suç oranları artmıştır.¹⁶³ Önemli ekonomik ve sosyal sorunlarla boğuşan toplumlar açısından soruna bakıldığında ise suç olaylarının düşük oranda gerçekleşmesinde önemli bir faktör olarak egemen sosyo-kültürel yapının ve bununla ilintili olan dini yapının rolünün inkâr edilemeyeceği¹⁶⁴ ileri sürülebilir.

¹⁶⁰ Joachim Wach, **Din Sosyolojisi**, Çev. Ünver Günay, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 1995, ss. 76-81; Mehmet Taplamacıoğlu, **Din sosyolojisi**, A.Ü.İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1961, s.78-93; Ünver Günay, **Din Sosyolojisi**, İnsan Yayınları, İstanbul, 1998, ss. 392-402; Peter L. Berger, **Dinin Sosyal Gerçekliği**, Çev. Ali Coşkun, İnsan Yayınları, İstanbul, 1993, s. 58; Yümni Sezen, **Sosyoloji Açısından Din**, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, ss. 106-115.

¹⁶¹ Kızmaz, "Din ve Suçluluk: Suç Teorileri Açısından Kuramsal Bir Yaklaşım", s. 191.

¹⁶² Emile Durkheim, **İntihar: Toplumbilimsel inceleme**, çev. Özer Ozankaya, Cem Yayınevi, İstanbul, 2011, s. 237-240.

¹⁶³ Durkheim, a.e., s. 217.

¹⁶⁴ Kızmaz, "Din ve Suçluluk: Suç Teorileri Açısından Kuramsal Bir Yaklaşım", ss. 189-215.

Adler, çevrenin veya kalıtımın (etkisi olmakla birlikte) insanları suç işlemeye zorladığı tezlerine karşı çıkmaktadır. Yani insanların doğuştan kötü olmadıklarını ya da bir kere suç işleyen kimsenin artık ömür boyu suç işleyeceği düşüncesinin yanlış olduğuna inanmaktadır. Suç ve suçun önlenmesi konusunda yapılacak şeyin, bu kişileri toplumsal işbirliği konusunda eğitmek olduğunu ifade etmektedir.¹⁶⁵ Bu durumda din eğitimcileri ya da din görevlileri sadece ceza ve infaz kurumlarında değil toplum içinde de görev ifa ederken dinin, yaşamın anlam ve amacını ifade eden paylaşımcı ve birleştirici ilkelerinden yararlanarak rehberlikte bulunabilirler. Farkındalık sağlayarak toplumda suça karşı belirli bir bilinç oluşturabilirler. Kısaca din görevlileri danışma ve rehberlik faaliyetleri ile suçun önlenmesi ve toplumsal birliğin ve gelişimin vasıtaları haline gelebilirler. Kuşkusuz bu hizmetleri verebilmek farklı bir mesleki yeterlilik ve donanım gerektirmektedir. Hatırlatmak gerekirse, dini danışma ve rehberlik formasyonu din bilimleri ile diğer insani ve sosyal bilimlerin ortaklaşa çalışmasını gerektirir.

2. TÜRKİYE'DE DİNİ DANIŞMA VE REHBERLİK İMKÂNLARI

2.1. TEORİK AÇIDAN TÜRKİYE'DE DİNİ DANIŞMA VE REHBERLİK İMKÂNI

2.1.1. Hermenötik Açıdan Dini Danışma ve Rehberlik İmkânı

Kuşkusuz benimsenen anlayışlara göre dini danışma ve rehberlik kavramının çeşitli tanımları yapılabilir. Ancak hangi tanım hangi biçimde yapılırsa yapılsın, dini danışma ve rehberlik, manevi psikolojik sorunlara yönelik belirli bir davranış ya da beceriyi kazandırmak üzere, söz konusu davranış ya da becerilerin bazı temel ilke ya da kurallarının teorik ya da pratik yollarla çözümüne yönelik bir yardımı içerecektir. Bu anlamda dini danışma ve rehberlik kavramının içinde, ilgili süreç sonunda kazandırılması hedeflenen bir bilgi, davranış ya da beceri; bilgi, davranış ya da becerinin dini-psikolojik yaklaşım temeli ve nihayet bu manevi-psikolojik yaklaşımlarla bireye terapötik yardım süreci ya da tekniği, dini danışma ve rehberlik kavramını oluşturan alt kavramlar olarak belirlenebilir. Dini danışma ve rehberlik kavramının hermenötik ilişkisinin bu kapsam etrafında incelenmesi onun teorik imkânı hakkında fikir edinmeyi sağlayacaktır.

¹⁶⁵ Alfred Adler, **Yaşamın Anlam ve Amacı**, çev. Kamuran Şipal, 8.b, Say Yayınları, İstanbul, 2009, ss. 200-201, 234.

Buna göre dini danışma ve rehberlik, belirli bir bilgi, tutum ya da beceriyi kazandırmak üzere söz konusu bilgi, tutum ya da becerilerin bazı temel ilke ya da kurallarının teorik ya da pratik yollarıyla, manevi-psikolojik sorunların çözümüne yönelik bir yardım süreci ise o zaman şu sorular da ortaya çıkmaktadır: manevi-psikolojik bir yardım nedir ve danışan açısından hangi süreç veya işlem sonunda kazanılır? Danışman açısından da, var olan bir sorunu çözenin yolu nedir? Örneğin belirli bilgi, tutum ya da beceriler seçilerek bunların *iyi* olduğu telkini ile mi kazandırılır ya da sorunun çözümüne yardım edilir? Yoksa ilgili bilgi, tutum ya da becerilerin egzersizi ile mi edindirilir, değiştirilir ya da sorunun çözümüne yardım edilir? Seçilen bilgi, tutum ya da hedeflenen beceri davranışı hangi süreç sonunda ve nasıl oluşturulur? Keza, bireyde bilgi, tutum ya da davranış değişikliğine yol açan ya da bireyin sorunlarının çözümünü sağlayan bilgi, tutum ya da becerinin niteliği de irdelenebilir.

Bu haliyle bilgi, tutum ve becerinin, problem sahibi olan bireyler açısından rehberlik edici işlevi nedir? Bilgi, tutum ve beceriler aracılığıyla bir yandan danışanın sorunları çözümlenip, onlara konfor sağlama, diğer yandan da yine aynı bilgi, tutum ve beceriler aracılığıyla insanların kendi kişiliklerini gerçekleştirebilmeleri nasıl mümkün olabilmektedir? Bunun için nereden, niçin, ne zaman ve hangi bilgi, tutum ve beceriler seçilip de bireye yardım edilmektedir?

Dini danışma ve rehberlik ile ilgili temel kavramların hermenötik ilişki çerçevesinde, Batı kültürü içinde ve Hıristiyan teolojik bakış açısı ile yapılandırılan¹⁶⁶ dini danışma ve rehberliğin Türk kültürü ve İslam dini bakış açısına göre yeniden yapılandırılabilme imkânına yönelik bilinçli ve yapıcı kavramsal çalışmalara/tartışmalara ihtiyaç vardır. Zira psikolojik danışma ve rehberlik gibi ruh sağlığı disiplinlerinin bireye

¹⁶⁶ Batı kültürü içinde de Hıristiyan teolojik bakış açısı ile insanı anlamaya yönelik psikoloji kuramlarının sağlıklı işbirliği koşulları ya da uygun olmayan karışımları tartışılarak dini danışma ve rehberlik hizmetleri yapılandırılmıştır. Bkz. Stanton L. Jones & Richard E. Butman, **Modern Psychotherapies: A Comprehensive Christian Appraisal**, Downers Grove: InterVarsity Press, Westmont, 1991; James R. Farris, **International Perspectives on Pastoral Counseling**, The Haworth Pastoral Press, New York, 2002; Gordon Lynch, **Pastoral Care & Counselling**, SAGE Publications Ltd., London - California - New Delhi, 2002; Kim Gichul, A Pastoral Theological Approach to The Image of God: Toward Framework for Pastoral Care of Broken Relationships Among Korean American Christians and Their Community, A Dissertation, Presented to The Faculty of the University of Denver and the Iliff School of Theology Joint PhD Program, University of Denver, 2008; Timothy Wiarda, "Psychology and Pastoral Ministry", **Church & Society**, V. 7 (3), 2004, pp. 114-128; H. Bruce Stokes, "Pastoral Counseling and Clinical Counseling: What's The Difference", http://www.disciplecenter.com/html/Pastoral_Counseling_or_Clinical_Counseling.pdf/ 12.02.2012.

yardım edebilmek için, temel ve öncelikli meselesi insanı tanımak, anlamak ve yorumlamaktır. Tarihten, kültürden ve dinden bağımsız kişilik yoktur. Bu yüzden Batı Hıristiyan geleneğinin bir ürünü olarak karşımıza çıkan dini danışma ve rehberlik kuramlarının Türkiye’de yaşayan bireyleri çevreleyen dini, sosyal ve kültürel bağlamda anlaşılması sağlanmalıdır. Ruh sağlığı uzmanlarına göre, dini ve sosyo-kültürel bağlamına uyumu gerçekleştirilmeden uygulanan Modern Batılı psikoterapiler, bölge insanına mahsus incelik ve hassasiyetleri görmezden gelen yaklaşımlar olarak, danışanlara yarardan çok zarar vermektedir.¹⁶⁷ Şu halde, Türkiye’de dini danışma ve rehberliğin temel kavramlarının, alt kavramlarının ve buna bağlı olarak ilke, yöntem ve tekniklerinin yeniden İslam dini ve yerel kültüre uygun şekilde yapılandırılması sorunu, kısaca ifade etmek gerekirse kimlik sorunu bulunmaktadır.

Sözü edilen yerel kimlik sorununa daha geniş çerçevede dini danışma ve rehberliğin seküler psikolojik danışma ve rehberlik ilişkisi bağlamında yaşadığı kimlik sorunu penceresinden de bakılabilir. Yaşanan bu kimlik sorununu daha derinlerde paradigma düzeyinde ele almak, konunun aydınlatılmasına katkıda bulunabilir. 21.yüzyılın en önemli sorunu, bilimle dinin entegre edilmesi ve inançlar arası iş birliği ve diyalogu sağlama sorunudur.¹⁶⁸ Din, sosyal uyum ile sosyal ve bireysel özgürlük arasındaki gerilimde yer almaktadır. Bu çerçevede teolojik ve psikolojik söylemlerin bir araya getirilmesi hemen her yerde tartışma konusu olmuş ve olmaya devam etmektedir. Bununla birlikte dini danışma ve rehberliğin bireysel maneviyat ile modernitenin ayırt edici özelliği olan nesnellik-bilimsellik arasındaki açığı kapatması halinde insanlara önemli bir katkı yapabileceği öne sürülmektedir.¹⁶⁹

Kısaca dini danışma ve rehberliği hermenötik bakış açısıyla yeniden düşünmek, terapötik yardımın çağdaş yaşamsal sorunlarına katkıda bulunan sorunlu inanç, yöntem ve kabullerinin de sorgulanmasını sağlayacaktır. Dolayısıyla dini danışmaya hermenötik bakış Batılı dini danışma ve rehberlik ilişkilerini yerli yerine oturtacak bir ahlaki ontolojik çerçeve sunmaktadır. Bu ontolojik çerçeve yerli psikolojileri, dini uygulamaları ve diğer

¹⁶⁷ Kemal Sayar, **Terapi: Kültürel Bir Eleştiri**, 2.b., Timaş Yayınları, İstanbul, 2011, s.12.

¹⁶⁸ Abraham H. Maslow, **Religions, Values, and Peak Experiences**, *Penguin Books Limited, (Kappa Delta Pi, 1964* and [preface] *Viking Press, 1970) Arkana, 1994, ss. 40-48.*

¹⁶⁹ Ok, “Dini Danışmanlık: Tanımı ve Tarihi”, s. 53.

kültürlerin bilgeliğini dikkate almalıdır.¹⁷⁰ Zira dini danışma ve rehberlik kavramı *pastoral care and counseling* kavramının tercümesidir. *Pastoral* kelimesi dini olmaktan öte papazlığa ait, Hıristiyan geleneğine özgü ve İncil'den alınmış bir kavramdır.¹⁷¹ Kutsal metnin geleneksel algılanması, modern öncesi dönemler için anlamlı olabilir. Fakat böyle bir anlayışın inançlar arası çatışma yaşayan modern dünyanın sorunlarına, büyüme ve dönüşme yönünde yapacağı katkının sınırlı olacağı da göz önünde tutulmalıdır. Dolayısıyla, dini danışma ve rehberlikte teolojik düşünmeyi öğrenmek de önemlidir. Bununla metni yaşamla ilintili kılacak biçimde terapötik ve dinamik düşünme kastedilmektedir. Böyle bir yaklaşımla dini danışma ve rehberlik insanın şartlarını psikolojik olarak kabul edilebilir bularak geleneksel dinin, insan tabiatının karmaşıklığına yönelik algısını şekillendirmiş olacaktır.¹⁷² Kısaca, dini danışma ve rehberlik Hıristiyan ortamında ifade ettiği mananın aynısı değildir. Bununla birlikte dini danışma ve rehberlik kimliğine yönelik her isimlendirme de belirli sınırlıkları taşımaktadır. Dini danışmanlık kavramındaki *dini* olanın tanımı ve kapsamı nedir? Örneğin *dini* olan, İslam dini ve Türkiye coğrafyasıyla sınırlandırılabilir mi? Danışmanlar bakımından; Türkiye’de sayıları sınırlı da olsa Müslüman olmayıp başka dine inanan ya da inanmayan bireylerin inanç sorunlarını kapsar mı ve ya hangi dereceye kadar kapsar? Ya da onların İslam dini ile ilgili sorularını kapsar mı? Danışmanlar bakımından; Türkiye’de din hizmeti sunmakla görevli tek kurum olan Diyanet İşleri Başkanlığı Personelinin Din Hizmetleri Sınıfında görev yapanlar vaiz, Kur’an kursu öğreticisi, imam ve müezzinlerle sınırlandırılabilir mi? Böyle sınırlandırılabilir mi? Bu kadrolarda görev yapan personelin tamamı dini danışman kabul edilebilir mi? Din Hizmetleri Sınıfı kadrolarında görev yapmayan müftü, müftü yardımcılarında Diyanet İşleri Başkanlığına kadar uzmanlık gerektiren hangi kadrolar dini danışman kapsamında değerlendirilecektir? Dini danışman olarak kabul edilenlerden emekli olanlar ile söz konusu din görevlilerinin dini eğitim-öğretimiyle meşgul olan akademik ve diğer personel ya da temayüz etmiş diğer dini şahsiyetler vb. Türkiye’de dini danışma ve rehberlik yapan grup kapsamında mıdır? Danışma sürecinin niteliği bakımından; dini olan, İslam’ın hangi yorum, mezhep, meşrep ve düşünce sistemlerini kapsayacaktır? Ne dereceye kadar dini olan kaynaklar ne dereceye kadar bilimsel psikolojik kaynaklar kullanılacaktır?

¹⁷⁰ Sayar, a.g.e., s. 174.

¹⁷¹ Ok, “İnanç Bakım ve Danışmanlığı: Bir Model Geliştirme Denemesi”, **I. Din Hizmetleri Sempozyumu (3-4 Kasım 2007)**, C.II, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2008, s. 556.

¹⁷² Ok, “Dini Danışmanlık: Tanımı ve Tarihi”, s. 54.

Türkiye'nin laik devlet yapısı ve sosyal gerçekler dikkate alınarak dini danışma ve rehberlikte dini olan açıklanmalıdır.

Dini danışmanlık ile ilgili sorunlar sadece kimlik sorunu değildir. Seküler danışmanlığın dini danışmanlıkla uyumu ve yerelliği, yerel uygulamalara dayalı araştırma ihtiyacı, seküler ve dini olanın birlikte kullanımı¹⁷³ ve akreditasyon sorunları da bulunmaktadır. Dini danışmanlık ve rehberlik nedir? Psikolojik danışma ve rehberliğin belirli bir biçimi midir? Yoksa basitçe din alanında çalışanların uyguladığı veya dini ortamlarda uygulanan psikolojik danışma ve rehberlik midir? Dini danışma ve rehberlik dini ortamlarda yürütülen veya belirli bir din çerçevesinde çalışanlar tarafından yürütülen profesyonel bir psikolojik danışmanlık mıdır? Ya da sadece nihai konularla ilgilenen psikolojik danışmanlık mıdır? Hatta dini danışma ve rehberlik diye başlı başına bir disiplin var mıdır? Bu tanımlanma sorununun son yirmi yıldır devam ettiği ifade edilmektedir.¹⁷⁴

Dolayısıyla dini danışma ve rehberliğin ne olduğu ve kimin dini danışman ve rehber olduğu konusunda halk arasında, dindarlar arasında ve (dini) danışmanlar arasında kesinleşmiş bir tanımı bulunmamaktadır. Dini danışma ve rehberliğin nerede bitip, seküler danışma ve rehberliğin nerede başladığı konusu da ciddi olarak sorgulanmaktadır. Dahası psikolojik danışmanların bile diğer ruh sağlığı uzmanları ve halk nazarında rollerini güven altına alabilecekleri bir uzmanlık alanlarının bulunmadığı ileri sürülmektedir. Kaldı ki, psikolojik danışmanlık alanı profesyonel psikolojik danışmanları diğer ruh sağlığı uzmanlarından ayırt edememektedir. Dolayısıyla psikolojik danışmanlar bir tür kimlik krizi yaşamaktadırlar. Psikolojik danışma ve rehberlik mesleğinin yasal olarak tanınması, yetiştirme standartlarının olması, uygulanabilir etik kuralları ve yaptırımlarının olması gibi, mesleğin profesyonel anlamda kabul edilebilmesi için gerekli olan süreçler Türkiye de tamamlanmış değildir.¹⁷⁵ Aynı şey dini danışma ve rehberlik için de geçerlidir. Dini danışma ve rehberliğin ortaya çıktığı Batı'da bile dini danışma ve rehberlik ismi yasal olarak korunmuş bir meslek ismi değildir. Batıda kendilerini dini danışman, Hristiyan

¹⁷³ Bkz. Vicky Genia, "Religious Issues in Secularly Based Psychotherapy", **Counseling and Values**, V. 44:(3), American Counseling Association, 2000, pp. 213-221.

¹⁷⁴ Ok, "Dini Danışmanlık: Tanımı ve Tarihi", s. 51.

¹⁷⁵ Binnur Yeşilyaprak, **Psikolojik Danışma ve Rehberlik Alanında Çalışanlar İçin Etik Kurallar**, 8.b., Komisyen, Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Derneği Yayınları, Ankara, 2011, s. IV.

psikolojik danışman, Biblical danışman vb. olarak isimlendirenler, hiç eğitim almayanlardan doktora derecesine sahip olanlara kadar farklılık gösterebilmektedir.¹⁷⁶

Burada vurgulanması gereken nokta, dini danışman ve rehberlerin hem akıl sağlığı konusunda hem de dini konularda yeterli bilgiye sahip olmaları gerektiğidir. Bunun bir yansıması olarak din adamlarının cemaatleriyle olan ilişkilerinin nasıl tanımlanacağı konusunda açık bir şey bulunmamaktadır. Bu ilişkiler dini danışmanlık, dini bakım, manevi rehberlik veya yönlendirme gibi farklı isimlerle isimlendirilebilmektedir. Aslında yukarıda ima edildiği gibi bireylerle, eşlerle, ailelerle veya gruplarla yapılan ve bir sorunun tartışılmasını, öneri veya yönlendirmeyi veya bir krizi çözmeyi içeren etkinliğe *dini danışma*, buna karşılık sosyal ve bireysel hayatın tamamında danışma ihtiyacı olsun olmasın her bireye dini rehberlik amacına uygun olarak, rutin yapılan din hizmetleri, ev, hastane ve bakımevi ziyaretleri vb. *dini rehberlik* olarak nitelendirilebilir. Bu hizmetlerin tamamını kapsayan hizmet alanına *dini danışma ve rehberlik* adı verilebilir.

Dini danışma ve rehberlik konusundaki literatür ağırlıklı olarak teoriktir veya danışmaların görüşmelerinden edindikleri vaka örneklerine dayanmaktadır. Oysa bu alanda yapılacak deneysel çalışmalar, dini danışma ve rehberlik alanında nelerin önemli olduğu, nelerin danışanlara zarar verdiği konularında önemli farkındalıklar sağlayabilir. Dolayısıyla alan ile ilgili yeterli bilimsel araştırmaya ihtiyaç duyulmaktadır. Başka bir konu da akreditasyon sorunudur. Dini danışma ve rehberlerin akreditasyonu ve gözetimi ile ilgili sorunlar bulunmaktadır. İngiltere’de Dini Bakım ve Danışmanlık Derneği ile Amerikan Dini Danışmanlar Derneği, din adamları için milli bir akreditasyon planı sunmaktadır. Dini danışma ve rehberlik gelişirken, gözetim ve akreditasyon önemli olmakla birlikte, bunun din adamlarının çoğunun dini görevlerinde gösterdikleri çabaların değerini düşünerek sadece dini danışmanlığı vurgulayan bir elit oluşturacağından sakınılması gerektiği ileri sürülmektedir.¹⁷⁷ Bunların dışında profesyonel psikolojik danışmanlığın dini danışman ve rehberler için uygun olup olmaması, dini inanca sahip insanların az bulunduğu ortamlarda dini danışma ve rehberliğin uygun olup olmaması, dinin, maneviyatın ve terapötik uygulamanın uygun bir entegrasyonunun nasıl sağlanacağı gibi sorunlar da bulunmaktadır.

¹⁷⁶ Ok, “Dini Danışmanlık: Tanımı ve Tarihi”, s. 52.

¹⁷⁷ Ok, “Dini Danışmanlık: Tanımı ve Tarihi”, s. 52.

2.1.2. İslam Dini Açısından Dini Danışma ve Rehberlik İmkânı

İlk olarak, İslam dininin dünyadaki en büyük dinlerden biri olmasına rağmen Batılı psikoloji ve dini danışmanlık araştırmalarında çok az dikkat çektiği¹⁷⁸ ifade edilmelidir. Öte yandan Müslüman toplumlarda İslami danışma, geleneksel seküler danışma yöntemlerini yansıtacak şekillerde tezahür etmektedir. Ancak yöntem ve uygulanabilirlik açısından Müslüman toplulukların bu hizmetleri dönüştürmeleri gerekmektedir.¹⁷⁹ Bu sebeple dini danışma ve rehberlikte ne kadar teolojik, ne kadar seküler değer kullanılacağı meselesi İslam dini açısından incelenmeye değer bir konudur. Batı’da bazı din adamlarının psikoloji ağırlıklı, bazıları din ağırlıklı, bazıları ise hem psikoloji hem de dini değerleri dengeli biçimde kullandığı bilinmektedir. Bu arada genel dini rehberlikten daha üstün bir konum edinen dini danışmanlık, dini organizasyon içinde özellikle de pastoral ve pratik teologlar nezdinde bir gerilim meydana getirdiği de ifade edilmelidir. Bu kişiler, dini danışmanın nörotik ve narsistik orta sınıfın egomerkezli meşguliyeti olma tehlikesi taşıdığını dile getirmiştir. Bu durum da dini danışma ve rehberliğin dini tebliğ etme (=profetik)¹⁸⁰ görevlerini ihmal edebileceği endişesine yol açabileceğinden bahsedilmektedir.¹⁸¹

Üzeyir Ok, İslam dininde dini ve dini olmayan ayrımı olmadığından Türkiye’deki modelde dini danışma ve rehberliği belirleyen şu faktörleri önermiştir: “dini materyale ve dinsel olguların belirleyiciliğine önem veren dini ortamlarda çalışmak isteyen ve dinsel materyale sempatiyle yaklaşan profesyonel bir psikolojik danışma veya psikolojik danışmanlık eğitimi almış bir teolog/din adamı, dini danışma ve rehberlik hizmetlerini yerine getirebilir.”¹⁸² Her ne kadar Ok, dini danışma ve rehberlik hizmetlerini yerine getirebilmek için, profesyonel bir psikolojik danışma veya psikolojik danışmanlık eğitimi

¹⁷⁸ James M. Nelson, **Psychology, Religion, and Spirituality**, Springer Science+Business Media, LLC, New York, 2009, p. 365.

¹⁷⁹ Abdullah, Somaya, “Islam and Counseling: Models of Practice in Muslim Communal Life”, **Journal of Pastoral Counseling**, V. 42: 42-55, 2007, p. 51.

¹⁸⁰ “Profetik (Prophetic) din; Peygamberin varlığına dayanan dinlerdir. Profetik dinde Allah’ın emirlerini açıklayan peygamberler, vahiyler, kutsal kitaplar aracılığıyla ulûhiyet ve insanlar arasında bir ilişki kurulur. Allah’tan gelen haber için bunlar gerekmektedir. Peygamberler de ilahi buyruğa itaat etmelidir, inanç en yüksek fazilettir. İnancı tasdik etmek için dil ile açıkça söylemek gerekmektedir. Müslümanların Kelime-i Şehadet’i, Amentü’sü; Hristiyanların kredo’su gibi ikrarlar tasdik için önemlidir. Üç büyük profetik din: Yahudilik, Hristiyanlık ve İslamiyet’tir.” Bkz. Günay Tümer, “Çeşitli Yönleriyle Din”, **A.Ü.İ.F.D.**, C. XXVIII, Ankara, 1986, s. 233; William P. Alston, “Din”, çev. Günay Tümer, **A.Ü.İ.F.D.**, C. XVIII; Ankara, 1972, ss. 171-172.

¹⁸¹ Ok, “Dini Danışmanlık: Tanımı ve Tarihi”, s. 53.

¹⁸² Ok, a.e., s. 54.

almış bir teolog/din adamını önermişse de Rogers terapötik ilişkinin tutumsal öğelerini kullanabilmek için bireyin profesyonel olması gerekmediğini ifade etmiştir.¹⁸³ O'na göre Anneler, öğretmenler, din görevlileri vb. gerekli ve yeterli koşulları sağladığında istenen değişiklik kendiliğinden gerçekleşecektir.

Sonuç olarak, dini danışma ve rehberlik Hıristiyan ortamındaki ile bire bir örtüşmesine de genel ilke ve amaçlarının İslam dini ile birleştiği, Kur'an, Hz. Peygamberin sünneti ve İslam geleneğinde köklerinin bulunduğu aşikârdır. Dünyada yaşanan küresel gelişmelere bireyler açısından bakıldığında da, İslâm'ın, Allah ile bağlarını koparmayan fakat kurumsal dinden de uzaklaşan, kendilerine rehberlik edecek ve aidiyet duygusunu yaşayacakları bir toplumsal çevreden yoksun insanlar için, kendiliğinden bir alternatif haline geldiği söylenebilir.¹⁸⁴ Zira İslâm, kişiye yeni bir kimlik ve hayata yeni bir anlam kazandırma taahhüdünde bulunmakta ve aidiyet ve güven duygusunun yaşanacağı bir toplum yapınının sağlanmasını sağlamaktadır. O halde dini danışma ve rehberlik dini konuları asla dikkate almayan tamamen ruh sağlığı yönelimli seküler danışmanların dışındaki Müslüman kimliğini öne çıkaranlar ile sekülerleşmiş veya bir dini yönelimi olmayan ancak inanç konularına sempati ile bakan kişiler tarafından yürütülebileceği gibi bu konuda belirli bir yeterliliğe sahip din görevlisi, eğitimci, akademisyen vb. tüm Müslümanlar tarafından yerine getirilebilir. Hatta bu dini bir vecibe olarak kabul edilir.¹⁸⁵

2.1.3. Türk Toplumunun Sosyo-Kültürel Yapısı ve Gelenekleri Açısından Dini Danışma ve Rehberlik İmkânı

Öncelikle belirtmek gerekir ki, Anadolu'nun dini ve toplumsal yapısı, İslam dininin kuvvetle etkilediği eski Türk sosyo-kültürel yapısının belli ölçü ve alanlarda Anadolu'daki Türk öncesi mahalli kültür unsurlarının özümsemesiyle oluşmuş İslam ağırlıklı bir dini sosyo-kültürel yapıdır.¹⁸⁶ Zaman içinde Türk toplumunun sosyo-kültürel yapısını etkileyen pek çok unsur ortaya çıkmıştır. Günümüzde değişen dünya bireysellik, özgürlük, üretim ve tüketim kültürü, demokrasi ve çoğulculuk gibi toplumsal yapıyı derinden etkileyen yeni değerler üretmektedir. Yükselen bu değerler arasında dini danışma ve rehberliği daha

¹⁸³ Whirter-Voltan Acar, a.g.e., s. 133.

¹⁸⁴ Ulvi Murat Kılavuz, "Küreselleşen Dünya'da Din", U.Ü.İ.F.D., C.XI, S. 2, Bursa, 2002, s. 209.

¹⁸⁵ Bkz. Al-i İmran, 3/104, 110; Nahl, 16/125; **Buhârî**, Cum'a 11, İstikrâz 20, Vesâyâ 9, Nikâh 81, 90, Ahkâm 1; **Müslim**, İmâret 20; Ebû Dâvûd, İmâret 1, 13; **Tirmizî**, Cihâd 27.

¹⁸⁶ Mustafa Arslan, **Türk Popüler Dindarlığı: Çorum Örneği**, Dem Yayınları, İstanbul, 2004, s. 133.

yakından ilgilendireni bireyselliktir. Ferdin kendi değerini kendi inşa etmesi olan bireysellik anlayışı eski toplumsal dokuyu fertler lehine zayıflatmaktadır.¹⁸⁷ Eski toplumsal roller, toplumsal bağlar ve toplumsal ilişkiler birey merkezli bir şekil kazanmaktadır.¹⁸⁸ Hem Müslüman hem de Avrupa toplumlarında İslam dini, geçen yirmi yılı aşan süre içinde sosyal hayatta yeni görünümde elde etmiştir. Bu yeni görünümde¹⁸⁹ toplum hayatında Müslümanların hem dini hem seküler kavramları birlikte kullanmaları ile ortaya çıkmış ve bazı kavramların dönüştürülmesi ile toplumsal tartışma başlamıştır.¹⁹⁰ Türk toplumunda yaşanan bu değişimlere karşı yaşanan tartışmada¹⁹¹ her ne kadar bazı istisnalar olsa da ana hatlarıyla iki tavır sergilenmektedir. Bir tarafta kendi gelişim dinamiklerinden gelen ihtiyaçlara cevap veren bir değişimden ziyade, taklit kalitesindeki yüzeysel değişimlerle kendini oyalayan; henüz olgunlaşma sürecini tamamlayamamış, bireyselliği bencillikle karıştıran, özgürlüğü sorumsuzluk olarak yorumlayan, üretmeden tüketen ve ruhunu kaybetmiş bir kitle bulunmaktadır. Diğer tarafta ise değişim gerçeğini ve ihtiyacını anlayabilecek entelektüel ve maddi donanımlardan mahrum ve dolayısıyla yükselen bu yeni değerleri anlayamayan; anlayamadığı için onlara karşı tavır alarak geleneksel değerlere yönelip fanatikleşen bir grup bulunmaktadır. Yani kendi iç dinamiklerinden gelen doğal bir dindarlık değil de çevresel uyarılar sonucu ortaya çıkan tepkisel bir dindarlığı olan; dini, geleneğin kalesi olarak görerek yükselen yeni değerlerle dini değerleri karşı karşıya getiren, birey olma cesareti olmayan savunmacı bir kitle bulunmaktadır.¹⁹² Her iki grubunda dinle olan ilişkisi sağlıklı değil sorunlu ve tepkiseldir. Hâlbuki toplumsal seviyedeki sekülerleşmenin mutlaka bireysel bilinç seviyesinde de gerçekleşmesi gibi bir zorunluluk yoktur.¹⁹³ Nitekim genel bir değerlendirme yapıldığında sekülerleşmenin bireysel bilinç düzeyinden daha çok toplumsal ve kültürel alanda ortaya çıktığı söylenebilir.¹⁹⁴ Dindar birey dini inanç ve uygulamalarında bir takım değişiklikler yaparak

¹⁸⁷ Ali Köse, **Sekülerizm Sorgulanıyor: 21. Yüzyılda Dinin Geleceği**, ed. Ali Köse, Ufuk kitapları, İstanbul, 2002, s. 124.

¹⁸⁸ Hasan Kaplan, “Değişen Dünyada Din Hizmetleri: Bir Kimlik Sorgulaması”, **I. Din Hizmetleri Sempozyumu (3-4 Kasım 2007)**, C.I, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2008, s. 571.

¹⁸⁹ Türk toplumunun modernleşme sürecinde elde ettiği yeni görünümde hakkında geniş bilgi için bkz. Muharrem Sevil, **Türkiye’de Modernleşme ve Modernleştiriciler**, Vadi Yayınları, Ankara, 1999.

¹⁹⁰ Nilüfer Göle, “Islam in Public: New Visibilities and New Imaginaries”, **Public Culture**, V. 14 (1), 2002, p. 173.

¹⁹¹ Arslan, a.g.e., ss. 155-156.

¹⁹² Kaplan, a.g.m., ss. 571-572.

¹⁹³ Hökelekli, “Gençlik ve Din”, a.g.e, s. 11.

¹⁹⁴ Peter L. Berger, **Dinin Sosyal Gerçekliği**, çev. Ali Çoşkun, İnsan Yayınları, İstanbul, 1993, s. 162.

modern bir yaşam tarzı geliştirebilir.¹⁹⁵ Modernleşmeyle birlikte zayıflayan geleneksel dini anlayış ve yaşam şekilleri yerini dindarlığın diğer şekillerine¹⁹⁶ bırakmıştır.

Bu bağlamda geleneksel bir duruşa sahip din hizmetleri de, geleneksel metotlarla geleneksel hizmetler sunmaktadır. Her ne kadar gelişen dünyanın şartlarına göre hizmet metotlarında bir takım yenileşmeler yapılsa da gelenekçi bir anlayışla modern metotların bir arada kullanımını kendi içinde ayrı bir çelişkiye neden olması kaçınılmazdır. Bu nedenle sadece din hizmeti yöntemlerinde değil aynı zamanda din hizmeti anlayışında da ciddi zihniyet değişikliklerine ihtiyaç bulunmaktadır. Bu noktaları göz ardı etmeksizin değişen toplum ve değerler karşısında Türkiye’deki din hizmetlerini, dini danışma ve rehberlik alanını dâhil ederek yapılandırmak, amaçlanan hedeflere ulaşmada önemli katkılar sağlayacaktır. Bu amaçla dini danışma ve rehberliğin, Batı’da Hıristiyan kültüründe tartışıldığı biçimini olduğu gibi yerel kültüre taşımak yerine onun değerlerinin yerelleştirilmesi ve yerel halkın değerleriyle yeniden harmanlanması gerekmektedir.¹⁹⁷ Bunun için şu sorulara da cevap aranması gerekir: Türkiye’de dini danışma ve rehberlik hizmetlerine ihtiyaç var mıdır ya da hangi anlamda ve neden ihtiyaç vardır? İlk günden beri insanoğlunun dini danışma ve rehberliğe ihtiyaç duyduğu kabul edilirse Türkiye’de bugüne kadar neden böyle bir disiplin/kurum/yapılanma ortaya çıkmamıştır, bugün neden çıkmıştır? Türkiye’de dini danışma ve rehberlik ihtiyacı bugüne kadar hangi alanlarda ortaya çıkmış, hangi imkân ve yöntemlerle giderilmiştir? Bu bağlamda toplumumuzun yapısını tanıma ve yeniden ele alma konusundaki eksiklikler nedeniyle dini danışma ve rehberlik konularında bir ihtiyacın varlığı kabul edilse de aceleci olunmaması gerektiğini düşünenlerin endişeleri dikkat çekicidir.¹⁹⁸

¹⁹⁵ Hasan Kayıklık, “Değişen Dünyada Birey, Din ve Dindarlık”, **Dindarlığın Sosyo-Psikolojisi**, ed. Ünver Günay-Celalettin Çelik, Karahan Kitabevi, Adana, 2006, s. 162.

¹⁹⁶ Dindarlığın diğer şekilleri için bkz. Ejder Okumuş, **Gösterişçi Dindarlık**, Ark Kitapları, İstanbul, 2005; İbrahim Gürses, **Dindarlık ve Kişilik**, Emin Yayınları, Bursa, 2010; Mustafa Arslan, **Türk Popüler Dindarlığı: Çorum Örneği**, Dem Yayınları, İstanbul, 2004; Kemalettin Taş, “Dindarlığın Kriterleri Üzerine Tipolojik bir Araştırma”, **Dindarlığın Sosyo-Psikolojisi**, ed. Ünver Günay-Celalettin Çelik, Karahan Kitabevi, Adana, 2006, ss. 175-202.

¹⁹⁷ Bkz. Mustafa Tavukçuoğlu, “Cami Dışı Din eğitimi Etkinliklerini Biçimlendiren Temel Kavramlar ve Bu Alanda Yeni Kavramsallaştırmalar: “Dini Danışmanlık” ve “Manevi Sosyal Hizmetler” tebliği Müzakeresi”, **Yaygın Din Eğitimi Sempozyumu (30 Mart-01 Nisan 2012)**, C. II., Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2013, ss. 319-321.

¹⁹⁸ Tavukçuoğlu a.e., s. 319-321; İhsan Toker, “Sosyal Hizmet ve Sosyal Pedagoji Odaklı Din Eğitimi Nasıl Olmalıdır? (Sosyal İlahiyat Mesleğinin Eğitimi) Tebliğinin Müzakeresi”, **Yaygın Din Eğitimi Sempozyumu (30 Mart-01 Nisan 2012)**, C. II., Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2013, ss. 351-354.

Öte yandan Türk toplumunun sosyo-kültürel yapısı ve gelenekleri açısından psikolojik danışma uygulamalarının içerisine dinin sokulmasını oldukça tehlikeli ve riskli bulan araştırmacılar da vardır. Bir araştırmada bu endişeler şöyle dile getirilmiştir: “Türk insanın hem tinsel yönden gelişmiş olması, hem de dini inançlarının kuvvetli olması bizim ülkemizde kültürel kimliğin özellikleri olarak göze çarpmaktadır. Ancak dinin bizim ülkemizdeki özel konumundan ötürü, insanın tinsel yönünün psikolojik danışma uygulamalarının içine girmesi politik yönden oldukça tehlikeli ve riskli olabilir. Bu bakımından Türk toplumunda oldukça güçlü bir kurum olan din, dini kurallar, dogmaların psikolojik danışma ve psikoterapi uygulamalarının içine sızması olasılığı göz önünde tutulmalıdır.”¹⁹⁹

Geleneksel dini danışma ve rehberlik yöntemlerinin geliştirilme imkânı, modern dini danışma yöntem ve tekniklerinin kullanılmasının lüzumu ve her ikisinin pragmatik açıdan karşılaştırılmasıyla yapılacak tartışma sonuçları ve elde edilecek verilerin analizleri vb. araştırmalar Türkiye’de yeniden oluşturulabilecek bir dini yardım hizmeti modelini daha özgün bir yapıya sahip kılmaya yardımcı olacağı düşünülmektedir. Aslında dini danışma ve rehberlik gibi seküler danışmanlıktan ayrı bir alan tasarlanabileceği gibi, dini ve seküler ayrımına gitmeden Türkiye’deki psikolojik danışmanlık eğitimine yerel olan boyutun katılması ve seküler psikolojik danışmanlığın manevi boyuta özel önem vermesiyle tek model de önerilebilir. Bunlardan hangisinin daha ideal olacağı konusu belirli bir uygulama sürecinden sonra ortaya çıkacaktır.

2.2. PRATİK AÇIDAN TÜRKİYE’DE DİNİ DANIŞMA VE REHBERLİK İMKÂNI

2.2.1. Din Hizmeti Kurumlarında Dini Danışma ve Rehberlik

2.2.1.1. Din Hizmetlerinde Kurumsal-Yapısal İmkânlar

Türkiye’de din eğitimi ve irşat hizmeti kurumları, Anayasada belirtilen ilkeler doğrultusunda üzerine düşen görevleri yerine getirebilmek ve gerek yurtiçindeki, gerekse yurtdışındaki vatandaş, soydaş ve dindaşlarımıza daha iyi bir din hizmeti sunabilmek için merkez ve taşra teşkilatlarıyla Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde yapılandırılmıştır.

¹⁹⁹ Özlem Kararırmak, “Tinsel Anlayışın Psikolojik Danışmadaki Rolü”, **Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi**, 2004, C. III., S. 22, ss. 49-50.

Diyanet İşleri Başkanlığı uhdesinde teşkilatlanmış din eğitimi ve irşat hizmetleri ile ilgili kurumlar;

Merkezde, Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanlığı, Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü ve Din Eğitimi Genel Müdürlüğü; taşrada ise Dini Yüksek İhtisas Merkezi Müdürlüğü, Eğitim Merkezi Müdürlükleri ile İl ve İlçe Müftülükleridir.

Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanlığı; İslam dininin temel bilgi kaynaklarını ve metodolojisini, tarihî tecrübesini ve güncel talep ve ihtiyaçları dikkate alarak dinî konularda karar vermek, görüş bildirmek ve dinî soruları cevaplandırmaktadır. Dinî konularda telif, tercüme, inceleme ve araştırmalar yapma, yaptırma, ihtiyaç duyduğu konularda inceleme ve araştırma grupları oluşturma, bu hususta yurt içi veya yurt dışındaki uzman kişi ve kuruluşlardan yararlanma imkânlarına sahip olan Kurul, yurt içinde ve yurt dışında İslam dinine mensup farklı dinî yorum çevrelerini, dinî-sosyal teşekkülleri ve geleneksel dinî-kültürel oluşumları incelemekte ve değerlendirmektedir. Bununla birlikte yurt içinde ve yurt dışında İslam dini ile ilgili gelişmeleri, dinî, ilmî faaliyetleri ve dinî propaganda mahiyetindeki çalışmalarını takip etmek ve bunları değerlendirmek Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanlığı'nın görevleri arasındadır.²⁰⁰

Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü; ilgili birim, kurum ve kuruluşlarla işbirliği yaparak toplumu din konusunda aydınlatma hizmetlerini yürütmektedir. Bu kapsamda cami ve mescitlerde ibadet ve irşat hizmetlerinin yürütülmesi, cami ve mescit dışındaki yerlerde de panel, konferans, seminer, sempozyum vb. dinî programlar ile ilmî toplantıların düzenlenmesinden sorumludur. Ceza infaz kurumu ve tutukevleri, çocuk ıslahevi, huzurevi, sağlık kuruluşları ve benzeri yerlerde bulunan vatandaşlara irşat hizmetlerini götürmek, Radyo ve televizyon kurumları ile diğer yayın kuruluşları vasıtasıyla toplumu din konusunda aydınlatmak da Din Hizmetleri Genel Müdürlüğünün görevleri arasındadır. Ayrıca aile, kadın, gençlik ve toplumun diğer kesimlerine yönelik dinî konularda aydınlatma ve rehberlik yapmak, İslam dinine mensup farklı dinî yorum çevreleri, dinî-

²⁰⁰ 6002 sayılı Kanunla Yeniden Düzenlenen 633 sayılı, Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkındaki Kanun, Madde 5.

sosyal teşekküller ve geleneksel dinî-kültürel oluşumlarla ilgili gerekli çalışmaları yapmakla görevlendirilmiştir.²⁰¹

Eğitim Hizmetleri Genel Müdürlüğü; Kur'an kurslarının ve eğitim merkezlerinin açılış, eğitim-öğretim ve yönetimi ile ilgili işleri yürütmektedir. Başkanlık personelinin meslekî formasyonunu geliştirmek ve hizmet verimini artırmak amacıyla yıllık hizmet içi eğitim planını hazırlar ve uygular.²⁰²

Başkanlığın taşra teşkilatı, il ve ilçe müftülükleri ile doğrudan Başkanlığa bağlı dinî yüksek ihtisas merkezleri ve eğitim merkezlerinden oluşmaktadır.²⁰³ Diyanet İşleri Başkanlığının taşra teşkilatı içerisinde din eğitimi ve irşat hizmetlerini yerine getirmekle vaizler, imam-hatip ve müezzin-kayyımlar, eğitim görevlileri ve Kur'an kursu öğreticileri görevlendirilmiş ve ilgili mevzuatla²⁰⁴ çalışma esasları belirlenmiştir. Buna göre;

Vaiz; camilerde veya gerektiğinde ceza ve tevkifevleri, çocuk ıslahevleri, güçsüzler yurdu, öğrenci yurdu, hastane, fabrika ve benzeri yerlerde vaaz etmek, dini konuşmalar yapmak, din ve ahlak bilgisi dersini okutmak, Aile İrşat ve Rehberlik Bürosunda veya müftülüklerin fetva hattında görevli olarak dini soru ve sorunlara yönelik rehberlik hizmeti vermek, irşat programlarında görev almak, gerektiğinde seminer, panel, sempozyum gibi toplantılara katılmak veya konferans vermek, gerektiğinde Kur'an kursları ile hizmet içi eğitim kurslarında ders vermek, görevli bulunduğu bölgenin dini, milli, ahlaki, sosyal ve kültürel yapısı ile bu yapının özelliklerinden doğan fert ve toplum davranışları üzerinde incelemeler yapmakla görevlidir.²⁰⁵

Kur'an Kursu Öğreticisi, İmam-Hatip ve Müezzin-Kayyım; müftülükçe yapılacak programa göre cemaati/öğrencileri dini konularda aydınlatmak, isteyen vatandaşlara

²⁰¹ 6002 sayılı Kanunla Yeniden Düzenlenen 633 sayılı, Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkındaki Kanun, Madde 7.

²⁰² 6002 sayılı Kanunla Yeniden Düzenlenen 633 sayılı, Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkındaki Kanun, Madde 7.

²⁰³ 6002 sayılı Kanunla Yeniden Düzenlenen 633 sayılı, Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkındaki Kanun, Madde 8.

²⁰⁴ 6002 sayılı Kanunla Yeniden Düzenlenen 633 sayılı, Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkındaki Kanun, Madde 12, Diyanet İşleri Başkanlığı, Görev ve Çalışma Yönergesi, Madde, 95-96, 106-108, 144.

²⁰⁵ Diyanet İşleri Başkanlığı, Görev ve Çalışma Yönergesi, Madde, 95-96.

müftülüğün izni ile camilerde veya uygun görülecek yerlerde, dini bilgiler vermek gerektiğinde dini rehberlik yapmakla görevlidir.²⁰⁶

31.12.2012 tarihi itibarı ile din eğitimi ve irşat hizmetlerinde dini danışma ve rehberlik ilişkisine imkân sağlayan Türkiye’de toplam cami sayısı 84.684, Kur’an kursu sayısı, 14.676 ve toplam personel sayısı 105.472’dir.²⁰⁷

2.2.1.2. Din Hizmetlerinde Dini Danışma ve Rehberliğin Geçmişi ve Yasal İmkânlar

Hz. Peygamberin ve Kur’an’ın öğretilerinin gereği, yerine getirilmesi gereken görevlerden din hizmetleri, tarih boyunca çeşitli unvanlarla anılan hizmetliler tarafından yerine getirilmiştir. Günümüzde de müftü, vaiz, imam gibi din görevlileri tarafından yerine getirilmektedir. Söz konusu resmi unvanların dışında toplumda din hizmeti görevini yerine getiren sivil yapılanmalar ve kişiler de mevcuttur. Ancak ülkemizde toplumu din konusunda aydınlatma görevi kanunlarla Diyanet İşleri Başkanlığına verilmiştir.

Anayasada belirtildiği üzere Diyanet İşleri Başkanlığı, genel idare içinde yer alan bir kamu kurumu olup “lâiklik ilkesi doğrultusunda, bütün siyasî görüş ve düşüncülerin dışında kalarak ve milletçe dayanışma ve bütünleşmeyi amaç edinerek, özel kanununda gösterilen görevleri yerine getirmekle” yükümlüdür.²⁰⁸ İlgili kanunda da bu görevler, “İslam dininin inançları, ibadet ve ahlak esasları ile ilgili işleri yürütmek, din konusunda toplumu aydınlatmak ve ibadet yerlerini yönetmek” şeklinde belirlenmiştir.²⁰⁹

01.07.2010 tarihinde TBMM’de kabul edilen 6002 Sayılı Yasa ile toplumumuz açısından son derece önemli görevleri yerine getiren Diyanet İşleri Başkanlığının teşkilat yapısının çağın gerekleri doğrultusunda yeniden şekillendirilmesi sağlanmaya çalışılmıştır.

2.2.1.3. Din Hizmetlerinde Dini Danışma ve Rehberlik İmkânları

Din hizmetleri kendine özgü alanda, özel bir etkileşim ve iletişim yoluyla gerçekleşmektedir. Din hizmetlerinin başarısı da tamamen iletişimin ne kadar güçlü kurulduğu ve ne kadar etkin şekilde sürdürülebildiğine bağlıdır. Bu zaviyeden bakıldığında din hizmetlerinin verimli ve etkili olması iki türlü bilgiyi zorunlu kılmaktadır. Bunlardan

²⁰⁶ Diyanet İşleri Başkanlığı, Görev ve Çalışma Yönergesi, Madde, 106-108.

²⁰⁷ Diyanet İşleri Başkanlığı İstatistikleri 2012, Strateji Geliştirme Başkanlığı, Ankara, 2013.

²⁰⁸ Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 1982, Madde 136.

²⁰⁹ 633 sayılı Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkındaki Kanun, Madde 1.

biri, dini esas ve öğretilerin bilgisi, diğeri ise bu bilgilerin kendisine ulaştırıldığı insan ya da hedef kitlenin bilgisidir. Yöntemle ilgili düzenleme ve belirlemeler bu iki değişken arasındaki ilişkinin tasarlanma biçimine ve ulaşılmak istenen hedeflerin durumuna göre²¹⁰ belirli bir strateji ile ortaya çıkmaktadır. İletişim etkinliğini büyük ölçüde belirleyecek olan faktörler de çoğunlukla strateji ile ilgilidir.²¹¹ İrşat stratejisini, tek yönlü, iki ve çok yönlü gibi iletişim modelleri; kaynak, mesaj, kanal, alıcı, engeller, ortam ve geribildirim gibi iletişim özelliklerinden oluşan unsurlar meydana getirir.

Günümüz din hizmetlerindeki problemlerin başında irşat stratejilerini geliştirip zenginleştirememek, irşat programlarının kalitesini arttıramamak gelmektedir. Bu nedenle yapılan vaazlar ve okunan hutbeler gerçekten de muhataplarına etkili şekilde ulaşamamakta, adeta boşluğa yapılmaktadır.²¹² Bunun önemli bir nedeni, hizmetin muhatabı olan kişi ya da toplumun özelliklerinin bilinmemesi veya dikkate alınmamasıdır. Verimli ve etkin bir din hizmeti için dinin muhtevasını iyi bilmek her zaman yeterli olmaz, hedef kitle tahlilinin de iyi şekilde yapılması gerekir.

(1) Hedef Kitle:

İnsan, akıl ve duygu yönü olan bir varlıktır. İnsanların bir kısmında aklın bir kısmında duyguların hâkim olduğu ya da çeşitli durumlar karşısında bazen aklın bazen duyguların insanda hâkim olduğu hep müşahede edilmektedir. Hislerin galip olduğu kişiler genellikle mübalağa dolu tantanalı ifadeler, süslü tasvirler ve hayali anlatım tarzından hoşlanırken; akli ön planda tutanlar için bu tarz, adeta soğuk duş etkisi yapmaktadır. Çünkü onlar ilmi, mantıki ve gerçekçi yorumlarla ikna olmak istemektedirler. Konuyu geçmiş ile günümüz insanları arasında kıyaslamak söz konusu olduğunda karşımıza ciddi farklar çıkmaktadır.

İlk olarak, geçmiş zamanlarda toplumun bilgi ve kültür seviyesinin çok yüksek olmadığı söylenebilir. Dünün insanı, dini eğitimden ve bugün ulaşılan pek çok teknik ve imkândan uzak kaldığı için dini her yönüyle anlama şansına erişememiş ve daha çok

²¹⁰ Hökelekli, “Din Hizmetlerinde Yöntemle İlgili Sorunlar”, s. 95.

²¹¹ Mustafa Köylü, **Psiko-Sosyal Açıdan Dini İletişim**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2006, s. 120.

²¹² Mehmet Görmez, Uzman ve Başvaizler Çalıştayı Protokol Konuşması, Büyük Anadolu Otel, Ankara, 09.12.2012.

duygusal iletişime açık durumda bulunmaktaydı.²¹³ Bu sebeple az bilgili bir hatibin, plansız, ölçsüz konuşması bile cemaatin dini duygularını kolayca harekete geçirebilmekteydi. Yiğit Müslümanların kahramanlıklarını anlatmak ve cengâverliklerinden bahsetmek geniş halk kitleleri üzerinde büyük tesir uyandırmakta, hatta bu tür hatipler büyük ilgi görmekteydi.²¹⁴

Günümüz toplumundaki insanların bilgi ve kültür seviyesi ise sürekli artmaktadır. Özellikle büyük kentlerde çok hızlı bir değişim görülmektedir. Yüksek öğrenim görmüş, dünyadaki gelişmeleri yakından izleyen, farklı kültür ve hayat tarzları arasında karşılaştırmalar yapabilen, sorgulayıcı, araştırmacı ve akli yaklaşımlarla olaylara bakan bir muhatap kitlesi oluşmuştur.²¹⁵ Çok yönlülük arz eden günümüz toplumunun psiko-sosyal dinamikleri ve sosyo-kültürel değişimleri dikkate alınmadan, artık eksik bilgi ve klasik yöntemlerle toplumu yeterince aydınlatma ve irşat etme şansı gözükmemektedir. Geçmişte “konu-merkezli” olarak ele alınan ve ifa edilen dini iletişim, insanların ve toplumun son yüz yılda hızla değişmesi sonucu “insan-merkezli” bir anlayışa dönüşmüştür. Dini iletişimciler, önceleri “neyi?” anlatayım sorusunu sorarlarken, günümüzde ise “kime?” ve “nasıl?” anlatayım soruları etrafında fikir üretmeye çalışmaktadırlar.²¹⁶

Eski dönemin diğer bir özelliği, anne-babaya, büyüklere, bağlılık ve teslimiyet anlayışlarıdır. İnsanlar uzun asırlar boyu müstakil şahsiyetler olarak yaşamaktan ziyade bir aile ya da grubun parçası ve bağlısı olan fertler olarak yaşamışlardır. Toplumu oluşturan fertlerin bir aile, kabile veya guruba mensubiyetten dolayı şahsiyet ve değer kazanması onları taklitçi yapmıştır. O dönemde büyükler, önderler, hocalar taklit edilir, geleneklere itirazsız uyulurdu. Dolayısı ile din hizmeti sunanların ikaz ve irşatları yeterli olup ayrıca akli, mantıki açıklamalara ve ikna edici delillere gerek duyulmazdı.²¹⁷ Artık geçmişteki *cemaat dindarlığının* yerini kısmen *bireysel dindarlık* almış görünmektedir. Çünkü toplumsal ilişki ve bağlar, artık bir bireyin kimliğini kurgulaması için gerekli güvenilir

²¹³ İbrahim Canan, “Vaizliğin Dünü Bugünü ve Yarını”, **I. Din Şurası Tebliğ ve Müzakereleri (1-5 Kasım 1993)**, C.1, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1995, s. 324.

²¹⁴ Celal Yıldırım, “İrşad ve İrşadda Metod”, **I. Din Şurası Tebliğ ve Müzakereleri (1-5 Kasım 1993)**, C. I, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1995, s. 340.

²¹⁵ Hökelekli, **İslam Psikolojisi Yazıları**, s.263.

²¹⁶ Hasan Ocak, “Türkiye’de Cami Merkezli Yaygın Din Eğitiminde Sosyal Bilimlerin Rolü (Psikoloji Örneği)” **Yaygın Din Eğitimi Sempozyumu (30 Mart-01 Nisan 2012)**, C. II., Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2013, s. 355.

²¹⁷ Canan, a.g.m., s. 326.

dayanak noktası oluşturmamaktadır. Günümüzdeki sosyo-kültürel sistem, insanların kendilerini ve dünyayı anlamlandırmalarında yetersiz kalmaktadır.²¹⁸ Benimsenen modern yaşam tarzı, “bireyselliği” ve “dünyevileşmeyi” egemen konuma getirmiştir. Modernleşmenin, dini hayatın bazı şekillerini geriletmediği, dindarlığın farklı şekillerine yol açtığı doğrudur. Ancak modern kültürün imkânlarıyla dinin anlatılması ve anlaşılmasına yönelik eşsiz fırsatlar sunduğu da yadsınamaz bir gerçektir. Etkili iletişim teknikleri başta olmak üzere bu fırsatlardan yeterince istifade edilebildiğini söylemek güçtür.

Geçmişte yaşamış insanla günümüzde yaşayan insanı bir birinden farklı kılan başka bir husus, eskilerin sınırlı iletişim ve bilgi kaynakları karşısında tatmin edici bir imana kavuşabilmeleridir. Çünkü eskiden din, düşüncelerin merkezinde bir yer işgal ediyor, davranışların esas sâikini teşkil ediyordu. Her şey rengini dini hislerden alıyor, ona göre kıymetlendiriliyordu. Dini teamüllere aykırı hareket edenlerden o gün hoşlanılmazken, bugün artık din kolektif bir mesele olmaktan çıkmış, tamamen ferdileşmiştir.²¹⁹

Yükselen eğitim ve kültür seviyesi, çağımızın ulaşım ve iletişimde sınır tanımayan hızına rağmen dini hakikatlere iman ve teslimiyette zorlanılmaktadır. Eskiden bilgi eksikliği giderildiğinde hatalarını kolayca terk edebilen insan günümüzde her şeyi bildiği ya da bulabileceğine inandığı için irşat ve ikna edilmesi gerçekten çok zor bir muhatap olarak kendisini göstermektedir. Diğer bir ifadeyle, geçmişteki insanlar din ile alakalı olarak *nasıl uyarım* derdine düşmüşken, bugün *nasıl seçerim* eğilimi giderek yaygınlık kazanmaktadır. Bu durum “*dinin yaşanması mı tüketilmesi mi*” sorusunu gündeme getirmektedir. Burada cevap verilmesi gereken bir soru karşımıza çıkmaktadır. İnsanlar neden dinin bireysel manevi formlarını yaşamaya daha fazla ilgi göstermektedir? Şüphesiz, bireyselleşmenin artması bu eğilimin en temel sebeplerinden biridir. İnsanlar artık giderek din adamlarının ve çeşitli dini grupların kendilerine sundukları farklı görüşler içerisinden seçme ve kendi bireysel yorum ve tecrübelerini dâhil etme eğilimindedirler.²²⁰

Dini danışma ve rehberlik hizmetlerinin hedef kitlesi bağlamında kadınların ayrıca ele alınması uygun olur. Günümüzde kadınlar sosyal hayata eskisine oranla daha fazla katılım göstermektedirler. Gelinek noktada kadının farklı çalışma alanlarına yoğun

²¹⁸ Hayati Hökelekli, **Çocuk, Genç, Aile Psikolojisi ve Din**, Dem Yayınları, İstanbul, 2009, s. 74.

²¹⁹ Turhan, a.g.e., s. 85.

²²⁰ Ali Köse-Ali Ayten, **Din Psikolojisi**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012, s. 127.

katılımı, iş ve aile hayatında “rol çatışmalarını” beraberinde getirmektedir. Geleneksel cinsiyet rolündeki kadına dair iş algısı ve annelik gibi doğal durumların getirdiği aile rolleri ile çalışma hayatındaki roller problemleri ortaya çıkarmaktadır. Konuyla ilgili Batı’da yapılan bir çalışmada, gelişmekte olan feminist ve özgürlükçü teolojilerde artan sorunlar hakkında sürüncemede kalan meseleler, tanımlanmış cinsiyet rollerinin doğası ve etkileri, kadına yönelik şiddet ve dini danışma becerilerine sahip olmanın tek başına, kadınlara yönelik dini danışma ve rehberlik faaliyetlerindeki yetersizliği²²¹ günümüzdeki dini danışmanların ilgisini bekleyen konular arasında zikredilmektedir. Toplumsal yapıda meydana gelen gelişmeler karşısında kadının değişen konumu, din alanında da kendisini göstermektedir. Türkiye’de yaygın din eğitimi kurumlarından olan Kur’an kurslarında kadın öğretici ve öğrenci popülasyonu daha önce olmadığı kadar artmıştır.²²² Bu haliyle günümüz Kur’an kursları, daha çok yetişkin kadınlara²²³ yönelik dini danışma ve rehberlik ortamı sağlayan önemli mekânlardır. Öğrenci ve öğretmenleri bakımından % 90’ından fazlası kadın olan Kur’an kurslarının pozitif ruh sağlığına katkıları ve psiko-sosyal fonksiyonlarının değerlendirildiği bir çalışmaya göre, kurslardaki din eğitimi çalışmalarından istenen sonuçlara ulaşabilmesi için “psikolojik destek” ya da “psikolojik danışma” alanındaki çalışmalardan da faydalanmak gerekmektedir.²²⁴ Bu çalışmada Kur’an kursları için önerilen grupla psikolojik danışma modellerine Hökelekli,

²²¹ Emma J. Justes, “Women”, Robert J. Wicks et al eds., **Clinical Handbook of Pastoral Counseling**, V. 1, Paulist Press, New York, 1993, p. 279; Christie Cozad Neuger, “A Feminist Perspective on Pastoral Counseling With Women”, Robert J. Wicks et al eds., **Clinical Handbook of Pastoral Counseling**, V. 3, Paulist Press, New York, 1993, p. 17.

²²² 31.12.2012 tarihi itibarıyla (2009–2010 öğretim yılı sonu istatistiklerine göre) Türkiye genelinde Kur’an kursu sayısı 9.486, kurslara devam eden toplam öğrenci sayısı 302.143, kursları başarı ile bitiren toplam öğrenci sayısı 205.553 (Erkek: 14.826, Kadın: 190.727); öğretmen sayıları: 2005/06 öğretim yılı Erkek, 1.102; Kadın, 2.731; Toplam, 2.833; 2006/07 öğretim yılı Erkek, 1.465; Kadın, 9.306; Toplam, 10.771; 2007/08 öğretim yılı Erkek, 1.082; Kadın, 8.693; Toplam, 9.775; 2008/09 öğretim yılı Erkek, 1.162; Kadın, 8.921; Toplam, 10.083, Bkz. Diyanet İşleri Başkanlığı 2008-2012 Yılı İstatistikleri.

²²³ 31.12.2012 tarihi itibarıyla (2009–2010 öğretim yılı sonu istatistiklerine göre) Türkiye genelinde Kur’an kursunu başarı ile bitiren toplam öğrenci sayısının 205.553 (Erkek: 14.826, Kadın: 190.727); 15-17 yaş aralığı: 38.286; 18-22 yaş aralığı: 29.847; 23-44 yaş aralığı: 111.334; 45 yaş ve yukarı: 26.086 kişidir. Bkz. Diyanet İşleri Başkanlığı 2012 Yılı İstatistikleri

²²⁴ Bkz. Recep Yaparel, “Pozitif Ruh Sağlığına Katkıları Açısından Kur’an Kurslarının Psiko-Sosyal Fonksiyonlarına İlişkin Bir Değerlendirme”, **Yaygın Din Eğitimi Sempozyumu (30 Mart-01 Nisan 2012)**, C. I., Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2013, ss. 125-132.

kişilere özgü ve tamamen bireysel sorunlara dikkat çekerek dini referanslarla desteklediği birey-merkezli danışma modellerini ilave etmektedir.²²⁵

Hedef kitlenin değişen bu halleri göz önünde bulundurularak irşat usul, vasıta ve yöntemlerinde, irşadın maksadına uygun değişikliklerin yapılmasında zaruret bulunmaktadır. Zamana ve muhataplara göre değişiklik göstermesi gerekli olan dinin kendisi, aslı ve esası değil; onun yorumu, anlatılma ve anlaşılma yöntemleridir. Kısaca, yaşadığımız zaman ve günün insanı, elimizdeki mev'ize kitaplarının yazıldığı devirlerdekenden çok farklıdır. İçinde bulunduğumuz çağın gerçekleri, artık eskide kalan yöntemlerle cemaate veya kitlelere hitap etmenin fazla bir yarar sağlamadığını göstermektedir. Çünkü günün insanı, dünyada olup bitenlerden gününbirlik haber almakta ve canlı görüntülerini izleyebilmektedir. Dünya adeta, insanın karşısında küçülmüş, önüne konan bir tablo haline gelmiştir.

(2) Sorunlar:

İrşat usul ve yöntemlerinin yeterince geliştirilip güncelleştirilememesi, din hizmetlerinde beklentileri karşılayacak tatmin edici sonuçlar elde edilememesine sebep olmaktadır. Şüphesiz Müslüman olmanın gerektirdiği şartlar baştan beri hep aynıdır. Temel inanç esasları, ibadet şekilleri ve ahlak ilkeleri değişmemiştir. Buna karşılık dinin mesajını etkili şekilde insanlara ulaştırmanın imkân ve yöntemleri koşullara bağlı olarak sürekli değişmekte, gelişip yenilenmektedir.²²⁶

Kur'an-ı Kerim, İslam'ın irşat ve tebliğini emretmekle kalmamış, aynı zamanda bunun yol ve yöntemlerini de göstermiştir. Ne var ki Müslümanlar, tarih boyunca irşat metot ve yöntemleri konusunda çok fazla bir gelişme gösterememişlerdir.²²⁷ Geçmişten geleceğe uzanan bir perspektifle bakılınca günümüz din hizmetlerinde de çok başarılı olduğunu söylemek oldukça zordur. Konuyla ilgili yapılan sınırlı sayıdaki araştırma,²²⁸ bu konudaki yeterliliklerin istenilen düzeyde olmadığını göstermektedir.²²⁹

²²⁵ Hayati Hökelekli, "Pozitif Ruh Sağlığına Katkıları Açısından Kur'an Kurslarının Psiko-Sosyal Fonksiyonlarına İlişkin Bir Değerlendirme Tebliği Müzakeresi", **Yaygın Din Eğitimi Sempozyumu (30 Mart-01 Nisan 2012)**, C. I., Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2013, ss. 135-136.

²²⁶ Hökelekli, "Din Hizmetlerinde Yöntemle İlgili Sorunlar", s.94.

²²⁷ Köylü, "Dini İletişim", s.168.

²²⁸ Konuyla ilgili yapılan araştırmaların bazıları şunlardır: Ramazan Buyrukçu, **Din Görevlisinin Mesleğini Temsil Gücü**, TDV Yayınları, Ankara, 1995; Fahri Kayadibi, **Yaygın Din Eğitiminde Cami ve Din Görevlileri**, DİB Yayınları, Ankara, 2000; Şükrü Keyifli, **Urfa ve Yöresinde Yaygın Din Eğitimi**

Tarihi gelişim içinde cami eksenli gerçekleştirilen din hizmetleri, camilerin mimarisi ve çevresel düzenlemesiyle olduğu kadar, müstemilatlarında bulunan medrese, şifahane, kütüphane, yurt, aşevi ve hamamları ile birlikte insanlığa aydın ufuklar açıyor, beklentileri karşılayabiliyordu.²³⁰ Günümüzde de din hizmetlerini cami, minber ve vaaz kürsüsü ile sınırlamak ya da cami dışındaki hizmetleri önemsememek doğru değildir. Zira cami dışındaki alanlar ve camiye gelemeyenler de bu hizmetin ihmal edilmemesi gereken muhataplarıdır.

Cami hizmetlerinden başka günümüzde din görevlileri, ailenin korunması ve şiddetin önlenmesi,²³¹ sosyal huzursuzluklara rehberlik edilmesi, suç, zararlı alışkanlıklar ve istismara karşı bireysel ve toplumsal duyarlılık ve farkındalık oluşturulması ve bu yöndeki sorunların çözümüne yönelik kurumlar tarafından geliştirilen projelerde, sağlıklı toplumlardaki gibi etkin olmalıdır.²³² Ayrıca dini usul, vasıta ve yöntemlerle yetim, hasta, yaşlı, engelli gibi bakıma ve korunmaya muhtaç kimselere²³³ yönelik manevi rehberlik

İmamların Mesleki İmkânları ve Problemleriyle İlgili Alan Araştırması, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 1997; Hayati Tetik, Yaygın Din Eğitiminde Cami Görevlilerinin Yeri ve Fonksiyonları, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 1997; Nevzat Yaşar Aşıkoğlu, “Din Görevlisi yetiştirme Sorununa Öğretim Programları Açısından Yeni Bir Yaklaşım” **Yaygın Din Eğitiminin Sorunları Sempozyumu**, Kayseri, 2003, ss. 91-102; Mustafa Öcal, “Dünden Bugüne Din Görevlileri ve Mesleki Yeterlikleri” **Yaygın Din Eğitiminin Sorunları Sempozyumu**, Kayseri, 2003, ss. 45-49; Mustafa Köylü, “Din Görevlilerinin Mesleki Problemleri” **OMÜİFD**, S.5, Samsun, 1991, ss. 181-212; **Din Öğretimi ve Din Hizmetleri Semineri**, DİB yayınları, Ankara, 1991; Şuayip Özdemir, “Göreve Yeni Başlayan Din Görevlilerinin Mesleki Problemleri” **Hikmet Yurdu Düşünce - Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi**, C. V, S.10, 2012; Ahmet Emin Seyhan, “Din Hizmetlerinde Verimlilik ve Kalite Açısından Hizmet İçi Eğitimin Rolü ve Önemi” **S.D.Ü.S.B.E.D.**, S.14, Isparta, 2011, ss. 231-248; **I. Din Hizmetleri Sempozyumu (3-4 Kasım 2007)**, DİB Yayınları, Ankara, 2008.

²²⁹ Mevlüt Kaya, **Din Eğitiminde İletişim ve Dini Tutum**, Etüt Yayınları, Samsun, 1998, s. 206.

²³⁰ Fahri Kayadibi, **Yaygın Din Eğitiminde Cami ve Görevlileri**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2000, s. 49.

²³¹ Bkz. 22.08.2013 tarihli T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı İle Başbakanlık Diyanet İşleri Başkanlığı Arasında “Ailenin Korunması ve Kadına Yönelik Şiddetin Önlenmesinde Din Görevlilerinin Katkısının Sağlanması İşbirliği” Protokolü.

²³² Diyanet İşleri Başkanlığı 06.08.2007 tarihli Genelgesi, Madde 33.

²³³ Bkz. **Ülkemizde Engelliler Gerçeği ve İslam: Sorunlar ve Çözüm Önerileri (20-21 Aralık 2003)**, Yay. Haz. İsmail Karagöz, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2005; M. Naci Kula, “İslam Kültüründe Engelli Çocuk ve Ergenlere Bakış” **Engelli Çocuk ve Ergenlerin Hakları El Kitabı**, Haz. Adnan Kulaksızoğlu, Çocuk Vakfı Yayınları, İstanbul, 2011, ss. 281-301; Kula, “Engelli Çocuğa Sahip Ailelere Yönelik Moral ve Manevi Destek (Çorum Örneği)”, **Uluslararası Osmanlıdan Cumhuriyet’e Çorum Sempozyumu**, Çorum Belediyesi Yayınları, Çorum, 2008, ss. 893-908; Kula, “Engellilere Verilecek Tebliğ ve İrşad Hizmeti”, **Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, S.4., Samsun, 2004, ss. 17-47; Halide Nur Özdoğru Erdoğan, “Engellilere Yönelik din Eğitimi ve Öğretimi”, **Yaygın Din Eğitimi Sempozyumu (30 Mart-01 Nisan 2012)**, C. II., Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2013, ss. 253-264.

hizmetlerinde bulunulması; çocuklar, gençler, kadınlar,²³⁴ çalışanlar, emekliler gibi toplum her kesimine ihtiyaç duyduğu manevi desteğin sağlanması günümüz din hizmetlerinde ötelenemez bir noktaya gelmiştir. Zira sokakta yaşayan, fakir, muhtaç ve çaresizlere rahmet ve şefkat elinin uzatılarak dini sosyal yardım desteği sağlanmasından, bireylerin dini görünüşlü kişisel ve sosyo-psikolojik problemlerine manevi yardım ve destek sağlanmasına kadar pek çok sahada kamuoyu, din görevlilerinden bireysel ve kurumsal destek beklemektedir.

Bu durum din görevlilerinin (Müftü, Vaiz, İmam, Müezzın vb) öğretici sıfatları ile arkadaş, sırdaş, uzlaştırmacı, danışman, rehber, yardımcı, temsilci, konuşmacı, eğitimci, organizatör²³⁵ gibi rol ve misyonlarında, alanlarının uzmanları olan doktor, psikolog, sosyolog, antropolog ve pedagoğ gibi uzmanlarla iç içe uyumlu bir birliktelik içinde çalışmasını gerektirmektedir. Ancak yakın zamana kadar din hizmetlerinin genellikle cami duvarlarına hapsolması, kullanılan irşat yöntemlerinin de cami içi hizmetlere uygun tekniklerle sınırlı kalmış olması, bu alanda önemli ve büyük bir boşluğu ortaya çıkarmıştır. Gerek önem atfedilmediği, gerek koşulların ancak cami hizmetlerini belirli bir seviyeye kadar karşılayabilme imkânı verdiği için, önemli ve öncelikli din hizmeti tanım ve anlayışına söz konusu hizmetler giremediğinden, bu anlamda beklentileri karşılayabilecek her türlü bilimsel, düşünsel, sanatsal ve teknolojik imkân ve etkinlik marifetiyle her sahada halkı irşat edecek din görevlisi yetiştirme ve yeni irşat yöntemleri geliştirme imkânı olmamıştır. Nitelikli din görevlisi yetiştirme sorunu hala devam etmektedir.²³⁶ Bugün şu kadar sayıdaki İmam Hatip Lisesi ve İlahiyat Fakültesine rağmen kürsü ve mihrap görevlerinde bile nitelikli din görevlisi yetiştirme sorunu çözülebilmiş değildir.²³⁷

Zira zaman zaman radyo ve televizyonlarda, panel ve konferanslarda, sevinçli ya da kederli olaylara ilişkin düzenlenen ziyaret ve merasimlerde, hastane, hapisane, huzurevi, sığınma evi, sosyal hizmet kurumları, fabrika, yurt ve pansiyon gibi toplumsal

²³⁴ Bkz. Ayşegül Gün, “Yaygın Din Eğitiminin Hedef Kitleleri Olarak Kadınlar: Dindarlık Durumları, Dini Sorunları ve Beklentileri”, **Yaygın Din Eğitimi Sempozyumu (30 Mart-01 Nisan 2012)**, C. II., Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2013, ss. 387-406.

²³⁵ Ahmet Çekin, “Modernleşen Toplumda Camilerle Din Görevlilerinin Değişen Rollerini”, **Din Hizmetlerinde Yöntem ve Verimlilik**, der. Hayrullah Köken, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2006, ss. 147-152.

²³⁶ Bkz. Ramazan Buyrukçu, “Türkiye’de Din Görevlisi Yetiştirme Problemi ve Çözüm Önerileri” **A.Ü.İ.F.D.**, C.47, S.2, Ankara, 2006, ss. 99-126.

²³⁷ Bulut, a.g.m., s. 35.

kurum ve organizasyonlar içerisinde irşat görevi ifa edilirken de cami cemaatine yönelik Kur'an okuma ve vaaz etme gibi yöntemlerin dışına çıkılmadığı görülmektedir. Nitekim bir dönem hastanelerde uygulanan din hizmeti, hizmetin psikolojik danışma yönü dikkate alınmadan, klasik din hizmeti tanımı içinde hastalara Kur'an okuma, vaaz ve irşat hizmeti olarak değerlendirildiğinden tenkitler almış, tepkiler oluşmuş²³⁸ ve uygulamadan kalkmıştır.

Diğer taraftan cami dışı alanlarda beklentileri karşılamaya yönelik gönüllü ve başarılı sayılabilecek irşat faaliyetlerinde bulunmak her zaman saygı ve takdir ile karşılanmamaktadır. Kimi kurum yöneticisi, meslektaş ve toplumun bazı kesimlerinden “Cami halloldu da, orası mı eksik kaldı?”, “Sana ne, sen psikolog musun, doktora gitsin?”, “Görevden kaytarmak için yapıyor”, “Senin maaşını onlar mı veriyor?”, “Bizim vazifemiz değil”, “İhtiyacı olan camiye buyursun, orda hizmet veriliyor” vb. tarzda olumlu olmayan eleştirel yaklaşımlarla karşılaşılabilir. Eleştirel yaklaşımın haklı görünen gerekçelerine bakıldığında, daha çok cami içi hizmet tanımlarıyla düzenlenen cami görevlilerine ait kadrolara, cami dışı din hizmetlerinin gerektirdiği kadroların tahsisi ile din hizmetlerini çeşitlendirme ve güçlendirme zarureti ortaya çıkmaktadır.

Cami dışı alanlarda ihtiyaç duyulan din hizmetlerini verimli şekilde sağlanmasının gerekliliği yanında, cami içi irşat usul ve yöntemlerindeki eksikliklerin²³⁹ de giderilmesi zarureti vardır. Bunlardan biri de, irşat usulünde konu merkezli ve genel bir hitap tarzının benimsenmiş olmasıdır. Hâlbuki farklı dinleyici kitlesinin her biri için farklı irşat usul ve yöntemi uygulamak gerekmektedir. Din insanlara hayattan kopuk kuru bilgi ve kurallar bütünü olarak takdim edildiğinde, onlar için fazla bir mana ifade etmez. Muhatabın hayatında fazla anlam ve mutluluk vesilesi olmayan yöntemler yerine, dönemin özellikleri ve muhatabın ihtiyaçları dikkate alınarak pratik ihtiyaçlarına ve beklentilerine cevap oluşturan usuller üzerinde durmak gerekir. Bir yandan dinî izah ve açıklamaları zenginleştirirken diğer yandan da din hizmetlerini etkili kılacak irşat usul ve yöntemlerinin araştırılmasına ihtiyaç vardır. Çünkü gelişmişlik seviyesinin gerisinde kalan, eksik bilgi ve anlayışlarını güncel olmayan usul ve yöntemlerle ısrarla sürdüren kurum ve kişilerin

²³⁸ Nesrin Şahin-Yeşim Yasak, “İmamoterapi: Bilimsel bir Değerlendirme”, **Türk Psikoloji Bülteni**, C.II, S.4, 1996, ss. 50-52.

²³⁹ Bkz. Halise Kader Zengin, “Son Dönem Cumhuriyet Hutbelerinin İçerik Analizi (2003-2011 Yılları Arası)”, **Yaygın Din Eğitimi Sempozyumu (30 Mart-01 Nisan 2012)**, C. II., Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2013, ss. 121-148.

sunduğu din hizmetleriyle beklentileri tatmin edici sonuçlara ulaşılması beklenemez.²⁴⁰ Elbette din hizmetlerinin daha etkili ve verimli olmasını engelleyen sebepler çeşitli ve çok yönlüdür. Bunlardan birisi ve en etkilisi de, yaşadığımız çağın şartlarına ve ihtiyaçlarına uygun yeni irşat usul ve yöntemlerinin geliştirilememesidir. Kur'an-ı Kerim'in irşat hizmetinin hikmet, güzel öğüt ve en güzel irşat yöntemleri ile yapılmasını istemesi²⁴¹ din hizmeti sunumunda her dönem, etkili ve verimli yeni irşat yöntemleri arayışını zorunlu kılmaktadır.

(3) Beklentiler:

Din hizmetlerinden ve görevlilerinden beklentisi olan gruplar üzerine yeterli araştırmalar bulunmamaktadır.²⁴² Fakat günümüzde İçişleri, Dışişleri, Milli Eğitim, Adalet, Sağlık, Kültür ve Turizm, Aile ve Sosyal Politikalar gibi bakanlıklara bağlı pek çok resmi kurum, özel sektöre bağlı teşekküller ve sosyo-kültürel alanda faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşları ve nihayet yerel kamuoyunun din görevlilerinden ve din hizmetlerinden beklentileri her geçen gün artmaktadır. Hizmet verimliliği açısından toplumun beklentilerinin doğru tahlil edilmesi büyük önem arz etmektedir. Zira toplum, beklentilerini karşılamayan kurumları zaman içinde ortadan kaldırmış, tarihin dışına itmiştir.²⁴³

Din hizmetleri açısından, dinin evrensel hikmeti ile toplumu aydınlatırken, dönemin hâkim şartları ve beklentilerini dikkate alarak en uygun irşat yöntemlerini oluşturmak ve kullanmak bu hizmete talip olanlara düşmektedir. Dinin arzu edilen ve etkili sunumu için din eğitimi, din psikolojisi, din sosyolojisi, dinler tarihi, sosyal psikoloji, antropoloji gibi insan ve toplum bilimlerine de, dini ilimler kadar vakıf olmak kaçınılmaz hal almıştır. Çünkü yaşadığımız dünyada, din hizmetlerini statik bakış açısıyla ele alıp, toplumsal ve kültürel gerçeklerden bağımsız, tek biçimli ve aynı tarzda sürüp giden irşat yöntemleriyle sürdürme imkânı artık kalmamıştır.²⁴⁴

²⁴⁰ Hökelekli, **İslam Psikolojisi Yazıları**, s. 263.

²⁴¹ Bkz. Nahl: 16/125.

²⁴² Ahmet Çekin, "Mesleki ve Sosyal Boyutlarıyla Yurtdışı Din Görevliliği", **Diyanet İlmî Dergi**, C. XLI, S. 3, Ankara, 2005, s. 20.

²⁴³ Mehmet Görmez, Aile Bürolarında Görevli Personele Yönelik Eğitim Semineri Protokol Konuşması, Büyük Anadolu Otel, Ankara, 04.07.2012

²⁴⁴ Hayati Hökelekli, "Günümüzde İletişim Teknikleri ve Dini İletişim", **Diyanet İlmî Dergi**, C. XLII, S.1, Ankara, 2006, s. 46.

Evden camiye, camiden eve giden ve cami dışındaki herhangi bir sosyo-kültürel alanda bulunmak istemeyen din görevlisi, ideal din görevlisi modelini oluşturmamaktadır. Kaldı ki; camilerde dahi hazır hutbe ve merkezi sistem ezan ve vaaz yöntemleriyle gerçekleştirilen din hizmetleri, her geçen gün beklentileri karşılamaktan biraz daha uzaklaşmaktadır. Kürsü, minber ve mihrapların bir an önce nitelikli, verimli, bereketli hizmetlerle doldurulması aslında her Müslüman'ın beklentisidir. Toplum yine benzer şekilde, doğum, sünnet, nişan, düğün, askere ve hacca uğurlama, hastalık, cenaze gibi sosyal hayatın bütünlüğü içinde din görevlisini yanında görmek, onun manevi desteği ve duasını almak istemektedir.²⁴⁵ Evini, işyerini ziyaret etmesini ayrı bir şeref ve bereket vesilesi saymaktadır. Bu nedenle din görevlilerinin, hizmetlerini sadece camilerde değil, aynı zamanda radyo, televizyon gibi kitle iletişim araçları, dini-ilmi-kültürel etkinliklerin yapıldığı salon vb sosyal ve kültürel hayatın her alanında, dini ölçüler içindeki hissiyat ve beklentilerinin profesyonel irşat ve iletişim teknikleri ile tatminine yönelik özverili gayretlerine ihtiyaç duyulmaktadır. Resmi, özel ve sivil toplum kuruluşlarının sosyo-kültürel ve sosyo-psikolojik yönlü hizmetlerinde etkin rol üstlenmeleri beklenilmektedir.

Toplumdaki beklentiler karşısında hâlihazırda, resmi görev tanımı²⁴⁶ içine giren din hizmetleri genel olarak, ezan okumak, namaz kıldırma, hutbe okumak, vaaz etmek, dini soruları cevaplamak ve Kur'an kursları düzenlemek, belediyelerin cenaze hizmetlerinin olmadığı yerlerde İslam geleneklerine göre cenaze hizmetlerini görmek ve görev verilirse hac ve umre organizasyonlarında dini rehberlik etmek şeklinde anlaşılmaktadır. Görev ve Çalışma Yönergesinde belirtilen bu hizmetler, asli din hizmetlerinden kabul edilip; müezzin, imam, Kur'an kursu öğreticisi, vaiz ve müftüler tarafından genellikle cami ve mescitlerde hemen hemen eksiksiz ve usulüne uygun şekilde yerine getirilmektedir. Zira bu hizmetlerde gevşeklik, ihmal ve aksaklık yaşanması disiplin işlemlerinin başlatılma gerekçesini teşkil etmektedir.

Yukarıda zikredilen resmi görevlerden başka sosyo-kültürel alanlarda din görevlilerinden beklenen din hizmetleri vardır ki onlar, çok fazla resmi yaptırıma bağlanmayan, din görevlisinin isteği ve fedakarlığına bağlı olarak yerine getirebildiği, asli

²⁴⁵ Ahmet Onay, "Cami Eksenli Din Hizmetleri", **I. Din Hizmetleri Sempozyumu (3-4 Kasım 2007)**, C. I, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2008, s. 266.

²⁴⁶ Bkz. Diyanet İşleri Başkanlığı Görev ve Çalışma Yönergesi, Vaiz, Cezaevi Vaizi, Kur'an Kursu Öğreticisi, İmam-Hatip ve Müezzin-Kayyımların görevlerini düzenleyen 95, 96, 106, 107 ve 108. Maddeleri.

din hizmetlerinden sayılmayan görevlerdir. Bu hizmetlerde gösterilecek başarı din görevlisine sadece, çevresinde sevilmesi, kabul ve itibar görmesi, eksik ya da yetersiz yönlerinin kapatılması ve huzur ortamında görev yapması gibi avantajlar sağlamaktadır. Söz konusu beklentilere karşılık verilmemesi ya da ihmalkâr davranılması ise sonucunda bir şey çıkmaya bile idari soruşturmalara maruz kalması, gizli ve açık tenkitlere uğraması, resmi kurum ve cemaat ilişkilerin soğuması, bozulması hatta kopması nedeniyle huzurlu bir ortamda görev yapma imkânının kalmaması sonuçlarını doğurmaktadır.

Toplum tarafından genellikle beklenen bu tür din hizmetlerinin başında, cemaatin problemleri hakkında onlarla konuşulması, karşı karşıya oldukları sosyal ve psikolojik rahatsızlıkları hakkında imkânlar ölçüsünde onlara danışmanlık yapılması, beklenmedik felaket ve sıkıntılarla karşılaşanların teselli edilmesi, aile içi ya da komşular arası anlaşmazlıklarda talep edilmesi durumunda arabuluculuk yapılması, vb. gelmektedir. Bununla birlikte sınav stresinden işsizliğe çeşitli problemlerle baş edemeyenlere cesaret ve umut vermek, hastanelerde yatan hastalar ve evlerde bakılan hasta, yaşlı, engelli ve bakıma muhtaç kimseleri düzenli olarak ziyaret etmek, onlara dini ve moral yardımlarda bulunmak, din görevlisinin isteği ve fedakârlığına bağlı olarak yerine getirdiği görevlerdir. Ayrıca dini nikâh kıymak, mevlit okumak, doğum, evlenme ve ölüm olaylarında cemaatinin yanında olmak, yöresel ve dini maksatlı hayır, anma, kutlama vb. programlar, konferans, çeşitli müsabakalar, gezi, kermes, kampanya ve benzeri dini, sosyal ve kültürel ağırlıklı faaliyetlerde bulunmak da sosyo-kültürel alanlarda din görevlilerinden beklenen din hizmetleri arasında sayılabilir.

Diyanet İşleri Başkanlığı din hizmetlerinin temel ilke ve hedefleri arasında yer alan şu hususlar önemini korumaya devam etmektedir:

Toplumun din konusunda aydınlatırken dinin iki temel kaynağı olan Kur'an ve sünnete dayalı sağlam bilgiyi esas almak, Müslümanların 14 asırlık dinî tecrübesini göz önünde bulundurmak, modern hayatı ve insanlığın ortak birikimini de göz ardı etmemek,

Din konusunda mezhep, anlayış ve uygulama ayrımı yapmadan vatandaşlık esasına göre hizmet sunmak,

Sürekli bilgi üretmek, bilgiyi toplumla paylaşmak ve güncel sorunlar hakkında yerinde ve zamanında açıklama yapmak,

Engelli, kimsesiz, yaşlı, yoksul, hükümlü ve tutuklu gibi ilgi ve desteğe muhtaç vatandaşlarımızın yanında olmayı din hizmetinin ayrılmaz bir parçası kabul etmek,

İslâm'ın itikadi ve ameli ilkelerini özümsemiş, eğitim ve kültür seviyeleri yüksek, kendisiyle ve toplumla barışık, beşeri ilişkilerde topluma öncü, muhatabını anlayan ve dinî sorunlarına pratik çözümler üretebilen, dinî ve ilmî verileri birlikte kullanabilen, söz ve davranışlarıyla örnek bir hayat sergileyebilen din görevlilerine sahip olmak.

Belirtilen bu temel ilke ve hedefler doğrultusunda din hizmetleri ifa edilirken ve yönetilirken mezhep, eğilim, kültür ve cinsiyet ayırımı yapmaksızın toplumun her kesimine eşit hizmet sunulmaya büyük özen gösterilmektedir. Toplumun her kesiminin yanında olmaya ve onlara eşit hizmet sunulmaya gayret edilirken kadın, çocuk, genç, yaşlı, mahkûm, mahrum, mağdur, hasta ve özürülülerin de din hizmetlerinden eşit şekilde yararlanabilmesine önem verilmekte, bu kesimlerin ihtiyaç ve talepleri dikkate alınmaktadır. Ancak ülkemizde psikolojik, sosyal ve aile içi sorunların çözümünde uzman desteğinden yararlanılması bilinci gittikçe yükselmektedir. Bu bağlamda din hizmetlerinin ifasında asırlardır devam ederek gelen dini tecrübenin, ameli ve fikri mirasın ortak paydası üzerinde, sorunların çözümüne katkı sağlama amacına yönelik, toplumsal barışa ve dinin bütünleştirici işlevine önem atfeden dini danışma ve rehberlik hizmetlere ağırlık verilmelidir. Bu alanda çalışan resmi kuruluşlar ve sivil toplum kuruluşları ile iletişim içinde olunarak ve belli projelerde onlarla işbirliği yapılmak suretiyle dini danışma ve rehberlik imkânları artırılmaya çalışılmalıdır.

2.2.2. Aile ve Sosyal Hizmet Kurumlarında Dini Danışma ve Rehberlik

2.2.2.1. Aile ve Sosyal Hizmetlerde Kurumsal-Yapısal İmkanlar

Anayasada belirtilen ilkeler²⁴⁷ doğrultusunda üzerine düşen görevleri yerine getirebilmek ve vatandaşlara daha iyi bir sosyal hizmet sunabilmek için bakanlar kurulu kararınca 03.06.2011 tarihinde Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığının kurulması kararlaştırılmış ve söz konusu kararnamede Aile ve Sosyal Politika Bakanlığının görev alanı tarif edilmiştir.²⁴⁸ İlgili düzenlemeyle Bakanlık merkez ve taşra teşkilatlarından

²⁴⁷ Bkz. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 1982, Madde, 5 ve 17.

²⁴⁸ Bkz. 633 Karar Sayılı Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname, Madde 2.

oluşur denilerek²⁴⁹ sosyal hizmetler ile ilgili merkezdeki birimler aşağıdaki gibi oluşturulmuştur.²⁵⁰

Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, Özürlü ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü ve Sosyal Yardım Genel Müdürlüğü. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname'de Genel Müdürlüklerinin çalışma koşulları da belirtilmiştir.²⁵¹

Bakanlık ilgili mevzuat hükümleri çerçevesinde taşra teşkilatı, görev alanına giren konularla ilgili olarak çalışmalarda bulunmak üzere diğer bakanlıklar, kamu kurum ve kuruluşları, sivil toplum kuruluşları, özel sektör temsilcileri ve konuyla ilgili uzmanların katılımıyla geçici çalışma grupları oluşturabilir.²⁵² Buna göre taşradaki yapılanma Türkiye'de genel idare içinde il ve ilçelerde bulunan sosyal hizmet il ve ilçe müdürlükleri bünyesindeki hizmet kuruluşlarıyla şekillenmektedir. Sosyal hizmet müdürlüklerindeki hizmet kuruluşları şunlardır:²⁵³

- *Çocuk Hizmetleri Kuruluşları:* Çocuk Yuvaları, Çocuk Evleri Koordinasyon Merkezi, Çocuk Evleri ve Yetiştirme Yurtları

Sürekli /Kısa Süreli Çocuk/ Gençlik Rehabilitasyon Kuruluşları: Çocuk ve Gençlik Merkezleri, Çocuk ve Gençlik Merkezlerine Bağlı Gözlemevleri, Koruma Bakım ve Rehabilitasyon Merkezleri, Bakım ve Sosyal Rehabilitasyon Merkezleri

- *Aile ve Toplum Hizmetleri Kuruluşları:* Aile Danışma Merkezleri, Toplum Merkezleri, Sosyal Hizmet Merkezi

- *Özürlü ve Yaşlı Hizmetleri Kuruluşları:* Özürlü Bakım ve Rehabilitasyon Merkezleri, Aile Danışma ve Rehabilitasyon Merkezleri, Huzurevleri, Yaşlı Bakım ve Rehabilitasyon Merkezleri, Yaşlı Hizmet Merkezleri

- *Kadın Hizmetleri Kuruluşları:* Kadın Konukevleri, Şiddeti Önleme ve İzleme Merkezi

²⁴⁹ 633 Karar Sayılı KHK, Madde 3.

²⁵⁰ 633 Karar Sayılı KHK, Madde 6.

²⁵¹ Bkz. 633 Karar Sayılı KHK, Madde 7-11.

²⁵² 633 Karar Sayılı KHK, Madde 23-24.

²⁵³ Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı 2011 Yılı Faaliyet Raporu, Ankara, 2012, s.17.

- *Sosyal Yardım Kuruluşları*: Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları
- *Bağlı Kuruluşlar*: Darülaceze Müessesesi Müdürlüğü

Kuruluşlarda, Sosyal Çalışmacı, Psikolog, Çocuk Gelişimcisi, Öğretmen, Tabip, Fizyoterapist, Diyetisyen, Hemşire, Sosyolog, Çocuk Eğiticisi, Sağlık Memuru, Bakıcı Anne gibi unvanlarda personel görev yapmaktadır. 2011 yılı itibarıyla Bakanlık merkez teşkilatında toplam 966, taşra teşkilatında ise toplam 9.681 adet personel görev yapmaktadır.²⁵⁴ Sosyal hizmet kuruluşları şeması ve açıklanan veriler Türkiye’de sosyal hizmetlerde dini danışma ve rehberliğin çeşitliliği ve adeta sınırları bulunmayan yaygın ağı hakkında fikir vermektedir.

2.2.2.2. Aile ve Sosyal Hizmet Kurumlarında Din Hizmetlerinin Geçmişi ve Yasal İmkanlar

Türkiye’de sosyal hizmet alanındaki çalışmalar 6 Mart 1917’de İstanbul Himaye-i Etfal Cemiyeti’nin İstanbul’da kurulmasına kadar götürülebilir.²⁵⁵ Öte yandan, aileyi temel alan kurumsal düzenlemeler, aile odaklı sorunlardaki artışla birlikte önem kazanmıştır. Nitekim Batı Avrupa ülkelerinde İkinci Dünya Savaşı’ndan hemen sonra aile alanında hizmet veren kurumların ortaya çıktığı görülmektedir.²⁵⁶ 2011 yılı ortalarına kadar aile ve sosyal hizmetlerle ilgili Türkiye’deki faaliyetleri yürüten Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Müdürlüğü (SHÇEK), Özürlüler İdaresi Başkanlığı, Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü kapatılarak²⁵⁷ Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı kurulmuştur. 08.06.2011 tarihli ve 27958 sayılı mükerrer Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe giren 633 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile Türkiye’de aile ve sosyal hizmetlere yönelik hizmet veren kurumlar son düzenleme ile tek çatı altında toplanmıştır.

Tarihin hemen her devrinde dezavantajlı kabul edilen insanlar olmuş; semavi dinler bunlara yönelik pozitif kurallar koyarak toplumdaki diğer bireylerle birlikte yaşamalarına

²⁵⁴ Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı 2011 Yılı Faaliyet Raporu, Ankara, 2012, s. 20.

²⁵⁵ Bkz. <http://www.cocukhizmetleri.gov.tr/tr/10517/Tarihce>, (12.04.2013).

²⁵⁶ Bkz. <http://www.ailetoplum.gov.tr/tr/18513/Tarihce>, (12.04.2013)

²⁵⁷ 633 Karar Sayılı KHK, Geçici Madde 1.

altyapı oluşturmuştur.²⁵⁸ Ancak Türkiye’de aile ve sosyal hizmet kurumlarında din hizmeti ve ona bağlı olarak danışmanlık ve rehberlik faaliyetleri yok denecek kadar az olmuştur. Aile ve sosyal hizmetler kurumlarında din hizmetleriyle ilgili ilk uygulama, Diyanet İşleri Başkanlığı, Din Hizmetleri Daire Başkanlığının 27.07.1989 tarih ve 74 nolu genelgesini il müftülüklerine ve Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumuna bağlı kurum ve kuruluşlara bildirmesiyle başlamıştır. İl Sosyal Hizmetler Müdürlükleri bünyesinde yer alan çocuk yuvaları, yetiştirme yurtları ve huzurevlerinde, müftülüklerle işbirliği yapılarak belli bir program dâhilinde dini sohbet ve konferanslar düzenlenmesiyle ilgili hizmetler, bazı ön yargılı yaklaşımlarla gelen tepkiler üzerine durdurulmuştur. Çocuk yuvası ve yetiştirme yurtlarında bir süre ara verilen din hizmeti faaliyetleri, 26.02.2007 tarihinde Devlet Bakanlığı adına SHÇEK Genel Müdürlüğü ile Devlet Bakanlığı adına Diyanet İşleri Başkanlığı arasında bir protokol imzalanarak tekrar başlatılmıştır. Protokole göre, SHÇEK kurumunca verilen hizmetlerin, koruyucu sosyal hizmetler olarak aktifleştirilmesinde, Diyanet İşleri Başkanlığının toplum üzerindeki etkisinden yararlanılmasına değinilmiştir. Diyanet İşleri Başkanlığı, İlahiyat eğitimi almış, konusunda uzman personel görevlendirmek suretiyle yardımcı olma sorumluluğu almıştır.²⁵⁹

Diyanet İşleri Başkanlığı ile Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı arasında aile yapısının ve değerlerinin korunması; gelecek nesillere sağlık biçimde aktarılmasını sağlamak üzere ailenin güçlendirilmesi; aileyi ve aile içinde bireyi tehdit eden problemler hakkında toplumun duyarlı kılınması; koruyucu, önleyici sosyal hizmetlerin etkinliğinin artırılması; aile, kadın, çocuk, genç, yaşlı ve özürlü bireylerin bilinçlenmeleri ile sosyal destek sistemlerinin güçlendirilerek problemlerin çözümüne katkı sağlamayı amaçlayan kapsamlı bir işbirliği protokolü imzalanmıştır.²⁶⁰

Protokolün imza töreninde Diyanet İşleri Başkanı Mehmet Görmez’in, “Diyanetin son on yılda din hizmetleri kavramını yeniden tanımladığına”²⁶¹ ilişkin açıklamaları, çok geniş bir sahayı kapsayan sosyal hizmet kurumlarında din hizmetleri ile ilgili umut verici bir yaklaşımı ifade etmektedir. Nitekim 26.10.2011 tarihli protokole göre işbirliği konuları daha net ve ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Bu protokole göre; ailelerin problemlerinin

²⁵⁸ Yusuf Küçükdağ, “Cumhuriyetten Önce Dezavantajlı Sosyal Gruplara Yönelik Manevi Sosyal Hizmetler”, ed. Ali Seyyar, **Manevi Sosyal Hizmetler**, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2008, s. 83.

²⁵⁹ Özdemir, “Dini Sosyal Hizmetlerin Temelleri”, s. 205.

²⁶⁰ 26.10.2011 tarihli Diyanet İşleri Başkanlığı ile Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı İşbirliği Protokolü

²⁶¹ <http://www.aile.gov.tr/tr/2465/Tarihi-Protokol>, (12.04.2012)

çözümüne yönelik danışmanlık hizmetleri vermek, Türk aile yapısının özelliğine uygun eğitim ve seminerleri düzenlemek, aile bireylerinin her açıdan bakımı ve korunması gibi konularda bilgilendirme ve eğitimi faaliyetlerini yürütecek görevliler yetiştirmek, ailelerin parçalanmasına yol açan sebepleri ortadan kaldıracı projeler geliştirmek, çocuğun korunması ve çocuk haklarıyla ilgili duyarlılığı artırıcı faaliyetler yapmak, özellikle dini ve milli günler olmak üzere çeşitli zamanlarda ahlaki, dini ve milli duyguları geliştirmeye yönelik etkinlikler yapmak, protokolün amaçları doğrultusunda her türlü bilimsel etkinliği düzenlemek, engellilere yönelik din hizmetlerine ağırlık vererek, ibadetlere katılma ve din eğitimi hizmeti alma imkânı sağlamak gibi hususlara yer verilmiştir.

Ayrıca 22.08.2013 tarihide Diyanet İşleri Başkanlığı ile Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı arasında Ailenin Korunması ve Kadına Yönelik Şiddetin Önlenmesinde Din Görevlilerinin Katkısının Sağlanması'na Yönelik ikinci bir İşbirliği Protokolü imzalanmıştır. Böylece imzalanan protokollerle aile ve sosyal hizmet alanlarında dini danışma ve rehberlik hizmeti verilebilmesinin imkânı yasal olarak da sağlanmış olmaktadır. Dolayısıyla aile ve sosyal hizmet alanlarında din hizmetleri veya dini danışma ve rehberlik hizmetlerinin yasal imkânı, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı ile yapılan ilgili tüm protokoller ve genelgeler çerçevesinde düşünülmelidir. Ancak mevcut durumda alınan tedbirlerin yetersizliği de ortadadır.²⁶²

2.2.2.3. Aile ve Sosyal Hizmet Kurumlarında Dini Danışma ve Rehberlik

Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde Türk toplumunun aile hakkında dini açıdan doğru bilgilendirilmesini sağlamak, aile yapısının korunmasına katkıda bulunmak, halkın özellikle aile ve aile bireyleri ile ilgili dini içerikli soru ve sorunlarının çözümüne katkı sağlamak, gerektiğinde ilgili kamu kurum ve kuruluşları, üniversiteler ve sivil toplum kuruluşları ile ortak çalışmalar yapmak üzere il ve ilçe müftülükleri bünyesinde Aile İrşat ve Rehberlik Büroları açılmıştır.²⁶³ Aile İrşat ve Rehberlik Bürolarının açılışı, bürolarda görev alacak personelin nitelikleri, büroların görevleri ilgili mevzuatla düzenlenmiş ve 19.03.2010 tarihli ve 25 sayılı Başkanlık onayı ile yürürlüğe girmiştir.²⁶⁴

²⁶² Seyyar-Özdemir, a.g.m., s. 55.

²⁶³ Diyanet İşleri Başkanlığı Aile İrşat ve Rehberlik Büroları Çalışma Yönergesi, Madde 1 ve 5.

²⁶⁴ Diyanet İşleri Başkanlığı Aile İrşat ve Rehberlik Büroları Çalışma Yönergesi, Madde 6-8.

Diyaret İşleri Başkanlığı ile Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı arasında imzalanan protokoller gereği çocuklara sosyal hizmet sunan kurum ve kuruluşlarda görev yapan personelin hizmet kalitesini artırmak amacıyla, 1 Ocak 2012’de Ankara’da bir çalıştay yapılmıştır. Çalıştaya akademisyen, çocuk edebiyatı yazarı, çocuk eğitimcisi ve din görevlileri katılmıştır. Aile İrsat ve Rehberlik Bürosunda görev yapan personelin daha etkili ve verimli hizmet sunabilmeleri için, alanında uzman akademisyenlerin ve diğer kurumlardan gelen uzmanların katıldığı 02-07 Temmuz ve 10-15 Aralık 2012 tarihlerinde seminerler düzenlenmiştir. Söz konusu seminerlere 284 personel katılmıştır. *Sağlıklı Birey, Mutlu Aile, Huzurlu Toplum* projesi çerçevesinde Antalya, Ordu ve Konya’da müftülük personeli ve eşlerine yönelik olarak uzman eğitimciler tarafından aile içi ilişkilerin yapısı, sorunları ve çözüm önerilerini kapsayan üçer günlük *Aile Okulu Seminerleri* verilmiştir. Seminerlere 306 din görevlisi eşleriyle birlikte katılmıştır. Aile İrsat ve Rehberlik Bürolarının faaliyetlerinde kullanılmak üzere Kırk Hadiste Çocuk ve Kırk Hadiste Aile karteksleri hazırlanarak 81 İl Müftülüğüne (42.000 adet) gönderilmiştir. Aile İrsat ve Rehberlik Bürolarının ilke, hedef, misyon ve vizyonunu anlatmak, ayrıca tecrübe paylaşımında bulunmak amacıyla, 36 ilden toplam 700 personelin katılımıyla 8 bölgede koordinasyon toplantıları gerçekleştirilmiştir. Bütün illerde Aile İrsat ve Rehberlik Büro görevlilerinin Kur’an kurslarında aile seminerleri vermesi ve il bürosunu tanıtması sağlanarak 3905 Kur’an kursunda 166.361 kadına ulaşılmıştır.²⁶⁵

Sosyal hizmete muhtaç insanların dini kaynaklı problemlerinin çözümü sadece dini bilgi sahibi olmakla karşılanabilecek kadar basit değildir. Çünkü bu alanda çözüm üretebilmek için dini danışma ve rehberlik yapacak kişinin hem sosyal hizmet alanında hem de ilahiyat alanında uzmanlık bilgi ve becerisine sahip olması gerekir. İnsanın hem maddi hem manevi dünyasının sağlıklı olabilmesi, huzur ve refaha kavuşabilmesi için bedeni ve ruhi ihtiyaçlarının karşılanması, sorunlarının çözümlenmesi gerekir. Zira sosyal hizmetler hangi sosyal alanda veya hangi sosyal gruba yönelik faaliyetlerde bulunursa bulunsun, sorunlu veya ileride sorunlu olabilecek kişilerdeki göz ardı edilmiş potansiyel güç ve imkânlarını ortaya çıkarmalıdır. İmzalan protokoller gereği sosyal hizmet kurumlarında görev yapan diyanet personelinin görevin gerektirdiği yeterliliğe henüz sahip olmadığı, kendi bilgi birikimleri ile kendi hizmet organizasyonlarını kendi başlarına

²⁶⁵ Diyanet İşleri Başkanlığı Yıllık Faaliyet Raporu-2012, Strateji Geliştirme Başkanlığı, Ankara, 2013, s. 39.

yapmaya gayret ettikleri bilinmektedir.²⁶⁶ Başka bir şekilde ifade edilecek olursa din görevlileri cami ve Kur'an kursu dışında hizmet vereceği farklı alanlar ve muhataplarla henüz tanışma aşamasındadır. Bu aşamada Diyanet İşleri Başkanlığının Aile İrşad ve Rehberlik bürolarındaki görevlilere mevcut eksiklikleri gidermek, psikolojik danışma ve rehberlik becerileri kazandırma amacıyla düzenlediği seminerlerin yararlı olduğu ancak yeterli olmadığı ifade edilmektedir.²⁶⁷

2.2.3. Sağlık Kurumlarında Dini Danışma ve Rehberlik

2.2.3.1. Sağlık Hizmetlerinde Kurumsal-Yapısal İmkânlar

Huzurlu ve mutlu bir toplum koşullarının elde edilmesi sağlıklı bireylerle mümkün olacağından dolayı, sağlık hizmetleri birey ve toplum için yaşamsal bir öneme sahiptir. Sağlık hizmetleri genel olarak, koruyucu sağlık hizmetleri, tedavi edici sağlık hizmetleri ve rehabilitasyon hizmetleri şeklinde sınıflandırılmaktadır.²⁶⁸

Koruyucu sağlık hizmetleri; kişiye yönelik ve çevreye yönelik olmak üzere ikiye ayrılır. Hastalık daha ortaya çıkmadan önce her türlü eylem ve mücadeleyi içerir. Kişiye yönelik koruyucu sağlık hizmetleri; Sağlık Evi, Aile Hekimliği, Ana-Çocuk Sağlığı Merkezi, Gezici Sağlık Birimi, Revir, Hastane, Çevreye yönelik koruyucu sağlık hizmetleri ise Çevre Sağlık Birimi, Halk Sağlığı Laboratuvarı, Okul Sağlığı, Gezici Sağlık Birimi, Revir, Hastanelerde aile planlaması, hastalanma riski taşıyan grupların aşılınması, dengeli beslenme koşullarının oluşturulması, gıda denetimi ve kontrolü vb. hizmetlerden oluşmaktadır.

Tedavi edici sağlık hizmetleri; ayaktan günübirlik tedavi ve yataklı tedavi hizmetlerinden oluşur. Koruyucu sağlık hizmetlerinin bir üst kademesini oluşturan bir hizmet türüdür. Hastalık veya hastalık belirtileri ortaya çıktıktan sonra, hastalığın tanı-teşhis-tedavi edilmesi sürecini kapsayan hizmetlerdir. Tedavi edici sağlık hizmetleri, ilk basamak tedavi hizmetleri, ikinci basamak tedavi hizmetleri, üçüncü basamak tedavi hizmetleri olarak sıralanabilir.

²⁶⁶ Müberra Aktürk, “Yetiştirme Yurtlarında Din Hizmetleri ve Rehberlik – Diyarbakır Örneği –”, **I. Din Hizmetleri Sempozyumu (3-4 Kasım 2007)**, C. II, D.İ.B. Yayınları, Ankara, 2008, ss. 138-139.

²⁶⁷ Hüseyin Peker, “Aile İrşad ve Rehberlik Bürolarında Dini Danışmanlık ve Din Hizmetleri”, **Dini Danışmanlık ve Din Hizmetleri**, ed. Nurullah Altaş - Mustafa Köylü, Gündüz Yayıncılık, Ankara, 2012, s. 355.

²⁶⁸ Ferdi Çelikay-ErdalGümüş, “Sağlıkta Dönüşümün Ampirik Analizi”, **A.Ü.S.B.F.D.**, C. LXVI, S. 3, Ankara, 2011, ss. 56-57.

Rehabilitasyon hizmetleri, sağlık hizmetlerinde önemli bir yeri kaplamaktadır. Kaza, ruhsal bozukluklar, vücudun organlarının etkili bir şekilde kullanılmasına engel olan kısıtlılık koşullarının ortadan kaldırılması gibi hizmetleri kapsamaktadır. Bu hizmetin amacı söz konusu kısıtlılık halinde yaşayan bireylerin bu halleriyle yaşama alıştırmalarını gerçekleştirmek, kendileri ve ailelerinin yaşadığı acıyı hafifletmektir.

Sağlık hizmeti verilen kurumların altyapılarına ait açıklanan 2011 yılı verilerine göre ülkemizde toplam 1.453 adet hastane ve bu hastanelerde toplam 194.504 yatak kapasitesi bulunmaktadır.²⁶⁹ Açıklanan rakamlar Türkiye’de sağlık hizmetlerinde dini danışma ve rehberlik için yaklaşık 200 bin kişi kapasiteli 1.500 sağlık kurumunun bulunduğu anlamına gelmektedir.

2.2.3.2. Sağlık Kurumlarında Din Hizmetlerinin Geçmişi ve Yasal İmkânlar

1-5 Kasım 1995 tarihlerinde Ankara’da toplanan Birinci Din Şurası’nda Diyanet İşleri Başkanlığı’nın “Dini Konularda Toplum Aydınlatma ile ilgili Başkanlık Görüşü” çalışmasında din hizmetlerinin alanları camiler, eğitim merkezleri ve Kur’an kursları, hastane, cezaevi ve çocuk ıslahevleri, işyerleri ve aile olarak belirlenmiştir.

Hastanelerde yatarak tedavi gören hastalara din ve moral hizmetlerinin sunulması, ilk defa Sağlık Bakanlığı bütçe görüşmeleri esnasında 1994 yılı sonlarında gündeme gelmiş, Sağlık Bakanlığı, il teşkilatlarına bir yazı göndererek müftülüklerle koordinasyon sağlanması suretiyle, bu hizmetin başlatılması için yapılacak çalışmalara yardımcı olunması istenmiştir. Amaç, hastanelerde yatarak tedavi gören hastaların gerek din gerekse moral açılarından ihtiyaçlarının karşılanmasıdır. Diyanet İşleri Başkanlığı Din Hizmetleri Daire Başkanlığı tarafından yayınlanan 506 sayılı genelge ile “Cami Dışı Din Hizmetleri” müstakil bir hizmet alanı olarak belirlenerek hastaneler ve burada yatarak tedavi gören hastalara gerekli din ve moral hizmetlerinin ulaştırılması, hizmet alanı içinde görülmüştür. Böylece ilk defa 19 Ocak 1995 tarihinde yayınlanan bir genelge ile din ve moral hizmetleri uygulaması başlatılmıştır.²⁷⁰

Hastanelerdeki din ve moral hizmetleri ile ilgili uygulama, daha yürürlüğe girer girmez çoğu haksız ve mesnetsiz birçok eleştiri almıştır. Yapılan eleştiriler arasında haklı

²⁶⁹ Sağlık Bakanlığı, **Sağlık İstatistikleri Yıllığı 2011**, Ankara, 2012, ss. 63-64.

²⁷⁰ Başar, a.g.m., s.621.

olan eleştiriler de vardır. Ancak bunlar zamanla aşılabilecek ve ilerleyen süreçte giderilebilecek aksaklıklardır.²⁷¹ Hastanelerde Dini Danışmanlık ve Rehberlik hizmetleri adıyla kısa bir deneme şansı bulan uygulama, 12.12.1995 tarihinde Ankara Tabip Odasının, uygulamanın iptali ve yürütmeyi durdurma talebiyle açtığı dava Danıştay 5. Dairesinin 12.04.1996 tarih ve 1995/3612 sayılı kararıyla durdurulmuştur. Böylelikle kısa süren uygulama, Sağlık Bakanlığı'nın 07.06.1996 tarih ve 9124 sayılı yazısıyla resmen yürürlükten kaldırılmıştır. Ancak yürürlükten kaldırılan uygulamanın, Uluslararası hukuk, insan hakları, hasta hakları, iç hukuk ve sözleşmelere aykırı olduğunun belirtilmesinde yarar vardır.²⁷²

01.08.1998 tarih ve 23420 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanan Hasta Hakları Yönetmeliği'nin 7. Bölümünde Diğer Haklar başlığı altında; dini vecibeleri yerine getirebilme ve din hizmetlerinden faydalanmayla ilgili maddede şöyle denilmektedir: ²⁷³ “Sağlık kurum ve kuruluşlarının imkânları ölçüsünde hastalara dinî vecibelerini serbestçe yerine getirebilmeleri için gereken tedbirler alınır. Kurum hizmetlerinde aksamalara sebebiyet verilmemek, başkalarını rahatsız etmemek ve personelce düzenlenip yürütülen tıbbî tedaviye hiçbir şekilde müdahalede bulunulmamak şartı ile hastalara dinî telkinde bulunmak ve onları manevî yönden desteklemek üzere talepleri halinde, dinî inançlarına uygun olan din görevlisi davet edilir. Bunun için, sağlık kurum ve kuruluşlarında uygun zaman ve mekân belirlenir. İfadeye muktedir olmayıp da dinî inancı bilinen ve kimsesiz olan agoni halindeki hastalar için de, talep şartı aranmaksızın, dinî inançlarına uygun olan din görevlisi çağırılır. Bu hakların nasıl ve ne zaman kullanılacağı ve bu konuda alınacak tedbirler, sağlık kuruluşunun çalışma usul ve esaslarını gösteren mevzuatta ayrıca düzenlenir.”

Hasta haklarıyla ilgili maddede açık olarak belirtildiği gibi hastanın, dini telkin ve manevî yönden desteklenmesi ve talep edeceği din görevlisinin, hastaya dini danışma ve rehberlik amacıyla hizmet vermesi anlaşılmaktadır. Bu hak çerçevesinde, bugün böyle bir hizmetin verilmesiyle ilgili Türkiye'de herhangi bir faaliyetin yapılmadığı söylenebilir. Hastanelerde böyle bir hakkın olduğu, hastaneye gelen hastaların göreceği şekilde

²⁷¹ Altaş, “Hastanelerde Dini Danışmanlık Hizmetleri: Türkiye Uygulaması Üzerine Deneysel Bir Araştırma”, s. 603.

²⁷² Saadettin Özdemir, “Dini Sosyal Hizmetlerin Temelleri,” s. 202.

²⁷³ Hasta Hakları Yönetmeliği, Madde 38.

yönetmelik gereği duyuru panolarına asılmakta,²⁷⁴ fakat bu hizmetin verilmesiyle ilgili personel durumu, nasıl ve ne şekilde verileceği ve fiziki düzenlemeler hakkında herhangi bir açıklayıcı bilgi ve uygulama örneği henüz bulunmamaktadır.

2.2.3.3. Sağlık Kurumlarında Dini Danışma ve Rehberlik

Hastalara yönelik dini danışmanlık ve rehberlik hizmetleri hem İslam hem de Hıristiyan geleneklerinde mevcut olan uygulamalardır. Dini danışma ve rehberliği kurumsallaştıran Hıristiyan geleneğinde, bir Hıristiyan için diğer insanların da çektiği bir acı ve ağrıya dayanmak, acının sırrını anlayabildiği ve imanına destek olabildiği oranda daha kolaydır.²⁷⁵ Çünkü onun için hastalığın, bütün dünyanın kurtuluşu için bir anlam ve değeri vardır. Hz. İsa'nın yaşamı boyunca hastalarla özel olarak ilgilenmesi ve bazılarının tedavileriyle meşgul olması, onun misyonu ile kendisini görevli sayan Katolik Kilisesi'nin de hastalık ve ölüme sevgiyle bakma konusunda insanları eğitime, organize etme ve hastalara bizzat yardım etme hususlarında görev yüklenmesine sebep olmuştur. Bundan dolayıdır ki tarih boyunca kilise, acı çeken bir insan için tanrının yardımı olarak algılanmıştır. Hıristiyan Katolik geleneğinde İncil'e dayalı olarak hastalarla yapılan ayinler ve törenlerle birlikte onlara okunacak özel duaların bulunması ve uygulamaların yalnızca, kendilerine Hz. İsa ve havariler aracılığıyla ilahi görev verilen din adamları tarafından yapılabilmesi, hastanelerde din görevliliği kurumlarının doğuşunda ana faktör olmuştur.²⁷⁶

Hastadan kaynaklanan ve hastane ortamına hastayla gelen dini motifli problem ve ihtiyaçların varlığı, sağlık personeli eğitiminin bir boyutunu ilgilendirdiği gibi, hastanelerde verilecek dini danışmanlık ve moral hizmetleri birimi çerçevesinde dini danışmanların varlığını da gerekli kılmaktadır. Hastanelerde ya da klinik ortamlarda dini yardım ve destek, sadece kendini dindar olarak tanımlayanlar için değil manevi eğilimli olarak tanıyanlar hatta inancı olmayan ya da zayıf olanlar için de faydalı olabilir. Çünkü insanın psikolojik yapısı ve davranışlarına ait bilgiler tek bir kültür tarafından değil bilakis bütün kültürlerin insan deneyimleri sonucu meydana gelmiştir.²⁷⁷ Diğer taraftan hastane ortamında çalışan dini danışman sadece hastayla değil aynı zamanda hastanın ailesi,

²⁷⁴ Hasta Hakları Yönetmeliği, Madde 48.

²⁷⁵ Philip Yancey, **Acı Çekilirken Tanrı Nerede? Güç Zamanların Üstesinden Gelebilmek İçin Teselli Eden, Şifa Veren Bir Rehber**, çev. Nur Nirven, Haberci Yayınları, İstanbul, 2008, ss. 10-11.

²⁷⁶ Altaş, "Hastanelerde Dini Danışmanlık Hizmetleri", ss. 171-174.

²⁷⁷ Majed A. Ashy, "Health and Illness from an Islamic Perspective," **Journal of Religion and Health**, V. 38 (3), 1999, p. 257.

arkadaşları ve sağlık personeli ile de etkileşim içinde olacaktır.²⁷⁸ Nitekim hastanelerde bir dini danışmanın bulunmasını gerektiren sebeplerden biri de, tıp doktorlarının dini ya da ruhsal konulardaki bilgi eksikliğidir.²⁷⁹ Dini danışmanların diğer sağlık çalışanlarıyla ilişkisi, hastane organizasyonu açısından ayrı bir önem taşır. Din görevlilerinin diğer profesyonel sağlık çalışanlarıyla tam bir uyum içinde çalışmaları, din ve sağlık hizmetlerinin sağlıklı olarak yürümesini sağlayacaktır. Aksi takdirde hastane içi uyum ortamı zedeleneceği gibi din hizmetleri de istenilen düzeyde yürümeyecektir. Hastanedeki farklı uzmanlık alanlarının tam bir entegrasyon içinde, ekip ruhuyla çalışmalarını sürdürmeleri, tüm hastane hizmetlerinde olduğu gibi din hizmetlerinde de başarıyı artıracaktır. Dolayısıyla, dinin hastane uygulamalarında göz ardı edilemez hayati bir rolü söz konusudur.

Hem tedavi edici hem de koruyucu sağlık bağlamında bir basiret kaynağı olarak dini danışma ve rehberlik, klinik psikoloji uygulamalarda dahil edilmelidir.²⁸⁰ Batı’da din ve kamu sağlığı hakkında yapılan bir araştırmada dinin sağlık alanındaki olumlu etkisinin üç yönden mümkün olabileceğine dikkat çekilmiştir: Bireysel sağlıkta dini uygulamaların rolü; toplum sağlığı üzerindeki dini kurumların etkisi ve sağlıkta insan refahına ait çağdaş yaklaşımları içeren tıbbi anlayışlar ile dinin kurtarıcı fikirlerin tamamlayıcılığı.²⁸¹ Yani din, toplumsal ve bireysel boyutlar arasında esenlik sağlayıcı gücüyle aracılık yapan, tedaviye dönük bireysel sağlık ve korumaya yönelik halk sağlığı uygulamaları için vazgeçilemez bir mahiyet arz etmektedir.²⁸²

Türkiye’de irşat hizmeti ve din eğitimi ihtiyacını güvenilir yollar aracılığı ile giderme ve din hizmetlerini yürütmede çok önemli bir görev üslenmiş olan Diyanet İşleri Başkanlığı, hizmet alanını hastaneleri de kapsayacak şekilde genişletmesi hayati bir ihtiyaç

²⁷⁸ Arif Korkmaz, “Hastanede Dini Hayat: Teorik Çerçeve”, **S.Ü.İ.F.D.**, S. 29, Konya, 2010, s. 295.

²⁷⁹ Paul Wink, Jonathan M. Adler, and Michele Dillon, “Developmental and Narrative Perspectives on Religious and Spiritual Identity for Clinicians”, **The Psychology of Religion and Spirituality for Clinicians: Using Research in Your Practice**, ed. Jamie D. Aten, at al., Routledge/Taylor & Francis Group, LLC, New York, 2012, pp. 39-69.

²⁸⁰ Edward P. Shafranske-H. Newton Malony, “Religion and the Clinical Practice of Psychology: A Case for Inclusion” **Religion And The Clinical Practice of Psychology**, ed. Edward P. Shafranske, American Psychological Association, Washington, 1996, p. 561.

²⁸¹ Van Ness – Peter H., “ Religion and Public Health”, **Journal of Religion and Health**, 38:3 (1999), pp. 15-26.

²⁸² Peter C. Hill, Evonne Smith, and Steven J. Sandage, “Religious and Spiritual Motivations in Clinical Practice” **The Psychology of Religion and Spirituality for Clinicians: Using Research in Your Practice**, ed. Jamie D. Aten, at al., Routledge/Taylor & Francis Group, LLC, New York, 2012, pp. 69-100.

halini almıştır. Ülkemizde koruyucu ve tedavi edici hekimlik gibi hizmet alanları olan hastaneler hastanın hayatında en zor anlarını yaşadığı, hasta sahiplerinin en sıkıntılı dakikalarını geçirdiği mekânlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Hasta olmadan hastalığı önleyici sağlık kontrollerinin yaygın olmaması nedeniyle insanlar, büyük oranda hastalık belirtileri geliştikten sonra hastanelere müracaat etmekte, bu süreçteki belirsizlik, yaşanan korkular insan hayatında unutamayacağı zamanların geçirmesine neden olmaktadır.²⁸³ Bu nedenle dinimizin sağlık ve hastalık konusundaki görüşlerini doğru bir şekilde aktaracak, gerek hasta gerekse hasta sahibinin bilgi ve moral desteği olacak şekilde düzenli yürütülecek bir din hizmetine ihtiyaç bulunmaktadır.

Cemal Tosun Almanya’da gerçekleştirdiği akademik bir araştırma kapsamında Köln’de bulunan bir hastaneyi ziyareti esnasında, bir doktorun kendisine “sizin din adamlarınız niçin hastalarınızı ziyaret etmiyor?” sorusunu yönelttiğini ifade etmektedir.²⁸⁴ Günümüzde hastanelere yönelik din hizmetlerinde mevcut durum incelendiğinde, Kutlu Doğum Haftası, Camiler ve Din Görevlileri Haftası ve Kandil Günlerindeki günübürlük ziyaretlerle sınırlı olduğu görülmektedir. Hastanelere yönelik din hizmetlerinin, gelebilecek eleştirilere meydan vermeyecek şekilde eksiklikleri giderilerek Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından tekrar uygulamaya geçirilmesi gerekmektedir. Bu konuda Diyanet İşleri Başkanlığı’nın da destekleriyle 2012 yılında gerçekleşen I. Ulusal Din Psikolojisi ve Manevi Bakım Çalıştayı²⁸⁵ eksikleri gidermeye ilişkin önemli adımlardan biri olmuştur. Ancak ele alınan konuların çeşitli işbirliği organizasyonları ve dinin iyileştirici, destekleyici yararını ve yaklaşımlarını ortaya çıkaran araştırmalarla²⁸⁶ desteklenerek ileri adımların atılması gereklidir.

²⁸³ Serpil Başar, “Diyanet İşleri Başkanlığı’nın Yürüttüğü Cami Dışı Din Hizmetleri Kapsamında Hastanelerde Din Hizmeti İhtiyacı”, **I. Din Hizmetleri Sempozyumu (3–4 Kasım 2007)**, C. I, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2008, s. 620.

²⁸⁴ Cemal Tosun, **Din ve Kimlik**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1996, s. 117.

²⁸⁵ Bkz. **I. Ulusal Din Psikolojisi ve Manevi Bakım Çalıştayı Tebliğ Kitabı**, Harika Liman Ltd. Şti., Ankara, 2012.

²⁸⁶ Örnek bir araştırma için bkz. Kenneth I. Pargament at al, “The Vigil: Religion and the Search for Control in the Hospital Waiting Room” **Journal of Health Psychology**, V. 4 (3), 1999, pp. 327-341.

2.2.4. Ceza İnfaz Kurumlarında Dini Danışma ve Rehberlik

2.2.4.1. Cezaevi Hizmetlerinde Kurumsal-Yapısal İmkânlar

Ceza infaz kurumları, hakkında suç işlediğine dair kuvvetli belirtiler bulunan ve kaçmaması amacıyla mahkeme kararıyla kapatılma kararı verilen *tutuklu* ve hürriyeti bağlayıcı cezalara mahkûm olan *hükümlülerin*,²⁸⁷ hürriyeti bağlayıcı cezalardan beklenen amaçlar doğrultusunda barındırıldıkları, belirleyici güvenlik kriterleri bulunan ve bu kriterler çerçevesinde iâşe, sağlık, eğitim, iyileşme, spor ve çalışma hizmetlerinin sunulduğu, ayrı idari örgütlenmesi ve personeli olan kamu kurumlarıdır.²⁸⁸

Suçun engellenmesi veya kontrol altına alınmasında öne çıkan kurumlardan biri hiç kuskusuz ceza infaz kurumlarıdır. Diğer bir ifade ile cezaevi veya hapisane, günümüzde suçla mücadele etmenin en etkili araçlarından birini oluşturmaktadır. Bu nedenle cezaevinin en belirgin özelliğinin, suç işleyen bireyin cezalandırılmasını sağlayan kurumsal bir işlevselliğe sahip olmasıdır denilebilir. Benzer biçimde, suçluların kapatılma yoluyla cezalandırılmalarını tanımlayan hapsedme cezası da, bireyleri suç işlemekten caydırmada en geniş ve etkili bir yöntem olarak kabul edilmektedir.²⁸⁹ Bu çerçevede cezalandırma, hapsedme, gözaltı, şartlı tahliye, cezaevi sistemi vb. unsurlar bireyleri suç işlemekten caydırmak için geliştirilmiş uygulamalar olarak dikkat çekmektedir.

Dini danışma ve rehberlik hizmetlerinin kurumsal imkânı bakımından ülkemizde 10.04.2013 tarihi itibariyle toplam 345 ceza infaz kurumu bulunmaktadır. Bunların 293'ü kapalı ceza infaz kurumu, 41'i müstakil açık ceza infaz kurumu, 2'si çocuk eğitimevi, 5'i kadın kapalı, 1'i kadın açık, 3'ü çocuk ve gençlik kapalı ceza infaz kurumu olup kurumların toplam kapasitesi 146.705 kişiliktir.²⁹⁰ Ceza infaz kurumlarının tür ve özellikleri ilgili Kanun'la belirlenmiştir.²⁹¹ Kısaca Türkiye'de ceza infaz kurumlarında dini danışma ve rehberlik hizmeti için yaklaşık 150 bin kişi kapasiteli 350 adet özel şartları bulunan kurumsal yapı bulunmaktadır.

²⁸⁷ M. Yılmaz Sağlık, **Türk İnfaz Sisteminde Ceza İnfaz Kurumları**, Adalet Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2003, s. 46.

²⁸⁸ Harun Işık-Abdullah Demir, **Ceza İnfaz Kurumları Din Hizmetleri Rehberi**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2012, s. 1.

²⁸⁹ Zahir Kızmaz, "Cezaevinin ve Hapsedmenin Suçu Engellemedeki Etkisi", **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S.17, Kütahya, 2007, s. 44.

²⁹⁰ <https://www.cte.adalet.gov.tr/>, (10.06.2013).

²⁹¹ Bkz. 5275 Sayılı Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkındaki Kanun

2.2.4.2. Ceza İnfaz Kurumlarında Din Hizmetlerinin Geçmişi ve Yasal İmkânlar

Ceza infaz kurumlarında tutuklu ve hükümlülerin rehabilitasyonu ve topluma yeniden kazandırılmasında din ve dini değerlerden yararlanılması için girişimler 1950’li yıllarda başlamıştır. Ahmet Hamdi Akseki’nin Diyanet İşleri Başkanı olduğu bu dönemde “Cezaevlerinde Verilecek Vaazlar I” adlı 1950 yılında kaleme alınan eser²⁹² ilk müfredat çalışması olarak kabul edilebilir. 22.06.1965 tarihli 633 Sayılı Diyanet İşleri Başkanlığının Kuruluş ve Görevleri Hakkındaki Kanun’un kabul edilmesiyle başkanlığın hizmet alanı önemli ölçüde genişletilmiş ve ona işlerlik kazandırılmıştır.²⁹³ Böylece Diyanet İşleri Başkanlığı ceza infaz kurumlarında düzenli olarak din hizmeti faaliyeti gerçekleştirme imkânına kavuşmuştur. Öyle ki, camiler, eğitim merkezleri ve Kur’an kurslarıyla birlikte cezaevleri ve çocuk ıslah evleri de Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından irşat hizmeti yapan yerler olarak belirlenmiştir.²⁹⁴ Nitekim 1974’te Adalet Bakanlığı ile Diyanet İşleri Başkanlığı arasında varılan mutabakat sonucu, tutuklu ve hükümlülerin işledikleri suçtan pişman olup, topluma uyumlu şekilde dönmelerini sağlamak amacıyla, cezaevlerinde dini, ahlaki ve içtimai mahiyette konferanslar vermek üzere din adamları görevlendirilmiştir.²⁹⁵

Ceza ve infaz kurumlarında öğretimi yapılan “Din ve Ahlak Bilgisi” dersinin ilk müfredat programı Diyanet İşleri Başkanlığının görüşleri ve Genel Kurmay Başkanlığının Tensipleriyle 24 Mart 1982 tarihinden itibaren uygulanmaya başlanmıştır. Başlangıçta katılımı zorunlu olarak başlayan cezaevlerindeki din dersi uygulaması sadece 1991 yılına kadar devam edebilmiştir. 1991’de yapılan bir düzenlemeyle din dersine katılma zorunluluğu kaldırılmıştır. Bu tarihten itibaren günümüze kadar sadece isteyen mahkûmlara din eğitimi verilmeye devam etmektedir.²⁹⁶ Böylece 1980’lerden itibaren ceza infaz kurumlarında din eğitimi ve hizmeti faaliyetleri düzenli olarak gerçekleşmeye başlamış ve irşat hizmetlerinin içeriği kurumlar arası protokollerle sürekli geliştirilmiştir.

²⁹² Müstakim Arıcı, “Parmaklıklar Arkasında Din Hizmeti: Cezaevi Din Hizmetlerinin Dünü, Bugünü”, *Din ve Hayat Dergisi*, S.3, İstanbul, 2009, ss. 86-89.

²⁹³ Mehmet Bulut, “Diyanet İşleri Başkanlığı’nın Yaygın Din Eğitimi Görevi”, *Diyanet İlmî Dergi*, C. XXXV, S. 4, Ankara, 1999, s. 113.

²⁹⁴ **I. Din Şurası Tebliğ ve Müzakereleri (1-5 Kasım 1993)**, C.I, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1995, s. 93-94.

²⁹⁵ Şuayip Özdemir, “Türkiye’de Cezaevlerinde Din Eğitimi Uygulamasının Geçirdiği Aşamalar”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C.II, 2002, s. 66-67.

²⁹⁶ Şuayip Özdemir, “Cezaevi Din Hizmetlerinin Temel Problemleri” **I. Din Hizmetleri Sempozyumu (3-4 Kasım 2007)**, C.II, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2008, s. 124.

Bu kapsamda din hizmetlerini daha etkili bir şekilde yürütmek amacıyla 1982 yılında hazırlanan “Ceza ve Tutukevlerindeki Tutuklu ve Hükümlülere Verilecek Din ve Ahlak Bilgisi Müfredatı”, Adalet Bakanlığı ile Diyanet İşleri Başkanlığı arasında 2001 yılında imzalanan işbirliği protokolü uyarınca, cezaevi din hizmetlerinin hedeflerini de kapsayacak şekilde yeniden yapılandırılıp 26.09.2002 tarihinde uygulamaya konulmuştur.²⁹⁷

Diyanet İşleri Başkanlığı özellikle son yıllarda, dini ihtiyaç ve beklentilere cevap verme ve din hizmeti faaliyetleri ile toplumsal huzur ve barışın gerçekleştirilmesine katkı sağlama görevine yönelik yaptığı düzenlemelerle sosyal açımlı din hizmetlerine daha fazla önem vermeye başlamıştır. Adalet Bakanlığı ile Diyanet İşleri Başkanlığı arasında 2001 yılında imzalanan işbirliği protokolü, gereksinimler doğrultusunda 10.02.2011 tarihinde tutuklu ve hükümlülerin dini ve ahlaki gelişimlerini sağlamaya yönelik şekilde yenilenecek din hizmetleri ceza infaz kurumlarında daha aktif hala gelmiştir. Bu protokolde ceza infaz kurumlarına tam gün görevli ceza evi vaizleri atanması ve Diyanet İşleri Başkanlığı personelinin hemen her ceza infaz kurumunda görev yapması öngörülmüştür.

2.2.4.3. Ceza İnfaz Kurumlarında Dini Danışma ve Rehberlik

Cezaevindeki suçlu bireyler için cezalandırmanın yanı sıra ıslah çalışmaları da büyük önem arz etmektedir. Çünkü suçlunun cezalandırılması ile bireyin yeniden suça yeltenmesinin engellenmesi/güçleştirilmesi sağlanırken, ıslah veya iyileştirici çalışmalar ile de suçlunun zihinsel, eğitsel ve mesleki düzlemde bazı sorunlarının giderilmesi mümkün olabilmektedir.²⁹⁸ Bu bağlamda din eğitimi ve irşat hizmetleri yoluyla tutuklu ve hükümlülerin ahlaki gelişimlerinin sağlanması, ceza infaz kurumlarındaki genç ve yetişkin hükümlü ve tutukluların eğitim ve iyileştirme faaliyetlerine ilişkin gerçekleştirilen eğitimin genel ilkeleri arasında yer almaktadır. Nitekim ilgili mevzuatta cezaevlerindeki eğitime yönelik çalışmalardan, hükümlü ve tutukluların doğru davranış, tutum ve alışkanlıkları benimseyerek, yeniden suç işlemelerini önleyecek ahlâkî değerler kazanmalarının sağlanması, kurum hayatını normal hayata yakınlaştırarak, bu kişilerin salıverilmelerinden

²⁹⁷ Işık-Demir, a.g.e, s. 19.

²⁹⁸ Kızmaz, “Cezaevinin ve Hapsetmenin Suçu Engellemedeki Etkisi”, s. 67.

sonra topluma uyumlarının kolaylaştırılması ve dış olaylara, tahriklere karşı sabırlı, dayanıklı ve soğukkanlı hâle getirilmesinin beklendiği ifade edilmektedir.²⁹⁹

İlgili hukuki düzenlemelerde tutuklu ve hükümlülerin rehabilitasyonu ve topluma yeniden adaptasyonu sürecine katkı sağlayan, cezaevlerindeki din hizmetlerinin amaçları “tutuklu ve hükümlülere dini ve ahlaki bilgiler vermek, bu konulardaki yanlış bilgileri düzeltmek, dini ve ahlaki duygu ve düşünceleri geliştirerek insan, aile, millet ve vatan sevgisini aşılacak için; kurumlarda din hizmetleri ahlaki gelişim ve manevi rehberlik faaliyetleri görevini yürütmek, istek halinde Kur’an-ı Kerim öğretimi yapmak, dini gün ve haftaların anlamına uygun anma/kutlama programları hazırlamak, dini vecibelerin yerine getirilmesine yardımcı olmak” şeklinde tanımlanmıştır.³⁰⁰ Ayrıca din ve moral hizmetlerini yürütmek üzere müftülük tarafından görevlendirilen personel “dini danışman” olarak tanımlanmıştır.³⁰¹

Belirtilen amaçlardan anlaşıldığı üzere, Diyanet İşleri Başkanlığı personeli tutuklu ve hükümlülerin ahlaki gelişimlerine yönelik hem teorik hem de pratik anlamda din hizmetleri faaliyetleri yürütmek, aynı zamanda isteğe bağlı olarak manevi rehberlik hizmetleri sunmak üzere dini danışman olarak görevlendirilmektedir. Tutuklu ve hükümlülerin rehabilitasyonunda oldukça önemli bir yere sahip olan manevi rehberlik hizmetlerine yönelik faaliyetlerin teorik ve pratik altyapısının henüz olgunlaşmadığı görülmektedir. Nitekim 30.03.2001 tarihli Adalet Bakanlığı ile Diyanet İşleri Başkanlığı Arasında Tutuklu ve Hükümlülerin Dini ve Ahlaki Gelişimlerini Sağlamaya Yönelik İşbirliği Protokolü’nde bulunan “*Dini Danışman*” ve “*Din ve Moral Hizmetleri*” kavramları, 10.02.2011 tarihli Adalet Bakanlığı ile Diyanet İşleri Başkanlığı Arasında Tutuklu ve Hükümlülerin Dini ve Ahlaki Gelişimlerini Sağlamaya Yönelik İşbirliği Protokolü’nden çıkartılarak bunlar yerine *cezaevi vaizi ya da müftülük personeli; din hizmetleri ya da ahlaki gelişim ve manevi rehberlik* ifadelerine yer verilmiştir.³⁰²

²⁹⁹ Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürlüğü, 27. 07. 2007 tarih ve 46/1 nolu genelge, 2. Bölüm, 2. Madde

³⁰⁰ 10.02.2011 tarihli Adalet Bakanlığı ile Diyanet İşleri Başkanlığı Arasında Tutuklu ve Hükümlülerin Dini ve Ahlaki Gelişimlerini Sağlamaya Yönelik İşbirliği Protokolü, Madde 5/B-2; 30.03.2001 tarihli Adalet Bakanlığı ile Diyanet İşleri Başkanlığı Arasında Tutuklu ve Hükümlülerin Dini ve Ahlaki Gelişimlerini Sağlamaya Yönelik İşbirliği Protokolü, Madde 4/B-2.

³⁰¹ 30.03.2001 tarihli Adalet Bakanlığı ile Diyanet İşleri Başkanlığı Arasında Tutuklu ve Hükümlülerin Dini ve Ahlaki Gelişimlerini Sağlamaya Yönelik İşbirliği Protokolü, Madde 4/B-1.

³⁰² 30.03.2001 tarihli Adalet Bakanlığı ile Diyanet İşleri Başkanlığı Arasında Tutuklu ve Hükümlülerin Dini ve Ahlaki Gelişimlerini Sağlamaya Yönelik İşbirliği Protokolü, Madde 4/B-1 ve 2; 10.02.2011 tarihli

Günümüzde, maddi ya da manevi, bireysel, ailevi veya toplumsal sorunlarla karşılaşmış ve yardıma ihtiyacı duyan insanlar içinde ceza infaz kurumlarında bulunan tutuklu ve hükümlüler ilk sıralarda gelmektedir. Sıkıcı, bunaltıcı ve yalnızlaştırıcı bir yapıya sahip olan ceza infaz kurumu şartları göz önünde bulundurulduğunda, ceza infaz kurumlarının bilinmezlik, korku, tehlike, baskı, gerginlik ve stres gibi psikolojik etkilere sahip olduğu görülecektir. Aynı şekilde yalnızlık, ihmalkârlık, reddedilmişlik, aşağılanma, aile ilişkilerinin bozulması ve sevgiden yoksunluk gibi duygusal etkiler altında günlerce küçük bir alanda kapalı tutulan mahkûmlar, çaresizlik ve umutsuzluk içerisinde tahliyelerini beklemektedirler. Ceza infaz kurumlarının psikolojik ve duygusal etkilerinin yanı sıra aile, arkadaş ve sevdiklerinden ayrı kalmak, aile içi ilişkilerin bozulması gibi ailevi ve toplumsal etkileri de söz konusudur. Bu etkilerin azaltılması tutuklu ve hükümlülerin ceza infaz kurumu şartlarına uyum sağlamasında, rehabilitasyonunda ve topluma yeniden adaptasyonunda son derece önemlidir.³⁰³

Manevi destek sağlayan ve ümit veren dinin ve dini değerlerin bu etkilerin azaltılmasında ve rehabilitasyon sürecinde belirlenen hedeflere ulaşmaya katkı sağlaması bakımından oldukça önemli bir yere sahip olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Çünkü bu zorlu sürecin, dinin manevi desteği olmaksızın başarılı olması pek mümkün görülmemektedir. Cezaevi şartlarında, belki bir anlık hata sonucu işledikleri suçtan dolayı farklı ruh hali içerisinde bulunan ve hayata karamsar bakan mahkûmlar, dini danışma ve rehberlik yardımları sayesinde içinde buldukları ruhsal bunalımdan kurtulup hayata güvenle bakabilirler. Bu nedenle ceza ve infaz kurumlarındaki dini danışma ve rehberlik hizmeti alanlarının, yöntemlerinin ve ilkelerinin belirlenmesinde, bu kurumlarda dini danışma ve manevi rehberlik hizmetlerinin planlı, programlı ve bilinçli bir şekilde nasıl sunulacağı, hangi dini konuların hangi yöntemler doğrultusunda nasıl ele alınacağı, karşılaşılması muhtemel dini soru ve sorunlara yönelik nasıl bir yaklaşım sergilenebileceği gibi konular önem kazanmaktadır.

10.04.2013 tarihi itibarıyla ülkemizdeki, 146.705 kişi kapasiteli, toplam 345 ceza infaz kurumunda³⁰⁴ din ve moral hizmetleri, 140 kadrolu cezaevi vaizi³⁰⁵ ve

Adalet Bakanlığı ile Diyanet İşleri Başkanlığı Arasında Tutuklu ve Hükümlülerin Dini ve Ahlaki Gelişimlerini Sağlamaya Yönelik İşbirliği Protokolü, Madde 5/B-1 ve 2.

³⁰³ Işık-Demir, a.g.e, s. 37-38.

³⁰⁴ <https://www.cte.adalet.gov.tr/>, (10.06.2013).

görevlendirilen yetersiz sayıdaki din görevlisi ile yürütülmektedir. Cezaevlerinde görev yapan Diyanet personelinin eğitimi son derece önemlidir. İlahiyat Fakültelerinde mesleki tatbikat olarak vaaz etme, hutbe okuma ve imamlık yapma gibi uygulamalar bulunmaktadır. Son zamanlarda bazı İlahiyat Fakültelerinde dini sosyal hizmetlere yönelik de dersler yapılmakla birlikte bunlar yeterli düzeyde değildir. İlahiyat Fakültelerinde pedagojik formasyon dersleri yakın zamana kadar verilmekte iken andragoji (yetişkin eğitimi) ile ilgili derslerin olmaması ve bu sahadaki araştırma ve eserlerin azlığı cezaevinde görev yapan din görevlilerini olumsuz etkilemektedir. Bugüne kadar çeşitli dönemlerde³⁰⁶ cezaevinde görev yapan din görevlilerine Diyanet İşleri Başkanlığı ve Adalet Bakanlığı personeline, İrşat ve Tebliğ Usulü, Güncel Dini Konular, İletişim, Suçlu Psikolojisi, İdare ile İlişkiler, Güvenlik, Çocuk ve Gençler gibi dersler verilmesi hiç yoktan iyi fakat ihtiyaç ve beklentileri karşılamak için yeterli görülmemektedir.³⁰⁷ Uzmanlar, Türkiye’de cezaevlerinde psikolojik açıdan dini danışma ve rehberlik hizmeti sunacak uzman sayısının yeterli olmadığı kanaatini taşımaktadır.³⁰⁸ Konuya ilişkin yapılan bir anket çalışması neticesinde elde edilen sonuçlar, ceza infaz kurumlarında görev yapan Diyanet İşleri Başkanlığı personelinin hak, görev ve sorumlulukları, personel sayısı ve yeterliliği, hizmet standardı, din hizmetlerinin rehabilitasyon sürecindeki yeri gibi hususlarda istenilen düzeyde bir ilerleme kaydedilemediğini göstermektedir.³⁰⁹

Cezaevi şartlarında dini danışma ve rehberlik, dini kaynaklardan referans alınmak suretiyle, psikolojik danışma ve rehberlik ilke ve yöntemlerinden yararlanarak, dinleme, cesaretlendirme, ümit verme, arkadaş olma ve başa çıkma yollarını göstererek tutuklu ve hükümlülere manevi destek sağlama olarak tanımlanabilir.³¹⁰ Tutuklu ve hükümlülerin, dini danışma ve rehberlik yoluyla, zihinsel ve ruhsal bakımdan rahatlama, kendilerini tanımlama, kapasitelerini geliştirmeleri, çevresi ile dengeli ve sağlıklı bir uyum

³⁰⁵ Diyanet İşleri Başkanlığı İstatistikleri 2012, Strateji Geliştirme Başkanlığı, Ankara, 2013, s. 45.

³⁰⁶ Şuayip Özdemir, “Cezaevi Din Hizmetlerinin Temel Problemleri”, s. 130. (18-30 Temmuz 2001 Ankara’da 142 personel; 17-20 Aralık 2002 Manisa’da 26 personel; 11-15 Aralık 2006 Antalya’da 84 personel hizmet içi eğitime katılmıştır.)

³⁰⁷ Talha Kaya, “Cezaevi Vaizliği”, **I. Din Hizmetleri Sempozyumu (3-4 Kasım 2007)**, C.II, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2008, ss. 160-161.

³⁰⁸ Özdoğan, **İsimsiz Hayatlar, Manevi ve Psikolojik Yaklaşımla Arınma ve Öze Dönüş**, s.17.

³⁰⁹ Harun Işık, “Ceza İnfaz Kurumlarında Din Hizmetleri”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C.III., S. XII, Ordu, 2010, ss. 262-263.

³¹⁰ Harun Işık, “Ceza İnfaz Kurumları Din Hizmetleri, Manevi Rehberlik ve Kur’an Öğretiminin Etkin Bir Yapıya Kavuşturulması”, **Yaygın Din Eğitimi Sempozyumu (30 Mart-01 Nisan 2012)**, C. II., Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2013, s. 273.

sağlamaları, problemlerini çözme ve gerçekçi kararlar almaları hedeflenmektedir. Bununla birlikte, ahlak ve vicdan gelişimlerini sağlama, inançlarını güçlendirme ve ibadete teşvik ile teşekkürü, yardımı, duayı, tüm olumsuzluklara karşı sabrı, şefkati, merhameti öğütme, ümit ve sevgiyi aşılama, olumsuz davranış eğilimini gidermeye matuf telkinlerde bulunma da cezaevlerinde dini danışma ve rehberliğin hedefleri arasında yer almaktadır.³¹¹

Bu konuda model olabilecek örnek bir çalışma Özdoğan tarafından Ulucanlar ceza infaz kurumunda tutuklu ve hükümlü olarak bulunan kadınlara yönelik olarak yapılmıştır. Hedef kitlenin yeniden suç işlemesini önleme, suçtan arınmış yeni bir yaşam tarzını benimsetme gibi amaçları bulunan çalışma, manevi ve psikolojik bir yaklaşımla “tema odaklı grup toplantıları” ve “ikili danışmanlık seansları” yoluyla gerçekleştirilmiştir.³¹²

3. DİNİ DANIŞMA VE REHBERLİK YÖNTEMLERİ

Yaygın kabule göre dini danışma ve rehberlik faaliyetleri, özellikle 1950 ve 1960’lı yıllarda C. Rogers’in “Danışan Merkezli Terapi” yaklaşımından güçlü şekilde etkilenecek gelişmiştir.³¹³ Rogers’in yaklaşımlarının dini danışma ve rehberlik alanındaki hâkimiyetini şaşırtıcı kabul etmemek gerekir. Zira gerçekten de bazı din adamları ve ilahiyatçılar Rogerian terapinin, ruhsal dönüşüm ve temel dini dinamiklerin yeniden keşfi olduğunu savunmuşlardır.³¹⁴ Dini danışma ve rehberliğin temel ilkelerinin Rogerian yaklaşıma dayanması, kısmen ilkelerinin uzun ömürlü ve yaygın kabulü gerçeğinden kaynaklanmaktadır.³¹⁵ Danışan merkezli terapinin insana yardım için şimdiye kadar geliştirilmiş en uygun yaklaşımlara sahip olduğu kabul edilmektedir.³¹⁶ Nitekim Rogers’in çalışmaları 30’den fazla ülkeye ulaşmış ve 12 dile çevrilmiştir.³¹⁷ 1997 yılında Lizbon’da online iletişim kurulabilen dünya çapında kurulan bir dernek olan *World Association for Person-Centered and Experiential Psychotherapy and Counseling (WAPCEPC)*³¹⁸ Rogers’in yaklaşımlarının büyüme ve canlılık kapasitesini de yansıtmaktadır. Glauzer ve

³¹¹ Işık-Demir, a.g.e., s. 53.

³¹² Bkz. Öznur Özdoğan, **İsimsiz Hayatlar, Manevi ve Psikolojik Yaklaşımla Arınma ve Öze Dönüş**, s. 15.

³¹³ Donald Capps, “Pastoral Counseling for Middle Adults: A Levinsonian Perspective”, Robert J. Wicks et al eds., **Clinical handbook of Pastoral Counseling**, Paulist Press, New York, 1993, p. 213.

³¹⁴ Robert C. Roberts, **Taking the Word to Heart: Self and Other in an Age of Therapies**, Grand Rapids: William C. Eerdmans Publishing Company, Michigan, 1993, s. 30.

³¹⁵ Capps, a.g.e., p. 213.

³¹⁶ Stanton L. Jones & Richard E. Butman, **Modern Psychotherapies: A Comprehensive Christian Appraisal**, Downers Grove: InterVarsity Press, Westmont, 1991, p. 272.

³¹⁷ Corey, a.g.e., s. 197.

³¹⁸ Bkz. <http://www.pce2014.com.ar/en/wapcepc>, <http://www.pce-world.org>

Bozarth danışanın içinde yaşadığı kültürdeki yerel kültürel kimliğe de dikkat edilmesinin önemini hatırlatarak “Danışan merkezli yaklaşım tüm psikolojik danışma yaklaşımlarında bulunması gereken temel koşulları ortaya koyması nedeniyle önemlidir” değerlendirmesinde bulunmuşlardır.³¹⁹

Danışan merkezli yaklaşımın özellikle uygulanabilir olduğu alan krize müdahaledir. Hemşirelik, tıp, eğitim ve din adamlığı gibi insanlara yardım etme mesleğinde çalışan birçok kişi çeşitli kriz anlarında profesyonel olarak insanlara ilk yardımı yapan kişilerdir. İstenmeyen gebelik, bir yakını kaybetmek veya hastalık gibi olaylar krize müdahale gerektirebilecek yaşantılar arasında yer almaktadır. İnsanlara yardımcı olan bu kişiler profesyonel olarak ruhsal sağlık alanında eğitim almamış olsalar bile danışanı merkeze alan yaklaşımın terapötik ilişkide kullandığı temel davranışların birçoğunu yapabilirler.³²⁰ İnsanlar kriz anında oldukları zaman yapılacak ilk şey bireylerin kendilerini ifade etmeleri için fırsat tanınmasıdır. Duyarlı bir şekilde dinlemek, duymak ve anlamak bu durumdaki birey için yapılması gereken önemli bir gerekliliktir. Krizde olan bir kişi ile bir iki kez görüşme yapmak kriz durumunu çözmemesine rağmen böyle bir iletişimin kurulmuş olması bireyin daha sonra yardım alması konusunda bir açık kapı bırakmasını sağlayabilir. Kriz durumunu yaşayan kişi anlaşılmadığını ve kabul edilmediğini hissederse büyük olasılıkla durum daha kötüleşebilir ve kişi “normale dönme” umudunu kaybedebilir ve gelecekte yardım almayı istemeyebilir. Gerçek destek, ilgi ve samimiyet krizi çözmek ve bir şeyler yapılması konusunda kişiyi motive etmek konusunda köprülerin kurulmasında alınacak uzun bir yoldur. Sıkıntı içinde olan insanların, “her şey düzelecek” şeklinde gerçekçi olmayan güvencelere gereksinimleri yoktur. İlgi gösteren bir insanın varlığı ve psikolojik ilişki iyileşmenin oluşmasında çok daha başarılı olabilir. Rogers’ın yaklaşımının temelini oluşturan “ilgi”ye sonradan Clinebell, “yüzleşme”yi ekleyerek bu ikisinin birlikte “gelişme”yi meydana getireceğini savunmuştur.³²¹ Batıda modern dini danışma ve rehberlik alanının rehberi kabul edilen³²² Clinebell, danışan merkezli tedavinin bir

³¹⁹ Ann Shanks Glauser & Jerold D. Bozarth, “Person-centered counseling: The culture within”, **Journal of Counseling and Development**, V. 79 (2), 2001, p. 146.

³²⁰ Corey, a.g.e, s.195.

³²¹ Jill Snodgrass, “From Rogers to Clinebell: Exploring the History of Pastoral Psychology”, **Pastoral Psychology** V. 55 (4): 513-525, (Springer Science + Business Media, LLC, 2007, Published Online: 21 February 2007), s. 521.

³²² Nelson, a.g.e., s. 485.

revizyonu olarak kendi gelişim danışmanlığı teorisini oluşturmuştur.³²³ Clinebell, danışmanlıkta ahlaki öğütlere ihtiyaç olduğunu kabul etmiş ve yüzleşmenin eski önemini geri getirmiştir. Yeni Freudcuların kültürde kişilik gelişimi ve sosyal psikoloji açıklamaları da Clinebell'in bütünlükçü gelişim görüşünü desteklemiştir.³²⁴

Batı'da yaşanan bu gelişmeler, Türkiye'de de dini danışma ve rehberlik yöntemlerinin diğer yaklaşımlarla birlikte fakat ağırlıklı olarak danışan merkezli terapötik süreç ve teknikler temelinde ele alınmasının uygun olacağını düşündürmektedir.

3.1. DİNİ DANIŞMA VE REHBERLİK SÜRECİ VE ÖZELLİKLERİ

Danışma süreci ve bu süreçte danışan ile danışman arasında yaşanan ilişki oldukça karmaşıktır. Danışan ile danışman arasında tek yönlü değil çift yönlü bir etkileşim söz konusudur. Bir taraftan danışan ile danışmanın terapötik süreci danışanın yararına olacak biçimde yürütebilmeleri, diğer taraftan bu sürece etki eden ve insan olmaktan kaynaklanan faktörleri kontrol altına alabilmeleri gerekmektedir. Bu nedenle danışma süreci, sadece terapötik bir yaklaşım çerçevesinde, terapötik teknik ve yöntemleri kullanarak yürütülen mekanik bir iş olarak görmek yanıltıcıdır. İyi bir kuramsal alt yapıya ve teknik bilgiye sahip olmak, etkili bir terapi süreci için kaçınılmaz biçimde gerekli olmakla birlikte yeterli görülmemektedir. Terapötik ilişki süreci, danışman ve danışanın değer yargıları, din ve ahlaki tutum gibi insani ve kültürel faktörlerden önemli ölçüde etkilenebilmektedir.³²⁵ Kültürümüzde dini veya manevi değerler birçok geleneksel kültürde olduğu gibi toplumsal ve bireysel yaşantıyı önemli ölçüde şekillendirmektedir. Bu kültürel özelliğe bağlı olarak danışanların psikolojik yardım sürecinde danışmanları ile kurdukları ilişkinin dini-manevi boyutu bazen uygulanan terapötik kuram, teknik veya yöntemden çok daha fazla önemsenebilmekte hatta bu nedenle de bu özellikleri daha belirgin olan danışmanların daha fazla tercih edildikleri gözlenmektedir.

Genel anlamıyla dini danışma ve rehberlik süreçlerinin diğer psikolojik danışma süreçlerine benzer özelliklere sahip olduğu söylenebilir. Zira dini danışma sürecinde de mevcut koşullar içinde bu konuda uzman olarak yetişmiş bir "dini danışman", görüşmeye

³²³ Bkz. Clinebell, a.g.e., s. 25-45.

³²⁴ Snodgrass, a.g.m., s. 522.

³²⁵ Ramazan Akdoğan-Esra Ceyhan, "Terapötik İlişkide İnsan Faktörü", **Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar**, C. III, S.1, 2011, ss. 117-141. (www.cappsy.org/archives/vol3/no1/)

taraf olan ve tamamen dini nitelikli ya da bir yönüyle dini duygu veya inançlarla alakalı bir kaygı, sıkıntı veya problemi olan “danışan” ile yüz yüze, profesyonel bir etkileşim içerisine girmektedir. Dini danışma sürecinin temelini, büyük oranda danışan ile dini danışman arasındaki etkileşim, mesleki yeterlilik ve beceriler ile süreci etkileyen bazı tutum ve değerler oluşturmaktadır. Danışana kabul edildiğini, hoş karşılandığını hissettirmek, güven vermek, danışanın psikolojik dünyasını ve dini duygularını anlamak, süreci içten, samimi ve güvenilir bir ortam oluşturarak sürdürmek, değerli olduğunu hissettirerek, problemi öncelikle yargılamadan, değerlendirmeden ve danışanın gözüyle görmeye ve anlamaya çalışmak gibi tutum ve değerler bunlardan bazılarıdır.³²⁶ Dini danışma sürecinde ‘problem çözme’ ve ‘yardım’ ya da diğer bir ifadeyle danışan ile danışman arasındaki etkileşim, danışmanlık ilişkileri çerçevesinde gerçekleşir ve bu bağlamın dışında sistematik radikal bir müdahale bulunmaz.³²⁷

Özellikle danışan merkezli yaklaşımı benimseyen danışmanlar danışma sürecinde yönlendirici olmayan bir rol üstlenirler.³²⁸ Danışanı yönetmeye, kontrol etmeye, düzenlemeye, denetlemeye çalışmazlar veya değişim için danışanının değişim sorumluluğunu üstlenmezler.³²⁹ Dini danışmada bireyin yüksek düzeyde bağımsızlığı ve bütünlüğü hedef alındığından danışmanın amacı, yalnızca sorunların çözülmesi değildir. Bunun yerine danışanların şimdiki durumda karşılaştıkları ve gelecekte karşılaşılabilecekleri sorunlarla daha iyi başa çıkabilmeleri için gelişme süreçlerinde onlara yardımcı olmaktır.³³⁰ Terapötik sürecin temelinde yatan amaç, bireyin tam olarak fonksiyonda bulunan bir kişi olmasına yardımcı olan bir ortamı sağlamaktır. Danışanlar bu amaç doğrultusunda çalışmaya başlamadan önce, sosyalleşme süreci içinde takındıkları maskelerin arkasına geçmeleri gerekmektedir. Terapötik süreç içinde taktıkları maskeleri çıkardıklarında, bu aldatıcı görüntülerin arkasında ne tür bir insan oldukları ortaya çıkmaktadır. Bu yaklaşımı benimsemiş olan uygulamacılar, genellikle danışanın hikâyesini

³²⁶ Özgüven, a.g.e., ss. 196-197.

³²⁷ Richard D. Parsons, The Counseling Relationship, Robert J. Wicks et al eds., **Clinical handbook of Pastoral Counseling**, Paulist Press, New York, 1993, s. 97.

³²⁸ Jerome Wilczynski - B. T. Broadly - A. Brody, “A Rating System for Studying Nondirective Client-Centered Interviews - Revised”, **The Person-Centered Journal**, V. 15 (1-2), 2008, p. 35.

³²⁹ Barbara Tanager Broadly, “The Non-directive Attitude in Client-centered Therapy”, **The Person-Centered Journal**, V. 14 (1), 1997, p. 25.

³³⁰ Corey, a.g.e., s. 187.

almazlar, yönlendirici ve sorgulayıcı nitelikli sorular sormaktan kaçınırlar, danışanın görüş ve planları hakkında yorum yapmazlar.³³¹

3.1.1. Dini Danışma ve Rehberlik Sürecinde Temel Aşamalar

Psikolojik danışma ve rehberlik sürecinin aşamaları farklı araştırmacılar tarafından farklı içerik ve başlıklar altında tasnif edilmiştir. Özgüven ve Baykan gibi bazı araştırmacılar, danışma ve rehberlik sürecini “tanıma”, “açıklama” ve “pekiştirme” şeklinde üç temel aşamada gerçekleştiği söyleyerek bu aşamaları kısaca şöyle açıklamışlardır.³³²

Tanımaya; bireyin probleminin ne olduğunu anlama amacı ile birey hakkında bilgi toplamaya yöneliktir. Dini danışman bu aşamada kabul ve anlayış gösterir. Danışanın sözlerinin altındaki duyguları, davranışlarını etkileyen etmenleri, kişisel güdü ve dini problemlerini anlamaya çalışır. Hiçbir şekilde bireye, kişisel durumuna ilişkin yorum ve değerlendirmeler yapılmaz. Keşfetme ve tanıma aşaması, danışman, danışanın sorunlarını neler oluşturduğu konusundaki bir kavrayışa ulaştığı zaman tamamlanır. Artık görüşmenin yoğunluğu yavaş yavaş açıklama aşamasına dönüşür.³³³

Açıklama; kişinin davranışları, uyumu ya da alacağı kararlar doğrultusunda atılacak adımlar ve izlenmesi olası çözüm yolları dini danışmanın esasını oluşturur. Problemin varlığı ve niteliği yerine, önemli bulunan şeyler, kişinin inançları, değer yargıları ve duyguları ile istekleri dini ve sübjektif değer yargıları üzerinden konuşulur. Görüşmenin içeriği genel sözlerden çok belli durumlarda, kişiye özel sorunlara yöneltilir.

Pekiştirme; danışman, bireyin tercih ettiği seçenek veya karar yönünde danışanın ortay koyduğu görüşleri pekiştirir. Cesaret vererek onu destekler. Danışan görüşme oturumlarının dışında olup bitenleri, girişimlerini ve yaşantılarını danışmanla paylaşır.³³⁴

Özoğlu ve Bakırcıoğlu, psikolojik danışma sürecinin “danışmayı başlatma ve amacı oluşturma”, “psikolojik danışma sürecini tanımlama”, “danışanın gereksinimlerini anlama

³³¹ Broadly, a.e., s. 25; Özgüven, a.g.e., s. 189.

³³² Özgüven, a.g.e., s. 200; Öznur Baykan, “Psikolojik Danışma Yaklaşımları”, **Rehberlik**, ed. Sırrı Akbaba-Asude Bilgin, Lisans Yayıncılık, İstanbul, 2009, s. 210.

³³³ Özgüven, a.e., s. 201; Baykan, a.e., s. 210.

³³⁴ Özgüven, a.e., s. 201-202; Baykan, a.e., s. 211.

ve açığa kavuşturma”, “amaca doğru gelişimi sağlama” ve “pekiştirme ve planlama” dan oluşan 5 aşamasından bahsetmektedirler.³³⁵

Richard D. Parsons, danışma sürecinin temel dinamik aşamalarını “bir araya gelmek: terapötik bir ittifak”, “birlikte araştırma: keşif” ve “birlikte çalışma: müdahale” olarak belirlemiş ve bu aşamaları kendi alt süreçleriyle birlikte açıklamıştır.³³⁶ Danışma sürecinin temel aşamaları ile ilgili yapılan başka çalışma ve tasnifleri de sıralamak mümkündür.

Psikolojik danışmayı böyle kesin bir süreç olmaktan çok ilişki (relationship) kabul eden Rogers, geliştirdiği danışanın merkez olduğu kuramında, danışma sürecinin yapılandırılmasını bir çeşit ilişkiler sistemi anlayışı içinde açıklamaktadır. Rogers’ın bu konudaki temel yaklaşımı; “belirli bir türde ilişki kurduğumda karşımdaki kişi, gelişmek ve değişmek için içindeki bu ilişkiyi kullanma kapasitesini keşfedecek ve kişisel gelişim gerçekleştirecektir”³³⁷ cümlesiyle özetlenebilir. Bundan başka, belirgin olumlu kişilik değişiminin ilişki olmadan gerçekleşmeyeceğini ileri süren Rogers, yapıcı bir benlik ve kişilik değişiminin psikolojik danışma sonucu olabilmesi için gerekli olan ilişkiyi yapılandıran gerekli ve yeterli koşulları şöyle sıralamıştır:³³⁸

- Danışmada iki kişi arasındaki işbirliği psikolojik bir ilişkidir.
- Danışan olarak adlandırılan kişi, uyumsuzluk veya kaygı yaşamaktadır.
- Danışman olarak adlandırılan kişi, ilişki içerisinde tutarlı, kendinden hoşnut bir yapı sergilemektedir.
- Danışman danışanı koşulsuz olarak kabul etmekte ve saygı duymaktadır.
- Danışman danışanın içsel referans kaynağına empatik bir anlayışla yaklaşmakta ve bu deneyimini danışana iletmeye çalışmaktadır.
- Danışmanın danışanla iletişimi, empatik anlayışına ve koşulsuz kabulüne dayanmaktadır.

³³⁵ Bkz. Süleyman Çetin Özoğlu, **Rehberlik ve Psikolojik Danışma**, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları No: 203, Ankara, 2007, ss. 228-229; Rasim Bakırcıoğlu, **Rehberlik ve Psikolojik Danışma**, 2.b., Bakırcıoğlu Yayınları, Ankara, 1985, ss. 72-73.

³³⁶ Bkz. Parsons, a.g.e., s. 98-115.

³³⁷ Carl R. Rogers, **On Becoming A Person**, Houghton Mifflin, Boston, 1961, s. 33.

³³⁸ Gerald Corey, **Theory & Practice of Group Counseling**, Eighth Edition, Brooks/Cole Cengage Learning, 2012, s. 173.

Görüldüğü üzere, danışma sürecinde benimsenen kuramsal yaklaşım ne olursa olsun belirlenen amaçlara, danışman ile danışanın kuracağı sözel ilişki yoluyla ulaşılabilmektedir. Psikolojik danışmanın kalbi durumunda bulunan sözel teknikler hiçbir zaman amacın yerini almamakta, amaca hizmet etmektedir.³³⁹ Danışma ve rehberlikte danışanı tanıma ve ona yardım etme sürecine etkisi bulunan birtakım hususlar daha vardır ki, onlar şöyle özetlenebilir:

Danışma sürecinde yüz yüze gerçekleşen görüşme, danışmaya uygun bir ortamda ve sakin bir yerde yapılmalıdır. Danışman danışanını ayakta ve uygun ise el sıkarak karşılamalı, ismiyle hitap ederek oturacağı yeri göstermeli, nazik davranmalı ve görüşme makul bir sürede bitirilmelidir. Görüşme kişi ile yalnız ya da ilgili kişilerle birlikte yapılmalı, ortamda diğer şahıslar bulunmamalıdır. Kişi, karşılıklı güvene dayalı ortam içinde rahatlıkla, çekinmeden ve gerçeğe uygun olarak dini düşünce, duygu, tutum ve yaşantılarını açıklama imkânı bulmalıdır. Görüşmenin verimini ve istenilen düzeye ulaşılmasını sağlamak için, danışanın özgür olarak konuşması sağlanmalıdır. Kişinin içine düştüğü durumdan soyutlanarak, ahlaki yorumlara ve yargılara varmaktan kaçınılmalıdır. Soruların yargılayıcı ve değerlendirici sorular olmamasına dikkat edilerek açık uçlu sorular sorulmalıdır. Ses tonu, jest ve mimikler de dikkate alınmalı ve sözel olmayan ipuçları da izlenmelidir. Dini danışman söylenmeyen durumlarla da ilgilenmelidir. Yani görüşmenin akışı içinde danışanın bilinçli ya da bilinçsiz olarak atladığı veya söylemek istediği halde çeşitli sebeplerle söyleyemediği ve gizleme eğiliminde olduğu noktalar hakkında ileri düzeyde empatik anlayış ve sezgiye de sahip olması gerekir.³⁴⁰

Dini danışma ifade edilen bu yönlerden psikolojik danışmaya çok benzerken bazı yönlerden de ondan çok farklıdır. Dini danışma ve klinik danışma arasında karıştırılmaması gereken temel fark; profesyonel psikolojik danışmanın psikiyatrist, sosyal hizmet uzmanı, evlilik-aile terapisti ve klinik psikolog olarak çeşitli kamu kurulları ve meslek birlikleri tarafından lisanslandırılmış ve denetlenmekte olmalarıdır. Dini danışmanlar ise imam, vaiz, müftü, din görevlisi ve dini şahsiyetler olarak çeşitli dini yapılar veya meslek birlikleri tarafından yetkilenmiş olabilir. Klinik ve dini danışmanlar arasındaki en önemli farklardan biri danışma sürecinin temel felsefesi ile ilgilidir.

³³⁹ Özoğlu, a.g.e., 234.

³⁴⁰ Baykan, a.g.e., s. 210-212.

Psikolojik danışma çeşitli resmi prosedürleri de bulunan bir ofis ortamında gerçekleşirken; dini danışma ve rehberlik farklı düzeylerde çeşitli mekânlarda gerçekleşebilmektedir. Bununla birlikte danışma ilişkilerinde (dinin) dünya görüşlerine dair hususlar, (dini) danışmanların eğitim geçmişleri ve yetişme koşulları, danışmadaki mali hususlar, danışma uygulamasının kapsamı, danışmanlık yaklaşımları, danışmanlık ortamları vb. konularda dini danışma ve klinik danışma arasında önemli farklar vardır.³⁴¹

3.1.2. Dini Danışma ve Rehberliği Din Eğitimi ve İrşat Süreçlerinden Farklı Kılan Özellikler

Dini danışma ve rehberliği klinik danışmadan ayıran çeşitli farklılıklar olduğu gibi onu, din eğitimi ve geleneksel irşat süreçlerinden ayıran özellikler de vardır. Mekruhtur, caiz değildir veya dinen bir sakıncası yoktur gibi fetva, dini hüküm, açıklayıcı dini bilgi gibi çözüm önerileri genel olarak dini rehberlik faaliyetleri kapsamında değerlendirilse de dini danışma, belli bir süreç ve zaman içinde sürekli dir.³⁴² Buradan hareketle dini danışma ve rehberlik sürecine ilişkin yanlış anlaşılması muhtemel hususları şöyle özetleyebiliriz:

- Dini danışma ve rehberlik yardımı vaaz, hutbe, öğüt verici konuşma vb. şekilde bireye tek yönlü olarak doğrudan doğruya yapılan bir yardım değildir. Dini danışma ve rehberlik, yardımı alan ve yardımı veren arasında karşılıklı saygı ve güvene dayalı bir ilişki sürecinde gelişir.

- Dini danışma ve rehberlik hizmetlerinin temelinde bireye acıma duygusuyla yaklaşım onun sorunlarını onun adına çözmek gibi bir anlayış yoktur. Dini danışma ve rehberlikte yapılan şey bireye acımak değil; sadece ona gerekli olan manevi desteği sağlamaktır. Böyle bir manevi/psikolojik destek sağlandığında birey kendi sorunlarını kendisi çözecektir.

- Dini danışma ve rehberlik bireyin sadece dini/manevi yanı ile ilgilenmez, bir bütün olarak bireyin tüm gelişimi ile ilgilenir. Buna göre, duygusal, sosyal, zihinsel ve fiziksel gelişimle ilgili her türlü sorun dini danışma ve rehberliğin yakından ilgilendiği konulardır.

- Dini danışma ve rehberlik hizmetleri, salt manada dini eğitim ya da irşat hizmeti değildir. Dini eğitim ve irşat hizmetlerinin destekçisi durumunda bir din hizmetidir.

³⁴¹ Bkz. H. Bruce Stokes, **Pastoral Counseling and Clinical Counseling: What's The Difference**, http://www.disciplecenter.com/html/Pastoral_Counseling_or_Clinical_Counseling.pdf/ (12.02.2013)

³⁴² Bulut, a.g.e., s. 59.

Dolayısıyla dini danışma ve rehberlik, irşat hizmetlerindeki hutbe ve vaazlar ile dini eğitimdeki dersler farklıdır. Kendine özgü yöntem ve teknikleri bulunmaktadır.

- Dini danışma ve rehberlik terbiye etme, disipline etme işi değildir. Yargılamaz ve cezalandırmaz.

- Dini danışma ve rehberlik her türlü sorunu hemen çözebilecek sihirli bir güce sahip değildir. Bireylerin herhangi bir sıkıntılarında bunu hemen dini danışmana havale ederek derhal çözülmesi yönündeki beklenti gerçekçi değildir. Dini danışman her türlü sorunu çözebilecek, bir sihirli değnek, lamba, muska, büyü vb. imkânlarla sahip değildir. Sorunun çözümünde danışanın da istekli ve kararlı olması son derece önemlidir.

- Dini danışma ve rehberlik yardımı sadece sorunu olan bireylere değil; sorunlu-sorunsuz tüm bireylere açıktır. Sorunu olsun ya da olmasın her birey zaman zaman Dini danışma ve rehberlik yardımına ihtiyaç duyabilir. Bu durumda yürütülen dini danışma ve rehberlik süreci mutlaka şu beş ihtiyaçtan birini karşılamaya yönelik olmalıdır: bilme ihtiyacı (bilgisizlik), ikna olma ihtiyacı (çözumsuzlük), yardım ihtiyacı (çaresizlik), moral ihtiyacı (umutsuzluk), uzlaşma ihtiyacı (uyumsuzluk).³⁴³

Bilme ihtiyacı; hiçbir şey bilmiyor olarak dünyaya gelen insan,³⁴⁴ doğduktan itibaren kesintisiz bir öğrenme sürecine girmektedir. İnsanlar öğrenme ve bilme ihtiyacı ile yaratılmış, bilmenin bir avantaj olduğu vurgulanmış³⁴⁵ ve bilinmeyen hususların bilenlere sorulması istenmiştir.³⁴⁶ Anlaşıyor ki İslam'a göre hem bilinmeyen hususların sorulması hem de sorulara cevap verilmesi dini bir vecibedir. Dini danışma ve rehberlik hizmetlerinde de “soran-danışan” ve “cevaplayan-dini danışman” diye iki taraf bulunmaktadır. İnsanlar her zaman iki tarafta da olabilir. İnsanların bazıları hep bir tarafta bazıları hep öbür tarafta değildir. Bazen rehberlik eden bazen rehberliğe ihtiyaç duyan durumda olunabilir. Bu durum dini danışma ve rehberlik hizmetlerinin herkes için ömür boyu takip edilmesi gereken bir süreç olduğunu göstermektedir.³⁴⁷ Buna göre dini danışma ve rehberlik İslam geleneğinde insanların bilgi ihtiyacını karşılama yönelik olarak öğretim, içtihat, kaza ve fetva gibi sistemleşmiş yol ve usullerden farklıdır.

³⁴³ Cebeci, **Dini danışma ve Rehberlik**, s. 74.

³⁴⁴ Nahl, 16/78.

³⁴⁵ Zümer, 39/9.

³⁴⁶ Nahl, 16/43.

³⁴⁷ Cebeci, **Dini danışma ve Rehberlik**, s. 75.

İkna olma ihtiyacı; insan için bilmek kadar ikna olmak da aynı şekilde bir ihtiyaçtır. İkna olma ihtiyacı, inancın olmadığı anlamına gelmez. Bu insanın fitratında var olan bir özeliğidir. Örnek olarak Kur'an'da Hz. İbrahim'in ikna olma ihtiyacı gösterilmiştir.³⁴⁸

Yardım ihtiyacı; insan her şeyi kendi başına yapabilme ve hiç kimsenin yardımına ihtiyaç duymadan yaşayabilme imkânına sahip değildir. Hastalıkta, yoksullukta, düşkünlükte, çaresizlikte hep uzanacak bir yardım elini beklenir. İnsanın yardım ihtiyacı sadece hayatın maddi zorlukları karşısında değildir. Kötülüklerden arınma, huzur ve mutluluğu sağlama konularında da, insan yardıma muhtaçtır. Nitekim Kur'an'da yardımlaşma emredilmiş³⁴⁹ olmakla birlikte yapılan tanımlamalarda, psikolojik danışma ve rehberliğin kişiye yapılan sistemli bir yardım süreci olduğu üzerinde ısrarla durulmaktadır.³⁵⁰

Moral ihtiyacı; maneviyat insanın en anlamlı ve en kuşatıcı deruni dünyasını, ruhunu sarmalayan yanını oluşturur. Maneviyat, yaşama arzusunu güçlendiren, benlik duygusunu geliştirerek insanın değerler sistemini oluşturan bir hayat enerjisidir. Bu enerji, kişinin sevmeye, saygı duymaya, mutlu olma ve başarıya potansiyelini güçlendirir. Maddi olana göre manevi yöndeki sıkıntılar daima daha zor, daha çetin ve katlanılması daha güç sıkıntılardır. Yoğun manevi buhran yaşayanlar için hayat anlamını yitirir, yaşamının bir değeri kalmaz. Bu sebeple insan maddi olandan daha çok fazla manevi sıkıntı içindeyken yardıma ihtiyaç duymaktadır.³⁵¹ Allah, Kur'an'da peygamberinin daima yanında ve yardımında olduğunu hatırlatarak zorlukla karşılaştığında endişeye kapılmamasını O'na bildirmiş ve O'nu rahatlatmıştır.³⁵² Bu durum yüce peygamberlerin bile her insan gibi kimi zaman teselliye ve moral takviyesine ihtiyaç duyduğunu göstermektedir.

Uzlaşma ihtiyacı; dini danışma ve rehberlik sürecini belirleyen temel sebeplerden biri de insanlar arasında zaman zaman ortaya çıkan uzlaşma ihtiyacıdır. Toplum halinde bir arada yaşamak zorunda olan insanlar, bazen kaçınılmaz şekilde anlaşmazlıklara düşmektedir. Bu durumda tarafları uzlaştırmak doğru yolu ve makul olanı göstermek

³⁴⁸ Bakara, 2/260.

³⁴⁹ Maide, 5/2.

³⁵⁰ Tan, **Psikolojik Yardım İlişkileri**, s. 26-27.

³⁵¹ Cebeci **Dini Danışma ve Rehberlik**, s. 79.

³⁵² İnşirah, 94/1-8.

şeklinde dini danışma ve rehberlik yapmak ihmal edilmemesi gereken dini ve insani vecibelerdendir.³⁵³

3.2. DİNİ DANIŞMA VE REHBERLİKTE TEMEL YAKLAŞIMLAR

Dini danışma ve rehberliği, sıkıntısı olan kişilere psikolojik bir dini yardım olarak tanımladığımızda; dini danışmanın dini ve psikolojik yeterliliğini arttırmak için geleneksel psikolojik danışma teknik ve süreçlerinde yeniden uyarlanması gerekir. Bu kapsamda danışmanlar, danışanlarına üretken bir psikolojik ortam sunabilme ve onları dini açıdan da oldukları gibi kabul edebilme becerisi kazanmış olmalıdır. Danışmanların, danışanlarına etkili bir psikolojik yardım sunabilmelerinin yolu danışma sürecinde hangi teknik ya da teknikleri kullandıklarından daha çok onların bugünkü davranışlarının biçimlenmesinde etkili olan bireysel ve sosyo-kültürel dini dinamiklerin ortaya çıkarılması ve bu dinamiklerle ilgili farkındalıklarının geliştirilmesidir.³⁵⁴ Bu anlamda dini danışma ve rehberliğe temel oluşturan ihtiyaçlar çerçevesinde yapılacak hizmetler, problem-amaç-yöntem ilişkisi içinde ve bunların birbiriyle uyumlu ve ahenkli bütünlüğü ile yürütülmelidir. Problemlerle bağlantılı bir amaca odaklanmayan ve o amacı gerçekleştirmeye uygun yöntemi kullanmayan çalışmaların başarılı olma şansı düşüktür. Bu nedenle dini danışma ve rehberlik ilke ve tekniklerine geçmeden önce dikkate alınması gereken bazı yaklaşımlara işaret etmek gerekir. Bu yaklaşımlar stratejik ve fonksiyonel olmak üzere iki grupta toplanabilir.

3.2.1. Stratejik Yaklaşımlar

3.2.1.1. Kişiyeye Özel (Öznel) Sorunlara Odaklanma

Dini danışma ve rehberlikte problemleri genelleyerek genel çözümler üzerinde durmak doğru değildir. Çünkü benzer veya aynı karakterdeki problemlerin standart çözümleri yoktur. Problem bir kişinin problemidir, onun kişiliği ile bağlantılıdır ve ona özgüdür. Bir problem onu yaşayan kişinin karakterinden, umut ve korkularından, özlem ve arzularından, sevgi ve nefretlerinden bağımsız bir şekilde çözümlenemez. Aynı problemi yaşayan iki kişiden birine yönelik takip edilen yöntem başarılı sonuç verirken diğerinde

³⁵³ Nisa, 4/35,59; Hucurat, 49/9-10;

³⁵⁴ Zihni Koç, “Kültüre Duyarlı Psikolojik Danışma Yaklaşımı: Kuramsal Bir İnceleme”, **Gazi Üniversitesi Endüstriyel Sanatlar Eğitim Fakültesi Dergisi**, Y. 11, S. 12, 2003, Ankara, s. 10.

aynı sonucu vermeyebilir.³⁵⁵ Bu bakımdan dini danışma ve rehberlik çalışması yürütenlerin salt problemlere değil, kişilerin problemlerine yönelmeleri ve esnek bir tarz benimsemeleri gerekir.

3.2.1.2. İhtiyaca Odaklanma

Dini danışma ve rehberlik hangi temel ihtiyaçtan ortaya çıkmış ise onunla sınırlı kalmalıdır. Bir kimse ile yürütülen dini danışma ve rehberlik sürecinde başka konulara geçmeye yol açan sebepler ortaya çıksa dahi üzerinde çalışılan konudan sapmamakta ısrar edilmelidir. Örneğin bilgi ihtiyacı olanı ikna etmeye çalışmamalı, ikna olma ihtiyacında olana moral takviyesi çabasına girişilmemelidir.³⁵⁶ Din görevlilerinin dini danışma ve rehberlik konusunda kendilerini sorumlu hissetmeleri ve bu sorumluluğu hakkıyla yerine getirme azim ve gayreti içinde olmaları önemli ve gerekli olmakla birlikte yeterli değildir. İhtiyaçları doğru tespit etmek problemi iyi tahlil etmek ve en uygun, isabetli yardım davranışını gerçekleştirmek dini danışma ve rehberlik hizmetinin özünü teşkil etmektedir.

3.2.1.3. Zaman-Mekân Faktörünü Dikkate Alma

Dini danışma ve rehberlik uygulamalarında başarılı sonuçlar almak için zaman ve mekân faktörlerini dikkate alma ilkesi de önemlidir. Çünkü insanların telkine açık olduğu zamanlar ve mekânlar vardır. Kandiller, mübarek gün ve geceler yanında mukaddes kabul edilen mekânların da, dini danışma ve rehberlikte başarılı sonuçlar alınmasında önemli derecede rolü bulunmaktadır.³⁵⁷ Bu sebeple danışmanın fikirlerini en uygun zamanda ve tarzda söylemesi, danışanın anlayışına uygun üslup kullanması, özel durumlara ve mahremiyete saygı göstermesi stratejik danışma yaklaşımları çerçevesinde değerlendirilmelidir.

3.2.1.4. Etik İkelere Uyma

Dini danışma ve rehberlik hizmetleri her şeyden önce belli etik kuralları olan yardımlaşma, dayanışma, saygı, içtenlik, sorumluluk gibi ideal insan ilişkilerini gerektiren tutum ve davranışlar düzeni çerçevesinde yürütülmelidir. Bu çerçeve insani ilişkilerin tabii yapısından gelen sınırlıklar ile iki tarafın hukukunun ve yararının gerektirdiği sınırlılıkları

³⁵⁵ Cebeci, **Dini danışma ve Rehberlik**, s. 97.

³⁵⁶ Cebeci, a.e., s. 97-98.

³⁵⁷ Ay, “Din Hizmetlerinde Rehberlik”, s. 207.

da içermek durumundadır. Etiğe uygun karar verebilmek için birçok farklı model bulunmaktadır. Gerçekte etik sorumluluk duygusu geliştirme süreci hiçbir zaman tamamlanamaz ve sürekli yeni etik konular gündeme gelebilir.³⁵⁸ Etik konuların aslında karmaşık bir yapısının bulunduğu, kısa ve basit çözümlerin her zaman geçerli ve yeterli olmayacağı gerçeği bir yana etik problem çözme tarzının öğrenilmesi gerekir. Türk PDR-DER psikolojik danışma ve rehberlik alanında çalışanlar için temel etik ilke ve standartları belirlemiştir.³⁵⁹

3.2.2. Fonksiyonel Yaklaşımlar

Dini danışma ve rehberlik hizmetlerinin genel amaçlarının yanında belli bir konuya münhasır bulunan fonksiyonları da vardır. Kişisel bir soruna yahut grubun müşterek bir sorununa odaklanan bir rehberlik yaklaşımında sorunla sınırlı kalmak esastır. İlgili başka konulara girildiğinde asıl konu üzerindeki etki azalacağı gibi konudan uzaklaşma dolayısıyla başarısız olma durumu ortaya çıkabilecektir. Diğer yandan insanların duygu, düşünce, davranış yönünden birbirlerinden farklı olmaları sebebiyle aynı problemlerin her defasında aynı sonucu veren şablon çözümleri de yoktur.³⁶⁰ Her problemin çözüm şekli farklı olabileceği gibi her rehberlik eylemi de güdülen amaca göre farklı bir nitelik gösterebilecektir.

Konuyla ilgili çalışmaları bulunan William A. Clebsch ve dini danışmanlık uzmanı Charles R. Jaekle, tarihi perspektif içinde dini danışma ve rehberliğin normatif özelliğinin ne sadece din psikolojisine ne de insanın sıkıntılarını tanımlayan herhangi bir ifade biçimine bağlı olmadığını, çıkış noktası olarak dini bir özellik taşısa da esas itibarıyla insani amaçları hedeflediğine dikkat çekerek, onun şu dört ayrı fonksiyonu icra etmeye yönelik olduğunu ifade etmişlerdir.³⁶¹

³⁵⁸ Corey, a.g.e., s. 60.

³⁵⁹ Bkz. Tuncay Ergene, **Psikolojik Danışma ve Rehberlik Alanında Çalışanlar İçin Etik Kurallar**, Türk PDR-DER. Yayınları, Ankara, 2011, s. 8-35; Türk Psikologlar Derneği Etik Yönetmeliği, (18 Nisan 2004 tarihinde yapılan 27. Türk Psikologlar Derneği Olağan Genel Kurul'da kabul edilmiştir.) <http://www.psikolog.org.tr/turkey-code-tr.pdf>

³⁶⁰ Cebeci, **Dini danışma ve Rehberlik**, s. 93.

³⁶¹ Clinebell, a.g.e., s. 20.

3.2.2.1. İyileştirici (Healing)

İyileştirici rehberlik yaklaşımında belli bir soruna odaklaşarak muhtemel çözümler ve çareler üzerinde çalışarak bireyin sıkıntısının giderilmesi ve rahatlatılması sağlanır.³⁶² Kendi içinde ve kişisel ilişkilerinde yoğun sorun yaşayan bireyler üzerinde teskin etme, rahatlatma ve rehabilite etme şeklinde uzun süreli bir manevi ilgi ve yardımlaşma işlemi olarak kendini gösterir. İyileştirme fonksiyonu yaklaşımı kötü durumdan kurtarma olarak da ifade edilebilir.³⁶³ İyileştirici yaklaşım uyum sağlayıcı yaklaşımın bir türeği gibi kabul edilmektedir.³⁶⁴ Uyum sağlayıcı rehberlik ise uyum sorunu yaşayan problemlili bireylere tedavi hizmeti vermek şeklinde özetlenebilecek bir yaklaşımı içermektedir.³⁶⁵ Ancak iyileştirici rehberlikte esas olan hastalık boyutuna gelmemiş sıkıntılıların dini telkin ve bilgilendirmeyle giderilmesine çalışılmasıdır. İyileştirici rehberliğin psikoterapi olarak anlaşılması, psikoterapiye ihtiyaç duyulacak boyuttaki sorunlu bireylerin ilgili uzmanlara yönlendirilmesi gerekir. Böylece dini danışma ve rehberlik gerek psikoterapi gerekse diğer uzmanları devreye sokarak insanların sağlıklı bir ruhsal hayata sahip olmasında düzeltici, iyileştirici ve tedavi edici bir fonksiyon icra eder. Belki de en önemli fonksiyonlarından biri de budur.³⁶⁶

3.2.2.2. Destekleyici (Sustaining)

Bir güçlüğü aşmada sıkıntı çeken, yılgınlığa ve çaresizliğe düşen ya da belli durumları kavramada ve kabul etmede zorlanarak uyum sıkıntısı çeken bireyler manevi yönden desteğe ihtiyaç duyarlar. Destekleme fonksiyonu yaklaşımı, bireyin sosyal yaşantısında, iş ve meslek hayatında karşılaştığı uyum ve intibak güçlüklerini aşma konusunda ona yardım etme şeklinde bir danışmanlık desteği olarak ortaya çıkar.³⁶⁷ Çünkü insanın her zaman bir işi başarma hususunda ihtiyaç duyduğu azim, kararlılık ve cesaretin ortaya çıkmasında, kişinin tam bir motivasyonla işe koyulmasında bu manevi destek

³⁶² Cebeci, **Dini danışma ve Rehberlik**, s. 93.

³⁶³ Clinebell, a.g.e., s. 42; Ay, "Rehberlik Kavramı ve İlkeleri", a.g.e., s.192.

³⁶⁴ Mustafa Otrar, "Rehberlik Türleri", **Rehberlik**, ed. Sırrı Akbaba-Asude Bilgin, Lisans Yayıncılık, İstanbul, 2009, ss. 49, 52.

³⁶⁵ Asuman Baysal, "Psikolojik Danışma ve Rehberlikte Başlıca Hizmet Türleri", **Psikolojik Danışma ve Rehberlik**, 2.b., ed. Alim Kaya, Anı Yayınları, Ankara, 2005, s. 38.

³⁶⁶ M. Emin Ay, "Rehberlik Kavramı ve İlkeleri", **Din Eğitimi ve Din Hizmetlerinde Rehberlik**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2010, s. 183.

³⁶⁷ Clinebell, a.g.e., s. 42.

önemli bir rol oynar.³⁶⁸ Bir şekilde baş edebilme güçlüğü çeken bireylere karşı yürütülecek din hizmetleri, bireye manevi destek sağlama, onun kendi güçlerinin farkına vararak baş edebilme iradesini, başarıma azim ve kararlılığını güçlendirme şeklinde olmalıdır. Çaresizlik bir özgüven kaybı olduğu kadar yalnızlaşma, yardım ve destekten mahrum kalma duygusuyla da beslendiği için destekleyici yaklaşımdaki rehberlik bu iki yönlü takviyeyi birlikte sağlamalıdır. Yani kişiye hem özgüven kazandırmalı, hem yalnız olmadığı duygusunu, her an yardım ve destek alabileceği inancını güçlendirmelidir.³⁶⁹

3.2.2.3. Yönlendirici (Guiding)

Hayatta gidilecek bir yön arama, eş veya meslek seçme, kariyer değiştirme durumlarında danışma hizmetinin etkili olmasıdır.³⁷⁰ İnsanlar, hayati konularda kolay tercihte bulunup karar verememekte, yetkin kişilerin fikir ve düşüncelerini almaya, onların yol göstericiliğine ihtiyaç duymaktadırlar. Danışma ve rehberlik işlemi, bu ihtiyacı karşılama fonksiyonuna sahiptir.³⁷¹ Bütün bireylerin bireysel niteliklerine göre gelişmeye ve bir mesleğe, bir geleceğe yönelme ihtiyacı vardır. Bireysel farklılıklar üzerinde dikkatle duran danışma ve rehberliğin, diğer önemli bir işlevi de, her bireyin kendine en uygun gelece hazırlayan bir alana yönelmesine ve orada başarı ile gelişmesine yardım etmektir. Bu işlev, bireyin bütün yeteneklerini, ilgi ve ihtiyaçlarını, kişilik yapısını ve sahip olduğu imkânları bulup çıkartmaya ve kişinin bunları bilip anlamasına yardımcı olur.³⁷² Yönlendirici rehberlik yaklaşımı, bütün bireylerin bireysel özelliklerinin birbirinden farklı olduğu ve bu farklı bireysel niteliklere göre geliştirilmeye, yönlendirilmeye ihtiyacı olduğu gerçeğinden hareket eder. Bu nedenle bütün bireyler için gereklidir.³⁷³ Dini yönden insanları özellikle de yetişme çağındaki çocukları dini yönden doğru kabul edilmeyen ve istenmeyen tutum ve davranışlara düşmekten alıkoymak onları çevrenin sürükleyici etkisinden koruyarak doğru ve ideal olan tutum ve davranışlara yönlendirmek de önemli bir rehberlik hizmeti olarak kabul edilir. Dikkat edilmediği takdirde her zaman toplumda yayılma kabiliyeti gösteren madde bağımlılığı ve kötü alışkanlıkları önlemede, insanları bu kötülükten koruma, bilgilendirmenin yetmediği durumlarda yönlendirici rehberlikle

³⁶⁸ Ay, "Rehberlik Kavramı ve İlkeleri", s. 192.

³⁶⁹ Cebeci, **Dini danışma ve Rehberlik**, ss. 93-94.

³⁷⁰ Clinebell, a.g.e., s. 42

³⁷¹ Ay, "Rehberlik Kavramı ve İlkeleri", s. 192.

³⁷² Otrar, a.g.e., s. 50.

³⁷³ Baysal, a.g.e., s. 39.

bilinçlendirme tek çare olarak kalmaktadır. Dini davranışları yerine getirme konusunda umarsızlık ve aymazlık gösteren bireylere yönelik rehberlik çalışmaları da aynı şekilde yönlendirici rehberlik yaklaşımına girmektedir.³⁷⁴

3.2.2.4. Uzlaştırıcı (Reconciling)

Çeşitli nedenlerle bozulmuş olan insan-insan ve insan-tanrı ilişkilerini yeniden sağlıklı şekilde kurmaya çalışır.³⁷⁵ Tarihi olarak uzlaştırma fonksiyonu affetmek-bağışlamak ve terbiye etmek-cezalandırmak tarzında kullanılmıştır.³⁷⁶ Uzlaştırma, anlaşmazlığa düşen iki tarafın kabullenebileceği adil bir ortak nokta bulup tarafların bu noktada anlaşmalarını sağlamaktır. Sosyal hayatta insanların düştükleri anlaşmazlıkların giderilmesi bir arabuluculuk olarak görülebilir. Arabuluculuk işlemi kimi zaman çevredeki saygın, bilge kişilerin eliyle sağlanırken, kimi zaman da mahkemeye başvurularak sorunun çözülmesi yoluna gidilebilir. Konunun dini danışma ve rehberliği gerektiren yönü, anlaşmazlıklarda maneviyat olgusunu öne çıkararak daha kabul edilebilir, barışçıl, gönül rahatlığına dayalı çözümler üretme imkânının bulunmaya çalışılmasıdır.³⁷⁷

3.2.2.5. Geliştirici (Nurturing)

Clinebell, dini danışma ve rehberliğin bu dört temel fonksiyonuna, kilise tarihinde de vazgeçilmez bir tema olan geliştirme fonksiyonunu ilave etmektedir. Bu fonksiyon, tepeler, vadiler ve yaylalardan oluşan insanın bütün hayat yolculuğu boyunca ona tanrı tarafından verilmiş potansiyellerini tekâmül ettirmeyi amaçlamaktadır. Bu gelişim süreci, geleneksel teolojik dilde “takdis etme” (sanctification) olarak adlandırılmıştır. Geliştirme fonksiyonu, birbirine bağlı diğer dört fonksiyon ile örtüşmesine rağmen onlardan farklı ve çok önemlidir.³⁷⁸ Rehberliğin tarih içinde doğmasını ve gelişmesini etkileyen etmenlerden biri psikolojinin bir bilim dalı olarak gelişmesidir. Bir bilim olarak gelişen psikoloji insan gelişiminin doğasına ilişkin pek çok ayrıntıyı ortaya koymuş olmakla birlikte, bulgular rehberlikle ilgili uygulamaları da etkilemiştir. Özellikle gelişim psikolojisi, gelişim sürecinin yaşamda ardışık olarak sıralanmış evreler halinde gerçekleştiğini, her evrenin kendinden sonra gelen evrelerin önkoşulu niteliğinde özellikler taşıdığını, her evrenin

³⁷⁴ Cebeci, **Dini danışma ve Rehberlik**, s. 96.

³⁷⁵ Ay, “Rehberlik Kavramı ve İlkeleri”, s.192.

³⁷⁶ Clinebell, a.g.e., s. 42.

³⁷⁷ Cebeci, a.e., s. 96.

³⁷⁸ Clinebell, a.g.e., s. 43.

kendine özgü gelişim sorumlulukları içerdiğini, gelişimde kritik dönemler olduğunu ortaya koymuştur.³⁷⁹

Geliştirici rehberlik yaklaşımı önceki türlere göre daha geniş kapsamlı, bireyi bir bütün olarak ele alarak normal gelişim sürecinde bireyin bilişsel, duygusal, sosyal, fiziksel, moral vb. bütün yönleriyle kapasitesine en uygun bir gelişim düzeyi gösterebilmesi üzerinde odaklanan bir işlemdir. Bu bakımdan diğer yaklaşımlarla kıyaslandığında geliştirici rehberlik problemleri olan veya olmayan bütün bireylerin rehberlik hizmetlerinden çok daha etkin yararlanma olanağı vardır. Geleneksel yaklaşımlar daha uzman merkezli, ihtiyaç odaklı, yapılanmamış ve problem odaklıdır. Oysa geliştirici rehberlik sadece belirli noktalarda ihtiyaç duyulduğunda değil genel gelişim süreci içinde bireyin sağlıklı bir gelişim sergilemesine, bunun için uygun ortamlar ve fırsatlar oluşturmasına, gelişimi kolaylaştırmaya, bireye ve onun gelişimsel ihtiyaçlarına odaklıdır. Problem oluşmasını beklemeyiz.³⁸⁰

Psikolog Elias H. Porter ise değerlendirici (evaluative), yorumlayıcı (interpretive), destekleyici (supportive), araştırmacı (probing) ve anlayıcı (understanding) olmak üzere danışmanın beş ayrı fonksiyonel yaklaşımını tarif etmiştir.³⁸¹ Clinebell bu yaklaşımlara altıncı olarak tavsiye verici (advising) yaklaşımını eklemiştir. O'na göre bu yaklaşımda bir sorun ile başa çıkma konusunda danışman, inançlarını yapıcı bir öneri olarak sunabilir. Clinebell dini danışmada bu altı yaklaşımın her birinin yerine göre kullanılabileceğini söylemektedir.³⁸²

Burada genel rehberlik hizmetleri çerçevesinde yer alan fonksiyonların dini danışmanlık ve rehberlik alanına taşındığı dikkati çekmektedir. Zaten genel rehberlik hizmetleri çerçevesindeki fonksiyonların dini danışma ve rehberlik hizmetlerinden de beklenmesinde sakınca görülmemektedir.³⁸³ Dini danışma ve rehberliğin problem-amaç-yöntem ilişkisi ve bunların uyumlu bütünlüğü içinde yürütülmesi esası dikkate alınarak, genel danışmanlık sürecine konu olan sorunlar ve bunların çözümünde kullanılan

³⁷⁹ Bkz. Doğan Cüceloğlu, **İnsan ve Davranışı: Psikolojinin Temel Kavramları**, 16.b., Remzi Kitabevi, ss. 331-370.

³⁸⁰ Otrar, a.g.e., s. 51.

³⁸¹ Bkz. Clinebell, a.g.e., s. 94; Elias H. Porter, **An Introduction to Therapeutic Counseling**, Houghton Mifflin, Boston, 1950, p. 201.

³⁸² Clinebell, a.g.e., s. 95.

³⁸³ Ay, "Rehberlik Kavramı ve İlkeleri", s.192.

tekniklerin çoğunlukla aynı ya da benzer olmasından dolayı, amaçları bakımından da dini danışmanlığın diğer psikolojik danışma ve rehberlikten temelde farklı olduğu söylenemez. Farklılık, gerçekleştirilmek istenen amaçlara yönelik olarak, dini danışmanların almış oldukları psikoloji ve din eğitimi sebebiyle, uğraştıkları alanlarda psikolojik yöntemlerin yanı sıra maneviyatın bilgeliği ve dini motiflerden faydalanmalarından kaynaklanmaktadır.

3.3. DİNİ DANIŞMA VE REHBERLİK İLKELERİ

Bir hizmet bireye götürülürken belli başlı temel ilkeler içerisinde verilmelidir. Dini danışma ve rehberlik anlayışını oluşturan ilkeler doğrudan doğruya psikolojik danışma ve rehberliğin dayandığı temel ilkeleri içermektedir. Problem çözme sürecinin başarılı veya başarısız oluşuna katkısı bulunan temel ilkeler hakkında birçok bilgi bulunmaktadır. Bu ilkeler olumlu insan ilişkilerinin özelliğini oluşturan ve bireyin gelişmesini sağlayan tutumlardır.³⁸⁴ Danışan merkezli terapi yaklaşımına göre bireyler, kendi kendilerine kişisel ve sosyal dönüşümü gerçekleştirebilecek kişisel güce sahiptirler.³⁸⁵ Danışanı merkeze alan bu güdümsüz terapi anlayışının temel ilkeleri saygınlık, saydamlık ve empatik anlayış olup danışmada topluca birlikte bulunması gerekli, önemli nitelikler olarak kabul edilmektedir.³⁸⁶ Bunlardan “saygı”, yardım ilişkisini yürüten ilkelerin *temeli*, “saydamlık” rolden arınmış *mesleki* ilke ve “empati”, danışanları danışmanları ile olan her etkileşimlerinde *yönlendiren* ilke olarak kabul edilmektedir.³⁸⁷

Danışman ve danışan ilişkilerini ve genelde insan ilişkilerini geliştiren bazı temel ilke ve tutumlar farklı psikoterapi ekollerine göre farklılıklar göstermekle birlikte genel olan bazıları aşağıda özet olarak açıklanmıştır.

3.3.1. Dini Danışma ve Rehberlik Sürecinde Temel İlkeler

3.3.1.1. Saydamlık

Dürüstlük, doğruluk, içtenlik anlamına gelen saydamlık, danışma ilişkilerinde bireyin duygu ve düşüncelerini olduğu gibi ifade edebilmesi, rol yapmaksızın, maskeler kullanmaksızın, doğal, içi dışı bir ve olduğu gibi görünebilmesi, ideal şekliyle cam gibi

³⁸⁴ Whirter-Voltan Acar, a.g.e., s. 108.

³⁸⁵ Corey, **Theory & Practice of Group Counseling**, s. 256.

³⁸⁶ Özgüven, a.g.e., s. 181.

³⁸⁷ Gerard Egan, **Psikolojik Danışma Becerileri**, çev. Özlem Yüksel, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2011, s. 92.

saydam olması demektir.³⁸⁸ Bunun anlamı, danışma süresi boyunca danışmanın, gerçek, içindeki dışında, bütünleşmiş ve otantik olmasıdır ki, danışman bu yolla büyük ölçüde gerçeklik için mücadele eden danışanına bir model olmaktadır.³⁸⁹ Otantik olan danışmanın, hem olumlu hem de olumsuz tutumları ve duyguları spontandır. Yani doğaldır. Etkin danışmanlar başkalarına olan saygılarının bir parçası olarak ince düşünceli olmalarına rağmen, danışanlarına söyleyeceklerini sürekli tartmazlar.³⁹⁰ Ancak saydam olmak, akla gelen her düşüncüyü danışana söylemek demek de değildir.

Saydam ve içten olmanın hem olumlu hem olumsuz anlamları vardır. Saydamlık bazı şeyleri yapmak bazılarını da yapmamak anlamına gelir. Danışma ilişkisinde öfke, düş kırıklığı, hoşlanma, çekici bulma, ilgilenme, sıkılma, üzüntü verme vb. diğer duyguların ifade edilmesini gerektirebilir. Fakat tüm bu tepkilerin düşüncesizce paylaşılması anlamına da gelmez. Kendini açma, uygun ve iyi zamanlanmış olmalıdır. Açık olmak, aynı zamanda danışmanın gizli gündemleri olmadığı anlamına gelir. Saydam ve içten danışmanlar danışman rolüne soyunmazlar. İdeal olan danışmanların başkalarıyla derin seviyelerde ilişki kurmak ve yardım etmek istedikleri zaman oynadıkları bir “rol” değil onların yaşam tarzlarının bir parçasıdır.³⁹¹ Danışmanın bu şekilde danışanla dürüst bir ilişki içerisine girmesi danışma ilişkisini kolaylaştırmaktadır. Bununla birlikte, psikolojik danışman danışanı sevmediği veya onaylamadığı halde kabullenmiş gibi davranırsa terapi işlevselliğini kaybeder.³⁹²

Danışan ve danışmanın saydam olmaları görüşmeyi olumlu yönde etkilemekte, kişinin kendisini olduğu gibi anlatabilme olasılığını arttırmaktadır. Saydamlıktan amaç görüşme sırasında tarafların kendilerini savunucu bir tutuma sokmaktan kurtarmaları, başka türlü görünme güdü ve kaygılarından uzak olmalarıdır. Rogers’a göre saydamlık, savunma mekanizmalarının kaldırıldığı, temkinli olmaya gerek duyulmayan anlamlı bir öğrenme ve değişimin gerçekleşebileceği danışma ilişkisidir.³⁹³

³⁸⁸ Whirter-Voltan Acar, a.g.e., s. 110.

³⁸⁹ Corey, **Psikolojik Danışma, Psikoterapi Kuram ve Uygulamaları**, s. 191.

³⁹⁰ Egan, a.g.e., s. 98.

³⁹¹ Egan, a.g.e., s. 97.

³⁹² Corey, a.e., s.191.

³⁹³ Carl R. Rogers, **Kişi Olmaya Dair: Bir Terapistin Gözüyle Psikoterapiye Bakış**, çev. Aysun Babacan Okuyan Us Yayınları, İstanbul, 2013, ss. 400-401.

3.3.1.2. Saygınlık

Danışma ilişkilerinde gelişime neden olan ortamı oluşturan temel ilke, tutum ve davranışlardan birisi de, danışmanın danışanı olduğu gibi kabul etmesi ve ona her koşulda saygı duymasındır. Danışana saygı tüm yardım müdahalelerinin üzerine kurulduğu bir temeldir.³⁹⁴ Saygı, psikolojik danışmanın, danışanı ayrı bir kişi olarak düşünce, duygu ve eylemlerinde özgür olduğunu kabul etmesidir. Saygınlık ilkesi, bireyin genel görünüşü, dini anlayışı, öğrenim düzeyi, yaşı, cinsiyeti, probleminin türü, sosyo-ekonomik düzeyi gibi kişisel nitelikleri yönünden herhangi bir önyargıya kapılmaksızın, yargılayıcı bir tutuma girmeksizin danışanı olduğu gibi kabul etmesi ve bu duygularını danışana iletebilmesidir.³⁹⁵ Terapötik ortamın bu yönünü ifade etmek için Rogers “kabullenme” terimini kullanmaktadır. Danışanın “iyi” duygularının olduğu kadar olumsuz “kötü” ve anormal ifadelerinin de kabul edilmesi gerekir. Burada danışanı ayrı bir insan olarak kabul etmek ve önemsemek, onun kendi duygu ve deneyimlerine sahip olmasına ve onların içinde kendi anlamlarını bulmasına izin vermek söz konusudur.³⁹⁶ Rogers’a göre kişi her şeyiyle kabullenilirse ve bu kabullenmede hiçbir yargı yoksa sadece şefkat ve sevecenlik varsa, o birey kendisinin farkına varacak, savunma mekanizmalarını terk etme cesareti gösterecek ve kendi gerçek benliğini görebilecektir.³⁹⁷

Danışanın olduğu gibi kabul edilmesi, tüm davranışlarının onaylanması anlamında değil; danışanların kendilerine ait inançlara ve duygulara sahip olma hakları bulunduğunun bilinmesidir. Tüm sergilenen davranışların onaylanması ve kabullenilmesi gerekli değildir.³⁹⁸ Her insan ya da danışman kendisini kişisel duygu ve değer yargılarından kurtaramamış olabilir. Ama önemli olan danışmanın bu subjektif duygularını bilmesi, bunların yardım edeceği kişi üzerinde yapabileceği olumsuz etkileri dikkate alması ve kendini kontrol etmesidir. Her zaman gerçekten kabullenmiş olmak ve koşulsuz ilgi mümkün olmayabilir. Ancak danışmanlar danışanlarına çok az saygı gösteriyor ya da gerçekten onları sevmiyor ve itici buluyorsa, büyük bir olasılıkla terapötik uygulama verimli olmayacaktır.

³⁹⁴ Egan, a.g.e., s. 92.

³⁹⁵ Özgüven, a.g.e., s. 181.

³⁹⁶ Rogers, **Kişi Olmaya Dair**, s. 401.

³⁹⁷ Rogers, a.e., s. 431.

³⁹⁸ Corey, a.g.e., s.192.

Saygınlık kavramı aynı zamanda danışmanın bu saygın tutumunu başkalarına iletme yeteneğini de içerir. Saygınlığın son düzeyi danışmanın olumlu saygısını ve danışanının duygu, yaşantı ve gizli güçleriyle ilgilendiğini danışana iletmesidir.³⁹⁹ Yüksek düzeyde ilgi, ödüllendirme, kabullenme ve sahiplenmeden danışana değer verme terapinin başarı şansını daha fazla arttıracaktır.⁴⁰⁰ Danışanın kendine saygı duyulduğunu hissetmesi, kabul edildiğini fark etmesi, direncinin kırılmasına ve kendini olduğu gibi kabul etmeye yol açacaktır. Bu da değişim için, davranışsal amaçlar belirlemesini ve davranışlarının değişmesini sağlayacaktır.

3.3.1.3. Empatik Anlayış

Danışmanın görüşme esnasında, danışanın o an içinde bulunduğu duyguları doğru olarak anlayabilmesi ve paylaşabilmesidir. Empatik anlayışa sahip bir danışman, danışma süresince, kendini danışanın yerine koyarak onun ne gibi duygular içinde olduğunu hissetmeye ve onu anlamaya çalışır.⁴⁰¹ Ancak danışman danışanının duygularını paylaşarak bir iç görü kazanırken kendi kişisel birliğini ve objektifliğini de koruması gerekir. Yani empati karşısındaki insanın tarafını tutmak değildir.⁴⁰² Bilakis danışman ile danışan arasında bir tür duygu ortaklığı olarak nitelendirilebilecek olan empatik anlayış, fikir ve duygusal düzeyde bir bakıma danışan gibi duyabilmek, onun karşısında değil yanında olmak demektir.⁴⁰³

Empatik bir anlayışta bireyi eleştirmek ve yargılamaktan kaçınılması önerilir. Bireyleri en çok tedirgin eden durumlardan biri başkaları tarafından eleştirilmektir. Empatik anlayışta danışman karşısındakini ne över, ne yargılar ve ne de suçlar. Ama onu anlamaya çalışır.⁴⁰⁴ Empatik anlayış süreci içerisinde başka birinin varlığına bürünülür, olaylar onun bakış açısından algılanmaya çalışılır. Başka birinin kimliğine tam olarak girilemeyeceği için onun dünyasının hem içinde hem de dışında kalınabilir. Psikolojik

³⁹⁹ Bahadır Köksalan, “Rehberlikte İletişim”, **Rehberlik**, ed. Sırrı Akbaba-Asude Bilgin, Lisans Yayıncılık, İstanbul, 2009, s. 166.

⁴⁰⁰ Corey, a.g.e., s.192.

⁴⁰¹ Nevzat Yaşar Aşıkoğlu, “Dini Danışmanlık”, **Etkili Din Öğretimi**, 4. b., ed. Şaban Karaköse, TİDEF Yayınları, İstanbul, 2012, s. 443.

⁴⁰² Erdoğan Fırat, “Dini Danışma ve Rehberlik”, **Din Hizmetlerinde İletişim ve Halkla İlişkiler: İletişim, Dini Danışma ve Rehberlik, Halkla İlişkiler**, ed. Cemal Tosun, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2002, s. 155.

⁴⁰³ Özgüven, a.g.e., s. 181.

⁴⁰⁴ Derya Kolbaşı, “İletişim Dili ve Empati”, **Ceza İnfaz Kurumları Din Hizmetleri Rehberi**, ed. Harun Işık-Abdullah Demir, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2012, s. 127.

danışmanlar danışanın duygularına benzeyen kendi duygularına başvurarak danışanın subjektif dünyasını paylaşabilirler. Ancak bunu yaparken kendi kişilik bütünlüklerini de koruyabilmelidirler.⁴⁰⁵

Empati kavramını en iyi şekilde açıklayan, danışandan hız alan yaklaşımdır. Rogers empatik anlayışı: “Danışanın özel dünyasını sanki kendi dünyasıymış gibi fakat ‘eğer öyleyse’ niteliğini kaybetmeden hissetmek olarak tanımlar. Ona göre, danışanın dünyası, danışmana bu denli açık olduğunda ve bu dünyada özgürce hareket edebildiğinde danışan tarafından bilinenleri açıkça anladığını iletebilir ve danışanın bilincinde olmadığı ancak yaşadıklarını da danışana iletebilir.”⁴⁰⁶ Empati durumu, bir kimsenin içsel referans çerçevesini doğru olarak algılamak, onun duygusal unsurlarını ve anlamlarını o kimse kendisi imiş gibi yaşamak ve bu “imiş” gibi olma koşulunu mutlaka yerine getirmektir. Eğer “imiş” gibi olma durumu yoksa bu, o zaman özdeşleşme olur.⁴⁰⁷ Danışmanın danışanın dünyasına ön yargısız girebilmesi için bir süre kendi değer ve görüşlerinden uzaklaşması gerekir.

Bir kişinin empati kurabilmesi için gerekli üç öge bulunmaktadır: ilki kendini karşısındakinin yerine koyma, olaylara onun bakış açısıyla bakma; ikincisi karşıdaki kişinin duygularını ve düşüncelerini doğru olarak anlamak; sonuncusu ise empati kuran kişinin zihninde oluşan empatik anlayışı karşısındaki kişiye iletme davranışı sergilemesidir.⁴⁰⁸ Buna göre empati, diğerlerinin duygularını, duygularının yoğunluğunu ve anlamını algılamayı, anlamayı ve görelilik olarak iletme yeteneğini içermektedir. Diğer bir ifade ile danışmanın sözel ve davranışsal tepkilerinin, danışanın sözel ve davranışsal tepkileri ile değişebilir olmasıdır. Bununla birlikte cinsiyet, yaş, din, soyo-ekonomik durum, eğitim ve kültür farklılıkları empatik anlayışı engelleyen faktörlerdir.⁴⁰⁹

Empatiye değer açısından bakan ve bundan kaynaklanan davranışlardan söz eden araştırmacılar da vardır. Örneğin Kohut: “insanın benliğinin kabul, teyit ve anlamının bir

⁴⁰⁵ Corey, e.g.e., s.193.

⁴⁰⁶ Carl R. Rogers, **On Becoming A Person: A Therapist's View of Psychotherapy**, Boston: Houghton Mifflin, 1961, p. 284; Corey, **Theory & Practice of Group Counseling**, p. 260.

⁴⁰⁷ İbrahim Yıldırım, “Psikolojik Danışma ve Rehberlik Programı Öğrencileri ile Psikoloji Programı Öğrencilerinin Empatik Eğilim ve Empatik Beceri Düzeyleri”, **Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, S.7, Ankara, 1992, s.193.

⁴⁰⁸ C. Holden Patterson, **The Therapeutic Relationship: Foundations for an Eclectic Psychotherapy**, Brooks/Cole Pub. Co., 1985, pp. 54-55.

⁴⁰⁹ Patterson, a.e., s. 56.

yansımaları olarak empati, yaşamımızı anlamlandırıp sürekli geliştirdiğimiz için daima ihtiyaç duyduğumuz psikolojik bir gıdamızdır”⁴¹⁰ değerlendirmesinde bulunmaktadır. Bu bakış açısından empati bir değer, bir felsefe veya neredeyse dini alt anlamları olan bir amaç hüviyetindedir. Empatiye etkileşim içindeki kişilere daha serbestçe nefes almalarını sağlayan “psikolojik hava” ya da bireyin başkalarının duygularını anlamayı ve endişelerine candan ilgi göstermeyi sağlayan “sosyal radar” olarak da yaklaşılmıştır.⁴¹¹ Empati yardım mesleklerinde yer etmiş bir kavram olmasına karşın bireyin kendini karşısındakinin yerine koyduğunda, karşısındakinin gerçeği yerine kendi gerçeğini yaşayacağını kabul eden ve bu nedenle kavramı benimsemekte güçlük çekenler yanında terapistin empati yapma ya da nesnel olma gibi kaygılarının bulunmaması gerektiğini savunanlar da bulunmaktadır.⁴¹²

3.3.1.4. Somutluk

Anlatımın belirgin olmasıdır. Danışman danışanı genellemelerden uzak belirgin ifadeler kullanması için güdüler. Önemli olan sorunlar, muğlak bir şekilde, soyut olarak ele alınmamalıdır. Somut tepkiler için psikolojik danışman danışanına kişisel, somut ve belirgin konular etrafında konuşması için yardım eder.⁴¹³ Danışanlar ilerleme kaydedeceklerse günlük hayatlarında düzelmek zorundadırlar. Öyleyse, danışma yardımının odak noktası sadece terapi görüşmeleri ve başlı başına danışan-danışman etkileşiminin üstüne değil günlük yaşantıyı etkili şekilde yönetmek üstüne, somut biçimde olmalıdır.⁴¹⁴

3.3.2. Dini Danışma ve Rehberliğin Boyutları ve Genel İlkeleri

Dini danışma ve rehberlik ilkeleri ve bu ilkelerle ilgili temel kavramlar bir kişinin genel olarak sahip bulunduğu dini rehberlik anlayışını gösterir. Dini danışma ve rehberlik anlayışı kısaca rehberlikle ilgili temel ilkeleri ve kavramları anlamadır. Rehberlik alanının boyutları; rehberliğin temel ilke ve kavramlarını anlama ile ilgili *kavramsal*, rehberlikteki görev ve sorumlulukları kabul etmeye, hazır oluşla ilgili *tutumusal*, kişiler arası beşeri ilişkilerle ilgili *sosyal* boyutlardır. Dini rehberlik anlayışı bu üç boyut arasında rehberlik

⁴¹⁰ Heinz Kohut, “The Psychoanalyst in the Community of Scholars”, P.H. Ornstein ed., **The Search for Self: Selected Writings of H. Kohut**, International Universities Press, New York, 1978, p. 705.

⁴¹¹ Egan, a.g.e., s. 96.

⁴¹² Bkz. M. Haluk Özbay-Banu Işık Canpolat, “Psikoterapide Empati-Nesnellik İkilemi”, **Klinik Psikiyatri Dergisi**, S.6, Ankara, 2003, s. 45.

⁴¹³ Whirter-Voltan Acar, a.g.e., s. 110.

⁴¹⁴ Egan, a.g.e., s. 106.

ilke ve kavramlarını anlama ile ilgili olan *kavramsal* boyut içinde yer almaktadır. Buna göre dini danışma ve rehberlik hizmetleri ile ilgili genel ilkeler kısaca aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- Her birey seçme özgürlüğüne sahiptir. Dini danışma ve rehberlik, bireye seçme özgürlüğü tanıyan koşullarda da var olabilir. Bu durumda dini danışma ve rehberliğin görevi, bireyin bu özgürlüğünü kullanabilmesi için mümkün olan seçenekleri tam olarak algılayabilmesine ve doğru tercihler yapmasına yardımcı olmaya çalışmaktır. Değişen dünyanın değişen seçenekleri karşısında dinin bireye gösterdiği hakikat yolu her zaman ve koşulda değişmez, yalın ve tek değildir. Dini açıdan kendi yaptıklarından sorumlu bulunan birey, taşıdığı sorumluluk gereği kendi hayatı hakkında karar verme özgürlüğüne sahiptir. İsbetli karar verebilmesi için de yeteneklerini, kapasitesini tanıyıp, dinin sunduğu imkânları bilmesi gerekir. Dini danışma ve rehberlik, bireylerin özgürce düşünmeleri ve seçimlerde bulunabilmek için serbest bir ortam üretmeyi, bireyleri var olan özellikleri ile kabul edip geliştirmeyi önemser.⁴¹⁵ Demokratik ve empatik bir ortamı benimser, otoriter ve belirleyici uygulamalardan kaçınır.⁴¹⁶

- İnsan saygıya değer bir varlıktır.⁴¹⁷ İnsan özü itibarıyla değerli bir varlıktır. Ancak davranışları iyi, kötü, uygun, uygun olmayan diye değerlendirilebilir. Yani insanın özü hiçbir zaman kötü olamaz. Benlik ve kişilikle ilgili ve büyük ölçüde çevrenin etkisiyle oluşan kusurlardan dolayı düşünce ve davranışlarında hatalar olabilir. Psikologlara göre bu hataların ve kusurların nedenleri özellikle bebeklik ve çocukluk çağında çevrenin etkisiyle oluşmaktadır.⁴¹⁸ Dini danışma ve rehberliğin temelinde, insan hak ve sorumlulukları ile yakından ilgili insancıl bir anlayış vardır. Saygı; değeri, üstünlüğü, yaşlılığı, yararlılığı, kutsallığı dolayısıyla bir kimseye, bir şeye karşı dikkatli, özenli, ölçülü davranmaya sebep olan sevgi duygusu, hürmet, ihtiram anlamına gelmektedir.⁴¹⁹ Buradaki “bir kimse” kavramı; dinini, ırkını, cinsiyetini, sosyal sınıfını, fiziksel ve psikolojik özelliklerini dikkate almaksızın, tüm insanları kapsayacak kadar yaygın olmalıdır. Dini danışman ve din görevlilerinin saygı göstergesi, danışanlarını ilgi ile dinleyerek onların ihtiyaçlarını

⁴¹⁵ Mehmet Palancı, “Eğitim Sisteminde Rehberliğin Yeri”, **Rehberlik**, ed. Sırrı Akbaba-Asude Bilgin, Lisans Yayıncılık, İstanbul, 2009, s. 28.

⁴¹⁶ Özgüven, a.g.e., s. 200.

⁴¹⁷ Tin, 95/4; İsrâ, 17/70.

⁴¹⁸ Fırat, a.g.e., s. 169.

⁴¹⁹ <http://www.tdk.gov.tr/index>, (12.02.2012)

anlamaya çalışmak, gerekli gördüğü bilgi ve desteği vermek ve danışan bireylerin yaşadığı sorunlarını yine kendilerinin çözmelerine yardımcı olmaya çalışmaktır.

- Dini danışma ve rehberlik hizmetlerinde bireysel farklara saygı esastır. Bireysel farklılıklar küçük gibi algılandıkça bile kişilik gelişimi ve oluşumu ile ilgili önemli roller üstlenirler. Rehberlik hizmetleri, insanın tüm yetenek ve potansiyellerini dikkate alarak, uygulamalarının süreç ve sonuçlarını bireyi odak alarak gerçekleştirir.⁴²⁰ Her birey kendine özgü bir varlıktır; ilgi, yetenek, değer ve tutumları ile başkalarından farklılık gösterir. Farklı ortamlarda yetişmiş bireylerin ihtiyaçları da farklıdır.⁴²¹ Bireysel farklara göre hazırlanmış irşat programlarında çeşitlilik ve bireylere seçme özgürlüğü sağlayan bir din hizmeti sunumu, verimi arttırabilir. Dini rehberlikte verilecek hizmet, bireysel ihtiyaçlara göre ayarlanmalıdır ki etkili olabilsin.

- Dini danışma ve rehberlik hizmetlerinden yararlanmak isteğe bağlıdır. Dini danışma ve rehberliğin hedefi bireyin iç dünyası ve ihtiyaçlarını anlamak ve bireyin yaşadığı sorunları, dini referanslardan yararlanarak yine kendisinin çözmesine yardımcı olmaktır. Bu nedenle bireyin bu yardımı almada gönüllü ve istekli olması gerekmektedir. Hiç kimseye zorla yardım edilemez. Fakat din görevlisi cami içi ya da cami dışı çeşitli organizasyon ve toplantılarda, cezaevi, yetiştirme yurdu, huzurevi gibi diğer alanlarda irşat faaliyetleri kapsamında uyguladığı grup rehberliğinde, bazı durumlarda, herhangi bir dini rehberlik uygulamasına isteksiz olan bireyler de girmek zorunda kalabilmektedir. Bu gibi durumlarda uygulanan dini rehberlik tekniğinin gerekleri ve neden uygulandığı anlatılmalı, isteksiz ilgisiz bireylerin merakı çekilmeye çalışılmalıdır.

- Dini danışma ve rehberlik hayat boyu yararlanılabilecek bir hizmettir. Genellikle bireyler, gelişimlerinin bazı yönlerinde güçlüklerle karşılaştıklarında danışma yardımına ihtiyaç duyarlar. Dini danışma ve rehberlik “normal” gelişimleri destekleyen bir hizmet alanıdır.⁴²² Psikoterapi’nin aksine genellikle kısa süreli (10 oturum ya da daha az) ve kişiliğin “anormal” değişimlerine yardım etmez. Daha ziyade dini danışma ve rehberliğin fonksiyonu kişiliğin dini gelişimini gerçekleştirmek daha doğrusu dini gelişimi

⁴²⁰ Palancı, a.g.e., s. 29.

⁴²¹ Hucurat, 49/13.

⁴²² Özgüven, a.g.e., s. 198.

kolaylaştıracak koşulları sağlamak olarak tanımlanabilir.⁴²³ O zaman bireye, dini danışma ve rehberlik hizmetlerinin bütün gelişim evrelerinde verilmesi gerekir. Gelişim doğumdan ölüme kadar devam eden bir süreçtir ve bu süreçte her gelişim evresinin kendine özgü görevlerinin yerine getirilmesinde bireyler zaman zaman yardıma ihtiyaç duyabilirler. Bu nedenle dini danışma ve rehberliği sadece belli yaş dönemlerine özgü bir hizmet olarak görmemek, ihtiyacı olan herkese hangi gelişim döneminde bulunursa bulunsun dini yardım ve destek sağlamak gerekir. Ancak, dini rehberlik yardımının sürekli oluşu kişinin her an bir başkasının desteğine ihtiyaç duyması, her bunalım anında bir danışmana başvurmak kadar bağımlı olmak anlamında anlaşılmalıdır. Zira bireyin dini yönü bulunan her sorununda dini danışmana (din görevlisine) gitmelidir anlayışı da bireyin bağımlı bir kişilik geliştirmesine neden olabilir. Birey, baş edemediği durumlarda dini danışma ve rehberlik yardımı almalıdır.

- Dini danışma ve rehberlik tüm bireylere açık bir hizmettir. İnsan bir ömür boyu gelişme ve değişme yaşadığı ve farklı evrelerde farklı sorunlarla karşılaştığı için her an dini danışma ve rehberlik hizmetinden yararlanabilir. Dini danışma ve rehberlik hizmetlerinin hedefi bireyleri kendilerini gerçekleştirmelerine yardımdır ve kendini gerçekleştirme bütün insanlarda görülen doğal bir eğilimdir. O halde bu hizmetler bütün bireylerin yararlanmasına açık olmalıdır. Bu hizmetten sadece toplumdaki dezavantajlı gruplar, özürlü ya da uyumsuz bireylerin yararlandığını düşünmek dini danışma ve rehberlik hizmetinin alanını daraltmaktadır.⁴²⁴ Normal koşullarda her birey belli dönemleri daha etkili ve verimli geçirebilmek için de dini danışma ve rehberlik hizmetlerinden yararlanabilir. Günümüzde özellikle rehberliğin işlevinin düzeltme, çare bulma olmaktan çok koruma ve geliştirme olduğu kabul edilmektedir.⁴²⁵ O hâlde bu hizmetlerden, gelişme çabalarında sıkıntıya düşen herkes yararlanabilir.

- Dini danışma ve rehberlik hizmetlerinde gizlilik esastır.⁴²⁶ Dini danışma ve rehberlik hizmetlerinin verilmesi sırasında danışanın mahremiyetine saygı duyulmalı, onun

⁴²³ Howard J. Clinebell Jr., **Mental Health Through Christian Community: The Local Church's Ministry of Growth and Healing**, Abingdon Press, New York, 1965, p. 213.

⁴²⁴ Palancı, a.g.e., s. 30.

⁴²⁵ Hülya Şahin, "Kişisel Rehberlik ve Psikolojik Danışma", **Psikolojik Danışma ve Rehberlik**, 2.b., ed. Alim Kaya, Anı Yayıncılık, Ankara, 2005, s. 178.

⁴²⁶ Günseli Girgin, "Çağdaş Eğitim Sisteminde Öğrenci Kişilik Hizmetleri ve Rehberlik", **Psikolojik Danışma ve Rehberlik**, 2.b., ed. Alim Kaya, Anı Yayıncılık, Ankara, 2005, s. 11.

sırlarını saklamaya özen gösterilmelidir. Dini danışma durumlarında danışmanın (din görevlisinin) sağladığı güven ortamı içinde danışan bazen kendisine dahi itiraf etmediği, hiç kimseye söyleyemediği yaşantılarını danışmanla paylaşabilir. Danışana ait gizli bilgileri başkalarına aktaran bir danışman, danışana karşı saygısız davranmış demektir. Dini danışma ve rehberlik sürecini bitirecek olan bu durum, dini danışma ve rehberliğin en temel ilkesini de zedelemek demektir.

- Dini danışma ve rehberlik sürecinde iletişimin niteliği önemlidir. Dini danışma ve rehberlikte temel süreç dini danışman ile danışan arasındaki ilişkidir. Danışan danışman ilişkisi irşat ve tebliğ ilişkilerinden ya da günlük yaşamdaki diğer ilişkilerden farklı olarak danışanın bireysel dini gelişimini ve problemlerini olumlu yönde etkileyecek şekilde yapılandırılmış olmalıdır.⁴²⁷ Bireyler dini danışma ve rehberlik ilişkisi geliştirirken, iletişim kurma güçlüğü, dini eğilimler nedeniyle oluşabilecek farklılıklar, geçmiş yaşantının getirdiği bazı çağrışımlar, mizaç, ses tonu, konuşma biçimi, yaş, fiziki görüntü vb. faktörler nedeniyle oluşabilecek dini destek ve yardım almaya dönük isteksizlik anlayışla karşılanmalıdır. Bu durumda hizmetler uygun bulunan başka birisi tarafından sürdürülmelidir.⁴²⁸

- Dini danışma ve rehberlik hizmetleri ilgililerin işbirliği ile yürütülmelidir. Rehberlik uygulamalarında danışan ile ilgili herkesin ortak bir anlayış ve işbirliği içinde çalışması gereklidir.⁴²⁹ Dini danışma ve rehberlik hizmeti sadece uzman kişilerle etkili bir şekilde yürütülemez. Bu alanda yetişmiş uzmanın liderliğinde diğer aile fertleri, kurum görevlileri ve diğer ilgililer ortak bir amaç ile işbirliği içinde çalışmaları gerekebilir. Danışman ne kadar bilgili ve deneyimli olursa olsun ilgililerin desteğini sağlamadığı takdirde her zaman görevini etkili bir biçimde yürütemeyebilir.

- Dini danışma ve rehberlik hizmetleri hem bireye, hem aileye hem de topluma karşı sorumludur. Birey dini danışmana bireysel ihtiyaçları ile aile ve toplumun ihtiyaçları arasında uyuşmazlık problemiyle geldiğinde, dini danışman bireyi aile ve toplum kurallarına uymaya zorlamadığı gibi aile ve topluma rağmen isteklerini gerçekleştirebileceğini ailevi ve toplumsal yasak ve kuralların yanlış ya da gereksiz

⁴²⁷ Özgüven, a.g.e., s. 199.

⁴²⁸ Palancı, a.g.e., s. 29.

⁴²⁹ Girgin, a.g.e., ss. 10-11.

olduğunu söyleyerek toplum ve aile ile bireyi karşı karşıya getiremez. Dini danışma ve rehberliğin amacı bireyin, topluma körü körüne uyum göstermek yerine, dinamik bir uyum gösterebilmesi için gerekli duyarlılığı ve beceriyi kazanmasına dini referanslarla yardımcı olmaktır.

- Dini danışma ve rehberlik hizmetleri din hizmetlerinin ayrılmaz bir parçasıdır. Dini danışma ve rehberlik uygulamaları din hizmetlerindeki her alanın (din eğitimi ve irşat hizmetleri, aile ve sosyal hizmetler, sağlık ve adalet vb.) amaç ve ihtiyaçlarına uygun şekilde yoğunlaştırılmalıdır. Din hizmetlerinde uygun bir dini danışma ve rehberlik programı, çevre koşulları ve özellikleri ile toplumu oluşturan bireylerin nitelikleri ve ihtiyaçlarının düzenli ve sistemli olarak değerlendirilmesi temeline dayandırılmalıdır. Din hizmetlerinde etkili bir irşat programı, etkili bir dini danışma ve rehberlik programını gerektirir. İrşat hizmetleri ve dini danışma ve rehberlik hizmetleri karşılıklı olarak birbirine bağımlıdır. Din hizmetlerinde diğer irşat hizmetleri ile dini danışma ve rehberlik ahenk içinde yürütülmelidir. Dini danışma ve rehberlik, geleneksel irşat hizmetlerinden ayrı fakat din hizmetleri kapsamında yürütülen bir hizmet olarak anlaşılmalıdır. Bu nedenle dini danışmanların geleneksel irşat süreçlerini ve genel din hizmetlerinin işleyiş biçimlerini bilmeleri, yaptıkları görevde daha etkili olmalarına yardımcı olacaktır.

3.4. DİNİ DANIŞMA VE REHBERLİK TEKNİKLERİ

Bağlantısı din olmakla birlikte, esas itibarıyla dini danışma ve rehberlik hizmeti, bir psikolojik danışma ve rehberlik hizmetidir. Bu sebeple psikolojik danışma ve rehberlik tekniklerine dair bilgiler dini danışma ve rehberlik çalışmaları için de geçerli bilgilerdir. Psikolojik danışma çalışmalarında kullanılan teknikler genellikle bireyi tanıma teknikleri ve hizmeti sunma teknikleri olmak üzere iki grupta incelenmektedir. Bunlardan bireyi tanıma tekniklerine Psikanalitik teknikler, hizmet sunma tekniklerine de terapötik tutum ve beceriler denilmektedir.

3.4.1. Bireyi Tanıma Teknikleri: Psikanalitik Teknikler

Bireyi tanıma teknikleri, iyileştirici tedbirlere başvurmadan önce bireyin sorununu doğru olarak, etraflı bir şekilde anlamaya ve tanımlamaya yarayan tekniklerdir. Yeryüzündeki kişi sayısı kadar farklı kişilik özelliklerine sahip bireyler bulunmaktadır. Her kişilik; çok sayıda özellikten oluşan özgün, dinamik ve karmaşık bir bütündür. Kişiliğin nesnel ve öznel yanları vardır. Denilebilir ki, her birey diğerinden farklı ve kendine özgü

bir yapıya sahiptir.⁴³⁰ İnsanlar arasında çok az fark vardır, ama esas olan işte bu farklılıklardır görüşü, kişilik psikologlarının bakış açısını özetler.⁴³¹ Geniş açıdan bakıldığında ise kişilik, bireyin pratik olarak bütün niteliklerini kapsamaktadır. Nitekim insan kendisiyle, diğer insanlarla ve Allah ile ilişki içindedir. Kişiliğin oluşması ve gelişmesi için bunlarla ilişkide bulunması gereklidir. Bütünüyle hiç birisinin dışında kalınamayacak olan bu psikolojik, sosyal ve metafizik çevreler göz önüne alındığında, kişilik kavramının farklı düşünce disiplinleri tarafından ele alınması şaşırtıcı olmamalıdır.⁴³² İnsanın kişiliğini etkilediği ve şekillendirdiği kabul edilen önemli faktörlerden biri de dindir. Din duygular, arzular, inançlar, dünya ve toplumla ilişki ve davranışlar içinde kendini gösteren bütün psikolojik hayatı üzerine alır ve her bakımdan kişiliğe nüfuz eder.⁴³³ İnsanlıkla başlayan din olgusu, gelişimsel bir varlık olan insan için dini gelişim sürecini de beraberinde getirmiştir. Bir kimsenin diğerine göre daha dindar bir kişiliğe sahip olduğu söylenirken ne kast edilmektedir? Din psikolojisinin diğer çalışma alanlarında olduğu gibi daha çok tecrübî zemin üzerinde sürdürülen çalışmalar, kişiliğin dini gelişim olgusunu açıklamaya yönelik bazı teorik yaklaşımları da beraberinde getirmiş ve bir takım dini gelişim teorileri ortaya çıkmıştır.⁴³⁴

Bireyi tanımada en büyük engel psikolojik savunma mekanizmalarıdır. İnsanın iç benliğiyle ideal benliği arasında bir uyumsuzluk ortaya çıkınca yani herhangi bir konuda yaptığı ile yapmak istediği farklı olunca benliği koruma endişesiyle ortaya çıkan kaygıyı gidermek için psikolojik danışmaya başvurulur. Benlik bilincini düzeltmek yerine dış dünyayı ona uygun hale getirme, dış şartları davranışının sebebi olarak algılama gayreti olan psikolojik savunma, bireyin yaptığı şeyi akla yakın hale getirme gayretidir. Davranışını makul görme ve gösterme gayreti içinde olan birey, gerçekleri saptırarak kendi algılamasına göre çarpıtılmış bir görünümle çevreyi, dünyayı ideal benliğiyle tutarlı görmeye çalışır. Benlik; maddi, sosyal, manevi ve saf benlik boyutlarından oluşur. Bunlardan manevi benlik, insanda en kalıcı ve etkili olanıdır. Duygu ve düşünceler

⁴³⁰ Hökelekli, **Psikolojiye Giriş**, s. 163.

⁴³¹ Jerry M. Burger, **Kişilik: Psikoloji Biliminin İnsan Doğasına Dair Söyledikleri**, çev. İnan Deniz Erguvan Sarioğlu, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2006, ss. 22-23.

⁴³² A. Ulvi Mehmedoğlu, **Kişilik ve Din**, ss. 42-43.

⁴³³ İbrahim Gürses, **Kölelik ve Özgürlük Arasında Din**, Arasta Yayınları, Bursa, 2001, s. 80.

⁴³⁴ Bkz. Faruk Karaca, **Dini Gelişim Teorileri**, Dem Yayınları, İstanbul, 2007.

birbiriyle paralellik göstermediğinde uyumun meydana gelebilmesi için irade devreye girer ve dengeyi temin eder.⁴³⁵

Bütün bunlar bireyi tanımının ve ona yardım etmenin ne denli zor olduğunu göstermektedir. Ancak dini danışma ve rehberliğin tanımlarında vurgulanan “kendini tanıma ve gizli güçlerini geliştirme” her şeyden önce bireyin özelliklerinin ayrıntılı olarak incelenmesini gerektirir. Dini danışma ve rehberliğin bireyin kendisini ve içinde yaşadığı dünyayı tanıması, imkânlarını gelişimi için en üst seviyede kullanabilmesinde bireye yapılan sistemli bir yardım olarak düşünülürse, bireyin kendini tanımaya yardımcı olmanın dini danışma ve rehberliğin önemli bir fonksiyonu olduğu görülür. Psikolojik danışma ve rehberlik çalışmalarında bireyi tanımak için testler ve test dışı teknikler kullanılmaktadır. Bireyi tanıma tekniklerinden testler; yetenek, başarı, ilgi, kişilik ve tutum testlerinden oluşmaktadır. Test dışı teknikler ise gözleme dayalı teknikler, kendini anlatma teknikleri, başkalarının kanılarına dayalı teknikler ve etkileşime dayalı tekniklerden oluşmaktadır.⁴³⁶ Ne var ki, danışan merkezli yaklaşımda bu tekniklerin kullanılmasıyla meşgul olmak ilişkiyi kişi odaklı olmaktan uzaklaştırabilir. Tanıma ve değerlendirme tekniklerinin danışan merkezli yaklaşımın özüne yabancı olduğu söylenebilir.⁴³⁷

3.4.2. Hizmet Sunma Teknikleri: Terapötik Tutum ve Beceriler

Psikolojik danışmada, danışman ve danışanın özelliklerine ve ulaşmak istedikleri amaca göre farklı hizmet sunma teknikleri kullanılır.⁴³⁸ Dini danışma ve rehberliği yapan kişinin gördüğü mesleki eğitim, görüşmede benimsediği teorik yaklaşım, insan davranışını açıklayan varsayımları, bireysel davranışın nedenlerine bakışı, dini yorumlama biçimi, danışmanın dini danışmada izleyeceği yöntemi, kullanacağı araç ve teknikleri, yararlanacağı dini/manevi yaklaşımları görüşmenin içeriğini ve görüşmede ulaşılması istenen amaç, karar ve çözümleri önemli ölçüde etkilemektedir.

⁴³⁵ Fırat, a.g.e., s. 152-155.

⁴³⁶ Bkz. Mustafa Çalışkan, “Bireyi Tanıma Teknikleri”, **Rehberlik**, ed. Sırrı Akbaba-Asude Bilgin, Lisans Yayıncılık, İstanbul, 2009, ss. 174-205.

⁴³⁷ Corey, a.g.e., 194.

⁴³⁸ Süleyman Çetin Özoğlu, **Eğitimde Rehberlik ve Psikolojik Danışma**, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları No: 203, Ankara, 2007, s. 237.

Yardım mesleklerinde çalışanlar için terapötik danışma becerilerinin tanımlanması ve eğitimi ihtiyacına yönelik birkaç yaklaşım geliştirilmiştir.⁴³⁹ Danışma sürecine katılma ve destek davranışları, kişiyi konuşmaya davet, dikkatli dinleme ve gözlem, danışma ilişkisinin akışında şimdi ve burada ile sınırlı kalma, empatik yaklaşım, özetleyerek açıklığa kavuşturma, kapalı kalan önemli alanları sorarak araştırma, yüzleştirme, problemi anlama ve çözümüne yardımcı öneriler sunma dini danışmanların uygulayabilmesi gereken temel yardım becerileri olarak tanımlanır.⁴⁴⁰ Dini danışma ve rehberlik becerilerinin teknik boyutunu ifade eden bu terapötik tutum ve becerilerin dini danışma ve rehberlik sürecine olumlu katkıları olduğu düşünülmektedir. Bununla birlikte görüşme sürecini rahatsız eden, sınırlayıcı etkileri olan ve danışmanın kaçması gereken bazı tepkiler de vardır. Bunlar arasında yargılayıcı ve değerlendirci ifadeler, sürekli sorgulama, düşmanca tutum ve kızgınlık ifadeleri, yanlı destek verme gibi davranışlar sayılabilir.⁴⁴¹ Genel olarak danışanın rahatsız edici bir ortamda kabul edilmesi, sakin ve güvenli bir ortam yaratılmamış olması, danışanda kendini koruma ve savunma duygularını uyandırmakta, etkileşimi büyük ölçüde sınırlandırmaktadır.

Rogers ve Stevens psikoterapötik yönelimin, klinik uygulayıcıların terapötik etkinliğinden farklı olduğunu açıklayarak danışma teknikleri uygulamak için bireyin profesyonel olması gerektiğini söylemişlerdir.⁴⁴² Nitekim Rogers, 1961’de yayınladığı ve yayıncılıkta milyon rakamı eker görülürken milyonlarca satarak büyük bir ün kazanmasını sağlayan⁴⁴³ *On Becoming A Person* kitabını psikologlar ve psikiyatristlerden başka öğretmenler, eğitimciler, rehberlik uzmanları, hemşireler, din görevlileri, sosyal hizmet uzmanları, konuşma terapistleri, endüstri liderleri, iş yönetimi uzmanları, siyaset bilimcileri, ev hanımları (anneler) ve çalışmalarını kendi mesleki çabalarına faydalı bulmuş tabiri caizse “sokaktaki zeki insanlar” için yazdığını ifade etmektedir.⁴⁴⁴

⁴³⁹ Bkz. Robert R. Carkhuff – William A. Anthony, **The Skills of Helping: An Introduction to Counseling Skills**, Human Resource Development Press, 1979; Gerard Egan, **Psikolojik Danışma Becerileri**, (The Skilled Helper) çev. Özlem Yüksel, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2011.

⁴⁴⁰ Clinebell, a.g.e., ss. 93-94.

⁴⁴¹ Özgüven, a.g.e., s.179.

⁴⁴² Carl R. Rogers & Barry Stevens, **Person to Person: The Problem of Being Human**, Published Pocket Books, New York, 1971, p. 4; Corey, a.g.e., s.190; Whirter-Voltan Acar, a.g.e., ss. 132-133.

⁴⁴³ Peter D. Kramer, “Giriş”, **Kişi Olmaya Dair: Bir Terapistin Gözüyle Psikoterapiye Bakış**, Carl R. Rogers, çev. Aysun Babacan, Okuyan Yayınları, İstanbul, 2013, s.7.

⁴⁴⁴ Rogers, **Kişi Olmaya Dair: Bir Terapistin Gözüyle Psikoterapiye Bakış**, ss. 18-19.

Buna göre dini danışma ve rehberlik hizmetlerinde, terapötik hizmet sunma teknikleri şu başlıklar altında incelenebilir:

3.4.2.1. Sözsüz İfade ve Davranışlar

İnsanlar konuşmadan yan yana oturduklarında bile, ortamın mesajlarla dolu olabileceği tecrübeyle bilinmektedir. Kimi zaman danışanların yüz ifadeleri, vücut hareketleri, ses nitelikleri ve fizyolojik tepkileri sözcüklerden çok daha fazlasını iletirler. Buradan hareketle sözsüz ifade ve davranışların; konuşmaları düzene koyduğu, duyguları iletmediği, sözel mesajları değiştirdiği, yardım ilişkisi hakkında önemli mesajlar sağladığı, kendini algılamayı derinleştirdiği, danışan ya da danışmanların düşündüklerini söyleyip söyleyemediklerine dair ipuçları verdiği söylenebilir. Dini danışmada sözsüz ifade ve davranışlar ya da sözle bütünleşik dini ve ahlaki davranışlar birer danışma becerisi olarak son derece önemlidir. Dini danışma ortamında gerekli olumlu psikolojik atmosferin oluşumuna katkı sağlamaktadır. Örneğin “selam” vermek, bir işe başlarken “besmele” çekmek, bir şey yiyip-içtikten sonra “elhamdülillah” demek, Hz. Peygamberin ismi anılınca “salâvat” getirmek, ezana, Kur’ana ve dine saygılı tavırlar ya da tam aksi tutumlar, sözlerden çok birer görsel ve nesnel unsur olarak dini danışmada etkindirler. Danışanlar ve danışmanlar tarafından sergilenen ve terapötik diyalogda önemli rol oynayan sözsüz davranışlar genel olarak şöyle tasnif edilir:⁴⁴⁵

Beden Davranışları: Duruş, vücut hareketleri, jest ve mimikler vb.

Göz Davranışları: Göz teması, gözlerini dikerek bakma, göz hareketleri vb.

Yüz İfadeleri: Gülümseme, kaş çatma, dudak bükme vb.

Fizyolojik Tepkiler: Solunumun hızlanması, yüz kızarması-solması vb.

Fiziksel Özellikler: Zindelik, boy-kilo, ten rengi vb.

Genel Görünüm: Kişisel bakım, giyim-kuşam vb.

Alan: Kişinin konuşma sırasında yakın veya uzak durmayı tercih etmesi vb.

Kimi zaman sözsüz ifade ve davranışlar sözlü ifadeler kadar, hatta söylenenlerden de daha etkili olur. Danışma ortamında danışanlar da danışmanların sözsüz ifade ve davranışlarının sağladığı ipuçlarından yola çıkarak kendilerine karşı olan tavrı kestirmeye çalışırlar. Dikkatli bir tavır, güven duymaya, açılmaya, kendi problemleri durumlarının

⁴⁴⁵ Bkz. Cebeci, **Dini İletişim**, ss. 53-69.

önemli boyutlarını keşfetmeye yardımcı olur. İsteksiz bir tavır, karşı tarafta da güvensizlik ve kendilerini açmada isteksizlik göstermeye yol açabilir. Bundan başka sözsüz ifade ve davranışlar yanlış da yorumlanabilir. Örneğin danışanla oturma mesafesi danışmana göre uygun olabilir fakat bu, danışana fazla yakın gelebilir. Ya da sessiz kalmak danışana düşünmek için zaman tanımak için yapılmış olabilir fakat bu, danışana mahcubiyet hissettirebilir. O halde danışman, sözsüz ifade ve davranışlarına danışanların verdikleri tepkilere karşı duyarlı olmalıdır.

Danışmayı bir bütün olarak değerlendirdiğimizde, bireyin duruşu, bedenine yansıyan duygu hali karşılıklı ipuçlarını içerir. Birey bir başkasını gerçekten kabullendiğini hissedip bunu iletebilirse o kişi için çok güçlü bir yardımcı kişi olma niteliğini kazanır.⁴⁴⁶ Etkili bir danışmada dikkatli ve özenli olmak gerekir fakat sürekli danışanların gönderdiği sözsüz mesaj akışıyla meşgul olmak doğru değildir. Danışanlara gözle görülür biçimde ilgi göstermek ve dikkati verebilmek gerekir.

3.4.2.2. Aktif (Etkin) Dinleme

Dinleme terapötik görüşmenin temel tekniklerinden birisidir. Danışmanın iyi bir dinleyici olması, kişinin söylediklerinin gerçek anlamını iyice kavraması gerekmektedir. “anlat bakalım” deyip sessizce danışanı dinlemek onun anlatmak istediğini dolayısı ile problemini anlamayı zorlaştırır.⁴⁴⁷ Psikolojik danışma sürecinde danışman çok konuşursa kişi hakkında fazla bir şey öğrenemez. Görüşmede dinlemek pasif değil aksine aktif bir roldür. Danışman görüşme sırasında dikkatli ve uyanık bulunur. Yeri geldiğinde sorular sorar ve fikirlerini ortaya koyar. Gerektiğinde bakış, mimikler, baş hareketleri gibi sözel olmayan hareketlerle danışanın konuşmasını pekiştirir. Danışman iyi dinleyememiş veya anlayamamışsa anlamış gözükmeden dürüst ve saydam olarak⁴⁴⁸ anlayamadığı ya da açıklamasını istediği hususları danışana sormalıdır.⁴⁴⁹ Çünkü danışmanın dinleme yeteneği önemli, karmaşık davranışlar dizisinden oluşur. Denilebilir ki, bu süreç sadece sorunu anlamaktan daha fazla bir şeydir. Danışman sorunun anlaşıldığı tepkisinde bulunmalıdır. Bütün benliği ile danışana yönelerek dikkatli dinleme, kabul tavrının önemli bir

⁴⁴⁶ Köksalan, a.g.e., s. 168.

⁴⁴⁷ Suat Cebeci, “Öğrenme ve Öğretme Görevi Olarak Dini İletişim”, **Etkili Din Öğretimi**, 4. b., ed. Şaban Karaköse, TİDEF Yayınları, İstanbul, 2012, s. 219.

⁴⁴⁸ Corey, **Psikolojik Danışma, Psikoterapi Kuram ve Uygulamaları**, s.191.

⁴⁴⁹ Özgüven, a.g.e., s. 182.

göstergesidir.⁴⁵⁰ Beden dili sözel olmayan ipuçları içermesi bakımından oldukça önemlidir. Danışman dinlediklerinde saklı olan duygu ve gerçekleri etkin olarak elde etmeye çalışır. Böylece konuşana, sorunu çözmesi için dinleyerek yardım eder.

3.4.2.3. Konuşmaya Davet

Danışma sürecinin doğal unsurlarından biri sözlü iletişimdir. Danışman ile danışan kişi arasındaki iletişim konuşma yoluyla gerçekleşir. Ancak konuşma görüşmenin de tek yolu değildir. Yardıma yönelik görüşmelerde de amaç danışanı konuşturmaktır. Ancak danışman kendi merakını gidermek için sorular sormamalıdır.⁴⁵¹ Danışmanın kendisi az konuşmalı, daha çok diğer iletişim ve pekiştirme yollarını kullanmayı tercih etmelidir. Konuşması gerektiği zamanlarda da ders verir gibi konuşmamalı, ses tonunu iyi ayarlamalı, vurgulara dikkat etmeli, içerik olarak güven verici ve destekleyici olmalı, seçtiği sözcükler ve ifade tarzı kişinin yaş, öğrenim ve kültür düzeyine uygun, açık, sade ve anlaşılır olmalıdır.⁴⁵² İletişim sürecinde danışmanın danışanı dikkatle takip ettiğini, konuşmasına devam etmesi gerektiğini vurgulayan tek kelimelik katılım ifadeleri kullanılmalıdır.⁴⁵³ Örnek: bazen yerinde gülümseme, baş sallama, “hmm”, tek kelime ifadeler; “sonra”, “nasıl”, “yani”, kısa cümleler; “biraz daha anlat”, “örnek ver”, “örneğin”, “evet anlıyorum, dinliyorum” gibi sözler konuşan durma noktasına geldiğinde onun devam etmesine yardımcı olur. Danışan konuşmasının takip edildiğini düşünür ve devam etmek için teşvik görür.⁴⁵⁴

3.4.2.4. Soru Sorma

Görüşme sırasında kullanılan sözel tekniklerden biri de soru sormaktır. Uygun ve gerekli durumlarda sorular sorarak danışman, danışanla iyi ilişki kurabilir ve yönelttiği sorularla danışanın dini/manevi problemlerinin giderilmesine yardımcı olabilir. Sorulan sorular açık, yargısız ve tarafsız olmalı kişiyi korkuya, kaygıya düşürecek, şüphe içinde bırakacak bir tutuma girilmemeli ve suçlayıcı olmamalıdır. Özellikle “niçin” sorusu yerine “nasıl” sorusu tercih edilmelidir. Çünkü “niçin” sorusu danışanı savunmaya itebilir.⁴⁵⁵

⁴⁵⁰ Aşıkoğlu, “Dini Danışmanlık”, s. 443.

⁴⁵¹ Whirter-Voltan Acar, a.g.e., s. 104.

⁴⁵² Özgüven, a.g.e., s. 182.

⁴⁵³ Köksalan, a.g.e., s. 164.

⁴⁵⁴ Egan, a.g.e., ss. 189-202.

⁴⁵⁵ Mustafa Otrar, “Eğitimde Etkili İletişim”, **Etkili Din Öğretimi**, 4. b., ed. Şaban Karaköse, TİDEF Yayınları, İstanbul, 2012, s. 242.

Görüşme zamanı soru cevap şeklinde de geçmemeli, sorular danışma süreci içinde uygun zamanlara dağıtılarak sorulmalıdır. Hiçbir soru sorulmaması veya çok az sorulması halinde kişide kendisiyle ilgilenmiyor kanaati uyanabilir. Fikir ve duygu akışını engellemeden uygun zamanda sorulan sorular, görüşmenin verimini arttırdığı gibi danışanı da dinlendirir.⁴⁵⁶ Danışmanın danışanla kurduğu iletişim, cevabı evet-hayır olacak sorulardan çok, açık uçlu sorular sorabilme becerisini içermelidir. Açık uçlu sorular danışanı kendi sorularına ilişkin cevaplar vermeye sevk eder. Öbür türlü soru cevap ilişkisi danışanı da yönlendiren güdümlü bir danışma ortamına dönüşür.⁴⁵⁷ Bununla beraber açık uçlu sorular: görüşmenin başlamasını sağlamaya yarar (Neler olup, bitti? Nasıl gidiyor?), danışanın belli bir konuda odaklanmasını sağlar (O durum hakkında biraz daha söz eder misin?), danışanın dikkatinin duyguları üzerinde odaklanmasını sağlar (Olay olduğunda neler hissettin?), psikolojik danışmanın, danışanın sözcüklerini daha iyi anlaması için belirli davranış örneklerinin ortaya çıkmasını sağlar (Örnek verir misin? Neyi kastettin?).⁴⁵⁸

3.4.2.5. Yakından İlgilenme

Danışana insan olarak saygı duyulduğunun, danışanın söylediklerine önem verildiğinin karşı tarafa ifade edilmesi davranışıdır.⁴⁵⁹ Genel bir tutum olarak danışmanın danışan ile uyumlu ve güvenli bir ilişki kurması görüşmeyi olumlu yönde etkiler. Danışman ilk görüşmeden başlayarak bireyle yakın ve sağlıklı bir ilişki kurmaya önem vermelidir. İyi ilişki kurmak için danışmanın kişiye karşı saygın olması, empatik bir anlayış ve arkadaşça bir tutum içinde olması, güvenli bir ortam yaratması gerekmektedir.⁴⁶⁰ Danışmanın ilgilendiğini gösteren davranışlar şunlardır: Oturma biçimi; danışman danışana güven ve rahatlık veren serbestlikte olmalı, ne lakayt, gayriciddî oturmalı ne de çok ciddi, resmi olmalıdır. Gözle iletişim; göz teması saygı ve ilgiyi ilettiği için görüşmede çok önemlidir. Danışmanın sabit bir bakışla azarlar gibi bakışı danışanı rahatsız eder. İletişim ortamını da gerer.⁴⁶¹ Danışman danışandan aldığı tepkilerden yola çıkar; danışanın bahsettiği konularla ilgili sorular sormaya başlayınca danışanda kendisinin

⁴⁵⁶ Özgüven, a.g.e., s. 183.

⁴⁵⁷ Köksalan, a.g.e., s. 163.

⁴⁵⁸ Whirter-Voltan Acar, a.g.e., s. 104.

⁴⁵⁹ Corey, **Psikolojik Danışma, Psikoterapi Kuram ve Uygulamaları**, s.191.

⁴⁶⁰ Kılavuz, "Kur'an Kursları ve Yetişkin Din Eğitimi", ss. 160-161.

⁴⁶¹ Köksalan, a.g.e., s. 163.

dinlendiği fark eder. Diğer konularda da rahat konuşur. Danışmanın rahatlığı, ilgisi, olumlu tepki, tutum ve davranışları danışanın kendisini ifade etmesini kolaylaştırır.⁴⁶²

3.4.2.6. İçeriği Yansıtma

Danışmanlar sadece dinlemezler aynı zamanda anladıklarını danışan ile paylaşarak meseleleri doğru kavrayıp kavramadıklarını kontrol ederler. Danışmanlar danışanlarını doğru bir şekilde anladıkları ve hem de anladıklarını onlara doğru biçimde aktardıklarında, danışanların duygu ve tutumlarının farkına varmalarını kolaylaştıran bir sürece girmelerini sağlarlar.⁴⁶³ Danışma sürecinde danışanın duygu ve tutumlarının farkına varmış ve anlamış olması büyük önem taşır. Yansıtma, görüşme sırasında ortaya çıkan danışana ilişkin duygu ve düşüncelerin içeriğini ve niteliğini değiştirmeden danışmanın uygun bir ifade ile danışana geri iletmesidir.⁴⁶⁴ Söylenenlerin hemen hemen aynı kelimelerle tekrarlanması olan yansıtma, birkaç şekilde yapılabilir.⁴⁶⁵

Olduğu gibi tekrar; danışanın söylediklerini sadece öznesini değiştirerek olduğu gibi yansıtma.

Rafine tekrar; ayrıntıları ve tekrarları çıkararak danışanın asıl ifade etmek istediği unsurları anlayış içinde yansıtma.

Özetleme; görüşmenin sonuna doğru danışanın bütün anlattıklarının özetini sunan bir geri bildirimde bulunma.

Danışman bu beceriyi kullanarak danışanı kabul ettiğini ve ona saygı duyduğunu iletmektedir. Yansıtma, danışmanın yakın ilgi göstermesi ve danışanın da neler hissettiğini paylaşması bakımından önemlidir. Başka bir ifadeyle yansıtma amaç, danışmanın kişiyi dinlediğini, onunla empatik bir anlayış içinde olduğunu göstermek, kişinin kendi duygu ve düşüncelerinin farkında olmasını sağlamak, kişiyi onun açısından anlamaya çalışmak, onu anladığını ifade etmek ve danışmanın yanlış anladığı şeyler olmuşsa danışana bunları düzeltme imkânı vermektir. Yansıtma özellikle Rogerian tip görüşmelerde temel bir teknik

⁴⁶² Köylü, “Dini İletişim”, s. 173.

⁴⁶³ Egan, a.g.e., s. 159.

⁴⁶⁴ Köksalan, a.g.e., s. 164.

⁴⁶⁵ Rukiye Karaköse, “Ergenlerle Etkili İletişim”, *Etkili Din Öğretimi*, 4. b., ed. Şaban Karaköse, TİDEF Yayınları, İstanbul, 2012, s. 263.

olarak kullanılmakta ve bireyin davranışlarını önemli derecede etkilediği ifade edilmektedir.⁴⁶⁶

3.4.2.7. Sorumlulukların Paylaşılması

Danışmada görüşmeye taraf olan danışman ile danışanın soruna ilişkin sorumlulukları paylaşmaları gerekir. İyileştirme ve problemin giderilmesi konusunda tüm sorumlulukları danışmanın üstüne alıp danışana yardım etmesi mümkün değildir. Amaca ulaşmada problemi olan kişinin güdüsü ve çabası da önemlidir. Danışmana başvuran kimse kendisi hakkında olağan üstü güçlere sahip olduğunu düşünse bile kendi bilgilerinin ve güçlerinin sınırlı olduğu bu nedenle kişiye yapabileceği yardımında sınırlı olabileceğinin bilincinde olmalıdır. Ayrıca bu tutumunu görüşme sırasında söz ve davranışları ile danışan bireye göstermelidir. Danışan bireyin danışmanla birlikte sorumlulukları paylaşması hemen hemen tüm danışma yaklaşımlarında ele alınmakta, sürecin başarıya ulaşmasında danışanın rolü ayrıca belirtilmekte ve bunun önemi vurgulanmaktadır. Danışanın değişmeye açık ve istekli olması, bu konuda güdülenmiş bulunması danışana düşen temel sorumluluklar olarak belirtilmektedir. Danışman da danışanın problemlerini anlamasına yardım eden ve onların çözüm yollarını onunla birlikte araştıran bir kişi rolündedir. Karar verme ve kararı uygulamaya ilişkin sorumluluklar ise danışan bireye düşmektedir.⁴⁶⁷

3.4.2.8. Yorumlama ve Özetleme

Yorumlama bireyin fikirleri, davranışları, duyguları, tutumları ile bağlantılı olarak danışmanın yaptığı değerlendirme sonuçlarına ilişkin açıklamalardır. Dini yorumlama ise danışanın sorunuyla ilgili danışmanın İslam dininin hüküm, yaklaşım ve açıklamalarını mevcut koşullarda değerlendirerek yaptığı açıklamalardır.⁴⁶⁸ Dini olsun ya da olmasın yorumlama, danışmanın danışanın kendisini anlaması amacına yönelik olarak yaptığı temel yardım yöntemlerinden biridir. Ancak çok ustaca ve seyrek olarak yapılmalıdır. Yorumlamanın zamanında yapılması kişi üzerinde olumlu yönde çok etkili olabileceği gibi olumsuz etkileri de olabilir. Zihni karıştırabilir ve ilişkileri bozabilir. Yorumlamanın tam zamanını kestirmek oldukça zordur. Fakat genellikle kişinin kendini anlatmaya karşı olan direniş ve savunma mekanizmalarının azaldığı, danışman ile olan ilişkileri geliştiği zaman

⁴⁶⁶ Özgüven, a.g.e., s. 185.

⁴⁶⁷ Özgüven, a.e., s. 186.

⁴⁶⁸ Peker, "Aile İrşat ve Rehberlik Bürolarında Dini Danışmanlık ve Din Hizmetleri", ss. 352-353.

yorumlama için uygun zaman olduğu kabul edilir.⁴⁶⁹ Özetleme ise yorumlamalar yapılırken hem duyguların hem de bilgilerin vurgusunun bir arada yapıldığı bir süreçtir.⁴⁷⁰ Bu beceri genellikle oturum sonunda, önceki oturumları yapılmışsa hatırlatmak için ve oturum ortasında konuyu toparlamak ya da bir konudan diğerine geçmek için kullanılabilir.⁴⁷¹

⁴⁶⁹ Özgüven, a.e., s. 186.

⁴⁷⁰ Köksalan, a.g.e., s. 165.

⁴⁷¹ Whirter-Voltan Acar, a.g.e., s. 108.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ARAŞTIRMA BULGULARI VE YORUMLAR

1. ARAŞTIRMA METODU

1.1. ARAŞTIRMANIN MODELİ

Model kurma safhası bilimsel bir araştırmanın ilk basamağını teşkil eder. Araştırma modeli, araştırma amacına uygun ve ekonomik olarak verilerin toplanması ve çözümlenebilmesi için gerekli koşulların düzenlenmesidir.¹ Modelin doğru bir şekilde seçilmesi araştırmanın etkinliği açısından çok önemlidir. Araştırmacı, amacına göre *tarama* ve *deneme* olmak üzere iki temel yaklaşımdan birini kullanır.² Bu araştırma *genel tarama modeli* ile yapılandırılmıştır. Tarama modelleri, geçmişte ve halen var olan bir durumu var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan yaklaşımlardır. Araştırmaya konu olan olay, birey ya da nesne, kendi koşulları içinde var olduğu gibi tanımlanmaya çalışılır. Onları herhangi bir şekilde değiştirme, etkileme çabası gösterilmez. Tarama modelinin tercih edilme nedenlerinden biri olarak, birçok bireyden oluşan bir örneklemden bilgi edinilebilmesi gösterilebilir.³ Tarama modelleri çeşitli açılardan sınıflandırılabilir. İlişkisel tarama modelleri, iki ve daha çok sayıdaki değişken arasında birlikte değişim varlığını ve derecesini belirlemeyi amaçlayan araştırma modelidir. İlişkisel çözümlene, korelasyon ve karşılaştırma şeklinde iki türlü yapılabilir.⁴ Bu tür modellerde ihtiyaç duyulan veriler, hedef kitle olarak tanımlanan çalışma evrenindeki birey ya da objelerden çeşitli araçlar kullanılarak toplanır. Soruna ilişkin mevcut durum herhangi bir müdahale olmaksızın betimlenmeye çalışılır.⁵

¹ Orhan Türkdoğan, **Bilimsel Araştırma Metodolojisi**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2000, s. 190.

² Niyazi Karasar, **Bilimsel Araştırma Yöntemi**, 19. b., Nobel Yayınları, Ankara, 2009, s. 77.

³ Şener Büyüköztürk ve diğ., **Bilimsel Araştırma Yöntemleri**, 11. b., Pegem Yayınları, Ankara, 2012, s. 177.

⁴ Ali Balcı, **Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntem, Teknik ve İlkeler**, 5.b., Pegem Akademi Yayıncılık, Ankara, 2005, s. 190.

⁵ Karasar, a.g.e., ss. 79-81.

Bu araştırmada din görevlilerinin Dini Danışma ve Rehberlik Tutum Ölçeği, İnovatif Tutum Ölçeği ve Mesleki Tükenmişlik Ölçeğinden almış oldukları puanlar ve bu sonuçların bazı faktörlere göre farklılaşıp farklılaşmadığı araştırılmıştır. Bu nedenle araştırmada, *ilişkisel tarama modeli* kullanılmıştır.

Araştırma deseni, *tek faktörlü desen* olarak planlanmıştır. Tek faktörlü desenler (one factor design), bağımlı değişken üzerinde tek bir bağımsız değişkenin etkisini araştırır. Bu çalışmada araştırmanın problemini gösteren bağımlı değişken, müftü, müftü yardımcısı, vaiz-vaize, din hizmetleri uzmanı ile “Aile İrşad ve Rehberlik” bürolarında görev alan Kur’an kursu öğreticisi ve imam-hatiplerin dini danışma ve rehberlik tutumlarıdır. Bu tutumlarda etkisi olup olmadığı incelenen bağımsız değişkenler ise olgusal durumlar, inovatif tutum ve tükenmişlik düzeyleridir.

Araştırma konusu bu kapsamda düzenlenerek tarama modelleri içerisinde değerlendirilen *örneklem surveyi tekniği* ile araştırılmıştır. Örneklem surveyi tekniği ile belirli özelliklere sahip bir popülasyonun belirli sorulara nasıl cevap verdiği araştırılır. Genellikle bu araştırma tekniğiyle çok sayıdaki kişiye ulaşılmak istenir.⁶ Araştırmada, bilgi toplama vasıta ve tekniği olarak *anket* kullanılmıştır. Anketler, aynı anda çok sayıdaki kişiye uygulama kolaylığı sebebiyle Din Psikolojisinde sıkça baş başvurulan bilgi toplama vasıtalarındandır.⁷ Araştırmanın anket uygulamasında, cinsiyet, yaş, unvan gibi değişkenler kullanıldığı için *tabakalı basit tesadüfi örnekleme*; örnek alınan birim kurum (Diyaret İşleri Başkanlığı) olduğu için *Küme Örnekleme*; araştırmanın evreni bütün ülkeyi kapsayacak şekilde olduğu için *Alan Örnekleme* gibi *Tesadüfi (Rastlantılı) Örnekleme* usulleri kullanılmıştır.⁸

1.2. ARAşTIRMANIN EVRENİ

Bu araştırma Diyanet İşleri Başkanlığında alışan din görevlilerinin vermiş olduğu dini danışma ve rehberlik hizmetlerinin gerekliliğini, yeterliliğini, dini danışma ve rehberliğe ait tutumlarını, inovatif tutumlarını ve mesleki tükenmişlik düzeylerini ölçmeyi hedeflemektedir. Bundan dolayı da araştırmanın evreni Diyanet İşleri Başkanlığı

⁶ Zeki Arslantürk, *Sosyal Bilimciler İçin Araştırma Metod ve Teknikleri*, M.Ü.İ.F.A.V. Yayınları, İstanbul, 1997, s. 101.

⁷ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, s. 12.

⁸ Arslantürk, a.g.e., ss. 103-109.

bünyesinde çalışan din görevlilerini kapsamaktadır. Ancak Diyanet İşleri Başkanlığı personeli içinde, bu çalışmada “din görevlisi” olarak tanımlanan; müftü, müftü yardımcısı, vaiz-vaize, din hizmetleri uzmanı ile Aile İrşad ve Rehberlik bürolarında görev alan Kur’an kursu öğreticisi ve imam-hatipler Türkiye’deki dini danışma ve rehberlik gerektiren din hizmetlerini öncelikli olarak sunmaktadırlar. Ülkenin en ücra köşelerine kadar her yerinde psikolojik, sosyal ve ailevi sorunlarına dini destek ve çareler arayanların en fazla müracaat ettiği kişiler olmasından dolayı araştırmanın evreni bu grupta yer alan din görevlileri ile sınırlı tutulmuştur.

Diyanet İşleri Başkanlığı İstatistiklerine⁹ göre Türkiye genelinde 79 il müftüsü, 208 il müftü yardımcısı, 849 ilçe müftüsü, 59 din hizmetleri uzmanı, 61 başvaiz, 153 uzman vaiz, 1193 vaiz, 140 cezaevi vaizi olmak üzere toplam 2742 kişi görev yapmaktadır. Ülke genelinde Aile İrşad ve Rehberlik bürolarında görev alan 1167 personelden imam-hatip ve Kuran kursu öğreticisi unvanlarında görev yapan personel sayısı 624’dür. Buna göre araştırmanın evreni oluşturan din görevlisi 3.366 kişidir.

Bu çalışmada bir örneklem belirlenmeyerek evrenin tamamına ulaşılması hedeflenmiştir. Bu nedenle anket uygulaması, ülke genelinde görev yapan bütün ilçe müftüleri (840 kişi) ve il müftü yardımcılarının (190 kişi) aynı anda katıldığı seminer programları ile yine ülke genelinde Aile İrşad ve Rehberlik bürolarında görev yapan personelin daha etkin ve verimli hizmet sunabilmeleri için düzenlenen geniş katılımlı¹⁰ seminerler ve vaiz çalıştaylarında bizzat araştırmacı tarafından uygulanmıştır.

1.3. VERİ TOPLAMA VE ÖLÇME ARAÇLARI

1.3.1. Veri Toplama ve Ölçme Araçlarını Oluşturma

Bu çalışmada, araştırma evrenini oluşturan din görevlilerinin vermiş oldukları dini danışma ve rehberlik hizmetleri ve bu husustaki tutum ve görüşlerinden yola çıkarak, dini danışma ve rehberlik hizmetlerinde ne gibi aksaklıkların olduğunu, hangi alanlarda yeni düzenlemelerin yapılması gerektiğini, bu görevlilerin dini danışma ve rehberlik

⁹ Strateji Geliştirme Başkanlığı, **Diyanet İşleri Başkanlığı İstatistikleri 2012**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2013, s. 45.

¹⁰ 02-07 Temmuz ve 10-15 Aralık 2012 tarihlerinde düzenlenen söz konusu seminere 284 kişi katılmıştır. **Diyanet İşleri Başkanlığı 2012 Yılı Faaliyet Raporu**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2013, s. 39.

hizmetlerine hangi gözle baktıklarını belirlemek ve aynı anda birçok kişiye ulaşabilmek amacıyla anket uygulanmıştır. Bu amaçla, alanda daha önce yapılmış araştırmalar olmadığından ilgili en yakın araştırmalar incelenip, örnek sorular ışığında uzman görüşüne başvurarak anket soruları hazırlanmış ve ön test çalışması yapılmıştır.

Ön test çalışması, Aile İrşad ve Rehberlik bürosunda görev yapan personelin daha etkin ve verimli hizmet sunabilmeleri için, 02–07 Temmuz 2012 tarihlerin Ankara’da gerçekleşen seminere 36 ilden katılan 150 personel ile Bursa il ve ilçe müftülüklerinde çalışan, belirtilen unvanlardaki 50 din görevlisine uygulanmıştır. Dağıtılan 200 anketten 174 adet anket formu geri dönmüştür. Anket formundaki veriler bilgisayara işlenmiş, faktör analizi, geçerlilik ve güvenilirlik hesaplamaları yapıldıktan sonra gerekli düzenleme ve uyarlamalar yapılarak anket soruları son şeklini almıştır.

Verilerin toplanması amacıyla oluşturulan anket formu 4 bölümde, toplam 64 maddeden oluşmaktadır. Araştırmada Kişisel Bilgi Formu, İnovatif Tutum Ölçeği, Dini Danışma ve Rehberlik Tutum Ölçeği ve Maslach Tükenmişlik Ölçeği kullanılmıştır.

1.3.2. Kişisel Bilgi Formu

Kişisel Bilgi Formu (1-17 maddeler arası), araştırmaya katılan din görevlilerinin demografik özellikleriyle birlikte kişisel bilgi ve görüşlerden hareketle olgusal durumlara ilişkin bilgiler edinmek amacıyla hazırlanmıştır. Bu form, cinsiyet, medeni durum, yaş, eğitim durumu, unvan, görev yeri, hizmet süresi gibi demografik değişkenleri içeren yedi soru ve Haseki eğitimi, dini danışma ve rehberlik eğitimi, mesleki memnuniyet, başarılı görülen mesleki alanlar, dini danışmanlık gerektiren sorunlara muhatap olma sıklığı ve onlara destek olabilme düzeyleri gibi kişisel bilgi ve görüşlere ilişkin değişkenleri içeren on soru ile toplam on yedi sorudan oluşmaktadır. Araştırmaya katılan din görevlilerinin kişisel bilgi, görüş ve demografik özelliklerine ilişkin değişkenler, yapılan istatistiksel çözümlenmelerde bağımsız değişken olarak ele alınmıştır. Ancak inovatif tutum, dini danışma ve rehberlik tutumlarına göre bazen bağımlı bazen bağımsız değişken olarak ele alınmıştır.

1.3.3. İnovatif Tutum Ölçeği

İnovatif Tutum Ölçeği (18-27 maddeler arası) Bireysel Yenilikçilik Ölçeğinin psikometrik özelliklerinden faydalanılarak oluşturulmuştur. Innovativeness Scale (IS) adıyla¹¹ 1977 yılında, H. Thomas Hurt, Katherine Joseph ve Chester. D. Cook tarafından geliştirilen Bireysel Yenilikçilik Ölçeği (BYÖ), 2010 yılında Kerem Kılıçer ve Hatice Ferhan Odabaşı tarafından Türkçeye uyarlanmıştır.¹² Söz konusu çalışmada, 20 maddeli Türkçe ölçeğin dört faktörlü bir yapı sergilediği, faktör yapılarının geçerli olduğu, geneline ilişkin iç tutarlık katsayısının 0,82 olduğu, güvenilirlik katsayısının 0.87 olduğu saptanmıştır. Ölçek literatüründe, genel boyutta yenilikçiliği en iyi ölçen dört ölçekten biri kabul edilen¹³ bu ölçeğin yenilikçilik ve yenilikçilik konusuyla bağlantılı Türkçe akademik çalışmalarda kullanılabilir olduğu vurgulanmaktadır.¹⁴

Beşli likert olan ölçeğe göre bireysel yenilikçilik puanı 42+(1, 2, 3, 5, 8, 9, 11, 12, 14, 16, 18, 19. maddelerin puanlarının toplamı) – (4, 6, 7, 10, 13, 15, 17, 20. maddelerin puanlarının toplamı) formülüyle hesaplanmaktadır. Ölçek yardımıyla en düşük 14, en yüksek 94 puan alınabilmektedir. Buna göre; 80 ve üstü puan alanlar “Yenilikçi”, 69–80 arası puan alanlar “Öncü”, 57–68 arası puan alanlar “Sorgulayıcı”, 45–56 arası puan alanlar ise “Gelenekçi” olarak yorumlanmaktadır. Ölçek yardımıyla hesaplanan puana göre genel olarak bireylerin yenilikçilik düzeyleri hakkında değerlendirmeler yapılabilmektedir. Buna göre; 68 üstü puan alan bireyler oldukça yenilikçi olarak değerlendirilirken, 64 altı puan alan bireyler yenilikçilikte düşük olarak yorumlanmaktadır.¹⁵

Türkçeye uyarlanan Bireysel Yenilikçilik Ölçeğinin psikometrik özellikleri üniversite öğrencileri üzerinde gerçekleştirildiğinden¹⁶ farklı örneklemeler üzerinde incelenerek geçerlik ve güvenilirlik analizlerinin yapılması ve ölçeğin standardize edilme ihtiyacı vardır.

¹¹ Ölçeğin özgün dili İngilizcedir. Özgün formu <http://www.jamescmccroskey.com/measures/innovation.htm> adresinde yayınlanmakta olup herhangi bir izin alınmadan ve ücret ödenmeden kullanılabilirliği belirtilmektedir.

¹² Kerem Kılıçer-Hatice Ferhan Odabaşı, “Bireysel Yenilikçilik Ölçeği (BYÖ): Türkçeye Uyarlama, Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması”, **Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, C. 38, Ankara, 2010, ss. 150-164.

¹³ Diğer üçü; Jackson Kişilik Envanteri (*Jackson Personality Inventory*), Kirton Yenilik Benimseme Envanteri (*Kirton Adaption-Innovation Inventory*) ve NEO Kişilik Envanteri (*NEO Personality*) Bkz. Goldsmith, R. E.,- Foxall, G. R., “The Measurement of innovativeness”, In L.V. Shavinina (Eds.), **The International Handbook of Innovation**, Elsevier Science, 2003, pp. 312-329.

¹⁴ Kılıçer – Odabaşı, a.g.m., s.150., 161.

¹⁵ Kılıçer – Odabaşı, a.g.m., s.153.

¹⁶ Kılıçer – Odabaşı, a.g.m., s.161.

Nitekim anketimizin ön test çalışmasında ölçekteki bazı maddeler anlaşılammıştır. Bu nedenle İnovatif Tutum Ölçeği, Bireysel Yenilikçilik Ölçeğinin psikometrik özelliklerinden faydalanılarak ve ölçek maddeleri azaltılarak oluşturulmuştur. Dolayısıyla ölçeğin bazı maddeleri çıkartılmış bazıları da yeniden düzenlenmiştir. Buna göre 20 maddelik ölçek, 10 maddeye düşürülmüştür. Ölçeğin dört faktörlü yapısı da (“Değişime Direnç”, “Fikir Önderliği”, “Deneyime Açıklık” ve “Risk Alma”), yenilikçi uygulama ve davranış tutumlarını ölçen “Uygulama ve Fikir Önderliği” ve “Deneyime Açıklık” faktörleri altında toplanmıştır. Buna göre, İnovatif Tutum Ölçeği toplam 10 madde olup 2 alt boyuttan oluşmaktadır:

Uygulama ve Fikir Önderliği Alt Boyutu (18, 19, 20 ve 21. maddeler): Din görevlilerinin toplumsal, kültürel, çevresel ve dini sorunlara yenilikçi çözümler üretme kabiliyetini, sorunların çözümüne katkı sağlayabilecek yeni fikir, proje üretme ve onları uygulama iddialarını vb. ölçmeyi amaçlayan 4 maddeden oluşmaktadır.

Deneyime Açıklık Alt Boyutu (23, 24, 25, 26 ve 27. maddeler): Din görevlilerinin toplumsal, kültürel, çevresel ve dini sorunlara yenilikçi çözüm ve deneyimlere açık olma kabiliyetini, sorunların ortaya çıkmasına neden olan tutum, algı, davranış ve yöntemleri değiştirme becerilerini vb. ölçmeyi amaçlayan 5 maddeden oluşmaktadır.

İnovatif Tutum Ölçeğindeki maddeler biçim olarak orijinalindeki gibi 5’li likert tipinde oluşturulmuştur. Bu ölçekte kişilerin maddelere katılma dereceleri; 1, “Tümüyle Yanlış”; 2, “Büyük Ölçüde Yanlış”; 3, “Kararsızım”; 4, “Büyük Ölçüde Doğru” ve 5, “Tümüyle Doğru” biçiminde sınıflandırılmıştır.

1.3.4. Dini Danışma ve Rehberlik Tutum Ölçeği

Dini Danışma ve Rehberlik Tutum Ölçeği (28-42 maddeler arası) hazırlanırken uzun bir süre Diyanet İşleri Başkanlığında dini danışma ve rehberlik hizmeti sunan müftü, müftü yardımcısı, vaiz-vaize, din hizmetleri uzmanı ve Kur’an kursu öğreticisi ve cami görevlileriyle, kurum çalışanı olmanın (başvaiz) sağladığı avantajlar değerlendirilerek, dini danışma ve rehberlik hizmetlerinin gerekliliği, kapsamı, işlevi, kalitesi ve yeterliği hakkındaki tutum ve görüşleri mülakat yoluyla edinilmeye çalışılmıştır. Bununla beraber, Diyanet İşleri Başkanlığında Diyanet Uzmanı, Kurul uzmanı, Daire başkanı gibi daha üst unvanlarda görev yapan kişilerden mülakat yapmayı kabul edenlerle görüşülerek dini danışmanlık hizmetlerine olan bakış açıları ve tutumları öğrenilmeye gayret edilmiştir.

Ayrıca gerek müftülüklerde gerek ibadet alanlarında ve diğer ortamlarda mezkûr din görevlilerinin yaptıkları dini danışma ve rehberlik faaliyetleri bizzat gözlemlenerek izlenimler elde edilmeye çalışılmıştır. Elde edilen bilgiler dikkate alınarak oluşturulan Dini Danışma ve Rehberlik Tutum Ölçeği maddeleri, uzman akademisyenlerin eleştirisi ve tavsiyeleri doğrultusunda belirlenmiştir. Anketin ön test uygulamasından sonra anket formu son halini almıştır.

Buna göre, Dini Danışma ve Rehberlik Tutum Ölçeği toplam 15 madde olup 3 alt boyuttan oluşmaktadır:

Kapsam Alt Boyutu (28, 30, 31, 32 ve 33. maddeler): Dini danışma ve rehberliğin, din hizmetleri kapsamına girip girmediği, din görevlisinin cami dışı diğer alanlarda dini danışma ve rehberlik rolü bulunup bulunmadığı vb. ölçmeyi amaçlayan 5 maddeden oluşmaktadır.

Gereklik Alt Boyutu (34, 35, 36, 38, 39 ve 40. maddeler): Günümüzde dini danışma ve rehberliğe ihtiyacın artıp artmadığı, din görevlilerinin PDR alanındaki bilgilere ihtiyaç duyup duymadığı, dini danışma ve rehberlik ile ilgili konularda eğitimin gerekli olup olmadığını ölçmeyi amaçlamaktadır. Ayrıca ortaya çıkan yeni sorunlar karşısında dini danışma ve rehberlik yöntemleri geliştirmenin gerekli olup olmadığı, din hizmetlerinde başarıyı arttırmak için dini danışma ve rehberliğe gerek olup olmadığını ölçen 6 maddeden oluşmaktadır.

Yeterlik Alt Boyutu (37, 41 ve 42. maddeler): Din görevlilerince halen verilmekte olan dini danışma ve rehberlik hizmetlerinin yeterli seviyede olup olmadığı, Aile İrşad ve Rehberlik Bürolarının yeterli donanım ve imkânlarla sahip olup olmadığı ve hizmetlerini etkili şekilde sürdürüp sürdüremediği yönündeki tutumları ölçmeyi amaçlayan 3 maddeden oluşmaktadır.

Dini Danışma ve Rehberlik Tutum Ölçeğindeki maddeler, 5'li likert tipinde oluşturulmuştur. Bu ölçekte kişilerin maddelere katılma dereceleri; 1, “Kesinlikle Katılmıyorum”; 2, “Katılmıyorum”; 3, “Kısmen Katılıyorum”; 4, “Katılıyorum” ve 5, “Kesinlikle Katılıyorum” biçiminde sınıflandırılmıştır.

1.3.5. Maslach Tükenmişlik Ölçeği

Maslach Tükenmişlik Ölçeği (43-64 maddeler arası) kişinin mesleği tarafından tüketilmişlik düzeyini ölçmeyi hedeflemektedir. Tükenmişlik (*Burnout*) kavramı ilk defa örgütsel stres üzerinde uzun yıllar çalışmış olan klinik psikolog Freudenberger tarafından ortaya atılmıştır. Tükenmişlik konusunu gündeme getiren ilk araştırmacı olmamakla birlikte, anlaşılmasına büyük katkılarda bulunan Maslach 1981’de, Jackson’la birlikte, tükenmişliği üç alt boyutta değerlendirerek 22 maddeden oluşan Maslach Tükenmişlik Ölçeğini (*Maslach Burnout Inventory - MBI*) geliştirmiştir. Maslach Tükenmişlik Ölçeğinin Türkçeye uyarlaması 1992 yılında Canan Ergin tarafından gerçekleştirilmiştir.¹⁷ Doktor ve hemşireler üzerinde yapılan çalışmada *Cronbach Alpha* iç tutarlık katsayısı Duygusal Tükenme (DT): .83, Duyarsızlaşma (D): .71 ve Kişisel Başarı (KB): .72 olarak bulunmuştur. Aynı çalışmada hesaplanan test-tekrar test güvenilirlik katsayıları ise Duygusal Tükenme (DT): .83, Duyarsızlaşma (D): .72 ve Kişisel Başarı (KB): .67 olarak bulunmuştur.

Ölçeğin geçerliğine ilişkin elde edilen verilerin analizi sonucunda Ergin, ölçekte değişiklikler yapılmıştır. Ölçeğin özgün formunda (hiçbir zaman, yılda birkaç kere, ayda bir, ayda birkaç kere, haftada bir, haftada birkaç kere ve her gün şeklinde) 7’li likert tipi bir ölçek olan bu araç, (hiçbir zaman, çok nadir, bazen, çoğu zaman, her zaman şeklinde) 5’li likert olarak düzenlenmiştir. Ölçeğin yapı geçerliğini belirlemeye yönelik olarak yapılan çalışmada *varimax rotation* yöntemi uygulanmış ve ölçeğin özgün ölçekle tamamen tutarlı olduğunu gösteren üç temel faktör ortaya çıkmıştır.

Tükenmişliği ölçmek için başka ölçekler de geliştirilmiştir. Maslach Tükenmişlik Ölçeğinden sonra en yaygın olan ölçme aracı, Pines, Aronson ve Kafry tarafından 1981’de geliştirilen Tükenmişlik Ölçeğidir ki, onun da Türkçe uyarlaması 2006 yılında Burhan Çapri tarafından gerçekleştirilmiştir.¹⁸ Bu çalışmada Maslach Tükenmişlik Ölçeğinin 5’li likert olarak düzenlenerek Türkçeye uyarlanmış biçimi kullanılmıştır.

¹⁷ Canan Ergin, “Doktor ve Hemşirelerde Tükenmişlik ve Maslach Tükenmişlik Ölçeğinin Uyarlanması”, **VII. Ulusal Psikoloji Kongresi Bilimsel Çalışmaları**, ed. R. Bayraktar-İ. Dağ, VII. Ulusal Psikoloji Kongresi Düzenleme Kurulu ve Türk Psikologlar Derneği Yayını, Ankara, 1992, ss. 143-154.

¹⁸ Burhan Çapri, “Tükenmişlik Ölçeğinin Türkçe Uyarlaması: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması”, **Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, C.II, S.1, Mersin, 2006, ss. 62-77.

Maslach tükenmişliği üç faktörlü bir yapı olarak ele almaktadır. Bunlar; Duygusal Tükenme (*Emotional Exhaustion*), Duyarsızlaşma (*Depersonalization*) ve Kişisel Başarı Azalması (*Lack of Personal Accomplishment*) şeklinde ifade edilmektedir.

Duygusal Tükenme (Emotional Exhaustion): Duygusal tükenme, kompleks tükenmişlik sendromunun en açık şekilde gözlenebilen boyutudur. Kişinin mesleği tarafından tüketilmiş ve aşırı yüklenilmiş olmasını ifade etmektedir. Bu alt ölçekte yorgunluk, bıkkınlık ve duygusal enerjinin azalması ile ilgili 9 madde yer almaktadır. Bunlar, 43, 44, 45, 48, 50, 55, 56, 58 ve 62. maddelerdir.

Duyarsızlaşma (Depersonalization): Kendinden ve işinden uzak çalışanlar, işe yönelik idealizmlerini ve coşkularını kaybederler. Bireyin bakım ve hizmet verdiklerine karşı, duygudan yoksun bir biçimde, bireylerin kendine özgü birer varlık olduklarını dikkate almaksızın davranma, hizmet verilen kişilere düşmanlık içeren olumsuz tepkilerde bulunma biçimlerini tanımlar. 5 maddeden oluşan duyarsızlaşma alt ölçeğinde 47, 52, 53, 57 ve 64. maddeler yer almaktadır.

Kişisel Başarıda Azalma (Lack of Personal Accomplishment): Kişisel başarı, kişinin meslekteki başarı düzeyinin yeterliliğinin bir ölçüsüdür. Kişinin kendisiyle ilgili değerlendirmelerinin olumsuz bir nitelik kazanmasıyla belirlemektedir. İnsanlarla çalışan bir kimsede yeterlilik ve başarıyla üstesinden gelme duygularını tanımlayan ve 8 maddeden oluşan bu ölçekte 46, 49, 51, 54, 59, 60, 61 ve 63. maddeler bulunmaktadır.

Maslach Tükenmişlik Ölçeğindeki maddeler 5’li likert tipinde oluşturulmuştur. Bu ölçekte kişilerin maddelere katılma dereceleri; 1, “Hiçbir zaman”; 2, “Nadiren”; 3, “Bazen”; 4, “Çoğu zaman”; 5, “Her zaman” şeklinde biçimlendirilmiş ve bu şekilde de puanlama yapılmıştır.

1.4. Veri Toplama Aracının Geçerlik ve Güvenirlik Çalışmaları

Din görevlilerinin dini danışma ve rehberlik tutumları, literatür taraması yapılarak ve uzman kişilerin görüşü alınarak belirlendikten sonra, veri toplama aracının geçerlik ve güvenirlik analizleri yapılmıştır. Ankara’da gerçekleşen Aile İrşad ve Rehberlik bürosu çalışanlarına yönelik düzenlenen seminere 36 ilden katılan personel ile Bursa il ve ilçe müftülüklerinde çalışan din görevlilerine anketin deneme formu uygulanmıştır.

Din görevlilerinin dini danışma ve rehberlik tutum düzeylerini belirlemek için kullanılan ölçeğin her bir boyutunun geçerlik güvenirlik çalışması ve elde edilen verilerdeki yeterliğinin saptanması için Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) testi uygulanmıştır. Bartlett testi ise korelasyon matrisinde değişkenlerin en azından bir kısmı arasında yüksek oranlı korelasyonlar olduğunu test etmektedir. Analize devam edilebilmesi için “Korelasyon matrisi birim matristir” sıfır hipotezinin reddedilmesi gerekir. Eğer sıfır hipotezi reddedilirse, değişkenler arasında yüksek korelasyon olduğunu, başka bir deyişle veri setinin faktör analizi için uygun olduğunu gösterir. Faktör analizi yapılmadan önce veri setinin faktör analizi için uygun olup olmadığının değerlendirilmesi yapılmıştır. Veri setinin faktör analizine uygun olup olmadığının değerlendirilmesi için Bartlett testi ve Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) testi kullanılmıştır. KMO oranınının 0.50'nin üzerinde olması gerekmektedir. Oran ne kadar yüksek olursa veri seti, faktör analizi yapmak için o kadar iyi olmaktadır. KMO değeri ve Bartlett testi sonucunun anlamlı olduğu belirlenen ön uygulama veri setinin faktör analizi için uygun olduğu belirlenmiştir. Elde edilen verilere faktör analizi yapılmış, madde test korelasyonları incelenmiştir. Deneme sonucunda, toplam korelasyonu 0.30'un altında kalan maddeler ölçekten çıkartılmıştır.

Araştırmamızın güvenirlik katsayılarının belirlenmesinde Cronbach Alpha katsayısı kullanılmıştır. Çünkü *Cronbach Alpha* katsayısı, istatistik temelleri tutarlı ve güvenirlik yapısı en iyi olan katsayıdır. Dini Danışma ve Rehberlik Tutum Ölçeğinde 3 alt boyut ele alınmış ve bu boyutların altında yer alan ölçeklerin tek bir yapıyı ölçüp ölçmediğini test etmek için faktör analizi uygulanmıştır. Ölçeğin güvenirlik çalışmaları için ise, bir iç tutarlılık yaklaşımı olan Cronbach Alpha Katsayısı formülü kullanılmıştır. İnovatif Tutum Ölçeği ise 2 alt boyut ele alınmış ve bunun için yine faktör analiz uygulanmıştır.

Tablo- 1: İnovatif Tutum Ölçeği KMO and Bartlett's Testi Sonuçları

Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy.		,834
Bartlett's Test of Sphericity	Approx. Chi-Square	2424,959
	df	36
	Sig.	,000

Cronbach's Alpha: ,792

İnovatif Tutum Ölçeği ile ilgili elde edilen verilerin yeterliğinin saptaması için yapılan Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) testine göre yeterlik puanı ,834. Bu puan sosyal bilimlere göre, elde edilen verilerin yeterliğinin çok iyi bir düzeyi ifade ettiğini göstermektedir. Ayrıca bu ölçeğin Cronbach's Alpha değeri ,792 olup güvenilirliği de yüksektir. Deneyime Açıklık alt boyutunun güvenilirliği ,742 ve Uygulama ve Fikir Önderliği alt boyutunun güvenilirliği ise ,675'dir Sonuç olarak inovatif Tutum Ölçeği güvenilir bir ölçektir denebilir.

Tablo- 2: Dini Danışma ve Rehberlik Tutum Ölçeği KMO and Bartlett's Testi Sonuçları

Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy.		,881
Bartlett's Test of Sphericity	Approx. Chi-Square	6143,670
	df	91
	Sig.	,000

Cronbach's Alpha: ,781

Dini Danışma ve Rehberlik Tutum Ölçeği ile ilgili elde edilen verilerin yeterliğinin saptaması için yapılan Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) testine göre yeterlik puanı ,881'dir. Bu puan sosyal bilimlere göre, elde edilen verilerin yeterliğinin çok iyi bir düzeyi ifade ettiğini göstermektedir. Ayrıca bu ölçeğin Cronbach's Alpha değeri ,781 olup güvenilirliği de yüksektir. Gereklilik alt boyutu Cronbach's Alpha değeri ,867, Kapsam alt boyutu Cronbach's Alpha değeri ,688 ve Yeterlilik alt boyutu Cronbach's Alpha değeri ise ,670'dir. Buna göre Dini Danışma ve Rehberlik Tutum Ölçeği güvenilir bir ölçektir denebilir.

Tablo- 3: Maslach Tükenmişlik Ölçeği Cronbach's Alpha Sonucu

Cronbach's Alpha	N of Items
,642	22

Tabloya göre, Tükenmişlik Ölçeği Cronbach's Alpha değeri ,642 olup güvenilirlik düzeyi yeterli seviyededir. 1992 yılında doktor ve hemşireler üzerinde yapılan bir çalışmada Maslach Tükenmişlik Ölçeğinin Türkçeye uyarlaması gerçekleştirilmiştir. Bu

çalışmada ölçeğin *Cronbach Alpha* iç tutarlık katsayısı Duygusal Tükenme (DT): .83, Duyarsızlaşma (D): .71 ve Kişisel Başarı (KB): .72 olarak bulunmuştur. Aynı çalışmada hesaplanan test-tekrar test güvenilirlik katsayıları ise Duygusal Tükenme (DT): .83, Duyarsızlaşma (D): .72 ve Kişisel Başarı (KB): .67 olarak bulunmuştur.¹⁹

1.5. PUANLAMA SİSTEMİ

1.5.1. Kişisel Bilgi Formu:

Anket formunun birinci bölümünde, örneklem grubunun demografik özellikleri ile birlikte kişisel bilgi ve görüşlerine ilişkin bilgiler edinmek amacıyla Kişisel Bilgi Formu yer almaktadır. Bu formun ilk bölümü, *cinsiyet, medeni durum, yaş, eğitim durumu, unvan, görev yeri, hizmet süresi* gibi demografik değişkenleri içeren 7 sorudan oluşmaktadır. İkinci bölüm ise *Haseki eğitimi, dini danışma ve rehberlik eğitimi, mesleki memnuniyet, başarılı görülen mesleki alanlar, dini danışmanlık gerektiren sorunlara muhatap olma sıklığı ve onlara destek olabilme düzeyleri* gibi kişisel bilgi ve görüşlere dayalı olgusal durumlara ilişkin değişkenleri içeren 10 sorudan meydana gelmektedir. Dolayısıyla Kişisel Bilgi Formu iki bölüm ve toplam 17 sorudan oluşmaktadır. Araştırmaya katılan din görevlilerinin bilgi, görüş ve demografik değişkenin niteliğini saptamak için bu bölümde sorulan sorular nicelleştirilerek psikometrik analizleri yapılmıştır.

1.5.2. İnovatif Tutum Ölçeği

İnovatif Tutum Ölçeği 5’li likert tipi ölçek formatında toplam 10 madde olarak hazırlanmıştır. Bu ölçekte, kişilerin maddelere katılma dereceleri zayıftan kuvvetliye doğru; 1, “Tümüyle Yanlış”; 2, “Büyük Ölçüde Yanlış”; 3, “Kararsızım”; 4, “Büyük Ölçüde Doğru” ve 5, “Tümüyle Doğru” biçiminde sınıflandırılmış ve bu şekilde de puanlama yapılmıştır. Dolayısıyla ölçeğin puanlama sistemi, her bir madde için yukarıdaki puan sıralamasına göre madde seçeneklerinden birisi için işaretlenen sayı, katılımcıların ilgili madde için esas puanını oluşturur. Buna göre İnovatif Tutum Ölçeğinin kapsadığı alt ölçeklerin puan ranjına bakıldığında, Uygulam ve Fikir Önderliği alt ölçeği puan ranjının 4-20 aralığında; Deneyime Açıklık alt ölçeği puan ranjının ise 5-25 aralığında olduğu

¹⁹ Ergin, a.g.m., ss. 143-154.

görülür. Bu durumda bir katılımcının İnovatif Tutum Ölçeğinden alacağı en yüksek puan $(10 \times 5 = 50)$ 50, en düşük puan ise $(10 \times 1 = 10)$ 10'dur.

Yukarıdaki puanlama sisteminden hareketle adı geçen ölçeklerden alınan puanlar yükseldikçe yenilikçi tutum düzeyleri yükselmekte; puanlar düştükçe de katılımcıların inovatif tutum düzeyleri düşmektedir.

İnovatif Tutum Ölçeği, yenilikçi tutumu iki boyutta ölçmekte olup puanlama yapılırken her bir katılımcının ölçekteki sorulardan her birine verdiği cevaplardan alacağı puanlar hesaplanıp soru sayısına bölünmek suretiyle aritmetik ortalama hesaplanmıştır. Diğer bir ifadeyle bir katılımcının inovatif tutum düzeyi hesaplanırken ölçekteki bütün sorulara verdiği cevaplardan aldığı puanlar toplanıp soru sayısına bölünmek suretiyle aritmetik ortalaması hesaplanmış ve istatistikî analizler yapılırken bu aritmetik ortalamalar esas alınmıştır. Özellikle grup tutumlarının karşılaştırılması ve tutumlar arası farkın anlamlılığını ortaya koymak için aritmetik ortalamalardan yararlanılmıştır.

1.5.3. Dini Danışma ve Rehberlik Tutum Ölçeği

Dini Danışma ve Rehberlik Tutum Ölçeği 5'li likert tipi ölçek formatında toplam 15 madde olarak hazırlanmıştır. Bu ölçekte kişilerin maddelere katılma dereceleri zayıftan kuvvetliye doğru; 1, "Kesinlikle Katılmıyorum"; 2, "Katılmıyorum"; 3, "Kısmen Katılıyorum"; 4, "Katılıyorum" ve 5, "Kesinlikle Katılıyorum" biçiminde sınıflandırılmış ve bu şekilde de puanlama yapılmıştır. Dolayısıyla ölçeğin puanlama sistemi, her bir madde için yukarıdaki puan sıralamasına göre madde seçeneklerinden birisi için işaretlenen sayı, katılımcıların ilgili madde için esas puanını oluşturur.

Bu durumda ölçeğin kapsadığı alt ölçekler bağlamında puan aralığına bakıldığında Kapsam alt ölçeğinin puan ranjının 5-25 aralığında; Gereklik alt ölçeğinin puan ranjının 6-30 aralığında; Yeterlilik alt ölçeği puan ranjının ise 3-15 aralığında olduğu görülür. Bu durumda bir katılımcının Dini Danışma ve Rehberlik Tutum Ölçeğinden toplam olarak alacağı en yüksek puan $(14 \times 5 = 75)$ 75, en düşük puan ise $(14 \times 1 = 14)$ 14'tür.

Yukarıdaki puanlama sisteminden hareketle adı geçen ölçeklerden alınan puanlar yükseldikçe dini danışmanlık tutum düzeyleri yükselmekte; puanlar düştükçe de katılımcıların dini danışmanlık tutum düzeyleri düşmektedir.

1.5.4. Maslach Tükenmişlik Ölçeği

Maslach Tükenmişlik Ölçeğindeki maddeler Ergin (1992) tarafından Türkçeye çevrilen envanterde bazı değişikliklere gidilerek 7 dereceli olan cevap seçeneklerinin 5’li likert tipinde düzenlenmesine karar verilmiştir. Buna göre ölçekte kişilerin maddelere katılma dereceleri; 0, “Hiçbir zaman”; 1, “Nadiren”; 2, “Bazen”; 3, “Çoğu zaman”; 4, “Her zaman” şeklinde biçimlendirilmiş ve bu şekilde de puanlama yapılmıştır.

Tükenmişliğin yüksekliği Duygusal Tükenme ve Duyarsızlaşma alt ölçeklerindeki yüksek puanı, Kişisel Başarı alt ölçeğindeki düşük puanı yansıtmaktadır. Orta düzeyde tükenmişlik, her üç alt ölçek için de orta düzey puanları yansıtırken, düşük düzeyi Duygusal Tükenme ve Duyarsızlaşma alt ölçeklerindeki düşük puanlar ve Kişisel Başarı alt ölçeğindeki yüksek puanlar yansıtmaktadır. Puanlamada her bir katılımcı için üç ayrı tükenmişlik puanı hesaplanmaktadır.²⁰

Diğer bir ifadeyle Maslach Tükenmişlik Ölçeğinde, genel tükenmişlik ve alt ölçek puanları olmak üzere dört ayrı değerlendirme puanı elde edilmektedir. Her alt ölçeğin değerlendirmesi ayrı ayrı yapılmaktadır. Duygusal Tükenme ve Duyarsızlaşma alt ölçek puanı 1, “Hiçbir zaman”; 2, “Nadiren”; 3, “Bazen”; 4, “Çoğu zaman”; 5, “Her zaman” olarak kişisel başarı alt ölçek puanı ise bunun tam tersi olacak şekilde 5, “Hiçbir zaman”; 4, “Nadiren”; 3, “Bazen”; 2, “Çoğu zaman”; 1, “Her zaman” olarak değerlendirilmektedir. Buna göre Duygusal Tükenme ve Duyarsızlaşma alt ölçeklerindeki yüksek puan ve kişisel başarı alt ölçeğindeki düşük puan tükenmişliğin yüksekliğini göstermektedir.²¹

1.6. UYGULAMA VE VERİLERİN TOPLANMASI

“Dini Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri Üzerine Bir Araştırma” ismiyle hazırlanan anket formlarını uygulanmak üzere Diyanet İşleri Başkanlığından izin alınmış;

03-04.12.2012 tarihleri arasında Ankara, Büyük Anadolu Otel’de gerçekleştirilen Baş ve Uzman Vaizler Çalıştayına, bütün illerden katılan 60 Baş ve Uzman Vaize,

09-10.12.2012 tarihleri arasında Ankara, Büyük Anadolu Otel’de gerçekleştirilen Baş ve Uzman Vaizler Çalıştayına, bütün illerden katılan 80 Baş ve Uzman Vaize,

²⁰ Çapri, a.g.m., s. 67.

²¹ Yaşar Barut – Melek Kalkan, “Ondokuz Mayıs Üniversitesi Öğretim Elemanlarının Tükenmişlik Düzeylerinin İncelenmesi” **Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, C.14, Samsun, 2002, ss. 65-76.

03-07.12.2012 tarihleri arasında Ankara, Ceza İnfaz Kurumları ve Tutukevleri Personeli Eğitim Merkezinde gerçekleştirilen Cezaevi Vaizleri Çalıştayına, bütün illerden katılan 80 Cezaevi Vaizine,

10-15.12.2012 tarihleri arasında Ankara, Büyük Anadolu Otelde gerçekleştirilen Aile İrşad ve Rehberlik Büro Personeline Yönelik Seminere, bütün illerden katılan 50 Vaiz ve 80 Din Hizmetleri Uzmanı ve Kur'an Kursu Öğreticisine,

10-13.12.2012 tarihleri arasında Afyonkarahisar/Sandıklı Termal Park Otel'de Gerçekleştirilen İl Müftü Yardımcıları Çalıştayına, bütün illerden katılan 190 İl Müftü Yardımcısına,

25-30.12.2012 tarihleri arasında Antalya/Manavgat Silence Otelde gerçekleştirilen İlçe Müftüleri Çalıştayına, bütün il ve ilçelerden katılan 840 İlçe Müftüsüne araştırmacının kendisi tarafından uygulanmıştır.

Anket formları, ayrıca Diyanet İşleri Başkanlığı onayına istinaden il müftülüklerine gönderilmiş olup vaiz-vaize, din hizmetleri uzmanı ve Aile İrşad ve Rehberlik bürolarında çalışan Kur'an kursu öğreticisi ve imam-hatiplere uygulanması talep edilmiştir. Uygulanan anket formları tekrar posta aracılığı ile toplanmıştır. Anket formları Bursa İl ve ilçe müftülüklerinde ise araştırmacının kendisi tarafından uygulanmıştır. Uygulamada dağıtılan anket formlarından 1274'ü geri dönmüştür. Geri dönüşü sağlanan anketlerden 137'si eksik doldurulduğu için değerlendirme dışı bırakılmıştır. Buna göre, bu araştırmada toplam 1137 anketin verileri analiz edilerek değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

Veri toplama aracı olarak anket tekniğinin yanında, yeri geldiğinde araştırmamızı daha güvenilir ve geçerli kılmak için *Gözlem ve Görüşme*²² (mülakat) tekniklerinden de yararlanılmıştır.

1.7. VERİLERİN ANALİZİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ

Belirtilen dini danışma ve rehberlik tutum, inovatif tutum ve tükenmişlik düzeyleri, din görevlilerinin kendi görüşlerine dayalı olarak likert tipi beşli derecelendirme ölçeğiyle

²² Görüşme hakkında daha geniş bilgi için bkz. Karasar, a.g.e, ss. 165-175.

toplanmıştır. Böylece katılımcılardan alınan nitel bilgiler nicel değerlere dönüştürülmüştür. Elde edilen veriler bilgisayar ortamına aktarılmıştır.

Demografik bilgiler ile kişisel bilgi ve tutumlarla ilgili soruların frekans analizleri ve grafikleri oluşturulmuştur. Ölçeklerle ilgili soruların betimsel istatistikleri(standart sapma, ortalama, minimum ve maksimum değerleri) ve frekans tabloları incelenmiştir. Bunun haricinde demografik değişkenlerle ilişkisi ileri istatistik teknikleri ile ele alınmıştır. Faktör çıkarma için temel bileşenler analizi, döndürme için varimax yöntemi, örneklemin faktör çıkarmaya uygunluğunun araştırılması için Kaiser-Meyer-Olkin Örneklem Büyüklüğü Testi ve Bartlett's Küresellik Testi uygulanmıştır. Güvenirlilik analizi için Cronbach's Alpha katsayısı kullanılmıştır. Her bir tutumun bağımsız değişkenlere (yaş, unvan, görev birimi, cinsiyet, haseki eğitimi, eğitim durumu ve hizmet süresi) göre farklılaşmalarını belirlemek için değişkenin niteliğine göre "Independent-Samples t-Testi"²³ yapılmıştır. Ayrıca her bir tutumun, ikiden fazla alt kategoriye sahip bağımsız değişkenlerle farklılaşmalarını belirlemek için "One Way ANOVA Testi"²⁴ yapılmıştır. Yapılan analizler sonucunda grupların almış oldukları puanların bağımsız değişkenlere göre farklılaştığı sonucuna ulaşılmışsa, bu farkın kaynağını bulmak için, grupların ortalama puanları arasında en düşük farkları bile belirleyebilmek için "Tukey testi" kullanılmıştır. İsimsel değişkenler arasındaki farklılığı ve bağımsızlığı ortaya çıkarmak için ki-kare testinden faydalanılmıştır. Ayrıca değişkenler arasında ilişkiyi görmek için basit korelasyon testleri ("Pearson-Spearman Korelasyon Katsayısı"²⁵) de kullanılmıştır. İstatistiksel analizlerde manidarlık düzeyi .05 olarak seçilmiştir. Ancak .01 düzeyinde manidar olan fark ve ilişkiler belirtilmiştir.

Din görevlilerinin inovatif tutum düzeyleriyle dini danışma ve rehberlik tutum düzeyleri arasındaki ilişki her iki ölçeğin uygulama sonuçlarına göre belirlenecek ve bulgulara dayalı sonuç ve öneriler geliştirilecektir. Toplanan verilerin istatistiksel çözümlemelerinde SPSS (Statistical Package of the Social Sciences) paket programının 19,0 versiyonundan faydalanılmıştır.

²³ Bkz. Samuel B. Green; Neil J. Salkind, **Using SPSS for Windows and Macintosh: Analyzing and Understanding Data**, Sixth Edition, Prentice Hall, 2010, s. 175.

²⁴ Bkz. Şener Büyüköztürk, **Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı: İstatistik, Araştırma Deseni, SPSS Uygulamaları ve Yorum**, 17.b, Pegem Akademi Yayıncılık, Ankara, 2012, s. 48.

²⁵ Ali Sait Albayrak ve diğerleri, **SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri**, ed. Şeref Kalaycı, Asil Yayın Dağıtım, Ankara, 2005, s. 116.

Bu araştırmada evrenin tamamını oluşturan 3.366 din görevlisine ulaşılmaya çalışılmakla birlikte, geri dönüşü sağlanan anketlerden 1137'sine ait bilgi ve bulgular analiz edilmiştir.

2. BULGU VE ANALİZLER

2.1. DEMOGRAFİK BİLGİLER

Araştırma deseninde belirlenen demografik değişkenlerin istatistiksel dağılımlarının tablo, grafik ve sözel çözümlenmeleri sırasıyla aşağıdaki şekilde ortaya çıkmıştır. Tablo-4'de araştırmaya katılanların cinsiyete göre dağılımı verilmiştir. Tablo-5'de ise araştırmaya katılan din görevlilerinin unvanlarına göre cinsiyet dağılımları incelenmiştir. Din görevlilerinin görüş ve tutumlarının cinsiyet değişkenine göre belirlenmesinde cinsiyetin unvanlara göre dağılımının, edinilen bulguların analizi için önemli olduğu düşünülmüştür.

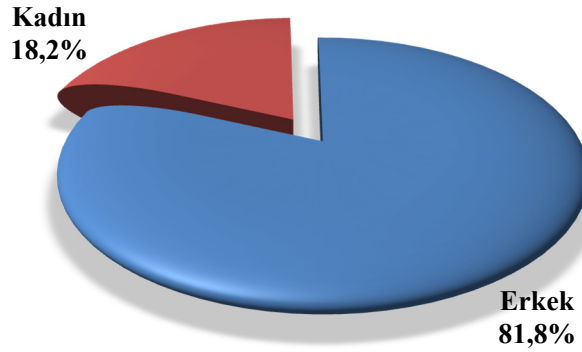
Tablo- 4: Araştırmaya Katılanların Cinsiyete Göre Dağılımı

Cinsiyet	Frekans (n)	Yüzde (%)
Erkek	930	81,8
Kadın	207	18,2
Toplam	1137	100,0

Bu araştırmaya toplamda 1137 kişi katılmıştır. Araştırmaya katılan din görevlilerinin cinsiyetlerine göre dağılımına bakıldığında %81,8'inin erkek, %18,2'sinin ise kadın olduğu görülmektedir. Buna göre katılımcıların büyük çoğunluğu erkektir. Araştırmaya katılan din görevlilerinin dağılımı ile ilgili elde edilen bulgular, Diyanet İşleri Başkanlığı taşra teşkilatı personelinin cinsiyet dağılımı ile de uyumludur.²⁶ Personelin cinsiyet dağılımı hakkında belirtilmesi gereken önemli bir durum; kadın din görevlilerinin sayısında özellikle son yıllarda ciddi bir artış olmasıdır. Başkanlık teşkilatı bünyesinde ilk kadın Kur'an kursu öğreticisi 1940'lı yılların başında göreve başlamış, bu yıllardan itibaren de kurumda muhtelif sayıda kadın görevli çalışmıştır. Bu bağlamda, her alanda kadın din görevlisine ihtiyaç duyan Diyanet İşleri Başkanlığının kadınları daha fazla görev

²⁶ Diyanet İşleri Başkanlığı 2012 yılı İstatistiklerine göre toplam 103.560 personelin (%84,1) 87.104 erkek; (%15,9)16.456 kadındır. Bkz. **Diyanet İşleri Başkanlığı 2014 Performans Programı**, Strateji geliştirme Başkanlığı, Ankara, 2014, s. 36; Diyanet İşleri Başkanlığı 2012 Yılı İstatistikleri, s. 13.

ve sorumluluk almaları için teşvik ettiği, onlara yetki vererek destek olduğu görülmektedir. Kadın personele yönelik özendirici uygulamalar sonucu özellikle 2000 yılından itibaren kadın görevlilerin hem sayısı hem de görev, yetki ve sorumlulukları arttırılmıştır.²⁷

Şekil-1: Araştırmaya Katılanların Cinsiyete Göre Dağılımı

Tablo- 5: Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin Cinsiyetlerine Göre Dağılımı

Cinsiyet	Unvan					Total
	Müftü	Müftü Yardımcısı	Vaiz- Vaize	K.Kursu Öğreticisi	İmam- Hatip	
Kadın		4.4%	39.0%	97.8%		18.2%
Erkek	100.0%	95.6%	61.0%	2.2%	100.0%	81.8%
Toplam	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%

Araştırmaya katılan din görevlilerinin unvanlarına göre cinsiyetlerine bakıldığında, toplam 1137 katılımcının %18,2'sini oluşturan 207 kadın din görevlisinden; müftü yardımcısı unvanıyla görev yapanların %4,4'ü, vaize unvanıyla görev yapanların %39,0'u, Kur'an kursu öğreticisi unvanıyla görev yapanların %97,8'i kadın din görevlisidir.

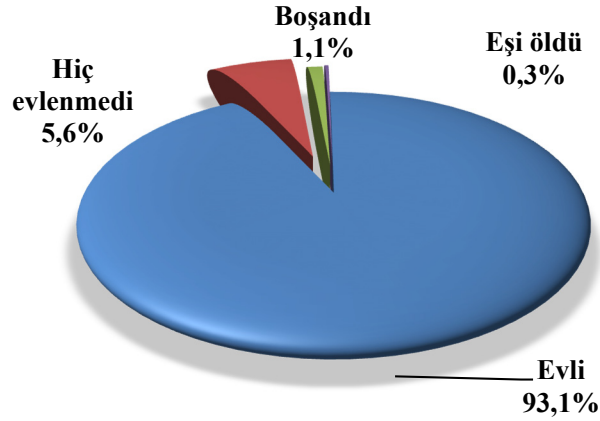
Toplam katılımcının %81,8'ini oluşturan 930 erkek din görevlisinden; müftü yardımcısı unvanıyla görev yapanların %95,6'sı, vaiz unvanıyla görev yapanların %61,0'i, Kur'an kursu öğreticisi unvanıyla görev yapanların %2,2'si ise erkek din görevlisidir. Buna göre araştırmaya katılan müftü ve imam-hatiplerin tamamı ile müftü yardımcılarının tamamına yakını erkek; vaizlerin yaklaşık yarısı ile Kur'an kursu öğreticilerinin tamamına yakını ve müftü yardımcılarının da çok azı kadındır.

²⁷ Canan Aydın Bıçak, **Kadın ve Aileye Yönelik Çalışmalar (2007-2009)**, D.İ.B. Din Hizmetleri Dairesi Başkanlığı, Ankara, 2010, s. 59.

Tablo- 6: Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin Medeni Durumlarına Göre Dağılımı

Medeni Durum	Frekans (n)	Yüzde (%)
Evli	1058	93,1
Hiç evlenmedi	64	5,6
Boşandı	12	1,1
Eşi öldü	3	,3
Toplam	1137	100,0

Araştırmaya katılan din görevlilerinin %93,1'i evlidir. %5,6'sı bekâr, %1,1'i ise boşanmıştır. Din görevlilerinin büyük çoğunluğu evlidir. Müftülüklerin Aile İrşat ve Rehberlik bürolarına yöneltilen sorunları analiz eden çalışmalara göre,²⁸ dini danışma ve rehberlik ihtiyacının hissedildiği alanların başında aile problemleri gelmektedir. Dini danışma ve rehberlik faaliyetlerinde, evlilik tecrübelerinin önemli olduğu düşünülmektedir.

Şekil-2: Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin Medeni Duruma Göre Dağılımı

²⁸ Bkz. Ahmet Atım, İstanbul Müftülüğü Aile İrşat ve Rehberlik Bürolarına Sorulan Sorular Işığında İstanbul'da Aile Hayatının Sosyolojik Analizi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa, 2010; Tuba Kevser Şahin, Dini Danışmanlık Bağlamında Aile İrşat ve Rehberlik Büroları, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2010; Zehra Yıldız, Diyanet İşleri Başkanlığı Aile İrşat ve Rehberlik Bürosuna Gelenlerin Psiko-Sosyal Zemini – Kırşehir Örneği –, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri, 2011; Necla Yılmaz, Aile İrşat ve Rehberlik Bürolarında Yapılan Dini Danışmanlık – Çorum Örneği –, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çorum, 2012; Ömer Özdemir, Aile İrşat ve Rehberlik Bürolarının Yetişkin Din Eğitimine Katkısı (Adana İli Örneği), Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Adana, 2013; Esmâ Simav Oruç, “Erzurum ve Bursa Müftülüklerine Gelen Sorular Işığında Kadınların Boşanma Taleplerinin Nedenleri” U.Ü.İ.F.D., C.XVII, S. 2, Bursa, 2009, ss. 299-325.

Tablo- 7: Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin Yaşlarına Göre Dağılımı

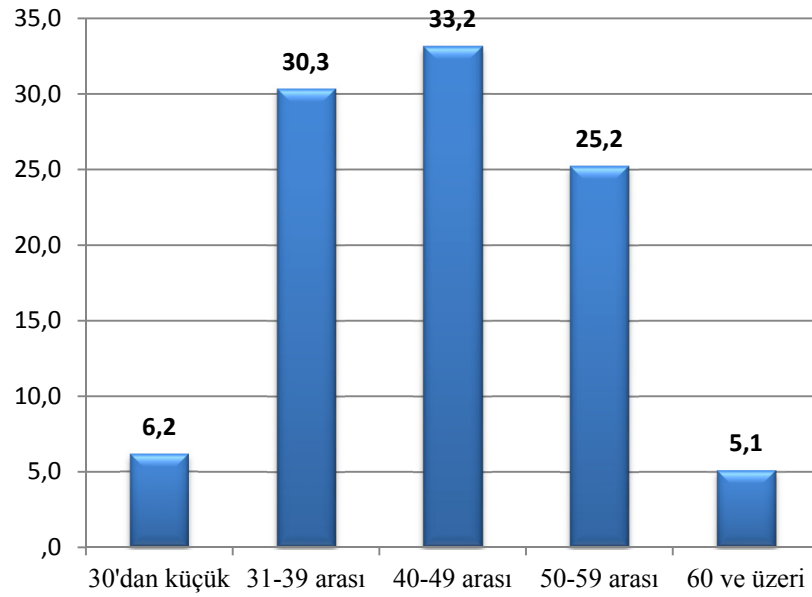
Din Görevlilerinin Yaş Göre Dağılımı	Unvan					Total
	Müftü	Müftü Yardımcısı	Vaiz/Vaize	K.Kursu Öğreticisi	İmam-Hatip	
30'dan küçük			7.2%	34.8%	12.6%	6.2%
31-39 arası	16.0%	8.8%	48.3%	50.6%	49.0%	30.3%
40-49 arası	39.3%	31.6%	29.3%	13.5%	32.9%	33.2%
50-59 arası	36.9%	49.1%	12.8%	1.1%	5.6%	25.2%
60 ve üzeri	7.8%	10.5%	2.4%			5.1%
Toplam	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%

Tablo'da görüldüğü gibi araştırmaya katılanların, %6,2'si (70) 30 yaşından küçük, %30,3'ü (345) 31-39 yaş arasında, %33,2'si (377) 40-49 yaş arasında, %25,2'si (287) 50-59 yaş arasında ve %5,1'i (58) ise 60 yaş ve üzerindedir. Elde edilen bulgulara göre her 10 din görevlisinden yaklaşık 7'si 50 yaşın altındadır. Yine her 10 din görevlisinden yaklaşık 1'i 30 yaşından küçük ya da 60 yaşından büyüktür.

Dini danışma ve rehberlik hizmetlerinde psikolojik bir etken olarak din görevlilerinin yaşı dikkate alındığında, araştırmaya katılım oranı en düşük yaş grubunun 30 yaş altı ve 60 yaş üstü olduğu; en yüksek oranın ise 40'lı yaşlar civarında olduğu görülmektedir. Araştırmaya katılan din görevlilerinin yaş dağılımı ile ilgili elde edilen bulgular, danışanların yaş ortalamaları ile uyumluluk göstermesi bakımından önemlidir.

Araştırmaya katılan din görevlilerinden; müftülerin yarısından fazlası (%55,3) 50 yaşın altında, müftü yardımcılarının yarısından fazlası (%59,6) ise 50 yaşın üstündedir. Vaiz/vaizeler her yaş grubunda bulunurken, 30 yaşından küçük müftü ve müftü yardımcısı; 60 yaşından büyük Kur'an kursu öğreticisi ve imam-hatip bulunmamaktadır. Tabloya göre en yaşlı din görevlilerini müftü yardımcılarında sonra müftüler, en genç din görevlilerini ise Kur'an kursu öğreticilerinden sonra imam-hatipler takip etmektedir.

Araştırmaya katılan din görevlilerinin yaşa göre dağılımı aşağıda grafik ile gösterilmiştir.

Şekil-3: Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin Yaşa Göre Dağılımı

Tablo- 8: Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin Eğitim Durumlarına Göre Dağılımı

Eğitim Durumu	Unvan					Total
	Müftü	Müftü Yardımcısı	Vaiz/Vaize	K.Kursu Öğreticisi	İmam-Hatip	
İmam-Hatip Lisesi				3.4%	9.3%	1.7%
İlahiyat Önlisans				27.3%	57.1%	9.6%
Diğer Önlisans				2.3%	6.4%	1.5%
İlahiyat Fakültesi	70.7%	64.6%	45.2%	48.9%	17.1%	54.5%
Diğer Lisans	2.4%	3.5%	1.4%	1.1%	5.7%	2.4%
Y. Lisans (Devam)	6.8%	4.4%	16.5%	5.7%	3.6%	8.3%
Y. Lisans (Bitti)	11.7%	18.6%	21.0%	9.1%	.7%	12.8%
Doktora (Devam)	7.2%	5.3%	12.1%	1.1%		6.9%
Doktora (Bitti)	1.2%	3.5%	3.8%	1.1%		1.9%
Toplam	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%

Tablo 1’de araştırmaya katılan din görevlilerinin eğitim durumlarına göre dağılımı gösterilmektedir. Elde edilen bulgulara göre din görevlileri; %54,5’i (620) ilahiyat fakültesi mezunu, %12,8’i (146) bir yüksek lisans programını tamamlamış, %9,6’sı (109) ilahiyat önlisans mezunu, %8,3’ü (94) bir yüksek lisans programına devam etmekte, %6,9’u (78) doktora eğitimine devam etmekte, %2,4’ü (27) ilahiyat fakültesi dışındaki bir lisans programından mezun, %1,9’u (22) ise doktora eğitimini tamamlamıştır. İmam-hatip

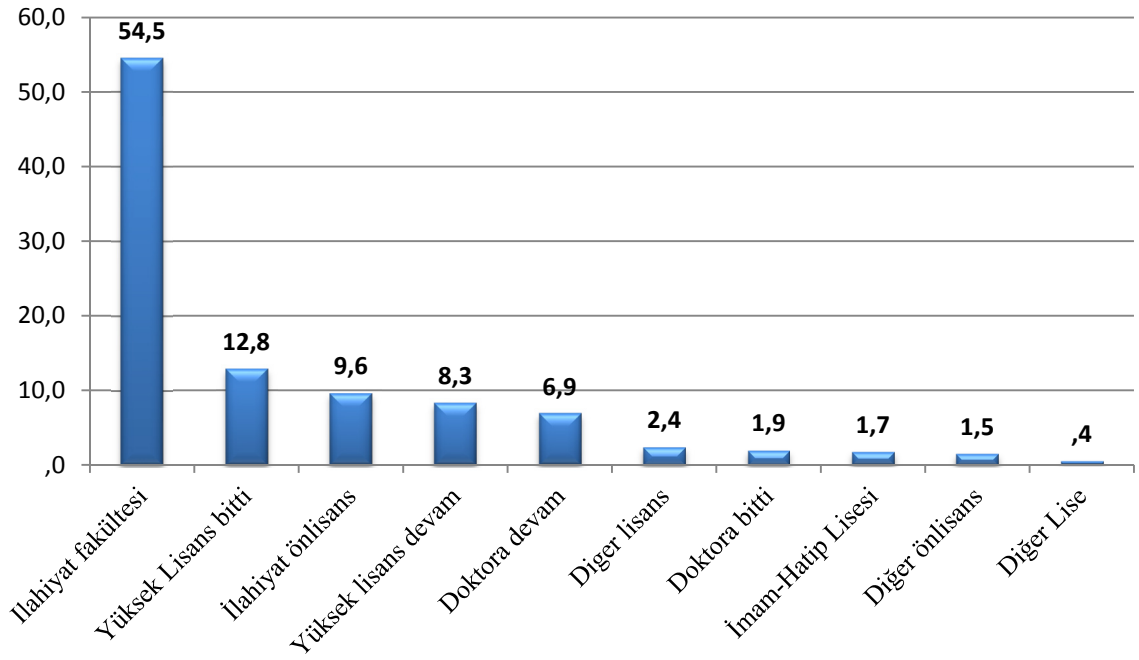
lisesi mezunu olanlar %1,7'i (19) ve diğer liselerden mezun olanlar da %0,4'ü (5) oluşturmaktadır.

Din görevlilerinin eğitim durumlarına bakıldığında yarısından fazlasının (%54,5) ilahiyat fakültesi mezunu olduğu görülmektedir. Yaklaşık %30'u (340) ise yüksek lisans ve üzeri eğitim durumuna sahiptir. Liseden sonra üniversite eğitimi almayan din görevlisi sayısı yaklaşık %2'e tekabül eden 24 kişi ile sınırlı olup geriye kalan 1113 kişi üniversite eğitimi almıştır. Diğer hizmet alanlarında olduğu gibi, dini danışma ve rehberlik alanında da personelin eğitim seviyesi çok önemlidir. Diyanet İşleri Başkanlığı personelin tamamının eğitim durumuna göre oranları²⁹ ile karşılaştırıldığında, araştırmaya katılan din görevlilerinin eğitim durumlarının oldukça iyi düzeyde olduğu söylenebilir.

Tablo incelendiğinde vaizlerin yarısından fazlasının (%53,4) lisansüstü eğitim yaptığı görülmektedir. Lisansüstü eğitim gören ikinci sıradaki (%31,8) meslek grubu müftü yardımcıları olup onları müftüler (%26,9) takip etmektedir. Eğitim durumu lise ve önlisans düzeyinde olan müftü, müftü yardımcısı ve vaiz bulunmazken eğitimi lisans düzeyinin altında olan din görevlileri imam-hatip ve Kur'an kursu öğreticisi kadrolarında görev yapmaktadır. Buna göre araştırmaya katılan din görevlilerinden; müftü, müftü yardımcısı ve vaiz/vaizeler en az ilahiyat fakültesi mezunlardır. Yaklaşık yarısı (%48,9) ilahiyat fakültesi mezunu olan Kur'an kursu öğreticilerinden her eğitim seviyesinde katılımcı mevcuttur. İmam-hatiplerin yarısından fazlası ise (%57,1) ilahiyat önlisans seviyesinde eğitim görmüştür.

Tabloya göre eğitim seviyesi en yüksek din görevlilerini sırasıyla vaiz/vaize, müftü yardımcısı ve müftüler, eğitim seviyesi en düşük din görevlilerini ise imam-hatiplerden sonra Kur'an kursu öğreticileri takip etmektedir. Araştırmaya katılan din görevlilerinin eğitim durumuna göre dağılımı, en yüksek orandan düşüğe doğru olacak şekilde aşağıdaki grafikte gösterilmiştir.

²⁹ Diyanet İşleri Başkanlığı istatistiklerine göre, personelin eğitim durumuna göre oranları; lise ve dengi eğitim seviyesine kadar öğrenim görenlerin oranı %30, önlisans %50 ve lisans düzeyinde eğitim görenlerin oranı ise %20'dir. Bkz. **Diyanet İşleri Başkanlığı İstatistikleri 2011**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2012, s. 34.

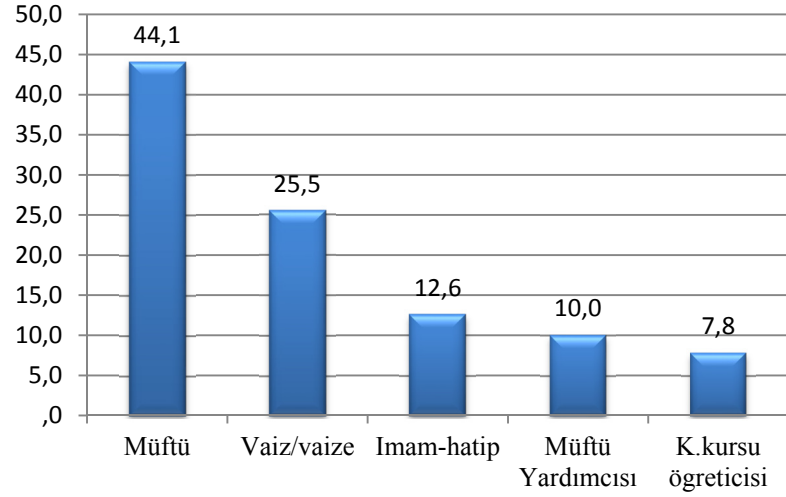

Şekil-4: Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin Eğitim Durumuna Göre Dağılımı

Tablo- 9: Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin Unvanları

Unvan	Frekans (n)	Yüzde (%)
Müftü	501	44,1
Vaiz/Vaize	290	25,5
İmam-Hatip	143	12,6
Müftü Yardımcısı	114	10,0
K.Kursu Öğreticisi	89	7,8
Toplam	1137	100,0

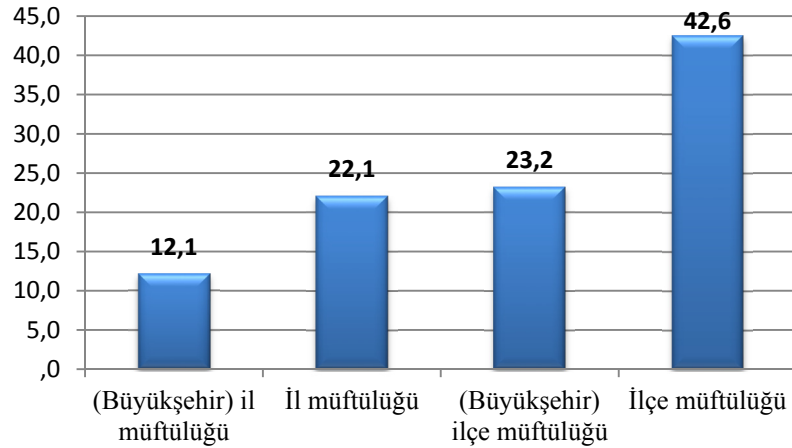
Araştırmaya katılan din görevlileri unvanlarına göre incelendiğinde %44,1'i müftü, %25,5'i vaiz/vaize, %12,6'sı imam-hatip, %10'u müftü yardımcısı ve %7,8'i ise Kur'an kursu öğreticisidir. Elde edilen bulgulara bakıldığında araştırmaya katılan din görevlilerinin yarıdan fazlasının (%54,1) müftü-müftü yardımcısı olduğu görülmektedir. Vaiz kadrolarının pek çok ilçede bulunmadığı dikkate alınırca müftülüklere gelerek doğrudan ya da telefon ve mail gibi iletişim vasıtalarını kullanarak danışanların soru ve sorunlarına en fazla müftü ve müftü yardımcısı muhatap olmaktadır. Müftülerden sonra danışılan ikinci sıradaki grup vaizlerdir. Araştırmaya katılımı en fazla olan ikinci grup da vaizlerdir. Araştırmaya katılanların unvana göre dağılım aşağıdaki grafikte gösterilmiştir.

Şekil-5: Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin Unvana Göre Dağılımı
Tablo- 10: Araştırmaya Katılan Din Görevlilerin Görev Birimleri

Görev Birimi	Frekans (n)	Yüzde (%)
(Büyükşehir) İl Müftülüğü	138	12,1
İl Müftülüğü	251	22,1
(Büyükşehir) İlçe Müftülüğü	264	23,2
İlçe Müftülüğü	484	42,6
Toplam	1137	100,0

Araştırmaya katılan din görevlilerinin görev birimlerine bakıldığında; %12,1'i büyükşehir il müftülüğünde, %22,1'i il müftülüğünde, %23,2'si büyükşehir ilçe müftülüğünde ve %42,6'sı ise ilçe müftülüğünde görev almaktadır. Buna göre araştırmaya katılan din görevlilerinin görev birimlerine dağılımı oldukça uygun görünmektedir.

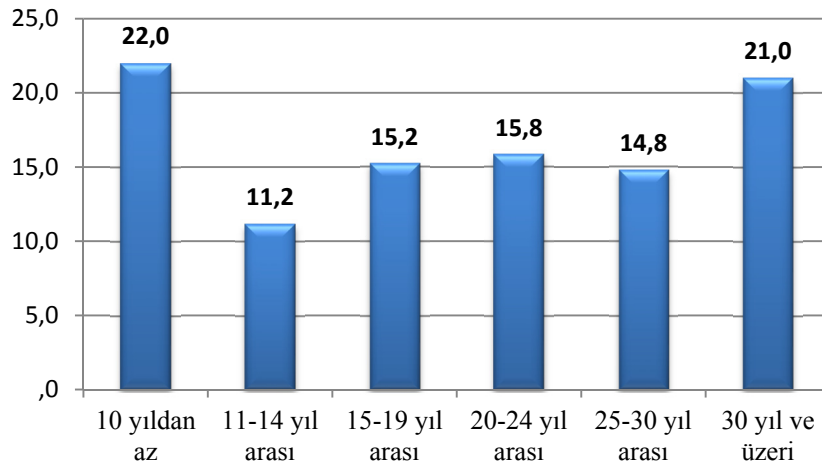
Şekil-6: Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin Görev Birimine Göre Dağılımı

Tablo- 11: Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin Hizmet Süresine Göre Dağılımı

Hizmet Süresi	Unvan					Total
	Müftü	Müftü Yardımcısı	Vaiz/Vaize	K.Kursu Öğreticisi	İmam-Hatip	
10 yıldan az	1.2%	.9%	38.6%	87.6%	37.1%	22.0%
11-14 yıl arası	6.6%	2.6%	21.7%	4.5%	16.8%	11.2%
15-19 yıl arası	20.8%	16.7%	9.3%	2.2%	14.7%	15.2%
20-24 yıl arası	20.4%	9.6%	13.1%	3.4%	18.2%	15.8%
25-30 yıl arası	19.8%	25.4%	8.6%	2.2%	9.1%	14.8%
30 yıl ve üzeri	31.3%	44.7%	8.6%		4.2%	21.0%
Toplam	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%

Tabloya göre, din görevlilerinin %22'si (250) 10 yıldan daha az süre görev yapmıştır. %26,4'ü (300) 11-19 yıl arasında, %30,6'sı (348) 20-30 yıl arası ve %21'i (239) 30 yıl ve üzeri süredir görev yapmaktadır. Hizmet süreleri incelendiğinde her yaş grubundaki dağılım oranının birbirine yakın olduğu görülmektedir.

Araştırmaya katılan din görevlilerinden; müftü yardımcılarının her 10 kişisinden yaklaşık (%79,7) 8'i, müftülerin ise yaklaşık (%71,1) 7'si 20 yıl ve üzeri hizmet tecrübesine sahiptir. Tabloya göre hizmet tecrübesi en az din görevlileri Kur'an kursu öğretmenleridir. Her 10 Kur'an kursu öğreticisinden yaklaşık (%87,6) 9'u 10 yıldan az hizmet tecrübesine sahiptir. Araştırmaya katılan din görevlilerinin hizmet süresine göre dağılımı aşağıda grafikte gösterilmiştir.

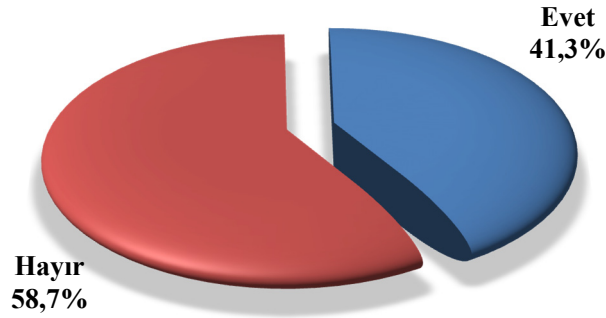
Şekil-7: Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin Hizmet Süresine Göre Dağılımı

Tablo- 12: Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin Haseki Eğitimi Durumları

Haseki Eğitimi	Unvan					Total
	Müftü	Müftü Yardımcısı	Vaiz/Vaize	K.Kursu Öğreticisi	İmam-Hatip	
Evet	62.7%	47.4%	34.5%		1.4%	41.3%
Hayır	37.3%	52.6%	65.5%	100.0%	98.6%	58.7%
Toplam	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%

Araştırmaya katılan din görevlilerinin %41,3'ü (470) kurum içi Haseki³⁰ dini yüksek ihtisas eğitimi almıştır. %58,7'si (667) ise Haseki eğitimi almamıştır. Elde edilen bulgulara göre, kurum içi dini yüksek ihtisas eğitimi alan din görevlileri ile böyle bir eğitimi almayan din görevlilerinin dağılımı uygundur. Müftülerin (%62,7) çoğu, müftü yardımcılarının (%47,4) yarıya yakını haseki eğitimi almışken; Kur'an kursu öğreticisi ve imam-hatiplerden bu eğitimi alan yok sayılabilir.

Dini danışma ve rehberlik hizmetlerine yönelik din görevlilerinin görüş ve tutumlarının belirlenmesinde, genel olarak Temel İslam bilimleri ve klasik yöntemlerin öne çıktığı haseki eğitimi değişkeninin, edinilen bulguların analizi için önemli olduğu düşünülmüştür.

Şekil-8: Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin Haseki Eğitimi Durumuna Göre Dağılımı

³⁰ Diyanet İşleri Başkanlığına 03.10.1974'de başlatılan hizmet içi dini yüksek ihtisas eğitimleri, **20 Ocak 1976** tarihinden itibaren "**Haseki Eğitim Merkezi**" adıyla İstanbul-Fatih ilçesi Haseki semtindeki **Haseki Sultan Külliyesinde** sürdürülmeye başlamıştır. Daha sonra 1989'da Konya'da ikincisi ve takip eden yıllarda sırasıyla Trabzon, Erzurum, Kayseri ve Rize'de de aynı statüde eğitim merkezleri açılmışsa da bugün mevcut 6 eğitim merkezinde verilen dini yüksek ihtisas eğitimi, Diyanet İşleri Başkanlığı personeli tarafından "Haseki Eğitimi" olarak bilinmekte ve bu şekilde ifade edilmektedir. Bkz. <http://www2.diyaret.gov.tr/EgitimHizmetleriGenelMudurlugu/Sayfalar/Dini-Yukse-Ihtisas-Merkezleri.aspx> (24.12.2013)

2.2. DİNİ DANIŞMA VE REHBERLİK İLİŞKİLERİ: OLGUSAL DURUMLAR

2.2.1. Dini Danışma ve Rehberlik Deneyimleri

Araştırmaya katılan din görevlilerinin dini danışma ve rehberlik deneyimlerinin demografik değişkenlere göre istatistiksel dağılımlarını gösteren tablo, grafik ve sözel çözümlmelerine ait bulgular aşağıdaki şekilde ortaya çıkmıştır. Tablo:13'de araştırmaya katılanların irşat ve dini rehberlik için görev yaptıkları kurumlara göre dağılımı verilmiştir. Tablo:14-18'de ise araştırmaya katılan din görevlilerinin demografik değişkenlere göre dini danışma ve rehberlik deneyimlerinin dağılımları incelenmiştir. Din görevlilerinin görüş ve tutumlarının dini danışma ve rehberlik deneyimi değişkenine göre belirlenmesinde dini danışma ve rehberlik deneyimin demografik değişkenlere göre dağılımının, edinilen bulguların analizi için önemli olduğu düşünülmüştür.

Tablo- 13: İrşat ve Dini Rehberlik İçin Görev Yapılan Kurumlar

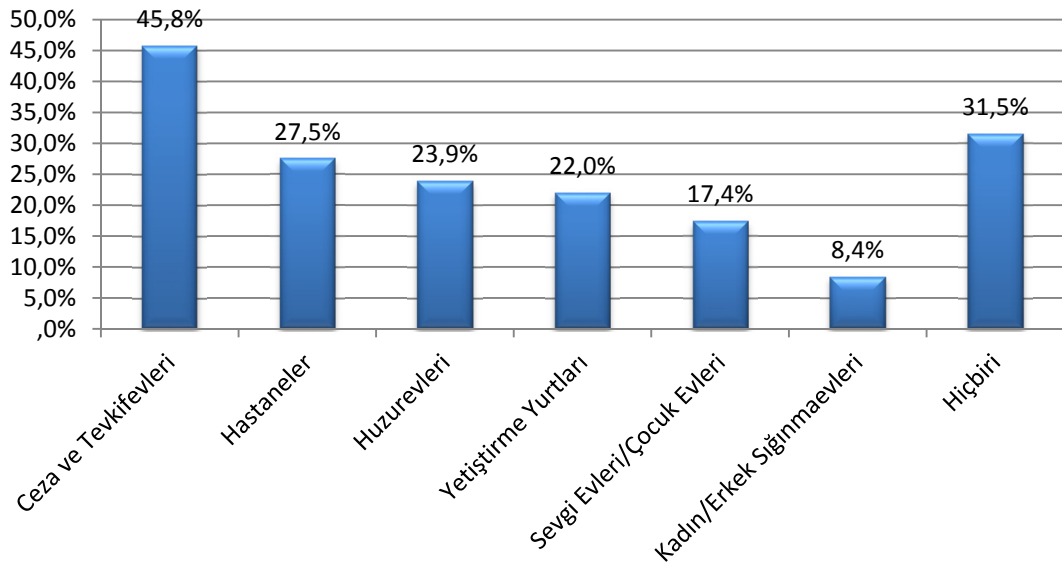
İrşat ve Dini Rehberlik Yapılan Kurumlar	Responses		Percent of Cases
	Frekans(n)	Yüzde (%)	
Ceza ve Tevkifevleri	519	26,0%	45,8%
Hastaneler	312	15,6%	27,5%
Huzurevleri	271	13,6%	23,9%
Yetiştirme Yurtları	249	12,5%	22,0%
Sevgi Evleri/Çocuk Evleri	197	9,9%	17,4%
Kadın/Erkek Sığınma evleri	95	4,8%	8,4%
Hiçbiri	357	17,9%	31,5%
Toplam	2000	100,0%	176,4%

Araştırmaya katılan din görevlilerinin irşat ve dini rehberlik için hizmette buldukları kurumlar yukarıdaki tabloda gösterilmiştir. Herhangi bir din görevlisi birden fazla kurumda görev yapmış olabilir. Buna göre; din görevlilerinin %45,8'i (519) ceza ve tevkifevlerinde, %27,5'i (312) hastanelerde, %23,9'u (271) huzurevlerinde, %22'si (249) ise yetiştirme yurtlarında hizmet etmiştir. Sevgi evleri ve çocuk evlerine gidenlerin oranı %17,4 (197), kadın/erkek sığınma evlerine gidenlerin oranı %8,4 (95)'tür. Katılımcıların %31,5'i (357) ise belirtilen herhangi bir kurumda irşat ve dini rehberlik hizmeti için görev almadığını beyan etmiştir.

Tabloya göre din görevlilerinin %82,1'li büyük bir bölümü dini danışma ve rehberlik hizmeti gerektiren kurumlarda irşat görevi yaparak dini danışma ve rehberlik

deneyimi kazanmıştır. Bir din görevlisinin bir ya da birkaç farklı kurumda deneyim kazandığı düşünülerek; en fazla görev yapılan kurumun ceza ve tevkifevleri olduğu görülmektedir. Din görevlilerinin yarıya yakını (%45,8) ceza ve tevkifevlerinde görev yapmıştır. Bu sonuç şaşırtıcı kabul edilmemelidir, çünkü ceza infaz kurumlarında din hizmetleri, Diyanet İşleri Başkanlığının cami dışı din hizmetleri kapsamında gerçekleştirdiği, 1950’li yıllardan beri³¹ devamlılığını koruduğu ve “cezaevi vaizliği” kadrolarıyla geliştirdiği en eski din hizmetlerindedir.

Diğer yandan kadın/erkek sığınma evleri dini danışma ve rehberlik deneyimlerinin en az (%8,4) tecrübe edildiği yerler olarak karşımıza çıkmaktadır. Buralarda dini danışma ve rehberlik deneyimlerinin en azlığı, söz konusu mekânların daha çok büyükşehirlerde bulunması, bu kurumlardan dini rehberlik hizmeti taleplerinin son yıllarda ortaya çıkması ve diğer kurumlara göre sayıca az olmaları ile açıklanabilir. Ancak ihtiyaç duyulan dini danışma ve rehberlik alanının çeşitliliğini göstermesi bakımından önemlidir. Araştırmaya katılan din görevlilerinin irşat ve dini rehberlik için görev yaptıkları kurumlara göre dağılımı aşağıdaki grafikte gösterilmiştir.

Şekil-9: Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin İrşat Ve Dini Rehberlik İçin Görev Yaptıkları Kurumlara Göre Dağılımı

³¹ Işık-Demir, a.g.e., s. 27.

Tablo- 14: İrşat ve Dini Rehberlik Hizmeti Yapanların Unvanlarına Göre Dağılımı

İrşat ve Dini Rehberlik	Unvan				
	Müftü	Müftü Yardımcısı	Vaiz/ Vaize	K.Kursu Öğreticisi	İmam-Hatip
Yetiştirme Yurtları	n 82 % 16,4%	n 41 % 36,0%	n 95 % 33,0%	n 22 % 24,7%	n 9 % 6,3%
Sevgi Evleri/ Çocuk Evleri	n 62 % 12,4%	n 27 % 23,7%	n 83 % 28,8%	n 20 % 22,5%	n 5 % 3,5%
Kadın/Erkek Sığınma Evleri	n 33 % 6,6%	n 17 % 14,9%	n 32 % 11,1%	n 12 % 13,5%	n 1 % ,7%
Huzurevleri	n 109 % 21,8%	n 43 % 37,7%	n 89 % 30,9%	n 14 % 15,7%	n 16 % 11,2%
Hastaneler	n 201 % 40,2%	n 45 % 39,5%	n 44 % 15,3%	n 14 % 15,7%	n 8 % 5,6%
Ceza ve Tevkifevleri	n 260 % 52,0%	n 82 % 71,9%	n 151 % 52,4%	n 13 % 14,6%	n 13 % 9,1%
Hiçbiri	n 127 % 25,4%	n 23 % 20,2%	n 50 % 17,4%	n 45 % 50,6%	n 112 % 78,3%
Toplam	n 500	n 114	n 288	n 89	n 143

Yukarıdaki tabloda araştırmaya katılan din görevlilerinin unvanlarına göre irşat ve dini rehberlik hizmetinde buldukları yerler gösterilmiştir. Elde edilen bulgulara göre araştırmaya katılan din görevlilerinden;

Müftülerin %16,4'ü (82) yetiştirme yurtlarında, %12,4'ü (62) sevgi evleri/çocuk evlerinde, %6,6'sı (33) kadın/erkek sığınma evlerinde, %21,8'i (109) huzurevlerinde, %40,2'si (201) hastanelerde, %52'si (260) ceza ve tevkifevlerinde irşat ve dini rehberlik hizmetlerinde bulunmuştur. Müftülerin %25,4'ü (127) belirtilen kurumların hiçbirinde irşat ve dini rehberlik görevi yapmamıştır.

Müftü yardımcılarının %36'sı (41) yetiştirme yurtlarında, %23,7'si (27) sevgi evleri/çocuk evlerinde, %14,9'u (17) kadın/erkek sığınma evlerinde, %37,7'si (43) huzurevlerinde, %39,5'i (45) hastanelerde, %71,9'u (82) ceza ve tevkifevlerinde irşat ve

dini rehberlik hizmetlerinde bulunmuştur. Müftü yardımcılarının %20,2'si (23) belirtilen kurumların hiçbirinde irşat ve dini rehberlik görevi yapmamıştır.

Vaiz/vaizelerin %33'ü (95) yetiştirme yurtlarında, %28,8'i (83) sevgi evleri/çocuk evlerinde, %11,1'i (32) kadın/erkek sığınma evlerinde, %30,9'u (89) huzurevlerinde, %15,3'ü (44) hastanelerde, %52,4'ü (151) ceza ve tevkifevlerinde irşat ve dini rehberlik hizmetlerinde bulunmuştur. Vaiz/vaizelerin %17,4'ü (50) belirtilen kurumların hiçbirinde irşat ve dini rehberlik görevi yapmamıştır.

Kur'an kursu öğreticilerinin %24,7'si (22) yetiştirme yurtlarında, %22,5'i (20) sevgi evleri/çocuk evlerinde, %13,5'i (12) kadın/erkek sığınma evlerinde, %15,7'si (14) huzurevlerinde, %15,7'si (14) hastanelerde, %14,6'sı (13) ceza ve tevkifevlerinde irşat ve dini rehberlik hizmetlerinde bulunmuştur. Kur'an kursu öğreticilerinin %50,6'sı (45) belirtilen kurumların hiçbirinde irşat ve dini rehberlik görevi yapmamıştır.

İmam-hatiplerin %6,3'ü (9) yetiştirme yurtlarında, %3,5'i (5) sevgi evleri/çocuk evlerinde, %0,7'si (1) kadın/erkek sığınma evlerinde, %11,2'si (16) huzurevlerinde, %5,6'sı (8) hastanelerde, %9,1'i (13) ceza ve tevkifevlerinde irşat ve dini rehberlik hizmetlerinde bulunmuştur. İmam-hatiplerin %78,3'ü (112) belirtilen kurumların hiçbirinde irşat ve dini rehberlik görevi yapmamıştır.

Buna göre; müftü, müftü yardımcısı ve vaiz/vaizelerin yarısından fazlası ceza ve tevkif evlerinde çalışmıştır. Hastane ortamında dini danışma ve rehberlik tecrübesine en fazla sahip olan grup, müftü ve müftü yardımcılarıdır. Yetiştirme yurdu, sevgi evleri/çocuk evleri ve kadın/erkek sığınma evlerinde müftü yardımcısı, vaiz/vaize ve Kur'an kursu öğreticileri daha fazla tecrübe kazanmıştır. Huzurevleri, her grup din görevlisinin dini danışma ve rehberlik deneyimi kazandığı kurum olarak görünmektedir.

Müftüler en fazla cezaevlerinde en az sığınma evlerinde çalışmıştır. Kur'an kursu öğreticileri en fazla yetiştirme yurtlarında, imam-hatipler ise huzurevlerinde çalışmıştır. Kur'an kursu öğreticilerinin yarısı (%50,6), imam-hatiplerin çoğu (%78,3) belirtilen kurumların hiçbirinde dini danışma ve rehberlik deneyiminde bulunmamıştır. Diğer bir ifade ile araştırmaya katılan her 10 imam-hatipten 8'i belirtilen kurumlarda herhangi bir irşat ve dini rehberlik görevi yapmamıştır. Elde edilen bulgulara göre, kurumlarda dini danışma ve rehberlik deneyimleri en fazla olan grup vaiz/vaizelerdir. Vaiz/vaizeler en fazla cezaevi sonra yetiştirme yurdu ve sevgi evleri/çocuk evlerinde görev yapmıştır.

Tablo- 15: İrşat ve Dini Rehberlik Hizmeti Yapanların Görev Birimlerine Göre Dağılımı

İrşat ve Dini Rehberlik	Görev Birimi			
	(Büyükşehir) İl Müftülüğü	İl Müftülüğü	(Büyükşehir) İlçe Müftülüğü	İlçe Müftülüğü
Yetiştirme Yurtları	n 56 % 40,6%	n 78 % 31,2%	n 63 % 24,0%	n 52 % 10,8%
Sevgi Evleri/ Çocuk Evleri	n 40 % 29,0%	n 75 % 30,0%	n 43 % 16,3%	n 39 % 8,1%
Kadın/Erkek Sığınma evleri	n 22 % 15,9%	n 27 % 10,8%	n 23 % 8,7%	n 23 % 4,8%
Huzurevleri	n 51 % 37,0%	n 74 % 29,6%	n 75 % 28,5%	n 71 % 14,7%
Hastaneler	n 23 % 16,7%	n 64 % 25,6%	n 67 % 25,5%	n 158 % 32,7%
Ceza ve Tevkifevleri	n 78 % 56,5%	n 132 % 52,8%	n 83 % 31,6%	n 226 % 46,8%
Hiçbiri	n 23 % 16,7%	n 62 % 24,8%	n 113 % 43,0%	n 159 % 32,9%
Toplam	n 138	n 250	n 263	n 483

Yukarıdaki tabloda araştırmaya katılan din görevlilerinin görev birimlerine göre irşat ve dini rehberlik hizmetinde buldukları yerler gösterilmiştir. Elde edilen bulgulara göre araştırmaya katılan din görevlilerinin bağlı olduğu görev birimlerinden;

Büyükşehir il müftülüklerinde çalışan din görevlilerinin %40,6'sı (56) yetiştirme yurtlarında, %29'u (40) sevgi evleri/çocuk evlerinde, %15,9'u (22) kadın/erkek sığınma evlerinde, %37'si (51) huzurevlerinde, %16,7'si (23) hastanelerde, %56,5'i (78) ceza ve tevkifevlerinde irşat ve dini rehberlik hizmetlerinde bulunmuştur. Büyükşehir il müftülüklerinde çalışan din görevlilerinin %16,7'si (23) belirtilen kurumların hiçbirinde irşat ve dini rehberlik görevi yapmamıştır.

İl müftülüklerinde çalışan din görevlilerinin %31,2'si (78) yetiştirme yurtlarında, %30'u (75) sevgi evleri/çocuk evlerinde, %10,8'i (27) kadın/erkek sığınma evlerinde,

%29,6'sı (74) huzurevlerinde, %25,6'sı (64) hastanelerde, %52,8'i (132) ceza ve tevkifevlerinde irşat ve dini rehberlik hizmetlerinde bulunmuştur. İl müftülüklerinde çalışan din görevlilerinin %24,8'i (62) belirtilen kurumların hiçbirinde irşat ve dini rehberlik görevi yapmamıştır.

Büyükşehir ilçe müftülüklerinde çalışan din görevlilerinin %24'ü (63) yetiştirme yurtlarında, %16,3'ü (43) sevgi evleri/çocuk evlerinde, %8,7'si (23) kadın/erkek sığınma evlerinde, %28,5'i (75) huzurevlerinde, %25,5'i (67) hastanelerde, %31,6'sı (83) ceza ve tevkifevlerinde irşat ve dini rehberlik hizmetlerinde bulunmuştur. Büyükşehir ilçe müftülüklerinde çalışan din görevlilerinin %43'ü (113) belirtilen kurumların hiçbirinde irşat ve dini rehberlik görevi yapmamıştır.

İlçe müftülüklerinde çalışan din görevlilerinin %10,8'i (52) yetiştirme yurtlarında, %8,1'i (39) sevgi evleri/çocuk evlerinde, %4,8'i (23) kadın/erkek sığınma evlerinde, %14,7'si (71) huzurevlerinde, %32,7'si (158) hastanelerde, %46,8'i (226) ceza ve tevkifevlerinde irşat ve dini rehberlik hizmetlerinde bulunmuştur. İlçe müftülüklerinde çalışan din görevlilerinin %32,9'u (159) belirtilen kurumların hiçbirinde irşat ve dini rehberlik görevi yapmamıştır.

Buna göre; yetiştirme yurdu, sevgi evleri/çocuk evleri, kadın/erkek sığınma evleri ve huzurevlerine en fazla büyükşehir il müftülüğü personeli, sonra il ve büyükşehir ilçe müftülüğü personeli gitmiştir. Bu kurumlara en az gidenler ilçe müftülüğünde çalışan din görevlileri olmuştur. Bu durum ilçelerin çoğunda adı geçen kurumların olmaması ya da sınırlı sayıda olması ile açıklanabilir. Paralel şekilde en fazla büyükşehirlerde ve il merkezlerinde bulunması ve talebin artması nedeniyle hizmetin buralarda yoğunlaştığı görülmektedir. Cezaevlerine gelince burada en az büyükşehir ilçe müftülüğünde çalışan din görevlilerinin katılımı gözlenmektedir. Çünkü cezaevleri ve müftülük ilişkileri illerde il müftülükleri (büyükşehir dâhil) il merkezleri dışında cezaevi bulunan ilçelerde ise ilçe müftülükleri marifetiyle yürütülmektedir. Dolayısıyla büyükşehir ilçe müftülükleri cezaevi hizmetleri koordinasyonunda yer almamakta bu görevi büyükşehir il müftülükleri yürütmektedir. Bu durumun bir göstergesi de cezaevi vaizliği kadrosunun diğer müftülüklerde bulunup sadece büyükşehir ilçe müftülüklerinde olmamasıdır.

Tablo- 16: İrşat ve Dini Rehberlik Hizmeti Yapanların Hizmet Sürelerine Göre Dağılımı

İrşat ve Dini Rehberlik		Hizmet Süresi					
		10 yıldan az	10-14 yıl arası	15-19 yıl arası	20-24 yıl arası	25-30 yıl arası	30 yıl ve üzeri
Yetiştirme Yurtları	N	53	24	22	48	39	63
	%	21,2%	18,9%	12,7%	27,0%	23,4%	26,4%
Sevgi Evleri/Çocuk Evleri	N	66	18	20	28	29	36
	%	26,4%	14,2%	11,6%	15,7%	17,4%	15,1%
Kadın/Erkek Sığınma evleri	N	29	6	9	11	15	25
	%	11,6%	4,7%	5,2%	6,2%	9,0%	10,5%
Huzurevleri	N	43	24	27	53	44	80
	%	17,2%	18,9%	15,6%	29,8%	26,3%	33,5%
Hastaneler	N	20	24	41	63	68	96
	%	8,0%	18,9%	23,7%	35,4%	40,7%	40,2%
Ceza ve Tevkif evleri	N	46	60	89	95	95	134
	%	18,4%	47,2%	51,4%	53,4%	56,9%	56,1%
Hiçbiri	N	117	48	53	44	38	57
	%	46,8%	37,8%	30,6%	24,7%	22,8%	23,8%
Toplam	N	250	127	173	178	167	239

Yukarıdaki tabloda araştırmaya katılan din görevlilerinin hizmet sürelerine göre irşat ve dini rehberlik hizmetinde buldukları yerler gösterilmiştir. Elde edilen bulgulara göre araştırmaya katılan din görevlilerinin hizmet sürelerinden;

Hizmet süresi 10 yıldan az olan din görevlilerinin %21,2'i (53) yetiştirme yurtlarında, %26,4'ü (66) sevgi evleri/çocuk evlerinde, %11,6'sı (29) kadın/erkek sığınma evlerinde, %17,2'si (43) huzurevlerinde, %8'i (20) hastanelerde, %18,4'ü (46) ceza ve tevkif evlerinde irşat ve dini rehberlik hizmetlerinde bulunmuştur. Hizmet süresi 10 yıldan az olan din görevlilerinin %46,8'i (117) belirtilen kurumların hiçbirinde irşat ve dini rehberlik görevi yapmamıştır.

Hizmet süresi 10-14 yıl arası olan din görevlilerinin %18,9'u (24) yetiştirme yurtlarında, %14,2'si (18) sevgi evleri/çocuk evlerinde, %4,7'si (6) kadın/erkek sığınma evlerinde, %18,9'u (24) huzurevlerinde, %18,9'u (24) hastanelerde, %47,2'si (60) ceza ve

tevkifevlerinde irşat ve dini rehberlik hizmetlerinde bulunmuştur. Hizmet süresi 10-14 yıl arası olan din görevlilerinin %37,8'i (48) belirtilen kurumların hiçbirinde irşat ve dini rehberlik görevi yapmamıştır. Hizmet süresi 15-19 yıl arası olan din görevlilerinin %12,7'si (22) yetiştirme yurtlarında, %11,6'sı (20) sevgi evleri/çocuk evlerinde, %5,2'si (9) kadın/erkek sığınma evlerinde, %15,6'sı (27) huzurevlerinde, %23,7'si (41) hastanelerde, %51,4'ü (89) ceza ve tevkifevlerinde irşat ve dini rehberlik hizmetlerinde bulunmuştur. Hizmet süresi 15-19 yıl arası olan din görevlilerinin %30,6'sı (53) belirtilen kurumların hiçbirinde irşat ve dini rehberlik görevi yapmamıştır.

Hizmet süresi 20-24 yıl arası olan din görevlilerinin %27'si (48) yetiştirme yurtlarında, %15,7'si (28) sevgi evleri/çocuk evlerinde, %6,2'si (11) kadın/erkek sığınma evlerinde, %29,8'i (53) huzurevlerinde, %35,4'ü (63) hastanelerde, %53,4'ü (95) ceza ve tevkifevlerinde irşat ve dini rehberlik hizmetlerinde bulunmuştur. Hizmet süresi 20-24 yıl arası olan din görevlilerinin %24,7'si (44) belirtilen kurumların hiçbirinde irşat ve dini rehberlik görevi yapmamıştır. Hizmet süresi 25-30 yıl arası olan din görevlilerinin %23,4'ü (39) yetiştirme yurtlarında, %17,4'ü (29) sevgi evleri/çocuk evlerinde, %9'u (15) kadın/erkek sığınma evlerinde, %26,3'ü (44) huzurevlerinde, %40,7'si (68) hastanelerde, %56,9'u (95) ceza ve tevkifevlerinde irşat ve dini rehberlik hizmetlerinde bulunmuştur. Hizmet süresi 25-30 yıl arası olan din görevlilerinin %22,8'i (38) belirtilen kurumların hiçbirinde irşat ve dini rehberlik görevi yapmamıştır.

Hizmet süresi 30 yıldan fazla olan din görevlilerinin %26,4'ü (63) yetiştirme yurtlarında, %15,1'i (36) sevgi evleri/çocuk evlerinde, %10,5'i (25) kadın/erkek sığınma evlerinde, %33,5'i (80) huzurevlerinde, %40,2'si (96) hastanelerde, %56,1'i (134) ceza ve tevkifevlerinde irşat ve dini rehberlik hizmetlerinde bulunmuştur. Hizmet süresi 30 yıldan fazla olan din görevlilerinin %23,8'i (57) belirtilen kurumların hiçbirinde irşat ve dini rehberlik görevi yapmamıştır.

Buna göre; 10 yıldan daha az süredir çalışan din görevlileri en fazla yetiştirme yurtları, sevgi/çocuk evleri ve kadın/erkek sığınma evlerinde, 11 yıldan daha uzun süredir çalışanlar en fazla ceza ve tevkif evlerinde irşat ve dini rehberlik hizmeti vermiştir. 25 yıldan uzun süredir çalışanlar ceza evlerinden sonra en fazla hastanelerde hizmet etmiştir.

Tablo- 17: İrşat ve Dini Rehberlik Hizmeti Yapanların Yaşlarına Göre Dağılımı

İrşat ve Dini Rehberlik	Yaş				
	30'dan küçük	31-39 arası	40-49 arası	50-59 arası	60 ve üzeri
Yetiştirme Yurtları	n 12 % 17,1%	n 68 % 19,8%	n 85 % 22,6%	n 73 % 25,4%	n 11 % 19,0%
Sevgi Evleri/ Çocuk Evleri	n 18 % 25,7%	n 63 % 18,4%	n 65 % 17,3%	n 46 % 16,0%	n 5 % 8,6%
Kadın/Erkek Sığınma evleri	n 3 % 4,3%	n 32 % 9,3%	n 26 % 6,9%	n 31 % 10,8%	n 3 % 5,2%
Huzurevleri	n 6 % 8,6%	n 58 % 16,9%	n 100 % 26,6%	n 95 % 33,1%	n 12 % 20,7%
Hastaneler	n 1 % 1,4%	n 57 % 16,6%	n 123 % 32,7%	n 114 % 39,7%	n 17 % 29,3%
Ceza ve Tevkif evleri	n 10 % 14,3%	n 116 % 33,8%	n 193 % 51,3%	n 172 % 59,9%	n 28 % 48,3%
Hiçbiri	n 42 % 60,0%	n 133 % 38,8%	n 106 % 28,2%	n 53 % 18,5%	n 23 % 39,7%
Toplam	n 70	n 343	n 376	n 287	n 58

Yukarıdaki tabloda araştırmaya katılan din görevlilerinin görev birimlerine göre irşat ve dini rehberlik hizmetinde buldukları yerler gösterilmiştir. Elde edilen bulgulara göre araştırmaya katılan din görevlilerinin yaşlarından;

Yaşları 30'dan küçük olan din görevlilerinin %17,1'i (12) yetiştirme yurtlarında, %25,7'si (18) sevgi evleri/çocuk evlerinde, %4,3'ü (3) kadın/erkek sığınma evlerinde, %8,6'sı (6) huzurevlerinde, %1,4'ü (1) hastanelerde, %14,3'ü (10) ceza ve tevkifevlerinde irşat ve dini rehberlik hizmetlerinde bulunmuştur. Yaşları 30'dan küçük olan din görevlilerinin %60'ı (42) belirtilen kurumların hiçbirinde irşat ve dini rehberlik görevi yapmamıştır.

Yaşları 31-39 arası olan din görevlilerinin %19,8'i (68) yetiştirme yurtlarında, %18,4'ü (63) sevgi evleri/çocuk evlerinde, %9,3'ü (32) kadın/erkek sığınma evlerinde, %16,9'u (58) huzurevlerinde, %16,6'sı (57) hastanelerde, %33,8'i (116) ceza ve

tevkifevlerinde irşat ve dini rehberlik hizmetlerinde bulunmuştur. Yaşları 31-39 arası olan din görevlilerinin %38,8'i (133) belirtilen kurumların hiçbirinde irşat ve dini rehberlik görevi yapmamıştır.

Yaşları 40-49 arası olan din görevlilerinin %22,6'sı (85) yetiştirme yurtlarında, %17,3'ü (65) sevgi evleri/çocuk evlerinde, %6,9'u (26) kadın/erkek sığınma evlerinde, %26,6'sı (100) huzurevlerinde, %32,7'si (123) hastanelerde, %51,3'ü (193) ceza ve tevkifevlerinde irşat ve dini rehberlik hizmetlerinde bulunmuştur. Yaşları 40-49 arası olan din görevlilerinin %28,2'si (106) belirtilen kurumların hiçbirinde irşat ve dini rehberlik görevi yapmamıştır.

Yaşları 50-59 arası olan din görevlilerinin %25,4'ü (73) yetiştirme yurtlarında, %16'sı (46) sevgi evleri/çocuk evlerinde, %10,8'i (31) kadın/erkek sığınma evlerinde, %33,1'i (95) huzurevlerinde, %39,7'si (114) hastanelerde, %59,9'u (172) ceza ve tevkifevlerinde irşat ve dini rehberlik hizmetlerinde bulunmuştur. Yaşları 50-59 arası olan din görevlilerinin %18,5'i (53) belirtilen kurumların hiçbirinde irşat ve dini rehberlik görevi yapmamıştır.

Yaşları 60'dan büyük olan din görevlilerinin %19'u (11) yetiştirme yurtlarında, %8,6'sı (5) sevgi evleri/çocuk evlerinde, %5,2'si (3) kadın/erkek sığınma evlerinde, %20,7'si (12) huzurevlerinde, %29,3'ü (17) hastanelerde, %48,3'ü (28) ceza ve tevkifevlerinde irşat ve dini rehberlik hizmetlerinde bulunmuştur. Yaşları 60'dan büyük olan din görevlilerinin %39,7'si (23) belirtilen kurumların hiçbirinde irşat ve dini rehberlik görevi yapmamıştır.

Buna göre; belirtilen kurumlarda dini danışma ve rehberlik deneyimi en az olan grup (%60) 30 yaşın altındaki din görevlileridir. Onları 60 yaş üstü din görevlileri (%39,7) takip etmektedir. 30 yaşından küçük her 10 din görevlisinden 6'sı herhangi, bir yerde irşat ve dini rehberlik yapmamıştır. En fazla irşat ve dini rehberlik hizmetinden bulunan yaş aralığı 50-59 yaş arasındır. Genç yaştaki din görevlileri daha fazla yetiştirme yurdu ve sevgi evleri/çocuk evlerinde dini danışma ve rehberlik deneyimi sahibi olurken ileri yaşlardaki din görevlileri huzurevi, hastane ve cezaevlerinde deneyim kazanmıştır.

Tablo- 18: İrşat ve Dini Rehberlik Hizmeti Yapanların Cinsiyetlerine Göre Dağılımı

İrşat ve Dini Rehberlik		Cinsiyet	
		Kadın	Erkek
Yetiştirme Yurtları	n	69	180
	%	33,3%	19,4%
Sevgi Evleri/Çocuk Evleri	n	81	116
	%	39,1%	12,5%
Kadın/Erkek Sığınma evleri	n	35	60
	%	16,9%	6,5%
Huzurevleri	n	57	214
	%	27,5%	23,1%
Hastaneler	n	30	282
	%	14,5%	30,4%
Ceza ve Tevkif evleri	n	41	478
	%	19,8%	51,6%
Hiçbiri	n	66	291
	%	31,9%	31,4%
Toplam	n	207	927

Yukarıdaki tabloda araştırmaya katılan din görevlilerinin cinsiyetlerine göre irşat ve dini rehberlik hizmetinde buldukları yerler gösterilmiştir. Elde edilen bulgulara göre araştırmaya katılan din görevlilerinden cinsiyetleri;

Kadın olan din görevlilerinin %33,3'ü (69) yetiştirme yurtlarında, %39,1'i (81) sevgi evleri/çocuk evlerinde, %16,9'u (35) kadın/erkek sığınma evlerinde, %27,5'i (57) huzurevlerinde, %14,5'i (30) hastanelerde, %19,8'i (41) ceza ve tevkif evlerinde irşat ve dini rehberlik hizmetlerinde bulunmuştur. Kadın din görevlilerinin %31,9'u (66) belirtilen kurumların hiçbirinde irşat ve dini rehberlik görevi yapmamıştır.

Erkek olan din görevlilerinin %19,4'ü (180) yetiştirme yurtlarında, %12,5'i (116) sevgi evleri/çocuk evlerinde, %6,5'i (60) kadın/erkek sığınma evlerinde, %23,1'i (214) huzurevlerinde, %30,4'ü (282) hastanelerde, %51,6'sı (478) ceza ve tevkif evlerinde irşat

ve dini rehberlik hizmetlerinde bulunmuştur. Erkek din görevlilerinin %31,4'ü (291) belirtilen kurumların hiçbirinde irşat ve dini rehberlik görevi yapmamıştır.

Buna göre kadın din görevlileri en fazla yetiştirme yurtları, sevgi/çocuk evleri ve kadın/erkek sığınma evlerinde hizmet ederken, erkek din görevlileri ise en fazla cezaevlerinde ve hastanelerde görev yapmıştır. Her iki cinsiyetten din görevlilerinin birbirine yakın oranda dini danışma ve rehberlik deneyimi kazandığı kurum huzurevleridir. Ayrıca hiçbir kurumda irşat ve dini rehberlik görevi yapmayan din görevlilerinin oranı da eşittir (K=%31,9; E=31,4).

2.2.2. Dini Danışma ve Rehberlik Eğitimleri

Araştırmaya katılan din görevlilerinin dini danışma ve rehberlik eğitimlerinin demografik değişkenlere göre istatistiksel dağılımlarının tablo, grafik ve sözel çözümlenmelerine ait bulgular aşağıdaki şekilde ortaya çıkmıştır. Tablo:19'da araştırmaya katılanların dini danışma ve rehberlik eğitimi alma durumu ve eğitim alan din görevlilerinin bu eğitimi yeterli görme oranları verilmiştir. Tablo: 20-25'de ise araştırmaya katılan din görevlilerinin demografik değişkenlere göre dini danışma ve rehberlik eğitimlerinin dağılımları incelenmiştir. Din görevlilerinin görüş ve tutumlarının dini danışma ve rehberlik eğitimi değişkenine göre belirlenmesi ve analizi için dini danışma ve rehberlik eğitiminin demografik değişkenlere göre dağılımıyla edinilen bulguların önemli olduğu düşünülmüştür.

Tablo- 19: Dini Danışma ve Rehberlik Eğitimi Alma Durumu

Dini danışma ve rehberlik konularında eğitim aldınız mı?	Frekans (n)	Yüzde (%)
Evet	388	34,1
Hayır	749	65,9
Toplam	1137	100,0
Eğitim sizce yeterli mi?		
Evet	101	26,0
Hayır	75	19,3
Kısmen Yeterli	212	54,6
Toplam	388	100,0

Araştırmaya katılan din görevlilerinin %34'ü (388) dini danışma ve rehberlik konusunda eğitim almış; %65,9'u (749) böyle bir eğitim almamıştır. Araştırmaya katılan din görevlilerinin çoğu (%85) lisans ve lisansüstü eğitim durumuna sahipken her 3 din görevlisinde yaklaşık 2'si dini danışma ve rehberlik konularında eğitim almamıştır. Bu alanda eğitim alanların yaklaşık yarısı, eğitimin kısmen yeterli olduğunu, 1/5'i ise dini danışma ve rehberlik eğitiminin yeterli olmadığını söylemiştir.

Araştırmaya katılan din görevlileri içinde dini danışma ve rehberlik konusunda eğitim alıp bunu yeterli görenlerin sayısı 101, kısmen yeterli görenlerin sayısı ise 212'dir. Buna göre her 10 din görevlisinden 2'si bu alanda aldığı eğitimi kısmen yeterli görürken 7'si dini danışma ve rehberlik konularında ya hiç eğitim almamış ya da aldığı eğitimi yetersiz bulmaktadır.

Tablo- 20: Dini Danışma ve Rehberlik Eğitimi Alma Durumunun Görev Birimlerine Göre Dağılımı

Görev Birimi		s10		Toplam
		Evet	Hayır	
(Büyükşehir) İl Müftülüğü	n	78	60	138
	%	56,5%	43,5%	100,0%
İl Müftülüğü	n	93	158	251
	%	37,1%	62,9%	100,0%
(Büyükşehir) İlçe Müftülüğü	n	90	174	264
	%	34,1%	65,9%	100,0%
İlçe Müftülüğü	n	127	357	484
	%	26,2%	73,8%	100,0%
Toplam	n	388	749	1137
	%	34,1%	65,9%	100,0%

Araştırmaya katılan din görevlilerin dini danışma ve rehberlik eğitimi alanların oranı en fazla Büyükşehir il müftülüğünde olmuştur. Burada çalışan din görevlilerinin yarıdan fazlası (%56,5) dini danışma ve rehberlik eğitimi almıştır. En az ise ilçe müftülüğünde çalışanlar (%26,2) dini danışma ve rehberlik eğitimi almıştır. İlçe müftülüğünde hizmet edenlerin yaklaşık 1/4'ü bu eğitimi almıştır.

Tablo- 21: Dini Danışma ve Rehberlik Eğitimini Alma Durumunun Hizmet Süresine Göre Dağılımı

Hizmet Süresi	s10		Toplam
	Evet	Hayır	
10 yıldan az	n 97	153	250
	% 38,8%	61,2%	100,0%
11-14 yıl arası	n 49	78	127
	% 38,6%	61,4%	100,0%
15-19 yıl arası	n 55	118	173
	% 31,8%	68,2%	100,0%
20-24 yıl arası	n 60	120	180
	% 33,3%	66,7%	100,0%
25-30 yıl arası	n 52	116	168
	% 31,0%	69,0%	100,0%
30 yıl ve üzeri	n 75	164	239
	% 31,4%	68,6%	100,0%
Toplam	n 388	749	1137

Yukarıdaki tabloda araştırmaya katılan din görevlilerinin dini danışma ve rehberlik eğitimini alma durumunun hizmet süresine göre dağılımı gösterilmiştir. Elde edilen bulgulara göre;

Araştırmaya katılan din görevlilerinin hizmet süreleri arttıkça dini danışma ve rehberlik eğitimi alanların oranı düşmektedir. Diğer bir ifade ile hizmet tecrübesi daha az olanların eğitim alma oranı daha fazla; hizmet tecrübesi daha fazla olanların dini danışma ve rehberlik eğitimi alma oranı daha düşüktür. Tabloya göre hizmet süresi 10 yıldan az olan din görevlilerinin %38,8'i dini danışma ve rehberlik eğitimi almıştır. 30 yıl ve daha fazla süredir hizmet edenlerin ise %31,4'ü dini danışma ve rehberlik eğitimi almıştır.

Tablo- 22: Dini Danışma ve Rehberlik Eğitimini Alma Durumunun İrşat ve Dini Rehberlik Yapılan Yere Göre Dağılımı

İrşat ve Dini Rehberlik Yeri		s10		Toplam
		Evet	Hayır	
Yetiştirme Yurtları	n	120	129	249
	%	48,2%	51,8%	100,0%
Sevgi Evleri/ Çocuk Evleri	n	95	102	197
	%	48,2%	51,8%	100,0%
Kadın/Erkek Sığınma evleri	n	47	48	95
	%	49,5%	50,5%	100,0%
Huzurevleri	n	125	146	271
	%	46,1%	53,9%	100,0%
Hastaneler	n	106	206	312
	%	34,0%	66,0%	100,0%
Ceza ve Tevkifevleri	n	198	321	519
	%	38,2%	61,8%	100,0%
Hiçbiri	n	78	279	357
	%	21,8%	78,2%	100,0%
Toplam	n	387	747	1134

Yukarıdaki tabloda araştırmaya katılan din görevlilerinin dini danışma ve rehberlik eğitimini alma durumunun irşat ve dini rehberlik yapılan yere göre dağılımı gösterilmiştir. Araştırmaya katılan din görevlilerinin irşat ve dini rehberlik yaptıkları yere göre dini danışma ve rehberlik eğitimi alıp almadıkları gösteren bulgulara göre;

Yetiştirme yurtları, sevgi evleri/çocuk evleri, kadın/erkek sığınma evleri ve huzurevlerinde görev yapan din görevlilerinin yaklaşık yarısı dini danışma ve rehberlik eğitimi almıştır. Hastane ve cezaevlerinde görev yapmış olanların eğitim alma oranı daha düşüktür. Belirtilen hiçbir kurumda irşat ve dini rehberlik hizmeti yapmamış din görevlilerin ise %21,8'i dini danışma ve rehberlik eğitimi almıştır.

Tablo- 23: Dini Danışma ve Rehberlik Eğitimini Alma Durumunun Cinsiyete Göre Dağılımı

Cinsiyet	s10		Total	
	Evet	Hayır		
Kadın	n	96	111	207
	%	46.4%	53.6%	100.0%
Erkek	n	292	638	930
	%	31.4%	68.6%	100.0%
Toplam	n	388	749	1137

Yukarıdaki tabloda araştırmaya katılan din görevlilerinin dini danışma ve rehberlik eğitimini alma durumunun cinsiyete göre dağılımı gösterilmiştir. Elde edilen bulgulara göre, araştırmaya katılan kadın din görevlilerinin yaklaşık yarısı (%46,4) dini danışma ve rehberlik eğitimi almıştır. Erkek din görevlilerinin ise %31,4'ü bu alanda eğitim görmüştür. Buna göre, yaklaşık 2 kadın din görevlisinden 1'i eğitim almışken, 3 erkek din görevlisinden 2'si dini danışma ve rehberlik eğitimi almamıştır.

Tablo- 24: Dini Danışma ve Rehberlik Eğitimini Alma Durumunun Yaş Grubuna Göre Dağılımı

Yaş	s10		Total	
	Evet	Hayır		
30'dan küçük	n	24	46	70
	%	34.3%	65.7%	100.0%
31-39 arası	n	140	205	345
	%	40.6%	59.4%	100.0%
40-49 arası	n	122	255	377
	%	32.4%	67.6%	100.0%
50-59 arası	n	86	201	287
	%	30.0%	70.0%	100.0%
60 ve Üzeri	n	16	42	58
	%	27.6%	72.4%	100.0%
Toplam	n	388	749	1137

Yukarıdaki tabloda araştırmaya katılan din görevlilerinin dini danışma ve rehberlik eğitimini alma durumunun yaş grubuna göre dağılımı gösterilmiştir. Elde edilen bulgulara göre;

Araştırmaya katılan din görevlilerinden en fazla (%40,6) 31-39 yaş grubunda olanlar dini danışman ve rehberlik eğitimi almıştır. Yaşı 30'dan küçük din görevlileri bu alanda en fazla eğitim gören ikinci sıradaki din görevlisi grubunu oluşturmaktadır. Araştırmaya katılan din görevlilerinin yaşları 40'ın üzerinde ilerledikçe dini danışman ve rehberlik eğitimi alma oranı azalmaktadır.

Tablo- 25: Dini Danışma ve Rehberlik Eğitimini Alma Durumunun Unvana Göre Dağılımı

Unvan		s10		Total
		Evet	Hayır	
Müftü	n	129	372	501
	%	25.7%	74.3%	100.0%
Müftü Yardımcısı	n	34	80	114
	%	29.8%	70.2%	100.0%
Vaiz/vaize	n	170	113	283
	%	60.1%	39.9%	100.0%
K. Kursu Öğreticisi	n	18	71	89
	%	20.2%	79.8%	100.0%
İmam-Hatip	n	32	111	143
	%	22.4%	77.6%	100.0%
Toplam	n	388	749	1137

Yukarıdaki tabloda araştırmaya katılan din görevlilerinin dini danışma ve rehberlik eğitimini alma durumunun unvana göre dağılımı gösterilmiştir. Elde edilen bulgulara göre;

Araştırmaya katılan din görevlilerinden en fazla dini danışma ve rehberlik eğitimi alanlar (%60,1) vaiz/vaizlerdir. Vaiz/vaizelerin yarısından fazlası dini danışma ve rehberlik eğitimi almışken; müftü yardımcılarının yaklaşık 1/3'ü, müftülerin yaklaşık 1/4'ü, Kur'an kursu öğreticisi ve imam-hatiplerin yaklaşık 1/5'i bu alanda eğitim almıştır.

2.2.3. Başarılı Görülen Mesleki Alanlar

Araştırmaya katılan din görevlilerinin kendilerini diğerlerine göre daha başarılı buldukları mesleki alanlar ile dini danışma ve rehberlik mesleki alanının demografik değişkenlere göre istatistiksel dağılımları; tablo, grafik ve sözel çözümlemelerine ait bulgular aşağıdaki şekilde ortaya çıkmıştır. Tablo: 26'da araştırmaya katılanların kendilerini başarılı buldukları mesleki alanlar ve başarılı görme oranları verilmiştir. Tablo: 27-33'de ise araştırmaya katılan din görevlilerinin dini danışma ve rehberlik alanında kendilerini diğer alanlara göre daha başarılı bulup bulmama oranlarının demografik değişkenlere göre dağılımları incelenmiştir. Din görevlilerinin görüş ve tutumlarının, kendilerini diğerlerine göre daha başarılı buldukları mesleki alanlar değişkenine göre belirlenmesi ve bulguların analizi için başarılı görülen/görülmeyen dini danışma ve rehberlik mesleki alanının demografik değişkenlere göre dağılımıyla edinilen bulguların önemli olduğu düşünülmüştür.

Tablo- 26: Başarılı Görülen Meslek Alanları

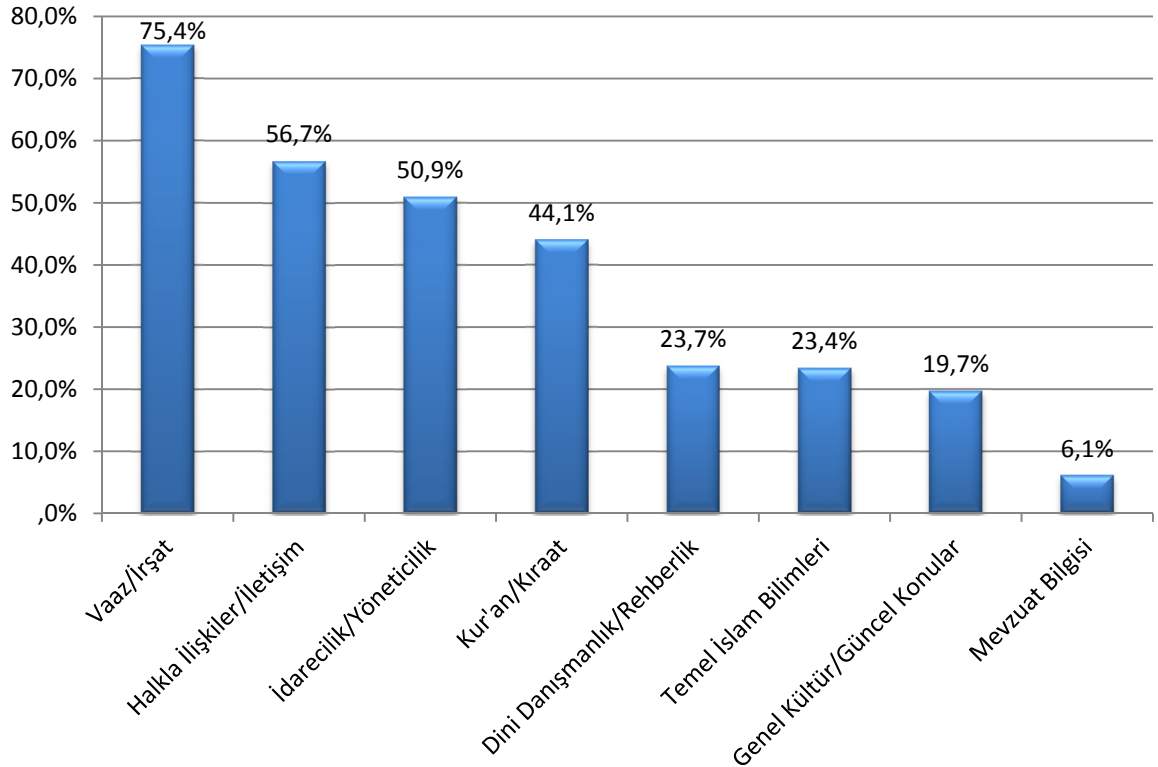
Mesleki Alanlar	Responses		Percent of Cases
	n	%	
Vaaz/İrşat	857	25,1%	75,4%
Halkla İlişkiler/İletişim	645	18,9%	56,7%
İdarecilik/Yöneticilik	579	17,0%	50,9%
Kur'an/Kıraat	501	14,7%	44,1%
Dini Danışmanlık/Rehberlik	270	7,9%	23,7%
Temel İslam Bilimleri	266	7,8%	23,4%
Genel Kültür/Güncel Konular	224	6,6%	19,7%
Mevzuat Bilgisi	69	2,0%	6,1%
Toplam	3411	100,0%	300,0%

Araştırmaya katılan din görevlilerinden kendilerini diğer mesleki alanlara göre daha başarılı buldukları ilk üç alanı, kendi içinde ayrıca sıralamaya gerek olmaksızın belirtmeleri istenmiştir. Yukarıdaki tabloda araştırmaya katılanların kendilerini başarılı buldukları mesleki alanlar ve başarılı görme oranlarının dağılımı verilmiştir. Elde edilen bulgulara göre;

Araştırmaya katılan din görevlilerinin kendilerini en başarılı gördükleri alan %75,4 (857) ile Vaaz/irşat alanıdır. İkinci olarak %56,7 (645) ile halkla ilişkiler ve iletişim, üçüncü olarak ise %50,9 ile idarecilik ve yöneticilik alanlarında kendilerini başarılı görmektedirler. Araştırmaya katılan din görevlilerinden kendini diğer mesleki alanlar içinde dini danışma ve rehberlik alanında daha başarılı görenler 270 kişi olup %23,7'lik bir oranla beşinci sırada yer almaktadır. Aşağıda daha başarılı görülen meslek alanları sorusuna dini danışma ve rehberlik diyenler ile demeyenlerin demografik değişkenlere göre dağılımı incelenmektedir.

Temel İslam bilimleri ve genel kültür/güncel konular, dini danışma ve rehberlik meslek alanını çok yakın oranlarla takip etmektedir. Mevzuat bilgisi mesleki alanında kendini daha başarılı görenlerin oranı en düşük (%6,1) seviyededir.

Aşağıdaki grafikte araştırmaya katılan din görevlilerinin kendilerinin daha başarılı gördükleri mesleki alanlara göre dağılımı en yüksekten en düşüğe doğru sıralanarak gösterilmektedir.

Şekil-10: Araştırmaya Katılan Din Görevlilerinin Kendilerinin Daha Başarılı Gördükleri Alana Göre Dağılımı

Tablo- 27: Cinsiyete Göre Başarılı Görülen Meslek Alanları

Cinsiyet	s12		Toplam
	Dini danışma ve rehberlik demeyenler	Dini danışma ve rehberlik diyenler	
Kadın	n	117	207
	%	56,5%	100,0%
Erkek	n	750	930
	%	80,6%	100,0%
Toplam	n	867	1137
	%	76,3%	100,0%

Chi-Square=54,414; p=0,000<0,05

Yukarıdaki tabloda araştırmaya katılan din görevlilerinin kendilerini daha başarılı buldukları mesleki alanlar içinde dini danışma ve rehberlik alanını işaretleyen ve işaretlemeyenlerin oranlarının cinsiyete göre dağılımı gösterilmiştir. Elde edilen bulgulara göre, kadın din görevlilerinin yarıya yakını (%43,5), erkek din görevlilerinin yaklaşık 1/5'i (%19,4) kendilerini diğer mesleki alanlar içinde dini danışma ve rehberlik alanında daha başarılı görmüşlerdir.

Araştırmaya katılan din görevlilerinin cinsiyete göre dini danışma ve rehberlik konusunda başarılı olup olmadıkları istatistiksel olarak da karşılaştırılmıştır. Elde edilen bulgulara göre, cinsiyet açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır ($\chi^2 = 54,414; p < 0,05$). Yani kadın din görevlileri erkeklere göre kendilerini dini danışma ve rehberlik konularında daha başarılı görmektedirler.

Tablo- 28: Yaşa Göre Başarılı Görülen Meslek Alanları

Yaş	s12		Toplam
	Dini danışma ve rehberlik demeyenler	Dini danışma ve rehberlik diyenler	
30'dan küçük	n 45 64,3%	25 35,7%	70 100,0%
31-39 arası	n 247 71,6%	98 28,4%	345 100,0%
40-49 arası	n 284 75,3%	93 24,7%	377 100,0%
50-59 arası	n 242 84,3%	45 15,7%	287 100,0%
60 ve üzeri	n 49 84,5%	9 15,5%	58 100,0%
Toplam	n 867 76,3%	270 23,7%	1137 100,0%

Chi-Square=23,334; p=0,000<0,05

Yukarıdaki tabloda araştırmaya katılan din görevlilerinin kendilerini daha başarılı buldukları mesleki alanlar içinde dini danışma ve rehberlik alanını işaretleyen ve işaretlemeyenlerin oranlarının yaş grubuna göre dağılımı gösterilmiştir. Elde edilen bulgulara göre, din görevlilerinden yaşı 30'dan küçük olanların en yüksek (%35,7); yaşı 60 ve üzeri olanlar ise en düşük (%15,5) oranda kendilerini diğer mesleki alanlar içinde dini danışma ve rehberlik alanında daha başarılı görmüşlerdir.

Araştırmaya katılan din görevlilerinin yaşa göre dini danışma ve rehberlik konusunda başarılı olup olmadıkları istatistiksel olarak da karşılaştırılmıştır. Elde edilen bulgulara göre, yaş açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır ($\chi^2 = 23,334; p < 0,05$). Din görevlilerinin yaşları ilerledikçe dini danışma ve rehberlik konusunda başarılıym diyenlerin oranı azalmıştır. Yani gençler kendilerini dini danışma ve rehberlik konusunda daha başarılı görmektedir.

Tablo- 29: Eğitim Durumuna Göre Başarılı Görülen Meslek Alanları

Eğitim Durumu	s12		Toplam
	Dini danışma ve rehberlik demeyenler	Dini danışma ve rehberlik diyenler	
İmam-Hatip Lisesi	n 16 84,2%	3 15,8%	19 100,0%
İlahiyat Önlisans	n 82 75,2%	27 24,8%	109 100,0%
Diğer Önlisans	n 12 70,6%	5 29,4%	17 100,0%
İlahiyat Fakültesi	n 487 78,5%	133 21,5%	620 100,0%
Diğer lisans	n 21 77,8%	6 22,2%	27 100,0%
Yüksek Lisans Devam	n 68 72,3%	26 27,7%	94 100,0%
Yüksek Lisans Bitti	n 104 71,2%	42 28,8%	146 100,0%
Doktora Devam	n 59 75,6%	19 24,4%	78 100,0%
Doktora Bitti	n 15 68,2%	7 31,8%	22 100,0%
Toplam	n 864 76,3%	268 23,7%	1132 100,0%

Chi-Square=6,512; p=0,590>0,05

Yukarıdaki tabloda araştırmaya katılan din görevlilerinin kendilerini daha başarılı buldukları mesleki alanlar içinde dini danışma ve rehberlik alanını işaretleyen ve işaretlemeyenlerin oranlarının eğitim durumuna göre dağılımı gösterilmiştir. Elde edilen bulgulara göre, din görevlilerinden eğitim durumu doktora düzeyinde olanların en yüksek (%31,8); eğitim durumu imam-hatip lisesi düzeyinde olanlar ise en düşük (%15,8) oranda kendilerini diğer mesleki alanlar içinde dini danışma ve rehberlik alanında daha başarılı görmüşlerdir.

Araştırmaya katılan din görevlilerinin eğitim durumlarına göre dini danışma ve rehberlik konusunda başarılı olup olmadıkları istatistiksel olarak da karşılaştırılmıştır. Elde edilen bulgulara göre eğitim durumu açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık yoktur ($\chi^2 = 6,512; p > 0,05$). Yani din görevlisinin doktora yapmış olması veya önlisans

mezunu olması, kendini dini danışma ve rehberlik konusunda başarılı görme oranını değiştirmemektedir.

Tablo- 30: Haseki Eğitimi Alınıp Alınmamasına Göre Başarılı Görülen Meslek Alanları

Haseki	s12		Toplam	
	Dini danışma ve rehberlik demeyenler	Dini danışma ve rehberlik diyenler		
Evet	n	381	89	470
	%	81,1%	18,9%	100,0%
Hayır	n	486	181	667
	%	72,9%	27,1%	100,0%
Toplam	n	867	270	1137
	%	76,3%	23,7%	100,0%

Chi-Square=10,239; p=0,001<0,05

Yukarıdaki tabloda araştırmaya katılan din görevlilerinin kendilerini daha başarılı buldukları mesleki alanlar içinde dini danışma ve rehberlik alanını işaretleyen ve işaretlemeyenlerin oranlarının haseki eğitimi durumuna göre dağılımı gösterilmiştir. Elde edilen bulgulara göre, din görevlilerinden haseki eğitimi almayanlar (%27,1); haseki eğitimi alanlara (%18,9) oranla kendilerini diğer mesleki alanlar içinde dini danışma ve rehberlik alanında daha başarılı görmüşlerdir.

Araştırmaya katılan din görevlilerinin haseki eğitimi alıp almamalarına göre dini danışma ve rehberlik konusunda başarılı olup olmadıkları istatistiksel olarak da karşılaştırılmıştır. Elde edilen bulgulara göre haseki eğitim durumu açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır ($\chi^2 = 10,239; p < 0,05$). Yani haseki eğitimi almayanlar kendilerini dini danışma ve rehberlik alanında daha başarılı görmektedir.

Tablo- 31: Unvana Göre Başarılı Görülen Meslek Alanları

Unvan	s12		Toplam	
	Dini danışma ve rehberlik demeyenler	Dini danışma ve rehberlik diyenler		
Müftü	n	433	68	501
	%	86,4%	13,6%	100,0%
Müftü Yardımcısı	n	94	20	114
	%	82,5%	17,5%	100,0%
Vaiz/Vaize	n	170	120	290
	%	58,6%	41,4%	100,0%
K.Kursu Öğreticisi	n	55	34	89
	%	61,8%	38,2%	100,0%
İmam-Hatip	n	115	28	143
	%	80,4%	19,6%	100,0%
Toplam	n	867	270	1137
	%	76,3%	23,7%	100,0%

Chi-Square=92,495; p=0,000<0,05

Yukarıdaki tabloda araştırmaya katılan din görevlilerinin kendilerini daha başarılı buldukları mesleki alanlar içinde dini danışma ve rehberlik alanını işaretleyen ve işaretlemeyenlerin oranlarının unvan durumuna göre dağılımı gösterilmiştir. Elde edilen bulgulara göre, din görevlilerinden en yüksek oranda vaiz/vaize (%41,4) ve Kur'an kursu öğreticileri (%38,2); en düşük oranda ise müftüler (%13,6) kendilerini diğer mesleki alanlar içinde dini danışma ve rehberlik alanında daha başarılı görmüşlerdir.

Araştırmaya katılan din görevlilerinin unvanlarına göre dini danışma ve rehberlik konusunda başarılı olup olmadıkları istatistiksel olarak da karşılaştırılmıştır. Elde edilen bulgulara göre unvan açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır ($\chi^2 = 92,495; p < 0,05$). Yani vaiz/vaize ve Kur'an kursu öğreticileri kendilerini dini danışma ve rehberlik alanında daha başarılı görmektedir.

Tablo- 32: Görev Birimine Göre Başarılı Görülen Meslek Alanları

Görev Birimi	s12		Toplam
	Dini danışma ve rehberlik demeyenler	Dini danışma ve rehberlik diyenler	
(Büyükşehir) İl Müftülüğü	n 84 60,9%	54 39,1%	138 100,0%
İl Müftülüğü	n 172 68,5%	79 31,5%	251 100,0%
(Büyükşehir) İlçe Müftülüğü	n 206 78,0%	58 22,0%	264 100,0%
İlçe Müftülüğü	n 405 83,7%	79 16,3%	484 100,0%
Toplam	n 867 76,3%	270 23,7%	1137 100,0%

Chi-Square=41,507; p=0,000<0,05

Yukarıdaki tabloda araştırmaya katılan din görevlilerinin kendilerini daha başarılı buldukları mesleki alanlar içinde dini danışma ve rehberlik alanını işaretleyen ve işaretlemeyenlerin oranlarının görev birimine göre dağılımı gösterilmiştir. Elde edilen bulgulara göre, din görevlilerinden en yüksek oranda büyükşehir il müftülüğünde görev yapanlar (%39,1) ve il müftülüğünde görev yapanlar (%31,5); en düşük oranda ise il müftülüğünde görev yapan din görevlileri (%16,3) kendilerini diğer mesleki alanlar içinde dini danışma ve rehberlik alanında daha başarılı görmüşlerdir.

Araştırmaya katılan din görevlilerinin görev birimlerine göre dini danışma ve rehberlik konusunda başarılı olup olmadıkları istatistiksel olarak da karşılaştırılmıştır. Elde edilen bulgulara göre görev birimi açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır ($\chi^2 = 41,507; p < 0,05$). Yani başta büyük şehir olmak üzere İl müftülüklerinde görev yapan din görevlileri kendilerini dini danışma ve rehberlik alanında daha çok başarılı görürken, ilçe müftülüklerinde görev yapan din görevlileri kendilerini bu alanda daha az başarılı görmektedir.

Tablo- 33: Hizmet Süresine Göre Başarılı Görülen Meslek Alanları

Hizmet Süresi	s12		Toplam	
	Dini danışma ve rehberlik demeyenler	Dini danışma ve rehberlik diyenler		
10 yıldan az	n %	162 64,8%	88 35,2%	250 100,0%
11-14 yıl arası	n %	92 72,4%	35 27,6%	127 100,0%
15-19 yıl arası	n %	138 79,8%	35 20,2%	173 100,0%
20-24 yıl arası	n %	135 75,0%	45 25,0%	180 100,0%
25-30 yıl arası	n %	137 81,5%	31 18,5%	168 100,0%
30 yıl ve üzeri	n %	203 84,9%	36 15,1%	239 100,0%
Toplam	n %	867 76,3%	270 23,7%	1137 100,0%

Chi-Square=33,012; p=0,000<0,05

Yukarıdaki tabloda araştırmaya katılan din görevlilerinin kendilerini daha başarılı buldukları mesleki alanlar içinde dini danışma ve rehberlik alanını işaretleyen ve işaretlemeyenlerin oranlarının hizmet süresine göre dağılımı gösterilmiştir. Elde edilen bulgulara göre, din görevlilerinden en yüksek oranda 10 yıldan az süreyle görev yapanlar (%35,2); en düşük oranda ise 30 yıl ve üzeri yıl görev yapan din görevlileri (%15,1) kendilerini diğer mesleki alanlar içinde dini danışma ve rehberlik alanında daha başarılı görmüşlerdir.

Araştırmaya katılan din görevlilerinin hizmet süresine göre dini danışma ve rehberlik konusunda başarılı olup olmadıkları istatistiksel olarak da karşılaştırılmıştır. Elde edilen bulgulara göre hizmet süresi açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır ($\chi^2 = 33,012; p < 0,05$). Yani genel olarak hizmet süresi arttıkça din görevlilerinden dini danışma ve rehberlik konusunda daha başarılı olduklarını düşünenlerin oranı azalmıştır.

2.2.4. Genel Mesleki Memnuniyet

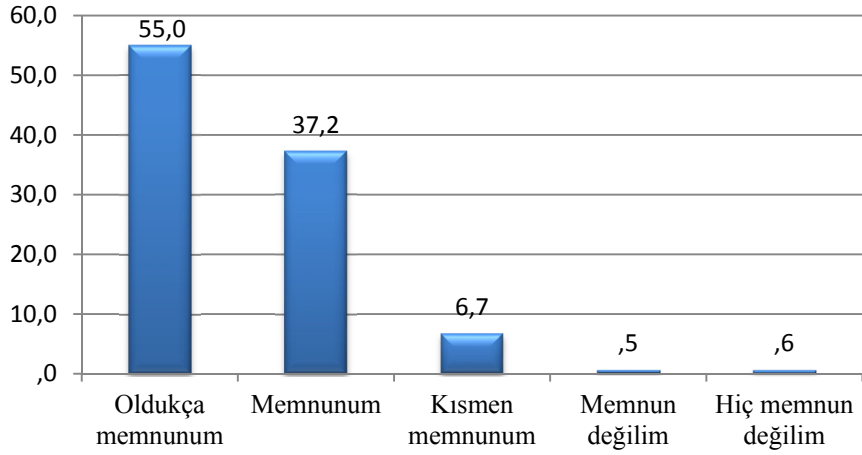
Araştırmaya katılan din görevlilerinin genel olarak meslekten memnuniyet durumlarının demografik değişkenlere göre istatistiksel dağılımları; tablo, grafik ve sözel çözümlmelerine ait bulgular aşağıdaki şekilde ortaya çıkmıştır. Tablo: 34’de araştırmaya katılanların genel olarak meslekten memnuniyet oranları verilmiştir. Tablo: 35-41’de ise araştırmaya katılan din görevlilerinin genel olarak meslekten memnuniyet oranlarının demografik değişkenlere göre dağılımları incelenmiştir. Din görevlilerinin görüş ve tutumlarının, genel olarak meslekten memnuniyet değişkenine göre belirlenmesi ve bulguların analizi için genel olarak meslekten memnuniyet oranlarının demografik değişkenlere göre dağılımıyla edinilen bulguların önemli olduğu düşünülmüştür.

Tablo- 34: Genel Olarak Meslekten Memnuniyet

Genel Memnuniyet	Frekans (n)	Yüzde (%)
Oldukça memnunum	625	55,0
Memnunum	423	37,2
Kısmen memnunum	76	6,7
Memnun değilim	6	,5
Hiç memnun değilim	7	,6
Toplam	1137	100,0

Araştırmaya katılan din görevlilerine genel olarak meslekten memnuniyet düzeyleri sorulmuştur. Genel memnuniyet düzeyi şıkları Oldukça memnunum=1, Hiç memnun değilim=5 şeklinde kodlanmıştır. Buna göre verilen cevapların ortalaması $1,546 \pm 0,698$ ’dir. Elde edilen bulgulara göre araştırmaya katılan din görevlilerinin %92,2’si genel olarak mesleğinden memnun olduğunu belirtmiştir. %1,1’i ise memnun olmadığını söylemiştir.

Aşağıda araştırmaya katılan din görevlilerin meslekten memnuniyet düzeylerine göre dağılımı grafikte gösterilmektedir.

Şekil-11: Araştırmaya Katılan Din Görevlilerin Meslekten Memnuniyet Düzeylerine Göre Dağılımı

Tablo- 35: Yaşa Göre Genel Memnuniyet

Yaş	n	Ortalama	Std. Sapma	F	Sig.	Anlamlı Fark
30'dan küçük	70	1,6286	,78337	9,372	,000	30'dan küçük- 60 yaş ve üzeri; 31-39 yaş- 40 ve üstü
31-39 arası	345	1,6986	,70432			
40-49 arası	377	1,5332	,72903			
50-59 arası	287	1,4146	,62483			
60 ve üzeri	58	1,2759	,45085			
Toplam	1137	1,5462	,69823			

Yukarıdaki tabloda araştırmaya katılan din görevlilerinin yaşa göre genel memnuniyet durumlarının karşılaştırılması verilmiştir. Elde edilen bulgulara göre 60 yaş ve üzeri din görevlilerinin meslekten memnuniyeti diğer yaş guruplarına göre daha yüksektir. Din görevlileri içinde en az memnuniyet ise 31-39 yaş arasındandır.

Din görevlilerinin yaşına göre genel memnuniyeti istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık göstermektedir($F=9,372$; $p<0,05$). Başka bir deyişle din görevlilerinin genel memnuniyetleri yaş guruplarına bağlı olarak anlamlı bir şekilde değişmektedir. Hangi yaş gurupları arasında genel memnuniyet açısından farklılık olduğunu görmek için uygulanan Post-hoc testlerinin sonuçları Ek-Tablo-1'de gösterilmiştir.

Ek-Tablo-1’de gösterilen analiz sonuçlarına göre mesleğinden en az memnun olanlar 31-39 yaş grubu ve sonra 30’dan küçük olan yaş grubu gelmektedir. Buna göre genel olarak gençler mesleğinden daha az memnundurlar.

Tablo- 36:Unvana Göre Genel Memnuniyet

Unvan	n	Ortalama	Std. Sapma	F	Sig.	Anlamlı Fark
Müftü	501	1,4411	,61889	7,046	,000	Müftü - Vaiz/Vaize, İmam-Hatip; Müftü Yardımcısı - İmam-Hatip; K.Kursu Öğt - İmam-Hatip
Müftü Yardımcısı	114	1,5351	,66758			
Vaiz/Vaize	290	1,6448	,70690			
K.Kursu Öğreticisi	89	1,5281	,69233			
İmam-Hatip	143	1,7343	,88772			
Toplam	1137	1,5462	,69823			

Yukarıdaki tabloda araştırmaya katılan din görevlilerinin unvana göre genel memnuniyet durumlarının karşılaştırılması verilmiştir. Elde edilen bulgulara göre müftülerin meslekten memnuniyeti diğer unvandaki din görevlilerine göre daha yüksektir. İmam-hatiplerin memnuniyeti ise diğer din görevlilerine göre daha azdır.

Din görevlilerinin unvanına göre genel memnuniyeti istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık göstermektedir(F=7,046; p<0,05). Başka bir deyişle din görevlilerinin genel memnuniyetleri unvanlarına bağlı olarak anlamlı bir şekilde değişmektedir. Hangi unvanlar arasında genel memnuniyet açısından farklılık olduğunu görmek için uygulanan Post-hoc testlerinin sonuçları Ek-Tablo-2’de gösterilmiştir.

Ek-Tablo-2’de gösterilen analiz sonuçlarına göre müftüler; vaiz ve imam-hatiplerden, müftü yardımcısı ve Kuran kursu öğreticisi; imam-hatipten daha fazla mesleğinden memnundur. Mesleğinden en az memnun olan grup imam-hatipler olmakla birlikte istatistiksel olarak anlamlı olmamasına rağmen vaiz/vaizelerin de meslekten memnuniyeti diğerlerine göre düşüktür.

Tablo- 37: Görev Birimine Göre Genel Memnuniyet

Görev Birimi	n	Ortalama	Std. Sapma	F	Sig.	Anlamlı Fark
(Büyükşehir) İl Müftülüğü	138	1,4855	,64203			
İl Müftülüğü	251	1,6175	,69075			
(Büyükşehir) İlçe Müftülüğü	264	1,6098	,81994	2,949	,032	İlçe Müftülüğü – (Büyükşehir) İlçe Müftülüğü, İl Müftülüğü
İlçe Müftülüğü	484	1,4917	,63859			
Toplam	1137	1,5462	,69823			

Yukarıdaki tabloda araştırmaya katılan din görevlilerinin görev birimlerine göre genel memnuniyet durumlarının karşılaştırılması verilmiştir. Elde edilen bulgulara göre büyükşehir il müftülüğünde çalışanların memnuniyeti en yüksek iken, il müftülüklerinde çalışanların memnuniyeti diğer görev birimlerinde çalışanlara göre daha düşük seviyededir.

Din görevlilerinin görev birimlerine göre genel memnuniyeti istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık göstermektedir($F=2,949$; $p<0,05$). Başka bir deyişle din görevlilerinin genel memnuniyetleri görev birimlerine bağlı olarak anlamlı bir şekilde değişmektedir. Hangi görev birimleri arasında genel memnuniyet açısından farklılık olduğunu görmek için uygulanan Post-hoc testlerinin sonuçları Ek-Tablo-3’de gösterilmiştir.

Ek-Tablo-3’de gösterilen analiz sonuçlarına göre ilçe müftülüğünde görev yapanlar büyükşehir ilçe müftülüğü ve il müftülüğünde görev yapanlardan daha memnundurlar.

Tablo- 38: Cinsiyete Göre Genel Memnuniyet

Cinsiyet	n	Ortalama	Std. Sapma	t	Sig. (2-tailed)
Kadın	207	1,6087	,69431		
Erkek	930	1,5323	,69871	1,425	0,154

Yukarıdaki tabloda araştırmaya katılan din görevlilerinin cinsiyete göre genel memnuniyet durumlarının karşılaştırılması verilmiştir. Elde edilen bulgulara göre din görevlilerinin cinsiyetlerine göre genel memnuniyeti istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık göstermemektedir($t=1,425$; $p>0,05$). Yani cinsiyete göre genel memnuniyet

durumu değişmemektedir. Kadın din görevlileri ile erkek din görevlilerinin mesleklerinden genel memnuniyet düzeyleri arasında istatistiksel açıdan fark yoktur.

Tablo- 39: Haseki Durumuna Göre Genel Memnuniyet

Haseki	n	Ortalama	Std. Sapma	t	Sig. (2-tailed)
Evet	470	1,5319	,64814	-,578	,563
Hayır	667	1,5562	,73178		

Yukarıdaki tabloda araştırmaya katılan din görevlilerinin haseki eğitimi alıp almamalarına göre genel memnuniyet durumlarının karşılaştırılması verilmiştir. Elde edilen bulgulara göre din görevlilerinin haseki eğitimi durumlarına göre genel memnuniyeti istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık göstermemektedir ($t=-0,578$; $p>0,05$). Yani din görevlisinin haseki eğitimi alıp almaması genel memnuniyet durumunu değiştirmemektedir.

Tablo- 40: Hizmet Süresine Göre Genel Memnuniyet

Hizmet Süresi	n	Ortalama	Std. Sapma	F	Sig.	Anlamlı Fark
10 yıldan az	250	1,7400	,77122	8,454	,000	10 yıldan az – 20 yıl ve üzeri 11-19 arası -30 yıl ve üzeri
11-14 yıl arası	127	1,6063	,66854			
15-19 yıl arası	173	1,6069	,70411			
20-24 yıl arası	180	1,4833	,65566			
25-30 yıl arası	168	1,4762	,67418			
30 yıl ve üzeri	239	1,3640	,61947			
Toplam	1137	1,5462	,69823			

Yukarıdaki tabloda araştırmaya katılan din görevlilerinin hizmet sürelerine göre genel memnuniyet durumlarının karşılaştırılması verilmiştir. Elde edilen bulgulara göre genel olarak hizmet süresi arttıkça meslekten memnuniyet seviyesi artmıştır. Yeni hizmete başlayan din görevlilerinin meslekten genel memnuniyet seviyeleri en düşüktür. 30 yıl ve üzeri süredir hizmet edenlerin ise memnuniyet seviyeleri 30 yıldan az süredir çalışanlara göre daha yüksektir.

Din görevlilerinin hizmet sürelerine göre genel memnuniyeti istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık göstermektedir ($F=8,454$; $p<0,05$). Başka bir deyişle din görevlilerinin genel memnuniyetleri hizmet sürelerine bağlı olarak anlamlı bir şekilde değişmektedir. Hangi hizmet süreleri arasında genel memnuniyet açısından farklılık olduğunu görmek için uygulanan Post-hoc testlerinin sonuçları Ek-Tablo-4’de gösterilmiştir.

Ek-Tablo-4’de gösterilen analiz sonuçlarına göre din görevlilerinin hizmet süresi arttıkça meslek memnuniyeti de ciddi oranda artmaktadır.

Tablo- 41: Eğitim Durumuna Göre Genel Memnuniyet

Eğitim Durumu	n	Ortalama	Std. Sapma	F	Sig.	Anlamlı Fark
İmam-Hatip Lisesi	19	1,5789	,96124	1,014	,424	Anlamlı farklılık yoktur
İlahiyat önlisans	109	1,5046	,70216			
Diğer önlisans	17	1,7059	1,04670			
İlahiyat Fakültesi	620	1,5161	,67117			
Diğer Lisans	27	1,5556	,89156			
Yüksek Lisans Devam	94	1,5638	,64855			
Yüksek Lisans Bitti	146	1,5616	,70440			
Doktora Devam	78	1,7051	,70451			
Doktora Bitti	22	1,7273	,76730			
Toplam	1132	1,5468	,69894			

Yukarıdaki tabloda araştırmaya katılan din görevlilerinin eğitim durumlarına göre genel memnuniyet durumlarının karşılaştırılması verilmiştir. Din görevlilerinin eğitim durumlarına göre genel memnuniyeti istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık göstermemektedir ($F=1,014$; $p>0,05$). Yani eğitim durumuna göre genel memnuniyet değişmemektedir. Din görevlisinin doktora veya önlisans mezunu olması genel memnuniyet seviyesinde bir farklılık oluşturmamaktadır.

2.2.5. Karşılaşılan Sorunların Nitelikleri

Araştırmaya katılan din görevlilerinin dini danışma ve rehberlik becerisi gerektiren ailevi, sosyal ve psikolojik nitelikleri bulunan soru(n)larla karşılaşma sıklığının demografik değişkenlere göre istatistiksel dağılımları ile ilgili tablo, grafik ve sözel çözümlerine

ait bulgular aşağıdaki şekilde ortaya çıkmıştır. Tablo: 42-43’de araştırmaya katılanların ailevi, sosyal ve psikolojik nitelikleri bulunan soru(n)larla karşılaşma sıklığı soruları ve bu soru(n)lara verdikleri cevapları tatmin edici bulma sıklığı sorusu verilmiştir. Tablo: 44-55’de ise araştırmaya katılan din görevlilerinin ailevi, sosyal ve psikolojik nitelikleri bulunan soru(n)larla karşılaşma sıklığı sorularına verilen cevapların oranları ve bu oranların demografik değişkenlere göre dağılımları incelenmiştir. Din görevlilerinin görüş ve tutumlarının, karşılaşılan sorunların nitelikleri değişkenine göre belirlenmesi ve bulguların analizi için karşılaşılan sorunların niteliklerinin demografik değişkenlere göre dağılımıyla edinilen bulguların önemli olduğu düşünülmüştür.

Tablo- 42: Ailevi, Sosyal ve Psikolojik Nitelikleri Bulunan Sorularla Karşılaşma Sıklığı Soruları

S14	Endişe, üzüntü, korku, çaresizlik, mutsuzluk, tükenmişlik, sıkıntı, takıntı, vesvese gibi nitelikleri bulunan psikolojik problemlerine dini destek ve çare arayanların soru veya sorunlarıyla muhatap olma sıklığınız?
S15	Uyuşturucu, kumar, fuhuş, bağımlılık, şiddet, töre, istismar, sapkınlık, borç-iş anlaşmazlıkları gibi sosyal problemlerine dini destek ve çare arayanların soru veya sorunlarıyla muhatap olma sıklığınız?
S16	Nikâh, boşanma, geçimsizlik, ensest, aldatma, kürtaj, miras, ebeveyn-çocuk ve akraba ilişkileri gibi ailevi problemlerine dini destek ve çare arayanların soru veya sorunlarıyla muhatap olma sıklığınız?
S17	Psikolojik, sosyal ve ailevi sorunların çözümüne yönelik sağladığınız dini destek ve verdiğiniz cevapları tatmin edici bulma sıklığınız?

Yukarıdaki tabloda araştırmaya katılan din görevlilerine sorulan S14, S15, S16 ve S17 sorularının neler olduğu gösterilmiştir. 1=Hiçbir Zaman, 5=Her Zaman, şeklinde kodlanmıştır, ortalama değerler bu kodlamaya göre oluşturulmuştur.

Tablo- 43: Ailevi, Sosyal ve Psikolojik Nitelikleri Bulunan Sorularla Karşılaşma Sıklığı Sorularına Verilen Cevaplar

Sorular (14-17)	Hiçbir zaman	Çok Nadir	Bazen	Çoğu zaman	Her zaman/ Her gün	Ort.	Std. Sapma
s14	n 12 % 1,1%	102 9,0%	541 47,6%	412 36,2%	70 6,2%	3,374	,775
s15	n 30 % 2,6%	252 22,2%	626 55,1%	198 17,4%	31 2,7%	2,954	,780
s16	n 10 % ,9%	87 7,7%	433 38,1%	518 45,6%	89 7,8%	3,518	,782
s17	n 5 % ,4%	62 5,5%	322 28,3%	691 60,8%	57 5,0%	3,644	,682

Yukarıdaki tabloda din görevlilerinin ailevi, sosyal ve psikolojik nitelikleri bulunan sorularla karşılaşma sıklıkları gösterilmiştir. Elde edilen bulgulara göre din görevlileri en fazla nikâh, boşanma, geçimsizlik, enest, aldatma, kürtaj, miras, ebeveyn-çocuk ve akraba ilişkileri gibi ailevi problemlerine dini destek ve çare arayanların soru veya sorunlarıyla muhatap olduklarını belirtmiştir. Din görevlileri ikinci olarak endişe, üzüntü, korku, çaresizlik, mutsuzluk, tükenmişlik, sıkıntı, takıntı, vesvese gibi nitelikleri bulunan psikolojik problemlerle karşılaşmaktadırlar. Üçüncü olarak ise uyuşturucu, kumar, fuhuş, bağımlılık, şiddet, töre, istismar, sapkınlık, borç-iş anlaşmazlıkları gibi sosyal problemlerine dini destek ve çare arayanların soru veya sorunlarıyla muhatap olmaktadır.

Din görevlilerinin %60,8'i psikolojik, sosyal ve ailevi sorunların çözümüne yönelik verdiği dini destek ve cevapları “çoğu zaman”, %28,3'ü “bazen” tatmin edici bulmaktadır. Problemlerine dini destek ve çare arayanların sorunlarına “her zaman” ya da “çok nadir” tatmin edici yardımda bulunduğunu düşünen din görevlilerinin oranı ise yaklaşık %5'tir.

Tablo- 44: Psikolojik Nitelikleri Bulunan Sorularla Karşılaşma Sıklığı Sorusuna Verilen Cevapların Unvana Göre Karşılaştırılması

S14	n	Ortalama	Std. Sapma	F	Sig.	Anlamlı Fark
Müftü	501	3,2595	,71031			
Müftü Yardımcısı	114	3,4386	,69173			Müftü - Vaiz/Vaize, K. Kursu Öğreticisi;
Vaiz/Vaize	290	3,5690	,83422	16,677	,000	İmam hatip - Müftü Yardımcısı, Vaiz/Vaize, K. Kursu Öğreticisi
K.Kursu Öğreticisi	89	3,7191	,78319			
İmam-Hatip	143	3,1189	,76443			
Toplam	1137	3,3747	,77505			

Yukarıdaki tabloda din görevlilerinin psikolojik nitelikleri bulunan sorularla karşılaşma sıklıklarının unvanlarına göre karşılaştırılması verilmiştir. Din görevlilerinin unvanlarına göre psikolojik nitelikleri bulunan sorularla karşılaşma sıklığı (S14) istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık göstermektedir($F=16,677$; $p<0,05$). Başka bir deyişle din görevlilerinin psikolojik nitelikleri bulunan sorularla karşılaşma sıklığı unvanlarına bağlı olarak anlamlı bir şekilde değişmektedir. Hangi unvanlar arasında psikolojik nitelikleri bulunan sorularla karşılaşma sıklığı açısından farklılık olduğunu görmek için uygulanan Post-hoc testlerinin sonuçları Ek-Tablo-5.1’de gösterilmiştir.

Ek-Tablo-5.1’de gösterilen analiz sonuçlarına göre müftüler ile vaiz/vaize ve Kur’an kursu öğreticileri arasında, imam-hatipler ile müftü yardımcısı, vaiz/vaize ve Kur’an kursu öğreticileri arasında istatistiksel açıdan anlamlı farklılıklar bulunmaktadır.

Edinilen analiz sonuçlarına göre psikolojik problemlerle en sık Kur’an kursu öğreticileri sonra vaiz/vaizler ve müftü yardımcısı; en az imam-hatipler karşılaşmaktadır.

Tablo- 45: Sosyal Nitelikleri Bulunan Sorularla Karşılaşma Sıklığı Sorusuna Verilen Cevapların Unvana Göre Karşılaştırılması

S15	n	Ortalama	Std. Sapma	F	Sig.	Anlamlı Fark
Müftü	501	2,9481	,72201			
Müftü Yardımcısı	114	3,0088	,86726			Müftü-Vaiz/Vaize, K. Kursu Öğreticisi;
Vaiz/Vaize	290	3,1103	,79459	7,904	,000	Müftü Yardımcısı - K. Kursu Öğreticisi;
K.Kursu Öğreticisi	89	2,6517	,90580			Vaiz/Vaiz - K. Kursu Öğreticisi, İmam-Hatip
İmam-Hatip	143	2,8042	,71462			
Toplam	1137	2,9543	,78027			

Yukarıdaki tabloda din görevlilerinin sosyal nitelikleri bulunan sorularla karşılaşma sıklıklarının unvanlarına göre karşılaştırılması verilmiştir. Din görevlilerinin unvanlarına göre sosyal nitelikleri bulunan sorularla karşılaşma sıklığı (S15) istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık göstermektedir($F=7,904$; $p<0,05$). Başka bir deyişle din görevlilerinin sosyal nitelikleri bulunan sorularla karşılaşma sıklığı unvanlarına bağlı olarak anlamlı bir şekilde değişmektedir. Hangi unvanlar arasında sosyal nitelikleri bulunan sorularla karşılaşma sıklığı açısından farklılık olduğunu görmek için uygulanan Post-hoc testlerinin sonuçları Ek-Tablo-5.2’de gösterilmiştir.

Ek-Tablo-5.2’de gösterilen analiz sonuçlarına göre müftüler ile vaiz/vaize ve Kur’an kursu öğreticileri arasında; müftü yardımcıları ile Kur’an kursu öğreticileri arasında; vaiz/vaizeler ile Kur’an kursu öğreticisi ve imam-hatipler arasında istatistiksel açıdan anlamlı farklılıklar bulunmaktadır.

Edinilen analiz sonuçlarına göre sosyal problemlerle en sık vaiz/vaizeler, sonra müftü yardımcıları ve müftüler; en az Kur’an kursu öğreticileri karşılaşmaktadır.

Tablo- 46: Ailevi Nitelikleri Bulunan Sorularla Karşılaşma Sıklığı Sorusuna Verilen Cevapların Unvana Göre Karşılaştırılması

S16	n	Ortalama	Std. Sapma	F	Sig.	Anlamlı Fark
Müftü	501	3,4112	,72291	20,373	,000	Müftü - Müftü Yardımcısı, Vaiz/Vaize, İmam-Hatip; İmam-Hatip - Müftü, Müftü Yardımcısı, Vaiz/Vaize, K.Kursu Öğreticisi
Müftü Yardımcısı	114	3,6491	,76404			
Vaiz/Vaize	290	3,7966	,79574			
K.Kursu Öğreticisi	89	3,5843	,75089			
İmam-Hatip	143	3,1818	,79289			
Toplam	1137	3,5180	,78267			

Yukarıdaki tabloda din görevlilerinin ailevi nitelikleri bulunan sorularla karşılaşma sıklıklarının unvanlarına göre karşılaştırılması verilmiştir. Din görevlilerinin unvanlarına göre ailevi nitelikleri bulunan sorularla karşılaşma sıklığı (S16) istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık göstermektedir(F=20,373; p<0,05). Başka bir deyişle din görevlilerinin ailevi nitelikleri bulunan sorularla karşılaşma sıklığı unvanlarına bağlı olarak anlamlı bir şekilde değişmektedir. Hangi unvanlar arasında ailevi nitelikleri bulunan sorularla karşılaşma sıklığı açısından farklılık olduğunu görmek için uygulanan Post-hoc testlerinin sonuçları Ek-Tablo-5.3’de gösterilmiştir.

Ek-Tablo-5.3’de gösterilen analiz sonuçlarına göre müftüler ile müftü yardımcısı, vaiz/vaize ve Kur’an kursu öğreticileri arasında; müftü yardımcısı ile imam-hatipler arasında; imam-hatipler ile müftü yardımcısı, vaiz/vaize ve Kur’an kursu öğreticileri arasında istatistiksel açıdan anlamlı farklılıklar bulunmaktadır.

Edinilen analiz sonuçlarına göre sosyal problemlerle en sık vaiz/vaizeler sonra müftü yardımcısı ve Kur’an kursu öğreticileri; en az imam-hatipler karşılaşmaktadır.

Tablo- 47: Sorulara Verilen Cevapları Yeterli Bulma Sorusuna Verilen Cevapların Görev Birimine Göre Karşılaştırılması

S17	n	Ortalama	Std. Sapma	F	Sig.	Anlamlı Fark
Müftü	501	3,7086	,63159			
Müftü Yardımcısı	114	3,7982	,65419			
Vaiz/Vaize	290	3,6862	,67184	13,916	,000	İmam-Hatip - Müftü, Müftü Yardımcısı, Vaiz/Vaize;
K.Kursu Öğreticisi	89	3,5281	,62322			K.Kursu Öğreticisi - Müftü Yardımcısı
İmam-Hatip	143	3,2867	,80160			
Toplam	1137	3,6447	,68204			

Yukarıdaki tabloda din görevlilerinin ailevi, psikolojik ve sosyal nitelikleri bulunan sorulara verdikleri cevapları tatmin edici bulma sıklıklarının unvanlarına göre karşılaştırılması verilmiştir. Din görevlilerinin unvanlarına göre verdikleri cevapları tatmin edici bulma sıklığı (S17) istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık göstermektedir ($F=13,916$; $p<0,05$). Başka bir deyişle din görevlilerinin soru(n)lara verdikleri cevapları tatmin edici bulma sıklığı unvanlarına bağlı olarak anlamlı bir şekilde değişmektedir. Verilen cevapları tatmin edici bulma sıklığı açısından hangi unvanlar arasında farklılık olduğunu görmek için uygulanan Post-hoc testlerinin sonuçları Ek-Tablo-5.4’de gösterilmiştir.

Ek-Tablo-5.4’de gösterilen analiz sonuçlarına göre imam-hatipler ile müftü, müftü yardımcısı ve vaiz/vaizeler arasında; Kur’an kursu öğreticileri ile müftü yardımcısı arasında istatistiksel açıdan anlamlı farklılıklar bulunmaktadır.

Edinilen analiz sonuçlarına göre ailevi, sosyal ve psikolojik nitelikleri bulunan soru(n)larla en tatmin edici cevabı verdiğini düşünenler müftü yardımcısı, sonra müftü ve vaiz/vaizelerdir.

Tablo- 48: Psikolojik Nitelikleri Bulunan Sorularla Karşılaşma Sıklığı Sorularına Verilen Cevapların Görev Birimine Göre Karşılaştırılması

S14	n	Ortalama	Std. Sapma	F	Sig.	Anlamlı Fark
(Büyükşehir) İl Müftülüğü	138	3,6377	,78249			(Büyükşehir) İl Müftülüğü
İl Müftülüğü	251	3,4422	,79476			- (Büyükşehir) İlçe Müftülüğü, İlçe Müftülüğü;
(Büyükşehir) İlçe Müftülüğü	264	3,4015	,75882	10,468	,000	İl Müftülüğü - İlçe Müftülüğü;
İlçe Müftülüğü	484	3,2500	,74870			(Büyükşehir) İlçe Müftülüğü -İlçe Müftülüğü
Toplam	1137	3,3747	,77505			

Yukarıdaki tabloda din görevlilerinin psikolojik nitelikleri bulunan sorularla karşılaşma sıklıklarının görev birimine göre karşılaştırılması verilmiştir. Din görevlilerinin görev birimine göre psikolojik nitelikleri bulunan sorularla karşılaşma sıklığı (S14) istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık göstermektedir($F=10,468$; $p<0,05$). Başka bir deyişle din görevlilerinin psikolojik nitelikleri bulunan sorularla karşılaşma sıklığı görev birimlerine bağlı olarak anlamlı bir şekilde değişmektedir. Hangi görev birimleri arasında psikolojik nitelikleri bulunan sorularla karşılaşma sıklığı açısından farklılık olduğunu görmek için uygulanan Post-hoc testlerinin sonuçları Ek-Tablo-6.1’de gösterilmiştir.

Ek-Tablo-6.1’de gösterilen analiz sonuçlarına göre büyükşehir il müftülüğü ile büyükşehir ilçe müftülüğü ve ilçe müftülüğü bünyesinde çalışan din görevlileri arasında, ilçe müftülüğü ile büyükşehir ilçe müftülüğü ve il müftülüğü bünyesinde çalışan din görevlileri arasında istatistiksel açıdan anlamlı farklılıklar bulunmaktadır.

Edinilen analiz sonuçlarına göre psikolojik problemlerle en sık büyükşehir il müftülüğü bünyesinde çalışan din görevlileri; en az ilçe müftülükleri bünyesinde çalışan din görevlileri karşılaşmaktadır.

Tablo- 49: Sosyal Nitelikleri Bulunan Sorularla Karşılaşma Sıklığı Sorularına Verilen Cevapların Görev Birimine Göre Karşılaştırılması

S15	n	Ortalama	Std. Sapma	F	Sig.	Anlamlı Fark
(Büyükşehir) İl Müftülüğü	138	3,2971	,86632	13,688	,000	(Büyükşehir) İl Müftülüğü - İl Müftülüğü,
İl Müftülüğü	251	2,8048	,81347			(Büyükşehir) İlçe Müftülüğü, İlçe Müftülüğü
(Büyükşehir) İlçe Müftülüğü	264	3,0152	,75000			İl Müftülüğü - (Büyükşehir) İlçe Müftülüğü
İlçe Müftülüğü	484	2,9008	,72122			
Toplam	1137	2,9543	,78027			

Yukarıdaki tabloda din görevlilerinin sosyal nitelikleri bulunan sorularla karşılaşma sıklıklarının görev birimine göre karşılaştırılması verilmiştir. Din görevlilerinin görev birimine göre sosyal nitelikleri bulunan sorularla karşılaşma sıklığı (S15) istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık göstermektedir($F=13,688$; $p<0,05$). Başka bir deyişle din görevlilerinin sosyal nitelikleri bulunan sorularla karşılaşma sıklığı görev birimlerine bağlı olarak anlamlı bir şekilde değişmektedir. Hangi görev birimleri arasında sosyal nitelikleri bulunan sorularla karşılaşma sıklığı açısından farklılık olduğunu görmek için uygulanan Post-hoc testlerinin sonuçları Ek-Tablo-6.2’de gösterilmiştir.

Ek-Tablo-6.2’de gösterilen analiz sonuçlarına göre büyükşehir il müftülüğü ile il müftülüğü, büyükşehir ilçe müftülüğü ve ilçe müftülüğü bünyesinde çalışan din görevlileri arasında, il müftülüğü ile büyükşehir ilçe müftülüğü bünyesinde çalışan din görevlileri arasında istatistiksel açıdan anlamlı farklılıklar bulunmaktadır.

Edinilen analiz sonuçlarına göre sosyal problemlerle en sık büyükşehir il müftülüğü sonra büyükşehir ilçe müftülüğü bünyesinde çalışan din görevlileri; en az ilçe müftülüğü bünyesinde çalışan din görevlileri karşılaşmaktadır.

Tablo- 50: Ailevi Nitelikleri Bulunan Sorularla Karşılaşma Sıklığı Sorularına Verilen Cevapların Görev Birimine Göre Karşılaştırılması

S16	n	Ortalama	Std. Sapma	F	Sig.	Anlamlı Fark
(Büyükşehir) İl Müftülüğü	138	3,8696	,84427			(Büyükşehir) İl Müftülüğü - İl Müftülüğü,
İl Müftülüğü	251	3,5896	,70635			(Büyükşehir) İlçe Müftülüğü, İlçe Müftülüğü
(Büyükşehir) İlçe Müftülüğü	264	3,4508	,78329	13,747	,000	İl Müftülüğü - (Büyükşehir) İlçe Müftülüğü
İlçe Müftülüğü	484	3,4174	,77178			
Toplam	1137	3,5180	,78267			

Yukarıdaki tabloda din görevlilerinin ailevi nitelikleri bulunan sorularla karşılaşma sıklıklarının görev birimine göre karşılaştırılması verilmiştir. Din görevlilerinin görev birimine göre ailevi nitelikleri bulunan sorularla karşılaşma sıklığı (S16) istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık göstermektedir($F=13,747$; $p<0,05$). Başka bir deyişle din görevlilerinin ailevi nitelikleri bulunan sorularla karşılaşma sıklığı görev birimlerine bağlı olarak anlamlı bir şekilde değişmektedir. Hangi görev birimleri arasında ailevi nitelikleri bulunan sorularla karşılaşma sıklığı açısından farklılık olduğunu görmek için uygulanan Post-hoc testlerinin sonuçları Ek-Tablo-6.3’de gösterilmiştir.

Ek-Tablo-6.3’de gösterilen analiz sonuçlarına göre büyükşehir il müftülüğü ile il müftülüğü, büyükşehir ilçe müftülüğü ve ilçe müftülüğü bünyesinde çalışan din görevlileri arasında, il müftülüğü ile büyükşehir ilçe müftülüğü bünyesinde çalışan din görevlileri arasında istatistiksel açıdan anlamlı farklılıklar bulunmaktadır.

Edinilen analiz sonuçlarına göre ailevi problemlerle en sık büyükşehir il müftülüğü sonra il müftülüğü bünyesinde çalışan din görevlileri; en az ilçe müftülüğü bünyesinde çalışan din görevlileri karşılaşmaktadır.

Tablo- 51: Sorulara Verilen Cevapları Yeterli Bulma Sorusuna Verilen Cevapların Görev Birimine Göre Karşılaştırılması

S17	n	Ortalama	Std. Sapma	F	Sig.	Anlamlı Fark
(Büyükşehir) İl Müftülüğü	138	3,8696	,61402			(Büyükşehir) İl Müftülüğü - İl Müftülüğü,
İl Müftülüğü	251	3,6215	,67244			(Büyükşehir) İlçe Müftülüğü, İlçe Müftülüğü
(Büyükşehir) İlçe Müftülüğü	264	3,4924	,72956	10,049	,000	İlçe Müftülüğü - (Büyükşehir) İlçe Müftülüğü
İlçe Müftülüğü	484	3,6756	,65949			
Toplam	1137	3,6447	,68204			

Yukarıdaki tabloda din görevlilerinin ailevi, psikolojik ve sosyal nitelikleri bulunan sorulara verdikleri cevapları tatmin edici bulma sıklıklarının görev birimine göre karşılaştırılması verilmiştir. Din görevlilerinin görev birimine göre verdikleri cevapları tatmin edici bulma sıklığı (S17) istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık göstermektedir ($F=10,049$; $p<0,05$). Başka bir deyişle din görevlilerinin soru(n)lara verdikleri cevapları tatmin edici bulma sıklığı görev birimlerine bağlı olarak anlamlı bir şekilde değişmektedir. Verilen cevapları tatmin edici bulma sıklığı açısından hangi görev birimleri arasında farklılık olduğunu görmek için uygulanan Post-hoc testlerinin sonuçları Ek-Tablo-6.4’de gösterilmiştir.

Ek-Tablo-6.4’de gösterilen analiz sonuçlarına göre büyükşehir il müftülüğü ile il müftülüğü, büyükşehir ilçe müftülüğü ve ilçe müftülüğü bünyesinde çalışan din görevlileri arasında, ilçe müftülüğü ile büyükşehir ilçe müftülüğü bünyesinde çalışan din görevlileri arasında istatistiksel açıdan anlamlı farklılıklar bulunmaktadır.

Edinilen analiz sonuçlarına göre ailevi, sosyal ve psikolojik nitelikleri bulunan soru(n)lara en tatmin edici cevabı verdiğini düşünenler büyükşehir il müftülüğü bünyesinde çalışan din görevlileridir.

Tablo- 52: Psikolojik Nitelikleri Bulunan Sorularla Karşılaşma Sıklığı Sorularına Verilen Cevapların Hizmet Süresine Göre Karşılaştırılması

S14	n	Ortalama	Std. Sapma	F	Sig.	Anlamlı Fark
10 yıldan az	250	3,4440	,84005			
11-14 yıl arası	127	3,3858	,79729			
15-19 yıl arası	173	3,2601	,74434			
20-24 yıl arası	180	3,3500	,78017	1,259	,279	Anlamlı farklılık yoktur
25-30 yıl arası	168	3,3690	,68831			
30 yıl ve üzeri	239	3,4017	,76543			
Toplam	1137	3,3747	,77505			

Yukarıdaki tabloda din görevlilerinin psikolojik nitelikleri bulunan sorularla karşılaşma sıklıklarının hizmet süresine göre karşılaştırılması verilmiştir. Din görevlilerinin hizmet sürelerine göre psikolojik nitelikleri bulunan sorularla karşılaşma sıklığı istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık göstermemektedir(F=1,014; p>0,05).

Din görevlilerinin hizmet sürelerine göre psikolojik nitelikleri bulunan sorularla karşılaşma sıklığı değişmemektedir. Din görevlisinin 10 yıldan az veya 30 yıl ve üzeri görev yapması psikolojik nitelikleri bulunan sorularla karşılaşma sıklığı seviyesinde bir farklılık oluşturmamaktadır.

Tablo- 53: Sosyal Nitelikleri Bulunan Sorularla Karşılaşma Sıklığı Sorularına Verilen Cevapların Hizmet Süresine Göre Karşılaştırılması

S15	n	Ortalama	Std. Sapma	F	Sig.	Anlamlı Fark
10 yıldan az	250	2,8160	,84913			
11-14 yıl arası	127	2,9291	,80850			
15-19 yıl arası	173	2,8960	,77807			
20-24 yıl arası	180	3,0278	,72026	3,128	,008	10 yıldan az – 30 yıl ve üzeri
25-30 yıl arası	168	3,0238	,72552			
30 yıl ve üzeri	239	3,0502	,75425			
Toplam	1137	2,9543	,78027			

Yukarıdaki tabloda din görevlilerinin sosyal nitelikleri bulunan sorularla karşılaşma sıklıklarının hizmet süresine göre karşılaştırılması verilmiştir. Din görevlilerinin hizmet

süresine göre sosyal nitelikleri bulunan sorularla karşılaşma sıklığı (S15) istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık göstermektedir($F=3,128$; $p<0,05$). Başka bir deyişle din görevlilerinin sosyal nitelikleri bulunan sorularla karşılaşma sıklığı hizmet sürelerine bağlı olarak anlamlı bir şekilde değişmektedir. Hangi hizmet süreleri arasında sosyal nitelikleri bulunan sorularla karşılaşma sıklığı açısından farklılık olduğunu görmek için uygulanan Post-hoc testlerinin sonuçları Ek-Tablo-7.1’de gösterilmiştir.

Ek-Tablo-7.1’de gösterilen analiz sonuçlarına göre hizmet süreleri 10 yıldan az olan din görevlileri ile müftülüğü ile hizmet süreleri 30 yıl ve üzeri olan din görevlileri arasında istatistiksel açıdan anlamlı farklılık bulunmaktadır.

Edinilen analiz sonuçlarına göre sosyal problemlerle hizmet süresi 30 yıl ve üzeri olan din görevlileri en sık; hizmet süreleri 10 yıldan az olan din görevlileri ise en az karşılaşmaktadır. Buna göre hizmet süresi arttıkça sosyal problemlerle karşılaşma oranı artmaktadır.

Tablo- 54: Ailevi Nitelikleri Bulunan Sorularla Karşılaşma Sıklığı Sorularına Verilen Cevapların Hizmet Süresine Göre Karşılaştırılması

S16	n	Ortalama	Std. Sapma	F	Sig.	Anlamlı Fark
10 yıldan az	250	3,5320	,88323			Anlamlı farklılık yoktur
11-14 yıl arası	127	3,4646	,83376			
15-19 yıl arası	173	3,4566	,71090			
20-24 yıl arası	180	3,5556	,69493	,470	,799	
25-30 yıl arası	168	3,5357	,74136			
30 yıl ve üzeri	239	3,5356	,78710			
Toplam	1137	3,5180	,78267			

Yukarıdaki tabloda din görevlilerinin ailevi nitelikleri bulunan sorularla karşılaşma sıklıklarının hizmet süresine göre karşılaştırılması verilmiştir. Din görevlilerinin hizmet sürelerine göre psikolojik nitelikleri bulunan sorularla karşılaşma sıklığı istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık göstermemektedir($F=,470$; $p>0,05$).

Din görevlilerinin hizmet sürelerine göre psikolojik nitelikleri bulunan sorularla karşılaşma sıklığı değişmemektedir. Din görevlisinin 10 yıldan az veya 30 yıl ve üzeri

görev yapması psikolojik nitelikleri bulunan sorularla karşılaşma sıklığı seviyesinde bir farklılık oluşturmamaktadır.

Tablo- 55: Sorulara Verilen Cevapları Yeterli Bulma Sorusuna Verilen Cevapların Hizmet Süresine Göre Karşılaştırılması

S17	n	Ortalama	Std. Sapma	F	Sig.	Anlamlı Fark
10 yıldan az	250	3,4800	,72920			
11-14 yıl arası	127	3,6457	,66102			
15-19 yıl arası	173	3,6301	,63942			
20-24 yıl arası	180	3,7167	,67910	4,461	,000	10 yıldan az – 20 yıl ve üzeri
25-30 yıl arası	168	3,7440	,63808			
30 yıl ve üzeri	239	3,7029	,67956			
Toplam	1137	3,6447	,68204			

Yukarıdaki tabloda din görevlilerinin ailevi, psikolojik ve sosyal nitelikleri bulunan sorulara verdikleri cevapları tatmin edici bulma sıklıklarının hizmet süresine göre karşılaştırılması verilmiştir. Din görevlilerinin hizmet süresine göre verdikleri cevapları tatmin edici bulma sıklığı (S17) istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık göstermektedir ($F=4,461$; $p<0,05$). Başka bir deyişle din görevlilerinin soru(n)lara verdikleri cevapları tatmin edici bulma sıklığı hizmet sürelerine bağlı olarak anlamlı bir şekilde değişmektedir. Verilen cevapları tatmin edici bulma sıklığı açısından hangi hizmet süreleri arasında farklılık olduğunu görmek için uygulanan Post-hoc testlerinin sonuçları Ek-Tablo-7.2’de gösterilmiştir.

Ek-Tablo-7.2’de gösterilen analiz sonuçlarına göre hizmet süreleri 10 yıldan az olan din görevlileri ile müftülüğü ile hizmet süreleri 20 yıl ve üzeri olan din görevlileri arasında istatistiksel açıdan anlamlı farklılık bulunmaktadır.

Edinilen analiz sonuçlarına göre sosyal problemlerle hizmet süresi 25-30 yıl olan din görevlileri en sık; hizmet süreleri 10 yıldan az olan din görevlileri ise en az karşılaşmaktadır. Buna göre hizmet süresi arttıkça sosyal problemlerle karşılaşma oranı artmaktadır.

2.3. İNOVATİF TUTUM

Araştırmaya katılan din görevlilerinin inovatif tutumlarının demografik değişkenlere göre istatistiksel dağılımları; tablo, grafik ve sözel çözümlmelerine ait bulgular aşağıdaki şekilde ortaya çıkmıştır. Tablo: 56'da araştırmaya katılanlara sorulan İnovatif Tutum Ölçeği soruları verilmiştir. Tablo: 57-70'de İnovatif Tutum Ölçeğini tanımlayıcı istatistikler ve demografik değişkenlere göre dağılımları incelenmiştir. Din görevlilerinin görüş ve tutumlarının, inovatif tutum değişkenine göre belirlenmesi ve bulguların analizi için inovatif tutumların demografik değişkenlere göre dağılımıyla edinilen bulguların önemli olduğu düşünülmüştür.

Tablo- 56: İnovatif Tutum Ölçeği Soruları

S18	Resmi görevlerim dışında da her zaman hizmet yapacak bir alan bulurum.
S19	Mesleki ve özel hayatımda karşılaştığım sorunları çözmek için yeni fikirler ve yeni yaklaşımlar uygulamaya çalışırım.
S20	Mevcut metot ve imkânlar için yeni ve farklı kullanım alanları ararım.
S21	Çalışma arkadaşlarım arasında yeni yöntemleri deneyen ilk kişi olmaya çalışırım.
S22	İdarecilerim ve çalışma arkadaşlarımla benimle aynı fikirde olmadığı durumlarda dahi fikrimi değiştirmem.
S23	Başkalarına büyük zorluk yaratan problemler üzerinde çalışırım.
S24	Yeni fikirlere katkı sağlamaya her zaman kendimi açık hissederim.
S25	Orijinallik ve özgünlüğe önem veririm.
S26	Kendi fikirlerimi ve projelerimi uygulamak için zaman ayırırım.
S27	Toplantılarda yorumlar yapar, yeni fikirler öneririm.

Yukarıdaki tabloda araştırmaya katılan din görevlilerine sorulan İnovatif Tutum Ölçeği sorularının (S18-S27) neler olduğu gösterilmiştir. İnovatif Tutum Ölçeği sorularına verilen cevaplar; tümüyle yanlış=1, tümüyle doğru=5 şeklinde kodlanarak ortalama ve standart sapma değerleri oluşturulmuştur.

Tablo- 57: İnovatif Tutum Ölçeği Sorularına Verilen Cevaplar

Sorular (18-27)	Tümüyle yanlış	Büyük ölçüde yanlış	Kararsızım	Büyük ölçüde doğru	Tümüyle doğru	Ort.	Std. Sapma
s18 n %	17 1,5%	37 3,3%	90 7,9%	732 64,4%	261 23,0%	4,040	0,757
s19 n %	4 ,4%	10 ,9%	56 4,9%	773 68,0%	294 25,9%	4,181	0,585
s20 n %	5 ,4%	31 2,7%	131 11,5%	705 62,0%	265 23,3%	4,050	0,703
s21 n %	28 2,5%	103 9,1%	268 23,6%	573 50,4%	165 14,5%	3,654	0,920
s22 n %	156 13,7%	395 34,7%	189 16,6%	311 27,4%	86 7,6%	2,803	1,198
s23 n %	35 3,1%	67 5,9%	194 17,1%	639 56,2%	202 17,8%	3,797	0,906
s24 n %	6 ,5%	13 1,1%	39 3,4%	583 51,3%	496 43,6%	4,363	0,657
s25 n %	8 ,7%	16 1,4%	80 7,0%	589 51,8%	444 39,1%	4,271	0,712
s26 n %	9 ,8%	20 1,8%	99 8,7%	722 63,5%	287 25,2%	4,106	0,686
s27 n %	14 1,2%	38 3,3%	164 14,4%	643 56,6%	278 24,5%	3,996	0,796

Yukarıdaki tabloda İnovatif Tutum Ölçeği sorularına verilen cevapların frekans ve yüzde değerleri gösterilmiştir. Yapılan faktör analizinde 22. soru (Std. Sapma: 1,198) faktör yapısını bozduğu ve güvenilirliği düşürdüğü için analizden çıkarılmıştır.

Tablo- 58: İnovatif Tutum Ölçeği Faktör Sayısını Belirleme ve Açıklanan Varyans Yüzdeleri

Component	Initial Eigenvalues			Rotation Sums of Squared Loadings		
	Toplam	% of Variance	Cumulative %	Toplam	% of Variance	Cumulative %
1	3,496	38,844	38,844	2,496	27,735	27,735
2	1,147	12,749	51,592	2,147	23,858	51,592
3	,823	9,141	60,733			
4	,763	8,477	69,210			
5	,711	7,898	77,107			
6	,633	7,034	84,141			
7	,577	6,409	90,551			
8	,458	5,092	95,643			
9	,392	4,357	100,000			

Yukarıdaki tabloda İnovatif Tutum Ölçeği faktör sayısını belirleyen varyans yüzdeleri gösterilmektedir. Tablo incelendiğinde, analize katılan K=9 maddenin (değişkenin) öz değeri³² 1'den büyük olan (1,147; 3,496) iki faktör altında toplandığı görülmektedir. Bu iki faktörün ölçeğe ilişkin açıkladıkları varyans %51,592'dir.³³ Buna göre analizde önemli faktör olarak ortaya çıkan iki faktörün birlikte, maddelerdeki toplam varyansın ve ölçeğe ilişkin varyansın çoğunluğunu açıkladıkları görülmektedir.

Ancak bu iki faktörün altında hangi maddelerin toplandığını ve bu maddelerin faktör yüklerini görebilmek için tüm maddelerin Varimax rotasyonuna tabi tutulması gerekmektedir.³⁴ Gerçekleştirilen "Rotated Component Matrix" işlemi sonucunda, yani maddelere döndürme uygulandıktan sonra elde edilen sonuç aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

³² Özdeğer (eigenvalue), hem faktörlerce açıklanan varyansı hesaplamada, hem de önemli faktör sayısına karar vermede dikkate alınan sayıdır. Faktör analizinde genel olarak genel olarak öz değeri 1 ya da 1'den daha büyük faktörler önemli faktörler olarak alınır. Bkz. Büyüköztürk, a.g.e, s.125.

³³ Tek faktörlü ölçeklerde açıklanan varyansın %30 ve daha fazla olması beklenir. Çok faktörlü ölçeklerde ise açıklanan varyansın daha fazla olması beklenir. Bkz. Büyüköztürk, a.g.e, s.125.

³⁴ Büyüköztürk, a.g.e, s.126.

Tablo- 59: İnovatif Tutum Ölçeği Faktör Yükleri (Döndürülmüş Faktör Matrisi) Tablosu

Faktörler	Sorular	Component	
		1	2
Deneyime Açıklık	soru25	,758	
	soru24	,743	
	soru27	,692	
	soru26	,685	
	soru23	,527	
Uygulama ve Fikir Önderliği	soru20		,804
	soru19		,733
	soru21		,698
	soru18		,532

Yukarıdaki tabloda İnovatif Tutum Ölçeğinin iki önemli faktörünün içerdiği maddeler bakımından daha kolay tanımlanabilmesine imkân sağlayan faktör döndürme (Rotated Component Matrix) sonuçları verilmiştir. Döndürülmüş faktör analizi tablosunda faktör yükü için kesim noktası olarak 0,40 değeri alınmıştır. Tablodan görülebileceği gibi herhangi bir maddenin birden fazla faktöre yükleme yapmadığı, kendi faktörleri altında kararlı bir yapı oluşturdukları, yani kendi maddeleri ile korelasyonları yüksek, diğer maddelerle düşük olduğu gözlenmektedir. Faktör döndürme sonrasında ölçeğin birinci faktörü 5 maddeden (23, 24, 25, 26 ve 27. Sorular), ikinci faktörün 4 maddeden (18, 19, 20 ve 21. Sorular) oluştuğu belirlenmiştir. Birinci faktörde yer alan maddelerin faktördeki yük değerleri 0,527-0,758 arasında değişmektedir. Aynı değerler ikinci faktörde yer alan dört madde için 0,532-0,804 arasındadır. Tablodaki tüm maddelerin faktör yükleri 0,50'nin üzerindedir bu ağırlıklar oldukça iyi kabul edilmektedir.

Faktörlere maddelerin içerikleri dikkate alınarak isim verilmeye çalışılmıştır. İlk faktörde yer alan maddeler yeni fikir ve deneyimlere açık olma ile ilgili olduğu dikkate alınarak bu faktöre, “Deneyime Açıklık” ismi verilmiştir. İkinci faktörde yer alan maddeler ise yenilikleri uygulamada öncü olmakla ilgilidir. Bu nedenle ikinci faktöre “Uygulama ve Fikir Önderliği” ismi verilmiştir.

Tablo- 60: İnovatif Tutum Ölçeği Alt Faktörleri Tanımlayıcı İstatistikler

	Uygulama ve Fikir Önderliği	Deneyime Açıklık
Ortalama	15,926	20,533
n	1137	1137
Std. Sapma	2,136	2,653
min	4	5
maks	20	25

Yukarıdaki tabloda İnovatif Tutum Ölçeğinin alt faktörlerine ait tanımlayıcı istatistikler gösterilmiştir. Uygulama ve Fikir Önderliği faktörü 4 maddeden oluşmaktadır, yani bu faktörün olabileceği aralık 4-20 arasındadır. Deneyime Açıklık faktörü ise 5 maddeden oluşmaktadır, bu faktör de 5-25 arasında değer alabilmektedir. Uygulama ve Fikir Önderliği için genel ortalama $15,926 \pm 2,136$, Deneyime Açıklık için $20,533 \pm 2,653$ 'tür.

Tablo- 61: İnovatif Tutum Ölçeği Alt Faktörlerinden Uygulama ve Fikir Önderliğinin Yaşa Göre Karşılaştırılması

Yaş	n	Ortalama	Std. Sapma	F	Sig.	Anlamlı Fark
30'dan küçük	70	15,1286	2,11222	5,216	,000	30'dan küçük olanlar - 40 ve üzeri
31-39 arası	345	15,6899	2,40386			
40-49 arası	377	16,0822	1,96948			
50-59 arası	287	16,1115	1,96155			
60 ve üzeri	58	16,3621	2,04080			
Toplam	1137	15,9261	2,13658			

Yukarıdaki tabloda araştırmaya katılan din görevlilerinin İnovatif Tutum Ölçeği alt faktörlerinden Uygulama ve Fikir Önderliğine verdikleri cevapların yaşa göre karşılaştırılması verilmiştir. Din görevlilerinin yaşa göre Uygulama ve Fikir Önderliği alt faktörüne verdikleri cevaplar istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık göstermektedir ($F=5,216$; $p<0,05$). Başka bir deyişle din görevlilerinin Uygulama ve Fikir Önderliği alt faktörüne verdikleri cevaplar yaş gruplarına bağlı olarak anlamlı bir şekilde değişmektedir. Uygulama ve Fikir Önderliği alt faktörüne verilen cevaplarda hangi yaş grupları arasında

farklılık olduğunu görmek için uygulanan Post-hoc testlerinin sonuçları Ek-Tablo-8'de gösterilmiştir.

Ek-Tablo-8'de gösterilen analiz sonuçlarına göre yaşları 30'dan küçük olan din görevlileri ile yaşları 40 ve üzeri olan din görevlileri arasında istatistiksel açıdan anlamlı farklılık bulunmaktadır.

Edinilen analiz sonuçlarına göre 30 yaşından küçük din görevlilerinin puan ortalaması en düşük, 60 yaş ve üzeri din görevlilerinin puan ortalaması ise en yüksektir. Buna göre din görevlilerinin yaşı arttıkça Uygulama ve Fikir Önderliği faktörü puan ortalamaları da artmaktadır.

Tablo- 62: İnovatif Tutum Ölçeği Alt Faktörlerinden Deneyime Açıklığın Yaşa Göre Karşılaştırılması

Yaş	n	Ortalama	Std. Sapma	F	Sig.	Anlamlı Fark
30'dan küçük	70	19,1714	2,98291	5,232	,000	30'dan küçük olanlar - 31 ve üzeri
31-39 arası	345	20,5275	2,53693			
40-49 arası	377	20,6260	2,65992			
50-59 arası	287	20,6969	2,68682			
60 ve üzeri	58	20,8103	2,29765			
Toplam	1137	20,5339	2,65355			

Yukarıdaki tabloda araştırmaya katılan din görevlilerinin İnovatif Tutum Ölçeği alt faktörlerinden Deneyime Açıklığa verdikleri cevapların yaşa göre karşılaştırılması verilmiştir. Din görevlilerinin yaşa göre Deneyime Açıklık alt faktörüne verdikleri cevaplar istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık göstermektedir ($F=5,232$; $p<0,05$). Başka bir deyişle din görevlilerinin Deneyime Açıklık alt faktörüne verdikleri cevaplar yaş gruplarına bağlı olarak anlamlı bir şekilde değişmektedir. Deneyime Açıklık alt faktörüne verilen cevaplarda hangi yaş grupları arasında farklılık olduğunu görmek için uygulanan Post-hoc testlerinin sonuçları Ek-Tablo-8'de gösterilmiştir.

Ek-Tablo-8'de gösterilen analiz sonuçlarına göre yaşları 30'dan küçük olan din görevlileri ile yaşları 31 ve üzeri olan din görevlileri arasında istatistiksel açıdan anlamlı farklılık bulunmaktadır.

Edinilen analiz sonuçlarına göre 30 yaşından küçük din görevlilerinin puan ortalaması en düşük, 60 yaş ve üzeri din görevlilerinin puan ortalaması ise en yüksektir. Buna göre din görevlilerinin yaşı arttıkça Deneyime Açıklık faktörü puan ortalamaları da artmaktadır.

Tablo- 63: İnovatif Tutum Ölçeği Alt Faktörlerinden Uygulama ve Fikir Önderliğinin Unvana Göre Karşılaştırılması

Unvan	n	Ortalama	Std. Sapma	F	Sig.	Anlamlı Fark
Müftü	501	16,2116	1,95426			
Müftü Yardımcısı	114	16,2456	2,03318			Müftü - Vaiz/Vaize, K.Kursu Öğreticisi, İmam-Hatip;
Vaiz/Vaize	290	15,6483	2,24466			
K.Kursu Öğreticisi	89	15,4270	2,43501	6,575	,000	Müftü Yardımcısı - Vaiz/Vaize, K.Kursu Öğreticisi, İmam-Hatip
İmam-Hatip	143	15,5455	2,24150			
Toplam	1137	15,9261	2,13658			

Yukarıdaki tabloda araştırmaya katılan din görevlilerinin İnovatif Tutum Ölçeği alt faktörlerinden Uygulama ve Fikir Önderliğine verdikleri cevapların unvana göre karşılaştırılması verilmiştir. Din görevlilerinin unvana göre Uygulama ve Fikir Önderliği alt faktörüne verdikleri cevaplar istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık göstermektedir (F=6,575; p<0,05). Başka bir deyişle din görevlilerinin Uygulama ve Fikir Önderliği alt faktörüne verdikleri cevaplar unvanlarına bağlı olarak anlamlı bir şekilde değişmektedir. Uygulama ve Fikir Önderliği alt faktörüne verilen cevaplarda hangi unvanlar arasında farklılık olduğunu görmek için uygulanan Post-hoc testlerinin sonuçları Ek-Tablo-9'da gösterilmiştir.

Ek-Tablo-9'da gösterilen analiz sonuçlarına göre yaşları müftüler ile vaiz/vaize, Kur'an kursu öğretmeni ve imam-hatipler arasında, müftü yardımcıları ile vaiz/vaize, Kur'an kursu öğretmeni ve imam-hatipler arasında istatistiksel açıdan anlamlı farklılık bulunmaktadır.

Edinilen analiz sonuçlarına göre imam-hatiplerin puan ortalaması en düşük, müftülerin puan ortalaması ise en yüksektir. Müftülerden sonra puan ortalaması en yüksek olan müftü yardımcılarıdır.

Tablo- 64: İnovatif Tutum Ölçeği Alt Faktörlerinden Deneyime Açıklığın Unvana Göre Karşılaştırılması

Unvan	n	Ortalama	Std. Sapma	F	Sig.	Anlamlı Fark
Müftü	501	20,7345	2,70765	2,502	,041	İmam-Hatip - Müftü, Müftü Yardımcısı
Müftü Yardımcısı	114	20,7456	2,65680			
Vaiz/Vaize	290	20,4379	2,58515			
K.Kursu Öğreticisi	89	20,2247	2,46223			
İmam-Hatip	143	20,0490	2,65460			
Toplam	1137	20,5339	2,65355			

Yukarıdaki tabloda araştırmaya katılan din görevlilerinin İnovatif Tutum Ölçeği alt faktörlerinden Deneyime Açıklığa verdikleri cevapların unvana göre karşılaştırılması verilmiştir. Din görevlilerinin unvana göre Deneyime Açıklık alt faktörüne verdikleri cevaplar istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık göstermektedir ($F=2,502$; $p<0,05$). Başka bir deyişle din görevlilerinin Deneyime Açıklık alt faktörüne verdikleri cevaplar unvanlara bağlı olarak anlamlı bir şekilde değişmektedir. Deneyime Açıklık alt faktörüne verilen cevaplarda hangi unvanlar arasında farklılık olduğunu görmek için uygulanan Post-hoc testlerinin sonuçları Ek-Tablo-9’da gösterilmiştir.

Ek-Tablo-9’da gösterilen analiz sonuçlarına göre yaşları imam-hatipler ile müftü ve müftü yardımcılarını arasında istatistiksel açıdan anlamlı farklılık bulunmaktadır.

Edinilen analiz sonuçlarına göre imam-hatiplerin puan ortalaması en düşük, müftü yardımcılarının puan ortalaması ise en yüksektir. Müftü yardımcılardan sonra puan ortalaması en yüksek olan müftülerdir.

Tablo- 65: İnovatif Tutum Ölçeği Alt Faktörlerinden Uygulama ve Fikir Önderliğinin Görev Birimine Göre Karşılaştırılması

Görev Birimi	n	Ortalama	Std. Sapma	F	Sig.	Anlamlı Fark
(Büyükşehir) İl Müftülüğü	138	16,1087	2,22686	5,637	,001	(Büyükşehir) İlçe Müftülüğü - İlçe Müftülüğü
İl Müftülüğü	251	15,7450	2,02354			
(Büyükşehir) İlçe Müftülüğü	264	15,5606	2,42533			
İlçe Müftülüğü	484	16,1674	1,96209			
Toplam	1137	15,9261	2,13658			

Yukarıdaki tabloda araştırmaya katılan din görevlilerinin İnovatif Tutum Ölçeği alt faktörlerinden Uygulama ve Fikir Önderliğine verdikleri cevapların görev birimine göre karşılaştırılması verilmiştir. Din görevlilerinin görev birimine göre Uygulama ve Fikir Önderliği alt faktörüne verdikleri cevaplar istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık göstermektedir($F=5,637$; $p<0,05$). Başka bir deyişle din görevlilerinin Uygulama ve Fikir Önderliği alt faktörüne verdikleri cevaplar görev birimlerine bağlı olarak anlamlı bir şekilde değişmektedir. Uygulama ve Fikir Önderliği alt faktörüne verilen cevaplarda hangi görev birimleri arasında farklılık olduğunu görmek için uygulanan Post-hoc testlerinin sonuçları Ek-Tablo-10'da gösterilmiştir.

Ek-Tablo-10'da gösterilen analiz sonuçlarına göre büyükşehir ilçe müftülüğü ile ilçe müftülüğü arasında istatistiksel açıdan anlamlı farklılık bulunmaktadır.

Edinilen analiz sonuçlarına göre büyükşehir ilçe müftülüklerinin puan ortalaması en düşük, ilçe müftülüklerinin puan ortalaması ise en yüksektir. İlçe müftülüklerinin sonra puan ortalaması en yüksek olan büyükşehir ilçe müftülükleridir.

Tablo- 66: İnovatif Tutum Ölçeği Alt Faktörlerinden Deneyime Açıklığın Görev Birimine Göre Karşılaştırılması

Görev Birimi	n	Ortalama	Std. Sapma	F	Sig.	Anlamlı Fark
(Büyükşehir) İl Müftülüğü	138	20,8406	2,83936	2,784	,060	Anlamlı farklılık yoktur.
İl Müftülüğü	251	20,3147	2,55979			
(Büyükşehir) İlçe Müftülüğü	264	20,2652	2,60406			
İlçe müftülüğü	484	20,7066	2,65876			
Toplam	1137	20,5339	2,65355			

Yukarıdaki tabloda araştırmaya katılan din görevlilerinin İnovatif Tutum Ölçeği alt faktörlerinden Deneyime Açıklığa verdikleri cevapların görev birimine göre karşılaştırılması verilmiştir. Din görevlilerinin görev birimine göre Deneyime Açıklık alt faktörüne verdikleri cevaplar istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık göstermemektedir($F=2,784$; $p>0,05$).

Tablo- 67: İnovatif Tutum Ölçeği Alt Faktörlerinin Cinsiyete Göre Karşılaştırılması

Alt Faktörler	Cinsiyet	n	Ortalama	Std. Sapma	t	Sig. (2-tailed)
Uygulama ve Fikir Önderliği	Kadın	207	15,2705	2,38406	-4,931	,000
	Erkek	930	16,0720	2,05054		
Deneyime Açıklık	Kadın	207	20,2464	2,56037	-1,725	,085
	Erkek	930	20,5978	2,67098		

Yukarıdaki tabloda araştırmaya katılan din görevlilerinin İnovatif Tutum Ölçeği alt faktörlerine verdikleri cevapların cinsiyete göre karşılaştırılması verilmiştir. Elde edilen bulgulara göre, Uygulama ve Fikir Önderliği ve Deneyime Açıklık faktörleri puan ortalamaları erkeklerde kadınlara göre daha yüksektir.

İnovatif Tutum Ölçeği alt faktörleri olan Uygulama ve Fikir Önderliği ($t=-4,931$; $p<0,05$) cinsiyete göre istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık göstermektedir. Erkeklerin Uygulama ve Fikir Önderliği faktörüne verdikleri cevapların ortalaması kadınlara göre daha yüksektir.

Deneyime Açıklık alt faktörü ise cinsiyete göre istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık göstermemektedir ($t=-1,725$; $p>0,05$).

Tablo- 68: İnovatif Tutum Ölçeği Alt Faktörlerinin Haseki Eğitimi Durumuna Göre Karşılaştırılması

Alt Faktörler	Haseki	n	Ortalama	Std. Sapma	t	Sig. (2-tailed)
Uygulama ve Fikir Önderliği	Evet	470	16,0894	1,99159	2,166	,031
	Hayır	667	15,8111	2,22739		
Deneyime Açıklık	Evet	470	20,6043	2,69659	,750	,452
	Hayır	667	20,4843	2,62369		

Yukarıdaki tabloda araştırmaya katılan din görevlilerinin İnovatif Tutum Ölçeği alt faktörlerine verdikleri cevapların din görevlilerinin haseki eğitim alıp almamasına göre

karşılaştırılması verilmiştir. Uygulama ve Fikir Önderliği ve Deneyime Açıklık faktörleri puan ortalamaları haseki eğitimi alanlarda bu eğitimi almayanlara göre daha yüksektir.

İnovatif Tutum Ölçeği alt faktörlerinden Uygulama ve Fikir Önderliği ($t=2,166$; $p<0,05$) haseki eğitim durumuna göre istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık göstermektedir. Haseki eğitimi alanların Uygulama ve Fikir Önderliği faktörüne verdikleri cevapların ortalaması eğitimi almayanlara göre daha yüksektir.

Deneyime Açıklık faktörü ise haseki eğitim durumuna göre istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık göstermemektedir ($t=0,750$; $p>0,05$).

Tablo- 69: İnovatif Tutum Ölçeği Alt Faktörlerinden Uygulama ve Fikir Önderliğinin Hizmet Süresine Göre Karşılaştırılması

Hizmet Süresi	n	Ortalama	Std. Sapma	F	Sig.	Anlamlı Fark
10 yıldan az	250	15,3160	2,41651			
11-14 yıl arası	127	15,7717	2,43385			
15-19 yıl arası	173	15,9306	1,97538			
20-24 yıl arası	180	16,4111	1,75540	7,228	,000	10 yıldan az - 15 ve üzeri
25-30 yıl arası	168	16,2619	1,83850			
30 yıl ve üzeri	239	16,0418	2,08796			
Toplam	1137	15,9261	2,13658			

Yukarıdaki tabloda araştırmaya katılan din görevlilerinin İnovatif Tutum Ölçeği alt faktörlerinden Uygulama ve Fikir Önderliğine verdikleri cevapların hizmet süresine göre karşılaştırılması verilmiştir. Din görevlilerinin hizmet süresine göre Uygulama ve Fikir Önderliği alt faktörüne verdikleri cevaplar istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık göstermektedir ($F=7,228$; $p<0,05$). Başka bir deyişle din görevlilerinin Uygulama ve Fikir Önderliği alt faktörüne verdikleri cevaplar hizmet sürelerine bağlı olarak anlamlı bir şekilde değişmektedir. Uygulama ve Fikir Önderliği alt faktörüne verilen cevaplarda hangi hizmet süreleri arasında farklılık olduğunu görmek için uygulanan Post-hoc testlerinin sonuçları Ek-Tablo-11’de gösterilmiştir.

Ek-Tablo-11’de gösterilen analiz sonuçlarına göre 10 yıldan az hizmet süresi bulunan din görevlileri ile 15 yıl ve üzeri hizmet süresi bulunan din görevlileri arasında istatistiksel açıdan anlamlı farklılık bulunmaktadır.

Edinilen analiz sonuçlarına göre hizmet süresi 10 yıldan az din görevlilerinin puan ortalaması en düşük, 20-24 yıl hizmet süresi bulunan din görevlilerinin puan ortalaması ise en yüksektir.

Tablo- 70: İnovatif Tutum Ölçeği Alt Faktörlerinden Deneyime Açıklığın Hizmet Süresine Göre Karşılaştırılması

Hizmet Süresi	n	Ortalama	Std. Sapma	F	Sig.	Anlamlı Fark
10 yıldan az	250	20,1520	2,64516			Anlamlı farklılık yoktur.
11-14 yıl arası	127	20,4488	3,17907			
15-19 yıl arası	173	20,5318	2,61822			
20-24 yıl arası	180	20,7667	2,45200	1,637	,147	
25-30 yıl arası	168	20,6786	2,36066			
30 yıl ve üzeri	239	20,7029	2,70380			
Toplam	1137	20,5339	2,65355			

Yukarıdaki tabloda araştırmaya katılan din görevlilerinin İnovatif Tutum Ölçeği alt faktörlerinden Deneyime Açıklığa verdikleri cevapların hizmet süresine göre karşılaştırılması verilmiştir. Din görevlilerinin hizmet süresine göre Deneyime Açıklık alt faktörüne verdikleri cevaplar istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık göstermemektedir(F=1,637; p>0,05).

2.4. DİNİ DANIŞMA VE REHBERLİK TUTUMLARI

Araştırmaya katılan din görevlilerinin dini danışma ve rehberlik tutumlarının demografik değişkenlere göre istatistiksel dağılımları ile ilgili tablo, grafik ve sözel çözümlmelerine ait bulgular aşağıdaki şekilde ortaya çıkmıştır. Tablo-71’de araştırmaya katılanlara sorulan Dini Danışma ve Rehberlik Tutum Ölçeği soruları verilmiştir. Tablo: 72-92’de Dini Danışma ve Rehberlik Tutum Ölçeğini tanımlayıcı istatistikler ve demografik değişkenlere göre dağılımları incelenmiştir. Din görevlilerinin görüş ve

tutumlarının, dini danışma ve rehberlik tutum değişkenine göre belirlenmesi ve bulguların analizi için dini danışma ve rehberlik tutumlarının demografik değişkenlere göre dağılımıyla edinilen bulguların önemli olduğu düşünülmüştür.

Tablo- 71: Dini Danışma ve Rehberlik Tutum Ölçeği Soruları

S28	Din görevlileri "dini danışman ve rehber" olarak hangi alandan olursa olsun kendisine getirilen problemlerin çözümüne yardımcı olmalıdır.
S29	Danışanın psikolojisi, ailevi problemleri gibi sorunlar din görevlisinin dikkate alması gereken konular değildir. İstenilen dini bilgi ya da fetvaları doğru vermesi yeterlidir.
S30	Dini danışmanlık ve rehberlik, hastalık, yaşlılık, hapis ve ölüm gibi durumlarda ortaya çıkan din dışı ruhsal problemleri de kapsar.
S31	Özürü, hasta, yaşlı vb. mağdur ve yakınlarına yönelik yardım ve destek hizmetleri arasında dini danışma ve rehberlik hizmetleri de olmalıdır.
S32	Aile ilişkileri, dini bilgi, ruhi/manevi çöküntü vb. konularda ihtiyacı olanlara, din görevlisi yardım ve rehberlik etmelidir.
S33	Din görevlileri insanları ruhen rahatlatma, kötülöklere karşı tavır geliştirmelerine katkıda bulunma gibi görevleri de yerine getiren dini danışman ve rehberler olmalıdır.
S34	Günümüzde dini danışma ve rehberlik hizmetlerine ihtiyaç artmıştır.
S35	Din görevlileri psikolojik danışma ve rehberlik (PDR) yöntemlerini iyi bilmeli, gerektiğinde başarıyla uygulayabilmelidir.
S36	Din görevlileri arasında dini danışma ve rehberlik alanında uzmanlaşmış personele ihtiyaç vardır.
S37	Din görevlileri tarafından halen verilmekte olan dini danışma ve rehberlik hizmetleri, ihtiyaç ve beklentileri tatmin edici şekilde karşılamaktadır.
S38	Dini danışma ve rehberlik hizmeti verenlerin iyi bir din eğitimi yanında insan ve toplum bilimleri alanında da yeterli eğitim alması gerekir.
S39	Sosyo-kültürel değişimlerin ortaya çıkardığı yeni sorunların çözümüne yardımcı olacak dini danışma ve rehberlik yöntemleri geliştirilmelidir.
S40	Dini danışma ve rehberlik yöntem ve teknikleri din hizmetlerinde başarıyı artırır.
S41	Müftölükler ve aile irşat ve rehberlik büroları, dini danışma ve rehberlik hizmetleri için yeterli donanım ve imkânlara sahiptir.
S42	Aile irşat ve rehberlik büroları tarafından gerçekleştirilen dini danışma ve rehberlik hizmetleri etkili şekilde sürdürölmektedir.

Tablo- 72: Dini Danışma ve Rehberlik Tutum Ölçeği Tanımlayıcı İstatistikler

Sorular (28-42)		Kesinlikle katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle katılıyorum	Ortalama	Std. Sapma
S28	n	64	127	52	480	414	3,926	1,166
	%	5,6%	11,2%	4,6%	42,2%	36,4%		
S29	n	394	434	53	178	78	2,219	1,261
	%	34,7%	38,2%	4,7%	15,7%	6,9%		
S30	n	66	107	85	488	391	3,907	1,145
	%	5,8%	9,4%	7,5%	42,9%	34,4%		
S31	n	14	30	36	500	557	4,369	0,776
	%	1,2%	2,6%	3,2%	44,0%	49,0%		
S32	n	15	12	14	420	676	4,522	0,704
	%	1,3%	1,1%	1,2%	36,9%	59,5%		
S33	n	11	18	22	443	643	4,485	0,707
	%	1,0%	1,6%	1,9%	39,0%	56,6%		
S34	n	17	10	14	288	808	4,636	0,699
	%	1,5%	,9%	1,2%	25,3%	71,1%		
S35	n	12	27	50	381	667	4,464	0,779
	%	1,1%	2,4%	4,4%	33,5%	58,7%		
S36	n	14	17	30	319	757	4,573	0,732
	%	1,2%	1,5%	2,6%	28,1%	66,6%		
S37	n	159	502	247	179	50	2,524	1,053
	%	14,0%	44,2%	21,7%	15,7%	4,4%		
S38	n	18	34	18	414	653	4,451	0,806
	%	1,6%	3,0%	1,6%	36,4%	57,4%		
S39	n	10	17	20	464	626	4,477	0,693
	%	,9%	1,5%	1,8%	40,8%	55,1%		
S40	n	12	19	35	403	668	4,492	0,734
	%	1,1%	1,7%	3,1%	35,4%	58,8%		
S41	n	238	549	207	122	21	2,243	0,964
	%	20,9%	48,3%	18,2%	10,7%	1,8%		
S42	n	115	441	319	216	46	2,681	1,021
	%	10,1%	38,8%	28,1%	19,0%	4,0%		

Yukarıdaki tabloda araştırmaya katılan din görevlilerinin dini danışma ve rehberlik tutum ölçeği sorularına verdikleri cevaplara ait frekans, yüzde, ortalama ve standart sapma değerleri verilmiştir. Kesinlikle katılmıyorum=1, kesinlikle katılıyorum=5 şeklinde kodlanmıştır. Ortalama ve standart sapma değerleri bu kodlamaya göre yapılmıştır.

Tablo- 73: Dini Danışma ve Rehberlik Tutum Ölçeği Faktör Sayısını Belirleme ve Açıklanan Varyans Yüzdeleri Tablosu

Component	Initial Eigenvalues			Rotation Sums of Squared Loadings		
	Toplam	% of Variance	Cumulative %	Toplam	% of Variance	Cumulative %
1	5,136	36,686	36,686	3,900	27,858	27,858
2	1,831	13,079	49,765	2,487	17,763	45,621
3	1,251	8,937	58,702	1,831	13,082	58,702
4	,905	6,465	65,167			
5	,779	5,561	70,729			
6	,740	5,288	76,016			
7	,684	4,885	80,902			
8	,511	3,648	84,549			
9	,458	3,268	87,817			
10	,400	2,857	90,674			
11	,379	2,709	93,383			
12	,326	2,332	95,715			
13	,312	2,226	97,941			
14	,288	2,059	100,000			

Yukarıdaki tabloda Dini Danışma ve Rehberlik Tutum Ölçeği faktör sayısını belirleyen varyans yüzdeleri gösterilmektedir. Tablo incelendiğinde, analize katılan K=14 maddenin (değişkenin) öz değerleri 1'den büyük olan (1,251; 1,831 ve 5,136) üç faktör altında toplandığı görülmektedir. Bu üç faktörün ölçeğe ilişkin açıkladıkları varyans yaklaşık %59'dur.³⁵ Buna göre analizde önemli faktör olarak ortaya çıkan üç faktörün

³⁵ Bu değer sosyal bilimlerde oldukça yeterli görülmektedir. Bkz. Büyüköztürk, a.g.e, s.125.

birlikte, maddelerdeki toplam varyansın ve ölçeğe ilişkin varyansın çoğunluğunu açıkladıkları görülmektedir.

Ancak bu üç faktörün altında hangi maddelerin toplandığı ve bu maddelerin faktör yüklerinin görülebilmesi için tüm maddelerin Varimax rotasyonuna tabi tutulması gerekmektedir. Uygulanan “Rotated Component Matrix” işlemi sonucunda, yani maddelere döndürme uygulandıktan sonra elde edilen sonuç aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo- 74: Dini Danışma ve Rehberlik Tutum Ölçeği Faktör Yükleri (Döndürülmüş Faktör Matrisi) Tablosu

Faktörler	Sorular	Component		
		1	2	3
Gereklilik	soru38	,834		
	soru40	,825		
	soru39	,814		
	soru36	,679		
	soru34	,661		
	soru35	,573		
Kapsam	soru31		,684	
	soru30		,654	
	soru33		,617	
	soru32	,524	,609	
	soru28		,565	
Yeterlilik	soru42			,814
	soru41			,814
	soru37			,700

Yukarıdaki tabloda Dini Danışma ve Rehberlik Tutum Ölçeğinin üç önemli faktörünün içerdiği maddeler bakımından daha kolay tanımlanabilmesine imkân sağlayan faktör döndürme (Rotated Component Matrix) sonuçları verilmiştir. Döndürülmüş faktör

analizi tablosunda faktör yükü için kesim noktası olarak 0,40 değeri alınmıştır. Tablodan görülebileceği gibi maddelerin birden fazla faktöre yükleme yapmadığı,³⁶ kendi faktörleri altında kararlı bir yapı oluşturdukları, yani kendi maddeleri ile korelasyonları yüksek, diğer maddelerle düşük olduğu gözlenmektedir.

Faktör döndürme sonrasında ölçeğin birinci faktörü 6 maddeden (34, 35, 36, 38, 39 ve 27. Sorular), ikinci faktörün 5 maddeden (28, 30, 31, 32 ve 33. Sorular), üçüncü faktörün 3 maddeden (37, 41 ve 42. Sorular) oluştuğu belirlenmiştir. Birinci faktörde yer alan maddelerin faktördeki yük değerleri 0,573-0,834 arasında değişmektedir. Aynı değerler ikinci faktörde yer alan beş madde için 0,565-0,684 arasında; üçüncü faktörde yer alan üç madde için 0,700-0,814 arasındadır. Tablodaki tüm maddelerin faktör yükleri 0,50'nin üzerindedir bu ağırlıklar oldukça iyi kabul edilmektedir.

Faktörlere maddelerin içerikleri dikkate alınarak isim verilmeye çalışılmıştır. İlk faktörde yer alan maddeler dini danışma ve rehberliğe olan ihtiyaç ve gereklilik ile ilgili olduğu dikkate alınarak bu faktöre, “Gereklilik” ismi verilmiştir. İkinci faktörde yer alan maddeler dini danışma ve rehberliğin kapsamı ile ilgilidir. Bu nedenle ikinci faktöre “Kapsam” ismi verilmiştir. Üçüncü faktörde yer alan maddeler ise dini danışma ve rehberlik hizmetlerinin yeterliliği ile ilgilidir. Bu nedenle üçüncü faktöre de “Yeterlilik” ismi verilmiştir.

Tablo- 75: Dini Danışma ve Rehberlik Tutum Ölçeği Alt Faktörleri Tanımlayıcı İstatistikler

Faktörler	n	Ortalama	Std. Sapma	Min.	Maks.
Kapsam	1137	21,2084	3,07986	5	25
Gereklilik	1137	27,0915	3,44888	6	30
Yeterlilik	1137	7,4477	2,35964	3	15

Yukarıdaki tabloda dini danışma ve rehberlik tutum ölçeğinin alt faktörlerine ait tanımlayıcı istatistikler gösterilmiştir. Kapsam faktörü 5 maddeden oluşmaktadır, yani bu

³⁶ 32. Sorunun iki faktörde de görel olarak yüksek yük değerine sahip olduğu görülmektedir. Bu sorunun yük değeri 1. Faktörde 0,524; 2. Faktörde 0,609'dur. Sorunun her iki faktördeki yük değeri birbirine yakın olmadığından ölçekten çıkartılmasına gerek duyulmamış, yük değeri daha büyük olan 2. Faktörde değerlendirilmiştir.

faktörün olabileceği aralık 5-25 arasındadır. Gereklilik faktörü 6 maddeden oluşmaktadır, bu faktör 6-30 arasında değer alabilmektedir. Yeterlilik faktörü ise 3 maddeden oluşmaktadır, bu faktör de 3-15 arasında değer alabilmektedir. Kapsam faktörü için genel ortalama $21,208 \pm 3,079$; gereklilik için $27,091 \pm 3,448$; yeterlilik için ise $7,447 \pm 2,359$ 'dur.

Tablo- 76: Dini Danışma ve Rehberlik Tutum Ölçeği Kapsam Alt Faktörünün Yaşa Göre Karşılaştırılması

Yaş	n	Ortalama	Std. Sapma	F	Sig.	Anlamlı Fark
30'dan küçük	70	20,3143	3,56530	1,807	,125	Anlamlı farklılık yoktur
31-39 arası	345	21,1594	3,00495			
40-49 arası	377	21,3156	2,88956			
50-59 arası	287	21,3624	3,12463			
60 ve üzeri	58	21,1207	3,72793			
Toplam	1137	21,2084	3,07986			

Yukarıdaki tabloda araştırmaya katılan din görevlilerinin Dini Danışma ve Rehberlik Tutum Ölçeği Kapsam alt faktörüne verdikleri cevapların yaşa göre karşılaştırılması verilmiştir. Kapsam faktörü puan ortalaması en yüksek 50-59 yaş arası din görevlilerinde gözükmemektedir, en düşük ise 30 yaşından küçük din görevlilerindedir. Ancak tablo incelendiğinde yaşlar arasında pek farkın olmadığı görülmektedir. Din görevlilerinin yaşa göre Kapsam alt faktörüne verdikleri cevaplar istatistiksel açıdan da anlamlı bir farklılık göstermemektedir ($F=1,807$; $p>0,05$).

Yani dini danışma ve rehberlik hizmetlerinin kapsamı hakkında araştırmaya katılan din görevlileri arasında yaşları bakımından anlamlı farklılık yoktur.

Tablo- 77: Dini Danışma ve Rehberlik Tutum Ölçeği Gereklilik Alt Faktörünün Yaşa Göre Karşılaştırılması

Yaş	n	Ortalama	Std. Sapma	F	Sig.	Anlamlı Fark
30'dan küçük	70	26,5571	3,94026	2,517	,060	Anlamlı farklılık yoktur
31-39 arası	345	27,1507	3,36801			
40-49 arası	377	27,4350	3,00737			
50-59 arası	287	26,8641	3,70584			
60 ve üzeri	58	26,2759	4,37614			
Toplam	1137	27,0915	3,44888			

Yukarıdaki tabloda araştırmaya katılan din görevlilerinin Dini Danışma ve Rehberlik Tutum Ölçeği Gereklilik alt faktörüne verdikleri cevapların yaşa göre karşılaştırılması verilmiştir. Gereklilik faktörü puan ortalaması en yüksek 40-49 yaş arası din görevlilerinde gözükmemektedir, en düşük ise 60 yaş ve üzerindeki din görevlilerindedir. Ancak tablo incelendiğinde yaşlar arasında pek farkın olmadığı görülmektedir.

Din görevlilerinin yaşa göre Gereklilik alt faktörüne verdikleri cevaplar istatistiksel açıdan da anlamlı bir farklılık göstermemektedir(F=2,517; p>0,05). Yani dini danışma ve rehberlik hizmetlerinin gerekliliği hakkında, araştırmaya katılan din görevlileri arasında yaş grupları bakımından anlamlı farklılık yoktur.

Tablo- 78: Dini Danışma ve Rehberlik Tutum Ölçeği Yeterlilik Alt Faktörünün Yaşa Göre Karşılaştırılması

Yaş	n	Ortalama	Std. Sapma	F	Sig.	Anlamlı Fark
30'dan küçük	70	7,7571	2,57882	5,534	,000	31- 39 arası - 50 yaş ve üzeri
31-39 arası	345	7,0493	2,21790			
40-49 arası	377	7,3846	2,29548			
50-59 arası	287	7,8188	2,48533			
60 ve üzeri	58	8,0172	2,31313			
Toplam	1137	7,4477	2,35964			

Yukarıdaki tabloda araştırmaya katılan din görevlilerinin Dini Danışma ve Rehberlik Tutum Ölçeği Yeterlilik alt faktörüne verdikleri cevapların yaşa göre

karşılaştırılması verilmiştir. Yeterlilik faktörü puan ortalaması en yüksek 60 yaş ve üzerindeki din görevlilerinde gözükmektedir, en düşük ise 31-39 yaş arası din görevlilerindedir.

Din görevlilerinin yaşa göre Yeterlilik alt faktörüne verdikleri cevaplar istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık göstermektedir($F=5,534$; $p<0,05$). Başka bir deyişle din görevlilerinin Yeterlilik alt faktörüne verdikleri cevaplar yaş gruplarına bağlı olarak anlamlı bir şekilde değişmektedir. Yeterlilik alt faktörüne verilen cevaplarda hangi yaş grupları arasında farklılık olduğunu görmek için uygulanan Post-hoc testlerinin sonuçları Ek-Tablo-12’de gösterilmiştir.

Ek-Tablo-12’de gösterilen analiz sonuçlarına göre yaşları 31-39 arası olan din görevlileri ile 50 yaş ve üzerinde olan din görevlileri arasında istatistiksel açıdan anlamlı farklılık bulunmaktadır. Yani genç yaştaki din görevlileri dini danışma ve rehberlik hizmetlerini daha yetersiz bulmaktadır.

Tablo- 79: Dini Danışma ve Rehberlik Tutum Ölçeği Kapsam Alt Faktörünün Unvana Göre Karşılaştırılması

Unvan	n	Ortalama	Std. Sapma	F	Sig.	Anlamlı Fark
Müftü	501	21,6747	2,94753	6,600	,000	Müftü - Diğer Unvanlar Vaiz/Vaize - K. Kursu Öğreticisi
Müftü Yardımcısı	114	20,9123	3,77594			
Vaiz/Vaize	290	21,0897	2,81350			
K.Kursu Öğreticisi	89	20,3146	3,40319			
İmam-Hatip	143	20,6084	2,98832			
Toplam	1137	21,2084	3,07986			

Yukarıdaki tabloda araştırmaya katılan din görevlilerinin Dini Danışma ve Rehberlik Tutum Ölçeği Kapsam alt faktörüne verdikleri cevapların unvana göre karşılaştırılması verilmiştir. Kapsam alt faktörü puan ortalaması en yüksek müftülerde gözükmektedir, en düşük ise Kur’an kursu öğretmenlerindedir.

Din görevlilerinin unvana göre Kapsam alt faktörüne verdikleri cevaplar istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık göstermektedir ($F=6,600$; $p<0,05$). Başka bir deyişle din görevlilerinin Kapsam alt faktörüne verdikleri cevaplar unvanlarına bağlı olarak anlamlı bir şekilde değişmektedir. Kapsam alt faktörüne verilen cevaplarda hangi unvanlar arasında farklılık olduğunu görmek için uygulanan Post-hoc testlerinin sonuçları Ek-Tablo-13’de gösterilmiştir.

Ek-Tablo-13’de gösterilen analiz sonuçlarına göre müftü ile diğer unvanlardaki din görevlileri arasında, vaiz/vaizeler ile Kur’an kursu öğreticileri arasında istatistiksel açıdan anlamlı farklılık bulunmaktadır. Yani müftüler diğer unvanlardaki din görevlilerine, vaiz/vaizler ise Kur’an kursu öğreticilerine göre dini danışma ve rehberlik hizmetlerinin daha kapsamlı olmasını istemektedirler.

Tablo- 80: Dini Danışma ve Rehberlik Tutum Ölçeği Gereklik Alt Faktörünün Unvana Göre Karşılaştırılması

Unvan	n	Ortalama	Std. Sapma	F	Sig.	Anlamlı Fark
Müftü	501	27,3872	3,37428	2,413	,047	Müftü - Müftü Yardımcısı
Müftü Yardımcısı	114	26,3860	4,48500			
Vaiz/Vaize	290	27,0414	3,11793			
K.Kursu Öğreticisi	89	26,9326	3,87239			
İmam-Hatip	143	26,8182	3,02952			
Toplam	1137	27,0915	3,44888			

Yukarıdaki tabloda araştırmaya katılan din görevlilerinin Dini Danışma ve Rehberlik Tutum Ölçeği Gereklik alt faktörüne verdikleri cevapların unvana göre karşılaştırılması verilmiştir. Gereklik alt faktörü puan ortalaması en yüksek müftülerde gözükmektedir, en düşük ise müftü yardımcılarındadır. Din görevlilerinin unvana göre Gereklik alt faktörüne verdikleri cevaplar istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık göstermektedir ($F=2,413$; $p<0,05$). Ancak hangi unvanlar arasında farklılık olduğunu görmek için Post-hoc testleri uygulanmıştır. Ek-Tablo-13’de hangi unvanlar arasında istatistiksel açıdan farklılık olduğu gösterilmiştir.

Ek-Tablo-13’de gösterilen analiz sonuçlarına göre müftüler ile müftü yardımcılar arasında istatistiksel açıdan anlamlı farklılık bulunmaktadır. Yani müftüler, müftü yardımcılarına göre dini danışma ve rehberlik hizmetlerine daha fazla ihtiyaç görmektedir.

Tablo- 81: Dini Danışma ve Rehberlik Tutum Ölçeği Yeterlilik Alt Faktörünün Unvana Göre Karşılaştırılması

Unvan	n	Ortalama	Std. Sapma	F	Sig.	Anlamlı Fark
Müftü	501	7,2994	2,26764	1,518	,195	Anlamlı farklılık yoktur.
Müftü Yardımcısı	114	7,8596	2,40161			
Vaiz/Vaize	290	7,5138	2,39264			
K.Kursu Öğreticisi	89	7,5955	2,39658			
İmam-Hatip	143	7,4126	2,52962			
Toplam	1137	7,4477	2,35964			

Yukarıdaki tabloda araştırmaya katılan din görevlilerinin Dini Danışma ve Rehberlik Tutum Ölçeği Yeterlilik alt faktörüne verdikleri cevapların unvana göre karşılaştırılması verilmiştir. Yeterlilik alt faktörü puan ortalaması en yüksek müftü yardımcılarında gözükmemektedir, en düşük ise müftülerdedir. Ancak tablo incelendiğinde unvanlar arasında pek farkın olmadığı görülmektedir.

Din görevlilerinin unvana göre Yeterlilik alt faktörüne verdikleri cevaplar istatistiksel açıdan da anlamlı bir farklılık göstermemektedir(F=1,518; p>0,05). Yani dini danışma ve rehberlik hizmetlerinin yeterliliği hakkında araştırmaya katılan din görevlileri arasında unvanları bakımından anlamlı farklılık yoktur.

Tablo- 82: Dini Danışma ve Rehberlik Tutum Ölçeği Kapsam Alt Faktörünün Görev Birimine Göre Karşılaştırılması

Görev Birimi	n	Ortalama	Std. Sapma	F	Sig.	Anlamlı Fark
(Büyükşehir) İl Müftülüğü	138	21,2971	3,19536	8,156	,000	İl Müftülüğü - (Büyükşehir) İl Müftülüğü, (Büyükşehir) İlçe Müftülüğü, İlçe Müftülüğü
İl Müftülüğü	251	20,3984	3,24602			
(Büyükşehir) İlçe Müftülüğü	264	21,2841	3,01182			
İlçe Müftülüğü	484	21,5620	2,92386			
Toplam	1137	21,2084	3,07986			

Yukarıdaki tabloda araştırmaya katılan din görevlilerinin Dini Danışma ve Rehberlik Tutum Ölçeği Kapsam alt faktörüne verdikleri cevapların görev birimine göre karşılaştırılması verilmiştir. Kapsam alt faktörü puan ortalaması en yüksek ilçe müftülüklerinde gözükmemektedir, en düşük ise il müftülüklerindedir.

Din görevlilerinin görev birimine göre Kapsam alt faktörüne verdikleri cevaplar istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık göstermektedir ($F=8,156$; $p<0,05$). Başka bir deyişle din görevlilerinin Kapsam alt faktörüne verdikleri cevaplar görev birimine bağlı olarak anlamlı bir şekilde değişmektedir. Kapsam alt faktörüne verilen cevaplarda hangi görev birimleri arasında farklılık olduğunu görmek için uygulanan Post-hoc testlerinin sonuçları Ek-Tablo-14'de gösterilmiştir.

Ek-Tablo-14'de gösterilen analiz sonuçlarına göre il müftülükleri bünyesinde çalışan din görevlileri ile diğer görev birimlerinde çalışan din görevlileri arasında istatistiksel açıdan anlamlı farklılık bulunmaktadır. Yani diğer görev birimlerinde çalışan din görevlileri, il müftülükleri bünyesinde çalışan din görevlilerine göre dini danışma ve rehberlik hizmetlerinin daha kapsamlı olması gerektiği görüşündedirler.

Tablo- 83: Dini Danışma ve Rehberlik Tutum Ölçeği Gereklilik Alt Faktörünün Görev Birimine Göre Karşılaştırılması

Görev Birimi	n	Ortalama	Std. Sapma	F	Sig.	Anlamlı Fark
(Büyükşehir) İl Müftülüğü	138	27,2174	3,67024	1,528	,206	Anlamlı farklılık yoktur
İl Müftülüğü	251	26,7450	3,82187			
(Büyükşehir) İlçe Müftülüğü	264	26,9886	3,38357			
İlçe Müftülüğü	484	27,2913	3,20129			
Toplam	1137	27,0915	3,44888			

Yukarıdaki tabloda araştırmaya katılan din görevlilerinin Dini Danışma ve Rehberlik Tutum Ölçeği Gereklilik alt faktörüne verdikleri cevapların görev birimine göre karşılaştırılması verilmiştir. Gereklilik alt faktörü puan ortalaması en yüksek ilçe müftülüklerinde gözükmemektedir, en düşük ise il müftülüklerindedir. Ancak tablo incelendiğinde görev birimleri arasında pek farkın olmadığı görülmektedir.

Din görevlilerinin görev birimine göre Gereklilik alt faktörüne verdikleri cevaplar istatistiksel açıdan da anlamlı bir farklılık göstermemektedir($F=1,528$; $p>0,05$). Yani dini danışma ve rehberlik hizmetlerinin gerekliliği hakkında araştırmaya katılan din görevlileri arasında görev birimleri bakımından anlamlı farklılık yoktur.

Tablo- 84: Dini Danışma ve Rehberlik Tutum Ölçeği Yeterlilik Alt Faktörünün Görev Birimine Göre Karşılaştırılması

Görev Birimi	N	Ortalama	Std. Sapma	F	Sig.	Anlamlı Fark
(Büyükşehir) İl Müftülüğü	138	8,1522	2,53127	4,731	,003	(Büyükşehir) İl Müftülüğü - İl Müftülüğü, (Büyükşehir) İlçe Müftülüğü, İlçe Müftülüğü
İl Müftülüğü	251	7,3227	2,20441			
(Büyükşehir) İlçe Müftülüğü	264	7,3485	2,37376			
İlçe Müftülüğü	484	7,3657	2,35216			
Toplam	1137	7,4477	2,35964			

Yukarıdaki tabloda araştırmaya katılan din görevlilerinin Dini Danışma ve Rehberlik Tutum Ölçeği Yeterlilik alt faktörüne verdikleri cevapların görev birimine göre karşılaştırılması verilmiştir. Yeterlilik alt faktörü puan ortalaması en yüksek büyükşehir il müftülüklerinde gözükmemektedir, en düşük ise il müftülüklerindedir.

Din görevlilerinin görev birimine göre Yeterlilik alt faktörüne verdikleri cevaplar istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık göstermektedir($F=8,156$; $p<0,05$). Başka bir deyişle din görevlilerinin Yeterlilik alt faktörüne verdikleri cevaplar görev birimine bağlı olarak anlamlı bir şekilde değişmektedir. Yeterlilik alt faktörüne verilen cevaplarda hangi görev birimleri arasında farklılık olduğunu görmek için uygulanan Post-hoc testlerinin sonuçları Ek-Tablo-14'de gösterilmiştir.

Ek-Tablo-14'de gösterilen analiz sonuçlarına göre büyükşehir il müftülükleri bünyesinde çalışan din görevlileri ile diğer görev birimlerinde çalışan din görevlileri arasında istatistiksel açıdan anlamlı farklılık bulunmaktadır. Yani diğer görev birimlerinde çalışan din görevlileri, büyükşehir il müftülükleri bünyesinde çalışan din görevlilerine göre dini danışma ve rehberlik hizmetlerini daha yetersiz bulmaktadır.

Tablo- 85: Dini Danışma ve Rehberlik Tutum Ölçeği Alt Faktörlerinin Cinsiyete Göre Karşılaştırılması

Alt Faktör	Cinsiyet	n	Ortalama	Std. Sapma	t	Sig. (2-tailed)
Kapsam	Kadın	207	20,3865	3,20125	-4,278	,000
	Erkek	930	21,3914	3,02368		
Gereklilik	Kadın	207	26,8309	3,69011	-1,202	,230
	Erkek	930	27,1495	3,39223		
Yeterlilik	Kadın	207	7,4831	2,29361	,239	,811
	Erkek	930	7,4398	2,37522		

Yukarıdaki tabloda araştırmaya katılan din görevlilerinin Dini Danışma ve Rehberlik Tutum Ölçeği alt faktörlerine verdikleri cevapların cinsiyetlerine göre karşılaştırılması verilmiştir.

Kapsam ve Gereklilik faktörleri puan ortalamaları kadınlarda erkeklere göre daha düşüktür. Yeterlilik faktörü puan ortalaması ise kadınlarda erkeklere göre daha yüksektir.

Buna göre, Kapsam faktörü cinsiyete göre istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık göstermektedir ($t=-4,278$; $p<0,05$). Kadın din görevlilerinin ortalaması erkeklere göre daha yüksektir. Gereklilik ($t=-1,202$; $p>0,05$) ve yeterlilik ($t=0,239$; $p>0,05$) faktörleri ise cinsiyete göre farklılık göstermemektedir.

Tablo- 86: Dini Danışma ve Rehberlik Tutum Ölçeği Alt Faktörlerinin Haseki Eğitim Durumuna Göre Karşılaştırılması

Alt Faktör	Haseki Eğitimi	n	Ortalama	Std. Sapma	t	Sig. (2-tailed)
Kapsam	Evet	470	21,5362	3,04861	3,023	,003
	Hayır	667	20,9775	3,08310		
Gereklilik	Evet	470	27,2936	3,53100	1,660	,097
	Hayır	667	26,9490	3,38524		
Yeterlilik	Evet	470	7,3574	2,26682	-1,082	,279
	Hayır	667	7,5112	2,42257		

Yukarıdaki tabloda araştırmaya katılan din görevlilerinin Dini Danışma Ve Rehberlik Tutum Ölçeği alt faktörlerine verdikleri cevapların haseki eğitimi alıp almamalarına göre karşılaştırılması verilmiştir.

Kapsam ve Gereklilik faktörleri puan ortalamaları haseki eğitim alanlarda daha yüksek iken, Yeterlilik faktörü puan ortalaması ise haseki eğitim almayanlarda daha yüksektir.

Kapsam faktörü haseki eğitimi durumuna göre istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık göstermektedir($t=3,023$; $p<0,05$). Haseki eğitimi alan din görevlilerinin ortalaması almayanlara göre daha yüksektir. Gereklilik ($t=1,660$; $p>0,05$) ve Yeterlilik ($t=-1,082$; $p>0,05$) faktörleri ise haseki eğitim durumuna göre farklılık göstermemektedir.

Tablo- 87: Dini Danışma ve Rehberlik Tutum Ölçeği Kapsam Alt Faktörünün Eğitim Durumu Göre Karşılaştırılması

Eğitim Durumu	n	Ortalama	Std. Sapma	F	Sig.	Anlamlı Fark
İmam-Hatip Lisesi	19	21,1053	3,66507	1,300	,239	Anlamlı farklılık yoktur.
İlahiyat Önlisans	109	20,4587	2,83670			
Diğer Önlisans	17	21,2353	2,94808			
İlahiyat Fakültesi	620	21,1952	3,12512			
Diğer Lisans	27	21,5926	2,88576			
Yüksek Lisans Devam	94	21,2128	3,40105			
Yüksek Lisans Bitti	146	21,4041	2,90441			
Doktora Devam	78	21,7179	2,96253			
Doktora Bitti	22	21,7727	2,59912			
Toplam	1132	21,2085	3,07967			

Yukarıdaki tabloda araştırmaya katılan din görevlilerinin Dini Danışma ve Rehberlik Tutum Ölçeği Kapsam alt faktörüne verdikleri cevapların eğitim durumuna göre karşılaştırılması verilmiştir. Kapsam alt faktörü puan ortalaması en yüksek doktora eğitimine sahip din görevlilerinde gözükmemektedir, en düşük ise ilahiyat önlisans mezunlarındadır. Ancak tablo incelendiğinde eğitim durumları arasında pek farkın olmadığı görülmektedir.

Din görevlilerinin eğitim durumuna göre Kapsam alt faktörüne verdikleri cevaplar istatistiksel açıdan da anlamlı bir farklılık göstermemektedir($F=1,300$; $p>0,05$). Yani dini danışma ve rehberlik hizmetlerinin kapsamı hakkında araştırmaya katılan din görevlileri arasında eğitim durumları bakımından anlamlı farklılık yoktur.

Tablo- 88: Dini Danışma ve Rehberlik Tutum Ölçeği Gereklilik Alt Faktörünün Eğitim Durumu Göre Karşılaştırılması

Eğitim Durumu	n	Ortalama	Std. Sapma	F	Sig.	Anlamlı Fark
İmam-Hatip Lisesi	19	27,6316	2,56495	1,261	,260	Anlamlı farklılık yoktur
İlahiyat Önlisans	109	26,5505	3,07465			
Diğer Önlisans	17	27,6471	2,39638			
İlahiyat Fakültesi	620	26,9355	3,67136			
Diğer Lisans	27	27,6667	2,21880			
Yüksek Lisans Devam	94	27,3191	3,89710			
Yüksek Lisans Bitti	146	27,4658	3,07866			
Doktora Devam	78	27,3974	3,01227			
Doktora Bitti	22	28,0455	2,14869			
Toplam	1132	27,0919	3,44265			

Yukarıdaki tabloda araştırmaya katılan din görevlilerinin Dini Danışma ve Rehberlik Tutum Ölçeği Gereklilik alt faktörüne verdikleri cevapların eğitim durumuna göre karşılaştırılması verilmiştir. Gereklilik alt faktörü puan ortalaması en yüksek doktora eğitimine sahip din görevlilerinde gözükmemektedir, en düşük ise ilahiyat önlisans mezunlarındadır. Ancak tablo incelendiğinde eğitim durumları arasında pek farkın olmadığı görülmektedir.

Din görevlilerinin eğitim durumuna göre Gereklilik alt faktörüne verdikleri cevaplar istatistiksel açıdan da anlamlı bir farklılık göstermemektedir ($F=1,261$; $p>0,05$). Yani dini danışma ve rehberlik hizmetlerinin gerekliliği hakkında araştırmaya katılan din görevlileri arasında eğitim durumları bakımından anlamlı farklılık yoktur.

Tablo- 89: Dini Danışma ve Rehberlik Tutum Ölçeği Yeterlilik Alt Faktörünün Eğitim Durumu Göre Karşılaştırılması

Eğitim Durumu	n	Ortalama	Std. Sapma	F	Sig.	Anlamlı Fark
İmam-Hatip Lisesi	19	8,5789	3,07888	1,660	,104	Anlamlı farklılık yoktur
İlahiyat Önlisans	109	7,8349	2,33933			
Diğer Önlisans	17	7,7647	3,05224			

İlahiyat Fakültesi	620	7,3532	2,30180			
Diğer Lisans	27	8,2222	3,06761			
Yüksek Lisans Devam	94	7,3723	2,30933			
Yüksek Lisans Bitti	146	7,4658	2,31387			
Doktora Devam	78	7,1410	2,19044			
Doktora Bitti	22	7,1818	2,61199			
Toplam	1132	7,4452	2,35895			

Yukarıdaki tabloda araştırmaya katılan din görevlilerinin Dini Danışma ve Rehberlik Tutum Ölçeği Yeterlilik alt faktörüne verdikleri cevapların eğitim durumuna göre karşılaştırılması verilmiştir. Yeterlilik alt faktörü puan ortalaması en yüksek imam-hatip lisesi mezunu din görevlilerinde gözükmemektedir, en düşük ise doktora eğitimine sahip din görevlilerindedir. Ancak tablo incelendiğinde eğitim durumları arasında pek farkın olmadığı görülmektedir.

Din görevlilerinin eğitim durumuna göre Yeterlilik alt faktörüne verdikleri cevaplar istatistiksel açıdan da anlamlı bir farklılık göstermemektedir ($F=1,660$; $p>0,05$). Yani dini danışma ve rehberlik hizmetlerinin yeterliği hakkında araştırmaya katılan din görevlileri arasında eğitim durumları bakımından anlamlı farklılık yoktur.

Tablo- 90: Dini Danışma ve Rehberlik Tutum Ölçeği Kapsam Alt Faktörünün Hizmet Süresine Göre Karşılaştırılması

Hizmet Süresi	n	Ortalama	Std. Sapma	F	Sig.	Anlamlı Fark
10 yıldan az	250	20,8320	3,07271			
11-14 yıl arası	127	21,0709	3,36457			
15-19 yıl arası	173	21,3237	3,01920			
20-24 yıl arası	180	21,3389	2,93346	1,229	,293	Anlamlı farklılık yoktur
25-30 yıl arası	168	21,4881	2,95877			
30 yıl ve üzeri	239	21,2971	3,15557			
Toplam	1137	21,2084	3,07986			

Yukarıdaki tabloda araştırmaya katılan din görevlilerinin Dini Danışma ve Rehberlik Tutum Ölçeği Kapsam alt faktörüne verdikleri cevapların hizmet süresine göre

karşılaştırılması verilmiştir. Kapsam alt faktörü puan ortalaması en yüksek 25-30 yıl arası hizmet süresi olan din görevlilerinde gözükmemektedir, en düşük ise hizmet süresi 10'dan az olan din görevlilerindedir. Ancak tablo incelendiğinde hizmet süreleri arasında pek farkın olmadığı görülmektedir.

Din görevlilerinin hizmet süreleri göre Kapsam alt faktörüne verdikleri cevaplar istatistiksel açıdan da anlamlı bir farklılık göstermemektedir ($F=1,229$; $p>0,05$). Yani dini danışma ve rehberlik hizmetlerinin kapsamı hakkında araştırmaya katılan din görevlileri arasında hizmet süreleri bakımından anlamlı farklılık yoktur.

Tablo- 91: Dini Danışma ve Rehberlik Tutum Ölçeği Gereklilik Alt Faktörünün Hizmet Süresine Göre Karşılaştırılması

Hizmet Süresi	n	Ortalama	Std. Sapma	F	Sig.	Anlamlı Fark
10 yıldan az	250	26,9080	3,37894			
11-14 yıl arası	127	26,8898	4,01036			
15-19 yıl arası	173	27,4855	2,95628			
20-24 yıl arası	180	27,5444	2,79529	1,640	,146	Anlamlı farklılık yoktur
25-30 yıl arası	168	27,0298	3,78371			
30 yıl ve üzeri	239	26,8075	3,69712			
Toplam	1137	27,0915	3,44888			

Yukarıdaki tabloda araştırmaya katılan din görevlilerinin Dini Danışma ve Rehberlik Tutum Ölçeği Gereklilik alt faktörüne verdikleri cevapların hizmet süresine göre karşılaştırılması verilmiştir. Gereklilik alt faktörü puan ortalaması en yüksek 20-24 yıl arası hizmet süresi olan din görevlilerinde gözükmemektedir, en düşük ise hizmet süresi 30 yıl ve üzeri olan din görevlilerindedir. Ancak tablo incelendiğinde hizmet süreleri arasında pek farkın olmadığı görülmektedir.

Din görevlilerinin hizmet süreleri göre Gereklilik alt faktörüne verdikleri cevaplar istatistiksel açıdan da anlamlı bir farklılık göstermemektedir ($F=1,640$; $p>0,05$). Yani dini danışma ve rehberlik hizmetlerinin gerekliliği hakkında araştırmaya katılan din görevlileri arasında hizmet süreleri bakımından anlamlı farklılık yoktur.

Tablo- 92: Dini Danışma ve Rehberlik Tutum Ölçeği Yeterlilik Alt Faktörünün Hizmet Süresine Göre Karşılaştırılması

Hizmet Süresi	n	Ortalama	Std. Sapma	F	Sig.	Anlamlı Fark
10 yıldan az	250	7,1600	2,33500			
11-14 yıl arası	127	7,2598	2,25097			
15-19 yıl arası	173	7,1387	2,30857			
20-24 yıl arası	180	7,5222	2,35046	4,099	,001	30 yıl ve üzeri - 20 yıldan az
25-30 yıl arası	168	7,4881	2,25868			
30 yıl ve üzeri	239	7,9874	2,47590			
Toplam	1137	7,4477	2,35964			

Yukarıdaki tabloda araştırmaya katılan din görevlilerinin Dini Danışma ve Rehberlik Tutum Ölçeği Yeterlilik alt faktörüne verdikleri cevapların hizmet süresine göre karşılaştırılması verilmiştir. Yeterlilik alt faktörü puan ortalaması en yüksek 20-24 yıl arası hizmet süresi olan din görevlilerinde gözükmemektedir, en düşük ise hizmet süresi 30 yıl ve üzeri olan din görevlilerindedir.

Din görevlilerinin hizmet süreleri göre Yeterlilik alt faktörüne verdikleri cevaplar istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık göstermektedir ($F=4,099$; $p<0,05$). Başka bir deyişle din görevlilerinin Yeterlilik alt faktörüne verdikleri cevaplar hizmet süresine bağlı olarak anlamlı bir şekilde değişmektedir. Yeterlilik alt faktörüne verilen cevaplarda hangi hizmet süreleri arasında farklılık olduğunu görmek için uygulanan Post-hoc testlerinin sonuçları Ek-Tablo-15’de gösterilmiştir.

Ek-Tablo-15’de gösterilen analiz sonuçlarına göre hizmet süresi 30 yıl ve üzeri olan din görevlileri ile hizmet süresi 20 yıldan az olan din görevlileri arasında istatistiksel açıdan anlamlı farklılık bulunmaktadır. Yani hizmet süresi 20 yıldan az olan din görevlileri, hizmet süresi 30 yıl ve üzeri olan din görevlilerine göre dini danışma ve rehberlik hizmetlerini daha yetersiz bulmaktadır.

2.5. MESLEKİ TÜKENMİŞLİK

Araştırmaya katılan din görevlilerinin mesleki tükenmişlik durumlarının demografik değişkenlere göre istatistiksel dağılımları; tablo, grafik ve sözel çözümlmelerine ait bulgular aşağıdaki şekilde ortaya çıkmıştır. Tablo: 93’de araştırmaya

katılanlara sorulan Maslach Tükenmişlik Ölçeği soruları verilmiştir. Tablo: 94-112’de Maslach Tükenmişlik Ölçeğini tanımlayıcı istatistikler ve demografik değişkenlere göre dağılımları incelenmiştir. Din görevlilerinin görüş ve tutumlarının, mesleki tükenmişlik değişkenine göre belirlenmesi ve bulguların analizi için mesleki tükenmişlik durumlarının demografik değişkenlere göre dağılımıyla edinilen bulguların önemli olduğu düşünülmüştür.

Tablo- 93: Maslach Tükenmişlik Ölçeği Soruları

S.43	İşimden soğuduğumu hissediyorum.
S.44	İş dönüşü kendimi ruhen tükenmiş hissediyorum.
S.45	Sabah kalktığımda bu işi bir gün daha kaldıramayacağımı hissediyorum.
S.46	İşim gereği karşılaştığım insanların ne hissettiğini hemen anlarım.
S.47	İşim gereği bazı insanlara sanki insan değilmişler gibi davrandığımı fark ediyorum.
S.48	Bütün gün insanlarla uğraşmak benim için gerçekten çok yıpratıcı.
S.49	İşim gereği insanların sorunlarına en uygun çözüm yollarını bulurum.
S.50	Yaptığım işten yıldığımı hissediyorum.
S.51	Yaptığım iş sayesinde insanların yaşamına katkıda bulunduğuma inanıyorum.
S.52	Bu işte çalışmaya başladığımdan beri insanlara karşı sertleştim.
S.53	İşimin beni giderek katılaştırmasından korkuyorum.
S.54	Çok şeyler yapabilecek güçteyim.
S.55	İşimin beni kısıtladığımı hissediyorum.
S.56	İşimde çok fazla çalıştığımı hissediyorum.
S.57	İşim gereği karşılaştığım insanlara ne olduğu umurumda değil.
S.58	Doğrudan doğruya insanlar ile çalışmak bende çok fazla stres yapıyor.
S.59	İşim gereği karşılaştığım insanlar ile aramda rahat bir hava yaratırım.
S.60	İnsanlarla yakın bir çalışmadan sonra kendimi canlanmış hissederim.
S.61	Bu işte birçok kayda değer başarı elde ettim.
S.62	Yolun sonuna geldiğimi hissediyorum.
S.63	İşimde duygusal sorunlara soğukkanlılıkla yaklaşırım.
S.64	İşim gereği karşılaştığım insanların bazı problemlerini sanki ben yaratmışım gibi davrandıklarımı hissediyorum.

Tablo- 94: Maslach Tükenmişlik Ölçeği Tanımlayıcı İstatistikler

Sorular (43-64)		Hiçbir zaman	Çok Nadir	Bazen	Çoğu zaman	Her zaman	Ortalama	Std. Sapma
S.43	N	627	284	195	28	3	1,6772	,86120
	%	55,1%	25,0%	17,2%	2,5%	,3%		
S.44	N	572	333	198	32	2	1,7326	,85720
	%	50,3%	29,3%	17,4%	2,8%	,2%		
S.45	N	868	191	61	11	6	1,3254	,66977
	%	76,3%	16,8%	5,4%	1,0%	,5%		
S.46	N	25	42	280	701	89	3,6922	,75890
	%	2,2%	3,7%	24,6%	61,7%	7,8%		
S.47	N	999	85	39	7	7	1,1865	,57567
	%	87,9%	7,5%	3,4%	,6%	,6%		
S.48	N	382	371	312	62	10	2,0739	,95026
	%	33,6%	32,6%	27,4%	5,5%	,9%		
S.49	N	18	17	163	725	214	3,9675	,73025
	%	1,6%	1,5%	14,3%	63,8%	18,8%		
S.50	N	735	269	110	13	10	1,4996	,78624
	%	64,6%	23,7%	9,7%	1,1%	,9%		
S.51	N	35	15	67	568	452	4,2199	,85941
	%	3,1%	1,3%	5,9%	50,0%	39,8%		
S.52	N	745	281	95	12	4	1,4600	,72215
	%	65,5%	24,7%	8,4%	1,1%	,4%		
S.53	N	756	210	135	24	12	1,5277	,86061
	%	66,5%	18,5%	11,9%	2,1%	1,1%		
S.54	N	37	25	169	578	328	3,9982	,90480
	%	3,3%	2,2%	14,9%	50,8%	28,8%		
S.55	N	489	271	287	74	16	1,9947	1,03460
	%	43,0%	23,8%	25,2%	6,5%	1,4%		
S.56	N	266	192	289	289	101	2,7951	1,29369
	%	23,4%	16,9%	25,4%	25,4%	8,9%		
S.57	N	921	108	64	24	20	1,3412	,82201

	%	81,0%	9,5%	5,6%	2,1%	1,8%		
S.58	n	389	363	328	47	10	2,0554	,93424
	%	34,2%	31,9%	28,8%	4,1%	,9%		
S.59	n	18	19	107	599	394	4,1715	,78809
	%	1,6%	1,7%	9,4%	52,7%	34,7%		
S.60	n	12	20	143	588	374	4,1363	,77589
	%	1,1%	1,8%	12,6%	51,7%	32,9%		
S.61	n	11	41	210	693	182	3,8742	,74883
	%	1,0%	3,6%	18,5%	60,9%	16,0%		
S.62	n	849	156	103	21	8	1,4019	,78572
	%	74,7%	13,7%	9,1%	1,8%	,7%		
S.63	n	28	35	168	586	320	3,9982	,88014
	%	2,5%	3,1%	14,8%	51,5%	28,1%		
S.64	n	634	264	195	32	12	1,7018	,92115
	%	55,8%	23,2%	17,2%	2,8%	1,1%		

Yukarıdaki tabloda Maslach Tükenmişlik Ölçeği sorularının frekans, yüzde, ortalama ve standart sapma değerleri verilmiştir. 1= hiçbir zaman, 5= her zaman şeklinde kodlama yapılmış, ortalama ve standart sapma değerleri buna göre oluşturulmuştur.

Tablo- 95: Maslach Tükenmişlik Ölçeği Alt Faktörleri Tanımlayıcı İstatistikler

Alt Faktörler	n	Ortalama	Std. Sapma	Min.	Maks.
Duyarsızlaşma	1137	7,2172	2,37307	5	25
Kişisel Başarı	1137	32,0580	3,92156	8	40
Duygusal Tükenme	1137	16,5558	4,94447	9	45

Yukarıdaki tabloda Maslach Tükenmişlik Ölçeği alt faktörlerine ait tanımlayıcı istatistikler gösterilmiştir. Duyarsızlaşma faktörü 5 maddeden oluşmaktadır. Yani bu faktörün olabileceği aralık 5-25 arasındadır. Kişisel Başarı faktörü 8 maddeden oluşmaktadır. Bu faktör 8-40 arasında değer alabilmektedir. Duygusal Tükenme faktörü ise 9 maddeden oluşmaktadır. Bu faktör de 9-45 arasında değer alabilmektedir.

Duyarsızlaşma faktörü için genel ortalama $7,217 \pm 2,373$ Kişisel Başarı için $32,058 \pm 3,921$, Duygusal Tükenme için ise $16,555 \pm 4,944$ 'dür.

Tablo- 96: Maslach Tükenmişlik Ölçeği Kişisel Başarı Alt Faktörünün Yaşa Göre Karşılaştırılması

Yaş	n	Ortalama	Std. Sapma	F	Sig.	Anlamlı Fark
30'dan küçük	70	29,6286	3,63227	9,780	,000	30'dan küçük - 31 ve üzeri
31-39 arası	345	31,9159	3,69261			
40-49 arası	377	32,0212	3,81132			
50-59 arası	287	32,6760	4,13194			
60 ve üzeri	58	33,0172	4,06306			
Toplam	1137	32,0580	3,92156			

Yukarıdaki tabloda araştırmaya katılan din görevlilerinin Maslach Tükenmişlik Ölçeği Kişisel Başarı alt faktörüne verdikleri cevapların yaşa göre karşılaştırılması verilmiştir. Kişisel Başarı faktörü puan ortalaması en yüksek 60 yaş ve üzerindeki din görevlilerinde gözükmemektedir, en düşük ise yaşları 30'dan küçük din görevlilerindedir.

Din görevlilerinin yaşa göre Kişisel Başarı alt faktörüne verdikleri cevaplar istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık göstermektedir ($F=9,780$; $p<0,05$). Başka bir deyişle din görevlilerinin Kişisel Başarı alt faktörüne verdikleri cevaplar yaşa bağlı olarak anlamlı bir şekilde değişmektedir. Kişisel Başarı alt faktörüne verilen cevaplarda hangi yaş grupları arasında farklılık olduğunu görmek için uygulanan Post-hoc testlerinin sonuçları Ek-Tablo-16'da gösterilmiştir.

Ek-Tablo-16'da gösterilen analiz sonuçlarına göre yaşları 30'dan küçük olan din görevlileri ile 31 yaş ve üzerinde olan din görevlileri arasında istatistiksel açıdan anlamlı farklılık bulunmaktadır. Yani genç yaştaki din görevlilerinin kişisel başarı hissi daha düşüktür. Diğer bir ifade ile din görevlilerinin yaşları arttıkça kişisel başarı hissi de artmaktadır.

Tablo- 97: Maslach Tükenmişlik Ölçeği Duyarsızlaşma Alt Faktörünün Yaşa Göre Karşılaştırılması

Yaş	n	Ortalama	Std. Sapma	F	Sig.	Anlamlı Fark
30'dan küçük	70	7,3000	2,81482			
31-39 arası	345	6,9623	2,16373			
40-49 arası	377	7,1777	2,34809			
50-59 arası	287	7,5470	2,52755	2,445	,045	31-39 arası – 50-59 arası
60 ve üzeri	58	7,2586	2,23654			
Toplam	1137	7,2172	2,37307			

Yukarıdaki tabloda araştırmaya katılan din görevlilerinin Maslach Tükenmişlik Ölçeği Duyarsızlaşma alt faktörüne verdikleri cevapların yaşa göre karşılaştırılması verilmiştir. Duyarsızlaşma faktörü puan ortalaması en yüksek 50-59 arası din görevlilerinde gözükmemektedir, en düşük ise yaşları 31-39 arası din görevlilerindedir.

Din görevlilerinin yaşa göre Duyarsızlaşma alt faktörüne verdikleri cevaplar istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık göstermektedir ($F=2,445$; $p<0,05$). Başka bir deyişle din görevlilerinin Duyarsızlaşma alt faktörüne verdikleri cevaplar yaşa bağlı olarak anlamlı bir şekilde değişmektedir. Duyarsızlaşma alt faktörüne verilen cevaplarda hangi yaş grupları arasında farklılık olduğunu görmek için uygulanan Post-hoc testlerinin sonuçları Ek-Tablo-16'da gösterilmiştir.

Ek-Tablo-16'da gösterilen analiz sonuçlarına göre yaşları 31-39 arası olan din görevlileri ile 50-59 arası olan din görevlileri arasında istatistiksel açıdan anlamlı farklılık bulunmaktadır. Yani genç yaştaki (31-39 yaş arası) din görevlilerinin duygusal davranışlarında zayıflama olgusu daha yüksektir.

Tablo- 98: Maslach Tükenmişlik Ölçeği Duygusal Tükenme Alt Faktörünün Yaşa Göre Karşılaştırılması

Yaş	n	Ortalama	Std. Sapma	F	Sig.	Anlamlı Fark
30'dan küçük	70	18,1429	5,64220	4,674	,001	30'dan küçük – 40 ve üzeri; 31-39 arası – 50-59 arası
31-39 arası	345	17,0841	5,31304			
40-49 arası	377	16,3714	4,77471			
50-59 arası	287	16,0174	4,50909			
60 ve üzeri	58	15,3621	4,24553			
Toplam	1137	16,5558	4,94447			

Yukarıdaki tabloda araştırmaya katılan din görevlilerinin Maslach Tükenmişlik Ölçeği Duygusal Tükenme alt faktörüne verdikleri cevapların yaşa göre karşılaştırılması verilmiştir. Duygusal Tükenme faktörü puan ortalaması en yüksek yaşları 30'dan küçük din görevlilerinde gözükmemektedir, en düşük ise yaşları 60 ve üzeri din görevlilerindedir.

Din görevlilerinin yaşa göre Duygusal Tükenme alt faktörüne verdikleri cevaplar istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık göstermektedir ($F=4,674$; $p<0,05$). Başka bir deyişle din görevlilerinin Duygusal Tükenme alt faktörüne verdikleri cevaplar yaşa bağlı olarak anlamlı bir şekilde değişmektedir. Duygusal Tükenme alt faktörüne verilen cevaplarda hangi yaş grupları arasında farklılık olduğunu görmek için uygulanan Post-hoc testlerinin sonuçları Ek-Tablo-16'da gösterilmiştir.

Ek-Tablo-16'da gösterilen analiz sonuçlarına göre yaşları 30'dan küçük olan din görevlileri ile yaşları 40 ve üzeri olan din görevlileri arasında, yaşları 31-39 arası olan din görevlileri ile 50-59 yaş grubundaki din görevlileri arasında istatistiksel açıdan anlamlı farklılık bulunmaktadır. Yani araştırmaya katılan din görevlilerinin yaşları arttıkça duygusal tükenme hisleri azalmaktadır.

Tablo- 99: Maslach Tükenmişlik Ölçeği Kişisel Başarı Alt Faktörünün Unvana Göre Karşılaştırılması

Unvan	n	Ortalama	Std. Sapma	F	Sig.	Anlamlı Fark
Müftü	501	32,9122	3,75610	16,255	,000	Müftü – Vaiz/Vaize, K.Kursu Öğreticisi, İmam-Hatip; Müftü Yardımcısı – Vaiz/Vaize, K.Kursu Öğreticisi, İmam-Hatip; Vaiz/Vaize – İmam-Hatip
Müftü Yardımcısı	114	32,5175	4,30729			
Vaiz/Vaize	290	31,5517	3,85630			
K.Kursu Öğreticisi	89	30,8202	3,02851			
İmam-Hatip	143	30,4965	3,99449			
Toplam	1137	32,0580	3,92156			

Yukarıdaki tabloda araştırmaya katılan din görevlilerinin Maslach Tükenmişlik Ölçeği Kişisel Başarı alt faktörüne verdikleri cevapların unvanlara göre karşılaştırılması verilmiştir. Kişisel Başarı faktörü puan ortalaması en yüksek müftülerde gözükmemektedir, en düşük ise imam-hatip unvanında çalışan din görevlilerindedir. Din görevlilerinin unvanlara göre Kişisel Başarı alt faktörüne verdikleri cevaplar istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık göstermektedir($F=16,255$; $p<0,05$). Başka bir deyişle din görevlilerinin Kişisel Başarı alt faktörüne verdikleri cevaplar unvana bağlı olarak anlamlı bir şekilde değişmektedir. Kişisel Başarı alt faktörüne verilen cevaplarda hangi unvanlar arasında farklılık olduğunu görmek için uygulanan Post-hoc testlerinin sonuçları Ek-Tablo-17’de gösterilmiştir.

Ek-Tablo-17’de gösterilen analiz sonuçlarına göre müftüler ile vaiz/vaize, Kur’an kursu öğreticisi ve imam-hatipler arasında, müftü yardımcısı ile vaiz/vaize, Kur’an kursu öğreticisi ve imam-hatipler arasında, vaiz/vaizeler ile imam-hatipler arasında istatistiksel açıdan anlamlı farklılık bulunmaktadır. Yani unvanı müftü olanların unvanı vaiz/vaize, Kur’an kursu öğreticisi ve imam-hatip olanlara göre, unvanı müftü yardımcısı olanların, unvanı vaiz/vaize, Kur’an kursu öğreticisi ve imam-hatip olanlara göre, unvanı vaiz/vaize olanların ise unvanı Kur’an kursu öğreticisi ve imam-hatip olanlara göre kişisel başarı hisleri daha yüksektir.

Tablo- 100: Maslach Tükenmişlik Ölçeği Duyarsızlaşma Alt Faktörünün Unvana Göre Karşılaştırılması

Unvan	n	Ortalama	Std. Sapma	F	Sig.	Anlamlı Fark
Müftü	501	7,5210	2,37783	7,906	,000	Müftü – Vaiz/Vaize, K.Kursu Öğreticisi; Müftü Yardımcısı – Vaiz/Vaize; İmam-Hatip – Vaiz/Vaize, K. Kursu Öğreticisi
Müftü Yardımcısı	114	7,2368	2,27064			
Vaiz/Vaize	290	6,6793	2,13973			
K.Kursu Öğreticisi	89	6,6742	2,34412			
İmam-Hatip	143	7,5664	2,66315			
Toplam	1137	7,2172	2,37307			

Yukarıdaki tabloda araştırmaya katılan din görevlilerinin Maslach Tükenmişlik Ölçeği Duyarsızlaşma alt faktörüne verdikleri cevapların unvanlara göre karşılaştırılması verilmiştir. Duyarsızlaşma faktörü puan ortalaması en yüksek imam-hatiplerde gözükmektedir, en düşük ise Kur'an kursu öğretmenlerindedir.

Din görevlilerinin unvanlara göre Duyarsızlaşma alt faktörüne verdikleri cevaplar istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık göstermektedir(F=7,906; p<0,05). Başka bir deyişle din görevlilerinin Duyarsızlaşma alt faktörüne verdikleri cevaplar unvana bağlı olarak anlamlı bir şekilde değişmektedir. Duyarsızlaşma alt faktörüne verilen cevaplarda hangi unvanlar arasında farklılık olduğunu görmek için uygulanan Post-hoc testlerinin sonuçları Ek-Tablo-17'de gösterilmiştir.

Ek-Tablo-17'de gösterilen analiz sonuçlarına göre müftüler ile vaiz/vaize ve Kur'an kursu öğretmenleri arasında, müftü yardımcıları ile vaiz/vaizeler arasında, imam-hatipler ile vaiz/vaize ve Kur'an kursu öğretmenleri arasında istatistiksel açıdan anlamlı farklılık bulunmaktadır. Yani unvanı müftü olanların unvanı vaiz/vaize ve Kur'an kursu öğreticisi olanlara göre, unvanı müftü yardımcısı olanların, unvanı vaiz/vaize olanlara göre, unvanı imam-hatip olanların unvanı vaiz/vaize ve Kur'an kursu öğreticisi olanlara göre duygusal davranışlarında zayıflama olgusu daha yüksektir.

Tablo- 101: Maslach Tükenmişlik Ölçeği Duygusal Tükenme Alt Faktörünün Unvana Göre Karşılaştırılması

Unvan	n	Ortalama	Std. Sapma	F	Sig.	Anlamlı Fark
Müftü	501	16,2954	4,45427	5,027	,001	İmam-Hatip – Müftü, Müftü Yardımcısı, Vaiz/Vaize, K.Kursu Öğreticisi
Müftü Yardımcısı	114	15,5877	4,50724			
Vaiz/Vaize	290	16,5621	4,99875			
K.Kursu Öğreticisi	89	16,7640	6,03968			
İmam-Hatip	143	18,0979	5,71669			
Toplam	1137	16,5558	4,94447			

Yukarıdaki tabloda araştırmaya katılan din görevlilerinin Maslach Tükenmişlik Ölçeği Duygusal Tükenme alt faktörüne verdikleri cevapların unvanlara göre karşılaştırılması verilmiştir. Duygusal Tükenme faktörü puan ortalaması en yüksek imam-hatiplerde gözükmemektedir, en düşük ise müftü yardımcılarındadır.

Din görevlilerinin unvanlara göre Duygusal Tükenme alt faktörüne verdikleri cevaplar istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık göstermektedir($F=5,027$; $p<0,05$). Başka bir deyişle din görevlilerinin Duygusal Tükenme alt faktörüne verdikleri cevaplar unvana bağlı olarak anlamlı bir şekilde değişmektedir. Duygusal Tükenme alt faktörüne verilen cevaplarda hangi unvanlar arasında farklılık olduğunu görmek için uygulanan Post-hoc testlerinin sonuçları Ek-Tablo-17’de gösterilmiştir.

Ek-Tablo-17’de gösterilen analiz sonuçlarına göre imam-hatipler ile müftü, müftü yardımcısı, vaiz/vaize ve Kur’an kursu öğreticileri arasında istatistiksel açıdan anlamlı farklılık bulunmaktadır. Yani unvanı imam-hatip olanların unvanı müftü, müftü yardımcısı, vaiz/vaize ve Kur’an kursu öğretici olanlara göre duygusal tükenmişlik daha yüksektir.

Tablo- 102: Maslach Tükenmişlik Ölçeği Kişisel Başarı Alt Faktörünün Görev Birimine Göre Karşılaştırılması

Görev Birimi	n	Ortalama	Std. Sapma	F	Sig.	Anlamlı Fark
(Büyükşehir) İl Müftülüğü	138	32,0870	4,14778			
İl Müftülüğü	251	31,3108	3,66047			
(Büyükşehir) İlçe Müftülüğü	264	31,8295	4,11587	6,084	,000	İl Müftülüğü – İlçe Müftülüğü
İlçe Müftülüğü	484	32,5620	3,81539			
Toplam	1137	32,0580	3,92156			

Yukarıdaki tabloda araştırmaya katılan din görevlilerinin Maslach Tükenmişlik Ölçeği Kişisel Başarı alt faktörüne verdikleri cevapların görev birimine göre karşılaştırılması verilmiştir. Kişisel Başarı faktörü puan ortalaması en yüksek görev birimi ilçe müftülüğü gözükmemektedir, en düşük ise il müftülükleridir.

Din görevlilerinin görev birimine göre Kişisel Başarı alt faktörüne verdikleri cevaplar istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık göstermektedir($F=6,084$; $p<0,05$). Başka bir deyişle din görevlilerinin Kişisel Başarı alt faktörüne verdikleri cevaplar görev birimine bağlı olarak anlamlı bir şekilde değişmektedir. Kişisel Başarı alt faktörüne verilen cevaplarda hangi görev birimleri arasında farklılık olduğunu görmek için uygulanan Post-hoc testlerinin sonuçları Ek-Tablo-18’de gösterilmiştir.

Ek-Tablo-18’de gösterilen analiz sonuçlarına göre ilçe müftülükleri ile il müftülükleri arasında istatistiksel açıdan anlamlı farklılık bulunmaktadır. Yani görev birimi ilçe müftülüğü olan din görevlileri, görev birimi il müftülüğü olan din görevlilerine göre kişisel başarı hisleri daha yüksektir.

Tablo- 103: Maslach Tükenmişlik Ölçeği Duyarsızlaşma Alt Faktörünün Görev Birimine Göre Karşılaştırılması

Görev Birimi	n	Ortalama	Std. Sapma	F	Sig.	Anlamlı Fark
(Büyükşehir) İl Müftülüğü	138	6,8913	2,18383			
İl Müftülüğü	251	6,9243	2,42121			
(Büyükşehir) İlçe Müftülüğü	264	7,3258	2,58247	3,335	,019	İl Müftülüğü – İlçe Müftülüğü
İlçe Müftülüğü	484	7,4029	2,26067			
Toplam	1137	7,2172	2,37307			

Yukarıdaki tabloda araştırmaya katılan din görevlilerinin Maslach Tükenmişlik Ölçeği Duyarsızlaşma alt faktörüne verdikleri cevapların görev birimine göre karşılaştırılması verilmiştir. Duyarsızlaşma faktörü puan ortalaması en yüksek görev birimi ilçe müftülüğü gözükmektedir, en düşük ise büyükşehir il müftülükleridir.

Din görevlilerinin görev birimine göre Duyarsızlaşma alt faktörüne verdikleri cevaplar istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık göstermektedir($F=3,335$; $p<0,05$). Başka bir deyişle din görevlilerinin Duyarsızlaşma alt faktörüne verdikleri cevaplar görev birimine bağlı olarak anlamlı bir şekilde değişmektedir. Duyarsızlaşma alt faktörüne verilen cevaplarda hangi görev birimleri arasında farklılık olduğunu görmek için uygulanan Post-hoc testlerinin sonuçları Ek-Tablo-18’de gösterilmiştir.

Ek-Tablo-18’de gösterilen analiz sonuçlarına göre ilçe müftülükleri ile il müftülükleri arasında istatistiksel açıdan anlamlı farklılık bulunmaktadır. Yani görev birimi ilçe müftülüğü olan din görevlilerinin, görev birimi il müftülüğü olan din görevlilerine göre duygusal davranışlarında zayıflama olgusu daha yüksektir.

Tablo- 104: Maslach Tükenmişlik Ölçeği Duygusal Tükenme Alt Faktörünün Görev Birimine Göre Karşılaştırılması

Görev Birimi	n	Ortalama	Std. Sapma	F	Sig.	Anlamlı Fark
(Büyükşehir) İl Müftülüğü	138	16,0217	4,84876			
İl Müftülüğü	251	17,1554	5,33402			
(Büyükşehir) İlçe Müftülüğü	264	16,7727	5,39129	2,452	,062	Anlamlı farklılık yoktur.
İlçe Müftülüğü	484	16,2789	4,46179			
Toplam	1137	16,5558	4,94447			

Yukarıdaki tabloda araştırmaya katılan din görevlilerinin Maslach Tükenmişlik Ölçeği Duygusal Tükenme alt faktörüne verdikleri cevapların görev birimine göre karşılaştırılması verilmiştir. Duygusal Tükenme faktörü puan ortalaması en yüksek görev birimi ilçe müftülüğü gözükmemektedir, en düşük ise büyükşehir il müftülükleridir. Ancak tablo incelendiğinde görev birimleri arasında pek farkın olmadığı görülmektedir.

Din görevlilerinin görev birimine göre Duygusal Tükenme alt faktörüne verdikleri cevaplar istatistiksel açıdan da anlamlı bir farklılık göstermemektedir(F=2,452; p>0,05).

Tablo- 105: Maslach Tükenmişlik Ölçeği Alt Faktörlerinin Cinsiyete Göre Karşılaştırılması

Alt Faktörler	Cinsiyet	n	Ortalama	Std. Sapma	t	Sig. (2-tailed)
Kişisel Başarı	Kadın	207	30,9034	3,28727	-4,728	,000
	Erkek	930	32,3151	4,00574		
Duyarsızlaşma	Kadın	207	6,3720	1,90344	-5,746	,000
	Erkek	930	7,4054	2,42657		
Duygusal Tükenme	Kadın	207	16,9662	5,46514	1,321	,187
	Erkek	930	16,4645	4,81938		

Yukarıdaki tabloda araştırmaya katılan din görevlilerinin Maslach Tükenmişlik Ölçeği alt faktörlerine verdikleri cevapların cinsiyetlerine göre karşılaştırılması verilmiştir.

Kişisel Başarı ve Duyarsızlaşma puan ortalaması erkeklerde kadınlara göre daha yüksektir. Duygusal Tükenme puan ortalaması ise kadınlarda erkeklere göre daha yüksektir.

Kişisel Başarı ($t=-4,728; p<0,05$) ve Duyarsızlaşma ($t=-5,746; p<0,05$) faktörleri cinsiyete göre istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık göstermektedir. Bu iki faktörde de erkeklerin ortalaması kadınlarınkine göre daha yüksektir. Yani erkek din görevlileri kadın din görevlilerine oranla bir taraftan daha yüksek kişisel başarı hissine sahipken diğer taraftan duygusal davranışlarında zayıflama olgusu daha yüksektir.

Duygusal Tükenme faktörü ise cinsiyete göre istatistiksel açıdan farklılık göstermemektedir ($t=1,321; p>0,05$). Yani duygusal tükenmişlik bakımından kadın ya da erkek din görevlileri arasında anlamlı farklılık yoktur.

Tablo- 106: Maslach Tükenmişlik Ölçeği Alt Faktörlerinin Haseki Eğitim Durumuna Göre Karşılaştırılması

Alt Faktörler	Haseki Eğitimi	n	Ortalama	Std. Sapma	t	Sig. (2-tailed)
Kişisel Başarı	Evet	470	32,4787	3,84766	3,047	,002
	Hayır	667	31,7616	3,94883		
Duyarsızlaşma	Evet	470	7,3383	2,32315	1,445	,149
	Hayır	667	7,1319	2,40570		
Duygusal Tükenme	Evet	470	16,2319	4,51147	-1,856	,064
	Hayır	667	16,7841	5,21935		

Yukarıdaki tabloda araştırmaya katılan din görevlilerinin Maslach Tükenmişlik Ölçeği alt faktörlerine verdikleri cevapların haseki eğitimi alıp almamalarına göre karşılaştırılması verilmiştir.

Kişisel Başarı ve Duyarsızlaşma puan ortalaması haseki eğitim alanlarda, almayanlara göre daha yüksektir. Duygusal tükenme puan ortalaması ise haseki eğitimi almayanlarda daha yüksektir.

Buna göre Kişisel Başarı faktörü haseki eğitimine göre istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık göstermektedir ($t=3,047$; $p<0,05$). Yani haseki eğitimi alan din görevlilerinin kişisel başarı hissi, bu eğitimi almayanlara göre daha yüksektir.

Duyarsızlaşma ($t=1,445$; $p>0,05$) ve Duygusal Tükenme ($t=-1,856$; $p>0,05$) faktörleri ise din görevlilerinin haseki eğitimi alıp almalarına göre farklılık göstermemektedir. Yani haseki eğitimi alan din görevlileri ile bu eğitimi almayan din görevlileri arasında duygusal davranışlarda zayıflama ya da duygusal tükenmişlik bakımından anlamlı farklılık yoktur.

Tablo- 107: Maslach Tükenmişlik Ölçeği Kişisel Başarı Alt Faktörünün Eğitim Durumuna Göre Karşılaştırılması

Eğitim Durumu	n	Ortalama	Std. Sapma	F	Sig.	Anlamlı Fark
İmam-Hatip Lisesi	19	29,9474	3,35780	4,017	,000	Doktora Bitti - İmam-Hatip Lisesi, İlahiyat Önlisans; İlahiyat Fakültesi - İlahiyat Önlisans
İlahiyat Önlisans	109	30,7615	3,70660			
Diğer Önlisans	17	30,7647	5,01908			
İlahiyat Fakültesi	620	32,2742	3,94456			
Diğer Lisans	27	32,4444	5,02558			
Yüksek Lisans Devam	94	31,6170	4,28327			
Yüksek Lisans Bitti	146	32,0822	3,49484			
Doktora Devam	78	32,5000	3,32933			
Doktora Bitti	22	34,4091	3,23167			
Toplam	1132	32,0486	3,92371			

Yukarıdaki tabloda araştırmaya katılan din görevlilerinin Maslach Tükenmişlik Ölçeği Kişisel Başarı alt faktörüne verdikleri cevapların eğitim durumuna göre karşılaştırılması verilmiştir. Tablodaki bulgular incelendiğinde Kişisel Başarı faktörü puan ortalaması en yüksek doktora eğitimine sahip din görevlilerinde gözükmektedir. Kişisel Başarı faktörü puan ortalaması en düşük din görevlileri ise imam-hatip lisesi mezunlarıdır.

Din görevlilerinin eğitim durumuna göre Kişisel Başarı alt faktörüne verdikleri cevaplar istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık göstermektedir ($F=4,017$; $p<0,05$). Başka bir deyişle din görevlilerinin Kişisel Başarı alt faktörüne verdikleri cevaplar eğitim

durumuna bağı olarak anlamlı bir şekilde değışmektedir. Kişisel Başarı alt faktörüne verilen cevaplarda hangi eğitim durumları arasında farklılık olduğunu görmek için uygulanan Post-hoc testlerinin sonuçları Ek-Tablo-19’da gösterilmiştir.

Ek-Tablo-19’da gösterilen analiz sonuçlarına göre doktora eğitimini tamamlamış din görevlileri ile imam-hatip lisesi ve ilahiyat önlisans mezunları arasında, ilahiyat fakültesi mezunları ile ilahiyat önlisans mezunları arasında istatistiksel açıdan anlamlı farklılık bulunmaktadır. Yani din görevlilerinin eğitim durumu arttıkça kişisel başarı hisleri de artmaktadır.

Tablo- 108: Maslach Tükenmişlik Ölçeği Duyarsızlaşma Alt Faktörünün Eğitim Durumuna Göre Karşılaştırılması

Eğitim Durumu	n	Ortalama	Std. Sapma	F	Sig.	Anlamlı Fark
İmam-Hatip Lisesi	19	7,5789	2,63135	1,469	,164	Anlamlı farklılık yoktur.
İlahiyat Önlisans	109	7,6789	2,77516			
Diğer Önlisans	17	7,7059	1,64942			
İlahiyat Fakültesi	620	7,1371	2,28550			
Diğer Lisans	27	7,9259	2,80008			
Yüksek Lisans Devam	94	7,2660	2,72454			
Yüksek Lisans Bitti	146	7,1027	2,17424			
Doktora Devam	78	7,1795	2,30608			
Doktora Bitti	22	6,3636	1,49747			
Toplam	1132	7,2182	2,36671			

Yukarıdaki tabloda araştırmaya katılan din görevlilerinin Maslach Tükenmişlik Ölçeği Duyarsızlaşma alt faktörüne verdikleri cevapların eğitim durumuna göre karşılaştırılması verilmiştir. Tablodaki bulgular incelendiğinde Duyarsızlaşma faktörü puan ortalaması en yüksek diğer lisans düzeyinde eğitimine sahip olan din görevlilerinde gözükmektedir. Duyarsızlaşma faktörü puan ortalaması en düşük din görevlileri ise doktora eğitimini tamamlayanlardır. Ancak tablo incelendiğinde eğitim durumları arasında pek farkın olmadığı görülmektedir.

Din görevlilerinin eğitim durumuna göre Duyarsızlaşma alt faktörüne verdikleri cevaplar istatistiksel açıdan da anlamlı bir farklılık göstermemektedir ($F=1,469$; $p>0,05$). Yani araştırmaya katılan din görevlilerinin lise ya da doktora düzeyinde eğitime sahip olması duygusal davranışlarının zayıflığı bakımından anlamlı farklılık meydana getirmemektedir.

Tablo- 109: Maslach Tükenmişlik Ölçeği Duygusal Tükenme Alt Faktörünün Eğitim Durumuna Göre Karşılaştırılması

Eğitim Durumu	n	Ortalama	Std. Sapma	F	Sig.	Anlamlı Fark
İmam-Hatip Lisesi	19	15,4737	4,22122	1,424	,182	Anlamlı farklılık yoktur.
İlahiyat Önlisans	109	17,5413	6,03927			
Diğer Önlisans	17	18,4706	7,60031			
İlahiyat Fakültesi	620	16,3710	4,75926			
Diğer Lisans	27	17,9630	4,95737			
Yüksek Lisans Devam	94	16,4787	4,78737			
Yüksek Lisans Bitti	146	16,2945	4,48471			
Doktora Devam	78	16,6923	5,05633			
Doktora Bitti	22	16,4091	4,89566			
Toplam	1132	16,5601	4,94362			

Yukarıdaki tabloda araştırmaya katılan din görevlilerinin Maslach Tükenmişlik Ölçeği Duygusal Tükenme alt faktörüne verdikleri cevapların eğitim durumuna göre karşılaştırılması verilmiştir. Tablodaki bulgular incelendiğinde Duygusal Tükenme faktörü puan ortalaması en yüksek diğer lisans düzeyinde eğitimine sahip olan din görevlileri gözükmemektedir. Duygusal Tükenme faktörü puan ortalaması en düşük din görevlileri ise imam-hatip lisesi mezunlarıdır. Ancak tablo incelendiğinde eğitim durumları arasında pek farkın olmadığı görülmektedir.

Din görevlilerinin eğitim durumuna göre Duygusal Tükenme alt faktörüne verdikleri cevaplar istatistiksel açıdan da anlamlı bir farklılık göstermemektedir ($F=1,469$; $p>0,05$). Yani araştırmaya katılan din görevlilerinin lise ya da doktora düzeyinde eğitime sahip olması duygusal tükenmişlik bakımından anlamlı farklılık meydana getirmemektedir.

Tablo- 110: Maslach Tükenmişlik Ölçeği Kişisel Başarı Alt Faktörünün Hizmet Süresine Göre Karşılaştırılması

Hizmet Süresi	n	Ortalama	Std. Sapma	F	Sig.	Anlamlı Fark
10 yıldan az	250	30,7520	3,45634	7,913	,000	10 yıldan az - 15 yıl ve üzeri
11-14 yıl arası	127	31,9528	3,98979			
15-19 yıl arası	173	32,5434	3,57065			
20-24 yıl arası	180	32,4611	3,72424			
25-30 yıl arası	168	32,3214	3,84322			
30 yıl ve üzeri	239	32,6402	4,47075			
Toplam	1137	32,0580	3,92156			

Yukarıdaki tabloda araştırmaya katılan din görevlilerinin Maslach Tükenmişlik Ölçeği Kişisel Başarı alt faktörüne verdikleri cevapların hizmet süresine göre karşılaştırılması verilmiştir. Tablodaki bulgular incelendiğinde hizmet süresi 30 yıl ve üzeri olan din görevlilerinin Kişisel Başarı faktörü puan ortalamasının en yüksek olduğu gözükmektedir. Puan ortalaması en düşük din görevlileri ise hizmet süresi 10 yıldan az olan din görevlileridir.

Din görevlilerinin hizmet süresine göre Kişisel Başarı alt faktörüne verdikleri cevaplar istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık göstermektedir($F=7,913$; $p<0,05$). Başka bir deyişle din görevlilerinin Kişisel Başarı alt faktörüne verdikleri cevaplar hizmet süresine bağlı olarak anlamlı bir şekilde değişmektedir. Kişisel Başarı alt faktörüne verilen cevaplarda hangi hizmet süreleri arasında farklılık olduğunu görmek için uygulanan Post-hoc testlerinin sonuçları Ek-Tablo-20’de gösterilmiştir.

Ek-Tablo-20’de gösterilen analiz sonuçlarına göre 10 yıldan az hizmet süresi bulunan din görevlileri ile 15 yıl ve üzeri hizmet süresi bulunan din görevlileri arasında istatistiksel açıdan anlamlı farklılık bulunmaktadır. Yani hizmette 10 yılını doldurmayan din görevlilerinin kişisel başarı hissi, 15 yıl ve üzeri hizmeti olan din görevlilerine göre daha düşüktür.

Tablo- 111: Maslach Tükenmişlik Ölçeği Duyarsızlaşma Alt Faktörünün Hizmet Süresine Göre Karşılaştırılması

Hizmet Süresi	n	Ortalama	Std. Sapma	F	Sig.	Anlamlı Fark
10 yıldan az	250	6,6200	2,12926			
11-14 yıl arası	127	7,4252	2,43493			
15-19 yıl arası	173	7,4277	2,36784			
20-24 yıl arası	180	6,9000	2,14320	6,217	,000	10 yıldan az – 11-19 yıl arası, 25 yıl ve üzeri;
25-30 yıl arası	168	7,5595	2,48035			20-24 yıl arası – 30 yıl ve üzeri
30 yıl ve üzeri	239	7,5774	2,54069			
Toplam	1137	7,2172	2,37307			

Yukarıdaki tabloda araştırmaya katılan din görevlilerinin Maslach Tükenmişlik Ölçeği Duyarsızlaşma alt faktörüne verdikleri cevapların hizmet süresine göre karşılaştırılması verilmiştir. Tablodaki bulgular incelendiğinde hizmet süresi 30 yıl ve üzeri olan din görevlilerinin Duyarsızlaşma faktörü puan ortalamasının en yüksek olduğu gözükmemektedir. Puan ortalaması en düşük din görevlileri ise hizmet süresi 10 yıldan az olan din görevlileridir.

Din görevlilerinin hizmet süresine göre Duyarsızlaşma alt faktörüne verdikleri cevaplar istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık göstermektedir($F=7,913$; $p<0,05$). Başka bir deyişle din görevlilerinin Duyarsızlaşma alt faktörüne verdikleri cevaplar hizmet süresine bağlı olarak anlamlı bir şekilde değişmektedir. Duyarsızlaşma alt faktörüne verilen cevaplarda hangi hizmet süreleri arasında farklılık olduğunu görmek için uygulanan Post-hoc testlerinin sonuçları Ek-Tablo-20’de gösterilmiştir.

Ek-Tablo-20’de gösterilen analiz sonuçlarına göre 10 yıldan az hizmet süresi bulunan din görevlileri ile 11-19 yıl arası, 25 yıl ve üzeri hizmet süresi bulunan din görevlileri arasında istatistiksel açıdan anlamlı farklılık bulunmaktadır. Yani hizmet süresi arttıkça duygusal davranışlarda zayıflık olgusu da artmaktadır.

Tablo- 112: Maslach Tükenmişlik Ölçeği Duygusal Tükenme Alt Faktörünün Hizmet Süresine Göre Karşılaştırılması

Hizmet Süresi	n	Ortalama	Std. Sapma	F	Sig.	Anlamlı Fark
10 yıldan az	250	17,2280	5,49407			
11-14 yıl arası	127	17,2598	5,11023			
15-19 yıl arası	173	16,3353	5,07648			
20-24 yıl arası	180	16,2389	4,35359	2,197	,052	Anlamlı farklılık yoktur.
25-30 yıl arası	168	16,1429	4,41322			
30 yıl ve üzeri	239	16,1674	4,85993			
Toplam	1137	16,5558	4,94447			

Yukarıdaki tabloda araştırmaya katılan din görevlilerinin Maslach Tükenmişlik Ölçeği Duygusal Tükenme alt faktörüne verdikleri cevapların hizmet süresine göre karşılaştırılması verilmiştir. Tablodaki bulgular incelendiğinde hizmet süresi 30 yıl ve üzeri olan din görevlilerinin Duygusal Tükenme faktörü puan ortalamasının en yüksek olduğu gözükmemektedir. Puan ortalaması en düşük din görevlileri ise hizmet süresi 10 yıldan az olan din görevlileridir.

Din görevlilerinin hizmet süresine göre Duygusal Tükenme alt faktörüne verdikleri cevaplar istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık göstermemektedir(F=2,197; p>0,05). Yani araştırmaya katılan din görevlilerinin hizmet sürelerinin az ya da çok olması duygusal tükenmişlik bakımından anlamlı bir farklılık meydana getirmemektedir.

2.6. TUTUMLAR ARASINDAKİ İLİŞKİ

Araştırmaya katılan din görevlilerinin dini danışma ve rehberlik tutumlarının yenilikçilik (=inovasyon) ve tükenmişlik tutumları ile genel mesleki memnuniyet düzeyleri arasındaki korelasyon hakkında istatistiksel analiz sonuçları ile ilgili tablo ve sözel çözümlmelerine ait bulgular aşağıdaki şekilde ortaya çıkmıştır. Tablo-113'de dini danışma ve rehberlik tutum alt ölçekleri ile diğer tutumlara ait alt ölçekler arasındaki ilişki incelenmiştir. Bu tabloda aralarındaki istatistiksel ilişki incelenen ölçekler ve genel mesleki memnuniyet düzeyleri bir arada verilmiştir.

Din görevlilerinin görüş ve tutumlarında, dini danışma ve rehberlik tutumları ile hem inovatif ve tükenmişlik tutumları hem de genel mesleki memnuniyet düzeyleri arasında anlamlı bir ilişkinin olup olmadığını ortaya koyan test sonuçlarının önemli olduğu düşünülmüştür.

Tablo- 113: Dini Danışma ve Rehberlik Tutumları İle Diğer Ölçekler Arasındaki İlişki (Spearman Korelasyon)

		Kapsam	Gereklilik	Yeterlilik
Uygulama ve Fikir Önderliği	Correlation Coefficient	,242**	-,424	-,052
	Sig. (2-tailed)	,000	,344	,081
Deneyime Açıklık	Correlation Coefficient	,311**	-,618	-,061*
	Sig. (2-tailed)	,000	,139	,042
Duyarsızlaşma	Correlation Coefficient	-,063*	,342	,061*
	Sig. (2-tailed)	,033	,453	,041
Kişisel Başarı	Correlation Coefficient	,264**	,000	-,014
	Sig. (2-tailed)	,000	1,000	,646
Duygusal Tükenme	Correlation Coefficient	-,204**	-,618	-,048
	Sig. (2-tailed)	,000	,139	,110
Genel Mesleki Memnuniyet	Correlation Coefficient	-,187**	-,354	-,061*
	Sig. (2-tailed)	,000	,437	,042

Yukarıdaki tabloda araştırmaya katılan din görevlilerinin dini danışma ve rehberlik tutumları ile genel mesleki memnuniyet, inovatif tutum ve mesleki tükenmişlik alt ölçekleri arasında bir ilişkinin olup olmadığı Spearman³⁷ korelasyonla incelenmiştir. Konuyla ilgili yukarıdaki tabloda yer alan istatistiksel veriler nitel olarak çözümlendiğinde;

³⁷ Pearson korelasyon katsayısı, iki değişkenin de sürekli olmasını ve değişkenlerin birlikte (ikili olarak) normal dağılım göstermesini gerektirmektedir. Değişkenler sürekli bir değişime sahipler, ancak normal dağılım göstermiyorlarsa, iki değişken arasındaki ilişkiyi açıklamak amacıyla Spearman Brown Sıra Farkları korelasyon katsayısı kullanılır. Bkz. Büyüköztürk, a.g.e., s. 31.

Dini danışma ve rehberlik tutumlarından kapsam alt boyutu ile inovatif tutumlardan uygulama ve fikir önderliği alt boyutu arasında düşük düzeyde anlamlı pozitif yönde bir ilişki ($r=0,242$; $p<0,05$) bulunmuştur. İnovatif tutumlardan deneyime açıklık alt boyutu arasında ise orta düzeyde anlamlı pozitif yönde bir ilişki ($r=0,311$; $p<0,05$) bulunmuştur. Buna göre araştırmaya katılan din görevlilerinin inovatif tutumları arttıkça dini danışma ve rehberlik tutumlarından din hizmetlerinin kapsamı hakkındaki tutumları da artmaktadır.

Dini danışma ve rehberlik tutumlarından gereklilik ve yeterlilik alt boyutları ile inovatif tutumlardan uygulama ve fikir önderliği ile deneyime açıklık alt boyutları arasında anlamlı düzeyde bir ilişki bulunamamıştır.

Dini danışma ve rehberlik tutumlarından kapsam alt boyutu ile mesleki tükenmişlik tutumlarından kişisel başarı alt boyutu arasında düşük düzeyde anlamlı pozitif yönde bir ilişki ($r=0,264$; $p<0,05$) bulunmuştur. Mesleki tükenmişlik tutumlarından duygusal tükenme alt boyutu arasında ise düşük düzeyde anlamlı negatif yönde bir ilişki ($r=-0,204$; $p<0,05$) bulunmuştur. Buna göre araştırmaya katılan din görevlilerinin mesleki tükenmişlik tutumlarından kişisel başarı hissi arttıkça dini danışma ve rehberlik tutumlarından din hizmetlerinin kapsamı hakkındaki tutumları da artmaktadır. Bununla birlikte araştırmaya katılan din görevlilerinin mesleki tükenmişlik tutumlarından duygusal tükenmişlik hissi arttıkça dini danışma ve rehberlik tutumlarından din hizmetlerinin kapsamı hakkındaki tutumları azalmaktadır.

Dini danışma ve rehberlik tutumlarından gereklilik ve yeterlilik alt boyutları ile mesleki tükenmişlik tutumlarından duyarsızlaşma, kişisel başarı ve duygusal tükenme alt boyutları arasında; ayrıca dini danışma ve rehberlik tutumlarından kapsam alt boyutu ile mesleki tükenmişlik tutumlarından duyarsızlaşma alt boyutu arasında anlamlı düzeyde bir ilişki bulunamamıştır.

Dini danışma ve rehberlik tutumlarından kapsam alt boyutu ile genel mesleki memnuniyet arasında düşük düzeyde anlamlı negatif yönde bir ilişki ($r=-0,187$; $p<0,05$) bulunmuşken diğer alt boyutlar arasında anlamlı bir ilişki elde edilememiştir. Buna göre araştırmaya katılan din görevlilerinin mesleki memnuniyet düzeyleri arttıkça dini danışma ve rehberlik tutumlarından din hizmetlerinin kapsamı hakkındaki tutumları azalmaktadır.

3. YORUM VE TARTIŞMA

Bu bölümde araştırma bulgularıyla ilgili yorum ve değerlendirmeler yer almaktadır. Daha önce de belirtildiği gibi araştırmanın amacı Türkiye’de dini danışma ve rehberlik hizmeti veren Diyanet İşleri Başkanlığı personelinin dini danışma ve rehberlik hizmetlerine yönelik tutumları ile yenilikçilik(=inovasyon), tükenmişlik ve mesleki memnuniyet düzeyleri arasındaki ilişkiyi incelemektir. Bununla birlikte araştırma, din görevlilerinin dini danışma ve rehberlik ilişkileri bağlamında; dini danışma ve rehberlik deneyimleri, dini danışma ve rehberlik eğitimleri, kendilerini daha başarılı bulduğu mesleki alanlar içinde dini danışma ve rehberlik hizmet alanının yeri gibi olgusal durumları tespit etmeyi de amaçlamaktadır. Bu kapsamda din görevlilerinin dini danışma ve rehberlik bilgi ve becerisi gerektiren soru(n)larla karşılaşma sıklığı, karşılaştıkları bu soru(n)lara verdikleri cevap veya desteği tatmin edici bulma düzeylerinin tespiti ve bunların demografik değişkenlere göre farklılık gösterip göstermediği incelenmiştir.

Yukarıdaki amaçlar doğrultusunda önceki bölümde analiz edilen bulgular, bu bölümde araştırmanın temel ve alt hipotezleri çerçevesinde yorumlanmış ve konuya ilişkin literatüre dayanılarak tartışılmıştır. Bulgular çerçevesinde önce din görevlilerinin demografik özellikleri bakımından dini danışma ve rehberlik ilişkileri kapsamındaki olgusal durumları ile ilgili analiz sonuçları ele alınmıştır. Bulgular din psikolojisi çerçevesinde değerlendirilip yorumlanmış, bu doğrultuda daha önce yapılmış olan ilgili araştırma sonuçlarına yer verilerek karşılaştırma yapma imkânı sağlanmıştır. Değerlendirme ve yorumlar, bulgu ve analizler bölümündeki sıraya uygun olarak ele alınmış ve ilgili hipotezlere ilişkin bulgular bu başlık altında değerlendirilmiştir.

3.1. DİNİ DANIŞMA VE REHBERLİK İLİŞKİLERİ BAĞLAMINDAKİ OLGUSAL BULGULARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Çalışmanın bu alt başlığı kapsamında, din görevlilerinin ‘cinsiyet, medenî durum, yaş, eğitim düzeyi, unvan, görev birimi ve hizmet süresi’ gibi demografik özellikleri ile ‘dini danışma ve rehberlik deneyimleri, eğitimleri, başarılı bulunan mesleki alanlar içinde dini danışma ve rehberliğin yeri, genel mesleki memnuniyet ve karşılaşılan soru(n)ların nitelikleri’ gibi dini danışma ve rehberlik ilişkileri bağlamındaki olgusal durumlar arasındaki temelde farklılığa yönelik yapılan yorumlara yer verilmiştir. Bu bağlamda konuyla ilgili genel olarak hazırlanan alt hipotez; “din görevlileri dini danışma ve rehberlik

bilgi ve becerisi gerektiren soru(n)larla sıkça karşılaştıkları ve çeşitli kurumlarda bu alanda hizmet verdikleri halde dini danışma ve rehberlik ile ilgili gerekli ve yeterli bir eğitime sahip değildirler. Din görevlilerinin dini danışma ve rehberlik ilişkileri bağlamındaki olgusal durumları demografik değişkenlere göre farklılaşmaktadır” şeklinde kurgulanmıştır.

Yukarıdaki konuya ilişkin geliştirilen hipotez çerçevesinde öncelikle bu çalışmanın alt araştırma deseni olarak, demografik özellikler ile dini danışma ve rehberlik ilişkileri arasında tespit edilen farklılıklar yorumlanmaya çalışılmıştır. Ayrıca değişkenler arası bu farklılıkların yanı sıra ihtiyaç hissedilen bazı durumlarda ilgili değişkeni desteklemek amacıyla ilişkisel sonuçlara dayalı olarak bazı yorum ve tartışmalar da yapılmıştır.

Konuya ilişkin olarak kurulan yukarıdaki hipotez kapsamında yapılan istatistiksel analizler sonucunda dini danışma ve rehberlik ilişkileri bağlamındaki olgusal durumlar ile ilgili edilen verilerin yorumu ise, demografik değişkenler dikkate alınarak yapılmıştır. Buna göre, elde edilen bulgular önceki bölümdeki tablolara ve bunların nitel çözümlmelerine atıfta bulunarak yorumlanmış ve konuyla ilgili oluşturulan literatür çerçevesinde tartışılmaya çalışılmıştır.

3.1.1. Dini Danışma ve Rehberlik Deneyimleri

Araştırmaya katılan din görevlilerinin dini danışma ve rehberlik ilişkileri bağlamında öncelikle dini danışma ve rehberlik deneyimleri incelenmiştir. Anket uygulamasına katılan din görevlilerinin dini danışma ve rehberlik tecrübelerine ilişkin istatistiksel analizi yapılan sonuçlara bakıldığında; din görevlilerinin önemli bir bölümü (%82,1) cami ve müftülükler dışında dini danışma ve rehberlik hizmeti gerektiren kurumlarda³⁸ irşat görevi yaparak dini danışma ve rehberlik deneyimi kazandığı görülmektedir. (Bkz. Tablo:13) Konuyla ilgili elde edilen bu ampirik sonucun, Onay (2006)³⁹ tarafından Türkiye'nin farklı bölgelerinde 10 ilde yapılan konuya ilişkin araştırma bulguları ile de büyük ölçüde örtüştüğü görülmektedir. Tetik (1997)⁴⁰ tarafından cami görevlilerine yönelik yapılan bir araştırmada ‘caminiz dışında yaptığınız başlıca sosyal

³⁸ Ceza ve tevkifevleri, hastaneler, huzurevleri, yetiştirme yurtları, sevgi evleri ve çocuk evleri, kadın/erkek sığınma evleri

³⁹ Ahmet Onay, “Cami Eksenli Din Hizmetleri”, **Değerler Eğitimi Dergisi**, 4 (12), 2006, ss. 149-175.

⁴⁰ Hayati Tetik, Yaygın Din Eğitiminde Cami Görevlilerinin Yeri ve Fonksiyonları, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 1997, s. 119.

faaliyetler nelerdir?’ sorusuna %88’1 oranındaki din görevlisinin cemiyete faydalı olacak şekilde hareket ettiği tespit edilmiştir. Ancak bu sosyal faaliyetlerin neler olduğuna yakından bakıldığında düşük bir oranda (%15,2) dernek ve hayır kurumları ile ilgilenmenin yanı sıra ‘vaaz ve sohbet, Arapça ve Kur’an öğretme, hafız yetiştirme’ gibi cami merkezli din hizmetlerinin ağırlıklı olduğu görülmektedir.

Elde edilen bulgular, din hizmetlerinin yakın geçmişinden (geçen yüz yıl) son zamanlara kadar camilere hapsedildiği, minber ve mihrap arasında sıkışıp kaldığı⁴¹ gerçeği ya da algısı karşısında din ve irşat hizmetleri lehine yorumlanabilir. Zira araştırmamıza katılan nitelikli⁴² her üç din görevlisinden 2’si cami dışındaki çeşitli kurumlarda farklı mesleki yeterlilik ve donanım gerektiren dini danışma ve rehberlik tecrübesine sahip olmuşlardır. Fakat buralarda gerçekleştirilen hizmetlerin verimliliği ve yeterliliğini ölçen detaylı araştırmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

Araştırmaya katılan bir din görevlisinin bir ya da birkaç farklı kurumda deneyim kazandığı düşünülerek; en fazla görev yapılan kurumun ‘ceza ve tevkifevleri’ olduğu tespit edilmiştir. Din görevlilerinin yarıya yakını (%45,8) ceza ve tevkifevlerinde görev yapmıştır. Diyanet İşleri Başkanlığının cami dışı din hizmetleri kapsamında, 1950’li yıllardan beri⁴³ gerçekleştirdiği ve “cezaevi vaizliği” kadrolarıyla desteklediği ceza infaz kurumlarındaki din hizmetlerinin, tarihi en eski cami dışı din hizmetleri olması nedeniyle bu sonuç normal kabul edilmelidir. Araştırmamızda ‘kadın/erkek sığınma evleri’ dini danışma ve rehberlik deneyimlerinin en az (%8,4) tecrübe edildiği yerler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sonuç, belirtilen yerin diğerlerine göre daha az yaygınlık ve kurumsallık kazanmış olması, daha çok büyükşehirlerde sınırlı bulunması, bu kurumlardan dini rehberlik hizmeti taleplerinin henüz son birkaç yılda ortaya çıkması ve diğer kurumlara göre sayı ve kapasite olarak daha az olmaları ile açıklanabilir. Ancak bu açıklamalar dikkate alındığında elde edilen bulgunun küçümsenemeyecek bir oranda olduğu değerlendirilmesinde de bulunulabilir. Ayrıca, sığınma evlerinde gerçekleştirilen irşat hizmetleri, ihtiyaç duyulan dini danışma ve rehberlik alanının çeşitliliğini göstermesi

⁴¹ Bkz. Hökelekli, “Din Hizmetlerinde Yöntemle İlgili Sorunlar” s.100-103; Buyrukçu, a.g.e., s.177; Hasan Kamil Yılmaz, “Caminin İhyası, Din Görevlisi Algısının Yeniden İnşası”, **Cami Merkezli Din Eğitimi/ II. Ulusal Din Görevlileri Sempozyumu**, YECDER, 2011, <http://www.yecder.org/> (14.09.2013).

⁴² Müftü, müftü yardımcısı, vaiz/vaize, din hizmetleri uzmanı ve rehberlik konularına duyarlı cami ve Kur’an kursu görevlileri

⁴³ Işık-Demir, a.g.e., s. 27.

bakımından da önemlidir. Konuyla ilgili elde edilen istatistiksel bulgular incelendiğinde, ‘dini danışma ve rehberlik ilişkileri kapsamında din görevlilerinin dini danışma ve rehberlik deneyimleri’ kapsamında geliştirilen genel hipotezin büyük ölçüde desteklendiği gözlenmiştir.

Bağımsız değişkenler bağlamında ilk olarak unvanlarına göre dini danışma ve rehberlik deneyimleri arasındaki farklılaşmaya ilişkin istatistiksel analizi yapılan sonuçlara bakıldığında; unvan değişkeni ile dini danışma ve rehberlik deneyimleri arasında önemli düzeyde farklılık olduğu saptanmıştır. Din görevlileri içinde en fazla dini danışma ve rehberlik deneyimine sahip olanlar ilk sırada (%82,6) vaizler sonra müftü yardımcıları (%79,8) gelmektedir. En son sırada ise imam-hatipler (%21,7) ve Kur’an kursu öğreticileri (%49,4) gelmektedir. (Bkz. Tablo:14) Araştırma sonuçları vaizlerle imam-hatipler arasında dini danışma ve rehberlik deneyimleri arasında önemli farklılık olduğunu göstermektedir. Her 10 vaizin en az 8’i dini danışma ve rehberlik deneyimine sahipken; her 10 imam-hatipten en az 8’inin böyle bir deneyimi olmamıştır. Bunun nedeni, dini danışma ve rehberlik deneyimlerinin cami ve dini mekânların dışındaki kurumlarda elde edilen deneyimlerin dikkate alınarak ölçülmesi ile açıklanabilir. İmam-hatiplerin görev alanı, ilgili mevzuat ve yerleşik hizmet teamülleri açısından cami merkezli kabul edilmektedir. Cami ve dini mekânların dışındaki dini danışma ve rehberlik deneyimlerinin dikkate alınarak ölçülmesinin gerekçelerine aşağıda değinilecektir.

Konuyla ilgili olarak unvan değişkeni ile dini danışma ve rehberlik ilişkileri bağlamındaki olgusal durumlar arasındaki farklılığa ilişkin elde edilen verilerden hareketle genel bir çözümleme yapılması gerekirse; vaiz ve müftülerin, Kur’an kursu öğreticisi ve imam-hatiplere göre daha fazla dini danışma ve rehberlik deneyimlerine sahip oldukları söylenebilir. Kur’an kursu öğreticisi ve İmam-hatiplerin tanımlanmış görevleri ve yerleşik hizmet yaklaşımlarının çoğunlukla cami merkezli olması, cami dışı alanlarda irşat hizmeti için öncelikle vaizlerin ve müftülerin görev alması, halkın sağlık ve diğer alanlardaki uzmanlardan sonra bir de “müftüye danışma”⁴⁴ ihtiyacı hissetmesi⁴⁵ vaiz ve müftülerin dini danışma ve rehberlik deneyimlerinin artmasına etkili olduğu söylenebilir. Konuyla ilgili

⁴⁴ “Psikologa, Sosyologa Ulaşamayan Müftüye Geliyor” <http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/239648.asp>., Anadolu Ajansı, (14.09.2011).

⁴⁵ Fetva Hattında nöbetçi olan vaizlere yönlendirilen soru(n)ları olan kişilerin, zaman zaman, dini problemleri hakkında “müftü” ile görüşmek için ısrarlı davrandıkları gözlenmektedir.

elde edilen istatistiksel bulgular incelendiğinde, ‘demografik değişkenler ve dini danışma ve rehberlik ilişkileri’ kapsamında geliştirilen genel hipotezin “unvan” değişkeni özelinde desteklendiği gözlenmiştir.

Bağımsız değişkenlerden görev birimlerine göre dini danışma ve rehberlik deneyimleri arasındaki farklılaşmaya ilişkin istatistiksel analizi yapılan sonuçlara bakıldığında; görev birimi değişkeni ile dini danışma ve rehberlik deneyimleri arasında çok belirgin olmamakla birlikte farklılık olduğu saptanmıştır. Din görevlileri içinde en fazla dini danışma ve rehberlik deneyimine sahip olanlar ilk sırada (%83,3) büyükşehir il müftülüğü bünyesinde çalışan ikinci sırada (%75,2) il müftülüğü bünyesinde çalışanlardır. Son sırada ise büyükşehir ilçe müftülüğü bünyesinde çalışan (%57) ve ilçe müftülüğü bünyesinde çalışanlar (%67,1) gelmektedir. (Bkz. Tablo:15) Araştırma sonuçları il müftülüğü çalışanları ile ilçe müftülüğü çalışanları arasında dini danışma ve rehberlik deneyimleri arasında farklılık olduğunu göstermektedir. Elde edilen bu sonuçlar özellikle büyük şehirlerde dini danışma ve rehberlik ihtiyacının daha fazla olduğu ve bu ihtiyaç doğrultusunda dini danışma ve rehberlik alan ve imkânlarının da arttığı şeklinde yorumlanabilir. O halde büyükşehir ilçe müftülükleri niye en son sıradadır? sorusu gündeme gelebilir. Bunun nedeni, söz konusu kurumların yapılanması büyükşehir ilçe sınırları dâhilinde de olsa mahalli ve genel idare yönetimi bakımından, hizmetlerin planlanması ve ifasının büyükşehir il müftülükleri tarafından gerçekleştirilmesinin teamül halini almasıyla açıklanabilir. Söz gelimi bir ilçe müftülüğünün hizmetlerine esas olmak üzere muhatap olabileceği bir cezaevi bulunabilirken; böyle bir durum büyükşehir ilçe müftülükleri için söz konusu değildir. Yine de bu durum dini danışma ve rehberlik ihtiyacının dolayısı ile buna yönelik alan ve imkânların büyükşehirler başta olmak üzere illerde daha fazla olduğu değerlendirmesini etkilememektedir. Buna göre din hizmetlerin planlanması ve gerçekleştirilmesinde branşlaşma ve görev dağılımı ile ilgili uygulamaların dini danışma ve rehberlik deneyimlerinin görev birimine göre dağılımını farklılaştıran etkenlerden olduğu söylenebilir.

Görev birimi değişkeni ile dini danışma ve rehberlik ilişkileri bağlamındaki olgusal durumlar arasındaki farklılığa ilişkin elde edilen verilerden hareketle genel bir çözümlene yapılması gerekirse; il müftülükleri bünyesinde çalışan din görevlilerinin ilçe müftülüklerinde çalışanlara göre daha fazla dini danışma ve rehberlik deneyimlerine sahip oldukları söylenebilir. Konuyla ilgili elde edilen istatistiksel bulgular incelendiğinde,

‘demografik değişkenler ve dini danışma ve rehberlik ilişkileri’ kapsamında geliştirilen genel hipotezin “görev birimi” değişkeni özelinde desteklendiği gözlenmiştir.

Bağımsız değişkenlerden hizmet sürelerine göre dini danışma ve rehberlik deneyimleri arasındaki farklılaşmaya ilişkin istatistiksel analizi yapılan sonuçlara bakıldığında; hizmet süresi değişkeni ile dini danışma ve rehberlik deneyimleri arasında anlamlı farklılık olduğu saptanmıştır. Din görevlilerinin hizmet süreleri arttıkça dini danışma ve rehberlik deneyimleri de artmaktadır. (Bkz. Tablo:16) Elde edilen bu sonuçlar dini danışma ve rehberlik deneyimlerinde mesleki tecrübenin önemli olduğunu göstermektedir. Mesleki tecrübe arttıkça dini danışma ve rehberlik deneyimleri de artmaktadır. Yapılan diğer araştırmalara ait bulgular da araştırmamızda elde edilen ampirik sonucu desteklemektedir.⁴⁶

Hizmet süresi değişkeni ile dini danışma ve rehberlik ilişkileri bağlamındaki olgusal durumlar arasındaki farklılığa ilişkin elde edilen verilerden hareketle genel bir çözümleme yapılması gerekirse; hizmet süresi daha fazla olan din görevlilerinin daha fazla dini danışma ve rehberlik deneyimlerine sahip oldukları söylenebilir. Din görevlilerinin hizmetin ilk yıllarında henüz toplumun dini danışma ve rehberlik gerektiren sorunları ile yeterli düzeyde karşılaşamaması, hizmet süresi ilerledikçe artan mesleki tecrübe ve çeşitli sorunları olan bireylerin danışmak için daha tecrübeli olan din görevlilerini tercih etmesinin hizmet süresi daha fazla olan din görevlilerinin dini danışma ve rehberlik deneyimlerini arttıran etkenler olduğu söylenebilir. Konuyla ilgili elde edilen istatistiksel bulgular incelendiğinde, ‘demografik değişkenler ve dini danışma ve rehberlik ilişkileri’ kapsamında geliştirilen genel hipotezin “hizmet süresi” değişkeni özelinde desteklendiği gözlenmiştir.

Bağımsız değişkenlerden yaşa göre dini danışma ve rehberlik deneyimleri arasındaki farklılaşmaya ilişkin istatistiksel analizi yapılan sonuçlara bakıldığında; yaş değişkeni ile dini danışma ve rehberlik deneyimleri arasında önemli farklılık olduğu

⁴⁶ Bkz. Buyrukçu, a.g.e, ss. 124, 131-134; Keyifli, a.g.t, ss. 94-99; Hamdi Uygun, Halktaki Din Adamı İmajı ve Din Görevlilerinden Beklentileri, OMÜSBE, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Samsun, 1992, s. 35; Mehmet Yılgin, Din Eğitimi Açısından Din Görevlilerinin Mesleki Yeterlikleri ve Cemaatle Olan İlişkileri, OMÜSBE., (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Samsun, 1997, ss. 61-62; Fahri Kayadibi, “Cumhuriyet Döneminde Müftülükler”, **Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi**, S. 7, İstanbul, 2000, s. 174; Şuayip Özdemir-Abdurrahman Güneş- Rahime Kavak, “Göreve Yeni Başlayan Din Görevlilerinin Mesleki Problemleri”, **Hikmet Yurdu: Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi**, C.V, S.10, 2012, ss. 27-29.

saptanmıştır. Din görevlilerinden yaşı 30'dan küçük ve 60'dan büyük olanların dini danışma ve rehberlik deneyimi en az olanlardır. Bundan sonra yaş ilerledikçe dini danışma ve rehberlik deneyimleri de artmaktadır. (Bkz. Tablo:17) 60 yaş ve üzeri din görevlilerinin dini danışma ve rehberlik deneyimlerini dışarıda tutarak elde edilen bu sonuçlara göre dini danışma ve rehberlik deneyimlerinde tecrübenin önemli olduğu yorumu yapılabilir. Yaşı 30'dan küçük din görevlilerinin 3/5 oranında (%60), yani yarıdan fazlasının dini danışma ve rehberlik deneyimi bulunmamaktadır. Ancak yaşı bakımından en tecrübeli durumda bulunan din görevlilerinin dini danışma ve rehberlik deneyimlerinin en düşük ikinci sırada olması belirtilen kurumlarda hizmetlerin geçmişinin çok eski olmadığı ve zamanla yaşı ilerleyen din görevlilerinin sonradan buralarda hizmet etmeyi tercih etmedikleri ya da onların bu hizmetlerde tercih edilmedikleri şeklinde açıklanabilir.

Yaş değişkeni ile dini danışma ve rehberlik ilişkileri bağlamındaki olgusal durumlar arasındaki farklılığa ilişkin elde edilen verilerden hareketle genel bir çözümleme yapılması gerekirse; (60 yaş ve üzeri hariç) yaşı daha fazla olan din görevlilerinin daha fazla dini danışma ve rehberlik deneyimlerine sahip oldukları söylenebilir. Konuyla ilgili elde edilen istatistiksel bulgular incelendiğinde, 'demografik değişkenler ve dini danışma ve rehberlik ilişkileri' kapsamında geliştirilen genel hipotezin "yaş" değişkeni özelinde desteklendiği gözlenmiştir.

Bağımsız değişkenlerden cinsiyete göre dini danışma ve rehberlik deneyimleri arasındaki farklılaşmaya ilişkin istatistiksel analizi yapılan sonuçlara bakıldığında; cinsiyet değişkeni ile dini danışma ve rehberlik deneyimleri arasında önemli bir farklılık bulunmadığı gözlenmektedir. Yani din görevlilerinin kadın ya da erkek olması dini danışma ve rehberlik deneyimleri açısından farklılık oluşturmamaktadır. (Bkz. Tablo:18) ancak cinsiyete göre kadın ve erkek din görevlileri arasında dini danışma ve rehberlik deneyiminde bulunulan kurumlar arasında farklılık tespit edilmiştir. Edinilen sonuçlara göre erkek din görevlileri; cezaevi ve hastanelerde daha fazla dini danışma ve rehberlik deneyimine sahipken kadın din görevlileri; sevgi evleri/çocuk evleri ve yetiştirme yurtlarında daha fazla dini danışma ve rehberlik deneyimi sahibidir.

Cinsiyet değişkeni ile dini danışma ve rehberlik ilişkileri bağlamındaki olgusal durumlar arasındaki farklılığa ilişkin elde edilen verilerden hareketle genel bir çözümleme yapılması gerekirse; cinsiyet ile dini danışma ve rehberlik deneyimine sahip olma oranları

arasında farklılık bulunmadığı söylenebilir. Konuyla ilgili elde edilen istatistiksel bulgular incelendiğinde, ‘demografik değişkenler ve dini danışma ve rehberlik ilişkileri’ kapsamında geliştirilen genel hipotezin “cinsiyet” değişkeni özelindeki ‘dini danışma ve rehberlik deneyimleri ile cinsiyet arasında farklılık bulunduğu’ şeklindeki hipotezi tam olarak desteklemediği gözlenmiştir.

Bu araştırmada dini danışma ve rehberlik deneyimleri cami ve dini mekânların dışındaki belirtilen alanlarda tecrübe edilip edilmediği açısından ölçülmeye çalışılmıştır. Bunun nedeni, gittikçe artan sanayileşme ve modernleşmenin bireysel ve toplumsal ilişkileri geniş ölçüde etkilemesiyle meydana gelen yeni gelişmeler ve toplumsal değişmelere uygun olarak Türkiye’de de hizmet alanları ve anlayışlarının farklılaşmış olmasıdır. Yaşanan gelişmeler bireylerin dünyevi davranışlarının yanı sıra dini tutum ve davranışlarını da etkilemektedir. Öyle ki, çağımızda yaşanan bu hızlı gelişmelere paralel olarak toplum içinde ve toplumlar arasındaki etkileşim yoğunlaşmış, insanlar birbirlerinden farklı inanç, değer ve anlayışlarla karşı karşıya kalmıştır. Bireylerin kendi gelişmelerine ve ihtiyaçlarına en uygun durumları ve şartları tanımaları ve seçmeleri dini açıdan da zorlaşmıştır. Bu durum toplumun geniş kesimlerinde dini danışma ve rehberlik ilişkilerini zorunlu hale getirmiştir. Nitekim artan şekilde ihtiyaç duyulan psikolojik yardım, profan (=din dışı) bir uğraş olarak kabul edildiğinde insanın en temel yaşantılarından biri olan din ile ilişkisi askıya alınmaktadır. Psikolojik yardım olgusunu din dışı bir alan olarak değerlendiren bir uzman, dindar olanlarla, onların din üzerinden yaşadıkları sorunları ile bağlantı kurmada başarılı olma şansı yok gibidir. Bu nedenle psikolojik yardıma muhtaç kişilere kurumsal desteğin sağlandığı ortamlardaki dini danışma ve rehberlik deneyimleri bu araştırmada önemli kabul edilmiştir.

3.1.2. Dini Danışma ve Rehberlik Eğitimleri

Araştırmaya katılan din görevlilerinin dini danışma ve rehberlik ilişkileri bağlamında ikinci olarak dini danışma ve rehberlik eğitimleri incelenmiştir. Anket uygulamasına katılan din görevlilerinin dini danışma ve rehberlik eğitimlerine ilişkin istatistiksel analizi yapılan sonuçlara bakıldığında; din görevlilerinin yaklaşık 2/3’ü gibi büyük bir bölümü (%65,9) dini danışma ve rehberlik konularında eğitim almamıştır. (Bkz. Tablo:19) Yaklaşık her 3 din görevlisinden 2’sinin dini danışma ve rehberlik deneyimi olduğu daha önce tespit edilmişti. Buna göre yine yaklaşık her 3 din görevlisinden 2’sinin

dini danışma ve rehberlik eğitimi almamış olduğuna ilişkin elde edilen bu ampirik sonuçla birlikte değerlendirildiğinde, dini danışma ve rehberlik deneyimlerinin büyük ölçüde eğitimsiz şekilde tecrübe edildiği şeklinde yorumlanabilir. Nitekim konuyla ilgili elde edilen bu sonucun, Peker (2012)⁴⁷ tarafından Aile İrşad ve Rehberlik bürolarında dini danışmanlık hizmetleri hakkında yapılan araştırma sonuçları ile de örtüştüğü görülmektedir. Buyrukçu (1995),⁴⁸ imamların mesleki formasyonları hakkında bulguları içeren araştırmasında, toplumun dini hayatı yaşamasında; her türlü dini ihtiyaçlarını karşılayabilecek, cami içinde ve dışında aynı zamanda cemaate dini rehber olabilecek, bireylerin his ve duygularına tercüman olabilecek, onlara hislerini kontrol edebilmelerine yardımcı olabilecek formasyonlarının yeterli olmadığını tespit etmiştir. Tetik (1997)⁴⁹ cami görevlileri ile ilgili yaptığı araştırmasında benzer sonuçlara ulaşmıştır. Konuyla ilgili alanda yapılan diğer araştırmalar da din görevlilerinin aldıkları eğitimin mesleklerini yürütmede yetersiz olduğunu ortaya koymaktadır.⁵⁰

Araştırmamıza katılan din görevlileri içinde dini danışma ve rehberlik eğitimi alanlar (%34,1) arasında, dini danışma ve rehberlik ile ilgili alınan eğitimi yeterli görenlerin oranının da %26 gibi düşük bir seviyeye tekabül etmesi personelin eğitim ihtiyacını pekiştirmektedir. Araştırmaya katılan 1137 din görevlisinden sadece 101'i yeterli eğitim aldığını beyan etmektedir. Bu sonuç her 10 din görevlisinden sadece 1'inin yeterli eğitime sahip olması anlamına gelir ki, dini danışma ve rehberlik eğitimi açısından çok büyük bir eğitim boşluğuna işaret etmektedir. Konuyla ilgili elde edilen istatistiksel bulgular incelendiğinde, 'dini danışma ve rehberlik ilişkileri kapsamında din görevlilerinin dini danışma ve rehberlik eğitimlerinin yeterliliği' kapsamında geliştirilen genel hipotezin büyük ölçüde desteklendiği gözlenmiştir.

Bağımsız değişkenlerden görev birimlerine göre dini danışma ve rehberlik eğitimleri arasındaki farklılaşmaya ilişkin istatistiksel analizi yapılan sonuçlara

⁴⁷ Peker, "Aile İrşad ve Rehberlik Bürolarında Dini Danışmanlık ve Din Hizmetleri", s. 355.

⁴⁸ Buyrukçu, a.g.e., s.109-140.

⁴⁹ Tetik, a.g.t., s.113.

⁵⁰ Bkz. Keyifli, a.g.t., s. 94; Cengiz Yıldız, Din Görevlilerinin Sorunları ve Beklentileri Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma: Elazığ Uygulaması, FÜSBE, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Elazığ, 1999, s. 241-245; Yusuf Acuner-Osman Artan, "Din Görevlilerinin Problemleri Üzerine Bir Araştırma -Van Örneği"- **I. Din Hizmetleri Sempozyumu (3-4 Kasım 2007)**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, C. II, Ankara, 2008, s. 87; Ali Akpınar; "Cami Merkezli Din Hizmeti Verenlerde Görülen Bazı Eksiklikler ve Bunların Giderilmesine Yönelik Teklifler", **I. Din Hizmetleri Sempozyumu (3-4 Kasım 2007)**, C.II, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2008, s.13-25.

bakıldığında; görev birimi değişkeni ile dini danışma ve rehberlik eğitimleri arasında farklılık olduğu saptanmıştır. Din görevlileri içinde en fazla dini danışma ve rehberlik eğitimine sahip olanlar ilk sırada (%56,5) büyükşehir il müftülüğü bünyesinde çalışan ikinci sırada (%37,1) il müftülüğü bünyesinde çalışanlardır. Son sırada ise ilçe müftülüğü bünyesinde çalışan (%26,2) ve büyükşehir ilçe müftülüğü bünyesinde çalışanlar (%34,1) gelmektedir. (Bkz. Tablo:20) Araştırma sonuçları il müftülüğü çalışanları ile ilçe müftülüğü çalışanları arasında dini danışma ve rehberlik eğitimleri arasında farklılık olduğunu göstermektedir. Elde edilen bu sonuçlar özellikle büyük şehirlerde dini danışma ve rehberlik ihtiyacının daha fazla olduğu ve bu ihtiyaç doğrultusunda dini danışma ve rehberlik eğitimlerinin arttığı şeklinde yorumlanabilir. Burada dini danışma ve rehberlik konusundaki eğitimlerin ağırlıklı olarak gününbirlik ya da birkaç gün ile sınırlı seminerlerden ibaret olduğu ifade edilmelidir. Henüz Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde hizmet içi eğitim kategorisinde dini danışma ve rehberlik eğitimi verilmemektedir.⁵¹

Görev birimi değişkeni ile dini danışma ve rehberlik ilişkileri bağlamındaki olgusal durumlar arasındaki farklılığa ilişkin elde edilen verilerden hareketle genel bir çözümlenme yapılması gerekirse; il müftülükleri bünyesinde çalışan din görevlilerinin ilçe müftülüklerinde çalışanlara göre daha fazla dini danışma ve rehberlik eğitimine sahip oldukları söylenebilir. Konuyla ilgili elde edilen istatistiksel bulgular incelendiğinde, ‘demografik değişkenler ve dini danışma ve rehberlik ilişkileri’ kapsamında geliştirilen genel hipotezin “görev birimi” değişkeni özelinde desteklendiği gözlenmiştir.

Bağımsız değişkenlerden hizmet sürelerine göre dini danışma ve rehberlik eğitimleri arasındaki farklılaşmaya ilişkin istatistiksel analizi yapılan sonuçlara bakıldığında; hizmet süresi değişkeni ile dini danışma ve rehberlik eğitimleri arasında farklılık olduğu saptanmıştır. Din görevlileri içinde en fazla dini danışma ve rehberlik eğitimine sahip olanlar 15 yıldan daha az hizmet süresine sahip olanlardır. (Bkz. Tablo:21) Araştırma sonuçları hizmet süreleri ile dini danışma ve rehberlik eğitimleri arasında farklılık olduğunu göstermektedir. Genel olarak hizmet süresi arttıkça dini danışma ve rehberlik eğitimi alma oranı azalmaktadır. Elde edilen bu sonuçlar üniversiteler dâhil olmak üzere kurum içi dini danışma ve rehberlik ile ilgili eğitimlerin son dönemlerde

⁵¹ Dini danışma ve rehberlik konuları ilk kez 2013 yılı ihtisas eğitim programına dâhil edilmiştir. Bkz. Diyanet İşleri Başkanlığı Eğitim Hizmetleri Genel Müdürlüğü, **İhtisas Eğitim Programı**, Ankara, 2013, ss. 11, 162-167.

verilmeye başlamasıyla açıklanabilir. Bununla birlikte dini danışma ve rehberlik formasyonu ile ilgili verilen eğitim hakkında daha fazla araştırmaya ihtiyaç bulunmaktadır.

Hizmet süresi değişkeni ile dini danışma ve rehberlik ilişkileri bağlamındaki olgusal durumlar arasındaki farklılığa ilişkin elde edilen verilerden hareketle genel bir çözümlenme yapılması gerekirse; hizmet süresi daha az olan din görevlilerinin hizmet süreleri daha fazla olanlara göre daha fazla dini danışma ve rehberlik eğitime sahip oldukları söylenebilir. Konuyla ilgili elde edilen istatistiksel bulgular incelendiğinde, ‘demografik değişkenler ve dini danışma ve rehberlik ilişkileri’ kapsamında geliştirilen genel hipotezin “hizmet süresi” değişkeni özelinde desteklendiği gözlenmiştir.

Bağımsız değişkenlerden dini danışma ve rehberlik hizmeti verilen yere göre dini danışma ve rehberlik eğitimleri arasındaki farklılaşmaya ilişkin istatistiksel analizi yapılan sonuçlara bakıldığında; dini danışma ve rehberlik hizmeti verilen yer değişkeni ile dini danışma ve rehberlik eğitimleri arasında çok belirgin olmamakla birlikte farklılık olduğu saptanmıştır. Dini danışma ve rehberlik hizmeti verilen yerler içinde dini danışma ve rehberlik eğitime sahip din görevlilerinin en fazla görev yaptığı kurumlar; kadın/erkek sığınma evleri, yetiştirme yurtları ve sevgi evleri/çocuk evleri gelmektedir. Hastanelerde görev yapanların dini danışma ve rehberlik eğitimi alma oranları en düşüktür. (Bkz. Tablo: 22) Araştırma sonuçları kurumlarda dini danışma ve rehberlik hizmeti veren din görevlilerinin yarıdan fazlasının bu konuda eğitim almadıklarını göstermektedir.

Dini danışma ve rehberlik hizmeti verilen yer değişkeni ile dini danışma ve rehberlik ilişkileri bağlamındaki olgusal durumlar arasındaki farklılığa ilişkin elde edilen verilerden hareketle genel bir çözümlenme yapılması gerekirse; kurumlarda dini danışma ve rehberlik hizmeti verenlerin çoğunun dini danışma ve rehberlik eğitime sahip olmadıkları söylenebilir. Konuyla ilgili elde edilen istatistiksel bulgular incelendiğinde, ‘demografik değişkenler ve dini danışma ve rehberlik ilişkileri’ kapsamında geliştirilen genel hipotezin “hizmet yeri” değişkeni özelinde desteklendiği gözlenmiştir.

Bağımsız değişkenlerden cinsiyete göre dini danışma ve rehberlik eğitimleri arasındaki farklılaşmaya ilişkin istatistiksel analizi yapılan sonuçlara bakıldığında; cinsiyet değişkeni ile dini danışma ve rehberlik eğitimleri arasında farklılık olduğu saptanmıştır. Din görevlileri içinde en fazla dini danışma ve rehberlik eğitime sahip olanlar kadın din görevlileridir. (Bkz. Tablo:23) Araştırma sonuçları cinsiyet ile dini danışma ve rehberlik

eğitimleri arasında farklılık olduğunu göstermektedir. Yaklaşık 2 kadın din görevlisinden 1'i dini danışma ve rehberlik eğitimi almışken; yaklaşık 3 erkek din görevlisinden 1'i böyle bir eğitim almıştır. Elde edilen bu sonuçlarda kadın din görevlilerinin rehberlik hizmetine ihtiyacın daha fazla hissedildiği şehir merkezlerinde ve hususiyetle eğitimlerin verildiği Aile İrşad ve Rehberlik bürolarında daha ziyade görev yapmalarının büyük etkisinin olduğu söylenebilir.

Cinsiyet değişkeni ile dini danışma ve rehberlik ilişkileri bağlamındaki olgusal durumlar arasındaki farklılığa ilişkin elde edilen verilerden hareketle genel bir çözümlene yapılması gerekirse; kadın din görevlilerinin erkek din görevlilerine göre daha fazla dini danışma ve rehberlik eğitime sahip oldukları söylenebilir. Konuyla ilgili elde edilen istatistiksel bulgular incelendiğinde, 'demografik değişkenler ve dini danışma ve rehberlik ilişkileri' kapsamında geliştirilen genel hipotezin "cinsiyet" değişkeni özelinde desteklendiği gözlenmiştir.

Bağımsız değişkenlerden yaş gruplarına göre dini danışma ve rehberlik eğitimleri arasındaki farklılaşmaya ilişkin istatistiksel analizi yapılan sonuçlara bakıldığında; yaş grubu değişkeni ile dini danışma ve rehberlik eğitimleri arasında farklılık olduğu saptanmıştır. Din görevlileri içinde en fazla (%40,6) dini danışma ve rehberlik eğitime sahip olanlar 31-39 yaş grubunda olanlardır. (Bkz. Tablo:24) Araştırma sonuçları hizmet süreleri ile dini danışma ve rehberlik eğitimleri arasında farklılık olduğunu göstermektedir. Genel olarak yaş 40'ın üzerinde ilerledikçe dini danışma ve rehberlik eğitimi alma oranı azalmaktadır. İnsan hayatının gelişim sürecine uygun olarak belirli merhalelerden geçerek gelişip olgunlaştığı bir vakiydir. Bu durum mesleki oluşum için de geçerlidir. Mesleki yaşayış içinde belirli aşamaların olmasının doğal bir sonucu olarak yaş grubu 40'ın üzerinde ilerledikçe dini danışma ve rehberlik alanında eğitim alma oranı da düşmektedir. bu ampirik sonuç hizmet süresi değişkeni ile ilgili bulgularla da örtüşmektedir.

Yaş grubu değişkeni ile dini danışma ve rehberlik ilişkileri bağlamındaki olgusal durumlar arasındaki farklılığa ilişkin elde edilen verilerden hareketle genel bir çözümlene yapılması gerekirse; yaşı daha genç olan din görevlilerinin yaşı daha ileri olanlara göre daha fazla dini danışma ve rehberlik eğitime sahip oldukları söylenebilir. Konuyla ilgili elde edilen istatistiksel bulgular incelendiğinde, 'demografik değişkenler ve dini danışma

ve rehberlik ilişkileri' kapsamında geliştirilen genel hipotezin "yaş grubu" değişkeni özelinde kısmen desteklendiği gözlenmiştir.

Bağımsız değişkenlerden unvanlara göre dini danışma ve rehberlik eğitimleri arasındaki farklılaşmaya ilişkin istatistiksel analizi yapılan sonuçlara bakıldığında; unvan değişkeni ile dini danışma ve rehberlik eğitimleri arasında farklılık olduğu saptanmıştır. Din görevlileri içinde en fazla (%60,1) dini danışma ve rehberlik eğitime sahip olanlar vaiz/vaizelerdir. (Bkz. Tablo:25) Araştırma sonuçları unvan ile dini danışma ve rehberlik eğitimleri arasında farklılık olduğunu göstermektedir. Vaiz/vaizelerden sonra en fazla (%29,8) eğitim alanlar müftü yardımcıları; dini danışma ve rehberlik eğitime en az sahip olanlar ise Kur'an kursu öğretmenleri ve imam-hatiplerdir. Elde edilen bu sonuçlar dini danışma ve rehberlik hizmetlerinde öncelikle vaiz/vaizelerlerin görevlendirilmesiyle açıklanabilir. Diğer taraftan Kur'an kursu öğreticisi ve imam-hatip imam hatip olarak atanabilmek için dini yüksek öğrenim görme şartı yokken, müftü veya vaiz olarak atanabilmek için lisans eğitiminden sonra ilahiyat alanında doktora yapmış olmak veya ihtisas kursunu tamamlamış olmak gerekmektedir.⁵²

Unvan değişkeni ile dini danışma ve rehberlik ilişkileri bağlamındaki olgusal durumlar arasındaki farklılığa ilişkin elde edilen verilerden hareketle genel bir psikolojik çözümleme yapılması gerekirse; unvanı vaiz/vaize olan din görevlilerinin diğerlerine göre daha fazla dini danışma ve rehberlik eğitime sahip oldukları söylenebilir. Konuyla ilgili elde edilen istatistiksel bulgular incelendiğinde, 'demografik değişkenler ve dini danışma ve rehberlik ilişkileri' kapsamında geliştirilen genel hipotezin "unvan" değişkeni özelinde desteklendiği gözlenmiştir.

3.1.3. Başarılı Görülen Mesleki Alanlar İçinde Dini Danışma ve Rehberliğin Yeri

Araştırmaya katılan din görevlilerinin dini danışma ve rehberlik ilişkileri bağlamında, kendilerini diğerlerine göre daha başarılı buldukları mesleki alanlar içinde dini danışma ve rehberliğin yeri incelenmiştir. Anket uygulamasına katılan din görevlilerinin kendilerini daha başarılı bulduğu mesleki alanlara ilişkin istatistiksel analizi yapılan sonuçlara bakıldığında; belirtilen mesleki alanlar içinde, yaklaşık 3/4'ü gibi önemli

⁵² Diyanet İşleri Başkanlığı Atama ve Yer Değiştirme Yönetmeliği, Madde, 6.

bir oranda (%75,4) vaaz/irşat alanının öne çıktığı görülmektedir. Belirlenen 8 mesleki alan⁵³ içinde dini danışma ve rehberlik alanının orta seviyenin de oldukça altında (%23,7) bir oranla beşinci sırada yer aldığı gözlenmektedir. (Bkz. Tablo:26) Doğan (2013)⁵⁴ tarafından imam-hatipler üzerinde son dönemde yapılan saha araştırmasının sonuçlarına göre de araştırmaya katılan din görevlilerinin %10,17 (263 kişi)'lik oranı kendilerinin dini danışma ve rehberlik konuların yetersiz olduğunu beyan etmişlerdir. Turan (2012)⁵⁵ tarafından yapılan ve din görevlilerinin (imam-hatipler) mesleki yeterliliklerinin incelendiği bir araştırmada, dini danışma ve rehberlik alanı ile mesleki yeterlilik karşılaştırmasının eğitim durumlarına göre farklılaşmadığı tespit edilmiştir. Burada eğitim düzeyleri açısından önemli bir farklılık çıkmamasının en önemli nedenlerinden birisinin ilahiyat fakültelerinde bu alanda gerekli derslerin yer almaması ve yeterli formasyonun kazandırılmaması şeklinde yorumlanmıştır. Topuz (2014), din görevlilerinin manevi danışmanlık yeterliliklerini incelediği araştırmasında, dokuzu hem danışanların hem de danışmanların önemseydiği, sekizi de sadece danışmanların önemseydiği olmak üzere toplam on yedi farklı manevi danışmanlık süreci yeterliliği tespit etmiştir. Ancak bu yeterliliklerin ilahiyat fakültelerinde kazandırılmadığını da dikkat çekmektedir.⁵⁶

Araştırmamızda konuyla ilgili elde edilen ampirik sonucun, din görevlilerinin çoğunluğuna göre, en başarılı görülen mesleki alanlar içinde dini danışma ve rehberlik alanının bulunmadığı şeklinde yorumlanabilir. Bununla birlikte en başarılı görülen üç mesleki alan içinde dini danışma ve rehberliği belirtenlerin oranı da azımsanmamalıdır. Çünkü araştırmaya katılan din görevlileri tarafından temel İslam bilimleri ve mevzuat bilgisi gibi asıl, gerekli ve önemli mesleki alanlara göre dini danışma ve rehberlik daha başarılı bulunan bir mesleki alan olarak görülmüştür.

Bağımsız değişkenler bağlamında cinsiyete göre dini danışma ve rehberlik mesleki alanında kendini daha başarılı görenler arasındaki farklılaşmaya ilişkin istatistiksel analizi yapılan sonuçlara bakıldığında; cinsiyet değişkeni ile dini danışma ve rehberlik mesleki

⁵³ Belirtilen 8 adet mesleki alan; Kur'an/Kıraat, İdarecilik/Yöneticilik, Vaaz/İrşat, Halkla İlişkiler/İletişim, Dini Danışmanlık/Rehberlik, Temel İslam Bilimleri, Genel Kültür/Güncel Konular ve Mevzuat Bilgisinden oluşmaktadır. Bkz. Anket, Soru, 12.

⁵⁴ Doğan, a.g.t., s. 128.

⁵⁵ İbrahim Turan, "Din Görevlilerinin Mesleki Yeterlilikleri", **Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, C.XIII, S. 1, 2013, s. 59-60.

⁵⁶ Bkz. Topuz, a.g.e., ss. 139-150.

alanında kendini daha başarılı görenler arasında anlamlı farklılık olduğu saptanmıştır ($p < 0,05$). (Bkz. Tablo:27) Buna göre kadın din görevlileri erkeklere göre kendilerini dini danışma ve rehberlik konularında daha başarılı görmektedirler. Dini danışma ve rehberlik eğitimi almaları bakımından da kadın din görevlilerinin oranının erkeklere göre daha fazla olduğu tespit edilmiş, dini danışma ve rehberlik deneyimleri açısından ise aralarında önemli bir farklılık gözlenmemiştir.

Konuyla ilgili olarak cinsiyet değişkeni ile dini danışma ve rehberlik ilişkileri bağlamındaki olgusal durumlar arasındaki farklılığa ilişkin elde edilen verilerden hareketle genel bir çözümlene yapılması gerekirse; kadın din görevlilerinin erkeklere göre daha fazla dini danışma ve rehberlik alanında başarılı olduğunu kabul ettikleri söylenebilir. Konuyla ilgili elde edilen istatistiksel bulgular incelendiğinde, ‘demografik değişkenler ve dini danışma ve rehberlik ilişkileri’ kapsamında geliştirilen genel hipotezin “cinsiyet” değişkeni özelinde desteklendiği gözlenmiştir.

Bağımsız değişkenlerden eğitim durumlarına göre dini danışma ve rehberlik mesleki alanında kendini daha başarılı görenler arasındaki farklılaşmaya ilişkin istatistiksel analizi yapılan sonuçlara bakıldığında; eğitim durumu değişkeni ile dini danışma ve rehberlik mesleki alanında kendini daha başarılı görenler arasında önemli düzeyde anlamlı bir farklılık olmadığı ($p > 0,05$) belirlenmiştir. (Bkz. Tablo:29) Mevcut ilahiyat programlarında her ne kadar mesleki pedagojiye dönük dersler yer alsın da dini danışmanlık ve rehberlik hizmeti yürütebilecek nitelikte ve yeterlilikte derslere yer verilmeyişi eğitim durumu bakımından din görevlileri arasında bir farklılaşma olmamasının nedenleri arasında gösterilebilir. Bu durum tabii olarak mesleki alanlar içinde dini danışma ve rehberlik alanındaki başarıyı da etkilemektedir. Ancak her ne kadar eğitim durumları açısından dini danışma ve rehberlik mesleki alanında kendini daha başarılı görenler arasındaki farklılaşma anlamlılık düzeyine ulaşmasa da konuyla ilgili elde edilen istatistikler incelenmeye değer görünmektedir. Elde edilen ortalama puanlara farklılık temelinde bakılarak bir analiz yapıldığında doktora eğitimini tamamlayanların en fazla (%31,8) lise düzeyinde eğitime sahip olanların ise en düşük seviyede (%15,8) kendilerini diğer mesleki alanlara göre dini danışma ve rehberlik mesleki alanında daha başarılı kabul etmektedir.

Eğitim durumu değişkeni ile dini danışma ve rehberlik ilişkileri bağlamındaki olgusal durumlar arasındaki farklılığa ilişkin elde edilen verilerden hareketle; eğitim durumlarına göre kendilerini dini danışma ve rehberlik alanında daha başarılı kabul edenler arasında anlamlılık düzeyinde farklılık bulunmamaktadır. Yani din görevlisinin doktora yapmış olması veya nlisans mezunu olması, kendini dini danışma ve rehberlik konusunda başarılı görme oranını değiştirmemektedir. Konuyla ilgili elde edilen istatistiksel bulgular incelendiğinde, ‘demografik değişkenler ve dini danışma ve rehberlik ilişkileri’ kapsamında geliştirilen genel hipotezin “eğitim durumu” değişkeni özelindeki ‘din görevlilerinin eğitim durumları arttıkça kendilerini dini danışma ve rehberlik alanında da başarılı bulma oranları artar’ Şeklindeki hipotezin desteklenmediği gözlenmiştir.

Bağımsız değişkenlerden haseki eğitimi durumuna göre dini danışma ve rehberlik mesleki alanında kendini daha başarılı görenler arasındaki farklılaşmaya ilişkin istatistiksel analizi yapılan sonuçlara bakıldığında; haseki eğitimi değişkeni ile dini danışma ve rehberlik mesleki alanında kendini daha başarılı görenler arasında anlamlı farklılık olduğu saptanmıştır ($p < 0,05$). (Bkz. Tablo:30) Buna göre haseki eğitimi almayan din görevlileri haseki eğitimi alanlara göre kendilerini dini danışma ve rehberlik konularında daha başarılı görmektedirler. Elde edilen bu ampirik sonuç, haseki ihtisas eğitimi programının hedefleri ile açıklanabilir. Haseki ihtisas eğitim programında dini danışma ve rehberlik ile ilgili konuların bugüne kadar dâhil edilmediğine yukarıda değinilmişti. Dolayısı ile dini danışma ve rehberlik mesleki alanına göre vaaz/irşat, idarecilik/yöneticilik, Kur’an/kıraat gibi mesleki alanlarda daha başarılı bulunmasında vaiz, müftü ve üzeri idari görevlere atanabilmek için alınan eğitim müfredatının etkisinin olduğu dşnlebilir.

Haseki eğitimi durumu değişkeni ile dini danışma ve rehberlik ilişkileri bağlamındaki olgusal durumlar arasındaki farklılığa ilişkin elde edilen verilerden hareketle genel bir çözümlene yapılması gerekirse; haseki eğitimi almayan din görevlileri haseki eğitimi alanlara göre kendilerini dini danışma ve rehberlik alanında daha başarılı oluğunu kabul ettikleri söylenebilir. Konuyla ilgili elde edilen istatistiksel bulgular incelendiğinde, ‘demografik değişkenler ve dini danışma ve rehberlik ilişkileri’ kapsamında geliştirilen genel hipotezin “haseki eğitimi” değişkeni özelinde desteklendiği gözlenmiştir.

Bağımsız değişkenlerden unvanlara göre dini danışma ve rehberlik mesleki alanında kendini daha başarılı görenler arasındaki farklılaşmaya ilişkin istatistiksel analizi

yapılan sonuçlara bakıldığında; unvan değişkeni ile dini danışma ve rehberlik mesleki alanında kendini daha başarılı görenler arasında anlamlı farklılık olduğu saptanmıştır ($p < 0,05$). (Bkz. Tablo:31) Buna göre unvanı vaiz/vaize olan din görevlileri en yüksek oranda (%41,4); müftüler ise en düşük oranda (%13,6) kendilerini diğer mesleki alanlar içinde dini danışma ve rehberlik alanında daha başarılı görmektedir. Vaiz/vaizelerin en yüksek oranda kendilerini başarılı görmeleri görev tanımları ve eğitimleri bakımından şaşırtıcı kabul edilmezken benzer eğitim düzeyine sahip ve bir birini tamamlayan görevleri ifa müftülerin oranının bu denli düşük çıkmasının yorumlanması oldukça güç görünmektedir. Müftünün aynı zamanda idari vazifesi nedeniyle idareciliği ilgilendiren mesleki alanlarda daha başarılı olduğunu beyan etmesi anlaşılabilir kabul edilmelidir. Ölçmede en başarılı bulunan mesleki alanların 3 tane ile sınırlandırılması da göz önünde bulundurulmalıdır. Böyle bir sınırlama olmaması halinde müftülerin dini danışma ve rehberlik alanı lehine daha yüksek bir oranda beyanda bulunması mümkündür. Zira bir kişinin 3'ten fazla mesleki alanda da kendini çok başarılı bulması mümkündür. Konuyla ilgi daha fazla araştırmaya ihtiyaç bulunmaktadır.

Unvan değişkeni ile dini danışma ve rehberlik ilişkileri bağlamındaki olgusal durumlar arasındaki farklılığa ilişkin elde edilen verilerden hareketle genel bir çözümleme yapılması gerekirse; unvanı vaiz/vaize ve Kur'an kursu öğreticisi olan din görevlileri diğer unvanlardaki din görevlilerine göre kendilerini dini danışma ve rehberlik alanında daha başarılı kabul ettikleri söylenebilir. Konuyla ilgili elde edilen istatistiksel bulgular incelendiğinde, 'demografik değişkenler ve dini danışma ve rehberlik ilişkileri' kapsamında geliştirilen genel hipotezin "unvan" değişkeni özelinde kısmen desteklendiği gözlenmiştir.

Bağımsız değişkenlerden görev birimlerine göre dini danışma ve rehberlik mesleki alanında kendini daha başarılı görenler arasındaki farklılaşmaya ilişkin istatistiksel analizi yapılan sonuçlara bakıldığında; görev birimi değişkeni ile dini danışma ve rehberlik mesleki alanında kendini daha başarılı görenler arasında anlamlı farklılık olduğu saptanmıştır ($p < 0,05$). (Bkz. Tablo:32) Buna göre din görevlilerinden en yüksek oranda büyükşehir il müftülüğünde görev yapanlar (%39,1); en düşük oranda ise ilçe müftülüğünde görev yapan din görevlileri (%16,3) kendilerini diğer mesleki alanlar içinde dini danışma ve rehberlik alanında daha başarılı görmektedir. Görev birimlerine göre dini danışma ve rehberlik deneyimleri (Bkz. Tablo:15) ve eğitimlerine (Bkz. Tablo:20)

bakıldığında büyükşehir il müftülüğü bünyesinde çalışanların daha yüksek oranda olduğu görülmektedir. Dini danışma ve rehberlik hizmetlerine yönelik ihtiyaç ve beklentilerin daha çok arttığı büyükşehirlerde artan talebin güdülemesi yanında eğitim ve deneyimlerin daha fazla olması büyükşehir il müftülükleri bünyesinde çalışan din görevlilerinin dini danışma ve rehberlik alanında kendilerini başarılı bulma düzeyini arttıran etkenler olduğu söylenebilir.

Görev birimi değişkeni ile dini danışma ve rehberlik ilişkileri bağlamındaki olgusal durumlar arasındaki farklılığa ilişkin elde edilen verilerden hareketle genel bir çözümlene yapılması gerekirse; büyükşehir başta olmak üzere illerde görev yapan din görevlileri ilçelerde görev yapanlara göre kendilerini dini danışma ve rehberlik alanında daha başarılı kabul ettikleri söylenebilir. Konuyla ilgili elde edilen istatistiksel bulgular incelendiğinde, ‘demografik değişkenler ve dini danışma ve rehberlik ilişkileri’ kapsamında geliştirilen genel hipotezin “görev birimi” değişkeni özelinde tamamen desteklendiği gözlenmiştir.

Bağımsız değişkenlerden hizmet sürelerine göre dini danışma ve rehberlik mesleki alanında kendini daha başarılı görenler arasındaki farklılaşmaya ilişkin istatistiksel analizi yapılan sonuçlara bakıldığında; hizmet süresi değişkeni ile dini danışma ve rehberlik mesleki alanında kendini daha başarılı görenler arasında anlamlı farklılık olduğu saptanmıştır ($p < 0,05$). (Bkz. Tablo:33) Buna göre din görevlilerinden en yüksek oranda 10 yıldan az süreyle görev yapanlar (%35,2); en düşük oranda ise 30 yıl ve üzeri yıl görev yapan din görevlileri (%15,1) kendilerini diğer mesleki alanlar içinde dini danışma ve rehberlik alanında daha başarılı görmektedirler. Diğer mesleki alanlarda olduğu gibi tecrübe, dini danışma ve rehberlik hizmetlerinde de çok önemlidir. Buna göre hizmet süresi arttıkça dini danışma ve rehberlik alanında da başarının artması beklenirdi. Ancak mesleki tecrübenin tüm mesleki alanlarda başarıyı arttırmasının kabul edilmesi ve araştırmada en başarılı bulunan mesleki alanlardan sadece 3 tanesinin belirtilmesinin istenmesinin elde edilen ampirik sonucu yorumlarken dikkate alınmalıdır. Şu halde 30 yıl ve üzeri görev yapan din görevlilerinin kendilerini en başarılı buldukları alanlara göre dini danışma ve rehberlik alanındaki anlamlı düşüş, mesleki doyum, tecrübe ve hizmet algıları dikkate alınarak diğer mesleki alanlara yönelmiş olabileceklerine bağlanabilir.

Hizmet süresi değişkeni ile dini danışma ve rehberlik ilişkileri bağlamındaki olgusal durumlar arasındaki farklılığa ilişkin elde edilen verilerden hareketle genel bir

çözümleme yapılması gerekirse; genel olarak hizmet süresi arttıkça din görevlilerinden dini danışma ve rehberlik alanında daha başarılı olduklarını düşünenlerin oranının azaldığı söylenebilir. Konuyla ilgili elde edilen istatistiksel bulgular incelendiğinde, ‘demografik değişkenler ve dini danışma ve rehberlik ilişkileri’ kapsamında geliştirilen genel hipotezin “hizmet süresi” değişkeni özelindeki ‘din görevlilerinin hizmet süreleri arttıkça kendilerini dini danışma ve rehberlik alanında da başarılı bulma oranları artar’ şeklindeki hipotezin desteklenmediği gözlenmiştir.

3.1.4. Genel Mesleki Memnuniyet Durumları

Çalışma hayatı insan için vazgeçilmez bir olgudur. Çalışan bireyler gününün önemli bir kısmını işte geçirmektedirler. Durum böyle olunca kişilerin işlerindeki memnuniyet düzeyleri hayatlarının diğer alanlarını da etkilemektedir. Dolayısıyla, meslekî memnuniyet, işin verimliliği ve amaçların gerçekleştirilebilmesi açısından büyük önem arz etmektedir. Memnuniyet, genel olarak, istekleri karşılama ve ihtiyaçları tatmin açısından mevcut koşullarla yetinme ve hoşnut olma durumu olarak ifade edilebilir. Meslekî memnuniyet ise, bireyin belirli bir sürede gerçekleştirdiği, çeşitli ilişkilere girdiği mal ve hizmet üretme eyleminde isteklerini karşılama ve ihtiyaçlarını giderme olarak anlaşılmaktadır.⁵⁷ Din görevlileri açısından ise din hizmeti alanında yapılan görevlerin istekli olarak yapılması ve ihtiyaç ve beklentileri karşılması açısından hoşnut olunması olarak ifade edilmesi mümkündür. Beklentilerin elde edilenlerden daha fazla olduğu durumlarda kişide memnuniyetsizlik oluşmasından bahsedilebilir. Başka bir deyişle, meslekî memnuniyetin belli bir işi ya da mesleği icra eden kişilerin yaptıkları işle ilgili memnuniyetlerini ifade ettiği söylenebilir. Bununla birlikte din görevliliğinin diğer mesleklerden farklı yönlerinin bulunduğunu belirtmek gerekir. Din görevlileri diğer meslek alanlarından farklı olarak, görevlerini yerine getirirken aynı zamanda yaptıkları işte adanmışlık duyguları içinde Allah’a karşı manevî sorumluluk taşımaktadırlar.

Din görevlilerinin meslekî memnuniyetini etkileyen temel etkenler, yapılan bir araştırmada genel olarak şu başlıklar altında değerlendirilmiştir:⁵⁸ özlük hakları ve maaş problemi, mesken ve barınma problemi, itibar problemi, izin kullanma, tatil ve çalışma

⁵⁷ Hasan Kayıklık, “Din Görevlilerinde Yaşamdan Memnuniyet ve Mesleki Doyum-Adana Örneği” **I. Din Hizmetleri Sempozyumu (3-4 Kasım 2007)**, C. I, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2008, s. 35.

⁵⁸ Bkz. Yunus Mersin, *Din Görevlilerinde Mesleki Doyum*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2007.

saatleri problemi, yönetim problemleri, meslekî problemler ve muhatapların durumlarıyla ilgili problemler. Din görevlilerinde meslekî memnuniyet olgusu, bağlı buldukları Diyanet İşleri Başkanlığının kurumsal beklentileri, hizmet verdikleri cemaatin din hizmeti eksenli bireysel toplumsal beklentileri ve din görevlisinin hayata, mesleğe ve dine yüklediği anlamın bütününden hareketle ortaya çıkan bir durumdur.⁵⁹ Din görevlilerinin bu farklı unsurlar arasında uyumlu bir ilişki oluşturabildiği oranda meslekî memnuniyetleri üst düzeyde gerçekleşeceği söylenebilir.

Araştırmanın bu alt bölümünde din görevlilerinin olgusal durumları kapsamında genel mesleki memnuniyet dereceleri incelenmiştir. Anket uygulamasına katılan din görevlilerinin genel mesleki memnuniyet durumlarına ilişkin istatistiksel analizi yapılan sonuçlara bakıldığında; din görevlilerinin %92,2'si mesleğinden genel olarak memnun görünmektedir. Mesleğinden memnun olmayan din görevlisi oranı ise %1 civarındadır. (Bkz. Tablo:34)

Elde edilen bu sonuçlar Tetik (1997)⁶⁰ tarafından cami görevlilerine yönelik olarak yapılan saha çalışmasıyla da büyük oranda örtüşmektedir. Araştırmaya katılan din görevlilerinin %94,6'sı mesleğini her zaman ya da çoğu zaman severek yaptığını beyan etmiştir. İmam-hatip ve müezzin kayyımlar ile ilgili son dönemde Doğan (2013)⁶¹ tarafından yapılan saha çalışmasının sonuçları araştırmamızın bulgularını destekleyici özelliktedir. Doğan'ın araştırmasına göre mesleğinden memnun olmayan din görevlilerinin oranı %2,2 (60 kişi)'dir. Ülkemizde din görevlilerine yönelik yapılan sınırlı araştırmalar içerisinde araştırmamızdaki bulgular ile örtüşmeyen sonuçlar elde edenler de vardır. Buyrukçu (1997)⁶² tarafından yapılan bir araştırmada cami görevlilerinin meslekten memnuniyet derecesi meslektaşları üzerinden tespit edilmek üzere, istemeyerek imamlık görevi yapanların varlığı hakkındaki kanaatlerinin sorulmuştur. Verilen cevaplara göre imamların birçoğu çeşitli ifadelerle meslektaşlarının görevlerini istemeyerek yaptıkları görüşüne katılmışlardır. İsteksizliğin sebepleri arasında özlük hakları, maaşların yetersizliği vb. konular ilk sıralarda zikredilmiştir. Din görevlilerinin gerek özlük haklarındaki iyileştirmelerin ve gerekse 2010 yılında yürürlüğe giren 6002 sayılı Teşkilat

⁵⁹ Yakup Coştu, "Din Görevlilerinde Mesleki Doyum: Çorum İl Merkezi Örneği", **Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C.VI, S.1, Çorum, 2013, s. 5.

⁶⁰ Tetik, a.g.t., s. 136.

⁶¹ Doğan, a.g.t., s. 137.

⁶² Buyrukçu, a.g.e., s. 281.

Kanunıyla diğer alanlardaki olumlu gelişmelerin, son dönem araştırmalarında, araştırmaya katılan din görevlilerinin büyük bir kısmının mesleklerini yürütmede memnun oldukları sonucunu doğrulduğu düşünülmektedir.

Bağımsız değişkenler bağlamında yaş gruplarına göre genel mesleki memnuniyet arasındaki farklılaşmaya ilişkin istatistiksel analizi yapılan sonuçlara bakıldığında; yaş grubu değişkeni ile genel mesleki memnuniyet arasında anlamlı düzeyde farklılık olduğu saptanmıştır ($p < 0,05$). (Bkz. Tablo:35) Başka bir deyişle din görevlilerinin genel memnuniyetleri yaş gruplarına bağlı olarak anlamlı bir şekilde değişmektedir. Buna göre mesleğinden en az memnun olanlar 31-39 yaş grubu ve sonra 30'dan küçük olan yaş grubundaki din görevlileridir. Yaş değişkenine göre din görevlilerinin genel mesleki memnuniyet düzeylerinde istatistiksel anlamda farklılık bulunması, yaşın din görevlilerinin mesleki memnuniyet düzeyini etkileyen bir faktör olduğu şeklinde yorumlanabilir. Beklentilerin test edilmeye başladığı ilk yıllardan sonra 31-39 yaş grubu arasında mesleki memnuniyetsizliklerin en üst düzeyde kararlılık seviyesine ulaştığı ve 40 yaşından sonra genel memnuniyet düzeyinin arttığı söylenebilir. Buna bağlı olarak özellikle kurumlar arası geçiş yoluyla görevlerinde değişiklik tercih edenlerin genellikle 30-40 yaş aralığında yoğunlaştığı gözlenmektedir.

Yaşlanma, hastalık gibi bazı fizyolojik faktörlerin bireylerin tutumlarını değiştirdiği söylenebilir. Yaşlanma sadece fizyolojik değil, aynı zamanda birey üzerinde bazı psikolojik etkilere de sahiptir. İnsan yaşlandıkça egemenlik, rekabet, bağımsızlık gibi bazı genel tutum eğilimlerinde değişiklikler ortaya çıkmaktadır.⁶³ 31-39 yaş grubu arasında mesleki memnuniyetsizliklerin en üst düzeyde kararlılık seviyesine ulaşmasında '30 yaş krizi'nin etkisinin bulunabileceği, yaşın ilerlemesiyle zirveye ulaşan dini hayatın⁶⁴ kendine mahsus dini şuur ve tecrübelerinden hareketle normal yaşamında daha mutlu olan kişinin mesleğinde de daha mutlu olabileceğini düşünmek mümkündür.

Konuyla ilgili olarak yaş grubu değişkeni ile dini danışma ve rehberlik ilişkileri bağlamındaki olgusal durumlar arasındaki farklılığa ilişkin elde edilen verilerden hareketle genel bir psikolojik çözümleme yapılması gerekirse; genel olarak orta yaş din görevlilerinin mesleğinden daha az memnun oldukları söylenebilir. Konuyla ilgili elde

⁶³ Kılavuz, a.g.e, s. 4-8.

⁶⁴ Hökelekli, **Din Psikolojisi**, s. 287.

edilen istatistiksel bulgular incelendiğinde, ‘demografik değişkenler ve dini danışma ve rehberlik ilişkileri’ kapsamında geliştirilen genel hipotezin “yaş grubu” değişkeni özelinde kısmen desteklendiği gözlenmiştir.

Bağımsız değişkenler bağlamında unvanlara göre genel mesleki memnuniyet arasındaki farklılaşmaya ilişkin istatistiksel analizi yapılan sonuçlara bakıldığında; unvan değişkeni ile genel mesleki memnuniyet arasında anlamlı düzeyde farklılık olduğu saptanmıştır ($p < 0,05$). (Bkz. Tablo:36) Başka bir deyişle din görevlilerinin genel memnuniyetleri unvanlarına bağlı olarak anlamlı bir şekilde değişmektedir. Buna göre mesleğinden en fazla müftüler, en az imam-hatipler memnundur. Bununla birlikte istatistiksel olarak anlamlı olmamasına rağmen vaiz/vaizelerin de mesleğinden memnuniyeti diğerlerine göre düşüktür. Unvan değişkenine göre genel mesleki memnuniyet arasında anlamlı istatistiksel olarak farklılık bulunması, din görevlileri arasında unvanın mesleki memnuniyeti etkileyen önemli bir faktör olduğu şeklinde yorumlanabilir. Mesleki bilgi ve uygulama yetersizliği, sosyal itibarsızlık ve imaj sorunu, bireysel hayatın kısıtlanması veya sınırlandırılmasının imam-hatiplerin genel mesleki memnuniyetsizliğini arttıran etkenler olduğu söylenebilir. Vaizlerin görevlerinden memnuniyetsizliğini ise statülerindeki belirsizlik, ekonomik eşitsizlik ve irşat hizmetlerini değerli görmeyen yaklaşımların arttırdığı düşünülmektedir.

Unvan değişkeni ile dini danışma ve rehberlik ilişkileri bağlamındaki olgusal durumlar arasındaki farklılığa ilişkin elde edilen verilerden hareketle genel bir çözümleme yapılması gerekirse; genel olarak imam-hatip ve vaiz/vaizelerin mesleğinden daha az memnun oldukları söylenebilir. Konuyla ilgili elde edilen istatistiksel bulgular incelendiğinde, ‘demografik değişkenler ve dini danışma ve rehberlik ilişkileri’ kapsamında geliştirilen genel hipotezin “unvan” değişkeni özelinde kısmen desteklendiği gözlenmiştir.

Bağımsız değişkenler bağlamında görev birimlerine göre genel mesleki memnuniyet arasındaki farklılaşmaya ilişkin istatistiksel analizi yapılan sonuçlara bakıldığında; görev birimi değişkeni ile genel mesleki memnuniyet arasında anlamlı düzeyde farklılık olduğu saptanmıştır ($p < 0,05$). (Bkz. Tablo:37) Başka bir deyişle din görevlilerinin genel memnuniyetleri görev birimlerine bağlı olarak anlamlı bir şekilde değişmektedir. Buna göre mesleğinden en fazla ilçe müftülüğü bünyesinde çalışan din

görevlileri, en az ise büyükşehir ilçe müftülüğü bünyesinde çalışan din görevlileri memnundur. Araştırmaya katılan din görevlilerinin çoğunluğunun müftü ve vaiz olduğu dikkate alınarak görev karmaşasının en fazla yaşandığı hizmet birimlerinin büyükşehir ilçe müftülükleri olduğu değerlendirilmektedir. Zira büyükşehir il müftülüklerinin gölgesindeki bu müftülüklerdeki, müftüler de idare ve hizmetlere tam olarak vaziyet edememekte, vaizlere de pek çok alan da sıra gelmemektedir. Görevleri ve hizmetleri en net ve bağımsız olan birimler ilçe müftülükleridir. Buradan hareketle genel koordinasyon sorunları ve belirsizliklerin din görevlilerinin genel mesleki memnuniyetsizleri arttıran bir etken olduğu söylenebilir.

Görev birimi değişkeni ile dini danışma ve rehberlik ilişkileri bağlamındaki olgusal durumlar arasındaki farklılığa ilişkin elde edilen verilerden hareketle genel bir çözümleme yapılması gerekirse; ilçe müftülüğü bünyesinde çalışan din görevlilerinin mesleğinden daha çok memnun oldukları söylenebilir. Konuyla ilgili elde edilen istatistiksel bulgular incelendiğinde, ‘demografik değişkenler ve dini danışma ve rehberlik ilişkileri’ kapsamında geliştirilen genel hipotezin “görev birimi” değişkeni özelinde desteklendiği gözlenmiştir.

Bağımsız değişkenler bağlamında cinsiyete göre genel mesleki memnuniyet arasındaki farklılaşmaya ilişkin istatistiksel analizi yapılan sonuçlara bakıldığında; cinsiyet değişkeni ile genel mesleki memnuniyet arasında önemli düzeyde anlamlı bir farklılık olmadığı ($p > 0,05$) belirlenmiştir. (Bkz. Tablo:38) Başka bir deyişle din görevlilerinin genel memnuniyetleri cinsiyetlerine bağlı olarak anlamlı bir şekilde değişmemektedir.

Cinsiyet değişkeni ile dini danışma ve rehberlik ilişkileri bağlamındaki olgusal durumlar arasındaki farklılığa ilişkin elde edilen verilerden hareketle genel bir çözümleme yapılması gerekirse; kadın din görevlileri ile erkek din görevlilerinin mesleklerinden genel memnuniyet düzeyleri arasında farklılık bulunmadığı söylenebilir. Konuyla ilgili elde edilen istatistiksel bulgular incelendiğinde, ‘demografik değişkenler ve dini danışma ve rehberlik ilişkileri’ kapsamında geliştirilen genel hipotezin “cinsiyet” değişkeni özelindeki ‘din görevlilerinin cinsiyetlerine göre genel mesleki memnuniyet düzeyleri farklılaşır’ şeklindeki hipotezin desteklenmediği gözlenmiştir.

Bağımsız değişkenler bağlamında haseki eğitimi durumuna göre genel mesleki memnuniyet arasındaki farklılaşmaya ilişkin istatistiksel analizi yapılan sonuçlara

bakıldığında; haseki eğitimi değişkeni ile genel mesleki memnuniyet arasında önemli düzeyde anlamlı bir farklılık olmadığı ($p > 0,05$) belirlenmiştir. (Bkz. Tablo:39) Başka bir deyişle din görevlilerinin genel mesleki memnuniyetlerini haseki eğitimi almış ya da almamış olması değiştirmemektedir.

Haseki eğitimi değişkeni ile dini danışma ve rehberlik ilişkileri bağlamındaki olgusal durumlar arasındaki farklılığa ilişkin elde edilen verilerden hareketle genel bir çözümlenme yapılması gerekirse; haseki eğitimi alma ya da almama durumunun din görevlilerinin genel mesleki memnuniyetlerini değiştirmedeği söylenebilir. Konuyla ilgili elde edilen istatistiksel bulgular incelendiğinde, ‘demografik değişkenler ve dini danışma ve rehberlik ilişkileri’ kapsamında geliştirilen genel hipotezin “haseki eğitimi” değişkeni özelinde desteklenmediği gözlenmiştir.

Bağımsız değişkenler bağlamında hizmet sürelerine göre genel mesleki memnuniyet arasındaki farklılaşmaya ilişkin istatistiksel analizi yapılan sonuçlara bakıldığında; hizmet süresi değişkeni ile genel mesleki memnuniyet arasında anlamlı düzeyde farklılık olduğu saptanmıştır ($p < 0,05$). (Bkz. Tablo:40) Başka bir deyişle din görevlilerinin genel memnuniyetleri hizmet sürelerine bağlı olarak anlamlı bir şekilde değişmektedir. Buna göre hizmete yeni başlayan din görevlilerinin meslekten genel memnuniyet seviyeleri en düşüktür. Göreve yeni başlayan din görevlilerinin mesleki problemlerini inceleyen bir araştırmanın sonuçlarına göre katılımcıların %10,2’si görevlerinden hiç memnun olmadığı, %48,8’inin ise biraz memnun olduğu tespit edilmiştir.⁶⁵ Büyük beklentilerle bir mesleğe giren kişiler bu beklentileri karşılanmayınca büyük bir çaresizlik, ümitsizlik ve hayal kırıklığına uğramakta ve bu bireylerin mesleki memnuniyetsizlik düzeyleri artmaktadır.⁶⁶ Zamanla beklentileri karşılanamayan din görevlilerinin başka mesleklere yöneldiği veya oryantasyon sürecinin görev lehine olumlu tamamlanması sebebiyle genel olarak mesleğinden memnun olanların görevlerine devam ettiği düşünüldüğünde bu sonuçlar normal kabul edilmelidir. Diyanet İşleri Başkanlığının mesleki kariyer sistemine geçmiş olması, mesleki gelişim ve yükselme arzusunu teşvik etmesi nedeniyle mesleğe yeni başlayan din görevlilerinin memnuniyet düzeylerini

⁶⁵ Şuayip Özdemir-Abdurrahman Güneş- Rahime Kavak, “Göreve Yeni Başlayan Din Görevlilerinin Mesleki Problemleri”, *Hikmet Yurdu: Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, C.V, S.10, 2012, s. 21.

⁶⁶ Çapri, a.g.m., s. 64.

arttıracığı söylenebilir. Bununla birlikte hizmet süresi içinde edinilen tecrübelerin de memnuniyeti arttıran bir faktör olduğu kabul edilebilir.

Hizmet süresi değişkeni ile dini danışma ve rehberlik ilişkileri bağlamındaki olgusal durumlar arasındaki farklılığa ilişkin elde edilen verilerden hareketle genel bir çözümlenme yapılması gerekirse; genel olarak din görevlilerinin hizmet süresi arttıkça meslek memnuniyetlerinin de önemli oranda arttığı söylenebilir. Konuyla ilgili elde edilen istatistiksel bulgular incelendiğinde, ‘demografik değişkenler ve dini danışma ve rehberlik ilişkileri’ kapsamında geliştirilen genel hipotezin “hizmet süresi” değişkeni özelinde desteklendiği gözlenmiştir.

Bağımsız değişkenler bağlamında eğitim durumunun göre genel mesleki memnuniyet arasındaki farklılaşmaya ilişkin istatistiksel analizi yapılan sonuçlara bakıldığında; eğitim durumu değişkeni ile genel mesleki memnuniyet arasında önemli düzeyde anlamlı bir farklılık olmadığı ($p > 0,05$) belirlenmiştir. (Bkz. Tablo:41) Başka bir deyişle din görevlilerinin genel mesleki memnuniyetlerini sahip oldukları eğitim seviyesi değiştirmemektedir.

Eğitim durumu değişkeni ile dini danışma ve rehberlik ilişkileri bağlamındaki olgusal durumlar arasındaki farklılığa ilişkin elde edilen verilerden hareketle genel bir psikolojik çözümlenme yapılması gerekirse; din görevlilerinin eğitim durumlarının genel mesleki memnuniyetlerini değiştirmedeği söylenebilir. Konuyla ilgili elde edilen istatistiksel bulgular incelendiğinde, ‘demografik değişkenler ve dini danışma ve rehberlik ilişkileri’ kapsamında geliştirilen genel hipotezin “mesleki durum” değişkeni özelinde desteklenmediği gözlenmiştir.

3.1.5. Karşılaşılan Sorunların Nitelikleri

Bu bölümde araştırmaya katılan din görevlilerinin dini danışma ve rehberlik ilişkileri bağlamında dini danışma ve rehberlik bilgi ve becerisi gerektiren sorunlarla karşılaşma durumları unvan, görev birimi ve hizmet süresi değişkenlerine göre incelenmiştir. Anket uygulamasına katılan din görevlilerinin karşılaştıkları dini danışma ve rehberlik ile ilgili sorunlara ilişkin istatistiksel analizi yapılan sonuçlara bakıldığında; din görevlilerinin en fazla ailevi sorunlarla karşılaştıkları görülmektedir. Ailevi sorunlardan

sonra en sık karşılaşılan problemler psikolojik nitelikleri bulunanlardır. (Bkz. Tablo:43) Konuyla ilgili elde edilen bu ampirik sonucun, Şahin (2010)⁶⁷ ve Yıldız (2011)⁶⁸'in konuyla ilgili araştırma sonuçları ve Diyanet İşleri Başkanlığı Aile İrşad ve Rehberlik Büroları Faaliyet Raporu ile de büyük ölçüde örtüştüğü görülmektedir. 2009 yılı faaliyet raporuna göre 2009 yılı içerisinde en çok danışılan konuların; ibadetler ile ilgili fikhî sorulardan sonra aile içi iletişim problemleri ve talak ifadeleri olduğu görülmüştür.⁶⁹ Ailevi

⁶⁷ Şahin, a.g.t., s. 36-39.

⁶⁸ Yıldız, a.g.t., s. 52-53.

⁶⁹ **2009 Yılı Aile İrşad ve Rehberlik Büroları Karteks Konu Alt Başlıkları ve Toplam Soru Sayıları:**

- 1 İbadetlerle ilgili fikhî sorular 563
- 2 Aile içi iletişim problemleri 403
- 3 Talak ifadeleri 396
- 4 Muamelat 386
- 5 İnançla ilgili fikhî sorular 372
- 6 Evlilikle ilgili hukukî sorular 365
- 7 Kadın ve erkeğin evlilik sonrası aileleriyle ilişkileri 291
- 8 Evlilik öncesi ve nişanlılık dönemi 269
- 9 Ruhsal problemler 232
- 10 Dinî tören 198
- 11 Aile içi cinsel sorunlar 182
- 12 Ailede ekonomik problemler 177
- 13 İnsan ilişkileri 176
- 14 Boşanma sebepleri 169
- 15 Aldatma 156
- 16 Kürtaj 156
- 17 Aile içi şiddet 153
- 18 Kadınlarla ilgili fikhî sorular 136
- 19 Boşanma sonrasındaki sorunlar ve ilişkiler 134
- 20 Çocuk eğitimi/ çocuklarla iletişim 125
- 21 Ailede yaşlı bireylerle ilgili sorunlar 115
- 22 Kadının sosyal yaşamıyla ilgili fikhî sorunlar 110
- 23 Mezhepler/dinler arası/inançsızlarla evlilik 110
- 24 Gençlik dönemi sorunları 104
- 25 Resmî nikâh-dinî tören ayrımı 99
- 26 Zararlı alışkanlıklar 83
- 27 Çok eşlilik 70
- 28 Teknolojinin getirdiği sorunlar 51
- 29 Çocuk sahibi olma yöntemleri ve sorunları 50
- 30 Evlilik dışı cinsel ilişki 46
- 31 Aile planlaması ve kadın sağlığı 44
- 32 Cinsel içerikli sorular 30
- 33 Cinsel taciz, tecavüz 21
- 34 Engellilerle ilgili problemler 18
- 35 Cinsel tercihler 13
- 36 İntihar 13
- 37 Küçük yaşta/zorla evlilik 10
- 38 Cinsel sağlık sorunları 6
- 39 Porno 4
- 40 Kan ve organ bağıışı 3
- 41 Töre cinayetleri 3

nitelikli problemlerin neler olduğuna yakından bakıldığında en sık sorulan sorunun, aile içi iletişim ile ilgili problemler hakkında olduğu görülmektedir. İkinci sırada kadın ve erkeğin eşlerinin aileleriyle ilgili problemleri yer almaktadır. Gelin-kayınvalide ilişkileri, yeni akrabalarla uyum problemleri, eşlerin karşı tarafın ailesiyle ilgili olumsuz tutum ve davranışları bu bağlamda değerlendirilebilir. Ailevi problemler içinde bir diğer konu ise aile içi cinsel sorunlardır. Aile içi tecavüz, eşler arası uyumsuzluk ve az sayıda da olsa ensest vakaları bu kapsamda değerlendirilebilir. Aile içi ekonomik problemler de ön plana çıkan sorunlar arasındadır. Bunlar ailedeki maddî sıkıntılar, kadının ekonomik bağımsızlığı vb. konulardır. Aile içi şiddet sıralamada bu sorunlardan sonra yer almaktadır. Rapora göre, hem psikolojik hem de fiziksel şiddet vakaları da Aile İrşad ve Rehberlik bürolarında çalışan din görevlilerine danışılmaktadır.

Araştırmaya katılan din görevlileri ailevi nitelikli sorunlardan sonra psiko-sosyal sorunlarla karşılaşmaktadır. Karaçoşkun (2004)⁷⁰ tarafından konu hakkında yapılan bir araştırmaya göre Sivas İl Müftülüğüne sorulan soruların %29,6'sı psiko-sosyal içeriklidir. Soruların yöneltildiği kurum müftülük olunca uzmanlık gerektiren fihhi soruların çok sayıda olması, Aile İrşad ve Rehberlik büroları olunca da ailevi soruların çok sayıda olması doğal bir sonuçtur. Bu anlamda, yapılan hizmetin tabiatı gereği, soruların muhatapları olan din görevlilerinin özel alan bilgisine sahip olmaları gerekmektedir. Hem ilahiyat fakültesindeki özel alan bilgisi eğitimi, hem de Diyanet İşleri Başkanlığının “Haseki” gibi hizmet içi eğitim kurumlarındaki destekleyici eğitimler, bu alana hizmet veren din görevlileri için yeterli bir mesleki formasyon sağladığı söylenebilir. Ancak araştırma sonuçlarında ortaya çıkan ve önemli bir oranı teşkil eden ailevi, psiko-sosyal karakterli dini soruların önemli bir kısmının cevaplanmasında gerekli olan psikolojik formasyon ve dini danışma ve rehberlik becerileri de aynı derecede önem arz etmektedir. Çünkü fihhi soruları cevaplarken dahi muhataba sağlıklı şekilde yardımcı olabilmek için soruya konu olan davranışın nedenini anlamaya çalışmak gerekmektedir.

[a] Unvan Değişkenine Göre Karşılaşılan Sorunların Nitelikleri

Toplam Soru: 6042 bkz. Diyanet İşleri Başkanlığı 2009 yılı Aile İrşad ve Rehberlik Büroları Faaliyetleri Raporu

⁷⁰ M. Doğan Karacoşkun, “Din Hizmetlerinde Psikolojik Formasyon Yeterliliğinin Önemi ve İlahiyat Fakültelerindeki Psikoloji Eğitimi Üzerine Görüş ve Öneriler”, **Türkiye’de Yüksek Din Eğitiminin Sorunları, Yeniden Yapılanması ve Geleceği Sempozyumu (16-17 Ekim 2003)**, S.D.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları No:16, Isparta, 2004, ss. 85-86.

Bağımsız değişkenler bağlamında ilk olarak unvanlarına göre psikolojik niteliği bulunan sorunlarla karşılaşma sıklığı arasındaki farklılaşmaya ilişkin istatistiksel analizi yapılan sonuçlara bakıldığında; unvan değişkeni ile psikolojik niteliği bulunan sorunlarla karşılaşma sıklığı arasında anlamlı düzeyde farklılık olduğu saptanmıştır ($p < 0,05$). (Bkz. Tablo:44) Başka bir deyişle din görevlilerinin psikolojik nitelikleri bulunan sorularla karşılaşma sıklığı unvanlarına bağlı olarak anlamlı bir şekilde değişmektedir. Buna göre müftüler ile vaiz/vaize ve Kur'an kursu öğreticileri arasında, imam-hatipler ile müftü yardımcısı, vaiz/vaize ve Kur'an kursu öğreticileri arasında anlamlı farklılıklar bulunmaktadır. Psikolojik sorunlarla en fazla Kur'an kursu öğreticisi ve vaiz/vaizeler karşılaşırken en az imam-hatipler karşılaşmaktadır.

Unvanlarına göre sosyal niteliği bulunan sorunlarla karşılaşma sıklığı arasındaki farklılaşmaya ilişkin istatistiksel analizi yapılan sonuçlara bakıldığında; unvan değişkeni ile sosyal niteliği bulunan sorunlarla karşılaşma sıklığı arasında anlamlı düzeyde farklılık olduğu saptanmıştır ($p < 0,05$). (Bkz. Tablo:45) Başka bir deyişle din görevlilerinin sosyal nitelikleri bulunan sorularla karşılaşma sıklığı unvanlarına bağlı olarak anlamlı bir şekilde değişmektedir. Buna göre müftüler ile vaiz/vaize ve Kur'an kursu öğreticileri arasında; müftü yardımcısı ile Kur'an kursu öğreticileri arasında; vaiz/vaizeler ile Kur'an kursu öğreticisi ve imam-hatipler arasında anlamlı farklılıklar bulunmaktadır. Sosyal sorunlarla en fazla vaiz/vaizeler karşılaşmaktadır.

Unvanlarına göre ailevi niteliği bulunan sorunlarla karşılaşma sıklığı arasındaki farklılaşmaya ilişkin istatistiksel analizi yapılan sonuçlara bakıldığında; unvan değişkeni ile ailevi niteliği bulunan sorunlarla karşılaşma sıklığı arasında anlamlı düzeyde farklılık olduğu saptanmıştır ($p < 0,05$). (Bkz. Tablo:46) Başka bir deyişle din görevlilerinin ailevi nitelikleri bulunan sorularla karşılaşma sıklığı unvanlarına bağlı olarak anlamlı bir şekilde değişmektedir. Buna göre müftüler ile müftü yardımcısı, vaiz/vaize ve Kur'an kursu öğreticileri arasında; müftü yardımcısı ile imam-hatipler arasında; imam-hatipler ile müftü yardımcısı, vaiz/vaize ve Kur'an kursu öğreticileri arasında anlamlı farklılıklar bulunmaktadır. Ailevi sorunlarla en fazla vaiz/vaizeler karşılaşmaktadır.

Unvan değişkeni ile dini danışma ve rehberlik ilişkileri bağlamında karşılaşılan sorunların nitelikleri ile ilgili olgusal durumlar arasındaki farklılığa ilişkin elde edilen verilerden hareketle genel bir çözümleme yapılması gerekirse; unvanı vaiz/vaize olan din

görevlilerinin psikolojik, sosyal ve ailevi sorunlarla en fazla karşılaştığı söylenebilir. Konuyla ilgili elde edilen istatistiksel bulgular incelendiğinde, ‘demografik değişkenler ve dini danışma ve rehberlik ilişkileri’ kapsamında geliştirilen genel hipotezin “unvan” değişkeni özelinde desteklendiği gözlenmiştir.

Unvan değişkenine göre elde edilen bulgular ışığında genel bir değerlendirmek yapılması gerekirse; psikolojik, sosyal ve ailevi yönü bulunan problemlerle en fazla vaizler karşılaşmaktadır. Unvan değişkenine göre din görevlilerinin karşılaştıkları sorunlarda anlamlı farklılık bulunması, unvanın psikolojik, sosyal ve ailevi sorunlarla karşılaşma sıklığını etkileyen bir faktör olduğu şeklinde yorumlanabilir. Bu araştırmada vaizlerin, psikolojik, sosyal ve ailevi problemlerle en fazla karşılaşan din görevlileri olduğu ortaya çıkmıştır. Sosyal içerikli din hizmetlerinde, Aile İrşad ve Rehberlik bürolarında ve fetva hatlarında genellikle vaizlerin görev yapmasının bu tür sorunlarla karşılaşma sıklığını arttıran etkenler olduğu söylenebilir.

[b] Görev Birimi Değişkenine Göre Karşılaşılan Sorunların Nitelikleri

Bağımsız değişkenler bağlamında görev birimlerine göre psikolojik niteliği bulunan sorunlarla karşılaşma sıklığı arasındaki farklılaşmaya ilişkin istatistiksel analizi yapılan sonuçlara bakıldığında; görev birimi değişkeni ile psikolojik niteliği bulunan sorunlarla karşılaşma sıklığı arasında anlamlı düzeyde farklılık olduğu saptanmıştır ($p < 0,05$). (Bkz. Tablo:48) Başka bir deyişle din görevlilerinin psikolojik nitelikleri bulunan sorularla karşılaşma sıklığı görev birimlerine bağlı olarak anlamlı bir şekilde değişmektedir. Buna göre büyükşehir il müftülüğü ile büyükşehir ilçe müftülüğü ve ilçe müftülüğü bünyesinde çalışan din görevlileri arasında, ilçe müftülüğü ile büyükşehir ilçe müftülüğü ve il müftülüğü bünyesinde çalışan din görevlileri arasında anlamlı farklılıklar bulunmaktadır. Psikolojik problemlerle en sık büyükşehir il müftülüğü bünyesinde çalışan din görevlileri karşılaşmaktadır.

Görev birimlerine göre sosyal niteliği bulunan sorunlarla karşılaşma sıklığı arasındaki farklılaşmaya ilişkin istatistiksel analizi yapılan sonuçlara bakıldığında; görev birimi değişkeni ile sosyal niteliği bulunan sorunlarla karşılaşma sıklığı arasında anlamlı düzeyde farklılık olduğu saptanmıştır ($p < 0,05$). (Bkz. Tablo:49) Başka bir deyişle din görevlilerinin sosyal nitelikleri bulunan sorularla karşılaşma sıklığı görev birimlerine bağlı olarak anlamlı bir şekilde değişmektedir. Buna göre büyükşehir il müftülüğü ile il

müftülüğü, büyükşehir ilçe müftülüğü ve ilçe müftülüğü bünyesinde çalışan din görevlileri arasında, il müftülüğü ile büyükşehir ilçe müftülüğü bünyesinde çalışan din görevlileri arasında anlamlı farklılıklar bulunmaktadır. Sosyal problemlerle en sık büyükşehir il müftülüğü bünyesinde çalışan din görevlileri karşılaşmaktadır.

Görev birimlerine göre ailevi niteliği bulunan sorunlarla karşılaşma sıklığı arasındaki farklılaşmaya ilişkin istatistiksel analizi yapılan sonuçlara bakıldığında; görev birimi değişkeni ile ailevi niteliği bulunan sorunlarla karşılaşma sıklığı arasında anlamlı düzeyde farklılık olduğu saptanmıştır ($p < 0,05$). (Bkz. Tablo:50) Başka bir deyişle din görevlilerinin ailevi nitelikleri bulunan sorularla karşılaşma sıklığı görev birimlerine bağlı olarak anlamlı bir şekilde değişmektedir. Buna göre büyükşehir il müftülüğü ile il müftülüğü, büyükşehir ilçe müftülüğü ve ilçe müftülüğü bünyesinde çalışan din görevlileri arasında, il müftülüğü ile büyükşehir ilçe müftülüğü bünyesinde çalışan din görevlileri arasında anlamlı farklılıklar bulunmaktadır. Ailevi problemlerle en sık büyükşehir il müftülüğü bünyesinde çalışan din görevlileri karşılaşmaktadır.

Görev birimi değişkeni ile dini danışma ve rehberlik ilişkileri bağlamında karşılaşılan sorunların nitelikleri ile ilgili olgusal durumlar arasındaki farklılığa ilişkin elde edilen verilerden hareketle genel bir çözümleme yapılması gerekirse; görev birimi büyükşehir il müftülüğü olan din görevlilerinin psikolojik, sosyal ve ailevi sorunlarla en fazla karşılaştığı söylenebilir. Konuyla ilgili elde edilen istatistiksel bulgular incelendiğinde, ‘demografik değişkenler ve dini danışma ve rehberlik ilişkileri’ kapsamında geliştirilen genel hipotezin “görev birimi” değişkeni özelinde desteklendiği gözlenmiştir.

Görev birimi değişkenine göre elde edilen bulgular ışığında genel bir değerlendirmek yapılması gerekirse; psikolojik, sosyal ve ailevi yönü bulunan problemlerle en fazla büyükşehir il müftülüğü bünyesinde çalışan din görevlileri karşılaşmaktadır. Elde edilen bulguların Diyanet İşleri Başkanlığı Aile İrşad ve Rehberlik Büroları Faaliyet Raporu ile de büyük ölçüde örtüştüğü görülmektedir.⁷¹ Görev birimi değişkenine göre din görevlilerinin karşılaştıkları sorunlarda anlamlı farklılık bulunması, görev birimlerinin

⁷¹ 2009 yılında Aile İrşad ve Rehberlik bürolarına en çok talep gelen ilk üç ilimizin İstanbul (1125), Ankara (701) ve Adana (620) olmak üzere büyükşehirler olduğu görülmüştür. Bürolara en az talep gelen üç ilimiz ise Muş, Şırnak ve Mardin’dir. Bkz. 2009 Yılı Aile İrşad ve Rehberlik Büroları Faaliyet Raporu.

psikolojik, sosyal ve ailevi sorunlarla karşılaşma sıklığını etkileyen bir faktör olduğu şeklinde yorumlanabilir. Bu araştırmada büyükşehir il müftülüğü bünyesinde çalışan din görevlilerinin, psikolojik, sosyal ve ailevi problemlerle en fazla karşılaşan din görevlileri olduğu ortaya çıkmıştır. Modern yaşam biçimi, sanayileşme, göç, kültürel karmaşa, sosyal problemler, hızlı şehir yaşamının getirdiği stres yükü, geçim zorlukları, gelir ve refah düzeyindeki eşitsiz dağılım vb. sorunların, psikolojik, sosyal ve ailevi problemlere dini destek ve çare arayanların büyükşehirlerde artmasındaki etkenler olduğu söylenebilir.

[c] Hizmet Süresi Değişkenine Göre Karşılaşılan Sorunların Nitelikleri

Bağımsız değişkenler bağlamında hizmet sürelerine göre psikolojik niteliği bulunan sorunlarla karşılaşma sıklığı arasındaki farklılaşmaya ilişkin istatistiksel analizi yapılan sonuçlara bakıldığında; hizmet süresi değişkeni ile psikolojik niteliği bulunan sorunlarla karşılaşma sıklığı arasında önemli düzeyde anlamlı bir farklılık olmadığı ($p > 0,05$) belirlenmiştir. (Bkz. Tablo:52) Başka bir deyişle din görevlilerinin psikolojik niteliği bulunan sorunlarla karşılaşma yoğunluğunu hizmet süreleri etkilememektedir.

Hizmet sürelerine göre sosyal niteliği bulunan sorunlarla karşılaşma sıklığı arasındaki farklılaşmaya ilişkin istatistiksel analizi yapılan sonuçlara bakıldığında; hizmet süresi değişkeni ile sosyal niteliği bulunan sorunlarla karşılaşma sıklığı arasında anlamlı düzeyde farklılık olduğu saptanmıştır ($p < 0,05$). (Bkz. Tablo:53) Başka bir deyişle din görevlilerinin sosyal nitelikleri bulunan sorunlarla karşılaşma sıklığı hizmet sürelerine bağlı olarak anlamlı bir şekilde değişmektedir. Buna göre sosyal problemlerle hizmet süresi 30 yıl ve üzeri olan din görevlileri en sık; hizmet süreleri 10 yıldan az olan din görevlileri ise en az karşılaşmaktadır. Sosyal problemlerle en sık hizmet süresi en fazla olan din görevlileri karşılaşmaktadır.

Hizmet sürelerine göre ailevi niteliği bulunan sorunlarla karşılaşma sıklığı arasındaki farklılaşmaya ilişkin istatistiksel analizi yapılan sonuçlara bakıldığında; hizmet süresi değişkeni ile ailevi niteliği bulunan sorunlarla karşılaşma sıklığı arasında önemli düzeyde anlamlı bir farklılık olmadığı ($p > 0,05$) belirlenmiştir. (Bkz. Tablo:54) Başka bir deyişle din görevlilerinin ailevi niteliği bulunan sorunlarla karşılaşma yoğunluğunu hizmet süreleri etkilememektedir.

Hizmet süresi değişkeni ile dini danışma ve rehberlik ilişkileri bağlamında karşılaşılan sorunların nitelikleri ile ilgili olgusal durumlar arasındaki farklılığa ilişkin elde

edilen verilerden hareketle genel bir çözümlene yapılması gerekirse; hizmet sürelerinin din görevlilerinin psikolojik ve ailevi sorunlarla karşılaşma yoğunluğuna etkisinin olmadığı ancak din görevlilerinin hizmet süreleri arttıkça sosyal sorunlarla daha fazla karşılaştığı söylenebilir. Konuyla ilgili elde edilen istatistiksel bulgular incelendiğinde, ‘demografik değişkenler ve dini danışma ve rehberlik ilişkileri’ kapsamında geliştirilen genel hipotezin “hizmet süresi” değişkeni özelinde kısmen desteklendiği gözlenmiştir.

[d] Din Görevlilerinin Verdikleri Cevapları Yeterli Bulma Düzeyleri

Araştırmaya katılan din görevlilerinin dini danışma ve rehberlik ilişkileri bağlamında dini danışma ve rehberlik bilgi ve becerisi gerektiren sorunlara yönelik verdikleri destek ve cevapları yeterli bulma sıklıkları da incelenmiştir. Anket uygulamasına katılan din görevlilerinin soru(n)lara verdikleri destek ve cevapların yeterliliğine ilişkin istatistiksel analizi yapılan sonuçlara bakıldığında; din görevlilerinin %60,8’i psikolojik, sosyal ve ailevi sorunların çözümüne yönelik verdiği dini destek ve cevapları “çoğu zaman”, %28,3’ü “bazen” tatmin edici bulmaktadır. (Bkz. Tablo:43) Konuyla ilgili elde edilen bu ampirik sonucun, Turan (2012)⁷² tarafından din görevlilerinin mesleki yeterlilikleri ile ilgili yapılan araştırma sonuçlarıyla kısmen örtüştüğü görülmektedir. Turan’ın araştırmasında eğitim durumu ve görev yaptıkları yere göre mesleki yeterlilik alt faktörleri olan ‘dini danışma ve rehberlik’ ile ‘mesleki beceri ve uygulama’ yeterlilikleri arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Din hizmetlerinde cami içi ve cami dışı ayırımına gidilmesine rağmen özellikle cami dışı din hizmetlerinde istenen dönüşümün henüz sağlanamamış olması nedeniyle bireysel ve toplumsal taleplere istenen ölçüde cevap verilememektedir.⁷³ Ancak dünyadaki gelişmeler dini danışma ve rehberlik alanının artık bir uygulama ve hizmet alanı olarak kabul gördüğünü ortaya koymaktadır. Dolayısıyla Diyanet İşleri Başkanlığında görev alan personelin özellikle dini danışmanlık ve rehberlik hizmetleri başta olmak üzere din hizmetlerinin etkin yürütülmesini gerekli kılan sosyal içerikli hizmet alanlarında daha aktif ve nitelikli hizmet üretmelerinin beklendiği söylenebilir.

Bağımsız değişkenler bağlamında unvanlarına göre ailevi, sosyal ve psikolojik nitelikleri bulunan soru(n)lara verilen destek ve cevapların yeterli bulunma sıklığı

⁷² Turan, a.g.m., s. 70.

⁷³ Altaş, “Din Hizmetleri ve Dini Danışmanlık İlişkisi”, s. 22.

arasındaki farklılaşmaya ilişkin istatistiksel analizi yapılan sonuçlara bakıldığında; unvan değişkeni ile verilen cevapların yeterli bulunma sıklığı arasında anlamlı düzeyde farklılık olduğu saptanmıştır ($p < 0,05$). (Bkz. Tablo:47) Başka bir deyişle din görevlilerinin verdikleri cevapların yeterli bulunma sıklığı unvanlarına bağlı olarak anlamlı bir şekilde değişmektedir. Buna göre imam-hatipler ile müftü, müftü yardımcısı ve vaiz/vaizeler arasında; Kur'an kursu öğreticileri ile müftü yardımcıları arasında anlamlı farklılıklar bulunmaktadır. Ailevi, sosyal ve psikolojik nitelikleri bulunan soru(n)lara en tatmin edici cevabı verdiğini düşünenler müftü yardımcıları, sonra müftü ve vaiz/vaizelerdir.

Görev birimlerine göre ailevi, sosyal ve psikolojik nitelikleri bulunan soru(n)lara verilen destek ve cevapların yeterli bulunma sıklığı arasındaki farklılaşmaya ilişkin istatistiksel analizi yapılan sonuçlara bakıldığında; görev birimi değişkeni ile verilen cevapların yeterli bulunma sıklığı arasında anlamlı düzeyde farklılık olduğu saptanmıştır ($p < 0,05$). (Bkz. Tablo:51) Başka bir deyişle din görevlilerinin verdikleri cevapların yeterli bulunma sıklığı görev birimlerine bağlı olarak anlamlı bir şekilde değişmektedir. Buna göre büyükşehir il müftülüğü ile il müftülüğü, büyükşehir ilçe müftülüğü ve ilçe müftülüğü bünyesinde çalışan din görevlileri arasında, ilçe müftülüğü ile büyükşehir ilçe müftülüğü bünyesinde çalışan din görevlileri arasında anlamlı farklılıklar bulunmaktadır. Ailevi, sosyal ve psikolojik nitelikleri bulunan soru(n)lara en tatmin edici cevabı verdiğini düşünenler büyükşehir il müftülüğü bünyesinde çalışan din görevlileridir.

Hizmet süresine göre ailevi, sosyal ve psikolojik nitelikleri bulunan soru(n)lara verilen destek ve cevapların yeterli bulunma sıklığı arasındaki farklılaşmaya ilişkin istatistiksel analizi yapılan sonuçlara bakıldığında; görev birimi değişkeni ile verilen cevapların yeterli bulunma sıklığı arasında anlamlı düzeyde farklılık olduğu saptanmıştır ($p < 0,05$). (Bkz. Tablo:55) Başka bir deyişle din görevlilerinin verdikleri cevapların yeterli bulunma sıklığı hizmet sürelerine bağlı olarak anlamlı bir şekilde değişmektedir. Buna göre hizmet süreleri 10 yıldan az olan din görevlileri ile hizmet süreleri 20 yıl ve üzeri olan din görevlileri arasında anlamlı farklılık bulunmaktadır. Ailevi, sosyal ve psikolojik nitelikleri bulunan soru(n)lara en tatmin edici cevabı verdiğini düşünenler hizmet süresi daha fazla olan din görevlileridir.

Unvan, görev birimi ve hizmet süresi değişkenleri ile dini danışma ve rehberlik ilişkileri bağlamında karşılaşılan sorunlara verilen cevapların yeterliliği ile ilgili olgusal

durumlar arasındaki farklılığa ilişkin elde edilen verilerden hareketle genel bir çözümleme yapılması gerekirse; en tatmin edici cevapları verdiğini düşünenlerin büyükşehir il müftülüklerinde görev yapan ve hizmet süresi daha fazla olan müftü yardımcısı, müftü ve vaizler olduğu söylenebilir. Konuyla ilgili elde edilen istatistiksel bulgular incelendiğinde, ‘demografik değişkenler ve dini danışma ve rehberlik ilişkileri’ kapsamında geliştirilen genel hipotezin “unvan, görev birimi ve hizmet süresi” değişkenleri özelinde desteklendiği gözlenmiştir.

3.2. İNOVATİF TUTUMLARLA İLGİLİ BULGULARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Çalışmanın bu alt başlığı kapsamında, din görevlilerinin ‘cinsiyet, medenî durum, yaş, eğitim düzeyi, unvan, görev birimi ve hizmet süresi’ gibi demografik özellikleri ile ‘inovatif tutumları’ arasındaki temelde farklılığa yönelik yapılan yorumlara yer verilmiştir. Bu bağlamda konuyla ilgili genel olarak hazırlanan alt hipotez; “din görevlilerinin demografik özellikleri ile inovatif tutum değişkenleri olarak belirlenen uygulama ve fikir önderliği ve deneyime açıklık değişkenleri arasında farklılıklar vardır” şeklinde kurgulanmıştır.

Günümüzde, küresel boyutta yaşanan hızlı ve sürekli değişimler din hizmeti anlayışlarını ve kurumsal dini yapıları da derinden etkilemektedir. Değişimin meydana getirdiği belirsizlik ortamında, fırsatları ve tehditleri doğru şekilde değerlendirerek uygun irşat faaliyetlerinde bulunmak önem kazanmıştır. Kanaatimize göre, eski güçlerine ve parlak geçmişlerine güvenerek değişime direnen kurumlar, zayıflamakta ve yok olmaktadır. Din hizmeti kurumları için değişime ayak uydurabilmek, daha doğrusu değişimi yönlendirebilmek, günümüzde inovasyon olarak ifade edilen yeni fikir ve deneyimlere açık olma ile mümkün olabilmektedir. Dahası, kurumların bu niteliklerini geliştirilmesinin adeta bir zorunluluk haline geldiği bile söylenebilir. Burada gerekli olan değişim ve yenilikten kastedilenin irşat usul ve yöntemleri ile ilgili olduğu bir kez daha hatırlatılmalıdır. Elbette Müslüman olmanın gerektirdiği şartlar baştan beri aynıdır. Temel inanç esasları, ibadet şekilleri ve ahlak ilkeleri değişmemiştir. Bununla birlikte dininin mesajını insanlara ulaştırmanın imkân ve yöntemleri koşullara bağlı olarak sürekli

değişmekte, gelişip yenileşmektedir.⁷⁴ Buna göre din görevlilerinin irşat faaliyetlerindeki inovatif davranışlarını, yeni fikir ve deneyimlere açık olma eğilimlerini geliştirebilmek için birçok uygulamadan yararlanılabilir. Bu konuda kapsamlı araştırmalara ihtiyaç vardır. Bu noktadan hareketle çalışmanın bu bölümünde, din görevlilerinin demografik özelliklerinin inovatif tutumlarını ne şekilde etkilediği araştırılmış ve irşat hizmetlerindeki performanslarına olan katkısı incelenmiştir.

Konuya ilişkin geliştirilen hipotez çerçevesinde öncelikle bu çalışmanın alt araştırma deseni olarak, demografik özellikler ile inovatif tutumlar arasında tespit edilen farklılıklar yorumlanmaya çalışılmıştır. Ayrıca değişkenler arası bu farklılıkların yanı sıra ihtiyaç hissedilen bazı durumlarda ilgili değişkeni desteklemek amacıyla ilişkisel sonuçlara dayalı olarak bazı yorum ve tartışmalar da yapılmıştır. Konuya ilişkin olarak kurulan yukarıdaki hipotez kapsamında yapılan istatistiksel analizler sonucunda inovatif tutumlara ilişkin elde edilen verilerin yorumu ise, demografik değişkenler dikkate alınarak yapılmıştır. Buna göre, elde edilen bulgular önceki bölümdeki tablolara ve bunların nitel çözümlenmelerine atıfta bulunarak yorumlanmış ve konuyla ilgili oluşturulan literatür çerçevesinde tartışılmaya çalışılmıştır.

[a] Yaş Grubu Değişkeni İle İnovatif Tutum Arasındaki Farklılıklara İlişkin Sonuçlar:

Bağımsız değişkenler bağlamında yaş gruplarına göre inovatif tutumlardan uygulama ve fikir önderliği arasındaki farklılaşmaya ilişkin istatistiksel analizi yapılan sonuçlara bakıldığında; yaş grubu değişkeni ile uygulama ve fikir önderliği tutumları arasında anlamlı düzeyde farklılık olduğu saptanmıştır ($p < 0,05$). (Bkz. Tablo:61) Başka bir deyişle din görevlilerinin uygulama ve fikir önderliği tutumları yaş gruplarına bağlı olarak anlamlı bir şekilde değişmektedir. Buna göre yaşları 30'dan küçük olan din görevlileri ile yaşları 40 ve üzeri olan din görevlileri arasında anlamlı farklılık bulunmaktadır. 60 yaş ve üzeri din görevlilerinin puan ortalaması ise en yüksektir.

Konuyla ilgili olarak yaş grubu değişkeni ile inovatif tutumlar bağlamında uygulama ve fikir önderliği arasındaki farklılığa ilişkin elde edilen verilerden hareketle genel bir çözümlenme yapılması gerekirse; genel olarak din görevlilerinin yaşı ilerledikçe

⁷⁴ Hökelekli, "Din Hizmetlerinde Yöntemle İlgili Sorunlar", s. 94; Hökelekli, "Günümüzde İletişim Teknikleri ve Dini İletişim", s. 20.

uygulama ve fikir önderliği tutumunun arttığı söylenebilir. Konuyla ilgili elde edilen istatistiksel bulgular incelendiğinde, ‘demografik değişkenler ve inovatif tutumlar’ kapsamında geliştirilen genel hipotezin “yaş grubu” değişkeni özelinde desteklendiği gözlenmiştir.

Yaş gruplarına göre inovatif tutumlardan deneyime açıklık arasındaki farklılaşmaya ilişkin istatistiksel analizi yapılan sonuçlara bakıldığında; yaş grubu değişkeni ile deneyime açıklık tutumları arasında anlamlı düzeyde farklılık olduğu saptanmıştır ($p < 0,05$). (Bkz. Tablo:62) Başka bir deyişle din görevlilerinin deneyime açıklık tutumları yaş gruplarına bağlı olarak anlamlı bir şekilde değişmektedir. Buna göre yaşları 30’dan küçük olan din görevlileri ile yaşları 31 ve üzeri olan din görevlileri arasında anlamlı farklılık bulunmaktadır. 60 yaş ve üzeri din görevlilerinin puan ortalaması ise en yüksektir.

Konuyla ilgili olarak yaş grubu değişkeni ile inovatif tutumlar bağlamında deneyime açıklık arasındaki farklılığa ilişkin elde edilen verilerden hareketle genel bir çözümlenme yapılması gerekirse; genel olarak din görevlilerinin yaşı ilerledikçe yeni deneyimlere daha fazla açık oldukları söylenebilir. Konuyla ilgili elde edilen istatistiksel bulgular incelendiğinde, ‘demografik değişkenler ve inovatif tutumlar’ kapsamında geliştirilen genel hipotezin “yaş grubu” değişkeni özelinde desteklendiği gözlenmiştir.

Yaş grubu değişkenine göre inovatif tutum alt ölçekleri arasında anlamlı farklılık bulunması, yaş grubunun din görevlilerinin inovatif tutum belirlemesini etkileyen bir faktör olduğu şeklinde yorumlanabilir. Bu araştırmada ileri yaş gruplarındaki din görevlilerine göre genç din görevlilerinin inovatif tutum alt ölçekleri puan ortalaması daha düşük olduğu, yaş ilerledikçe puan ortalamalarının arttığı ortaya çıkmıştır. Bu bulgular ışığında yaş ile din görevlilerinin inovatif tutumları arasında doğru orantılı bir ilişki olduğu düşünülebilir. Yaş ile birlikte din görevlilerinin uygulama ve fikir önderliği tutumları ve yeni deneyimlere açıklık oranları artmaktadır. Erken yaşlarda gerek psikolojik gerek din hizmeti ile ilgili eksiklik ve yetersizliklerin tam olarak fark edilememesi, yaşın ilerlemesi ile birlikte karmaşık sorunlarla karşılaşma sıklıklarının da artmasıyla dini danışma ve rehberlik rollerinde yetersizliğin meydana getirdiği farkındalığın inovatif düzeyi arttıran etkenler olduğu söylenebilir.

[b] Unvan Değişkeni İle İnovatif Tutum Arasındaki Farklılıklara İlişkin Sonuçlar:

Bağımsız değişkenler bağlamında unvanlarına göre inovatif tutumlardan uygulama ve fikir önderliği arasındaki farklılaşmaya ilişkin istatistiksel analizi yapılan sonuçlara bakıldığında; unvan değişkeni ile uygulama ve fikir önderliği tutumları arasında anlamlı düzeyde farklılık olduğu saptanmıştır ($p < 0,05$). (Bkz. Tablo:63) Başka bir deyişle din görevlilerinin uygulama ve fikir önderliği tutumları unvanlarına bağlı olarak anlamlı bir şekilde değişmektedir. Buna göre müftüler ile vaiz/vaize, Kur'an kursu öğreticisi ve imam-hatipler arasında, müftü yardımcısı ile vaiz/vaize, Kur'an kursu öğreticisi ve imam-hatipler arasında anlamlı farklılık bulunmaktadır. İmam-hatiplerin puan ortalaması en düşük, müftülerin puan ortalaması ise en yüksektir.

Konuyla ilgili olarak unvan değişkeni ile inovatif tutumlar bağlamında uygulama ve fikir önderliği arasındaki farklılığa ilişkin elde edilen verilerden hareketle genel bir çözümleme yapılması gerekirse; unvanı müftü ve müftü yardımcısı olan din görevlilerinin uygulama ve fikir önderliği tutumunun en yüksek seviyede olduğu söylenebilir. Konuyla ilgili elde edilen istatistiksel bulgular incelendiğinde, 'demografik değişkenler ve inovatif tutumlar' kapsamında geliştirilen genel hipotezin "unvan" değişkeni özelinde desteklendiği gözlenmiştir.

Unvanlarına göre inovatif tutumlardan deneyime açıklık arasındaki farklılaşmaya ilişkin istatistiksel analizi yapılan sonuçlara bakıldığında; unvan değişkeni ile deneyime açıklık tutumları arasında anlamlı düzeyde farklılık olduğu saptanmıştır ($p < 0,05$). (Bkz. Tablo:64) Başka bir deyişle din görevlilerinin deneyime açıklık tutumları unvanlarına bağlı olarak anlamlı bir şekilde değişmektedir. Buna göre imam-hatipler ile müftü ve müftü yardımcısı arasında anlamlı farklılık bulunmaktadır. İmam-hatiplerin puan ortalaması en düşük, müftü yardımcılarının puan ortalaması ise en yüksektir.

Konuyla ilgili olarak unvan değişkeni ile inovatif tutumlar bağlamında deneyime açıklık arasındaki farklılığa ilişkin elde edilen verilerden hareketle genel bir çözümleme yapılması gerekirse; unvanı müftü ve müftü yardımcısı olan din görevlilerinin deneyime açıklık tutumunun en yüksek seviyede olduğu söylenebilir. Konuyla ilgili elde edilen istatistiksel bulgular incelendiğinde, 'demografik değişkenler ve inovatif tutumlar' kapsamında geliştirilen genel hipotezin "unvan" değişkeni özelinde desteklendiği gözlenmiştir.

Unvan değişkenine göre inovatif tutum alt ölçekleri arasında anlamlı farklılık bulunması, unvanların din görevlilerinin inovatif tutum belirlemelerini etkileyen faktörler olduğu şeklinde yorumlanabilir. Bu araştırmada müftü ve müftü yardımcısı unvanları ile görev yapan din görevlilerine göre imam-hatiplerin inovatif tutum alt ölçekleri puan ortalamasının daha düşük olduğu, mesleki kariyer arttıkça puan ortalamalarının arttığı ortaya çıkmıştır. Bu bulgular ışığında mesleki kariyer basamakları (unvan) ile din görevlilerinin inovatif tutumları arasında doğru orantılı bir ilişki olduğu düşünölebilir. Mesleki kariyer ile birlikte din görevlilerinin uygulama ve fikir önderliği tutumları ve yeni deneyimlere açıklık oranları artmaktadır. İmam-hatiplerin daha çok belirli bir cami cemaati ya da bir köy veya mahalle halkı ile spesifik olarak ilgilenmeleri, bu sebeple gerek psikolojik gerek din hizmeti ile ilgili eksiklik ve yetersizliklerin bütöncöl bakışla analiz edilememesi, mesleki kariyerin ilerlemesi ile birlikte il ya da ilçe genelinin daha geniş perspektifteki karmaşık sorunlarıyla karşılaşma ve idari tecrübenin geliştirdiği çözüm odaklı reflekslerin müftülerde inovatif düzeyi arttıran etkenler olduğu söylenebilir.

[c] Görev Birimi Değişkeni İle İnovatif Tutum Arasındaki Farklılıklara İlişkin Sonuçlar:

Bağımsız değişkenler bağlamında görev birimlerine göre inovatif tutumlardan uygulama ve fikir önderliği arasındaki farklılaşmaya ilişkin istatistiksel analizi yapılan sonuçlara bakıldığında; görev birimi değişkeni ile uygulama ve fikir önderliği tutumları arasında anlamlı düzeyde farklılık olduğu saptanmıştır ($p < 0,05$). (Bkz. Tablo:65) Başka bir deyişle din görevlilerinin uygulama ve fikir önderliği tutumları görev birimlerine bağlı olarak anlamlı bir şekilde değişmektedir. Buna göre büyükşehir ilçe müftölüğü ile ilçe müftölüğü arasında anlamlı farklılık bulunmaktadır. Büyükşehir ilçe müftölükleri bünyesinde çalışan din görevlilerinin puan ortalaması en düşük, ilçe müftölüklerine bağlı olanların puan ortalaması ise en yüksektir.

Konuyla ilgili olarak görev birimi değişkeni ile inovatif tutumlar bağlamında uygulama ve fikir önderliği arasındaki farklılığa ilişkin elde edilen verilerden hareketle genel bir psikolojik çözümlene yapılması gerekirse; görev birimi büyükşehir ilçe müftölüğü olan din görevlilerinin uygulama ve fikir önderliği tutumunun en düşük seviyede olduğu söylenebilir. Konuyla ilgili elde edilen istatistiksel bulgular

incelendiğinde, ‘demografik değişkenler ve inovatif tutumlar’ kapsamında geliştirilen genel hipotezin “görev birimi” değişkeni özelinde desteklendiği gözlenmiştir.

Görev birimlerine göre inovatif tutumlardan deneyime açıklık arasındaki farklılaşmaya ilişkin istatistiksel analizi yapılan sonuçlara bakıldığında; görev birimi değişkeni ile deneyime açıklık tutumları arasında önemli düzeyde anlamlı bir farklılık olmadığı ($p > 0,05$) belirlenmiştir. (Bkz. Tablo:66) Başka bir deyişle din görevlilerinin deneyime açıklık tutumlarına görev birimlerinin anlamlı etkisi yoktur.

Konuyla ilgili olarak görev birimi değişkeni ile inovatif tutumlar bağlamında deneyime açıklık arasındaki farklılığa ilişkin elde edilen verilerden hareketle genel bir psikolojik çözümleme yapılması gerekirse; din görevlilerinin deneyime açıklık tutumlarına görev birimlerinin etkisinin olmadığı söylenebilir. Konuyla ilgili elde edilen istatistiksel bulgular incelendiğinde, ‘demografik değişkenler ve inovatif tutumlar’ kapsamında geliştirilen genel hipotezin “görev birimi” değişkeni özelinde kısmen desteklendiği gözlenmiştir.

Görev birimi değişkenine göre inovatif tutum alt ölçeklerinden uygulama ve fikir önderliği arasında anlamlı farklılık bulunması, görev birimlerinin din görevlilerinin inovatif tutum belirlemelerini etkileyen faktörlerden olduğu şeklinde yorumlanabilir. Bu araştırmada büyükşehir ilçe müftülüğü bünyesinde çalışan din görevlilerinin inovatif tutum alt ölçeklerinden uygulama ve fikir önderliği puan ortalamasının en düşük olduğu ortaya çıkmıştır. Deneyime açıklık alt faktörü için anlamlı farklılık tespit edilememiştir. Bu bulgular ışığında büyükşehir ilçe müftülüğü bünyesinde görev yapan din görevlilerinin her ne kadar değişimin daha yoğun hissedildiği farklı alan ve koşullarda din hizmeti yapma zarureti meydana geleceği kabul edilse de, bu tür psiko-sosyal içerikli din hizmetlerinin koordinasyonu ve ifası ile büyükşehir il müftülükleri ilgilenmektedir. Bu sebeple gerek psikolojik gerek din hizmeti ile ilgili eksiklik ve yetersizliklerin tam olarak büyükşehir ilçe müftülüğü personeline tecrübe edilememesinin, uygulama ve fikir önderliği inovatif düzeyini azaltan etkenler olduğu söylenebilir.

[d] Cinsiyet Değişkeni İle İnovatif Tutum Arasındaki Farklılıklara İlişkin Sonuçlar:

Bağımsız değişkenler bağlamında cinsiyetlerine göre inovatif tutumlardan uygulama ve fikir önderliği arasındaki farklılaşmaya ilişkin istatistiksel analizi yapılan sonuçlara bakıldığında; cinsiyet değişkeni ile uygulama ve fikir önderliği tutumları

arasında anlamlı düzeyde farklılık olduğu saptanmıştır ($p < 0,05$). (Bkz. Tablo:67) Başka bir deyişle din görevlilerinin uygulama ve fikir önderliği tutumları cinsiyetlerine bağlı olarak anlamlı bir şekilde değişmektedir. Buna göre erkeklerin uygulama ve fikir önderliği tutumları kadınlara göre daha yüksek seviyedir.

Konuyla ilgili olarak cinsiyet değişkeni ile inovatif tutumlar bağlamında uygulama ve fikir önderliği arasındaki farklılığa ilişkin elde edilen verilerden hareketle genel bir psikolojik çözümlene yapılması gerekirse; erkek din görevlilerinin uygulama ve fikir önderliği tutumları kadın din görevlilerine göre daha yüksek seviyede olduğu söylenebilir. Konuyla ilgili elde edilen istatistiksel bulgular incelendiğinde, ‘demografik değişkenler ve inovatif tutumlar’ kapsamında geliştirilen genel hipotezin “cinsiyet” değişkeni özelinde desteklendiği gözlenmiştir.

Cinsiyetlerine göre inovatif tutumlardan deneyime açıklık arasındaki farklılaşmaya ilişkin istatistiksel analizi yapılan sonuçlara bakıldığında; cinsiyet değişkeni ile deneyime açıklık tutumları arasında önemli düzeyde anlamlı bir farklılık olmadığı ($p > 0,05$) belirlenmiştir. (Bkz. Tablo:67) Başka bir deyişle din görevlilerinin deneyime açıklık tutumlarını kadın ya da erkek olmaları değiştirmemektedir.

Konuyla ilgili olarak cinsiyet değişkeni ile inovatif tutumlar bağlamında deneyime açıklık arasındaki farklılığa ilişkin elde edilen verilerden hareketle genel bir psikolojik çözümlene yapılması gerekirse; din görevlilerinin deneyime açıklık tutumlarında cinsiyetlerinin etkisi olmadığı söylenebilir. Konuyla ilgili elde edilen istatistiksel bulgular incelendiğinde, ‘demografik değişkenler ve inovatif tutumlar’ kapsamında geliştirilen genel hipotezin “cinsiyet” değişkeni özelinde kısmen desteklendiği gözlenmiştir.

Cinsiyet değişkenine göre inovatif tutum alt ölçeklerinden uygulama ve fikir önderliği arasında anlamlı farklılık bulunması, cinsiyetin din görevlilerinin inovatif tutum belirlemelerini etkileyen faktörlerden olduğu şeklinde yorumlanabilir. Bu araştırmada erkek din görevlilerinin inovatif tutum alt ölçeklerinden uygulama ve fikir önderliği puan ortalamasının kadınlara göre daha yüksek olduğu ortaya çıkmıştır. Deneyime açıklık alt faktörü için anlamlı farklılık tespit edilememiştir. Bu bulgular ışığında erkek din görevlilerinin liderlik, yöneticilik ve girişimcilik özellikleri, mesleki tatmin ve stres seviyelerinin uygulama ve fikir önderliği inovatif düzeyini arttıran etkenler olduğu söylenebilir.

[e] Haseki eğitimi değişkeni ile inovatif tutum arasındaki farklılıklara ilişkin sonuçlar:

Bağımsız değişkenler bağlamında haseki eğitimlerine göre inovatif tutumlardan uygulama ve fikir önderliği arasındaki farklılaşmaya ilişkin istatistiksel analizi yapılan sonuçlara bakıldığında; haseki eğitimi değişkeni ile uygulama ve fikir önderliği tutumları arasında anlamlı düzeyde farklılık olduğu saptanmıştır ($p < 0,05$). (Bkz. Tablo:68) Başka bir deyişle din görevlilerinin uygulama ve fikir önderliği tutumları haseki eğitimlerine bağlı olarak anlamlı bir şekilde değişmektedir. Buna göre haseki eğitimi alanların uygulama ve fikir önderliği tutumları bu eğitimi almayanlara göre daha yüksek seviyededir.

Konuyla ilgili olarak haseki eğitimi değişkeni ile inovatif tutumlar bağlamında uygulama ve fikir önderliği arasındaki farklılığa ilişkin elde edilen verilerden hareketle genel bir psikolojik çözümlenmesi yapılması gerekirse; haseki eğitimi alanların uygulama ve fikir önderliği tutumlarının haseki eğitimi almayanlara göre daha yüksek seviyede olduğu söylenebilir. Konuyla ilgili elde edilen istatistiksel bulgular incelendiğinde, ‘demografik değişkenler ve inovatif tutumlar’ kapsamında geliştirilen genel hipotezin “haseki eğitimi” değişkeni özelinde desteklendiği gözlenmiştir.

Haseki eğitimlerine göre inovatif tutumlardan deneyime açıklık arasındaki farklılaşmaya ilişkin istatistiksel analizi yapılan sonuçlara bakıldığında; haseki eğitimi değişkeni ile deneyime açıklık tutumları arasında önemli düzeyde anlamlı bir farklılık olmadığı ($p > 0,05$) belirlenmiştir. (Bkz. Tablo:68) Başka bir deyişle din görevlilerinin deneyime açıklık tutumlarını haseki eğitimi alıp almamaları değiştirmemektedir.

Konuyla ilgili olarak haseki eğitimi değişkeni ile inovatif tutumlar bağlamında deneyime açıklık arasındaki farklılığa ilişkin elde edilen verilerden hareketle genel bir psikolojik çözümlenmesi yapılması gerekirse; din görevlilerinin deneyime açıklık tutumlarını haseki eğitimi alıp almamalarının değiştirmedeği söylenebilir. Konuyla ilgili elde edilen istatistiksel bulgular incelendiğinde, ‘demografik değişkenler ve inovatif tutumlar’ kapsamında geliştirilen genel hipotezin “haseki eğitimi” değişkeni özelinde kısmen desteklendiği gözlenmiştir.

Haseki eğitimi değişkenine göre inovatif tutum alt ölçeklerinden uygulama ve fikir önderliği arasında anlamlı farklılık bulunması, haseki ihtisas eğitiminin din görevlilerinin

inovatif tutum belirlemelerini etkileyen faktörlerden biri olduğu şeklinde yorumlanabilir. Bu araştırmada haseki ihtisas eğitimi alan din görevlilerinin inovatif tutum alt ölçeklerinden uyulama ve fikir önderliği puan ortalamasının haseki eğitimi almayanlara göre daha yüksek olduğu ortaya çıkmıştır. Deneyime açıklık alt faktörü için anlamlı farklılık tespit edilememiştir. Bu bulgular ışığında haseki ihtisas eğitimi alan din görevlilerinin genellikle erkek ve müftü unvanlarıyla görev yapmasının uygulama ve fikir önderliği inovatif düzeyini arttıran etkenler olduğu söylenebilir. Araştırma da elde edilen bu sonuç, haseki mezunları ile ilgili olarak, çok kere klasik usul ağırlı verilen eğitim gerekçe gösterilerek; güncellik, eyleme geçmekten çekinme, yeni fikirlere olumlu bakış, karşılaşılan problemlere yeni çözüm yolları üretme vb. öz yeterlilik ve yaklaşımlar hakkında “molla” tabiri ile dillendirilen olumsuz kanaatlerin geçerli olmadığını göstermesi bakımından da önemlidir.

[f] Hizmet süresi değişkeni ile inovatif tutum arasındaki farklılıklara ilişkin sonuçlar:

Bağımsız değişkenler bağlamında hizmet sürelerine göre inovatif tutumlardan uygulama ve fikir önderliği arasındaki farklılaşmaya ilişkin istatistiksel analizi yapılan sonuçlara bakıldığında; hizmet süresi değişkeni ile uygulama ve fikir önderliği tutumları arasında anlamlı düzeyde farklılık olduğu saptanmıştır ($p < 0,05$). (Bkz. Tablo:69) Başka bir deyişle din görevlilerinin uygulama ve fikir önderliği tutumları hizmet sürelerine bağlı olarak anlamlı bir şekilde değişmektedir. Buna göre 10 yıldan az hizmet süresi bulunan din görevlileri ile 15 yıl ve üzeri hizmet süresi bulunan din görevlileri arasında anlamlı farklılık bulunmaktadır. Hizmet süresi 10 yıldan az din görevlilerinin puan ortalaması en düşüktür.

Konuyla ilgili olarak hizmet süresi değişkeni ile inovatif tutumlar bağlamında uygulama ve fikir önderliği arasındaki farklılığa ilişkin elde edilen verilerden hareketle genel bir psikolojik çözümlene yapılması gerekirse; hizmet süresi az olan din görevlilerinin hizmet süresi çok olanlara göre uygulama ve fikir önderliği tutumlarının daha düşük seviyede olduğu söylenebilir. Konuyla ilgili elde edilen istatistiksel bulgular incelendiğinde, ‘demografik değişkenler ve inovatif tutumlar’ kapsamında geliştirilen genel hipotezin “hizmet süresi” değişkeni özelinde desteklendiği gözlenmiştir.

Hizmet sürelerine göre inovatif tutumlardan deneyime açıklık arasındaki farklılaşmaya ilişkin istatistiksel analizi yapılan sonuçlara bakıldığında; hizmet süresi değişkeni ile deneyime açıklık tutumları arasında önemli düzeyde anlamlı bir farklılık olmadığı ($p > 0,05$) belirlenmiştir. (Bkz. Tablo:70) Başka bir deyişle din görevlilerinin deneyime açıklık tutumlarını hizmet süreleri değiştirmemektedir.

Konuyla ilgili olarak hizmet süresi değişkeni ile inovatif tutumlar bağlamında deneyime açıklık arasındaki farklılığa ilişkin elde edilen verilerden hareketle genel bir psikolojik çözümleme yapılması gerekirse; din görevlilerinin deneyime açıklık tutumlarını hizmet sürelerinin etkilemediği söylenebilir. Konuyla ilgili elde edilen istatistiksel bulgular incelendiğinde, ‘demografik değişkenler ve inovatif tutumlar’ kapsamında geliştirilen genel hipotezin “hizmet süresi” değişkeni özelinde desteklendiği gözlenmiştir.

Hizmet süresi değişkenine göre inovatif tutum alt ölçeklerinden uygulama ve fikir önderliği alt ölçeği arasında anlamlı farklılık bulunması, hizmet sürelerinin din görevlilerinin inovatif tutum belirlemesini etkileyen faktörlerden biri olduğu şeklinde yorumlanabilir. Bu araştırmada hizmet süresi fazla olan din görevlilerine göre hizmet süresi az olan din görevlilerinin uygulama ve fikir önderliği alt ölçeği puan ortalaması daha düşük olduğu, hizmet süresi arttıkça puan ortalamalarının arttığı ortaya çıkmıştır. Bu bulgular ışığında hizmet süresi ile din görevlilerinin inovatif tutumları arasında doğru orantılı bir ilişki olduğu düşünülebilir. Hizmet süresi ile birlikte din görevlilerinin uygulama ve fikir önderliği tutumları artmaktadır. Deneyime açıklık oranları ise farklılaşmamaktadır. Mesleğin ilk yıllarında gerek psikolojik gerek din hizmeti ile ilgili eksiklik ve yetersizliklerin tam olarak fark edilememesi, hizmet süresinin artmasıyla birlikte daha fazla karmaşık sorunlarla karşılaşma oranları ve edinilen mesleki tecrübenin inovatif düzeyi arttıran etkenler olduğu söylenebilir.

3.3. DİNİ DANIŞMA VE REHBERLİK TUTUMLARI İLE İLGİLİ BULGULARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Çalışmanın bu alt başlığı kapsamında, din görevlilerinin ‘cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi, unvan, görev birimi ve hizmet süresi’ gibi demografik özellikleri ile ‘dini danışma ve rehberlik tutumları’ arasındaki temelde farklılığa yönelik yapılan yorumlara yer verilmiştir. Bu bağlamda konuyla ilgili genel olarak hazırlanan alt hipotez; “din görevlilerinin demografik özellikleri ile dini danışma ve rehberlik tutum değişkenleri

olarak belirlenen kapsam, gereklilik ve yeterlilik değişkenleri arasında farklılıklar vardır” şeklinde kurgulanmıştır.

Yukarıdaki konuya ilişkin geliştirilen hipotez çerçevesinde öncelikle bu çalışmanın alt araştırma deseni olarak, demografik özellikler ile dini danışma ve rehberlik tutumları arasında tespit edilen farklılıklar yorumlanmaya çalışılmıştır. Ayrıca değişkenler arası bu farklılıkların yanı sıra ihtiyaç hissedilen bazı durumlarda ilgili değişkeni desteklemek amacıyla ilişkisel sonuçlara dayalı olarak bazı yorum ve tartışmalar da yapılmıştır.

Konuya ilişkin olarak kurulan yukarıdaki hipotez kapsamında yapılan istatistiksel analizler sonucunda dini danışma ve rehberlik tutumlarına ilişkin elde edilen verilerin yorumu ise, demografik değişkenler dikkate alınarak yapılmıştır. Buna göre, elde edilen bulgular önceki bölümdeki tablolara ve bunların nitel çözümlemelerine atıfta bulunarak yorumlanmış ve konuyla ilgili oluşturulan literatür çerçevesinde tartışılmaya çalışılmıştır.

[a] Yaş Grubu Değişkeni İle Dini Danışma ve Rehberlik Tutumları Arasındaki Farklılıklara İlişkin Sonuçlar:

Bağımsız değişkenler bağlamında yaş gruplarına göre dini danışma ve rehberlik tutumlarından kapsam arasındaki farklılaşmaya ilişkin istatistiksel analizi yapılan sonuçlara bakıldığında; yaş grubu değişkeni ile kapsam tutumu arasında önemli düzeyde anlamlı bir farklılık olmadığı ($p > 0,05$) belirlenmiştir. (Bkz. Tablo:76) Başka bir deyişle din görevlilerinin dini danışma ve rehberliğin kapsamı ile ilgili tutumlarının değişmesinde yaş gruplarının önemli bir etkisi yoktur.

Konuyla ilgili olarak yaş grubu değişkeni ile dini danışma ve rehberlik tutumları bağlamında kapsam arasındaki farklılığa ilişkin elde edilen verilerden hareketle genel bir psikolojik çözümleme yapılması gerekirse; genel olarak din görevlilerinin yaş gruplarının dini danışma ve rehberliğin kapsamı hakkındaki tutumlarını değiştirmediği söylenebilir. Konuyla ilgili elde edilen istatistiksel bulgular incelendiğinde, ‘demografik değişkenler ve dini danışma ve rehberlik tutumları’ kapsamında geliştirilen genel hipotezin “yaş grubu” değişkeni özelinde kısmen desteklendiği gözlenmiştir.

Yaş gruplarına göre dini danışma ve rehberlik tutumlarından gereklilik arasındaki farklılaşmaya ilişkin istatistiksel analizi yapılan sonuçlara bakıldığında; yaş grubu değişkeni ile gereklilik tutumu arasında önemli düzeyde anlamlı bir farklılık olmadığı

($p > 0,05$) belirlenmiştir. (Bkz. Tablo:77) Başka bir deyişle din görevlilerinin dini danışma ve rehberlikte gereklilik ile ilgili tutumlarının değişmesinde yaş gruplarının önemli bir etkisi yoktur.

Konuyla ilgili olarak yaş grubu değişkeni ile dini danışma ve rehberlik tutumları bağlamında gereklilik arasındaki farklılığa ilişkin elde edilen verilerden hareketle genel bir psikolojik çözümleme yapılması gerekirse; genel olarak din görevlilerinin yaş gruplarının dini danışma ve rehberlikte gereklilikler ile ilgili tutumlarını değiştirmedeği söylenebilir. Konuyla ilgili elde edilen istatistiksel bulgular incelendiğinde, ‘demografik değişkenler ve dini danışma ve rehberlik tutumları’ kapsamında geliştirilen genel hipotezin “yaş grubu” değişkeni özelinde kısmen desteklendiği gözlenmiştir.

Yaş gruplarına göre dini danışma ve rehberlik tutumlarından yeterlilik arasındaki farklılaşmaya ilişkin istatistiksel analizi yapılan sonuçlara bakıldığında; yaş grubu değişkeni ile yeterlilik tutumu arasında anlamlı düzeyde farklılık olduğu saptanmıştır ($p < 0,05$). (Bkz. Tablo:78) Başka bir deyişle din görevlilerinin dini danışma ve rehberlikte yeterlilik ile ilgili tutumları yaş gruplarına bağlı olarak anlamlı bir şekilde değişmektedir. Buna göre yaşları 31-39 arası olan din görevlileri ile 50 yaş ve üzerinde olan din görevlileri arasında anlamlı farklılık bulunmaktadır. 60 yaş ve üzerindeki din görevlilerin puan ortalaması en yüksektir.

Konuyla ilgili olarak yaş grubu değişkeni ile dini danışma ve rehberlik tutumları bağlamında yeterlilik arasındaki farklılığa ilişkin elde edilen verilerden hareketle genel bir psikolojik çözümleme yapılması gerekirse; genel olarak orta yaştaki din görevlilerinin dini danışma ve rehberlik hizmetlerini daha yetersiz bulduğu söylenebilir. Konuyla ilgili elde edilen istatistiksel bulgular incelendiğinde, ‘demografik değişkenler ve dini danışma ve rehberlik tutumları’ kapsamında geliştirilen genel hipotezin “yaş grubu” değişkeni özelinde kısmen desteklendiği gözlenmiştir.

Yaş grubu değişkenine göre dini danışma ve rehberlik tutum alt ölçeklerinden yeterlilik alt ölçeği arasında anlamlı farklılık bulunması, yaş gruplarının din görevlilerinin dini danışma ve rehberlik tutumu belirlemesini etkileyen faktörlerden biri olduğu şeklinde yorumlanabilir. Bu araştırmada yaş grubu ileri olan din görevlilerine göre orta yaş (31-39) din görevlilerinin yeterlilik alt ölçeği puan ortalamasının daha düşük olduğu, yaş ilerledikçe puan ortalamalarının arttığı ortaya çıkmıştır. Bu bulgular ışığında yaş ile din

görevlilerinin dini danışma ve rehberlik tutumları arasında doğru orantılı bir ilişki olduğu düşünülebilir. Yaşın ilerlemesi ile birlikte din görevlilerinin dini danışma ve rehberlik hizmetlerinde yeterlilik tutumları artmaktadır. Kapsam ve gereklilik alt faktörlerinde ise farklılaşma bulunmamaktadır. Genç ve orta yaş din görevlilerinin dini danışma ve rehberlik konularında daha eğitilmiş olmaları, yani teorik olarak daha bilinçli fakat yeterli tecrübeye sahip olmamaları, daha duyarlı ve ideal yaklaşımları ile orta yaşın getirdiği psikolojik krizin etkileri, 31-39 yaş grubu din görevlilerinin dini danışma ve rehberlik hizmetlerini daha yetersiz görmelerini arttıran etkenler olduğu söylenebilir.

[b] Unvan Değişkeni İle Dini Danışma ve Rehberlik Tutumları Arasındaki Farklılıklara İlişkin Sonuçlar:

Bağımsız değişkenler bağlamında unvanlarına göre dini danışma ve rehberlik tutumlarından kapsam arasındaki farklılaşmaya ilişkin istatistiksel analizi yapılan sonuçlara bakıldığında; unvan değişkeni ile kapsam tutumu arasında anlamlı düzeyde farklılık olduğu saptanmıştır ($p < 0,05$). (Bkz. Tablo:79) Başka bir deyişle din görevlilerinin dini danışma ve rehberliğin kapsamı ile ilgili tutumları unvanlarına bağlı olarak anlamlı bir şekilde değişmektedir. Buna göre müftü ile diğer unvanlardaki din görevlileri arasında, vaiz/vaizeler ile Kur'an kursu öğretmenleri arasında anlamlı farklılık bulunmaktadır. Yani müftüler diğer unvanlardaki din görevlilerine, vaiz/vaizler ise Kur'an kursu öğretmenlerine göre dini hizmetlerinin daha kapsamlı olmasını istemektedirler. Unvanı müftü olan din görevlilerin puan ortalaması en yüksektir.

Konuyla ilgili olarak unvan değişkeni ile dini danışma ve rehberlik tutumları bağlamında kapsam arasındaki farklılığa ilişkin elde edilen verilerden hareketle genel bir psikolojik çözümleme yapılması gerekirse; unvanı müftü ve vaiz olan din görevlilerinin dini danışma ve rehberlik hizmetlerinin daha kapsamlı olması görüşünde oldukları söylenebilir. Konuyla ilgili elde edilen istatistiksel bulgular incelendiğinde, 'demografik değişkenler ve dini danışma ve rehberlik tutumları' kapsamında geliştirilen genel hipotezin "unvan" değişkeni özelinde desteklendiği gözlenmiştir.

Unvanlarına göre dini danışma ve rehberlik tutumlarından gereklilik arasındaki farklılaşmaya ilişkin istatistiksel analizi yapılan sonuçlara bakıldığında; unvan değişkeni ile gereklilik tutumu arasında anlamlı düzeyde farklılık olduğu saptanmıştır ($p < 0,05$). (Bkz. Tablo:80) Başka bir deyişle din görevlilerinin dini danışma ve rehberlikte gereklilik

ile ilgili tutumları unvanlarına bağılı olarak anlamlı bir şekilde değişmektedir. Buna göre müftüler ile müftü yardımcıları arasında anlamlı farklılık bulunmaktadır. Yani müftüler, dini danışma ve rehberlik hizmetlerine daha fazla ihtiyaç görmektedir.

Konuyla ilgili olarak unvan değişkeni ile dini danışma ve rehberlik tutumları bağlamında gereklilik arasındaki farklılığa ilişkin elde edilen verilerden hareketle genel bir psikolojik çözümleme yapılması gerekirse; unvanı müftü ve vaiz olan din görevlilerinin dini danışma ve rehberlik hizmetlerinin daha fazla gerekli olduğunu düşündükleri söylenebilir. Konuyla ilgili elde edilen istatistiksel bulgular incelendiğinde, ‘demografik değişkenler ve dini danışma ve rehberlik tutumları’ kapsamında geliştirilen genel hipotezin “unvan” değişkeni özelinde desteklendiği gözlenmiştir.

Unvanlarına göre dini danışma ve rehberlik tutumlarından yeterlilik arasındaki farklılaşmaya ilişkin istatistiksel analizi yapılan sonuçlara bakıldığında; unvan değişkeni ile yeterlilik tutumu arasında önemli düzeyde anlamlı bir farklılık olmadığı ($p > 0,05$) belirlenmiştir. (Bkz. Tablo:81) Başka bir deyişle din görevlilerinin dini danışma ve rehberlikte yeterlilik ile ilgili tutumlarının değişmesinde unvanlarının önemli bir etkisi yoktur.

Konuyla ilgili olarak unvan değişkeni ile dini danışma ve rehberlik tutumları bağlamında yeterlilik arasındaki farklılığa ilişkin elde edilen verilerden hareketle genel bir çözümleme yapılması gerekirse; genel olarak din görevlilerinin unvanlarının dini danışma ve rehberlikte yeterlilikler ile ilgili tutumlarını değiştirmediği söylenebilir. Konuyla ilgili elde edilen istatistiksel bulgular incelendiğinde, ‘demografik değişkenler ve dini danışma ve rehberlik tutumları’ kapsamında geliştirilen genel hipotezin “yaş grubu” değişkeni özelinde büyük oranda desteklendiği gözlenmiştir.

Unvan değişkenine göre dini danışma ve rehberlik tutum alt ölçeklerinden kapsam ve gereklilik alt ölçekleri arasında anlamlı farklılık bulunması, unvanların din görevlilerinin dini danışma ve rehberlik tutumu belirlemesini etkileyen faktörlerden olduğu şeklinde yorumlanabilir. Bu araştırmada unvanı müftü ve vaiz olan din görevlilerinin diğerlerine göre kapsam ve gereklilik alt ölçekleri puan ortalamasının daha yüksek olduğu, ortaya çıkmıştır. Yeterlilik alt faktöründe ise farklılaşma bulunmamaktadır. Müftü ve vaizlerin cami görevlilerine göre daha dinamik ve çözüm odaklı bir anlayış ile irşat hizmetlerini sürdürmek zorunda olmaları, idari görevler nedeniyle hizmet açıklarını daha

objektif tespit imkânına sahip olmaları ve unvanlarının toplumdaki güçlü karşılıklarının sağladığı avantajların dini danışma ve rehberlik hizmetlerinin kapsam ve gerekliliğini arttıran etkenler olduğu söylenebilir.

[c] Görev Birimi Değişkeni İle Dini Danışma ve Rehberlik Tutumları Arasındaki Farklılıklara İlişkin Sonuçlar:

Bağımsız değişkenler bağlamında görev birimlerine göre dini danışma ve rehberlik tutumlarından kapsam arasındaki farklılaşmaya ilişkin istatistiksel analizi yapılan sonuçlara bakıldığında; görev birimi değişkeni ile kapsam tutumu arasında anlamlı düzeyde farklılık olduğu saptanmıştır ($p < 0,05$). (Bkz. Tablo:82) Başka bir deyişle din görevlilerinin dini danışma ve rehberliğin kapsamı ile ilgili tutumları görev birimlerine bağlı olarak anlamlı bir şekilde değişmektedir. Buna göre il müftülükleri bünyesinde çalışan din görevlileri ile diğer görev birimlerinde çalışan din görevlileri arasında istatistiksel açıdan anlamlı farklılık bulunmaktadır. Yani diğer görev birimlerinde çalışan din görevlileri, il müftülükleri bünyesinde çalışan din görevlilerine göre din hizmetlerinin daha kapsamlı olması gerektiği görüşündedirler.

Konuyla ilgili olarak görev birimi değişkeni ile dini danışma ve rehberlik tutumları bağlamında kapsam arasındaki farklılığa ilişkin elde edilen verilerden hareketle genel bir psikolojik çözümleme yapılması gerekirse; görev birimi il müftülüğü olan din görevlilerinin dini danışma ve rehberlik hizmetlerinin daha kapsamlı olması görüşünde olmadıkları söylenebilir. Konuyla ilgili elde edilen istatistiksel bulgular incelendiğinde, ‘demografik değişkenler ve dini danışma ve rehberlik tutumları’ kapsamında geliştirilen genel hipotezin “görev birimi” değişkeni özelinde desteklendiği gözlenmiştir.

Görev birimlerine göre dini danışma ve rehberlik tutumlarından gereklilik arasındaki farklılaşmaya ilişkin istatistiksel analizi yapılan sonuçlara bakıldığında; görev birimi değişkeni ile gereklilik tutumu arasında önemli düzeyde anlamlı bir farklılık olmadığı ($p > 0,05$) belirlenmiştir. (Bkz. Tablo:83) Başka bir deyişle din görevlilerinin dini danışma ve rehberlikte gereklilik ile ilgili tutumlarının değişmesinde görev birimlerinin önemli bir etkisi yoktur.

Konuyla ilgili olarak görev birimi değişkeni ile dini danışma ve rehberlik tutumları bağlamında gereklilik arasındaki farklılığa ilişkin elde edilen verilerden hareketle genel bir psikolojik çözümleme yapılması gerekirse; genel olarak din görevlilerinin görev

birimlerinin dini danışma ve rehberlikte gereklilikler ile ilgili tutumlarını değiştirmediği söylenebilir. Konuyla ilgili elde edilen istatistiksel bulgular incelendiğinde, ‘demografik değişkenler ve dini danışma ve rehberlik tutumları’ kapsamında geliştirilen genel hipotezin “görev birimi” değişkeni özelinde büyük ölçüde desteklendiği gözlenmiştir.

Görev birimlerine göre dini danışma ve rehberlik tutumlarından yeterlilik arasındaki farklılaşmaya ilişkin istatistiksel analizi yapılan sonuçlara bakıldığında; görev birimi değişkeni ile yeterlilik tutumu arasında anlamlı düzeyde farklılık olduğu saptanmıştır ($p < 0,05$). (Bkz. Tablo:84) Başka bir deyişle din görevlilerinin dini danışma ve rehberliğin yeterlilik ile ilgili tutumları görev birimlerine bağlı olarak anlamlı bir Şekilde değişmektedir. Buna göre büyükşehir il müftülükleri bünyesinde çalışan din görevlileri ile diğer görev birimlerinde çalışan din görevlileri arasında bulunmaktadır. Yani diğer görev birimlerinde çalışan din görevlileri, büyükşehir il müftülükleri bünyesinde çalışan din görevlilerine göre dini danışma ve rehberlik hizmetlerini daha yetersiz bulmaktadır. Görev birimi büyükşehir il müftülüğü olan din görevlilerinin puan ortalaması en yüksektir.

Konuyla ilgili olarak görev birimi değişkeni ile dini danışma ve rehberlik tutumları bağlamında yeterlilik arasındaki farklılığa ilişkin elde edilen verilerden hareketle genel bir psikolojik çözümlenme yapılması gerekirse; dini danışma ve rehberlik hizmetlerinin yeterli olduğu görüşünde olan din görevlilerinin daha çok büyükşehir il müftülüğü bünyesinde çalıştıkları söylenebilir. Konuyla ilgili elde edilen istatistiksel bulgular incelendiğinde, ‘demografik değişkenler ve dini danışma ve rehberlik tutumları’ kapsamında geliştirilen genel hipotezin “görev birimi” değişkeni özelinde desteklendiği gözlenmiştir.

Görev birimlerine göre dini danışma ve rehberlik tutum alt ölçeklerinden kapsam ve yeterlilik alt ölçekleri arasında anlamlı farklılık bulunması, unvanların din görevlilerinin dini danışma ve rehberlik tutumu belirlemesini etkileyen faktörlerden olduğu Şeklinde yorumlanabilir. Bu araştırmada il müftülüğü bünyesinde çalışan din görevlilerinin diğerlerine göre kapsam alt leği puan ortalaması en düşük, büyükşehir il müftülüğü bünyesinde çalışan din görevlilerinin ise diğerlerine göre yeterlilik alt leği puan ortalamasının daha yüksek olduğu ortaya çıkmıştır. Gereklilik alt faktöründe ise farklılaşma bulunmamaktadır. Büyükşehir il müftülüklerinde çalışanların hizmetlerini bireysel, toplumsal ve ailevi sorunların daha yoğun ve karmaşık olarak yaşandığı bir

ortamda yapmaları, din hizmeti alanlarının yanı sıra din görevlilerinin de rol ve fonksiyonlarının da artması yönündeki kanaatleri etkileyen faktörler olduğu söylenebilir. Bununla birlikte büyükşehir il müftülüğü personelinin diğer birimlere göre daha yoğun şekilde kendilerinin gerçekleştirdiği dini danışma ve rehberlik hizmetlerini yeterli buldukları fakat diğer birimlerde görev yapanların ise o kadar iyimser olmadıkları görülmektedir. Bu durum diğer birimlerin büyükşehir il müftülüklerine göre daha yetersiz koşullara sahip olmasıyla açıklanabilir.

[d] Cinsiyet Değişkeni İle Dini Danışma ve Rehberlik Tutumları Arasındaki Farklılıklara İlişkin Sonuçlar:

Bağımsız değişkenler bağlamında cinsiyetlerine göre dini danışma ve rehberlik tutumlarından kapsam arasındaki farklılaşmaya ilişkin istatistiksel analizi yapılan sonuçlara bakıldığında; cinsiyet değişkeni ile kapsam tutumu arasında anlamlı düzeyde farklılık olduğu saptanmıştır ($p < 0,05$). (Bkz. Tablo:85) Başka bir deyişle din görevlilerinin dini danışma ve rehberliğin kapsamı ile ilgili tutumları cinsiyetlerine bağlı olarak anlamlı bir şekilde değişmektedir. Buna göre kadın din görevlileri ile diğer erkek din görevlileri arasında anlamlı farklılık bulunmaktadır. Yani erkek din görevlileri, kadın din görevlilerine göre dini danışma ve rehberlik hizmetlerinin daha kapsamlı olması gerektiği görüşündedirler.

Konuyla ilgili olarak cinsiyet değişkeni ile dini danışma ve rehberlik tutumları bağlamında kapsam arasındaki farklılığa ilişkin elde edilen verilerden hareketle genel bir psikolojik çözümlene yapılması gerekirse; erkek din görevlilerinin dini danışma ve rehberlik hizmetlerinin daha kapsamlı olması gerektiği görüşünde oldukları söylenebilir. Konuyla ilgili elde edilen istatistiksel bulgular incelendiğinde, ‘demografik değişkenler ve dini danışma ve rehberlik tutumları’ kapsamında geliştirilen genel hipotezin “cinsiyet” değişkeni özelinde desteklendiği gözlenmiştir.

Cinsiyetlerine göre dini danışma ve rehberlik tutumlarından gereklilik arasındaki farklılaşmaya ilişkin istatistiksel analizi yapılan sonuçlara bakıldığında; cinsiyet değişkeni ile gereklilik tutumu arasında önemli düzeyde anlamlı bir farklılık olmadığı ($p > 0,05$) belirlenmiştir. (Bkz. Tablo:85) Başka bir deyişle din görevlilerinin dini danışma ve rehberlikte gereklilik ile ilgili tutumlarının değişmesinde kadın ya da erkek olmalarının önemli bir etkisi yoktur.

Konuyla ilgili olarak cinsiyet değişkeni ile dini danışma ve rehberlik tutumları bağlamında gereklilik arasındaki farklılığa ilişkin elde edilen verilerden hareketle genel bir psikolojik çözümlene yapılması gerekirse; din görevlilerinin dini danışma ve rehberlikte gereklilikler ile ilgili tutumlarının değişmesinde cinsiyetlerinin etkisinin bulunmadığı söylenebilir. Konuyla ilgili elde edilen istatistiksel bulgular incelendiğinde, ‘demografik değişkenler ve dini danışma ve rehberlik tutumları’ kapsamında geliştirilen genel hipotezin “cinsiyet” değişkeni özelinde kısmen desteklendiği gözlenmiştir.

Cinsiyetlerine göre dini danışma ve rehberlik tutumlarından yeterlilik arasındaki farklılaşmaya ilişkin istatistiksel analizi yapılan sonuçlara bakıldığında; cinsiyet değişkeni ile yeterlilik tutumu arasında önemli düzeyde anlamlı bir farklılık olmadığı ($p > 0,05$) belirlenmiştir. (Bkz. Tablo:85) Başka bir deyişle din görevlilerinin dini danışma ve rehberlikte yeterlilik ile ilgili tutumlarının değişmesinde kadın ya da erkek olmalarının önemli bir etkisi yoktur.

Konuyla ilgili olarak cinsiyet değişkeni ile dini danışma ve rehberlik tutumları bağlamında yeterlilik arasındaki farklılığa ilişkin elde edilen verilerden hareketle genel bir psikolojik çözümlene yapılması gerekirse; din görevlilerinin dini danışma ve rehberlikte yeterlilik ile ilgili tutumlarının değişmesinde cinsiyetlerinin önemli bir etkisinin bulunmadığı söylenebilir. Konuyla ilgili elde edilen istatistiksel bulgular incelendiğinde, ‘demografik değişkenler ve dini danışma ve rehberlik tutumları’ kapsamında geliştirilen genel hipotezin “cinsiyet” değişkeni özelinde kısmen desteklendiği gözlenmiştir.

Cinsiyetlere göre dini danışma ve rehberlik tutum alt ölçeklerinden kapsam alt ölçeği arasında anlamlı farklılık bulunması, cinsiyetin din görevlilerinin dini danışma ve rehberlik tutumu belirlemesini etkileyen faktörlerden olduğu şeklinde yorumlanabilir. Bu araştırmada erkek din görevlilerinin kadın din görevlilerine göre kapsam alt ölçeği puan ortalamalarının daha yüksek olduğu ortaya çıkmıştır. Gereklilik ve yeterlilik alt faktörlerinde ise farklılaşma bulunmamaktadır. İşat hizmetleri yanında toplumdaki gelen talep, ihtiyaç ve sorunlarla öncelikle karşılaşıp çözümler üretmekle sorumlu bulunan genel idare sınıfı içindeki din görevlilerinin çoğunluğunun erkek olmasının dini danışma ve rehberlik hizmetlerinin kapsamını arttırıcı etkenler olduğu söylenebilir.

[e] Haseki Eğitimi Değişkeni İle Dini Danışma ve Rehberlik Tutumları Arasındaki Farklılıklara İlişkin Sonuçlar:

Bağımsız değişkenler bağlamında haseki eğitimlerine göre dini danışma ve rehberlik tutumlarından kapsam arasındaki farklılaşmaya ilişkin istatistiksel analizi yapılan sonuçlara bakıldığında; haseki eğitimi değişkeni ile kapsam tutumu arasında anlamlı düzeyde farklılık olduğu saptanmıştır ($p < 0,05$). (Bkz. Tablo:86) Başka bir deyişle din görevlilerinin dini danışma ve rehberliğin kapsamı ile ilgili tutumları haseki eğitimlerine bağlı olarak anlamlı bir şekilde değişmektedir. Buna göre haseki eğitimi alan din görevlileri ile haseki eğitimi almayan din görevlileri arasında anlamlı farklılık bulunmaktadır. Yani haseki eğitimi alan din görevlileri diğerlerine göre din hizmetlerinin daha kapsamlı olması gerektiği görüşündedir.

Konuyla ilgili olarak haseki eğitimi değişkeni ile dini danışma ve rehberlik tutumları bağlamında kapsam arasındaki farklılığa ilişkin elde edilen verilerden hareketle genel bir psikolojik çözümleme yapılması gerekirse; haseki eğitimi alan din görevlilerinin dini danışma ve rehberlik hizmetlerinin daha kapsamlı olması gerektiği görüşünde oldukları söylenebilir. Konuyla ilgili elde edilen istatistiksel bulgular incelendiğinde, ‘demografik değişkenler ve dini danışma ve rehberlik tutumları’ kapsamında geliştirilen genel hipotezin “haseki eğitimi” değişkeni özelinde desteklendiği gözlenmiştir.

Haseki eğitimlerine göre dini danışma ve rehberlik tutumlarından gereklilik arasındaki farklılaşmaya ilişkin istatistiksel analizi yapılan sonuçlara bakıldığında; haseki eğitimi değişkeni ile gereklilik tutumu arasında önemli düzeyde anlamlı bir farklılık olmadığı ($p > 0,05$) belirlenmiştir. (Bkz. Tablo:86) Başka bir deyişle din görevlilerinin dini danışma ve rehberlikte gereklilik ile ilgili tutumlarının değişmesinde haseki eğitimi almış ya da almamış olmalarının önemli bir etkisi yoktur.

Konuyla ilgili olarak haseki eğitimi değişkeni ile dini danışma ve rehberlik tutumları bağlamında gereklilik arasındaki farklılığa ilişkin elde edilen verilerden hareketle bir çözümleme yapılması gerekirse; din görevlilerinin dini danışma ve rehberlikte gereklilikler ile ilgili tutumlarının değişmesinde haseki eğitiminin etkisinin bulunmadığı söylenebilir. Konuyla ilgili elde edilen istatistiksel bulgular incelendiğinde, ‘demografik değişkenler ve dini danışma ve rehberlik tutumları’ kapsamında geliştirilen genel hipotezin “haseki eğitimi” değişkeni özelinde kısmen desteklendiği gözlenmiştir.

Haseki eğitimlerine göre dini danışma ve rehberlik tutumlarından yeterlilik arasındaki farklılaşmaya ilişkin istatistiksel analizi yapılan sonuçlara bakıldığında; haseki

eğitimi değişkeni ile yeterlilik tutumu arasında önemli düzeyde anlamlı bir farklılık olmadığı ($p > 0,05$) belirlenmiştir. (Bkz. Tablo:86) Başka bir deyişle din görevlilerinin dini danışma ve rehberlikte yeterlilik ile ilgili tutumlarının değişmesinde haseki eğitimi almış ya da almamış olmalarının önemli bir etkisi yoktur.

Konuyla ilgili olarak haseki eğitimi değişkeni ile dini danışma ve rehberlik tutumları bağlamında yeterlilik arasındaki farklılığa ilişkin elde edilen verilerden hareketle genel bir psikolojik çözümlene yapılması gerekirse; din görevlilerinin dini danışma ve rehberlikte yeterlilik ile ilgili tutumlarının değişmesinde haseki eğitiminin önemli bir etkisinin bulunmadığı söylenebilir. Konuyla ilgili elde edilen istatistiksel bulgular incelendiğinde, ‘demografik değişkenler ve dini danışma ve rehberlik tutumları’ kapsamında geliştirilen genel hipotezin “haseki eğitimi” değişkeni özelinde kısmen desteklendiği gözlenmiştir.

Haseki ihtisas eğitimlerine göre dini danışma ve rehberlik tutum alt ölçeklerinden kapsam alt ölçeği arasında anlamlı farklılık bulunması, haseki eğitiminin din görevlilerinin dini danışma ve rehberlik tutumu belirlemesini etkileyen faktörlerden olduğu şeklinde yorumlanabilir. Bu araştırmada haseki ihtisas eğitimi alan din görevlilerinin haseki eğitimi almayan din görevlilerine göre kapsam alt ölçeği puan ortalamalarının daha yüksek olduğu ortaya çıkmıştır. Gereklilik ve yeterlilik alt faktörlerinde ise farklılaşma bulunmamaktadır. Haseki ihtisas eğitimi müfredat programları, eğitim amaçları ve mezunlarının çoğunluğunun erkek ve idari görevlerde bulunmasının dini danışma ve rehberlik hizmetlerinin daha kapsamlı olması kanaatini arttıran etkenler olduğu söylenebilir.

[f] Eğitim Durumu Değişkeni İle Dini Danışma ve Rehberlik Tutumları Arasındaki Farklılıklara İlişkin Sonuçlar:

Bağımsız değişkenler bağlamında eğitim durumlarına göre dini danışma ve rehberlik tutumlarından kapsam arasındaki farklılaşmaya ilişkin istatistiksel analizi yapılan sonuçlara bakıldığında; eğitim durumu değişkeni ile kapsam tutumu arasında önemli düzeyde anlamlı bir farklılık olmadığı ($p > 0,05$) belirlenmiştir. (Bkz. Tablo:87) Başka bir deyişle din görevlilerinin dini danışma ve rehberliğin kapsamı hakkındaki tutumlarının değişmesinde eğitim seviyelerinin önemli bir etkisi yoktur.

Konuyla ilgili olarak eğitim durumu değişkeni ile dini danışma ve rehberlik tutumları bağlamında kapsam arasındaki farklılığa ilişkin elde edilen verilerden hareketle

genel bir psikolojik çözümlene yapılması gerekirse; din görevlilerinin dini danışma ve rehberlik hizmetlerinin kapsamı hakkındaki tutumlarının eğitim seviyelerine göre değişmediği söylenebilir. Konuyla ilgili elde edilen istatistiksel bulgular incelendiğinde, ‘demografik değişkenler ve dini danışma ve rehberlik tutumları’ kapsamında geliştirilen genel hipotezin “eğitim durumu” değişkeni özelinde desteklenmediği gözlenmiştir.

Eğitim durumlarına göre dini danışma ve rehberlik tutumlarından gereklilik arasındaki farklılaşmaya ilişkin istatistiksel analizi yapılan sonuçlara bakıldığında; eğitim durumu değişkeni ile gereklilik tutumu arasında önemli düzeyde anlamlı bir farklılık olmadığı ($p > 0,05$) belirlenmiştir. (Bkz. Tablo:88) Başka bir deyişle din görevlilerinin dini danışma ve rehberlikte gereklilik ile ilgili tutumlarının değişmesinde eğitim seviyelerinin önemli bir etkisi yoktur.

Konuyla ilgili olarak eğitim durumu değişkeni ile dini danışma ve rehberlik tutumları bağlamında gereklilik arasındaki farklılığa ilişkin elde edilen verilerden hareketle genel bir psikolojik çözümlene yapılması gerekirse; din görevlilerinin dini danışma ve rehberlikte gereklilikler ile ilgili tutumlarının eğitim seviyelerine göre değişmediği söylenebilir. Konuyla ilgili elde edilen istatistiksel bulgular incelendiğinde, ‘demografik değişkenler ve dini danışma ve rehberlik tutumları’ kapsamında geliştirilen genel hipotezin “eğitim durumu” değişkeni özelinde desteklenmediği gözlenmiştir.

Eğitim durumlarına göre dini danışma ve rehberlik tutumlarından yeterlilik arasındaki farklılaşmaya ilişkin istatistiksel analizi yapılan sonuçlara bakıldığında; eğitim durumu değişkeni ile yeterlilik tutumu arasında önemli düzeyde anlamlı bir farklılık olmadığı ($p > 0,05$) belirlenmiştir. (Bkz. Tablo:89) Başka bir deyişle din görevlilerinin dini danışma ve rehberlikte yeterlilik ile ilgili tutumlarının değişmesinde eğitim seviyelerinin önemli bir etkisi yoktur.

Konuyla ilgili olarak eğitim durumu değişkeni ile dini danışma ve rehberlik tutumları bağlamında yeterlilik arasındaki farklılığa ilişkin elde edilen verilerden hareketle genel bir psikolojik çözümlene yapılması gerekirse; din görevlilerinin dini danışma ve rehberlikte yeterlilik ile ilgili tutumlarının eğitim seviyelerine göre değişmediği söylenebilir. Araştırmamızda elde edilen bu ampirik sonuç, Turan (2012)⁷⁵ tarafından din

⁷⁵ Turan, a.g.m., s. 60.

görevlilerinin yeterlilikleri ile ilgili yapılan araştırma sonuçlarıyla örtüşmektedir. Turan'ın yaptığı araştırmada ankete katılanların eğitim durumuna göre, “Dini Danışmanlık ve Rehberlik” puan ortalaması arasındaki farkın önemli olup olmadığına ilişkin yapılan varyans analizi sonucunda anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir.

Konuyla ilgili araştırmamızda elde edilen istatistiksel bulgular incelendiğinde, ‘demografik değişkenler ve dini danışma ve rehberlik tutumları’ kapsamında geliştirilen genel hipotezin “eğitim durumu” değişkeni özelinde desteklenmediği gözlenmiştir.

[g] Hizmet süresi değişkeni ile dini danışma ve rehberlik tutumları arasındaki farklılıklara ilişkin sonuçlar:

Bağımsız değişkenler bağlamında hizmet sürelerine göre dini danışma ve rehberlik tutumlarından kapsam arasındaki farklılaşmaya ilişkin istatistiksel analizi yapılan sonuçlara bakıldığında; hizmet süresi değişkeni ile kapsam tutumu arasında önemli düzeyde anlamlı bir farklılık olmadığı ($p > 0,05$) belirlenmiştir. (Bkz. Tablo:90) Başka bir deyişle din görevlilerinin dini danışma ve rehberliğin kapsamı hakkındaki tutumlarının değişmesinde hizmet sürelerinin önemli bir etkisi yoktur.

Konuyla ilgili olarak hizmet süresi değişkeni ile dini danışma ve rehberlik tutumları bağlamında kapsam arasındaki farklılığa ilişkin elde edilen verilerden hareketle genel bir psikolojik çözümleme yapılması gerekirse; din görevlilerinin dini danışma ve rehberlik hizmetlerinin kapsamı hakkındaki tutumlarının hizmet sürelerine göre değişmediği söylenebilir. Konuyla ilgili elde edilen istatistiksel bulgular incelendiğinde, ‘demografik değişkenler ve dini danışma ve rehberlik tutumları’ kapsamında geliştirilen genel hipotezin “hizmet süresi” değişkeni özelinde kısmen desteklendiği gözlenmiştir.

Hizmet sürelerine göre dini danışma ve rehberlik tutumlarından gereklilik arasındaki farklılaşmaya ilişkin istatistiksel analizi yapılan sonuçlara bakıldığında; hizmet süresi değişkeni ile gereklilik tutumu arasında önemli düzeyde anlamlı bir farklılık olmadığı ($p > 0,05$) belirlenmiştir. (Bkz. Tablo:91) Başka bir deyişle din görevlilerinin dini danışma ve rehberlikte gereklilik ile ilgili tutumlarının değişmesinde hizmet sürelerinin önemli bir etkisi yoktur.

Konuyla ilgili olarak hizmet süresi değişkeni ile dini danışma ve rehberlik tutumları bağlamında gereklilik arasındaki farklılığa ilişkin elde edilen verilerden hareketle genel bir

psikolojik çözümlene yapılması gerekirse; din görevlilerinin dini danışma ve rehberlikte gereklilikler ile ilgili tutumlarının hizmet sürelerine göre değişmediği söylenebilir. Konuyla ilgili elde edilen istatistiksel bulgular incelendiğinde, ‘demografik değişkenler ve dini danışma ve rehberlik tutumları’ kapsamında geliştirilen genel hipotezin “hizmet süresi” değişkeni özelinde kısmen desteklendiği gözlenmiştir.

Hizmet sürelerine göre dini danışma ve rehberlik tutumlarından yeterlilik arasındaki farklılaşmaya ilişkin istatistiksel analizi yapılan sonuçlara bakıldığında; hizmet süresi değişkeni ile yeterlilik tutumu arasında anlamlı düzeyde farklılık olduğu saptanmıştır ($p < 0,05$). (Bkz. Tablo:92) Başka bir deyişle din görevlilerinin dini danışma ve rehberliğin yeterlilik ile ilgili tutumları hizmet sürelerine bağlı olarak anlamlı bir şekilde değişmektedir. Buna göre hizmet süresi 30 yıl ve üzeri olan din görevlileri ile hizmet süresi 20 yıldan az olan din görevlileri arasında istatistiksel açıdan anlamlı farklılık bulunmaktadır. Yani hizmet süresi 20 yıldan az olan din görevlileri, hizmet süresi 30 yıl ve üzeri olan din görevlilerine göre dini danışma ve rehberlik hizmetlerini daha yetersiz bulmaktadır. Hizmet süresi 30 yıl ve üzeri olan din görevlilerinin puan ortalaması en düşüktür.

Konuyla ilgili olarak hizmet süresi değişkeni ile dini danışma ve rehberlik tutumları bağlamında yeterlilik arasındaki farklılığa ilişkin elde edilen verilerden hareketle genel bir psikolojik çözümlene yapılması gerekirse; hizmet süresi 20 yıldan az olan din görevlilerinin dini danışma ve rehberlik hizmetlerini daha yetersiz buldukları söylenebilir. Konuyla ilgili elde edilen istatistiksel bulgular incelendiğinde, ‘demografik değişkenler ve dini danışma ve rehberlik tutumları’ kapsamında geliştirilen genel hipotezin “hizmet süresi” değişkeni özelinde kısmen desteklendiği gözlenmiştir.

3.4. MESLEKİ TÜKENMİŞLİK TUTUMLARI İLE İLGİLİ BULGULARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

İnsanlarla daha çok yüz yüze ilişki içinde bulunan meslek gruplarında çalışan kişilerde aşırı iş stresinden dolayı işe dönük duygusal tükenme, hizmet verilen bireylere karşı duyarsızlaşma ve kişisel başarı duygusunda azalma olarak kendisini gösteren tükenmişlik durumuna oldukça sık rastlanmaktadır. Bu sebeple belli meslek gruplarında

yaşanan mesleki tükenmişlik, diğer meslek gruplarına göre daha yüksek çıkabilmektedir. Tükenmişlik üzerine yapılan ilk çalışmalar sağlık çalışanları,⁷⁶ öğretmenler,⁷⁷ sosyal hizmet uzmanları gibi meslekleri gereği diğer insanlarla ikili ilişkilerde bulunmak zorunda olan meslek grupları üzerinde yoğunlaşmış daha sonraları ise asker, polis, yöneticiler vb. diğer meslek gruplarına yönelmiştir.⁷⁸ Din görevliliği de söz konusu meslekler arasında yer almaktadır.⁷⁹

Tükenmişlikle ilgili araştırmalar incelendiğinde, çalışmaların daha çok doktorlar, hemşireler ve öğretmenlerle yapıldığı, din görevlileri ile yapılan çalışmaların ise sayılı olduğu dikkat çekmektedir. Kanaatimize göre dini ortamlarda din görevlilerinin mesleki koşulları ve mesleksel beklentileri sağlık çalışanları ve öğretmenlere göre farklılaşmaktadır. Din hizmetlerinde tükenmişlik sonucu ortaya çıkan sorunlar yalnızca o din görevlisini ilgilendirmez. Din görevlisinin ötesinde hizmet verdiği kişilere, cemaate, müftülüğe, meslektaşlarına ve görevlinin ailesine kadar uzanır. Din görevlisinin mesleki tükenmişlik yaşamasının kendi kişisel sağlığı ve halka sunulan hizmet süreci üzerinde zayıflatıcı bir etkisi vardır. Bu durumda verilen din hizmetinin nitelik ve niceliğinde bozulma olurken, hizmetin götürüldüğü bireylerin ruhsal sağlıkları ve dini tutumları da olumsuz şekilde etkilenmektedir. Ayrıca bir süre sonra, çeşitli güçlüklerle yetişen insan gücünün din hizmetleri alanından uzaklaşmaya başlayacağı söylenebilir.

Diyanet İşleri Başkanlığı teşkilatı içinde mesleki yükselmenin gerektirdiği kriterler, sınav kaygısı, hizmet yüküne bağlı olarak değişen koşullar ile birlikte hizmetin gereklerinden olan adanmışlık ruhu, Allah'ın rızasını kazanma ideali vb. dini motivasyonlar din görevlilerinde mesleki tükenmişliğin diğer mesleklerdeki tükenmişlikten

⁷⁶ Örnek çalışmalar için bkz. Süheyla Ünal-Rıfat Karlıdağ-Saim Yoloğlu, “Hekimlerde Tükenmişlik ve İş Doyumu Düzeylerinin Yaşam Doyumu Düzeyleri İle İlişkisi” **Klinik Psikiyatri Dergisi**, S. 4, 2001, ss. 113-118; Okan Taycan ve diğ., “Bir Üniversite Hastanesinde Çalışan Hemşirelerde Depresyon ve Tükenmişlik Düzeyinin Sosyo-demografik Özelliklerle İlişkisi”, **Anadolu Psikiyatri Dergisi**, S. 7, 2006, ss. 100-108; Işık Sayıl ve diğ., “Ankara Üniversitesi Hastanelerinde Çalışan Doktor ve Hemşirelerin Tükenmişlik Düzeyleri”, **Kriz Dergisi**, C. V, S. 2, ss. 71-77.

⁷⁷ Örnek çalışmalar için bkz. Mehmet Kamil Coşkun, “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenlerinin Mesleki Tükenmişlik Düzeylerinin Çeşitli Etkenlere Göre İncelenmesi”, **Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, C. XII, S. 1, Bolu, 2012, ss. 101-113; Sena Gürşen Otacıoğlu, “Müzik Öğretmenlerinde Tükenmişlik Sendromu ve Etkileyen Faktörler”, **İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, C. IX, S. 15, 2008, ss. 103-116; Bülent Gündüz, “İlköğretim Öğretmenlerinde Tükenmişlik”, **Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, C. I, S. 1, 2005, ss. 152-166.

⁷⁸ Muammer Cengil, “Din görevlileri ve Kur'an Kursu Öğreticilerinin Tükenmişlik Düzeyleri”, **Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, C. X, S. 1, 2010, s. 80.

⁷⁹ Coştu, a.g.m., s. 5.

daha farklı olduğunu bu nedenle de genel olarak tükenmişliği ölçmede kullanılan ölçme araçları dışında başka bir araca gereksinim olduğu göstermektedir. Literatür taraması sonucu doğrudan din görevlilerinde mesleki tükenmişliği ölçen bir ölçme aracına rastlanmamıştır. Bu araştırmada da Türkiye’de kullanımı en yaygın olan Maslach ve Jackson (1981) tarafından geliştirilen Maslach Tükenmişlik Envanteri kullanılmış ancak araştırmaya katılan din görevlileri tarafından ölçülmek istenen duygusal durum tam olarak anlaşılammış ve çeşitli sözlü ve yazı tenkitler almıştır. Benzer sorunlar aslında öğretmenler için de tespit edilmiş ve Maslach Tükenmişlik Envanteri-Eğitimci Formu geliştirilmiştir.⁸⁰ Aynı şekilde akademik personel için genel tükenmişlik envanterinin yetersiz olduğu ve akademik tükenmişliğe yönelik olarak geliştirilmesi gerektiği tespit edilmiştir.⁸¹ Kanaatimize göre Maslach Tükenmişlik Envanteri-Din Hizmetleri Formu geliştirmeye ya da doğrudan din görevlilerinde mesleki tükenmişliği ölçen bir ölçme aracına ihtiyaç bulunmaktadır. Cengil (2010) tarafından Çorum ilinde çalışan din görevlileri ve Kur’an kursu öğretmenlerinin tükenmişlik düzeylerine yönelik yapılan araştırma sonuçları ölçek geliştirme ihtiyacını teyit eder niteliktedir. Söz konusu araştırmada ülkemizde ve yurt dışında yapılan araştırmalarda sosyo-demografik değişkenlerin tükenmişlik konusunda farklı sonuçlar verdiği, bu yüzden tükenmişliğe neden olan bireysel ve kurumsal nedenlerin araştırıldığı yeni çalışmalara ihtiyaç duyulduğu belirtilmektedir.⁸²

Çalışmamızın bu alt başlığı kapsamında, din görevlilerinin ‘cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi, unvan, görev birimi ve hizmet süresi’ gibi demografik özellikleri ile ‘mesleki tükenmişlik düzeyleri’ arasındaki temelde farklılığa yönelik yapılan yorumlara yer verilmiştir. Bu bağlamda konuyla ilgili genel olarak hazırlanan alt hipotez; “din görevlilerinin demografik özellikleri ile mesleki tükenmişlik durum değişkenleri olarak belirlenen ‘kişisel başarı’, ‘duyarsızlaşma’ ve ‘duygusal tükenme’ değişkenleri arasında farklılıklar vardır” şeklinde kurgulanmıştır.

Yukarıdaki konuya ilişkin geliştirilen hipotez çerçevesinde öncelikle bu çalışmanın alt araştırma deseni olarak, demografik özellikler ile mesleki tükenmişlik durumları arasında tespit edilen farklılıklar yorumlanmaya çalışılmıştır. Ayrıca değişkenler arası bu

⁸⁰ Bkz. Gündüz, a.g.m., ss. 156-157.

⁸¹ Bkz. Songül Tümkaya, “Akademik Tükenmişlik Ölçeğinin Geliştirilmesi”, **Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, S. 19, 2000, ss. 128-133.

⁸² Cengil, a.g.m., s. 98.

farklılıkların yanı sıra ihtiyaç hissedilen bazı durumlarda ilgili değişkeni desteklemek amacıyla ilişkisel sonuçlara dayalı olarak bazı yorum ve tartışmalar da yapılmıştır.

Konuya ilişkin olarak kurulan yukarıdaki hipotez kapsamında yapılan istatistiksel analizler sonucunda din görevlilerinin mesleki tükenmişlik durumlarına ilişkin elde edilen verilerin yorumu ise, demografik değişkenler dikkate alınarak yapılmıştır. Buna göre, elde edilen bulgular önceki bölümdeki tablolara ve bunların nitel çözümlenmelerine atıfta bulunarak yorumlanmış ve konuyla ilgili oluşturulan literatür çerçevesinde tartışılmaya çalışılmıştır.

Din hizmetlerinin etkili ve verimli olarak yürütülebilmesi, mesleğini seven, kendini mesleğine adanmış ve moral motivasyonu yüksek din görevlilerinin mevcudiyetine bağlıdır. Din görevlilerinin mesleki formasyonu ve dini konulardaki yeterlilikleri ile birlikte, duyuşsal yönünü oluşturan mesleki tükenmişlik tutumu ve motivasyonları da din hizmetlerinin başarılı olarak yürütülmesinde gerekli koşullardan kabul edilmektedir. Kaya ve Naziroğlu (2008)⁸³ tarafından Samsun ve Rize illerinde görev yapan imam-hatiplerin mesleki tutum ve motivasyonları üzerine yapılan araştırmanın sonuçlarına göre din görevlilerinin mesleki motivasyon düzeylerinin genel olarak yüksek olduğu tespit edilmiştir.

[a] Yaş Grubu Değişkeni İle Mesleki Tükenmişlik Durumları Arasındaki Farklılıklara İlişkin Sonuçlar:

Bağımsız değişkenler bağlamında yaş gruplarına göre mesleki tükenmişlik durumlarından kişisel başarı arasındaki farklılaşmaya ilişkin istatistiksel analizi yapılan sonuçlara bakıldığında; yaş grubu değişkeni ile kişisel başarı hissi arasında anlamlı düzeyde farklılık olduğu saptanmıştır ($p < 0,05$). (Bkz. Tablo:96) Başka bir deyişle din görevlilerinin mesleki tükenmişlik durumlarından kişisel başarı hisleri yaş gruplarına bağlı olarak anlamlı bir şekilde değişmektedir. Buna göre yaşları 30'dan küçük olan din görevlileri ile 31 yaş ve üzerinde olan din görevlileri arasında anlamlı farklılık bulunmaktadır. Yani genç yaştaki din görevlilerinin kişisel başarı hissi daha düşüktür.

⁸³ Mevlüt Kaya-Bayramali Naziroğlu, “Din Görevlilerinin Mesleki Tutum ve Motivasyon Düzeylerini Etkileyen Bazı Faktörler”, **O.M.Ü.İ.F.D.**, S. 26/27, Samsun, 2008, s. 52.

Konuyla ilgili olarak yaş grubu değişkeni ile mesleki tükenmişlik durumları bağlamında kişisel başarı hissi arasındaki farklılığa ilişkin elde edilen verilerden hareketle genel bir psikolojik çözümleme yapılması gerekirse; din görevlilerinin yaşları ilerledikçe kişisel başarı hislerinin de arttığı söylenebilir. Konuyla ilgili elde edilen istatistiksel bulgular incelendiğinde, ‘demografik değişkenler ve mesleki tükenmişlik durumları’ kapsamında geliştirilen genel hipotezin “yaş grubu” değişkeni özelinde desteklendiği gözlenmiştir.

Yaş gruplarına göre mesleki tükenmişlik durumlarından duyarsızlaşma arasındaki farklılaşmaya ilişkin istatistiksel analizi yapılan sonuçlara bakıldığında; yaş grubu değişkeni ile duyarsızlaşma tutumu arasında anlamlı düzeyde farklılık olduğu saptanmıştır ($p < 0,05$). (Bkz. Tablo:97) Başka bir deyişle din görevlilerinin mesleki tükenmişlik durumlarından duyarsızlaşma tutumları yaş gruplarına bağlı olarak anlamlı bir şekilde değişmektedir. Buna göre yaşları 31-39 arası olan din görevlileri ile 50-59 arası olan din görevlileri arasında anlamlı farklılık bulunmaktadır. Yani orta yaştaki (31-39 yaş arası) din görevlilerinin duygusal davranışlarında zayıflama olgusu daha yüksektir.

Konuyla ilgili olarak yaş grubu değişkeni ile mesleki tükenmişlik durumları bağlamında duyarsızlaşma arasındaki farklılığa ilişkin elde edilen verilerden hareketle genel bir psikolojik çözümleme yapılması gerekirse; din görevlilerinin yaşları ilerledikçe duygusal davranışlarındaki zayıflama olgusunun azaldığı söylenebilir. Konuyla ilgili elde edilen istatistiksel bulgular incelendiğinde, ‘demografik değişkenler ve mesleki tükenmişlik durumları’ kapsamında geliştirilen genel hipotezin “yaş grubu” değişkeni özelinde desteklendiği gözlenmiştir.

Yaş gruplarına göre mesleki tükenmişlik durumlarından duygusal tükenme arasındaki farklılaşmaya ilişkin istatistiksel analizi yapılan sonuçlara bakıldığında; yaş grubu değişkeni ile duygusal tükenme durumu arasında anlamlı düzeyde farklılık olduğu saptanmıştır ($p < 0,05$). (Bkz. Tablo:98) Başka bir deyişle din görevlilerinin mesleki tükenmişlik durumlarından duygusal tükenme durumları yaş gruplarına bağlı olarak anlamlı bir şekilde değişmektedir. Buna göre yaşları 30’dan küçük olan din görevlileri ile yaşları 40 ve üzeri olan din görevlileri arasında, yaşları 31-39 arası olan din görevlileri ile 50-59 yaş grubundaki din görevlileri arasında anlamlı farklılık bulunmaktadır. Yani

araştırmaya katılan din görevlilerinin yaşları arttıkça duygusal tükenme hisleri azalmaktadır.

Konuyla ilgili olarak yaş grubu değişkeni ile mesleki tükenmişlik durumları bağlamında duygusal tükenme durumları arasındaki farklılığa ilişkin elde edilen verilerden hareketle genel bir psikolojik çözümleme yapılması gerekirse; din görevlilerinin yaşları ilerledikçe duygusal tükenmişlik hislerinin azaldığı söylenebilir. Konuyla ilgili elde edilen istatistiksel bulgular incelendiğinde, ‘demografik değişkenler ve mesleki tükenmişlik durumları’ kapsamında geliştirilen genel hipotezin “yaş grubu” değişkeni özelinde desteklendiği gözlenmiştir.

Şahin ve arkadaşlarının (2008) sağlık çalışanları üzerine yapmış oldukları araştırmada, Oğuzberk ve Aydın’ın (2008) ruh sağlığı çalışanları üzerinde yaptıkları çalışmada⁸⁴ yaş ile tükenmişlik düzeyi arasında anlamlı bir ilişki bulunmazken,⁸⁵ Kocabıyık ve Çakıcı’nın (2008) sağlık çalışanları üzerine yaptıkları çalışmada 41-50 yaş grubundaki bireylerin 18-30 yaş grubuna göre kişisel başarılarının daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.⁸⁶ Dolunay ve Piyal’ın (2003) öğretmenler üzerine yaptıkları çalışmada yaş arttıkça duygusal tükenme ve duyarsızlaşmada azalma, buna karşın kişisel başarıda artış tespit edilmiştir.⁸⁷ Dolunay ve Piyal’ın araştırma sonuçları kısmen bu araştırmanın sonuçları ile de örtüşmektedir.

Araştırmamızda yaş grubu değişkenine göre mesleki tükenmişlik alt ölçekleri arasında anlamlı farklılık bulunması, yaş gruplarının din görevlilerinin mesleki tükenmişlik durumunun belirlemesini etkileyen faktörlerden biri olduğu şeklinde yorumlanabilir. Bu araştırmada yaş grubu ileri olan din görevlilerine göre daha genç din görevlilerinin kişisel başarı alt ölçeği puan ortalamasının daha düşük, duyarsızlaşma ve duygusal tükenme alt ölçeği puan ortalamalarının ise daha yüksek olduğu ortaya çıkmıştır. Bu bulgular ışığında yaş ile din görevlilerinin mesleki tükenme olguları arasında doğru orantılı bir ilişki olduğu düşünülebilir. Yaşın ilerlemesi ile birlikte din görevlilerinin mesleki tükenmişlik düzeyleri

⁸⁴ Derya Şahin ve ark., “Devlet Hastanesinde Çalışan Sağlık Personelinin Tükenmişlik Düzeyleri”, **Nöropsikiyatri Arşivi**, S. 45, 2008, s. 116.

⁸⁵ Müge Oğuzberk, Arzu Aydın, “Ruh Sağlığı Çalışanlarında Tükenmişlik”, **Klinik Psikiyatri**, S. 11, 2008, s. 170.

⁸⁶ Zihniye Okray Kocabıyık, Ebru Çakıcı, “Sağlık Çalışanlarında Tükenmişlik ve İş Doyumu”, **Anadolu Psikiyatri Dergisi**, S. 9, 2008, s. 132.

⁸⁷ Ayşe B. Dolunay, Birgül Piyal, “Öğretmenlerde Bazı Mesleki Özellikler ve Tükenmişlik”, **Kriz Dergisi**, C. XI, S. 1, 2003, s. 43.

azalmaktadır. Tecrübesizlikler nedeniyle çeşitli zorlukların yaşanması, ihtiyaçların ilk yıllarda yeteri kadar karşılanamaması, eğitim seviyelerinin artması nedeniyle beklentilerin de artması genç din görevlilerinin mesleki tükenmişlik düzeylerini arttıran etkenler olduğu söylenebilir.

[b] Unvan Değişkeni İle Mesleki Tükenmişlik Durumları Arasındaki Farklılıklara İlişkin Sonuçlar:

Bağımsız değişkenler bağlamında unvanlarına göre mesleki tükenmişlik durumlarından kişisel başarı arasındaki farklılaşmaya ilişkin istatistiksel analizi yapılan sonuçlara bakıldığında; unvan değişkeni ile kişisel başarı hissi arasında anlamlı düzeyde farklılık olduğu saptanmıştır ($p < 0,05$). (Bkz. Tablo:99) Başka bir deyişle din görevlilerinin mesleki tükenmişlik durumlarından kişisel başarı hisleri unvanlarına bağlı olarak anlamlı bir şekilde değişmektedir. Buna göre müftüler ile vaiz/vaize, Kur'an kursu öğreticisi ve imam-hatipler arasında, müftü yardımcıları ile vaiz/vaize, Kur'an kursu öğreticisi ve imam-hatipler arasında, vaiz/vaizeler ile imam-hatipler arasında anlamlı farklılık bulunmaktadır. Yani unvanı müftü olanların unvanı vaiz/vaize, Kur'an kursu öğreticisi ve imam-hatip olanlara göre, unvanı müftü yardımcısı olanların, unvanı vaiz/vaize, Kur'an kursu öğreticisi ve imam-hatip olanlara göre, unvanı vaiz/vaize olanların ise unvanı Kur'an kursu öğreticisi ve imam-hatip olanlara göre kişisel başarı hisleri daha yüksektir.

Konuyla ilgili olarak unvan değişkeni ile mesleki tükenmişlik durumları bağlamında kişisel başarı hissi arasındaki farklılığa ilişkin elde edilen verilerden hareketle genel bir psikolojik çözümleme yapılması gerekirse; din görevlilerinin mesleki kariyerleri arttıkça kişisel başarı hislerinin de arttığı söylenebilir. Konuyla ilgili elde edilen istatistiksel bulgular incelendiğinde, 'demografik değişkenler ve mesleki tükenmişlik durumları' kapsamında geliştirilen genel hipotezin "unvan" değişkeni özelinde desteklendiği gözlenmiştir.

Unvanlarına göre mesleki tükenmişlik durumlarından duyarsızlaşma arasındaki farklılaşmaya ilişkin istatistiksel analizi yapılan sonuçlara bakıldığında; unvan değişkeni ile duyarsızlaşma tutumu arasında anlamlı düzeyde farklılık olduğu saptanmıştır ($p < 0,05$). (Bkz. Tablo:100) Başka bir deyişle din görevlilerinin mesleki tükenmişlik durumlarından duyarsızlaşma tutumları unvanlarına bağlı olarak anlamlı bir şekilde

değişmektedir. Buna göre müftüler ile vaiz/vaize ve Kur'an kursu öğreticileri arasında, müftü yardımcıları ile vaiz/vaizeler arasında, imam-hatipler ile vaiz/vaize ve Kur'an kursu öğreticileri arasında farklılık bulunmaktadır. Yani unvanı müftü olanların unvanı vaiz/vaize ve Kur'an kursu öğreticisi olanlara göre, unvanı müftü yardımcısı olanların, unvanı vaiz/vaize olanlara göre, unvanı imam-hatip olanların unvanı vaiz/vaize ve Kur'an kursu öğreticisi olanlara göre duygusal davranışlarında zayıflama olgusu daha yüksektir.

Konuyla ilgili olarak unvan değişkeni ile mesleki tükenmişlik durumları bağlamında duyarsızlaşma arasındaki farklılığa ilişkin elde edilen verilerden hareketle genel bir psikolojik çözümleme yapılması gerekirse; din görevlilerinden müftü, imam-hatip ve müftü yardımcılarının vaiz/vaize ve Kur'an kursu öğreticilerine göre duygusal davranışlarındaki zayıflama olgusunun daha fazla olduğu söylenebilir. Konuyla ilgili elde edilen istatistiksel bulgular incelendiğinde, 'demografik değişkenler ve mesleki tükenmişlik durumları' kapsamında geliştirilen genel hipotezin "unvan" değişkeni özelinde desteklendiği gözlenmiştir.

Unvanlarına göre mesleki tükenmişlik durumlarından duygusal tükenme arasındaki farklılaşmaya ilişkin istatistiksel analizi yapılan sonuçlara bakıldığında; unvan değişkeni ile duygusal tükenme durumu arasında anlamlı düzeyde farklılık olduğu saptanmıştır ($p < 0,05$). (Bkz. Tablo:101) Başka bir deyişle din görevlilerinin mesleki tükenmişlik durumlarından duygusal tükenme durumları unvanlarına bağlı olarak anlamlı bir şekilde değişmektedir. Buna göre imam-hatipler ile müftü, müftü yardımcısı, vaiz/vaize ve Kur'an kursu öğreticileri arasında anlamlı farklılık bulunmaktadır. Yani unvanı imam-hatip olanların unvanı müftü, müftü yardımcısı, vaiz/vaize ve Kur'an kursu öğreticisi olanlara göre duygusal tükenmişlik hisleri daha yüksektir.

Konuyla ilgili olarak unvan değişkeni ile mesleki tükenmişlik durumları bağlamında duygusal tükenme durumları arasındaki farklılığa ilişkin elde edilen verilerden hareketle genel bir psikolojik çözümleme yapılması gerekirse; din görevlilerinden imam-hatiplerin duygusal tükenmişlik hislerinin daha fazla olduğu söylenebilir. Konuyla ilgili elde edilen istatistiksel bulgular incelendiğinde, 'demografik değişkenler ve mesleki tükenmişlik durumları' kapsamında geliştirilen genel hipotezin "unvan" değişkeni özelinde desteklendiği gözlenmiştir.

Unvan değişkenine göre mesleki tükenmişlik alt ölçekleri arasında anlamlı farklılık bulunması, unvanların din görevlilerinin mesleki tükenmişlik durumunun belirlemesini etkileyen faktörlerden biri olduğu şeklinde yorumlanabilir. Bu araştırmada imam-hatip ve Kur'an kursu öğreticilerinin diğer din görevlilerine göre kişisel başarı alt ölçeği puan ortalamasının daha düşük, duyarsızlaşma ve duygusal tükenme alt ölçeği puan ortalamalarının ise daha yüksek olduğu ortaya çıkmıştır. Bu bulgular ışığında mesleki kariyer arttıkça din görevlilerinin mesleki tükenmişlik düzeyleri azalmaktadır. Çalışma koşulları nedeniyle çeşitli zorlukların yaşanması, sosyal itibar, zamanla imamlık mesleğine yönelik yapılan kötü imaj çalışmaları, değersizlik hissi uyandıran kurumsal tutumlar vb. diğer unvanlara göre imam hatiplerin mesleki tükenmişlik düzeylerini arttıran etkenler olduğu söylenebilir.

[c] Görev Birimi Değişkeni İle Mesleki Tükenmişlik Durumları Arasındaki Farklılıklara İlişkin Sonuçlar:

Bağımsız değişkenler bağlamında görev birimlerine göre mesleki tükenmişlik durumlarından kişisel başarı arasındaki farklılaşmaya ilişkin istatistiksel analizi yapılan sonuçlara bakıldığında; görev birimi değişkeni ile kişisel başarı hissi arasında anlamlı düzeyde farklılık olduğu saptanmıştır ($p < 0,05$). (Bkz. Tablo:102) Başka bir deyişle din görevlilerinin mesleki tükenmişlik durumlarından kişisel başarı hisleri görev birimlerine bağlı olarak anlamlı bir şekilde değişmektedir. Buna göre ilçe müftülükleri ile il müftülükleri arasında istatistiksel açıdan anlamlı farklılık bulunmaktadır. Yani görev birimi ilçe müftülüğü olan din görevlilerinin görev birimi il müftülüğü olan din görevlilerine göre kişisel başarı hisleri daha yüksektir.

Konuyla ilgili olarak görev birimi değişkeni ile mesleki tükenmişlik durumları bağlamında kişisel başarı hissi arasındaki farklılığa ilişkin elde edilen verilerden hareketle genel bir psikolojik çözümleme yapılması gerekirse; ilçe müftülüklerinde görev yapan din görevlilerinin kişisel başarı hislerinin daha yüksek olduğu söylenebilir. Konuyla ilgili elde edilen istatistiksel bulgular incelendiğinde, 'demografik değişkenler ve mesleki tükenmişlik durumları' kapsamında geliştirilen genel hipotezin "görev birimi" değişkeni özelinde desteklendiği gözlenmiştir.

Görev birimlerine göre mesleki tükenmişlik durumlarından duyarsızlaşma arasındaki farklılaşmaya ilişkin istatistiksel analizi yapılan sonuçlara bakıldığında; görev

birimi değişkeni ile duyarsızlaşma tutumu arasında anlamlı düzeyde farklılık olduğu saptanmıştır ($p < 0,05$). (Bkz. Tablo:103) Başka bir deyişle din görevlilerinin mesleki tükenmişlik durumlarından duyarsızlaşma tutumları görev birimlerine bağlı olarak anlamlı bir şekilde değişmektedir. Buna göre ilçe müftülükleri ile il müftülükleri arasında istatistiksel açıdan anlamlı farklılık bulunmaktadır. Yani görev birimi ilçe müftülüğü olan din görevlilerinin, görev birimi il müftülüğü olan din görevlilerine göre duygusal davranışlarında zayıflama olgusu daha yüksektir.

Konuyla ilgili olarak görev birimi değişkeni ile mesleki tükenmişlik durumları bağlamında duyarsızlaşma arasındaki farklılığa ilişkin elde edilen verilerden hareketle genel bir psikolojik çözümleme yapılması gerekirse; ilçe müftülüklerinde görev yapan din görevlilerinin duygusal davranışlarındaki zayıflama olgusunun daha fazla olduğu söylenebilir. Konuyla ilgili elde edilen istatistiksel bulgular incelendiğinde, ‘demografik değişkenler ve mesleki tükenmişlik durumları’ kapsamında geliştirilen genel hipotezin “görev birimi” değişkeni özelinde desteklendiği gözlenmiştir.

Görev birimlerine göre mesleki tükenmişlik durumlarından duygusal tükenme arasındaki farklılaşmaya ilişkin istatistiksel analizi yapılan sonuçlara bakıldığında; görev birimi değişkeni ile duygusal tükenme arasında önemli düzeyde anlamlı bir farklılık olmadığı ($p > 0,05$) belirlenmiştir. (Bkz. Tablo:104) Başka bir deyişle din görevlilerinin mesleki tükenmişlik durumlarından duygusal tükenmişlik hislerine görev birimlerinin önemli etkisi bulunmamaktadır.

Konuyla ilgili olarak görev birimi değişkeni ile mesleki tükenmişlik durumları bağlamında duygusal tükenme arasındaki farklılığa ilişkin elde edilen verilerden hareketle genel bir psikolojik çözümleme yapılması gerekirse; din görevlilerinin duygusal tükenmişlik hislerinde görev birimlerinin etkisinin bulunmadığı söylenebilir. Konuyla ilgili elde edilen istatistiksel bulgular incelendiğinde, ‘demografik değişkenler ve mesleki tükenmişlik durumları’ kapsamında geliştirilen genel hipotezin “görev birimi” değişkeni özelinde kısmen desteklendiği gözlenmiştir.

Görev birimi değişkenine göre mesleki tükenmişlik alt ölçeklerinden kişisel başarı hissi ve duyarsızlaşma arasında anlamlı farklılık bulunması, unvanların din görevlilerinin mesleki tükenmişlik durumunun belirlemesini etkileyen faktörlerden biri olduğu şeklinde yorumlanabilir. Bu araştırmada ilçe müftülüğü bünyesinde çalışan din görevlilerinin diğer

din görevlilerine göre kişisel başarı ve duyarsızlaşma alt ölçekleri puan ortalamasının daha yüksek olduğu ortaya çıkmıştır. Duygusal tükenme alt ölçeği ile görev birimi arasında farklılaşma bulunmamıştır. Bu bulgular ışığında diğer görev birimlerine oranla daha bağımsız, hizmetlerin ifası ve koordinasyonunun kendi sorumluluklarında gerçekleşmesi, nispeten daha küçük görev birimleri olduğu için yapılan işlerin daha çok dikkat çekmesi ve ilgi görmesi ilçe müftülüğü bünyesinde çalışan din görevlilerinin kişisel başarı hislerini arttıran etkenler olduğu söylenebilir. Fakat aynı zamanda görevleri bu koşullarda yerine getirirken şehir imkânlarından uzak kalma, destek alamama ve iş yoğunluğunun onların duyarsızlaşma düzeylerini arttıran etkenler olduğu söylenebilir.

[d] Cinsiyet Değişkeni İle Mesleki Tükenmişlik Durumları Arasındaki Farklılıklara İlişkin Sonuçlar:

Bağımsız değişkenler bağlamında cinsiyetlerine göre mesleki tükenmişlik durumlarından kişisel başarı arasındaki farklılaşmaya ilişkin istatistiksel analizi yapılan sonuçlara bakıldığında; cinsiyet değişkeni ile kişisel başarı hissi arasında anlamlı düzeyde farklılık olduğu saptanmıştır ($p < 0,05$). (Bkz. Tablo:105) Başka bir deyişle din görevlilerinin mesleki tükenmişlik durumlarından kişisel başarı hisleri cinsiyetlerine bağlı olarak anlamlı bir şekilde değişmektedir. Buna göre erkek din görevlileri ile kadın din görevlileri arasında anlamlı farklılık bulunmaktadır. Yani erkek din görevlilerinin kadın din görevlilerine göre kişisel başarı hisleri daha yüksektir.

Konuyla ilgili olarak cinsiyet değişkeni ile mesleki tükenmişlik durumları bağlamında kişisel başarı hissi arasındaki farklılığa ilişkin elde edilen verilerden hareketle genel bir psikolojik çözümlene yapılması gerekirse; erkek din görevlilerinin kişisel başarı hislerinin daha yüksek olduğu söylenebilir. Konuyla ilgili elde edilen istatistiksel bulgular incelendiğinde, ‘demografik değişkenler ve mesleki tükenmişlik durumları’ kapsamında geliştirilen genel hipotezin “cinsiyet” değişkeni özelinde desteklendiği gözlenmiştir.

Cinsiyetlerine göre mesleki tükenmişlik durumlarından duyarsızlaşma arasındaki farklılaşmaya ilişkin istatistiksel analizi yapılan sonuçlara bakıldığında; cinsiyet değişkeni ile duyarsızlaşma tutumu arasında anlamlı düzeyde farklılık olduğu saptanmıştır ($p < 0,05$). (Bkz. Tablo:105) Başka bir deyişle din görevlilerinin mesleki tükenmişlik durumlarından duyarsızlaşma tutumları cinsiyetlerine bağlı olarak anlamlı bir şekilde değişmektedir. Buna göre erkek din görevlileri ile kadın din görevlileri arasında anlamlı

farklılık bulunmaktadır. Yani erkek din görevlilerinin kadın din görevlilerine göre duygusal davranışlarındaki duyarsızlık hissi daha fazladır.

Konuyla ilgili olarak cinsiyet değişkeni ile mesleki tükenmişlik durumları bağlamında duyarsızlaşma arasındaki farklılığa ilişkin elde edilen verilerden hareketle genel bir psikolojik çözümleme yapılması gerekirse; erkek din görevlilerinin duygusal davranışlarındaki duyarsızlık hislerinin daha fazla olduğu söylenebilir. Konuyla ilgili elde edilen istatistiksel bulgular incelendiğinde, ‘demografik değişkenler ve mesleki tükenmişlik durumları’ kapsamında geliştirilen genel hipotezin “cinsiyet” değişkeni özelinde desteklendiği gözlenmiştir.

Cinsiyetlerine göre mesleki tükenmişlik durumlarından duygusal tükenme arasındaki farklılaşmaya ilişkin istatistiksel analizi yapılan sonuçlara bakıldığında; cinsiyet değişkeni ile duygusal tükenme arasında önemli düzeyde anlamlı bir farklılık olmadığı ($p > 0,05$) belirlenmiştir. (Bkz. Tablo:105) Başka bir deyişle din görevlilerinin kadın ya da erkek olması duygusal tükenmişlik hislerini önemli derecede etkilememektedir.

Konuyla ilgili olarak cinsiyet değişkeni ile mesleki tükenmişlik durumları bağlamında duygusal tükenme arasındaki farklılığa ilişkin elde edilen verilerden hareketle genel bir psikolojik çözümleme yapılması gerekirse; din görevlilerinin duygusal tükenmişlik hislerinde cinsiyetlerin etkisinin bulunmadığı söylenebilir. Konuyla ilgili elde edilen istatistiksel bulgular incelendiğinde, ‘demografik değişkenler ve mesleki tükenmişlik durumları’ kapsamında geliştirilen genel hipotezin “cinsiyet” değişkeni özelinde büyük ölçüde desteklendiği gözlenmiştir.

Avşaroğlu ve arkadaşlarının (2005) teknik lise öğretmenleri üzerine yaptıkları çalışmada⁸⁸ ve Gençay’ın (2007) beden eğitimi öğretmenleri üzerine yapmış olduğu çalışmada cinsiyet ile tükenmişlik durumu arasında anlamlı bir ilişkiye rastlanılmamıştır.⁸⁹ Kocabıyık ve Çakıcı’nın (2008) sağlık çalışanları üzerine yaptıkları çalışmada erkeklerin kadınlara göre daha az duygusal tükenme yaşadığı tespit edilmiştir.⁹⁰

⁸⁸ Selahattin Avşaroğlu, M. Engin Deniz, Ali Kahraman, “Teknik Öğretmenlerde Yaşam Doyumu İş Doyumu ve Mesleki Tükenmişlik Düzeylerinin İncelenmesi” **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S. 14, Konya, 2005, s. 115.

⁸⁹ Ökkeş A. Gençay, “Beden Eğitimi Öğretmenlerinin İş Doyumu ve Mesleki Tükenmişliklerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi”, **Kastamonu Eğitim Dergisi**, C. XV, S. 2, Kastamonu, 2007, s. 772-774.

⁹⁰ Kocabıyık-Çakıcı, a.g.m., s.132.

Araştırmamızda cinsiyet değişkenine göre mesleki tükenmişlik alt ölçeklerinden kişisel başarı hissi ve duyarsızlaşma arasında anlamlı farklılık bulunması, cinsiyetlerin din görevlilerinin mesleki tükenmişlik durumunun belirlemesini etkileyen faktörlerden biri olduğu şeklinde yorumlanabilir. Bu araştırmada erkek din görevlilerinin kadın din görevlilerine göre kişisel başarı ve duyarsızlaşma alt ölçekleri puan ortalamasının daha yüksek olduğu ortaya çıkmıştır. Duygusal tükenme alt ölçeği ile cinsiyet arasında farklılaşma bulunmamıştır. Bu bulgular ışığında, yaptıkları çalışmaların daha göz önünde olması ve takdir edilmeleri, yetkili olmaları ve inisiyatif kullanabilmeleri, toplumun önünde ve genellikle idari konumda bulunmaları erkek din görevlilerinin kişisel başarı hislerini arttıran etkenler olduğu söylenebilir. Fakat aynı zamanda bu koşullar ile kadınların psikolojik yapılarından kaynaklanan güçlü duygusal yapının kadın din görevlilerine göre erkek din görevlilerinin duyarsızlaşma düzeylerini arttıran etkenler olduğu söylenebilir.

[e] Haseki Eğitimi Değişkeni İle Mesleki Tükenmişlik Durumları Arasındaki Farklılıklara İlişkin Sonuçlar:

Bağımsız değişkenler bağlamında haseki eğitimlerine göre mesleki tükenmişlik durumlarından kişisel başarı arasındaki farklılaşmaya ilişkin istatistiksel analizi yapılan sonuçlara bakıldığında; haseki eğitimi değişkeni ile kişisel başarı hissi arasında anlamlı düzeyde farklılık olduğu saptanmıştır ($p < 0,05$). (Bkz. Tablo:106) Başka bir deyişle din görevlilerinin mesleki tükenmişlik durumlarından kişisel başarı hisleri haseki eğitimlerine bağlı olarak anlamlı bir şekilde değişmektedir. Buna göre haseki eğitimi alan din görevlileri ile haseki eğitimi almayan din görevlileri arasında anlamlı farklılık bulunmaktadır. Yani haseki eğitimi alan din görevlilerinin kişisel başarı hissi, bu eğitimi almayanlara göre daha yüksektir.

Konuyla ilgili olarak haseki eğitimi değişkeni ile mesleki tükenmişlik durumları bağlamında kişisel başarı hissi arasındaki farklılığa ilişkin elde edilen verilerden hareketle genel bir psikolojik çözümlene yapılması gerekirse; haseki eğitimi alan din görevlilerinin kişisel başarı hislerinin daha yüksek olduğu söylenebilir. Konuyla ilgili elde edilen istatistiksel bulgular incelendiğinde, ‘demografik değişkenler ve mesleki tükenmişlik durumları’ kapsamında geliştirilen genel hipotezin “haseki eğitimi” değişkeni özelinde desteklendiği gözlenmiştir.

Haseki eğitimlerine göre mesleki tükenmişlik durumlarından duyarsızlaşma arasındaki farklılaşmaya ilişkin istatistiksel analizi yapılan sonuçlara bakıldığında; haseki eğitimi değişkeni ile duyarsızlaşma arasında önemli düzeyde anlamlı bir farklılık olmadığı ($p > 0,05$) belirlenmiştir. (Bkz. Tablo:106) Başka bir deyişle din görevlilerinin haseki eğitimi alıp almaması duygusal davranışlarındaki duyarsızlaşma hislerini önemli derecede etkilememektedir.

Konuyla ilgili olarak haseki eğitimi değişkeni ile mesleki tükenmişlik durumları bağlamında duyarsızlaşma arasındaki farklılığa ilişkin elde edilen verilerden hareketle genel bir psikolojik çözümleme yapılması gerekirse; din görevlilerinin duygusal davranışlarındaki duyarsızlaşma hislerinde haseki eğitiminin etkisinin bulunmadığı söylenebilir. Konuyla ilgili elde edilen istatistiksel bulgular incelendiğinde, ‘demografik değişkenler ve mesleki tükenmişlik durumları’ kapsamında geliştirilen genel hipotezin “haseki eğitimi” değişkeni özelinde kısmen desteklendiği gözlenmiştir.

Haseki eğitimlerine göre mesleki tükenmişlik durumlarından duygusal tükenme arasındaki farklılaşmaya ilişkin istatistiksel analizi yapılan sonuçlara bakıldığında; haseki eğitimi değişkeni ile duygusal tükenme arasında önemli düzeyde anlamlı bir farklılık olmadığı ($p > 0,05$) belirlenmiştir. (Bkz. Tablo:106) Başka bir deyişle din görevlilerinin haseki eğitimi alıp almaması duygusal tükenmişlik hislerini önemli derecede değiştirmemektedir.

Konuyla ilgili olarak haseki eğitimi değişkeni ile mesleki tükenmişlik durumları bağlamında duygusal tükenme arasındaki farklılığa ilişkin elde edilen verilerden hareketle genel bir psikolojik çözümleme yapılması gerekirse; din görevlilerinin duygusal tükenmişlik hislerinde haseki eğitimi etkisinin bulunmadığı söylenebilir. Konuyla ilgili elde edilen istatistiksel bulgular incelendiğinde, ‘demografik değişkenler ve mesleki tükenmişlik durumları’ kapsamında geliştirilen genel hipotezin “haseki eğitimi” değişkeni özelinde kısmen desteklendiği gözlenmiştir.

Haseki eğitimi değişkenine göre mesleki tükenmişlik alt ölçeklerinden kişisel başarı hissi arasında anlamlı farklılık bulunması, haseki ihtisas eğitiminin din görevlilerinin mesleki tükenmişlik durumunun belirlemesini etkileyen faktörlerden biri olduğu şeklinde yorumlanabilir. Bu çalışmada haseki ihtisas eğitimi alan din görevlilerinin diğer din görevlilerine göre kişisel başarı alt ölçeği puan ortalamasının daha yüksek olduğu ortaya

çıkıştır. Duyarsızlaşma ve duygusal tükenme alt ölçekleri ile haseki eğitimi arasında farklılaşma bulunmamıştır. Bu bulgular ışığında, cinsiyetlerinin tamamına yakını erkek, makam ve yetki sahibi, genellikle yönetici konumunda görev yapmaları haseki eğitimi alan din görevlilerinin kişisel başarı hislerini arttıran etkenler olduğu söylenebilir.

[f] Eğitim Durumu Değişkeni İle Mesleki Tükenmişlik Durumları Arasındaki Farklılıklara İlişkin Sonuçlar:

Bağımsız değişkenler bağlamında eğitim durumlarına göre mesleki tükenmişlik durumlarından kişisel başarı arasındaki farklılaşmaya ilişkin istatistiksel analizi yapılan sonuçlara bakıldığında; eğitim durumu değişkeni ile kişisel başarı hissi arasında anlamlı düzeyde farklılık olduğu saptanmıştır ($p < 0,05$). (Bkz. Tablo:107) Başka bir deyişle din görevlilerinin mesleki tükenmişlik durumlarından kişisel başarı hisleri eğitim durumlarına bağlı olarak anlamlı bir şekilde değişmektedir. Buna göre doktora eğitimini tamamlamış din görevlileri ile imam-hatip lisesi ve ilahiyat önlisans mezunları arasında, ilahiyat fakültesi mezunları ile ilahiyat önlisans mezunları arasında anlamlı farklılık bulunmaktadır. Yani din görevlilerinin eğitim durumu arttıkça kişisel başarı hisleri de artmaktadır.

Konuyla ilgili olarak eğitim durumu değişkeni ile mesleki tükenmişlik durumları bağlamında kişisel başarı hissi arasındaki farklılığa ilişkin elde edilen verilerden hareketle genel bir psikolojik çözümlene yapılması gerekirse; din görevlilerinin eğitim durumu arttıkça kişisel başarı hislerinin de arttığı söylenebilir. Konuyla ilgili elde edilen istatistiksel bulgular incelendiğinde, ‘demografik değişkenler ve mesleki tükenmişlik durumları’ kapsamında geliştirilen genel hipotezin “eğitim durumu” değişkeni özelinde desteklendiği gözlenmiştir.

Eğitim durumlarına göre mesleki tükenmişlik durumlarından duyarsızlaşma arasındaki farklılaşmaya ilişkin istatistiksel analizi yapılan sonuçlara bakıldığında; eğitim durumu değişkeni ile duyarsızlaşma arasında önemli düzeyde anlamlı bir farklılık olmadığı ($p > 0,05$) belirlenmiştir. (Bkz. Tablo:108) Başka bir deyişle din görevlilerinin eğitim düzeyleri, onların duygusal davranışlarındaki duyarsızlaşma hislerini önemli derecede etkilememektedir.

Konuyla ilgili olarak eğitim durumu değişkeni ile mesleki tükenmişlik durumları bağlamında duyarsızlaşma arasındaki farklılığa ilişkin elde edilen verilerden hareketle genel bir psikolojik çözümlene yapılması gerekirse; din görevlilerinin duygusal

davranışlarındaki duyarsızlaşma hislerinde eğitim durumlarının etkisinin bulunmadığı söylenebilir. Konuyla ilgili elde edilen istatistiksel bulgular incelendiğinde, ‘demografik değişkenler ve mesleki tükenmişlik durumları’ kapsamında geliştirilen genel hipotezin “eğitim durumu” değişkeni özelinde kısmen desteklendiği gözlenmiştir.

Eğitim durumlarına göre mesleki tükenmişlik durumlarından duygusal tükenme arasındaki farklılaşmaya ilişkin istatistiksel analizi yapılan sonuçlara bakıldığında; eğitim durumu değişkeni ile duygusal tükenme arasında önemli düzeyde anlamlı bir farklılık olmadığı ($p > 0,05$) belirlenmiştir. (Bkz. Tablo:109) Başka bir deyişle din görevlilerinin eğitim düzeyleri duygusal tükenmişlik hislerini önemli derecede değiştirmemektedir.

Konuyla ilgili olarak eğitim durumu değişkeni ile mesleki tükenmişlik durumları bağlamında duygusal tükenme arasındaki farklılığa ilişkin elde edilen verilerden hareketle genel bir psikolojik çözümlene yapılması gerekirse; din görevlilerinin duygusal tükenmişlik hislerinde eğitim düzeyi etkisinin bulunmadığı söylenebilir. Konuyla ilgili elde edilen istatistiksel bulgular incelendiğinde, ‘demografik değişkenler ve mesleki tükenmişlik durumları’ kapsamında geliştirilen genel hipotezin “eğitim durumu” değişkeni özelinde kısmen desteklendiği gözlenmiştir.

Cengil (2010) tarafından din görevlisi ve Kur’an kursu öğretmenlerinin tükenmişlik düzeyleri ile ilgili yapılan çalışmada eğitim durumu ile duygusal tükenme, arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki tespit edilirken duyarsızlaşma ve kişisel başarı arasında ise anlamlı bir ilişkiye rastlanmamıştır. Eğitim durumu yüksek olanlarda duygusal tükenme durumu da daha fazladır.⁹¹ Din görevlilerinde tükenmişliği inceleyen Doğan’ın (2013) araştırma sonuçlarına göre de, eğitim durumu ile duygusal tükenme, arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki tespit edilirken duyarsızlaşma ve kişisel başarı arasında ise anlamlı bir ilişkiye rastlanmamıştır. Doğan’da araştırmasında eğitim seviyesi yüksek olan din görevlilerinin duygusal tükenmişlik düzeyinin yüksek olduğunu tespit etmiştir.⁹²

Araştırmamızda ise eğitim durumu değişkenine göre mesleki tükenmişlik alt ölçeklerinden kişisel başarı hissi arasında anlamlı farklılık bulunması, eğitim düzeyinin din görevlilerinin mesleki tükenmişlik durumunun belirlemesini etkileyen faktörlerden biri olduğu şeklinde yorumlanabilir. Bu çalışmada eğitim durumu yüksek olan din

⁹¹ Cengil, a.g.m., ss. 92-93.

⁹² Doğan, a.g.t., ss. 205-225.

görevlilerinin diğere din görevlilerine göre kişisel başarı alt ölçeği puan ortalamasının daha yüksek olduğu ortaya çıkmıştır. Duyarsızlaşma ve duygusal tükenme alt ölçekleri ile haseki eğitimi arasında farklılaşma bulunmamıştır. Bu bulgular ışığında, eğitimle birlikte kazanılan ya da geliştirilen mesleki ve kişisel yeterliliklerin eğitim düzeyi yüksek görevlilerinin kişisel başarı hislerini arttıran etkenler olduğu söylenebilir.

[g] Hizmet Süresi Değişkeni İle Mesleki Tükenmişlik Durumları Arasındaki Farklılıklara İlişkin Sonuçlar:

Bağımsız değişkenler bağlamında hizmet sürelerine göre mesleki tükenmişlik durumlarından kişisel başarı arasındaki farklılaşmaya ilişkin istatistiksel analizi yapılan sonuçlara bakıldığında; hizmet süresi değişkeni ile kişisel başarı hissi arasında anlamlı düzeyde farklılık olduğu saptanmıştır ($p < 0,05$). (Bkz. Tablo:110) Başka bir deyişle din görevlilerinin mesleki tükenmişlik durumlarından kişisel başarı hisleri hizmet sürelerine bağlı olarak anlamlı bir şekilde değişmektedir. Buna göre 10 yıldan az hizmet süresi bulunan din görevlileri ile 15 yıl ve üzeri hizmet süresi bulunan din görevlileri arasında anlamlı farklılık bulunmaktadır. Yani hizmette 10 yılını doldurmayan din görevlilerinin kişisel başarı hissi, 15 yıl ve üzeri hizmeti olan din görevlilerine göre daha düşüktür.

Konuyla ilgili olarak hizmet süresi değişkeni ile mesleki tükenmişlik durumları bağlamında kişisel başarı hissi arasındaki farklılığa ilişkin elde edilen verilerden hareketle genel bir psikolojik çözümlene yapılması gerekirse; din görevlilerinden hizmette 10 yılını doldurmayanların kişisel başarı hisleri en düşük seviyede olduğu söylenebilir. Konuyla ilgili elde edilen istatistiksel bulgular incelendiğinde, ‘demografik değişkenler ve mesleki tükenmişlik durumları’ kapsamında geliştirilen genel hipotezin “hizmet süresi” değişkeni özelinde desteklendiği gözlenmiştir.

Hizmet sürelerine göre mesleki tükenmişlik durumlarından duyarsızlaşma arasındaki farklılaşmaya ilişkin istatistiksel analizi yapılan sonuçlara bakıldığında; hizmet süresi değişkeni ile duyarsızlaşma hissi arasında anlamlı düzeyde farklılık olduğu saptanmıştır ($p < 0,05$). (Bkz. Tablo:111) Başka bir deyişle din görevlilerinin mesleki tükenmişlik durumlarından duyarsızlaşma hisleri hizmet sürelerine bağlı olarak anlamlı bir şekilde değişmektedir. Buna göre 10 yıldan az hizmet süresi bulunan din görevlileri ile 11-19 yıl arası, 25 yıl ve üzeri hizmet süresi bulunan din görevlileri arasında anlamlı farklılık

bulunmaktadır. Yani hizmet süresi arttıkça duygusal davranışlarda zayıflık olgusu da artmaktadır.

Konuyla ilgili olarak hizmet süresi değişkeni ile mesleki tükenmişlik durumları bağlamında duyarsızlaşma hissi arasındaki farklılığa ilişkin elde edilen verilerden hareketle genel bir psikolojik çözümlene yapılması gerekirse; din görevlilerinin hizmet süresi arttıkça duygusal davranışlarındaki zayıflık olgusunun da arttığı söylenebilir. Konuyla ilgili elde edilen istatistiksel bulgular incelendiğinde, ‘demografik değişkenler ve mesleki tükenmişlik durumları’ kapsamında geliştirilen genel hipotezin “hizmet süresi” değişkeni özelinde desteklendiği gözlenmiştir.

Hizmet sürelerine göre mesleki tükenmişlik durumlarından duygusal tükenme arasındaki farklılaşmaya ilişkin istatistiksel analizi yapılan sonuçlara bakıldığında; hizmet süresi değişkeni ile duygusal tükenme arasında önemli düzeyde anlamlı bir farklılık olmadığı ($p > 0,05$) belirlenmiştir. (Bkz. Tablo:112) Başka bir deyişle din görevlilerinin hizmet süreleri duygusal tükenmişlik hislerini önemli derecede değiştirmemektedir.

Konuyla ilgili olarak hizmet süresi değişkeni ile mesleki tükenmişlik durumları bağlamında duygusal tükenme arasındaki farklılığa ilişkin elde edilen verilerden hareketle genel bir psikolojik çözümlene yapılması gerekirse; din görevlilerinin duygusal tükenmişlik hislerinde hizmet süresinin etkisinin bulunmadığı söylenebilir. Konuyla ilgili elde edilen istatistiksel bulgular incelendiğinde, ‘demografik değişkenler ve mesleki tükenmişlik durumları’ kapsamında geliştirilen genel hipotezin “hizmet süresi” değişkeni özelinde büyük ölçüde desteklendiği gözlenmiştir.

Erol ve arkadaşlarının (2007) asistan hekimler üzerine yaptıkları çalışmada meslekteki çalışma süresi arttıkça duygusal tükenmişlik düzeyinde anlamlı ölçüde düşme tespit edilmiştir.⁹³ Kocabıyık ve Çakıcı'nın (2008) araştırmasında meslekte uzun süre çalışanların (20-25 yıl) yeni olanlara (3-7 yıl) göre tükenmişlik seviyeleri daha düşük çıkmıştır.⁹⁴ Doğan'ın (2013) araştırmasına göre din görevlilerinin hizmet süreleri arttıkça duygusal tükenme, kişisel başarı ve duyarsızlaşma oranların da arttığı tespit edilmiştir.⁹⁵

⁹³ Almıla Erol-Aybala Sarıççek-Şeref Gülseren, “Asistan Hekimlerde Tükenmişlik: İş Doyumu ve Depresyonla İlişkisi”, **Anadolu Psikiyatri Dergisi**, S. 8, 2007, s. 241.

⁹⁴ Kocabıyık-Çakıcı, a.g.m., s.132.

⁹⁵ Doğan, a.g.t., ss. 209-227.

Araştırmamızda ise, hizmet süresi değişkenine göre mesleki tükenmişlik alt ölçeklerinden kişisel başarı hissi ve duyarsızlaşma arasında anlamlı farklılık bulunması, hizmet sürelerinin din görevlilerinin mesleki tükenmişlik durumlarının belirlemesini etkileyen faktörlerden biri olduğu şeklinde yorumlanabilir. Bu araştırmada hizmet süresi az olan din görevlilerinin fazla olan din görevlilerine göre kişisel başarı ve duyarsızlaşma alt ölçekleri puan ortalamasının daha düşük olduğu ortaya çıkmıştır. Duygusal tükenme alt ölçeği ile hizmet süresi arasında farklılaşma bulunmamıştır. Bu bulgular ışığında, hizmetin daha ilk yıllarında pek çok fırsatın henüz doğmamış olması hizmet süresi az olan din görevlilerinin kişisel başarı hislerini azaltan etkenler olduğu söylenebilir. Fakat zamanla sürekli tekrar eden pek çok sorun ve zorluklarla karşılaşmamış olmaları hizmet süresi çok olan din görevlilerinin duyarsızlaşma düzeylerini arttıran etkenler olduğu söylenebilir.

3.5. DİNİ DANIŞMA VE REHBERLİK TUTUMLARI İLE DİĞER ÖLÇEKLER VE GENEL MESLEKİ MEMNUNİYET DÜZEYLERİ ARASINDA İLİŞKİ HAKKINDAKİ BULGULARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Çalışmanın bu alt başlığı kapsamında, din görevlilerinin dini danışma ve rehberlik tutumları ile hem inovatif ve mesleki tükenmişlik tutumları hem de genel mesleki memnuniyet düzeyleri arasındaki ilişkide temelde farklılığa yönelik yapılan yorumlara yer verilmiştir. Bu bağlamda konuyla ilgili genel olarak hazırlanan alt hipotez; “din görevlilerinin dini danışma ve rehberlik tutumları, inovatif ve mesleki tükenmişlik tutumları ile mesleki memnuniyet düzeylerine göre farklılaşmaktadır” şeklinde kurgulanmıştır.

Yukarıdaki konuya ilişkin geliştirilen hipotez çerçevesinde öncelikle bu çalışmanın alt araştırma deseni olarak, demografik özellikler ile dini danışma ve rehberlik tutumları arasında tespit edilen farklılıklar yorumlanmaya çalışılmıştır. Ayrıca değişkenler arası bu farklılıkların yanı sıra ihtiyaç hissedilen bazı durumlarda ilgili değişkeni desteklemek amacıyla ilişkisel sonuçlara dayalı olarak bazı yorum ve tartışmalar da yapılmıştır.

Konuya ilişkin olarak kurulan yukarıdaki hipotez kapsamında yapılan istatistiksel analizler sonucunda dini danışma ve rehberlik tutumlarına ilişkin elde edilen verilerin yorumu ise, inovatif ve mesleki tükenmişlik tutumları ile mesleki memnuniyet düzeyleri dikkate alınarak yapılmıştır. Buna göre, elde edilen bulgular önceki bölümdeki tabloya ve

nitel çözümlmelerine atıfta bulunarak yorumlanmış ve konuyla ilgili oluşturulan literatür çerçevesinde tartışılmaya çalışılmıştır.

[a] İnovatif Tutum Değişkeni İle Din Danışma ve Rehberlik Tutumları Arasındaki İlişki:

Bağımsız değişkenler bağlamında inovatif tutum alt ölçekleri ile dini danışma ve rehberlik alt ölçekleri arasındaki ilişki ile ilgili istatistiksel analizi yapılan sonuçlara bakıldığında; inovatif tutumlardan uygulama ve fikir önderliği alt boyutu ile dini danışma ve rehberlik tutumlarından kapsam alt boyutu arasında düşük düzeyde anlamlı pozitif yönde bir ilişki ($r=0,242$; $p<0,05$) bulunmuştur. (Bkz. Tablo: 113) Başka bir deyişle din görevlilerinin dini danışma ve rehberlik tutumlarından kapsam boyutu, inovatif tutumlarından uygulama ve fikir önderliği boyutuna bağlı olarak anlamlı şekilde farklılaşmaktadır. Buna göre din görevlilerinin uygulama fikir önderliği boyutu puan ortalamaları arttıkça din hizmetlerinde kapsam ile ilgili tutumları da artmaktadır. Yani daha yüksek düzeyde uygulama ve fikir önderliği tutumuna sahip olanlar, din hizmetleri alanı ile din görevlilerinin rol ve fonksiyonlarının daha kapsamlı olması gerektiği görüşündedirler.

İnovatif tutumlardan deneyime açıklık alt boyutu ile dini danışma ve rehberlik tutumlarından kapsam alt boyutu arasında ise orta düzeyde anlamlı pozitif yönde bir ilişki ($r=0,311$; $p<0,05$) bulunmuştur. (Bkz. Tablo: 113) Başka bir deyişle din görevlilerinin dini danışma ve rehberlik tutumlarından kapsam boyutu, inovatif tutumlarından deneyime açıklık boyutuna bağlı olarak anlamlı şekilde farklılaşmaktadır. Buna göre din görevlilerinin deneyime açıklık boyutu puan ortalamaları arttıkça din hizmetlerinde kapsam ile ilgili tutumları da artmaktadır. Yani daha yüksek düzeyde deneyime açıklık tutumuna sahip olanlar, din hizmetleri alanı ile din görevlilerinin rol ve fonksiyonlarının daha kapsamlı olması gerektiği görüşündedirler.

İnovatif tutumlardan uygulama ve fikir önderliği ve deneyime açıklık alt boyutları ile dini danışma ve rehberlik tutumlarından gereklilik ve yeterlilik alt boyutları arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. (Bkz. Tablo: 113)

Konuyla ilgili olarak inovatif tutumlardan uygulama ve fikir önderliği ve deneyime açıklık alt boyutları ile dini danışma ve rehberlik tutumlarından kapsam alt boyutu arasındaki ilişkinin anlamlılığına ilişkin elde edilen verilerden hareketle genel bir psikolojik çözümlleme yapılması gerekirse; araştırmaya katılan din görevlilerinin inovatif

tutumları arttıkça dini danışma ve rehberlik tutumlarından din hizmetlerinin kapsamı hakkındaki tutumları da arttığı söylenebilir. Konuyla ilgili elde edilen istatistiksel bulgular incelendiğinde, ‘çeşitli tutumlar ve dini danışmanlık tutumları’ kapsamında geliştirilen genel hipotezin “inovatif tutumlar” değişkeni özelinde kısmen desteklendiği gözlenmiştir.

[b] Mesleki Tükenmişlik Tutum Değişkeni İle Din Danışma ve Rehberlik Tutumları Arasındaki İlişki:

Bağımsız değişkenler bağlamında mesleki tükenmişlik tutum alt ölçekleri ile dini danışma ve rehberlik alt ölçekleri arasındaki ilişki ile ilgili istatistiksel analizi yapılan sonuçlara bakıldığında; mesleki tükenmişlik tutumlarından kişisel başarı alt boyutu ile dini danışma ve rehberlik tutumlarından kapsam alt boyutu arasında düşük düzeyde anlamlı pozitif yönde bir ilişki ($r=0,264$; $p<0,05$) bulunmuştur. (Bkz. Tablo: 113) Başka bir deyişle din görevlilerinin dini danışma ve rehberlik tutumlarından kapsam boyutu, mesleki tükenmişlik tutumlarından kişisel başarı alt boyutuna bağlı olarak anlamlı şekilde farklılaşmaktadır. Buna göre din görevlilerinin kişisel başarı boyutu puan ortalamaları arttıkça din hizmetlerinde kapsam ile ilgili tutumları da artmaktadır. Yani daha yüksek düzeyde kişisel başarı hissine sahip olanlar, din hizmetleri alanı ile din görevlilerinin rol ve fonksiyonlarının daha kapsamlı olması gerektiği görüşündedirler.

Mesleki tükenmişlik tutumlarından duygusal tükenme alt boyutu ile dini danışma ve rehberlik tutumlarından kapsam alt boyutu arasında ise düşük düzeyde anlamlı negatif yönde bir ilişki ($r=-0,204$; $p<0,05$) bulunmuştur. (Bkz. Tablo: 113) Başka bir deyişle din görevlilerinin dini danışma ve rehberlik tutumlarından kapsam boyutu, mesleki tükenmişlik tutumlarından duygusal tükenme alt boyutuna bağlı olarak anlamlı şekilde farklılaşmaktadır. Buna göre din görevlilerinin duygusal tükenme boyutu puan ortalamaları azaldıkça din hizmetlerinde kapsam ile ilgili tutumları artmaktadır. Yani daha düşük düzeyde duygusal tükenme tutumuna sahip olanlar, din hizmetleri alanı ile din görevlilerinin rol ve fonksiyonlarının daha kapsamlı olması gerektiği görüşündedirler.

Mesleki tükenmişlik tutumlarından kişisel başarı, duygusal tükenme ve duyarsızlık alt boyutları ile dini danışma ve rehberlik tutumlarından gereklilik ve yeterlilik alt boyutları arasında, ayrıca dini danışma ve rehberlik tutumlarından kapsam alt boyutu ile mesleki tükenmişlik tutumlarından duyarsızlaşma alt boyutu arasında anlamlı düzeyde bir ilişki bulunamamıştır. (Bkz. Tablo: 113)

Konuyla ilgili olarak mesleki tükenmişlik tutumlarından kişisel başarı ve duygusal tükenme alt boyutları ile dini danışma ve rehberlik tutumlarından kapsam alt boyutu arasındaki ilişkinin anlamlılığına ilişkin elde edilen verilerden hareketle genel bir psikolojik çözümlenme yapılması gerekirse; araştırmaya katılan din görevlilerinin mesleki tükenmişlik tutumlarından kişisel başarı hissi arttıkça dini danışma ve rehberlik tutumlarından din hizmetlerinin kapsamı hakkındaki tutumlarının da arttığı söylenebilir. Bununla birlikte araştırmaya katılan din görevlilerinin mesleki tükenmişlik tutumlarından duygusal tükenmişlik hissi arttıkça dini danışma ve rehberlik tutumlarından din hizmetlerinin kapsamı hakkındaki tutumların azaldığı söylenebilir. Konuyla ilgili elde edilen istatistiksel bulgular incelendiğinde, ‘çeşitli tutumlar ve dini danışmanlık tutumları’ kapsamında geliştirilen genel hipotezin “mesleki tükenmişlik” değişkeni özelinde kısmen desteklendiği gözlenmiştir.

[c] Genel Mesleki Memnuniyet Düzeyi Değişkeni İle Din Danışma ve Rehberlik Tutumları Arasındaki İlişki:

Bağımsız değişkenler bağlamında genel mesleki düzeyleri ile dini danışma ve rehberlik alt ölçekleri arasındaki ilişki ile ilgili istatistiksel analizi yapılan sonuçlara bakıldığında; genel mesleki memnuniyet düzeyleri ile dini danışma ve rehberlik tutumlarından kapsam alt boyutu arasında düşük düzeyde anlamlı negatif yönde bir ilişki ($r=-0,187$; $p<0,05$) bulunmuştur. (Bkz. Tablo: 113) Başka bir deyişle din görevlilerinin dini danışma ve rehberlik tutumlarından kapsam boyutu, genel mesleki memnuniyet düzeylerine bağlı olarak anlamlı şekilde farklılaşmaktadır. Buna göre din görevlilerinin genel mesleki memnuniyet düzeyleri arttıkça din hizmetlerinde kapsam ile ilgili tutumları da artmaktadır. Yani daha yüksek düzeyde genel mesleki memnuniyet düzeyine sahip olanlar, din hizmetleri alanı ile din görevlilerinin rol ve fonksiyonlarının daha kapsamlı olması gerektiği görüşündedirler. Genel mesleki memnuniyet düzeyleri ile dini danışma ve rehberlik tutumlarından gereklilik ve yeterlilik alt boyutları arasında anlamlı düzeyde bir ilişki bulunamamıştır. (Bkz. Tablo: 113)

Konuyla ilgili olarak genel mesleki memnuniyet düzeyleri ile dini danışma ve rehberlik tutumlarından kapsam alt boyutu arasındaki ilişkinin anlamlılığına ilişkin elde edilen verilerden hareketle genel bir psikolojik çözümlenme yapılması gerekirse; araştırmaya katılan din görevlilerinin genel mesleki memnuniyet düzeyleri arttıkça dini

danışma ve rehberlik tutumlarından din hizmetlerinin kapsamı hakkındaki tutumlarının da arttığı söylenebilir. Konuyla ilgili elde edilen istatistiksel bulgular incelendiğinde, ‘çeşitli tutumlar ve dini danışmanlık tutumları’ kapsamında geliştirilen genel hipotezin “genel mesleki memnuniyet” değişkeni özelinde kısmen desteklendiği gözlenmiştir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

SONUÇLAR

Dini danışma ve rehberlik, psikolojik rahatsızlıkların büyük oranda sözel ve duygusal iletişim biçimlerine dayanan tekniklerle tedavi edilmesi olarak bilinen ve sosyal bilimlerin uygulamalı alanlarından biri olan psikolojik danışma ve rehberlik ile yakından ilişkilidir. Bu sebeple dini danışma ve rehberliğin anlaşılması için psikolojik danışma ve rehberliğin bilinmesi gerekir. Psikolojik yardım disiplinleri, temel felsefelerden psikolojik ekollere, danışmanlık becerilerinden etik ilkelere, danışmanlığın kültürel bağlamından amaçlarına birçok konuyu detaylı bir şekilde ele alan geniş bir literatüre sahiptir.

Çağımızda artan sanayileşme ve modernleşmenin bireysel ve toplumsal ilişkileri geniş ölçüde etkilemesiyle meydana gelen yeni gelişmeler ve toplumsal değişmelere uygun olarak psikolojik yardım mesleklerine ihtiyaç giderek artmaktadır. Yaşanan hızlı gelişmeler, bireylerin kendi gelişimlerine ve ihtiyaçlarına en uygun durumları ve şartları tanımaları ve seçmelerini dini açıdan da zorlaştırmaktadır. Psikolojik yardım, seküler bir uğraş olarak kabul edildiğinde insanın en temel yaşantılarından biri olan din ile ilişkisi ya yok sayılmakta ya da tedavi edilmesi gereken patolojik bir vaka gibi değerlendirilmektedir. Psikolojik yardım ve din ilişkisinde seküler yaklaşımı benimseyen bir uzmanın, dindar olanlarla veya onların din üzerinden yaşadıkları sorunları ile bağlantı kurmada başarılı olma şansı pek mümkün görünmemektedir. Bu durum, toplumun geniş kesimlerinde dini danışma ve rehberlik ilişkilerini zorunlu hale getirmektedir.

Modern psikolojik kavram ve uygulamalardan etkilenen dini danışma ve rehberlik, Batı'da Hıristiyan kültürü içinde doğmuştur. Bu sebeple ilgili mevcut literatür teorik ve yabancı kültürüne aittir. Oysa bu alanda yapılacak ampirik çalışmalar dini danışma ve rehberlik alanında nelerin önemli olduğu konusunda önemli farkındalıklar sağlayabilir. Böylece Batılı dini danışma ve rehberliği olduğu gibi yerel kültüre taşımak yerine değerlerinin yerelleştirilmesi ve Müslüman toplumun değerleri ile yeniden

yapılandırılmasına önemli katkı sağlanmış olur. İşte bu alan araştırmasına dayalı din psikolojisi çalışmasında, din görevlilerinin “dini danışma ve rehberlik tutumları” bir üst çatı olarak fonksiyonelleştirilerek dini danışma ve rehberliği etkileyen değişkenler olarak ‘dini danışma ve rehberlik ilişkilerinde olgusal durumlar, inovatif tutum ve mesleki tükenmişlik’ olguları operasyonelleştirilmiştir. Temel kurgu olarak ise din görevlilerinin dini danışma ve rehberlik tutumları ile ilişkisi incelenmiştir.

Diyanet İşleri Başkanlığı, halkı din konusunda aydınlatmakla görevli, dini konularda referans alınan, görevleri kanunlarla belirlenmiş, Türkiye’nin en ücra köşesine kadar ulaşabilen bir hizmet ağına sahip anayasal bir kurumdur. Başkanlığın din hizmeti ve irşat faaliyetleri, Başkanlık bünyesinde Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü’nce yürütülmektedir. Toplumun din konusunda aydınlatmakla görevli olan din görevlilerinin yapmış oldukları din hizmetlerinin, genel olarak cami merkezli olduğu araştırma sonucunda elde edilen verilerden anlaşılmaktadır. Ancak son yıllarda din hizmeti ve irşat faaliyetlerinin cami dışı alanlarda da etkili şekilde yapılabilmesi için Genel Müdürlük bünyesinde Aile ve Dini Rehberlik Daire Başkanlığı ile Sosyal ve Kültürel İçerikli Din Hizmetleri Daire Başkanlıkları yapılandırılmıştır. Din görevlileri günlerinin büyük bir kısmını halkla iç içe geçirmekte ve onların her türlü sorununa yardımcı olmaya çalışmaktadır. Bu da halkla ilişkiler, iletişim, manevi bakım ve rehberlik, psikolojik danışma ve terapötik beceri gibi alanlarda kendini geliştirmiş din görevlilerine olan ihtiyacın önemini ortaya koymaktadır. O yüzden din görevlilerinin dini danışma ve rehberlik tutumlarını belirleyen ve bu tutumları etkileyen psikolojik ve kurumsal (sosyal) nedenlerin araştırıldığı yeni çalışmalara ihtiyaç bulunmaktadır. “Türkiye’de Dini Danışma ve Rehberlik: Alanları, İmkânları ve Yöntemleri (Diyanet İşleri Başkanlığı Örneği)” konulu bu çalışmada din görevlilerinin, dini danışma ve rehberliğe yönelik tutumlarını etkileyen bazı faktörlerin olduğu görülmüştür. Araştırmada ortaya çıkan sonuçlar aşağıda verilmiştir:

1.Dini Danışma ve Rehberlik İlişkileri Bağlamındaki Olgusal Durumlar:

1.1. Dini Danışma ve Rehberlik Deneyimleri:

Araştırmamızda, din görevlilerinin önemli bir bölümünün (%82,1) cami ve müftülükler dışında dini danışma ve rehberlik hizmeti gerektiren kurumlarda irşat görevi yaparak dini danışma ve rehberlik deneyimi kazandıkları tespit edilmiştir.

Din görevlilerinin en fazla (%45,8) dini danışma ve rehberlik deneyimi kazandığı kurumun ceza ve tevkifevleri olduğu görülmektedir.

Unvanlarına göre, din görevlilerinden vaiz ve müftülerin, Kur'an kursu öğreticisi ve imam-hatiplere göre daha fazla dini danışma ve rehberlik deneyimlerine sahip oldukları,

Görev birimlerine göre, din görevlileri içinde en fazla dini danışma ve rehberlik deneyimine sahip olanların (%83,3) büyükşehir il müftülüğü bünyesinde çalışanlar olduğu,

Hizmet sürelerine göre, din görevlilerinin hizmet süreleri arttıkça dini danışma ve rehberlik deneyimlerinin de arttığı,

Yaş gruplarına göre, yaşı daha fazla olan din görevlilerinin daha fazla dini danışma ve rehberlik deneyimlerine sahip oldukları, (60 yaş ve üzeri hariç)

1.2. Dini Danışma ve Rehberlik Eğitimleri:

Araştırmamıza göre, din görevlilerinin büyük bir bölümü (%65,9) dini danışma ve rehberlik konularında eğitim almamışlardır.

Dini danışma ve rehberlik ile ilgili eğitim alanlar içinde alınan eğitimi yeterli görenlerin oranı da düşük bir seviyede (%26) dir.

Görev birimlerine göre, din görevlileri içinde en fazla dini danışma ve rehberlik eğitimine sahip olanların (%56,5) büyükşehir il müftülüğü bünyesinde çalışanlar olduğu,

Hizmet sürelerine göre, din görevlileri içinde en fazla dini danışma ve rehberlik eğitimine sahip olanların 15 yıldan daha az hizmet süresine sahip oldukları, genel olarak hizmet süresi arttıkça dini danışma ve rehberlik eğitimi alma oranının azaldığı,

Hizmet yerine göre, dini danışma ve rehberlik hizmeti verilen yerler içinde dini danışma ve rehberlik eğitimine sahip din görevlilerinin en fazla görev yaptığı kurumların kadın/erkek sığınma evleri ve yetiştirme yurtları olduğu, en az yerin ise hastaneler olduğu,

Cinsiyetlerine göre, kadın din görevlilerinin erkek din görevlilerine göre daha fazla dini danışma ve rehberlik eğitimine sahip oldukları,

Yaş gruplarına göre, din görevlileri içinde en fazla (%40,6) dini danışma ve rehberlik eğitimine sahip olanlar 31-39 yaş grubunda oldukları, genel olarak yaş 40'ın üzerinde ilerledikçe dini danışma ve rehberlik eğitimi alma oranının azaldığı,

Unvanlarına göre, unvanı vaiz olan din görevlilerinin diğerlerine göre daha fazla dini danışma ve rehberlik eğitimine sahip oldukları,

1.3. Başarılı Görülen Mesleki Alanlar İçinde Dini Danışma ve Rehberliğin Yeri:

Araştırmamıza göre din görevlilerinin kendilerini daha başarılı bulduğu 8 mesleki alan içinde, dini danışma ve rehberlik alanı, orta seviyenin de altında (%23,7) bir oranla beşinci sırada yer almaktadır.

Cinsiyetlerine göre, kadın din görevlilerinin erkeklere göre kendilerini dini danışma ve rehberlik konularında daha başarılı gördükleri,

Haseki eğitimi durumuna göre, din görevlilerinden haseki ihtisas eğitimi almayanların, haseki eğitimi alanlara göre kendilerini dini danışma ve rehberlik konularında daha başarılı gördükleri,

Unvanlarına göre, din görevlilerinden unvanı vaiz olanların en yüksek (%41,4); müftülerin ise en düşük oranda (%13,6) kendilerini diğer mesleki alanlara göre dini danışma ve rehberlik alanında daha başarılı gördükleri,

Görev birimlerine göre, din görevlilerinden en fazla büyükşehir il müftülüğünde görev yapanların kendilerini diğer mesleki alanlara göre dini danışma ve rehberlik alanında daha başarılı gördükleri,

Hizmet sürelerine göre, genel olarak hizmet süresi arttıkça din görevlilerinden dini danışma ve rehberlik alanında daha başarılı olduklarını düşünenlerin oranının azaldığı,

1.4. Genel Mesleki Memnuniyet Durumları:

Araştırmamızda din görevlilerinin büyük bir çoğunluğunun (%92,2) mesleğinden genel olarak memnun olduğu tespit edilmiştir.

Yaş gruplarına göre, din görevlilerinin genel mesleki memnuniyetlerinin anlamlı bir şekilde değiştiği, buna göre mesleğinden en az memnun olanların orta (31-39) ve genç (30'dan küçük) yaş grubundakiler olduğu,

Unvanlarına göre, din görevlilerinin genel mesleki memnuniyetlerinin anlamlı bir şekilde değiştiği, buna göre mesleğinden en fazla müftülerin en az ise imam-hatiplerin memnun olduğu, istatistiksel olarak anlamlı olmamasına rağmen vaizlerin de mesleğinden memnuniyetinin düşük olduğu,

Görev birimlerine göre, din görevlilerinin genel mesleki memnuniyetlerinin anlamlı bir şekilde değiştiği, buna göre mesleğinden en fazla ilçe müftülüğü bünyesinde çalışan din görevlilerinin en az ise büyükşehir ilçe müftülüğü bünyesinde çalışan din görevlileri memnun olduğu,

Hizmet sürelerine göre, din görevlilerinin genel mesleki memnuniyetlerinin anlamlı bir şekilde değiştiği, buna göre hizmete yeni başlayan din görevlilerinin mesleki genel memnuniyet seviyeleri en düşük olduğu, genel olarak din görevlilerinin hizmet süresi arttıkça meslek memnuniyetlerinin de önemli oranda arttığı,

1.5. Karşılaşılan Sorunların Nitelikleri:

Araştırmamızda din görevlilerinin en fazla ailevi nitelikli sorunlarla karşılaştıkları, Ailevi sorunlardan sonra en sık karşılaşılan problemlerin psikolojik niteliklerinin bulunduğu tespit edilmiştir.

Unvanlarına göre din görevlilerinin psikolojik nitelikleri bulunan sorularla karşılaşma sıklığının anlamlı bir şekilde değiştiği, buna göre psikolojik sorunlarla en fazla Kur'an kursu öğreticisi ve vaizlerin karşılaştığı,

Unvanlarına göre din görevlilerinin sosyal nitelikleri bulunan sorularla karşılaşma sıklığının anlamlı bir şekilde değiştiği, buna göre sosyal sorunlarla en fazla vaizlerin karşılaştığı,

Unvanlarına göre din görevlilerinin ailevi sorunlarla karşılaşma sıklığının anlamlı bir şekilde değiştiği, buna göre ailevi sorunlarla en fazla vaizlerin karşılaştığı,

Görev birimlerine göre din görevlilerinin psikolojik nitelikleri bulunan sorularla karşılaşma sıklığının anlamlı bir şekilde değiştiği, buna göre psikolojik sorunlarla en fazla büyükşehir il müftülüğü bünyesinde çalışan din görevlilerinin karşılaştığı,

Görev birimlerine göre din görevlilerinin sosyal nitelikleri bulunan sorularla karşılaşma sıklığının anlamlı bir şekilde değiştiği, buna göre sosyal sorunlarla en fazla büyükşehir il müftülüğü bünyesinde çalışan din görevlilerinin karşılaştığı,

Görev birimlerine göre din görevlilerinin ailevi sorunlarla karşılaşma sıklığının anlamlı bir şekilde değiştiği, buna göre ailevi sorunlarla en fazla büyükşehir il müftülüğü bünyesinde çalışan din görevlilerinin karşılaştığı,

Hizmet sürelerine göre din görevlilerinin sosyal nitelikleri bulunan sorularla karşılaşma sıklığının anlamlı bir şekilde değiştiği, buna göre sosyal sorunlarla en fazla hizmet süresi 30 yıl ve üzeri olan din görevlilerinin karşılaştığı,

Din görevlilerinin %60,8'inin psikolojik, sosyal ve ailevi sorunların çözümüne yönelik verdiği dini destek ve cevapları "çoğu zaman", %28,3'ünün ise "bazen" tatmin edici bulduğu,

Unvanlarına göre din görevlilerinin psikolojik, sosyal ve ailevi sorunların çözümüne yönelik verdiği dini destek ve cevapları yeterli bulunma sıklığı arasında anlamlı düzeyde farklılık olduğu, buna göre en tatmin edici cevabı verdiğini düşünenlerin müftü yardımcıları ve müftüler olduğu,

Görev birimlerine göre din görevlilerinin psikolojik, sosyal ve ailevi sorunların çözümüne yönelik verdiği dini destek ve cevapları yeterli bulunma sıklığı arasında anlamlı düzeyde farklılık olduğu, buna göre en tatmin edici cevabı verdiğini düşünenlerin büyükşehir il müftülüğü bünyesinde çalışan din görevlileri olduğu,

Hizmet sürelerine göre din görevlilerinin psikolojik, sosyal ve ailevi sorunların çözümüne yönelik verdiği dini destek ve cevapları yeterli bulunma sıklığı arasında anlamlı düzeyde farklılık olduğu, buna göre en tatmin edici cevabı verdiğini düşünenlerin hizmet süresi daha fazla olan din görevlileri olduğu gözlenmiştir.

Bu araştırmada elde edilen verilerin sosyo-psikolojik çözümlenmesinde, konuyla ilgili kurgulanan genel hipoteze problem sorusu oluşturan 'din görevlilerinin dini danışma ve rehberlik ilişkileri bağlamındaki olgusal durumlar arasında temelde nasıl bir farklılaşma söz konusudur?' sorusu, elde edilen verilerin sınırlılığı çerçevesinde cevaplandırılmaya çalışılmıştır. Dolayısıyla demografik özellikler ile din görevlilerinin dini danışma ve rehberlik ilişkilerine ait elde edilen sonuçlara bakıldığında özetle;

Ortaya çıkan tablodan hareketle din görevlilerinin büyük bir bölümünün dini danışma ve rehberlik deneyimini ceza ve tevkif evlerinde kazandığı; en fazla dini danışma ve rehberlik deneyimine büyükşehir il müftülüklerinde görev yapan, ileri yaşta ve daha fazla hizmet tecrübesine sahip, erkek din görevlilerinden, vaiz ve müftülerin sahip olduğu,

Din görevlilerinin büyük bir bölümünün dini danışma ve rehberlik konularında eğitim almadığı, eğitim alanların çoğunun bu eğitimi yeterli bulmadıkları; en fazla dini

danışma ve rehberlik konularında eğitim alanların, kadın din görevlileri ile büyükşehir il müftülüklerinde görev yapan, genç yaşta ve daha az hizmet tecrübesine sahip vaizlerin olduğu,

Din görevlilerinin kendilerini diğerlerine göre daha başarılı gördüğü mesleki alanlar arasında dini danışma ve rehberliğin ilk üç sırada içinde yer almadığı, dini danışma ve rehberlik alanında kendini daha başarılı bulanların; kadın din görevlileri ile büyükşehir il müftülüklerinde görevli, haseki eğitimi alan, genç yaşta ve daha az hizmet tecrübesine sahip vaizlerin olduğu,

Din görevlilerinin büyük bir çoğunluğunun mesleğinden genel olarak memnun olduğu; genel olarak yaş ve hizmet süresi ile birlikte genel mesleki memnuniyetin de arttığı, en fazla memnuniyetin ilçe müftülüklerinde ve müftü olarak görev yapanların olduğu,

Din görevlilerinin dini danışma ve rehberlik bilgi ve becerisi gerektiren psikolojik, sosyal ve ailevi nitelikli sorunlarla çok sık karşılaştıkları, ailevi problemlerin en fazla karşılaşılan sorunlar olduğu, böyle sorunlarla en fazla büyükşehirlerde çalışan vaizlerin karşılaştığı, din görevlilerinin karşılaştıkları sorunlara yönelik verdikleri cevap ya da desteği her zaman tatmin edici bulmadıkları, en tatmin edici cevapları verdiğini düşünenlerin büyükşehir il müftülüklerinde görev yapan ve hizmet süresi daha fazla olan müftü yardımcısı, müftü ve vaizler olduğu tespit edilmiştir.

2. İnovatif Tutumları:

Yaş gruplarına göre, din görevlilerinin inovatif tutumlarından uygulama ve fikir önderliği arasında anlamlı düzeyde farklılık olduğu, genel olarak din görevlilerinin yaşı ilerledikçe uygulama ve fikir önderliği tutumunun da arttığı,

Yaş gruplarına göre, din görevlilerinin inovatif tutumlarından deneyime açıklık arasında anlamlı düzeyde farklılık olduğu, genel olarak din görevlilerinin yaşı ilerledikçe deneyime açıklık tutumunun da arttığı,

Unvanlarına göre, din görevlilerinin inovatif tutumlarından uygulama ve fikir önderliği arasında anlamlı düzeyde farklılık olduğu, unvanı müftü ve müftü yardımcısı olan din görevlilerinin uygulama ve fikir önderliği tutumunun diğerlerinden daha yüksek seviyede olduğu,

Unvanlarına göre, din görevlilerinin inovatif tutumlarından deneyime açıklık arasında anlamlı düzeyde farklılık olduğu, unvanı müftü yardımcısı ve müftü olan din görevlilerinin deneyime açıklık tutumunun diğerlerinden daha yüksek seviyede olduğu,

Görev birimlerine göre, din görevlilerinin inovatif tutumlarından uygulama ve fikir önderliği arasında anlamlı düzeyde farklılık olduğu, büyükşehir ilçe müftülükleri bünyesinde çalışan din görevlilerinin uygulama ve fikir önderliği tutumunun diğerlerinden daha düşük seviyede olduğu,

Cinsiyetlerine göre, din görevlilerinin inovatif tutumlarından uygulama ve fikir önderliği arasında anlamlı düzeyde farklılık olduğu, erkek din görevlilerinin uygulama ve fikir önderliği tutumunun kadınlardan daha yüksek seviyede olduğu,

Haseki eğitimlerine göre, din görevlilerinin inovatif tutumlarından uygulama ve fikir önderliği arasında anlamlı düzeyde farklılık olduğu, haseki ihtisas eğitimi alan din görevlilerinin uygulama ve fikir önderliği tutumunun haseki eğitimi almayanlardan daha yüksek seviyede olduğu,

Hizmet sürelerine göre, din görevlilerinin inovatif tutumlarından uygulama ve fikir önderliği arasında anlamlı düzeyde farklılık olduğu, hizmet süresi çok olan din görevlilerinin uygulama ve fikir önderliği tutumunun hizmet süresi az olanlardan daha yüksek seviyede olduğu,

Bu araştırmada elde edilen verilerin psikolojik çözümlenmesinde, konuyla ilgili kurgulanan genel hipoteze problem sorusu oluşturan ‘din görevlilerinin inovatif tutumları arasında temelde nasıl bir farklılaşma söz konusudur?’ sorusu, elde edilen verilerin sınırlılığı çerçevesinde cevaplandırılmaya çalışılmıştır. Dolayısıyla demografik özellikler ile din görevlilerinin yenilikçi tutumlarına ait elde edilen sonuçlara bakıldığında özetle;

Ortaya çıkan tablodan hareketle din görevlilerinin büyük bir bölümünün inovatif tutumlara sahip olduğu; genel olarak yaş ve hizmet süreleri ile birlikte inovatif tutumların da arttığı, en fazla haseki eğitimi alan, unvanı müftü, müftü yardımcısı olan, erkek din görevlilerinin inovatif tutumlarının daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

3. Dini Danışma ve Rehberlik Tutumları:

Yaş gruplarına göre, din görevlilerinin dini danışma ve rehberlik tutumlarından yeterlilik arasında anlamlı düzeyde farklılık olduğu, genel olarak orta yaştaki din

görevlilerinin dini danışma ve rehberlik hizmetlerini diğerlerine göre daha yetersiz bulduğu,

Unvanlarına göre, din görevlilerinin dini danışma ve rehberlik tutumlarından kapsam arasında anlamlı düzeyde farklılık olduğu, unvanı müftü ve vaiz olan din görevlilerinin diğerlerine göre dini hizmetlerinin daha kapsamlı olmasını istedikleri,

Unvanlarına göre, din görevlilerinin dini danışma ve rehberlik tutumlarından gereklilik arasında anlamlı düzeyde farklılık olduğu, unvanı müftü ve vaiz olan din görevlilerinin diğerlerine göre dini danışma ve rehberlik hizmetlerine daha fazla gerek duyduğu,

Görev birimlerine göre, din görevlilerinin dini danışma ve rehberlik tutumlarından kapsam arasında anlamlı düzeyde farklılık olduğu, diğer görev birimlerinde çalışan din görevlilerinin, il müftülükleri bünyesinde çalışan din görevlilerine göre din hizmetlerinin daha kapsamlı olması gerektiği görüşünde oldukları,

Görev birimlerine göre, din görevlilerinin dini danışma ve rehberlik tutumlarından yeterlilik arasında anlamlı düzeyde farklılık olduğu, diğerlerine göre büyükşehir il müftülükleri bünyesinde çalışan din görevlilerinin dini danışma ve rehberlik hizmetlerini daha yetersiz bulduğu,

Cinsiyetlerine göre, din görevlilerinin dini danışma ve rehberlik tutumlarından kapsam arasında anlamlı düzeyde farklılık olduğu, erkek din görevlilerinin, kadın din görevlilerine göre din hizmetlerinin daha kapsamlı olması gerektiği görüşünde oldukları,

Haseki Eğitimlerine göre, din görevlilerinin dini danışma ve rehberlik tutumlarından kapsam arasında anlamlı düzeyde farklılık olduğu, haseki ihtisas eğitimi alan din görevlilerinin, bu eğitimi almayanlara göre din hizmetlerinin daha kapsamlı olması gerektiği görüşünde oldukları,

Haseki Eğitimlerine göre, din görevlilerinin dini danışma ve rehberlik tutumlarından gereklilik arasında anlamlı düzeyde farklılık bulunmadığı, Haseki Eğitimlerine göre, din görevlilerinin dini danışma ve rehberlik tutumlarından yeterlilik arasında anlamlı düzeyde farklılık bulunmadığı,

Eğitim durumlarına göre, din görevlilerinin dini danışma ve rehberlik tutumlarından kapsam, gereklilik ve yeterlilik arasında anlamlı düzeyde farklılık bulunmadığı,

Hizmet sürelerine göre, din görevlilerinin dini danışma ve rehberlik tutumlarından kapsamve gereklilik arasında anlamlı düzeyde farklılık bulunmadığı,

Hizmet sürelerine göre, din görevlilerinin dini danışma ve rehberlik tutumlarından yeterlilik arasında anlamlı düzeyde farklılık bulunduğu, hizmet süresi 20 yıldan az olan din görevlilerinin, hizmet süresi 30 yıl ve üzeri olan din görevlilerine göre dini danışma ve rehberlik hizmetlerini daha yetersiz buldukları gözlenmiştir.

Bu araştırmada elde edilen verilerin psikolojik çözümlenmesinde, konuyla ilgili kurgulanan genel hipoteze problem sorusu oluşturan ‘din görevlilerinin dini danışma ve rehberlik tutumları arasında temelde nasıl bir farklılaşma söz konusudur?’ sorusu, elde edilen verilerin sınırlılığı çerçevesinde cevaplandırılmaya çalışılmıştır. Dolayısıyla demografik özellikler ile din görevlilerinin dini danışma ve rehberlik tutumlarına ait elde edilen sonuçlara bakıldığında özetle;

Ortaya çıkan tablodan hareketle din görevlilerinin genel olarak yaş ve hizmet süreleri az olanlar ile büyükşehir il müftülüklerinde çalışanların dini danışma ve rehberlik hizmetlerini daha yetersiz buldukları, il müftülüklerinde çalışan, haseki eğitimi alan, erkek, müftü ve vaizlerin din hizmetlerinin daha kapsamlı olması gerektiği görüşünde oldukları tespit edilmiştir.

4. Mesleki Tükenmişlik Tutumları:

Yaş gruplarına göre, mesleki tükenmişlik tutumlarından kişisel başarı arasında anlamlı düzeyde farklılık bulunduğu, buna göre genç yaştaki din görevlilerinin kişisel başarı hissini daha düşük olduğu,

Yaş gruplarına göre, mesleki tükenmişlik tutumlarından duyarsızlaşma arasında anlamlı düzeyde farklılık bulunduğu, buna göre orta yaştaki (31-39 yaş arası) din görevlilerinin duygusal davranışlarında zayıflama olgusunun daha yüksek olduğu,

Yaş gruplarına göre, mesleki tükenmişlik tutumlarından duygusal tükenme arasında anlamlı düzeyde farklılık bulunduğu, buna göre din görevlilerinin yaşları arttıkça duygusal tükenme hissini azaldığı,

Unvanlarına göre, mesleki tükenmişlik tutumlarından kişisel başarı arasında anlamlı düzeyde farklılık bulunduğu, buna unvanı Kur’an kursu öğreticisi ve imam-hatip olan din görevlilerinin kişisel başarı hissini daha düşük olduğu,

Unvanlarına göre, mesleki tükenmişlik tutumlarından duyarsızlaşma arasında anlamlı düzeyde farklılık bulunduğu, buna göre din görevlilerinden müftü, imam-hatip ve müftü yardımcılarının vaiz ve Kur'an kursu öğreticilerine göre duygusal davranışlarındaki zayıflama olgusunun daha fazla olduğu,

Unvanlarına göre, mesleki tükenmişlik tutumlarından duygusal tükenme arasında anlamlı düzeyde farklılık bulunduğu, buna göre unvanı imam-hatip olanların unvanı müftü, müftü yardımcısı, vaiz ve Kur'an kursu öğreticisi olanlara göre duygusal tükenmişlik hislerinin daha yüksek olduğu,

Görev birimlerine göre, mesleki tükenmişlik tutumlarından kişisel başarı arasında anlamlı düzeyde farklılık bulunduğu, buna göre görev birimi ilçe müftülüğü olan din görevlilerinin görev birimi il müftülüğü olan din görevlilerine göre kişisel başarı hislerinin daha yüksek olduğu,

Görev birimlerine göre, mesleki tükenmişlik tutumlarından duyarsızlaşma arasında anlamlı düzeyde farklılık bulunduğu, buna göre görev birimi ilçe müftülüğü olan din görevlilerinin, görev birimi il müftülüğü olan din görevlilerine göre duygusal davranışlarında zayıflama olgusunun daha yüksek olduğu,

Cinsiyetlerine göre, mesleki tükenmişlik tutumlarından kişisel başarı arasında anlamlı düzeyde farklılık bulunduğu, buna göre erkek din görevlilerinin kadın din görevlilerine göre kişisel başarı hislerinin daha yüksek olduğu,

Cinsiyetlerine göre, mesleki tükenmişlik tutumlarından duyarsızlaşma arasında anlamlı düzeyde farklılık bulunduğu, buna göre erkek din görevlilerinin kadın din görevlilerine göre duygusal davranışlarındaki duyarsızlık hissini daha fazla olduğu,

Haseki eğitimlerine göre, mesleki tükenmişlik tutumlarından kişisel başarı arasında anlamlı düzeyde farklılık bulunduğu, buna göre haseki eğitimi alan din görevlilerinin kişisel başarı hislerinin, bu eğitimi almayanlara göre daha yüksek olduğu,

Eğitim durumlarına göre, mesleki tükenmişlik tutumlarından kişisel başarı arasında anlamlı düzeyde farklılık bulunduğu, buna göre doktora eğitimini tamamlamış din görevlilerinin, imam-hatip lisesi ve ilahiyat önlisans mezunlarına göre, ilahiyat fakültesi mezunlarının ise ilahiyat önlisans mezunlarına göre kişisel başarı hislerinin daha yüksek olduğu,

Hizmet sürelerine göre, mesleki tükenmişlik tutumlarından kişisel başarı arasında anlamlı düzeyde farklılık bulunduğu, buna göre hizmette 10 yılını doldurmayan din görevlilerinin kişisel başarı hissini, 15 yıl ve üzeri hizmeti olan din görevlilerine göre daha düşük olduğu,

Eğitim durumlarına göre, mesleki tükenmişlik tutumlarından duyarsızlaşma arasında anlamlı düzeyde farklılık bulunduğu, buna göre din görevlilerinin hizmet süresi arttıkça duygusal davranışlarda zayıflık olgusunun da arttığı,

Bu araştırmada elde edilen verilerin psikolojik çözümlenmesinde, konuyla ilgili kurgulanan genel hipoteze problem sorusu oluşturan ‘din görevlilerinin mesleki tükenmişlik düzeyleri arasında temelde nasıl bir farklılaşma söz konusudur?’ sorusu, elde edilen verilerin sınırlılığı çerçevesinde cevaplandırılmaya çalışılmıştır. Dolayısıyla demografik özellikler ile din görevlilerinin dini danışma ve rehberlik tutumlarına ait elde edilen sonuçlara bakıldığında özetle;

Ortaya çıkan tablodan hareketle din görevlilerinin genel olarak yaş ve hizmet süreleri az olanların, il müftülüklerinde çalışanların, imam-hatip ve Kur’an kursu öğreticilerinin, kadın din görevlilerinin ve eğitimi göreceli düşük olan kişisel başarı hislerinin diğerlerine göre daha düşük olduğu,

Yaş ve hizmet süreleri az olanların, ilçe müftülüklerinde çalışanların, müftü, imam-hatip ve müftü yardımcılarının, erkek din görevlilerinin duyarsızlaşma hislerinin diğerlerine göre daha fazla olduğu, yaşı genç olan ve imam-hatip olarak görev yapanların diğerlerine göre duygusal tükenmişliklerinin daha fazla olduğu tespit edilmiştir.

5. Dini Danışma ve Rehberlik Tutumları İle Diğer Ölçekler ve Genel Mesleki Memnuniyet Düzeyleri Arasında İlişki:

İnovatif tutumlardan uygulama ve fikir önderliği ile dini danışma ve rehberlik tutumlarından kapsam arasında düşük düzeyde anlamlı pozitif yönde bir ilişki bulunduğu, buna göre din görevlilerinin uygulama fikir önderliği boyutu puan ortalamaları arttıkça din hizmetlerinde kapsam ile ilgili tutumları da arttığı,

İnovatif tutumlardan deneyime açıklık ile dini danışma ve rehberlik tutumlarından kapsam arasında orta düzeyde anlamlı pozitif yönde bir ilişki bulunduğu, buna göre din

görevlilerinin deneyime açıklık boyutu puan ortalamaları arttıkça din hizmetlerinde kapsam ile ilgili tutumlarının da arttığı,

İnovatif tutumlardan uygulama ve fikir önderliği ve deneyime açıklık alt boyutları ile dini danışma ve rehberlik tutumlarından gereklilik ve yeterlilik alt boyutları arasında anlamlı bir ilişki bulunamadığı,

Mesleki tükenmişlik tutumlarından kişisel başarı ile dini danışma ve rehberlik tutumlarından kapsam arasında düşük düzeyde anlamlı pozitif yönde bir ilişki bulunduğu, buna göre din görevlilerinin kişisel başarı boyutu puan ortalamaları arttıkça din hizmetlerinde kapsam ile ilgili tutumlarının da arttığı,

Mesleki tükenmişlik tutumlarından duygusal tükenme ile dini danışma ve rehberlik tutumlarından kapsam arasında ise düşük düzeyde anlamlı negatif yönde bir ilişki bulunduğu, buna göre din görevlilerinin duygusal tükenme boyutu puan ortalamaları azaldıkça din hizmetlerinde kapsam ile ilgili tutumlarının arttığı,

Mesleki tükenmişlik tutumlarından kişisel başarı, duygusal tükenme ve duyarsızlık alt boyutları ile dini danışma ve rehberlik tutumlarından gereklilik ve yeterlilik alt boyutları arasında, ayrıca dini danışma ve rehberlik tutumlarından kapsam alt boyutu ile mesleki tükenmişlik tutumlarından duyarsızlaşma alt boyutu arasında anlamlı düzeyde bir ilişki bulunamadığı,

Genel mesleki memnuniyet düzeyleri ile dini danışma ve rehberlik tutumlarından kapsam alt boyutu arasında düşük düzeyde anlamlı negatif yönde bir ilişki bulunduğu, buna göre din görevlilerinin genel mesleki memnuniyet düzeyleri arttıkça din hizmetlerinde kapsam ile ilgili tutumlarının da arttığı,

Genel mesleki memnuniyet düzeyleri ile dini danışma ve rehberlik tutumlarından gereklilik ve yeterlilik alt boyutları arasında anlamlı düzeyde bir ilişki bulunmadığı gözlenmiştir.

Bu araştırmada elde edilen verilerin psikolojik çözümlenmesinde, konuyla ilgili kurgulanan genel hipoteze problem sorusu oluşturan ‘din görevlilerinin dini danışma ve rehberlik tutumları ile inovatif tutumları, mesleki tükenmişlik düzeyleri ve genel mesleki memnuniyet düzeyleri arasında temelde nasıl bir ilişki söz konusudur?’ sorusu, elde edilen verilerin sınırlılığı çerçevesinde cevaplandırılmaya çalışılmıştır. Dolayısıyla çeşitli

tutumlar ile din görevlilerinin dini danışma ve rehberlik tutumlarına ait elde edilen sonuçlara bakıldığında özetle;

Ortaya çıkan tablodan hareketle din görevlilerinin dini danışma ve rehberlik tutumlarından kapsam boyutu ile diğer tutumlar arasında ilişki bulunmuştur.

Buna göre, din görevlilerinin uygulama fikir önderliği ve deneyime açıklık boyutu puan ortalamaları arttıkça din hizmetlerinde kapsam ile ilgili tutumlarının da arttığı,

Din görevlilerinin kişisel başarı boyutu puan ortalamaları arttıkça din hizmetlerinde kapsam ile ilgili tutumları da artarken duygusal tükenme boyutu puan ortalamalarının azaldıkça din hizmetlerinde kapsam ile ilgili tutumlarının arttığı,

Din görevlilerinin genel mesleki memnuniyet düzeyleri arttıkça din hizmetlerinde kapsam ile ilgili tutumlarının da arttığı tespit edilmiştir.

ÖNERİLER:

Araştırma sonuçlarına dayalı olarak Türkiye’de dini danışma ve rehberlik hizmetleri ile ilgili din görevlilerinin dini danışma ve rehberlik tutumlarını daha olumlu hale getirmek amacıyla şu öneriler yapılabilir:

1. Türkiye’de toplumun ihtiyaç ve beklentileri dikkate alınarak din hizmetleri bağlamında dini danışma ve rehberlik uygulamaları Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından süreç halinde başlatılmalıdır.

2. Araştırma sonucunda ortaya çıkan en önemli sonuç din görevlilerinin dini danışma ve rehberlik eğitimlerinin oldukça yetersiz olmalarına rağmen toplumdan gelen yoğun talep ile karşı karşıya kalmalarıdır. Dini danışma ve rehberlik alanının titiz bir eğitimin ardından gerçek anlamını kazanacağı düşünülmektedir. Bu sebeple acil olarak eğitim sorununa çare bulunmalıdır. Konu ile ilgili eksikliklerin mutlaka giderilerek personelin dini danışma ve rehberlik bilgi ve becerileri geliştirilmeye çalışılmalıdır.

a. Öncelikle bu alanda eğitim ve istihdamı arttırmak üzere ilahiyat fakültelerinde dini danışma ve rehberlik bölümleri açılmalıdır. Aynı zamanda saha tecrübesi bulunan başkanlık personeli, bu alanda lisansüstü eğitim için teşvik edilmelidir. Ayrıca, Diyanet İşleri Başkanlığı üniversite ve sosyal hizmet, sağlık vb. kurumlar ile ortak sertifika

programları geliştirmelidir. Din hizmetleri personeline yönelik uygulamalı sertifikasyon eğitimlerine bir an önce başlanmalıdır.

b. Araştırma bulguları bireysel ya da kurumsal dini danışma ve rehberlik hizmetlerinin muhatapları tarafından kabul görmesi ve personele de iş doyumunu sağlaması için ileri düzey eğitimlerin zorunlu olduğunu ortaya koymaktadır. Kurum içi eğitim faaliyetleri kapsamında yapılan ve çok faydalı olan ancak din görevlileri tarafından da yeterli görülmeyen günübürlük ya da birkaç günlük seminer şeklindeki eğitimlere, ‘kısa’, ‘orta’ ve ‘uzun’ dönem şeklinde aşamalı dini danışma ve rehberlik hizmet içi eğitim programları ilave edilebilir.

c. Bu kapsamda, ilk aşamada Kur’an kursu ve cami görevlilerinin tamamının katılmasının zorunlu olacağı (3 haftalık olabilir) “Teorik Temel Eğitim” programı geliştirilmesi personelin mesleki yeterliliklerinin gelişmesine olduğu kadar kişisel gelişim, mesleki tutum ve motivasyon düzeylerinin yükselmesine de katkı sağlayacaktır. İkinci aşama olarak tercihen ilahiyat fakültesi mezunları arasından istekli ve kabiliyetli personele (2+1 aylık olabilir) “Teorik ve Uygulamalı Hazırlayıcı Eğitim” ve üçüncü aşamada tercihen vaizler olmak üzere (4+4 aylık olabilir) kurumlarda (cezaevi, huzurevi, hastane, yetiştirme yurdu vb.) uygulamalı profesyonel psikolojik yardım “İhtisas Eğitimi” programları mutlaka geliştirilmelidir.

d. Ayrıca mevcut haseki ihtisas eğitim merkezlerinden birisinin tamamen sosyal içerikli din hizmetleri alanında uzmanlık eğitimi vermesi de düşünülebilir.

e. Hizmet içi eğitim kurslarına katılım teşvik edici ödüllendirmeler ve görevde yükselme imkânları sağlanarak personelin ilgisi üst düzeyde tutulmaya çalışılmalıdır. Bu amaçla dini danışma ve rehberlik eğitimleri bağlamında mesleki kariyer sistemindeki aşamalar için mesleki yeterlilik kapsamında sözü edilen kursları başarı ile tamamlama şartı aranabilir. Hazırlayıcı ve ihtisas eğitimlerinde başarılı olup mesleki yeterlilikleri yüksek olan din görevlileri iş doyumunu sağlayabilecekleri il ve ilçe merkezleri ya da uygun yerlerde öncelikle görevlendirilebilirler. Böylece nitelikli din görevlilerinin birikim ve niteliklerinden en uygun şekilde yararlanılmış ve uygun pozisyonlarda kendilerini gerçekleştirebilecekleri şartlar sağlanarak din hizmetlerinde yeni talep ve beklentileri karşılama imkânı belirli ölçüde sağlanmış olur.

3. Araştırma sonuçları din görevlilerinin genel olarak yeni fikir ve uygulamalara karşı istekli, yeni deneyimlere açık olduklarını göstermektedir. Din hizmetinin tamamında gönüllülük esas olmakla birlikte personel tarafından dini danışma ve rehberlik hizmetinin adeta zorla yapılan gönüllü hizmetlere dönüşmesi engellenmelidir. Din hizmeti kavramı yeniden yapılandırılarak dini danışma ve rehberlik hizmeti olması gereken statüsüne kavuşmalıdır. Bu nedenle dini danışma ve rehberlik görev/hizmetlerinin tanımı yapılmalı, yeterlilikleri belirlenmeli, özellikle “danışmanlık” hizmeti ihtisas sahibi din görevlileri tarafından yetkilendirilerek yapılmalıdır.

a. Bütün din görevlilerinin asgari düzeyde dini danışma ve rehberlik yeterliliklerine sahip olması amaçlanmalı ancak, milli eğitimde olduğu gibi “rehber/danışman imam”, “rehber/danışman vaiz” vb. düzenlemeler yapılmalıdır.

b. İleri düzey psikolojik dini yardım hizmetleri için müstakil kadrolar tahsis edilerek gerekli yasal düzenlemeler yapılmalıdır. Bugün dini danışma ve rehberlik hizmetlerine ihtiyaç duyulan birçok kurum veya alandan (hastaneler, cezaevleri, ıslahevleri, her türlü özür grubuna hizmet veren kuruluşlar, ilköğretimden üniversiteye eğitim-öğretim kurumları, çocuk ve gençlik merkezleri, aile danışma merkezleri, bakım merkezleri, huzurevleri, sığınma evleri, rehabilitasyon merkezleri, ilgili belediye teşekkülleri vb.) gelen taleplere nitelikli din hizmeti ile cevap verecek “dini danışman”, “manevi rehber”, “sosyal ilahiyatçı”, “manevi bakım uzmanı”, “dini sosyal hizmet uzmanı” vb. kadrolar ihdas edilmelidir.

4. Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından dini danışma ve rehberlik alanında yapılan çeşitli manevi psikolojik destek hizmetleri topluma tanıtılmalıdır. Araştırma sonuçları Aile İrşad ve Rehberlik bürolarının toplum tarafından yeterli şekilde tanınmadığını ortaya koymaktadır. Yapılan hizmetler, Aile İrşad ve Rehberlik büroları, Diyanet TV, Diyanet Radyo, ‘Kamu Spotu’, broşür vb. materyaller ile en etkin şekilde tanıtılmalıdır. Din hizmeti anlayışı, yaklaşım ve içeriği hakkında din görevlileri ve halka yönelik yaygın imaj çalışması yapılmalıdır. Bu konuda camiler ve din görevlileri haftası kapsamındaki fırsatlar verimli şekilde değerlendirilmelidir.

5. Dini danışma ve rehberlik alanında yapılan çalışmalarını olduğu gibi kültürümüze aktarmanın sakıncaları dikkate alınarak, saha araştırmaları, projeler, akademik çalışmalar, yayınlar vb. desteklenerek alandaki yerel dinamiklerin ortaya çıkması ve yerel dini

yöntemlerin geliştirilmesi sağlanmalıdır. Başkanlık merkezinde konuyla ilgili gelişmelerin takip edildiği araştırma, geliştirme, dokümantasyon merkezi oluşturulmalıdır.

a. Dini inanç, pratik ve kültürel değerlerimizle uyumlu özgün dini danışma ve rehberlik modelleri ve yöntemleri geliştirilmelidir.

b. Dini danışma ve rehberlik ile ilgili alanda çalışan din görevlilerine yardımcı olabilecek rehber/kılavuz kitaplar hazırlanmalıdır.

c. Dini danışma ve rehberlik sadece din psikologları veya din eğitimcileri tarafından ele alınmamalı, Diyanet personeli, sağlık personeli, sosyal hizmet uzmanı, sosyolog vb. uzman ve ilgili akademisyenlerle birlikte belirli gündemler üzerinde atölye çalışmalarına ağırlık verilmelidir.

Sonuç olarak bu araştırmadan elde edilen bulgular, araştırmanın yapıldığı zaman ve şartlarla, uygulama yapılan denekler, kullanılan ölçekler ve uygulanan metot ve tekniklerle sınırlıdır. Dolayısıyla ulaşılan sonuçları genelleştirmek doğru olmadığı gibi Türkiye’de dini danışma ve rehberlik ile ilgili araştırma sonuçların daha net bir şekilde ortaya koyulabilmesi için din hizmetlerinin dini danışma ve rehberlik özelinde çok boyutlu olarak araştırıldığı çok sayıda araştırmanın yapılmasına ihtiyaç vardır.

KAYNAKLAR

Kitaplar:

- ADLER Alfred, **İnsanı Tanıma Sanatı**, 4.b., Dergah Yayınları, İstanbul, 1985.
- ADLER Alfred, **Yaşamın Anlam ve Amacı**, çev. Kamuran Şipal, 8.b., Say Yayınları, İstanbul, 2009.
- AKHİR Noor Shakirah Mat, **Al-Ghazali and Theory of The Soul: A Comparative Study**, Cooperative Bookshop Ltd., Pulau Pinang: The Universiti Sains Malaysia, 2010.
- ALBAYRAK Ali Sait ve diğerleri, **SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri**, ed. Şeref Kalaycı, Asil Yayın Dağıtım, Ankara, 2005.
- ALLPORT Gordon W., **Birey ve Dini**, çev. Bilal Sambur, Elis Yayınları, Ankara, 2004.
- ALTINTAŞ Ersin - Mücahit GÜLTEKİN, **Psikolojik Danışma Kuramları**, Aktüel Yayınları (Alfa Akademi Basın Yayın Ltd. Şti.), İstanbul, 2005.
- ARMANER Neda, **Psikopatolojide Dini Belirtiler**, Demirbaş Yayınları, Ankara, 1973.
- ARNOLD William V., **Introduction to Pastoral Care**, The Westminster John Knox Pres, Philadelphia, USA, 1982.
- ARSLAN Mustafa, **Türk Popüler Dindarlığı: Çorum Örneği**, Dem Yayınları, İstanbul, 2004.
- ARSLANTÜRK Zeki, **Sosyal Bilimciler İçin Araştırma Metod ve Teknikleri**, M.Ü.İ.F.A.V. Yayınları, İstanbul, 1997.
- AŞUR, Muhammed Tahir, **İslam Hukuk Felsefesi: Gaye Problemi**, çev. Vecdi Akyüz-Mehmet Erdoğan, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2013.
- AY Mehmet Emin, **Çocuklarımıza Allah'ı Nasıl Anlatalım?**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2013.
- AY Mehmet Emin, **Yüksek Öğretimde Rehberlik, İlahiyat Fakülteleri Üzerine Bir Araştırma**, 2. b., Düşünce Kitabevi, İstanbul, 2005.
- AYDIN BIÇAK Canan, **Kadın ve Aileye Yönelik Çalışmalar (2007-2009)**, D.İ.B. Din Hizmetleri Dairesi Başkanlığı, Ankara, 2010.
- AYDINLI Yaşar, **Farabi**, İSAM Yayınları, İstanbul, 2010.

- BAHADIR Abdülkerim, **İnsanın Anlam Arayışı ve Din: Logoterapik Bir Araştırma**, İnsan Yayınları, İstanbul, 2002.
- BAKIRCIOĞLU Rasim, **Rehberlik ve Psikolojik Danışma**, 2.b., Bakırcıoğlu Yayınları, Ankara, 1985.
- BALCI Ali, **Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntem, Teknik ve İlkeler**, 5.b., Pegem Akademi Yayıncılık, Ankara, 2005.
- BAYMUR Feriha, **Genel Psikoloji**, İnkılap Kitabevi, 11. b., İstanbul, 1994.
- BAYRAKTAR M. Faruk, **Türkiye’de Vaizlik: Tarihi ve Problemleri**, M.Ü.İ.F.A.V. Yayınları, İstanbul, 1997.
- BAYZAN Ali Rıza, **Sufi ile Terapist**, Etkileşim Yayınları, İstanbul, 2013.
- BERGER Peter L., **Dinin Sosyal Gerçekliği**, çev. Ali Coşkun, İnsan Yayınları, İstanbul, 1993.
- BERGER Peter L., **Kutsal Şemsiye**, 3.b, çev. Ali Coşkun, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2005.
- BİLGİN Beyza, **İslam ve Çocuk**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1991.
- BOLAY Mehmet Naci, **İbn-i Sinâ**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1988.
- BROWNING Donald S., **Religious Ethics and Pastoral Care**, Fortrees Press, Philadelphia, 1983.
- BROWNING Donald S., **The Moral Context of Pastoral Care**, Westminster Press, Philadelphia, 1976.
- BULUT Aytekin, **Din Eğitimi’nde Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2002.
- BURGER Jerry M., **Kişilik: Psikoloji Biliminin İnsan Doğasına Dair Söyledikleri**, çev. İnan Deniz Erguvan Sarıoğlu, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2006.
- BUYRUKÇU Ramazan, **Din Görevlisinin Mesleğini Temsil Gücü**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1995.
- BÜYÜKÖZTÜRK Şener ve diğ., **Bilimsel Araştırma Yöntemleri**, 11. b., Pegem Yayınları, Ankara, 2012.
- BÜYÜKÖZTÜRK Şener, **Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı: İstatistik, Araştırma Deseni, SPSS Uygulamaları ve Yorum**, 17.b, Pegem Akademi Yayıncılık, Ankara, 2012.
- CAN Gürcan, **Psikolojik Danışma ve Rehberlik**, Pegem Yayınları, Ankara, 2005.
- CARKHUFF Robert R.– William A. ANTHONY, **The Skills of Helping: An Introduction to Counseling Skills**, Human Resource Development Press, 1979.

- CEBECİ Suat, **Dini Danışma ve Rehberlik**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2012.
- CEBECİ Suat, **Öğrenme ve Öğretme Süreçlerinde Dini İletişim**, İz Yayıncılık, İstanbul, 2003.
- CERECİ Sedat, **Televizyonun Sosyolojik Boyutu**, Şule Yayınları, İstanbul, 1996.
- CILGA İbrahim, **Bilim ve Meslek Olarak Türkiye’de Sosyal Hizmet**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler Yüksek Okulu Yayını, Ankara, 2004.
- CLINEBELL Howard, **Basic Types of Pastoral Care & Counseling: Resources for The Ministry of Healing & Growth**, (Completely Revised and Enlarged) Abingdon Press, Nashville, 1984.
- CLINEBELL Howard, **Mental Health through Christian Community: The Local Church’s Ministry of Growth and Healing**, Abingdon Press, New York, 1965.
- COREY Gerald, **Psikolojik Danışma, Psikoterapi Kuram ve Uygulamaları**, çev. Tuncay Ergene, Metis yayınları, Ankara, 2008.
- COREY Gerald, **Theory & Practice of Group Counseling**, Eighth Edition, Brooks/Cole Cengage Learning, 2012.
- CÜCELOĞLU Doğan, **İçimizdeki Çocuk: Yaşamımıza Yön Veren Güçlü Varlık**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993.
- CÜCELOĞLU Doğan, **İnsan ve Davranışı: Psikolojinin Temel Kavramları**, 16.b., Remzi Kitabevi, İstanbul, 2007.
- ÇAKAN İ. Lütfi, **Dini Hitabet: Çeşitleri, İlkeleri, Örnekleri**, M.Ü.İ.F.A.V. Yayınları, İstanbul, 1998.
- ÇETİN Abdurrahman, **Hitabet ve İrşad: Din Hizmetlerinde İletişim ve Güzel Konuşma**, Emin Yayınları, Bursa, 2011.
- DURKHEIM Emile, **İntihar: Toplumbilimsel inceleme**, çev. Özer Ozankaya, Cem Yayınevi, İstanbul, 2011.
- EGAN Gerard, **Psikolojik Danışma Becerileri**, çev. Özlem Yüksel, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2011.
- ERGENE Tuncay, **Psikolojik Danışma ve Rehberlik Alanında Çalışanlar İçin Etik Kurallar**, Türk PDR-DER. Yayınları, Ankara, 2011.
- FARABİ, **El-Medinetü’l Fazıla (İdeal Devlet)**, çev. Ahmet Arslan, Divan Kitap Yayınları, Ankara, 2013.
- FARRIS James R., **International Perspectives on Pastoral Counseling**, The Haworth Pastoral Press, New York, 2002.

- FRAGER Robert, **Manevi Rehberlik ve Benötesi Psikolojisi Üzerine Paylaşımlar**, çev. Ömer Çolakoğlu, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2009.
- FREUD Sigmund, **Beş Konferans ve Psikanalize Toplu Bakış**, çev. Kamuran Şipal, Cem Yayınevi, İstanbul, 1996.
- FREUD Sigmund, **Olgu Öyküleri**, C.II, çev. Ayhan Eğrilmez, Payel Yayınları, İstanbul, 1998.
- FREUD Sigmund, **Psikanaliz Üzerine**, çev. A. Avni Öneş, Say Yayınları, İstanbul, 2001.
- FROMM Erich, **Psikanaliz ve Din**, çev. Elif Erten, Say Yayınları, İstanbul, 2006.
- GANDER M.J. - H.W.GARDINER, **Çocuk ve Ergen Gelişimi**, ed. Bekir Onur, İmge Kitabevi, Ankara, 1993.
- GAZALİ, **İhyâ-u Ulumi'd- Din**, C. III, çev. Ahmet Sedaroğlu, Bedir Yayınları, İstanbul, 1975, s. 8-23
- GEÇTAN Engin, **Psikanaliz ve Sonrası**, 13.b, Metis Yayınları, İstanbul, 2008.
- GERARD Alexander, **The Pastoral Care**, Prented for T. Cadell Jun. And W. Davies, in the Strand; And A. Brown, at Aberdeen, London, 1799.
- GERKİN Charles V., **An Introduction to Pastoral Care**, Abingdon Press, Nashville, 1997.
- GÖKKAYA Mehmet ve diğ., **Kuruluşundan Günümüze Diyanet İşleri Başkanlığı (Tarihçe-Teşkilat-Hizmet ve Faaliyetler 1924-1997)**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1999.
- GREEN Samuel B.- Neil J. SALKIND, **Using SPSS for Windows and Macintosh: Analyzing and Understanding Data**, Sixth Edition, Prentice Hall, 2010.
- GÜLEÇ Cengiz, **Ruhun Sırları: Psikoterapi Hikâyeleri**, Dipnot Yayınları, Ankara, 2011.
- GÜNAY Ünver, **Din Sosyolojisi**, İnsan Yayınları, İstanbul, 1998.
- GÜNGÖR Erol, **Değerler Psikolojisi Üzerine Araştırmalar: Ahlak Psikolojisi, Ahlaki Değerler ve Ahlaki Gelişme**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1998.
- GÜRSES İbrahim, **Dindarlık ve Kişilik**, Emin Yayınları, Bursa, 2010.
- GÜRSES İbrahim, **Kölelik ve Özgürlük Arasında Din**, Arasta Yayınları, Bursa, 2001.
- HALL Calvin, **Freudyen Psikolojiye Giriş**, çev. Ersan Devrim, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 1999.
- HOLM Nils G., **Din Psikolojisine Giriş**, çev. Abdülkerim Bahadır, İnsan Yayınları, İstanbul, 2007.

- HOOD Ralph W. - Bernard SPILKA - Bruce HUNSBERGER - Richard GORSUCH, **The Psychology of Religion: An Empirical Approach**, Guildford Press, New York, 1996.
- HÖKELEKLİ Hayati, **Çocuk, Genç, Aile Psikolojisi ve Din**, Dem Yayınları, İstanbul, 2009.
- HÖKELEKLİ Hayati, **Değerler Psikolojisi ve Eğitimi (Ailede, Okulda, Toplumda)**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011.
- HÖKELEKLİ Hayati, **Din Psikolojisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1993.
- HÖKELEKLİ Hayati, **Ölüm, Ölüm Ötesi Psikolojisi ve Din**, Dem Yayınları, İstanbul, 2008.
- HÖKELEKLİ Hayati, **Psikoloji, Din ve Eğitim Yönüyle İnsani Değerler**, Dem Yayınları, İstanbul, 2013.
- HÖKELEKLİ Hayati, **Psikolojiye Giriş**, Düşünce Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2008.
- IŞIK Harun - Abdullah DEMİR, **Ceza İnfaz Kurumları Din Hizmetleri Rehberi**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2012.
- İbn-i Hazm, **Güvercin Gerdanlığı**, çev. Mahmut Kanık, İnsan Yayınları, İstanbul, 1985.
- İKBAL Muhammed, **İslam'da Dini Düşüncenin Yeniden Doğuşu**, 2.b., çev. N. Ahmet Asrar, Birleşik Yayıncılık, İstanbul.
- JONES Stanton L. - Richard E. BUTMAN, **Modern Psychotherapies: A Comprehensive Christian Appraisal**, Downers Grove: InterVarsity Press, Westmont, 1991.
- KAPLAN Yusuf, **Televizyon**, Ağaç Yayıncılık, İstanbul, 1992.
- KARACA Faruk, **Dini Gelişim Teorileri**, Dem Yayınları, İstanbul, 2007.
- KARACA Faruk, **Ölüm Psikolojisi**, Beyan Yayınları, İstanbul, 2000.
- KARAGÖZ İsmail, **Ülkemizde Engelliler Gerçeği ve İslam: Sorunlar ve Çözüm Önerileri (20-21 Aralık 2003)**, Yay. Haz. İsmail Karagöz, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2005.
- KARAGÖZOĞLU Cengiz - İsmet KEMERTAŞ, **Psikolojik Danışma ve Rehberlik**, Birsen Yayınevi, İstanbul, 2004.
- KARAKÖSE Şaban - Rukiye KARAKÖSE, **Mevlana'dan Ruhsal Terapiler**, 5.b, Yediveren Yayınları, İstanbul, 2010.
- KARASAR Niyazi, **Bilimsel Araştırma Yöntemi**, 19. b., Nobel Yayınları, Ankara, 2009.
- KAYA Kamil, **Sosyolojik Açıdan Türkiye'de Din ve Devlet İşleri ve Diyanet İşleri Başkanlığı**, Emre Matbaası, İstanbul, 1998.
- KAYA Mevlüt, **Din Eğitiminde İletişim ve Dini Tutum**, Etüt Yayınları, Samsun, 1998.

- KAYADİBİ Fahri, **Yaygın Din Eğitiminde Cami ve Görevlileri**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2000.
- KEHRER Günter, **Din Sosyolojisi**, çev. Semahat Yüksel, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul, 1992.
- KEPÇEOĞLU Muharrem, **Psikolojik Danışma ve Rehberlik**, 5.b., Kadioğlu Matbaası, Ankara, 1992.
- KILAVUZ M. Akif, **Yaşlanma Dönemi Din Eğitimi**, Arasta Yayınları, Bursa, 2003.
- KIRKWOOD Neville A., **Pastoral Care to Muslims, Building Bridges**, The Haworth Pastoral Press, New York, 2002.
- KOŞTAŞ Münir, **Üniversite Öğrencilerinde Dine Bakış**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1995.
- KÖSE Ali - Ali AYTEN, **Din Psikolojisi**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012.
- KÖSE Ali, **Freud ve Din**, İz Yayıncılık, İstanbul, 2005.
- KÖSE Ali, **Sekülerizm Sorgulanıyor: 21. Yüzyılda Dinin Geleceği**, ed. Ali Köse, Ufuk Kitapları, İstanbul, 2002.
- KÖYLÜ Mustafa, **Psiko-Sosyal Açıdan Dini İletişim**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2006.
- KULAKSIZOĞLU Adnan, **Ergenlik Psikolojisi**, 10.b., Remzi Kitabevi, İstanbul, 2008.
- KUZGUN Yıldız, **Rehberlik ve Psikolojik Danışma**, 2.b., ÖSYM Yayınları, Ankara, 1991.
- LYNCH Gordon, **Pastoral Care & Counselling**, SAGE Publications Ltd., London - California - New Delhi, 2002.
- MASLOW Abraham H., **Dinler, Değerler, Doruk Deneyimler**, çev. H. Koray Sönmez, Kuraldışı Yayınları, İstanbul, 1996.
- MASLOW Abraham H., **İnsan Olmanın Psikolojisi**, çev. Okhan Gündüz, Kuraldışı Yayınları, İstanbul, 2011.
- MASLOW Abraham H., **Religions, Values, and Peak Experiences**, Penguin Books Limited, (Kappa Delta Pi, 1964 and [preface] Viking Press, 1970) Arkana, 1994.
- MASLOW Abraham H., **Toward A Psychology of Being**, Van Nostrand Reinhold, Second Edition, New York, 1982.
- MEHMEDOĞLU Ali Ulvi, **Kişilik ve Din**, Dem Yayınları, İstanbul, 2004.
- MEHMEDOĞLU Yurdagül, **Okul öncesi çocuklarda Dini Duygunun Gelişimi ve Eğitimi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2009.

- MERTER Mustafa, **Dokuz Yüz Katlı İnsan: Tasavvuf ve Benötesi Psikolojisi**, 5.b., Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2008.
- NAZLI Serap, **Kapsamlı Gelişimsel Rehberlik ve Psikolojik Danışma Programları**, 2.b., Anı Yayınları, Ankara, 2005.
- NELSON - JONES Richard, **Danışma Psikolojisi Kuramları**, çev. Füsün Akkoyun ve Diğerleri, Cassel Educational Ltd. Şti., Ankara, 1983.
- NELSON James M., **Psychology, Religion, and Spirituality**, Springer Science+Business Media, LLC, New York, 2009.
- OKUMUŞ Ejder, **Gösterişçi Dindarlık**, Ark Kitapları, İstanbul, 2005.
- ÖZDOĞAN Öznur, **Aşkın Yanımız Maneviyat**, 2.b, Özdenöze Yayınları, Ankara, 2010.
- ÖZDOĞAN Öznur, **İsimsiz Hayatlar, Manevi ve Psikolojik Yaklaşımla Arınma ve Öze Dönüş**, 4.b., Özdenöze Yayınları, Ankara, 2010.
- ÖZGÜVEN İbrahim Ethem, **Psikolojik Danışma ve Rehberlik**, Psikolojik Danışma ve Rehberlik Eğitim Merkezi Yayınları, Ankara, 2007.
- ÖZOĞLU Süleyman Çetin, **Eğitimde Rehberlik ve Psikolojik Danışma**, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları No: 203, Ankara, 2007.
- PALOUTZIAN Raymond F., **Invitation to The Psychology of Religion**, (Second Edition) Allyn & Bacon (A Simon & Schuster Company), Massachusetts, 1996.
- PATTERSON C. Holden, **The Therapeutic Relationship: Foundations for an Eclectic Psychotherapy**, Brooks/Cole Pub. Co., 1985.
- PATTON John, **Pastoral Care in Context: An Introduction To Pastoral Care**, Westminster John Knox Press, Kentucky, (1993) 2005.
- PORTER Elias H., **An Introduction to Therapeutic Counseling**, Houghton Mifflin, Boston, 1950.
- RİZVİ S. Azhar Ali, **Muslim Tradition in Psychotherapy and Modern Trends**, Institute of Islamic Culture, Lahore, 1988.
- ROBERTS Robert C., **Taking the Word to Heart: Self and Other in an Age of Therapies**, Grand Rapids: William C. Eerdmans Publishing Company, Michigan, 1993.
- ROGERS Carl R. - Barry STEVENS, **Person to Person: The Problem of Being Human**, Published Pocket Books, New York, 1971.
- ROGERS Carl R., **Kişi Olmaya Dair: Bir Terapistin Gözüyle Psikoterapiye Bakış**, çev. Aysun Babacan Okuyan Us Yayınları, İstanbul, 2013.

- ROGERS Carl R., **On Becoming A Person: A Therapist's View of Psychotherapy**, Boston: Houghton Mifflin, 1961.
- RUNZO Joseph -Nancy M. MARTİN, **Dünya Dinlerinde Hayatın Anlamı**, çev. Gamze Varım, Say Yayınları, İstanbul, 2002.
- SAĞLAM M. Yılmaz, **Türk İnfaz Sisteminde Ceza İnfaz Kurumları**, Adalet Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2003.
- SALK Lee, **Çocuğun Duygusal Sorunları: Bebeklikten Yetişkinliğe**, 2.b., Remzi Kitabevi, İstanbul, 1982.
- SAYAR Kemal, **Terapi: Kültürel Bir Eleştiri**, 2.b., Timaş Yayınları, İstanbul, 2011.
- SELÇUK Mualla, **Çocuğun Eğitiminde Dini Motifler**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1991.
- SEMERCİ Z. Bengi, **Ergen Sağlığı (Aileler ve Ergenler İçin)**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2007.
- SEVİL Muharrem, **Türkiye'de Modernleşme ve Modernleştiriciler**, Vadi Yayınları, Ankara, 1999.
- SEYYAR Ali, **Sosyal Hizmetlerde Manevi Bakım**, Şefkatli Eller Yayınları, Ankara, 2007.
- SEZEN Yümni, **Sosyoloji Açısından Din**, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998.
- SUBAŞI Necdet, **Gündelik Hayat ve Dinsellik**, İz Yayıncılık, İstanbul, 2004.
- ŞABAN Zekiyüddin, **İslam Hukuk İlminin Esasları**, çev. İbrahim Kâfi Dönmez, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1990.
- ŞANVER Mehmet, **Kur'an'da Tebliğ ve Eğitim Psikolojisi**, Pınar Yayınları, İstanbul, 2004.
- ŞENER Sami, **Türkiye'de Gençlik Olayı**, Timaş Yayınları, İstanbul, 1991.
- ŞENTÜRK Habil, **İbadet Psikolojisi: Hz. Peygamber Örneği**, İz Yayıncılık, İstanbul, 2008.
- ŞENTÜRK Recep, **İslam Dünyasında Modernleşme ve Toplumbilim**, İz Yayıncılık, İstanbul, 1996.
- ŞİRİN Mustafa Ruhi, **Televizyon Çocuk ve Aile**, İz Yayıncılık, İstanbul, 1998.
- TAN Hasan, **Psikolojik Danışma ve Rehberlik, Teori ve Uygulama**, MEB Yayınları, İstanbul, 2000.
- TAN Hasan, **Psikolojik Yardım İlişkileri: Danışma ve Psikoterapi**, 3.b., Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1992.

- TAPLAMACIOĞLU Mehmet, **Din Sosyolojisi**, A.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1961.
- TARHAN Nevzat, **İnanç Psikolojisi: Ruh, Beyin ve Akıl Üçgeninde İnsanoğlu**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2009.
- TOMANBAY İlhan, **Sosyal Olmak**, Sosyal Hizmetler Araştırma, Belgeleme, Eğitim Vakfı (SABEV) Yayınları, Ankara, 2007.
- TOPÇU Nurettin, **İslam ve İnsan**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1998.
- TOPUZ İlhan, **Din Görevlilerinin Manevî Danışmanlık Yeterlilikleri**, Manas Yayınları, Isparta, 2014.
- TOSUN Cemal, **Din ve Kimlik**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1996.
- TURHAN Mümtaz, **Kültür Değişmeleri: Sosyal Psikoloji Bakımından Bir Tetkik**, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 1997.
- TÜRKDOĞAN Orhan, **Bilimsel Araştırma Metodolojisi**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2000.
- UĞUREL ŞEMİN Refia, **Gençlik Psikolojisi**, 3.b., Remzi Kitabevi, İstanbul, 1992.
- ULUDAĞ Süleyman, **İslam'da İrşad**, Marifet Yayınları, İstanbul, 1995.
- UYSAL Veysel, **Türkiye'de Dindarlık ve Kadın: Geleneksellik Çağdaşlık Bağlamında**, Dem Yayınları, İstanbul, 2006.
- WACH Joachim, **Din Sosyolojisi**, çev. Ünver Günay, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 1995.
- WHIRTER Jeff Mc. -Nilüfer VOLTAN ACAR, **Çocukla İletişim**, 2.b., Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 2005.
- WISE Carroll A., **Pastoral Counseling: It's Theory and Practice**, Harper&Brothers Publishers, New York, 1951.
- YALOM Irvin D., **Din ve Psikiyatri**, çev. Emre Ağanoğlu, 5.b., Turkuvaz Kitap Yayınları, İstanbul, 2009.
- YANCEY Philip, **Acı Çekilirken Tanrı Nerede? Güç Zamanların Üstesinden Gelebilmek İçin Teselli Eden, Şifa Veren Bir Rehber**, çev. Nur Nirven, Haberci Yayınları, İstanbul, 2008.
- YAPICI Asım, **Ruh Sağlığı ve Din: Psiko-Sosyal Uyum ve Dindarlık**, Karahan Kitabevi, Adana, 2007.
- YAVUZ Kerim, **Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1983.

YEŞİLYAPRAK Binnur, **Psikolojik Danışma ve Rehberlik Alanında Çalışanlar İçin Etik Kurallar**, 8.b., Komisyon, Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Derneği Yayınları, Ankara, 2011.

YILDIZ Murat, **Çocuklarda Tanrı Tasavvurunun Gelişimi**, İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, İzmir, 2007.

YILDIZ Murat, **Ölüm Kaygısı ve Dindarlık**, İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, İzmir, 2006.

YÖRÜKOĞLU Atalay, **Çocuk Ruh Sağlığı**, İş Bankası Yayınları, Ankara, 1980.

YÖRÜKOĞLU Atalay, **Gençlik Çağı: Ruhsal Sağlığı ve Sorunları**, 3.b., İş Bankası Yayınları, Ankara, 1986.

Makaleler:

ACUNER Yusuf - Osman ARTAN, “Din Görevlilerinin Problemleri Üzerine Bir Araştırma -Van Örneği”- **I. Din Hizmetleri Sempozyumu (3-4 Kasım 2007)**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, C. II, Ankara, 2008, ss. 79-106.

AKBAŞ Abdurrahman, “Sosyal Hizmet Bağlamında Yaşlılara Din Hizmeti”, **I. Din Hizmetleri Sempozyumu (3-4 Kasım 2007)**, C.II, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2008, ss. 319-330.

AKDOĞAN Ramazan – Esra CEYHAN, “Terapötik İlişkide İnsan Faktörü”, **Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar**, C. 3, S.1, 2011, ss. 117-141.

AKGÜL Mehmet, “Yaşlılık ve Dindarlık: Dindarlık, Mutluluk ve Hayattan Zevk Alma İlişkisi – Konya Huzurevi Örneği”, **Dini Araştırmalar Dergisi**, C. VII, S.19, 2004, ss. 19-56.

AKIN Ahmet, “Cami İçi Din Hizmetleri”, **I. Din Hizmetleri Sempozyumu (3-4 Kasım 2007)**, C.I, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2008, ss. 245-258.

AKKOYUN Füsün, “Danışma Psikolojisinin Dünü, Bugünü ve Geleceği”, **A.Ü.E.B.F.D.**, C.XXIII, S.2, Ankara, 1990, ss. 419-433.

ALBAYRAK Ahmet, “Din Görevlilerinin Mistik Tecrübe Düzeyleri”, **Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, C. IX, S.1, 2009, ss. 153-185.

AKPINAR Ali, “Cami Merkezli Din Hizmeti Verenlerde Görülen Bazı Eksiklikler ve Bunların Giderilmesine Yönelik Teklifler”, **I. Din Hizmetleri Sempozyumu (3-4 Kasım 2007)**, C.II, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2008, ss.13-30.

AKTÜRK Müberra, “Yetiştirme Yurtlarında Din Hizmetleri ve Rehberlik – Diyarbakır Örneği –”, **I. Din Hizmetleri Sempozyumu (3-4 Kasım 2007)**, C. II, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2008, ss. 134-139.

- ALSTON P., “Din”, çev. Günay Tümer, **A.Ü.İ.F.D.**, C.XVIII, Ankara, 1972, ss. 163-176.
- ALTAŞ Nurullah, “Din Hizmetleri ve Dini Danışmanlık İlişkisi”, **Dini Danışmanlık ve Din Hizmetleri**, ed. Nurullah Altaş - Mustafa Köylü, Gündüz Yayıncılık, Ankara, 2012, ss. 11-36.
- ALTAŞ Nurullah, “Dini Danışmanlığın Teorik Temelleri” **A.Ü.İ.F.D.**, C. XLI, Ankara 2000, ss. 327-350.
- ALTAŞ Nurullah, “Hastanelerde Dini Danışmanlık Hizmetleri: Türkiye Uygulaması Üzerine Deneysel Bir Araştırma”, **A.Ü.İ.F.D.**, C.XXXIX, Ankara, 1999, ss. 599-659.
- ALTAŞ Nurullah, “Hastanelerde Dini Danışmanlık Hizmetleri”, **Dini Danışmanlık ve Din Hizmetleri**, ed. Nurullah Altaş - Mustafa Köylü, Gündüz Yayıncılık, Ankara, 2012, ss. 171-186.
- ALTINTAŞ Ramazan, “Cami Odaklı İrşad Hizmetlerinin Niteliği Nasıl Artırılabilir?”, **I. Din Hizmetleri Sempozyumu (3-4 Kasım 2007)**, C.I, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2008, ss. 233-244.
- ARICI Müstakim, “Parmaklıklar Arkasında Din Hizmeti: Cezaevi Din Hizmetlerinin Dünü, Bugünü”, **Din ve Hayat Dergisi**, S.3, İstanbul, 2009, ss. 86-89.
- ARMANER Neda, “Din Eğitiminde Psikolojinin Önemi”, **A.Ü.İ.F.D.**, C. XXIII., Ankara, 1978, ss. 215-220.
- ASHY Majed A., “Health and Illness from an Islamic Perspective,”, **Journal of Religion and Health**, V. 38:3, 1999, pp. 241-257.
- AŞIKOĞLU Nevzat Yaşar, “Din Görevlisi yetiştirme Sorununa Öğretim Programları Açısından Yeni Bir Yaklaşım” **Yaygın Din Eğitiminin Sorunları Sempozyumu (28-29 Mayıs 2002)**, İlahiyat Bilimleri Vakfı Yayınları, Kayseri, 2003, ss. 91-102.
- AŞIKOĞLU Nevzat Yaşar, “Dini Danışmanlık”, **Etkili Din Öğretimi**, 4. b., ed. Şaban Karaköse, TİDEF Yayınları, İstanbul, 2012, ss. 439-446.
- ATALAY Mehmet, “Can Religion and Psychology Work Together in Clinic? A Philosophical Evaluation”, **A.Ü.İ.F.D.**, C. L., S. 2, Ankara, 2009, ss. 71-91.
- ATEN Jamie D. - Kari A. O’GRADY - Everett L. WORTHINGTON JR, “The Psychology of Religion and Spirituality for Clinicians: An Introduction”, **The Psychology of Religion and Spirituality for Clinicians: Using Research in Your Practice**, ed. Jamie D. Aten, at al., Routledge/Taylor & Francis Group, LLC, New York, 2012, pp. 1-13.
- AUGSBURGER David W., Cross-Cultural Pastoral Psychotherapy, **Clinical Handbook of Pastoral Counseling**, ed. Robert J. Wicks, C.II., Paulist Press, New York, 1993, pp. 129-143.

- AVŞAROĞLU Selahattin - M. Engin DENİZ - Ali KAHRAMAN, “Teknik Öğretmenlerde Yaşam Doyumu İş Doyumu ve Mesleki Tükenmişlik Düzeylerinin İncelenmesi” **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S. 14, Konya, 2005, ss. 115-129.
- AY Mehmet Emin, “Din Hizmetlerinde Rehberlik”, **Din Eğitimi ve Din Hizmetlerinde Rehberlik**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2013, ss. 201-221.
- AY Mehmet Emin, “Rehberlik Kavramı ve İlkeleri”, **Din Eğitimi ve Din Hizmetlerinde Rehberlik**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2013, ss. 178-199.
- AYTEN Ali ve diğ., “Dini Başa Çıkma, Şükür ve Hayat Memnuniyeti İlişkisi: Hastalar, Hasta Yakınları ve Hastane Çalışanları Üzerine Bir Araştırma”, **Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, C.XII, S.2, 2012, ss. 45-79.
- BAHADIR Abdülkerim, “Psikoterapi’de Yeni Bir Yaklaşım: Logoterapi ve Viktor Frankl”, **U.Ü.İ.F.D.**, C. IX., S.9, 2000, ss. 469-486.
- BARRY William A., S.J., Spiritual Direction, **Clinical Handbook of Pastoral Counseling**, ed. Robert J. Wicks, C.I., Paulist Press, New York, 1993, pp. 647-660.
- BARUT Yaşar-Melek KALKAN, “Ondokuz Mayıs Üniversitesi Öğretim Elemanlarının Tükenmişlik Düzeylerinin İncelenmesi” **Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, C.XIV, Samsun, 2002, ss. 65-76.
- BAŞAR Serpil, “Diyanet İşleri Başkanlığı’nın Yürüttüğü Cami Dışı Din Hizmetleri Kapsamında Hastanelerde Din Hizmeti İhtiyacı”, **I. Din Hizmetleri Sempozyumu (3-4 Kasım 2007)**, C.I, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2008, ss. 620-646.
- BAYKAN Öznur, “Psikolojik Danışma Yaklaşımları”, **Rehberlik**, ed. Sırrı Akbaba-Asude Bilgin, Lisans Yayıncılık, İstanbul, 2009, ss. 209-230.
- BAYRAKTUTAR Muammer, “Suç Önlemede Dini ve Ahlaki Değerlerin Rolü” **Suç Önleme Sempozyumu (7-8 Ekim 2011)**, Bursa, 2011, ss. 7-22.
- BAYSAL Asuman, “Psikolojik Danışma ve Rehberlikte Başlıca Hizmet Türleri”, **Psikolojik Danışma ve Rehberlik**, 2.b., ed. Alim Kaya, Anı Yayınları, Ankara, 2005, ss. 35-60.
- BEDER ŞEN Rahime ve diğ., “Türkiye’de Boşanma Nedenleri”, **Küreselleşen Dünyada Aile Sempozyumu**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2010, ss. 257-288.
- BERGIN Allen E. - Reed I. PAYNE - P. Scott RICHARDS, “Values in Psychotherapy”, **Religion And The Clinical Practice of Psychology**, ed. Edward P. Shafranske, American Psychological Association, Washington, 1996, pp. 297-326.

- BEYDİLLİ Kemal, “imam” Maddesi, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. XXII, İstanbul, 2000.
- BRAMMER L.M. – E.L. SHOSTROM, “Psikolojik Danışma ve Psikoterapi Uzmanlık Alanı”, çev. Ömür Hakan Ersever, **A.Ü.E.B.F.D.**, C.XXVII, S.1, Ankara, 1994, pp. 31-60.
- BROADLY Barbara Tamaner, “The Non-directive Attitude in Client-centered Therapy”, **The Person-Centered Journal**, V. 4 (1), 1997, pp. 18-30.
- BROWNING Donald S., “Introduction to Pastoral Counseling”, **Clinical Handbook of Pastoral Counseling**, V. 1, ed. Robert J. Wicks, Paulist Press, Mahwah, New Jersey, 1993, pp. 5-13.
- BULUT Mehmet, “Din Görevlileri Üzerine Bazı Tespitler”, **Din Hizmetlerinde Yöntem ve Verimlilik**, der. Hayrullah Köken, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2006, ss. 23-42.
- BULUT Mehmet, “Diyanet İşleri Başkanlığı’nın Yaygın Din Eğitimi Görevi”, **Diyanet İlmî Dergi**, C.XXXV, S.4, Ankara, 1999, ss. 113-128.
- BUYRUKÇU Ramazan, “Türkiye’de Din Görevlisi Yetiştirme Problemi ve Çözüm Önerileri”, **A.Ü.İ.F.D.**, C. XLVII, S. 2, Ankara, 2006, ss. 99-126.
- CANAN İbrahim, “Vaizliğin Dünü Bugünü ve Yarını”, **I. Din Şurası Tebliğ ve Müzakereleri (1–5 Kasım 1993)**, C.1, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1995, ss. 323-333.
- CANBULAT Mehmet, “İrşad” Mad., **Dini Kavramlar Sözlüğü**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2010.
- CAPPS Donald, “Pastoral Counseling for Middle Adults: A Levinsonian Perspective”, **Clinical Handbook of Pastoral Counseling**, ed. Robert J. Wicks, Paulist Press, New York, 1993, pp. 213-244.
- CAPPS Walter H., “Toplum ve Din”, **Din, Toplum ve Kültür**, der. ve çev. Ali Coşkun, İz Yayıncılık, İstanbul, 2005, ss. 23-52.
- CEBECİ Suat, “Bir Din Eğitimi Yaklaşımı Olarak Dini Danışma ve Rehberlik”, **Değerler Eğitimi Dergisi**, C. VIII., S. 19, İstanbul, 2010, ss. 53-69.
- CEBECİ Suat, “Din Eğitiminde Rehberlik ve Psikolojik Destek” **Avrupa Birliği’ne Giriş Sürecinde Türkiye’de Din Eğitimi ve Sorunları Sempozyumu (Adapazarı 2002)**, ed. Suat Cebeci, Değişim Yayınları, İstanbul, 2002, ss. 216-227.
- CEBECİ Suat, “Öğrenme ve Öğretme Görevi Olarak Dini İletişim”, **Etkili Din Öğretimi**, 4. b., ed. Şaban Karaköse, TİDEF Yayınları, İstanbul, 2012, ss. 195-228.

- CENGİL Muammer, “Din görevlileri ve Kur’an Kursu Öğreticilerinin Tükenmişlik Düzeyleri”, **Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, C. X, S. 1, 2010, ss. 79-101.
- CENGİL Muammer, “Olağanüstü Hallerde ve Kriz Anlarında Verilecek Dini Hizmetlerin Psiko-Sosyal Temelleri”, **I. Din Hizmetleri Sempozyumu (3-4 Kasım 2007)**, C.I, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2008, ss. 606-619.
- CLINEBELL Howard, “Preface”, ed. James Reaves Farris, **International Perspectives on Pastoral Counseling**, The Haworth Pastoral Press, New York, 2002, pp. xv-xix.
- COŞKUN Mehmet Kamil, “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenlerinin Mesleki Tükenmişlik Düzeylerinin Çeşitli Etkenlere Göre İncelenmesi”, **Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, C. XII, S. 1, Bolu, 2012, ss. 101-113.
- COŞTU Kamil, “Hayat Boyu Eğitim Bakımından Ceza ve İnfaz Kurumlarındaki Tutuklu ve Yükümlülere Yönelik Vaaz ve Dini Danışmanlık Hizmeti”, **Vaaz ve Vaizlik Sempozyumu (17-18 Aralık 2011)**, C. II, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2013, ss. 27-41.
- COŞTU Yakup, “Din Görevlilerinde Mesleki Doyum: Çorum İl Merkezi Örneği”, **Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C.VI, S.1, Çorum, 2013, ss. 1-18.
- ÇAĞRICI Mustafa, “İbn Sayyad” Mad., **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, C. XX, İstanbul, 1999.
- ÇALIŞKAN Mustafa, “Bireyi Tanıma Teknikleri”, **Rehberlik**, ed. Sırrı Akbaba-Asude Bilgin, Lisans Yayıncılık, İstanbul, 2009, ss. 174-205.
- ÇAMUR Fatma Yüksel, “Küreselleşen Dünyada İrşat Hizmetlerinde Yeni Bir Alan: Dini Danışmanlık – Türkiye ve İngiltere Örneği”, **Vaaz ve Vaizlik Sempozyumu, (17-18 Aralık 2011)**, C.II, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2013, ss. 54-73.
- ÇAPRI Burhan, “Tükenmişlik Ölçeğinin Türkçe Uyarlaması: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması”, **Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, C.II, S.1, Mersin, 2006, ss. 62-77.
- ÇEKİN Ahmet, “Mesleki ve Sosyal Boyutlarıyla Yurtdışı Din Görevliliği”, **Diyanet İlmî Dergi**, C.41, S.3, Ankara, 2005, ss. 17-40.
- ÇEKİN Ahmet, “Modernleşen Toplumda Camilerle Din Görevlilerinin Değişen Rollerini”, **Din Hizmetlerinde Yöntem ve Verimlilik**, der. Hayrullah Köken, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2006, ss. 147-152.

- ÇELİKAY Ferdi - Erdal GÜMÜŞ, “Sağlıkta Dönüşümün Ampirik Analizi”, **A.Ü.S.B.F.D.**, C. LXVI, S. 3, Ankara, 2011, ss. 56-57.
- DOĞAN Recai, “Müzakereler”, **I. Din Hizmetleri Sempozyumu (3-4 Kasım 2007)**, C.II., Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2008, ss. 608- 611.
- DOLUNAY Ayşe Birsen - Birgül PİYAL, “Öğretmenlerde Bazı Mesleki Özellikler ve Tükenmişlik”, **Kriz Dergisi**, C. XI, S. 1, 2003, ss. 35-48.
- DÖLEK Adem, “Bazı Hadislerin Psikoterapi Açısından Yorumlanması”, **Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, C.II., S.4, 2002, ss. 21-38.
- DÜZENLİ Pehlul, “Yaygın Din Eğitimi Açısından Cami Dersleri”, **Yaygın Din Eğitimi Sempozyumu (30 Mart-01 Nisan 2012)**, C. II., Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2013, ss. 11-34.
- EREN Selim, “İnanç ve Sosyo-Kültürel Çevre Etkileşimi”, **C.Ü.İ.F.D.**, C. XI (1), Sivas, 2007, ss. 129-152.
- ERGİN Canan, “Doktor ve Hemşirelerde Tükenmişlik ve Maslach Tükenmişlik Ölçeğinin Uyarlanması”, **VII. Ulusal Psikoloji Kongresi Bilimsel Çalışmaları**, ed. R. Bayraktar - İ. Dağ, VII. Ulusal Psikoloji Kongresi Düzenleme Kurulu ve Türk Psikologlar Derneği Yayını, Ankara, 1992, ss. 143-154.
- EROL Almila - Aybala SARIÇİÇEK - Şeref GÜLSEREN, “Asistan Hekimlerde Tükenmişlik: İş Doyumu ve Depresyonla İlişkisi”, **Anadolu Psikiyatri Dergisi**, S. 8, 2007, ss. 241-247.
- FATH Gerald, O.P., “Pastoral Counseling in the Hospital Setting”, **Clinical Handbook of Pastoral Counseling**, C.I., ed.Robert J. Wicks, Paulist Press, New York, 1993, pp. 349-359.
- FIRAT Erdoğan, “Dini Hizmetlerinde Halkla İlişkiler”, **Din Hizmetlerinde İletişim ve Halkla İlişkiler: İletişim, Dini Danışma ve Rehberlik, Halkla İlişkiler**, ed. Cemal Tosun, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2002, ss. 95-108.
- GEMUHLUOĞLU Zeynep, “Kozmolojik Prensipler Etik ve Estetiğe Temel Olabilir mi? İbn Sînâ’da Aşk Kavramı Üzerine Bir İnceleme”, **Uluslararası İbn Sînâ Sempozyumu Bildiriler (22-24 Mayıs 2008)**, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul, 2008, ss. 151-164.
- GENÇ İlhan, “Hayatımızı İnşa Eden Kurum: Camilerimiz”, **Cami Yazıları**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2012, ss. 149-158.
- GENÇAY Ökkeş Alpaslan, “Beden Eğitimi Öğretmenlerinin İş Doyumu ve Mesleki Tükenmişliklerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi”, **Kastamonu Eğitim Dergisi**, C. XV, S. 2, Kastamonu, 2007, ss. 765-780.
- GENIA Vicky, “Religious Issues in Secularly Based Psychotherapy”, **Counseling and Values**, V. 44:(3), American Counseling Association, 2000, pp. 213-221.

- GEYER Anne L. - Roy F. BAUMMEİSTER, “Din Ahlak ve Öz-denetim: Değerler, Erdemler ve Kötü Alışkanlıklar”, çev. Metin Güven, **Din ve Maneviyat Psikolojisi: Yeni Yaklaşımlar ve Uygulama Alanları**, ed. İhsan Çapçioğlu-Ali Ayten, Phoenix Yayınları, Ankara, 2013, ss. 241-292.
- GİRGİN Günseli, “Çağdaş Eğitim Sisteminde Öğrenci Kişilik Hizmetleri ve Rehberlik”, **Psikolojik Danışma ve Rehberlik**, 2.b., ed. Alim Kaya, Anı Yayıncılık, Ankara, 2005, ss. 1-34.
- GİRGİN Günseli, “Çağdaş Eğitim Sisteminde Öğrenci Kişilik Hizmetleri ve Rehberlik”, **Psikolojik Danışma ve Rehberlik**, 2.b., ed. Alim Kaya, Anı Yayıncılık, Ankara, 2005, ss. 1-34.
- GLAUSER A. Shanks - Jerold D. BOZARTH, “Person-Centered Counseling: The Culture within”, **Journal of Counseling and Development**, V. 79 (2), 2001, pp. 142-147.
- GOLDSMITH, R. E.,- G. R. FOXALL, “The Measurement of innovativeness”, In L.V. Shavinina (Eds.), **The International Handbook of Innovation**, Elsevier Science, 2003, pp. 312-329.
- GÖKA Erol, “Dindar Hastaya Psikiyatrik Yaklaşım ve Yardım”, **Türkiye Günlüğü, Üç Aylık Fikir ve Kültür Dergisi**, S. 31., (Kasım-Aralık 1994) Cedit Neşriyat, Ankara, 1994, ss. 147-159.
- GÖLE Nilüfer, “Islam in Public: New Visibilities and New Imaginaries”, **Public Culture**, V. 14 (1), 2002, pp. 173-190.
- GÖRKAŞ İrfan, “Farabi'nin İnsan Tasavvuru”, **A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S. 50, Erzurum, 2013, ss. 291-305.
- GREER Joanne Marie G., “Research in Pastoral Counseling: Definitions, Methods, and Research Training”, **Clinical Handbook of Pastoral Counseling**, V.1, ed. Robert J. Wicks, Paulist Press, Mahwah, New Jersey, 1993, pp. 632-646.
- GÜLEÇ Cengiz, “Transkültürel Açıdan Psikoterapiler”, **Klinik Psikiyatri Dergisi**, C.II, S.1, Ankara, 1999, ss. 5-11.
- GÜN Ayşegül, “Yaygın Din Eğitiminin Hedef Kitleleri Olarak Kadınlar: Dindarlık Durumları, Dini Sorunları ve Beklentileri”, **Yaygın Din Eğitimi Sempozyumu (30 Mart-01 Nisan 2012)**, C. II., Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2013, ss. 387-406.
- GÜNDÜZ Bülent, “İlköğretim Öğretmenlerinde Tükenmişlik”, **Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, C. I, S. 1, 2005, ss. 152-166.
- GÜNDÜZ Turgay, “Ergenlik Dönemi Din Eğitimi”, **Etkili Din Öğretimi**, ed. Şaban Karaköse, TİDEF Yayınları, İstanbul, 2012, ss. 73-102.

- GÜNGÖR Özcan, “Yaşlılar İçin Cami Temelli Sosyal/Dini Hizmetler”, **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S. 38, Erzurum, 2012, ss. 161-188.
- GÜRÇAN Ayşen, “Başbakanlık Aile Araştırmalarına göre Aile Sorunları ve Çözümleri”, **Aileye İlişkin Sorunlar İstişare Toplantısı, (20-22 Aralık 2008)**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2009, ss. 141-160.
- HAQUE Amber, “Psychology and Religion: Their Integration and Relationship from an Islamic Perspective,” **American Journal of Islamic Social Sciences**, V. 15, 1998, s. 97-116.
- HAQUE Amber, “Psychology and Religion: Two Approaches to Positive Mental Health”, **Intellectual Discourse**, V. 8,(1), 2000, pp. 81-94.
- HAYTA Akif, “U.Ü. İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin İbadet ve Ruh Sağlığı (Psiko-Sosyal Uyum) İlişkisi Üzerine Bir İnceleme”, **U.Ü.İ.F.D.**, C. IX, S. 9, Bursa, 2000, ss. 487-505.
- HEDAYAT-DİBA Zari, “Psychotherapy With Muslims”, **Handbook of Psychotherapy and Religious Diversity**, ed. P. Scott Richards and Allen E. Bergin, American Psychological Association, Washington DC, 2008, pp. 289-307.
- HEDAYAT-DİBA Zari, “Working with the Religious Community: The Mosque as a Source of Support”, **Handbook of Psychotherapy and Religious Diversity**, ed. P. Scott Richards and Allen E. Bergin, Published American Psychological Association, Washington DC, 2008, pp. 309-311.
- HILL Peter C. - Evonne SMITH - Steven J. SANDAGE, “Religious and Spiritual Motivations in Clinical Practice” **The Psychology of Religion and Spirituality for Clinicians: Using Research in Your Practice**, ed. Jamie D. Aten, at al., Routledge/Taylor & Francis Group, LLC, New York, 2012, pp. 69-100.
- HOROZCU Ümit, “Tecrübî Araştırmalar Işığında Dindarlık ve Maneviyat ile Ruh Beden Sağlığı Arasındaki İlişki”, **Milel ve Nihal: İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi**, C. VII, S. 1, İstanbul, 2010, ss. 209-240.
- HÖKELEKLİ Hayati, “Din Hizmetlerinde Yöntemle İlgili Sorunlar”, **Diyanet İlmi Dergi**, C. XLI, S. 3, Ankara, 2005, ss. 93-104.
- HÖKELEKLİ Hayati, “Dini Telkin ve Tebliğde Psikolojik Esaslar”, **Diyanet Dergisi**, C. XIX, S. 1, Ankara, 1983, ss. 27-39.
- HÖKELEKLİ Hayati, “Gençlik ve Din”, **Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi**, ed. Hayati Hökelekli, Dem Yayınları, İstanbul, 2006, ss. 9-31.
- HÖKELEKLİ Hayati, “Günümüzde İletişim Teknikleri ve Dini İletişim”, **Diyanet İlmi Dergi**, C. XLII, S.1, Ankara, 2006, ss. 41-58.

- HÖKELEKLİ Hayati, “İslam Geleneğinde Psikoloji Kültürü”, **İslam Psikolojisi Yazıları**, Dem Yayınları, İstanbul, 2009, ss. 11-40.
- HÖKELEKLİ Hayati, “Kur’an’da Nefs Kavramı Bağlamında İnsan Psikolojisiyle İlgili Bazı Özellikler”, **İslam Psikolojisi Yazıları**, Dem Yayınları, İstanbul, 2009, ss. 43-60.
- HÖKELEKLİ Hayati, “Pozitif Ruh Sağlığına Katkıları Açısından Kur’an Kurslarının Psiko-Sosyal Fonksiyonlarına İlişkin Bir Değerlendirme Tebliği Müzakeresi”, **Yaygın Din Eğitimi Sempozyumu (30 Mart-01 Nisan 2012)**, C. I., Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2013, ss. 133-136.
- IŞIK Harun, “Ceza İnfaz Kurumları Din Hizmetleri, Manevi Rehberlik ve Kur’an Öğretiminin Etkin Bir Yapıya Kavuşturulması”, **Yaygın Din Eğitimi Sempozyumu (30 Mart-01 Nisan 2012)**, C. II., Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2013, ss. 269-289.
- IŞIK Harun, “Ceza İnfaz Kurumlarında Din Hizmetleri”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C.III., S.12, Ordu, 2010, ss. 250-263.
- İMANÇER Dilek - Ali Ekber SARIGÜL, “Evlilik Programlarında Değer Temsili”, ed. Dilek İmançer, **Medyayı Anlamak**, De Ki Basım Yayım, Ankara, 2010.
- JONES Stanton L., “A Constructive Relationship for Religion with The Science and Profession of Psychology: Perhaps The Boldest Model Yet”, **Religion and The Clinical Practice of Psychology**, ed. Edward P. Shafranske, American Psychological Association, Washington, 1996, ss. 113-148.
- JUSTES Emma J., “Women”, **Clinical Handbook of Pastoral Counseling**, ed. Robert J. Wicks, C. I., Paulist Press, New York, 1993, ss. 279-300.
- KAPLAN Hasan, “Değişen Dünyada Din Hizmetleri: Bir Kimlik Sorgulaması”, **I. Din Hizmetleri Sempozyumu (3-4 Kasım 2007)**, C.I, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2008, ss. 569-574.
- KARACOŞKUN M. Doğan, “Din Hizmetlerinde Psikolojik Formasyon Yeterliliğinin Önemi ve İlahiyat Fakültelerindeki Psikoloji Eğitimi Üzerine Görüş ve Öneriler”, **Türkiye’de Yüksek Din Eğitiminin Sorunları, Yeniden Yapılanması ve Geleceği Sempozyumu (16-17 Ekim 2003)**, S.D.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları No:16, Isparta, 2004, ss. 83-103.
- KARACOŞKUN M. Doğan, “Kur’an Bağlamında Olumsuz Davranışlara Psikolojik Yaklaşımlar”, **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. IX, Sivas, 2005, ss. 87-100.
- KARAGÖZ İsmail, “Rüşd” Mad., **Dini Kavramlar Sözlüğü**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2010.

- KARAGÜL Aslan, “Manevi Bakım ve Hollanda Örneği”, **I. Ulusal Din Psikolojisi ve Manevi Bakım Çalıştayı Tebliğ Kitabı**, Harika Liman Ltd. Şti., Ankara, 2012, ss. 51-76.
- KARAIRMAK Özlem, “Tinsel Anlayışın Psikolojik Danışmadaki Rolü”, **Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi**, C.III., S.22, 2004, ss. 45-55.
- KARAKAYA Halim, “İrşadda Metod: Kur’an ve Hadiste İrşad Metodu”, **I. Din Şurası Tebliğ ve Müzakereleri (1-5 Kasım 1993)**, C.I, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1995, ss. 154-162.
- KARAKÖSE Rukiye, “Ergenlerle Etkili İletişim”, **Etkili Din Öğretimi**, 4. b., ed. Şaban Karaköse, TİDEF Yayınları, İstanbul, 2012, ss. 247-280.
- KARAMAN Fikret, “Din Görevlileri ve Hizmette Verimlilik”, **Din Hizmetlerinde Yöntem ve Verimlilik**, der. Hayrullah Köken, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2006, ss. 43-50.
- KARAMAN Fikret, “Osmanlı Devrinde İmam-Hatiplik Görevi, Rolü ve Statüsü” **Diyanet Aylık Dergi**, S. 221, Mayıs, 2009.
- KASAPOĞLU Abdurrahman, “Kur’an’da Evlilik Terapisi: Günümüz Psikolojisinin Verileri ve Uygulamalarıyla Bir Mukayese”, **Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, C. IV, S. 2, 2004, ss. 37-74.
- KAYA Mevlüt-Bayramali NAZİROĞLU, “Din Görevlilerinin Mesleki Tutum ve Motivasyon Düzeylerini Etkileyen Bazı Faktörler”, **O.M.Ü.İ.F.D.**, S. 26/27, Samsun, 2008, ss. 25-53.
- KAYA Talha, “Cezaevi Vaizliği”, **I. Din Hizmetleri Sempozyumu (3-4 Kasım 2007)**, C.II, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2008, ss. 156-163.
- KAYADİBİ Fahri, “Cumhuriyet Döneminde Müftülükler”, **Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi**, S. 7, İstanbul, 2000, ss. 143-192.
- KAYIKLIK Hasan, “Değişen Dünyada Birey, Din ve Dindarlık”, **Dindarlığın Sosyo-Psikolojisi**, ed. Ünver Günay-Celalettin Çelik, Karahan Kitabevi, Adana, 2006, ss. 157-174.
- KAYIKLIK Hasan, “Din Görevlilerinde Yaşamdan Memnuniyet ve Mesleki Doyum-Adana Örneği” **I. Din Hizmetleri Sempozyumu (3-4 Kasım 2007)**, C.I, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2008, ss. 34-46.
- KERNBERG Otto F., “Dini Tecrübe Üzerine Psikanalitik Perspektifler” çev. Ali Ulvi Mehmedoğlu, **A.Ü.İ.F.D.**, C. XLVI, S. 1, Ankara, 2005, ss. 175-199.
- KEYİFLİ Şükrü, “Hz. Peygamber’in Bazı Eğitici Davranışlarının Günümüze Yansıyan Yönleri” **Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. XIII, S. 2, 2013, ss. 103-125.

- KILAVUZ M. Akif, “Çocukların Dini Soruları”, **Diyanet Avrupa Aylık Dergi**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, Ekim 2009.
- KILAVUZ M. Akif, “Hasta Hekim İlişkileri Açısından Din Eğitiminin Önemi”, **U.Ü.İ.F.D.**, C. XI, S. 2, Bursa, 2002, ss.73-86.
- KILAVUZ M. Akif, “Kur’an Kursları ve Yetişkin Din Eğitimi”, **Etkili Din Öğretimi**, ed. Şaban Karaköse, TİDEF Yayınları, İstanbul, 2012, ss. 121-166.
- KILAVUZ Ulvi Murat, “Küreselleşen Dünya’da Din”, **U.Ü.İ.F.D.**, C. XI, S. 2, Bursa, 2002, ss. 191-212.
- KILIÇER Kerem - Hatice Ferhan ODABAŞI, “Bireysel Yenilikçilik Ölçeği (BYÖ): Türkçeye Uyarlama, Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması”, **Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, C. XXXVIII, Ankara, 2010, ss. 150-164.
- KIZMAZ Zahir, “Cezaevinin ve Hapsetmenin Suçu Engellemedeki Etkisi”, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S.17, Kütahya, 2007, s. 44-69.
- KIZMAZ Zahir, “Din ve Suçluluk: Suç Teorileri Açısından Kuramsal Bir Yaklaşım”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. XV, S.1, Elazığ, 2005, ss. 189-215.
- KOÇ Mustafa, “Manevî-[Psikolojik] Danışmanlık ile İlgili Batı’da Yapılan Bilimsel Çalışmaların Tarihi ve Literatürü (1902-2010) Üzerine Bir Araştırma I-II,” **Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Adana, 2012, ss. 201-237 ve ss. 239-275
- KOÇ Zihni, “Kültüre Duyarlı Psikolojik Danışma Yaklaşımı: Kuramsal Bir İnceleme”, **Gazi Üniversitesi Endüstriyel Sanatlar Eğitim Fakültesi Dergisi**, Y. 11, S. 12, 2003, Ankara, ss. 1-17.
- KOHUT Heinz, “The Psychoanalyst in the Community of Scholars”, P.H. Ornstein ed., **The Search for Self: Selected Writings of H. Kohut**, International Universities Press, New York, 1978, ss. 685-724.
- KOLBAŞI Derya, “İletişim Dili ve Empati”, **Ceza İnfaz Kurumları Din Hizmetleri Rehberi**, ed. Harun Işık-Abdullah Demir, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2012, ss. 94-130.
- KORKMAZ Arif, “Hastanede Dini Hayat: Teorik Çerçeve”, **S.Ü.İ.F.D.**, S. 29, Konya, 2010, ss. 283-311.
- KÖKSALAN Bahadır, “Rehberlikte İletişim”, **Rehberlik**, ed. Sırrı Akbaba-Asude Bilgin, Lisans Yayıncılık, İstanbul, 2009, ss. 151-172.
- KÖYLÜ Mustafa, “Din Görevlilerinin Mesleki Problemleri” **O.M.Ü.İ.F.D.**, S.5, Samsun, 1991, ss. 181–212.

- KÖYLÜ Mustafa, “Din Hizmetlerinde Çağdaş Yönelimler ve Faaliyetler: ABD ve Kanada Örneği”, **I. Din Hizmetleri Sempozyumu (3-4 Kasım 2007)**, C.I, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2008, ss. 524-541.
- KÖYLÜ Mustafa, “Dini İletişim”, **Etkili Din Öğretimi**, ed. Şaban Karaköse, Türkiye İlahiyat Tedrisatına Yardım Eden Dernekler Federasyonu (TİDEF) Yayınları, İstanbul, 2012, ss. 167-194.
- KÖYLÜ Mustafa, “Dinin Ruh ve Beden Sağlığı Üzerindeki Etkisi”, **Dini Danışmanlık ve Din Hizmetleri**, ed. Nurullah Altaş-Mustafa Köylü, Gündüz Yayınları, Ankara, 2012, ss. 111-130.
- KÖYLÜ Mustafa, “Kur’an ve Ruh Sağlığı”, **Dini Danışmanlık ve Din Hizmetleri**, ed. Nurullah Altaş- Mustafa Köylü, Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, Ankara, 2012, ss. 59-84.
- KÖYLÜ Mustafa, “Ruh Sağlığı ve Din”, **Dini Danışmanlık ve Din Hizmetleri**, ed. Nurullah Altaş-Mustafa Köylü, Gündüz Yayınları, Ankara, 2012, ss. 87-107.
- KÖYLÜ Mustafa, “Ruh ve Beden Sağlığı İle Din İlişkisi Üzerine Yapılan Araştırmaların Bir Değerlendirilmesi”, **O.M.Ü.İ.F.D.**, S. 28, Samsun, 2010, s. 5-36.
- KÖYLÜ Mustafa, “Yetişkin Eğitimi: Tanımı, Alanı ve Tarihi Gelişimi”, **Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi**, S.5, İstanbul, 1998, ss. 207-275.
- KÖYLÜ Mustafa, “Yetişkinlik Dönemi Din Öğretimi”, **Etkili Din Öğretimi**, ed. Şaban Karaköse, TİDEF Yayınları, İstanbul, 2012, ss. 103-120.
- KRAMER Peter D., “Giriş”, **Kişi Olmaya Dair: Bir Terapistin Gözüyle Psikoterapiye Bakış**, Carl R. Rogers, çev. Aysun Babacan, Okuyan Us Yayınları, İstanbul, 2013, ss. 7-16.
- KRAMER Peter D., “Giriş”, **Kişi Olmaya Dair: Bir Terapistin Gözüyle Psikoterapiye Bakış**, Carl R. Rogers, çev. Aysun Babacan, Okuyan Us Yayınları, İstanbul, 2013, s. 7-16.
- KULA M. Naci, “Deprem ve Dini Başa Çıkma”, **Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S.1, 2002, ss. 234-255.
- KULA M. Naci, “Engelli Çocuğa Sahip Ailelere Yönelik Moral ve Manevi Destek (Çorum Örneği)”, **Uluslararası Osmanlıdan Cumhuriyet’e Çorum Sempozyumu**, Çorum Belediyesi Yayınları, Çorum, 2008, ss. 893-908.
- KULA M. Naci, “Engellilere Verilecek Tebliğ ve İrşad Hizmeti”, **Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, S.4., Samsun, 2004, ss. 17-47.
- KULA M. Naci, “İslam Kültüründe Engelli Çocuk ve Ergenlere Bakış” **Engelli Çocuk ve Ergenlerin Hakları El Kitabı**, Haz. Adnan Kulaksızoğlu, Çocuk Vakfı Yayınları, İstanbul, 2011, ss. 281-301.

- KULA M. Naci, “Küreselleşme, Ruh Sağlığı ve Din”, **Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, C. V, S. 2, 2005, ss. 7-30.
- KURTOĞLU Ayşenur, “Aileyi Tehdit Eden Unsurlar” **Küreselleşen Dünyada Aile Sempozyumu**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2010, ss. 246-256.
- KÜÇÜK Raşit, “Saadet Asrında Cami”, **Cami Yazıları**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2012, ss. 11-21.
- KÜÇÜKDAĞ Yusuf, “Cumhuriyetten Önce Dezavantajlı Sosyal Gruplara Yönelik Manevi Sosyal Hizmetler”, ed. Ali Seyyar, **Manevi Sosyal Hizmetler**, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2008, ss. 83-102.
- MAHRER Alvin R., “Existential-Humanistic Psychotherapy and The Religious Person”, **Religion And The Clinical Practice of Psychology**, ed. Edward P. Shafranske, American Psychological Association, Washington, 1996, ss. 433-460.
- MENEKŞE Ömer, “Türk Sinemasında Din ve Din Adamı İmajı”, **II. Uluslararası Dini Yayınlar Kongresi Tebliğ ve Müzakereleri**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2005, ss. 45-68.
- METE Ömer Lütfi , “Televizyon ve Aile”, **Aile Ansiklopedisi**, C.III. Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara, 1991.
- MILLER Lisa - Brien S. KELLEY, “Relationships of Religiosity and Spirituality with Mental Health and Psychopathology”, **Handbook of The Psychology of Religion and Spirituality**, ed. Raymond F. Paloutzian, Crystal L. Park, The Guildford Press, New York – London, 2005, ss. 460-478.
- NESS Van – Peter H., “ Religion and Public Health”, **Journal of Religion and Health**, V. 38 (3), 1999, pp. 15-26.
- NEUGER Christie Cozad, “A Feminist Perspective on Pastoral Counseling With Women”, **Clinical Handbook of Pastoral Counseling**, ed. Robert J. Wicks C.III., Paulist Press, New York, 1993, pp. 17-37.
- OCAK Hasan, “Türkiye’de Cami Merkezli Yaygın Din Eğitiminde Sosyal Bilimlerin Rolü (Psikoloji Örneği)” **Yaygın Din Eğitimi Sempozyumu (30 Mart-01 Nisan 2012)**, C. II., Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2013, ss. 355-380.
- OĞUZBERK Müge - Arzu AYDIN, “Ruh Sağlığı Çalışanlarında Tükenmişlik”, **Klinik Psikiyatri**, S. 11, 2008, ss. 167-179.
- OK Üzeyir, “Dini Danışmanlık: Tanım ve Tarihi” , **Dini Danışmanlık ve Din Hizmetleri**, ed. Nurullah Altaş-Mustafa Köylü, Gündüz Yayınları, Ankara, 2012, ss. 37-58.
- OK Üzeyir, “İnanç Bakım ve Danışmanlığı: Bir Model Geliştirme Denemesi”, **I. Din Hizmetleri Sempozyumu (3-4 Kasım 2007)**, C.II., Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2008, ss. 550-574.

- OKRAY KOCABIYIK Zihniye - Ebru ÇAKICI, “Sağlık Çalışanlarında Tükenmişlik ve İş Doyumu”, **Anadolu Psikiyatri Dergisi**, S. 9, 2008, ss. 132-138.
- OKUMUŞ Ejder, “Çocuk Suçluluğunun Önlenmesi ve İslâm”, **İslâmiyât Dergisi**, C.VIII., 8, S. 2, Ankara, 2005, ss. 91-110
- OKUMUŞ Ejder, “Olağanüstü Zamanlarda Din Hizmetleri”, **I. Din Hizmetleri Sempozyumu (3-4 Kasım 2007)**, C.I, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2008, ss. 589-605.
- OMAN Doug - Carl E. THORESEN, “Din ve Maneviyat Sağlığı Etkiler mi?”, çev. Özer Çetin, **Din ve Maneviyat Psikolojisi: Yeni Yaklaşımlar ve Uygulama Alanları**, ed. İhsan Çapçioğlu-Ali Ayten, Phoenix Yayınları, Ankara, 2013, ss. 295-342.
- ONAY Ahmet, “Cami Eksenli Din Hizmetleri”, **Değerler Eğitimi Dergisi**, 4 (12), 2006, ss. 149-175.
- ONAY Ahmet, “Cami Eksenli Din Hizmetleri”, **I. Din Hizmetleri Sempozyumu (3-4 Kasım 2007)**, C.I, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2008, ss. 258-276.
- OTACIOĞLU Sena Gürşen, “Müzik Öğretmenlerinde Tükenmişlik Sendromu ve Etkileyen Faktörler”, **İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, C. IX, S. 15, 2008, ss.103-116.
- OTRAR Mustafa, “Eğitimde Etkili İletişim”, **Etkili Din Öğretimi**, 4. b., ed. Şaban Karaköse, TİDEF Yayınları, İstanbul, 2012, ss. 239-246.
- OTRAR Mustafa, “Rehberlik Türleri”, **Rehberlik**, ed. Sırrı Akbaba-Asude Bilgin, Lisans Yayıncılık, İstanbul, 2009, ss. 43-82.
- ÖCAL Mustafa, “Dünden Bugüne Din Görevlileri ve Mesleki Yeterlikleri” **Yaygın Din Eğitiminin Sorunları Sempozyumu**, Kayseri, 2003, ss. 45-69.
- ÖNÜR Nimet, “Modernleşme Sürecinde Okul, Aile ve Medya Kavşağında Toplumsal Değerler”, **Değerler ve Eğitimi Uluslararası Sempozyumu, (26-28 Kasım 2004)**, Değerler Eğitimi Yayınları, İstanbul, 2007.
- ÖZBAY M. Haluk - Banu Işık CANPOLAT, “Psikoterapide Empati-Nesnellik İkilemi”, **Klinik Psikiyatri Dergisi**, S.6, Ankara, 2003, ss. 39-45.
- ÖZDEMİR Saadetin, “Dini Sosyal Hizmetlerin Temelleri”, **S.D.Ü. Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S.25, Isparta, 2012, ss. 125-138.
- ÖZDEMİR Şuayip - Abdurrahman GÜNEŞ - Rahime KAVAK, “Göreve Yeni Başlayan Din Görevlilerinin Mesleki Problemleri”, **Hikmet Yurdu: Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi**, C.V, S.10, 2012, ss. 13-31.

- ÖZDEMİR Şuayip, “Cezaevi Din Hizmetlerinin Temel Problemleri” **I. Din Hizmetleri Sempozyumu (3-4 Kasım 2007)**, C.II, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2008, ss. 123-133.
- ÖZDEMİR Şuayip, “Türkiye’de Cezaevlerinde Din Eğitimi Uygulamasının Geçirdiği Aşamalar”, **Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, C.II, 2002, s. 65-78.
- ÖZDOĞAN Öznur, “İnsanı Anlamaya Yönelik Bir Yaklaşım: Pastoral Psikoloji”, **A.Ü.İ.F.D.**, C. XLVII., S. 2., Ankara, 2006, ss. 127-141.
- ÖZDOĞRU ERDOĞAN Halide Nur, “Engellilere Yönelik din Eğitimi ve Öğretimi”, **Yaygın Din Eğitimi Sempozyumu (30 Mart-01 Nisan 2012)**, C. II., Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2013, ss. 253-264.
- ÖZEN Yener, “Tanrı - Sen ve Ben Üçümüzün Yolu, Pastoral Psikoloji ve Danışmanlığın Gerekliliği Üzerine”, **Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, C.X, S.2., Samsun, 2010, ss. 41-57.
- PALANCI Mehmet, “Eğitim Sisteminde Rehberliğin Yeri”, **Rehberlik**, ed. Sırrı Akbaba-Asude Bilgin, Lisans Yayıncılık, İstanbul, 2009, ss. 11-42.
- PARGAMENT Kenneth I. and at al, “The Vigil: Religion and the Search for Control in the Hospital Waiting Room” **Journal of Health Psychology**, V. 4 (3), 1999, s. 327-341.
- PARSONS Richard D., “The Counseling Relationship”, Robert J. Wicks et al eds., **Clinical Handbook of Pastoral Counseling**, C.I., Paulist Press, New York, 1993, pp. 97-117.
- PEKER Hüseyin, “Aile İrşat ve Rehberlik Bürolarında Dini Danışmanlık ve Din Hizmetleri”, **Dini Danışmanlık ve Din Hizmetleri**, ed. Nurullah Altaş - Mustafa Köylü, Gündüz Yayıncılık, Ankara, 2012, pp. 341-356.
- PEKER Hüseyin, “Suçlularda Dini Davranışlar”, **O.M.Ü.İ.F.D**, S.4, Samsun, 1990, pp. 97-117.
- PETERS F. E., “Sözü Yaymak: İslam’da Peygamber, Vaiz ve Aziz”, **Dünya Dinlerinde Hayatın Anlamı**, ed. Joseph Runzo - Nancy M. Martin, çev. Gamze Varım, Say Yayınları, İstanbul, 2002, ss. 149-164.
- PİŞKİN Metin, “Türkiye’de Psikolojik Danışma Hizmetlerinin Dünü, Bugünü ve Yarını”, **Türkiye’de Eğitim Bilimleri: Bir Bilanço Denemesi**, ed. Muhsin Hesapçıoğlu-Alpaslan Durmuş, Nobel Yayınevi, Ankara, 2006.
- PRINZ J. - S. ARAKIN, “Adlerian Group Therapy With Substance Abusers” **Journal of Individual Psychology**, 1994, pp. 349-358
- RİZVİ S. Azhar Ali, “Psychotherapies in Muslim Societies”, **The International Conference on Psychotherapy and Counseling: An Islamic Perspective**, Kuala Lumpur, Malaysia, 1997.

- SANCAKLI Saffet, “Değişen ve Gelişen Sosyal Hayatta Din Hizmetlerini Yürütenlerin Misyonu ve Nitelikleri”, **I. Din Hizmetleri Sempozyumu (3-4 Kasım 2007)**, C. II, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2008, ss. 345-371.
- SAYIL Işık ve diğ., “Ankara Üniversitesi Hastanelerinde Çalışan Doktor ve Hemşirelerin Tükenmişlik Düzeyleri”, **Kriz Dergisi**, C. V, S. 2, ss.71-77.
- SELÇUK Mualla, “2000’li Yıllara Girerken İrşad Anlayışımız Üzerine Bazı İlk Denemeler”, **II. Din Şurası Tebliğ ve Müzakereleri (23-27 Kasım 1998)**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2003, ss. 458-467.
- SELÇUK Mualla, “Dini Danışmanlığın Tanımı ve Alanları” **Din Hizmetlerinde İletişim ve Halkla İlişkiler - İletişim, Dini Danışma, Halkla İlişkiler**, Ankara Üniversitesi - Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2002, ss. 127-148.
- SEYHAN Ahmet Emin, “Din Hizmetlerinde Verimlilik ve Kalite Açısından Hizmet İçi Eğitimin Rolü ve Önemi”, **S.D.Ü.S.B.E.D.**, S.14, Isparta, 2011, ss. 231-248.
- SEYYAR Ali - Saadettin ÖZDEMİR, “AB Sürecinde Türkiye’de Manevi Sosyal Hizmetlerin Önemi”, **Manevi Sosyal Hizmetler**, ed. Ali Seyyar, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2008, ss. 53-82.
- SEYYAR Ali, “Bakıma Muhtaç Kişilere Dönük Manevi Bakım Uygulamaları”, **Manevi Sosyal Hizmetler**, ed. Ali Seyyar, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2008, ss. 141-178.
- SEYYAR Ali, “İslami Değerler Açısından Manevi Sosyal Hizmetler”, **Manevi Sosyal Hizmetler**, ed. Ali Seyyar, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2008, ss. 13-52.
- SHAFRANSKE Edward P. - H. Newton MALONY, “Religion and the clinical practice of psychology: A case for inclusion” **Religion And The Clinical Practice of Psychology**, ed. Edward P. Shafranske, American Psychological Association, Washington, 1996, pp. 561-586.
- SHAFRANSKE Edward P., “The Contributions of Short-Term Dynamic Psychotherapy to Pastoral Psychotherapy”, **Clinical Handbook of Pastoral Counseling**, C. II., ed. Robert J. Wicks, Paulist Press, Mahwah, New Jersey, 1993, pp. 102-128.
- SHAFRANSKE Edward P., “The Psychology of Religion in Clinical and Counseling Psychology”, **Handbook of The Psychology of Religion and Spirituality**, ed. Raymond F. Paloutzian, Crystal L. Park, The Guildford Press, New York – London, 2005, pp. 496-514.
- SHAH Ashiq Ali, “Islamic Psychology of Religion and Psychotherapy”, **The International Journal for the Psychology of Religion**, 12 (4), Lawrence Erlbaum Associates Inc., 2002, pp. 217-137

- SİMAV ORUÇ Esmâ, "Erzurum ve Bursa Müftülüklerine Gelen Sorular Işığında Kadınların Boşanma Taleplerinin Nedenleri" **U.Ü.İ.F.D.**, C.XVII, S. 2, Bursa, 2009, ss. 299-325.
- SNODGRASS Jill, "From Rogers to Clinebell: Exploring the History of Pastoral Psychology", **Pastoral Psychology**, V. 55(4), pp. 513-525, (Springer Science + Business Media, LLC, 2007, Published Online: 21 February 2007),
- SOMAYA Abdullah, "İslam and Counseling: Models of Practice in Muslim Communal Life", **Journal of Pastoral Counseling**, V. 42, 2007, pp. 42-55.
- SONSTEGARD M. A., "The Theory Practice and of Adlerian Group Counseling and Psychotherapy", **Journal of Individual Psychology**, 1998, pp. 217-250.
- SÖYLEV Ömer Faruk, "Gençleri Dine Yaklaştıran ve Dinden Uzaklaştıran Sosyal Sebepler", **Diyanet İlmî Dergi**, C.XXXVI, S.4, Ankara, 2010, ss. 31-62.
- STOKES H. Bruce, "Pastoral Counseling and Clinical Counseling: What's The Difference",
http://www.disciplecenter.com/html/Pastoral_Counseling_or_Clinical_Counseling.pdf/, (12.02.2012.)
- STRUNK Orlo, "A Prolegomenon to a History of Pastoral Counseling" **Clinical Handbook of Pastoral Counseling**, C. I., ed. Robert J. Wicks, Paulist Press, Mahwah, New Jersey, 1993, pp. 14-25.
- ŞAHİN Derya ve ark., "Devlet Hastanesinde Çalışan Sağlık Personelinin Tükenmişlik Düzeyleri", **Nöropsikiyatri Arşivi**, S. 45, 2008, ss. 116-121.
- ŞAHİN Hülya, "Kişisel Rehberlik ve Psikolojik Danışma", **Psikolojik Danışma ve Rehberlik**, 2.b., ed. Alim Kaya, Anı Yayıncılık, Ankara, 2005, ss. 169-200.
- ŞAHİN Nesrin -Yeşim YASAK, "İmamoterapi: Bilimsel bir Değerlendirme", **Türk Psikoloji Bülteni**, C.II, S.4, 1996, ss. 50-51.
- ŞAHİNBAŞ Mürsel, "İrşad Görevi Üstleneceklerde Aranılan Nitelikler", **I. Din Şurası Tebliğ ve Müzakereleri** (1-5 Kasım 1993), C.1, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1995, ss. 135-144.
- ŞENTÜRK Ünal, "Aile Kurumuna Yönelik Güncel Riskler", **Aile ve Toplum: Eğitim-Kültür ve Araştırma Dergisi**, C. IV, Sayı: 14, Yıl:10, (Nisan-Mayıs-Haziran) T.C. Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü Yayını, 2008, ss. 7-32.
- TAN Zeki, "Yaşlıya Din Hizmeti Sunarken Onların Yaşam Kalitesini Artırma ve Yaşlılığı Anlamlı Kılmada Dinin Tanıdığı Pozitif Ayrımcılığın Boyutları", **I. Din Hizmetleri Sempozyumu (3-4 Kasım 2007)**, C.II, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2008, ss. 273-302.

- TAŞ Kemalettin, “Dindarlığın Kriterleri Üzerine Tipolojik bir Araştırma”, **Dindarlığın Sosyo-Psikolojisi**, ed. Ünver Günay-Celalettin Çelik, Karahan Kitabevi, Adana, 2006, ss. 175-202.
- TAVUKÇUOĞLU Mustafa, “Cami Dışı Din Eğitimi Etkinliklerini Biçimlendiren Temel Kavramlar ve Bu Alanda Yeni Kavramsallaştırmalar: “Dini Danışmanlık” ve “Manevi Sosyal Hizmetler” tebliği Müzakeresi”, **Yaygın Din Eğitimi Sempozyumu (30 Mart-01 Nisan 2012)**, C. II., Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2013, ss. 319-322.
- TAYCAN Okan ve diğ., “Bir Üniversite Hastanesinde Çalışan Hemşirelerde Depresyon ve Tükenmişlik Düzeyinin Sosyo-demografik Özelliklerle İlişkisi”, **Anadolu Psikiyatri Dergisi**, S. 7, 2006, ss. 100-108.
- TECİM Erhan, “Cezaevlerinde Dini Yaşantı ve Din Algısı”, **Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, S. 22, Konya, 2009, ss. 61-86.
- TEKİN Mustafa, “Toplumsal Kapsamı Bağlamında Din Hizmetleri Üzerine Bir Karşılaştırma: Türkiye ve İngiltere Örneği”, **I. Din Hizmetleri Sempozyumu (3-4 Kasım 2007)**, C.I, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2008, ss. 542-553.
- TOKER İhsan, “Sosyal Hizmet ve Sosyal Pedagoji Odaklı Din Eğitimi Nasıl Olmalıdır? (Sosyal İlahiyat Mesleğinin Eğitimi) Tebliğinin Müzakeresi”, **Yaygın Din Eğitimi Sempozyumu (30 Mart-01 Nisan 2012)**, C. II., Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2013, ss. 351-355.
- TOPALOĞLU Bekir, “İrşad” Mad., **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. XXII, İstanbul, 2000.
- TURAN İbrahim, “Din Görevlilerinin Mesleki Yeterlilikleri”, **Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, C.XIII, S. 1, 2013, ss. 47-73.
- TURAN İbrahim, “Medyadaki Din Adamı İmajı Üzerine Bazı Düşünceler”, **O.M.Ü.İ.F.D.**, S. 24-25, Samsun, 2007, s. 293-304.
- TÜMER Günay, “Çeşitli Yönleriyle Din”, **A.Ü.İ.F.D.**, C.XXVIII, Ankara, 1986, ss. 213-267.
- TÜMKAYA Songül, “Akademik Tükenmişlik Ölçeğinin Geliştirilmesi”, **Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, S. 19, 2000, ss. 128-133.
- UĞUZ Şükrü - Hüner AYDIN - Ebru YURDAGÜL, “Monosemptomatik Hipokondriazis”, **Klinik Psikiyatri**, S. 6, 2003, ss. 240-243.
- UNDERWOOD Ralph L., Pastoral Counseling in the Parish Setting, **Clinical Handbook of Pastoral Counseling**, V. 1, ed. Robert J. Wicks, Paulist Press, Mahwah, New Jersey, 1993, pp. 332-348.

- ÜLTANIR Emel, “Türkiye’de Psikolojik Danışma ve Rehberlik (PDR) Mesleği ve Psikolojik Danışman Eğitimi”, **M.Ü.E.F.D.**, C.I., S.1, Mersin, 2005, ss. 102-111.
- ÜNAL Süheyla - Rıfat KARLIDAĞ - Saim YOLOĞLU, “Hekimlerde Tükenmişlik ve İş Doyumu Düzeylerinin Yaşam Doyumu Düzeyleri İle İlişkisi” **Klinik Psikiyatri Dergisi**, S. 4, 2001, ss. 113-118.
- VANDECREEK Larry, “Hastanede Yatan Kilise Üyelerine Yönelik Dua Vaizliği”, çev. Ali Rıza Aydın, **Birey ve Din, Din Psikolojisinde Yeni Arayışlar**, der. Ali Rıza Aydın, İnsan Yayınları, İstanbul, 2004, ss. 153-168.
- WIARDA Timothy, “Psychology and Pastoral Ministry”, **Church & Society**, V. 7 (3), 2004, pp. 114-128.
- WICKS Robert J., “Introduction”, **Clinical Handbook of Pastoral Counseling**, V. 2, ed. Robert J. Wicks, Paulist Press, Mahwah, New Jersey, 1993, pp. 1-7.
- WILCZYSKI Jerome - BROADLY B. Tamaner - BRODY Anne, “A Rating System for Studying Nondirective Client-Centered Interviews - Revised”, **The Person-Centered Journal**, V. 15 (1-2), 2008, pp. 34-57.
- WINK Paul - Jonathan M. ADLER - Michele DILLON, “Developmental and Narrative Perspectives on Religious and Spiritual Identity for Clinicians”, **The Psychology of Religion and Spirituality for Clinicians: Using Research in Your Practice**, ed. Jamie D. Aten, at al., Routledge/Taylor & Francis Group, LLC, New York, 2012, pp. 39-69.
- WINK Paul - Michele DILLON, “Religious Involvement and Health Outcomes in Late Adulthood: Findings from a Longitudinal Study of Women and Men”, **Faith and Health: Psychological Perspective**, ed. Thomas G. Plante-Allen C. Sherman, The Guildford Press, New York, 2001, pp. 75-106.
- WORTHINGTON JR. Everett L., “Religious Faith Across the Life Span: Implications for Counseling and Research”, **The Counseling Psychologist**, V. 17 (4), 1989, pp. 555-612.
- YAPAREL Recep, “Pozitif Ruh Sağlığına Katkıları Açısından Kur’an Kurslarının Psiko-Sosyal Fonksiyonlarına İlişkin Bir Değerlendirme”, **Yaygın Din Eğitimi Sempozyumu (30 Mart-01 Nisan 2012)**, C. I., Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2013, ss. 125-132.
- YAZICI Nesimi, “Bir Eğitim-Öğretim Kurumu Olarak Cami”, **Cami Yazıları**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2012, ss. 21-44.
- YENEN İbrahim, “Yazılı Basında “Din Adamı” Kimliğinin Temsili”, **Turkish Studies**, S.7/2, 2012, ss. 1161-1181.

- YILDIRIM Celal, “İrşad ve İrşadda Metod”, **I. Din Şurası Tebliğ ve Müzakereleri (1–5 Kasım 1993)**, C.1, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1995, ss. 335-347.
- YILDIRIM İbrahim, “Psikolojik Danışma ve Rehberlik Programı Öğrencileri ile Psikoloji Programı Öğrencilerinin Empatik Eğilim ve Empatik Beceri Düzeyleri”, **Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, S.7, Ankara, 1992, ss. 193-208.
- YILMAZ Bülent, “Hükümlü-Tutuklu Psikolojisi ve İletişim Dili”, **Ceza İnfaz Kurumları Din Hizmetleri Rehberi**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2012, ss. 73-93.
- YILMAZ Hasan Kamil, “Caminin İhyası, Din Görevlisi Algısının Yeniden İnşası”, **Cami Merkezli Din Eğitimi/ II. Ulusal Din Görevlileri Sempozyumu**, YECDER, 2011, <http://www.yecder.org/> (14.09.2013).
- YILMAZ Hüseyin, “Hz. Peygamber Döneminden Günümüze Kadınlar ve Cami Eğitimi”, **Değerler Eğitimi Dergisi**, C. V, S.14, İstanbul, 2007, ss. 107-130.
- YILMAZ Hüseyin, “Vaazın Etkinliğinde Dil ve Üslubun Önemi”, **Vaaz ve Vaizlik Sempozyumu (17–18 Aralık 2011)**, C. I., Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2013, ss. 101-116.
- YİĞİT Yaşar, “Mabet ve Mektep Olarak Camilerimiz”, **Cami Yazıları**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2012, ss. 93-102.
- ZENGİN Halise Kader, “Son Dönem Cumhuriyet Hutbelerinin İçerik Analizi (2003-2011 Yılları Arası)”, **Yaygın Din Eğitimi Sempozyumu (30 Mart-01 Nisan 2012)**, C. II., Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2013, ss. 121-148.
- ZENGİN Salih Zeki, “Kurtuluş Savaşı Döneminde ve Cumhuriyet’in Başlarında Türkiye’de Medreseler ve Din Eğitimi”, **A.Ü.İ.F.D.**, C.XLIII, S.2, Ankara, 2002, ss. 277-313.

Diğer Kaynaklar:

- 10.02.2011 tarihli Adalet Bakanlığı ile Diyanet İşleri Başkanlığı Arasında Tutuklu ve Hükümlülerin Dini ve Ahlakî Gelişimlerini Sağlamaya Yönelik İşbirliği Protokolü.
- 22.08.2013 tarihli Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı İle Başbakanlık Diyanet İşleri Başkanlığı Arasında “Ailenin Korunması ve Kadına Yönelik Şiddetin Önlenmesinde Din Görevlilerinin Katkısının Sağlanması İşbirliği” Protokolü.
- 26.10.2011 tarihli Diyanet İşleri Başkanlığı ile Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı İşbirliği Protokolü.

- 27.07.2007 tarih ve 46/1 nolu Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürlüğü Genelgesi.
- 30.03.2001 tarihli Adalet Bakanlığı ile Diyanet İşleri Başkanlığı Arasında Tutuklu ve Hükümlülerin Dini ve Ahlaki Gelişimlerini Sağlamaya Yönelik İşbirliği Protokolü,
- 5275 Sayılı Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkındaki Kanun
- 6002 sayılı Kanunla Yeniden Düzenlenen 633 sayılı, Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkındaki Kanun.
- 6284 Sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun.
- 633 Karar Sayılı Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname.
- 633 sayılı Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkındaki Kanun.
- Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı 2011 Yılı Faaliyet Raporu, Ankara, 2012.
- Aile Yapısı Araştırması, Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü - Türkiye İstatistik Kurumu, Ankara, 2006.
- ALAN Haluk, “Kaç Çeşit Psikoterapi Vardır?”, <http://www.hipnoztedavisi.com/index>. (16.09.2010).
- ALTAŞ Nurullah, Hastanelerde Din ve Moral Hizmetleri, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 1997.
- American Association of Pastoral Counselors, “Brief History on Pastoral Counseling”, <http://www.aapc.org/content/brief-history-pastoral-counseling> (20.12.2009).
- American Association of Pastoral Counselors, “Pastoral Counseling Today Gaining Momentum”, <http://www.aapc.org/node/5> (20.12.2009).
- American Association of Pastoral Counselors, “Pastoral Counseling Today Gaining Momentum”, <http://www.aapc.org/node/5> (20.12.2009).
- ATIM Ahmet, İstanbul Müftülüğü Aile İrşat ve Rehberlik Bürolarına Sorulan Sorular Işığında İstanbul’da Aile Hayatının Sosyolojik Analizi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa, 2010.
- BAYALAN Yusuf, “Psikoterapi Nedir?”, <http://yusufbayalan.terapi.com/psikoterapi/> (16.09.2010).
- BAYYİĞİT Mehmet, Üniversite Gençliğinin Dini İnanç, Tutum ve Davranışları Üzerine Bir Araştırma, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Bursa, 1989.
- DEMİRDİŞ Eray, Yaşlıların Rehberlik ve Psikolojik Danışma İhtiyaçlarının Farklı Değişkenler Açısından İncelenmesi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Samsun, 2010.

Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders, 4th Edition (DSM-IV), American Psychiatric Association, 1994.

Diyanet İşleri Başkanlığı 06.08.2007 tarihli Genelgesi.

Diyanet İşleri Başkanlığı Aile İrşat ve Rehberlik Büroları Çalışma Yönergesi.

Diyanet İşleri Başkanlığı Görev ve Çalışma Yönergesi.

Diyanet İşleri Başkanlığı İstatistikleri 2012, Strateji Geliştirme Başkanlığı, Ankara, 2013.

Diyanet İşleri Başkanlığı Stratejik Planı (2009–2013), Ankara, 2008.

Diyanet İşleri Başkanlığı Stratejik Planı (2012–2016), Ankara, 2012.

Diyanet İşleri Başkanlığı Yıllık Faaliyet Raporu–2012, Strateji Geliştirme Başkanlığı, Ankara, 2013.

DOĞAN Ahmet, Din Görevlilerinin Hizmet İçi Eğitimleri Üzerine Bir Araştırma, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2013.

GICHUL Kim, A Pastoral Theological Approach to The Image of God: Toward Framework for Pastoral Care of Broken Relationships Among Korean American Christians and Their Community, A Dissertation, Presented to The Faculty of the University of Denver and the Iliff School of Theology Joint PhD Program, University of Denver, 2008.

GÖKA Erol, “Sağlık Alanında Dini Danışmanlık Şarttır!”, <http://www.haber10.com/makale/17316/>, (25.11.2010).

GÖRMEZ Mehmet, Aile Bürolarında Görevli Personele Yönelik Eğitim Semineri Protokol Konuşması, Büyük Anadolu Otel, Ankara, (04.07.2012).

GÖRMEZ Mehmet, Uzman ve Başvaizler Çalıştayı Protokol Konuşması, Büyük Anadolu Otel, Ankara, (09.12.2012).

HÖKELEKLİ Hayati, Ergenlik Çağı Gençlerinin Dini Gelişimi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Bursa, 1983.

<http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/239648.asp#BODY> (14.09.2011).

<http://www.aapc.org/membership/certifications/definitions.aspx> , (27.12.2012).

<http://www.acpe.edu/> (22.11.2013).

<http://www.aile.gov.tr/tr/2465/Tarihi-Protokol>, (12.04.2012).

<http://www.ailetoplum.gov.tr/tr/18513/Tarihce>, (12.04.2013).

<http://www.cocukhizmetleri.gov.tr/tr/10517/Tarihce>, (12.04.2013).

<http://www.diyanet.gov.tr/turkish/dinegitimi/din-egitimi-dairesi-baskanligi>, (21.03.2013).

http://www.explorefaith.org/pastoral_counseling.html, (23.04.2012).

<http://www.pastoral-counseling.org/Definition1.htm>, (23.04.2011).

<http://www.pce2014.com.ar/en/wapcepc> (23.04.2012).

<http://www.pce-world.org>(23.04.2012).

<http://www.sanalpsikolog.com/index.shtml>, “Pastoral Danışma” (17.11.2009).

<http://www.shudernegi.org/sosyalcalismaci.html>, (19.04.2011).

<http://www.shy.hacettepe.edu.tr/calismaalan.html>, (19.04.2011).

<http://www.sosyalhizmetuzmani.org/>, (25.02.2013).

<http://www.tdk.gov.tr/index>, (12.02.2012).

<http://www.wisegeek.com/what-is-pastoral-counseling.htm>, (03.04.2012).

<http://www.wisegeek.com/what-is-pastoral-counseling.htm>, (23.04.2011).

<https://www.cte.adalet.gov.tr/>, (10.06.2013).

I. Ulusal Din Psikolojisi ve Manevi Bakım Çalıştayı Tebliğ Kitabı, Harika Liman Ltd. Şti., Ankara, 2012.

İĞDE İsrail, Mahkûmları Suça Yönelten Faktörler ve Din Algılayışları Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş, 2009.

KAHVECİOĞLU KARACA Feyza, Din Hizmetlerinde Dini Danışmanlık ve Rehberlik, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta, 2010.

KAPLAN Mustafa, Rivayet Değeri Açısından İbn Sayyad Kıssası, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2006.

KARA Osman, Kur'an'da İnsan Tipleri, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Sakarya, 2002.

KEYİFLİ Şükrü, Urfa ve Yöresinde Yaygın Din Eğitimi İmamların Mesleki İmkânları ve Problemleriyle İlgili Alan Araştırması, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 1997.

MERSİN Yunus, Din Görevlilerinde Mesleki Doyum, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2007.

ÖZBEK Belgizar, Cinayet İşleyen Kadınlarda Din Algısı, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2011.

- ÖZDEMİR Ömer, Aile İrşat ve Rehberlik Bürolarının Yetişkin Din Eğitime Katkısı (Adana İli Örneği), Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Adana, 2013.
- PEHLİVAN Ahmet, Suçu Engellemede Din Eğitiminin Rolü, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Van, 1997.
- RTÜK, Kadınların Televizyon İzleme Eğilimleri Araştırması, Ankara, 2007 ve 2010.
- RTÜK, Televizyon İzleme Eğilimleri Araştırması, Ankara, 2006 ve 2009.
- Sağlık Bakanlığı, Sağlık İstatistikleri Yıllığı 2011, Ankara, 2012.
- ŞAHİN Tuba Kevser, Dini Danışmanlık Bağlamında Aile İrşat ve Rehberlik Büroları, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2010.
- TETİK Hayati, Yaygın Din Eğitiminde Cami Görevlilerinin Yeri ve Fonksiyonları, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 1997.
- The American Heritage® Dictionary of the English Language, Fourth Edition, Published by Houghton Mifflin Company, 2009.
- Türk Dil Kurumu, Güncel Türkçe Sözlük, <http://tdkterim.gov.tr/bts/>, (10.03.2011).
- Türk Psikologlar Derneği, “Ruh Sağlığı ve İlgili Alanlarda Çalışan Psikologlar ve Klinik Psikologlar İçin Meslek Tanımı, Eğitim Durumu, Görev, Yetki Ve Sorumluluk Alanları” Tanımlar Komisyonu Raporu, 19.01.2011., <http://www.psikolog.org.tr/medya/belgeler/1-turk-psikologlar-dernegi-tanimlar-komisyonu-raporu.doc> (14.05.2011).
- Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Derneği, Türkiye’de Psikolojik Danışma ve Rehberlik Hizmetlerinin Dünyü, Bugünü ve Yarını, 2008, <https://www.pdr.org.tr/upload/pdralaninintarihcesi.pdf> , (27.02.2011).
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 1982.
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) Haber Bülteni, Sayı: 13469, (28.03.2013).
- Türkiye’de Aile Yapısı Araştırması 2011, T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, Ankara, 2012.
- Türkiye’de Kadına Yönelik Aile içi Şiddet, T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, Ankara, 2009.
- UYGUN Hamdi, Halktaki Din Adamı İmajı ve Din Görevlilerinden Beklentileri, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Samsun, 1992.

- YAPAREL Recep, “Yirmi-Kırk Yaşları Arası Kişilerde Dini Hayat İle Psiko-Sosyal Uyum Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 1987.
- YEŞİLBURSA Doğan, “Ruh Sağlığı Çalışanları Görev Tanımlaması”, Türkiye Psikiyatri Derneği Basın Açıklaması: 23.12.2010, <http://www.psikiyatri.org.tr/PressPopUp.aspx?Id=66> (13.04.2011).
- YILDIZ Cengiz, Din Görevlilerinin Sorunları ve Beklentileri Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma: Elazığ Uygulaması, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Elazığ, 1999.
- YILDIZ Zehra, Diyanet İşleri Başkanlığı Aile İrşat ve Rehberlik Bürosuna Gelenlerin Psiko-Sosyal Zemini – Kırşehir Örneği –, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri, 2011.
- YILGIN Mehmet, Din Eğitimi Açısından Din Görevlilerinin Mesleki Yeterlikleri ve Cemaatle Olan İlişkileri, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Samsun, 1997
- YILMAZ Necla, Aile İrşat ve Rehberlik Bürolarında Yapılan Dini Danışmanlık – Çorum Örneği –, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çorum, 2012.

EKLER

EK -1: ANKET UYGULAMA İZİNİ

T.C.
BAŞBAKANLIK
Diyanet İşleri Başkanlığı

Sayı: B.02.1.DİB.0.65.01.605.01- 12/0
Konu: Anket

04.12/2012

Sayın Ömer Faruk SÖYLEV
(Ebu İshak Mah. Osmangazi/BURSA)

İlgi: 30/11/2012 tarihli dilekçe.

İlgi dilekçe ekinde gönderilen, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri (Din Psikolojisi) Ana Bilim Dalı doktora öğrencisi Ömer Faruk SÖYLEV tarafından Başkanlığımız taşra teşkilatında Müftü/Müftü Yardımcısı, Vaiz/Vaize, Din Hizmetleri Uzmanı ile Aile İrşat Bürolarında görev alan Kur'an Kursu Öğreticisi ve İmam-Hatip kadrolarındaki personele yönelik yapılmak istenen "Türkiye'de Dini Danışmanlık ve Rehberlik -Alanları, İmkânları ve Yöntemleri- (Diyanet İşleri Başkanlığı Örneği)" konulu anket formu incelenmiştir.

Söz konusu anketin Başkanlığımız taşra teşkilatında Müftü/Müftü Yardımcısı, Vaiz/Vaize, Din Hizmetleri Uzmanı ile Aile İrşat Bürolarında görev alan Kur'an Kursu Öğreticisi ve İmam-Hatip kadrolarındaki personele uygulanmasında Başkanlığımızca bir sakınca bulunmamaktadır. Ayrıca yapılacak anket çalışmasının sonuç raporunun bir nüshasının da Başkanlığımıza gönderilmesini rica ederim.

Dr. Necdet SUBAŞI
Strateji Geliştirme Başkanı

EK -2: ANKET FORMU

DİNİ DANIŞMANLIK VE REHBERLİK HİZMETLERİ ÜZERİNE ARAŞTIRMA ANKET FORMU

Değerli Meslektaşım,

Bu çalışmanın amacı, Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından verilen dini danışmanlık ve rehberlik hizmetlerine yönelik tutumları tespit etmektir. Bu nedenle soruların doğru ya da yanlış şıkları yoktur. Tek doğru sizin samimi olarak vereceğiniz cevaplardır. Anketten elde edilen bilgiler, başkaları tarafından görülmeyecek, yalnızca araştırma amacıyla kullanılacak ve bilimsel bir çalışmanın esasını oluşturacaktır. Cevaplarınız ne kadar içten olursa, bu bilimsel çalışma da o kadar güvenilir ve geçerli olacaktır. Lütfen ankete isminizi yazmayınız ve hiçbir soruyu cevapsız bırakmayınız. İlgili ve katkınız için şimdiden teşekkür ederiz.

1. Cinsiyetiniz? ☐ Kadın ☐ Erkek	9. İrşat ve dini rehberlik hizmetlerinde bulunmak üzere görev yaptığınız kurumlar arasında aşağıdakilerden hangisi /hangileri vardır ? (Birden fazla seçenek işaretleyebilirsiniz.) ☐ Yetiştirme Yurtları ☐ Sevgi Evleri / Çocuk Evleri ☐ Kadın/Erkek Sığınmaevleri ☐ Huzurevleri ☐ Hastaneler ☐ Ceza ve Tevkifevleri ☐ Hiçbiri
2. Medeni durumunuz? ☐ Hiç evlenmedi ☐ Evli ☐ Eşi öldü ☐ Boşandı	10. Dini danışmanlık ve rehberlik konularında eğitim aldınız mı ? ☐ Evet ☐ Hayır
3. Yaşınız? ☐ 30'dan küçük ☐ 30-39 arası ☐ 40-49 arası ☐ 50-59 arası ☐ 60'dan büyük	11. Cevabınız "Evet" ise bu alandaki eğitiminizi yeterli buluyor musunuz? ☐ Evet ☐ Hayır ☐ Kısmen yeterli
4. Eğitim durumunuz ? ☐ İmam-Hatip Lisesi ☐ Diğer Lise ☐ İlahiyat Önlisans ☐ Diğer Önlisans ☐ İlahiyat Fakültesi ☐ Diğer Lisans Y. Lisans ☐ Devam ediyor ☐ Bitti Doktora ☐ Devam ediyor ☐ Bitti	12. Aşağıdaki mesleki alanlardan kendinizi diğerlerine göre <u>daha başarılı</u> bulduğunuz <u>ilk 3 tanesini</u> işaretleyiniz . ☐ Kur'an / Kıraat ☐ İdarecilik / Yöneticilik ☐ Vaaz / İrşat ☐ Halkla İlişkiler / İletişim ☐ Dini danışmanlık / Rehberlik ☐ Genel kültür / Güncel konular ☐ Temel İslam Bilimleri ☐ Mevzuat bilgisi
5. "Haseki" ihtisas eğitimi aldınız mı ? ☐ Evet ☐ Hayır	13. Genel olarak mesleğinizi yürütmekten memnun musunuz? ☐ Çok memnunum ☐ Memnunum ☐ Kısmen memnunum ☐ Memnun değilim ☐ Hiç memnun değilim
6. Görev unvanınız ? ☐ Müftü ☐ Müftü Yardımcısı ☐ Vaiz / Vaize ☐ Din Hiz. Uzmanı ☐ K.Kursu Öğreticisi ☐ İmam-Hatip	
7. Görev yaptığınız birim (Müftülük)? ☐ (Büyükşehir) İl Müftülüğü ☐ İl Müftülüğü ☐ (Büyükşehir) İlçe Müftülüğü ☐ İlçe Müftülüğü	
8. Toplam hizmet süreniz ? ☐ 10 yıldan az ☐ 10 - 14 yıl arası ☐ 15 - 19 yıl arası ☐ 20 - 24 yıl arası ☐ 25 - 30 yıl arası ☐ 30 yıldan fazla	

Aşağıdaki sorularda ailevi, sosyal ve psikolojik nitelikleri bulunan sorularla karşılaşma sıklığınız sorulmaktadır. Lütfen, sağ tarafta bulunan seçeneklerden size uygun olanını işaretleyerek belirtiniz .

	Hiçbir Zaman	Çok Nadir	Bazen	Çoğu Zaman	Her Zaman / Her Gün
14. Endişe, üzüntü, korku, çaresizlik, mutsuzluk, tükenmişlik, sıkıntı, takıntı, vesvese gibi nitelikleri bulunan <u>psikolojik problemlerine</u> dini destek ve çare arayanların soru veya sorunlarıyla muhatap olma sıklığınız?	☐	☐	☐	☐	☐
15. Uyuşturucu, kumar, fuhuş, bağımlılık, şiddet, töre, istismar, sapkınlık, borç-iş anlaşmazlıkları gibi <u>sosyal problemlerine</u> dini destek ve çare arayanların soru veya sorunlarıyla muhatap olma sıklığınız?	☐	☐	☐	☐	☐
16. Nikah, boşanma, geçimsizlik, ensest, aldatma, kürtaj, miras, ebeveyn-çocuk ve akraba ilişkileri gibi <u>ailevi problemlerine</u> dini destek ve çare arayanların soru veya sorunlarıyla muhatap olma sıklığınız?	☐	☐	☐	☐	☐
17. Psikolojik, sosyal ve ailevi sorunların çözümüne yönelik sağladığınız dini destek ve verdiğiniz cevapları <u>tatmin edici bulma</u> sıklığınız?	☐	☐	☐	☐	☐

Aşağıdaki maddelerde farklı davranış kalıpları tanımlanmıştır. Lütfen her bir maddenin size göre doğruluk derecesini, sağ tarafta bulunan seçeneklerden size uygun olanını işaretleyerek belirtiniz .

	Tümüyle Yanlış	Büyük Ölçüde Yanlış	Kararsızım	Büyük Ölçüde Doğru	Tümüyle Doğru
18. Resmi görevlerim dışında da her zaman hizmet yapacak bir alan bulurum.	☐	☐	☐	☐	☐
19. Mesleki ve özel hayatımda karşılaştığım sorunları çözmek için yeni fikirler ve yeni yaklaşımlar uygulamaya çalışırım.	☐	☐	☐	☐	☐
20. Mevcut metot ve imkanlar için yeni ve farklı kullanım alanları ararım.	☐	☐	☐	☐	☐
21. Çalışma arkadaşlarım arasında yeni yöntemleri deneyen ilk kişi olmaya çalışırım.	☐	☐	☐	☐	☐
22. İdarecilerim ve çalışma arkadaşlarımla benimle aynı fikirde olmadığı durumlarda dahi fikrimi değiştirmem.	☐	☐	☐	☐	☐
23. Başkalarına büyük zorluk yaratan problemler üzerinde çalışırım.	☐	☐	☐	☐	☐
24. Yeni fikirlere katkı sağlamaya her zaman kendimi açık hissederim.	☐	☐	☐	☐	☐
25. Orijinallik ve özgünlüğe önem veririm.	☐	☐	☐	☐	☐
26. Kendi fikirlerimi ve projelerimi uygulamak için zaman ayırırım.	☐	☐	☐	☐	☐
27. Toplantılarda yorumlar yapar, yeni fikirler öneririm.	☐	☐	☐	☐	☐

Aşağıdaki maddelerde çeşitli önermeler sunulmuştur. Lütfen her bir ifadeyi değerlendirip sağ tarafta bulunan seçeneklerden size uygun olanını işaretleyerek belirtiniz. (Önermelerdeki "din görevlisi" ifadesi Müftü, Vaiz, Din Hiz. Uzmanı, K.Kursu Öğreticisi ve İmam-Hatipleri kapsamaktadır.)

		Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum
28.	Din görevlileri "dini danışman ve rehber" olarak hangi alandan olursa olsun kendisine getirilen problemlerin çözümüne yardımcı olmalıdır.	☐	☐	☐	☐	☐
29.	Danışanın psikolojisi, ailevi problemleri gibi sorunlar din görevlisinin dikkate alması gereken konular değildir. İstenilen dini bilgi ya da fetvaları doğru vermesi yeterlidir.	☐	☐	☐	☐	☐
30.	Dini danışmanlık ve rehberlik, hastalık, yaşlılık, hapis ve ölüm gibi durumlarda ortaya çıkan din dışı ruhsal problemleri de kapsar.	☐	☐	☐	☐	☐
31.	Özürü, hasta, yaşlı vb. mağdur ve yakınlarına yönelik yardım ve destek hizmetleri arasında dini danışma ve rehberlik hizmetleri de olmalıdır.	☐	☐	☐	☐	☐
32.	Aile ilişkileri, dini bilgi, ruhi/manevi çöküntü vb. konularda ihtiyacı olanlara, din görevlisi yardım ve rehberlik etmelidir.	☐	☐	☐	☐	☐
33.	Din görevlileri insanları ruhen rahatlatma, kötülöklere karşı tavır geliştirmelerine katkıda bulunma gibi görevleri de yerine getiren dini danışman ve rehberler olmalıdır.	☐	☐	☐	☐	☐
34.	Günümüzde dini danışma ve rehberlik hizmetlerine ihtiyaç artmıştır.	☐	☐	☐	☐	☐
35.	Din görevlileri psikolojik danışma ve rehberlik (PDR) yöntemlerini iyi bilmeli, gerektiğinde başarıyla uygulayabilmelidir.	☐	☐	☐	☐	☐
36.	Din görevlileri arasında dini danışma ve rehberlik alanında uzmanlaşmış personele ihtiyaç vardır.	☐	☐	☐	☐	☐
37.	Din görevlileri tarafından halen verilmekte olan dini danışma ve rehberlik hizmetleri, ihtiyaç ve beklentileri tatmin edici şekilde karşılamaktadır.	☐	☐	☐	☐	☐
38.	Dini danışma ve rehberlik hizmeti verenlerin iyi bir din eğitimi yanında insan ve toplum bilimleri alanında da yeterli eğitim alması gerekir.	☐	☐	☐	☐	☐
39.	Sosyo-kültürel değişimlerin ortaya çıkardığı yeni sorunların çözümüne yardımcı olacak dini danışma ve rehberlik yöntemleri geliştirilmelidir.	☐	☐	☐	☐	☐
40.	Dini danışma ve rehberlik yöntem ve teknikleri din hizmetlerinde başarıyı artırır.	☐	☐	☐	☐	☐
41.	Müftölükler ve aile irşat ve rehberlik büroları, dini danışma ve rehberlik hizmetleri için yeterli donanım ve imkanlara sahiptir.	☐	☐	☐	☐	☐
42.	Aile irşat ve rehberlik büroları tarafından gerçekleştirilen dini danışma ve rehberlik hizmetleri etkili şekilde sürdürülmektedir.	☐	☐	☐	☐	☐

Aşağıdaki maddelerde çeşitli önermeler sunulmuştur. Lütfen her bir ifadeyi değerlendirip sağ tarafta bulunan seçeneklerden size uygun olanını işaretleyerek belirtiniz.

	Hiçbir Zaman	Çok Nadir	Bazen	Çoğu Zaman	Her Zaman
43. İşimden soğuduğumu hissediyorum.	☐	☐	☐	☐	☐
44. İş dönüşü kendimi ruhen tükenmiş hissediyorum.	☐	☐	☐	☐	☐
45. Sabah kalktığımda bu işi bir gün daha kaldıramayacağımı hissediyorum.	☐	☐	☐	☐	☐
46. İşim gereği karşılaştığım insanların ne hissettiğini hemen anlarım.	☐	☐	☐	☐	☐
47. İşim gereği bazı insanlara sanki insan değilmişler gibi davrandığımı fark ediyorum.	☐	☐	☐	☐	☐
48. Bütün gün insanlarla uğraşmak benim için gerçekten çok yıpratıcı.	☐	☐	☐	☐	☐
49. İşim gereği insanların sorunlarına en uygun çözüm yollarını bulurum.	☐	☐	☐	☐	☐
50. Yaptığım işten yıldığımı hissediyorum.	☐	☐	☐	☐	☐
51. Yaptığım iş sayesinde insanların yaşamına katkıda bulunduğuma inanıyorum.	☐	☐	☐	☐	☐
52. Bu işte çalışmaya başladığımdan beri insanlara karşı sertleştim.	☐	☐	☐	☐	☐
53. İşimin beni giderek katılaştırmasından korkuyorum.	☐	☐	☐	☐	☐
54. Çok şeyler yapabilecek güçteyim.	☐	☐	☐	☐	☐
55. İşimin beni kısıtladığını hissediyorum.	☐	☐	☐	☐	☐
56. İşimde çok fazla çalıştığımı hissediyorum.	☐	☐	☐	☐	☐
57. İşim gereği karşılaştığım insanlara ne olduğu umrumda değil.	☐	☐	☐	☐	☐
58. Doğrudan doğruya insanlar ile çalışmak bende çok fazla stres yapıyor.	☐	☐	☐	☐	☐
59. İşim gereği karşılaştığım insanlar ile aramda rahat bir hava yaratırım.	☐	☐	☐	☐	☐
60. İnsanlarla yakın bir çalışmadan sonra kendimi canlanmış hissederim.	☐	☐	☐	☐	☐
61. Bu işte birçok kayda değer başarı elde ettim.	☐	☐	☐	☐	☐
62. Yolun sonuna geldiğimi hissediyorum.	☐	☐	☐	☐	☐
63. İşimde duygusal sorunlara soğukkanlılıkla yaklaşırım.	☐	☐	☐	☐	☐
64. İşim gereği karşılaştığım insanların bazı problemlerini sanki ben yaratmışım gibi davrandıklarını hissediyorum.	☐	☐	☐	☐	☐

Anket Bitti. Teşekkürler.

(Ekleme istedikleriniz varsa lütfen belirtiniz).....

EK -3: EK TABLOLAR

Ek Tablo-1:

(I) Yaş	(J) Yaş	Mean Difference (I-J)	Std. Error	Sig.
30'dan küçük	31-39 arası	-,06998	,09021	,938
	40-49 arası	,09541	,08956	,824
	50-59 arası	,21394	,09173	,135
	60 ve üzeri	,35271*	,12219	,032
31-39 arası	30'dan küçük	,06998	,09021	,938
	40-49 arası	,16539*	,05127	,011
	50-59 arası	,28392*	,05498	,000
	60 ve üzeri	,42269*	,09766	,000
40-49 arası	30'dan küçük	-,09541	,08956	,824
	31-39 arası	-,16539*	,05127	,011
	50-59 arası	,11852	,05391	,181
	60 ve üzeri	,25729	,09706	,062
50-59 arası	30'dan küçük	-,21394	,09173	,135
	31-39 arası	-,28392*	,05498	,000
	40-49 arası	-,11852	,05391	,181
	60 ve üzeri	,13877	,09907	,627
60 ve üzeri	30'dan küçük	-,35271*	,12219	,032
	31-39 arası	-,42269*	,09766	,000
	40-49 arası	-,25729	,09706	,062
	50-59 arası	-,13877	,09907	,627

Ek Tablo-2:

(I) Unvan	(J) Unvan	Mean Difference (I-J)	Std. Error	Sig.
Müftü	Müftü Yardımcısı	-,09397	,07170	,190
	Vaiz/vaize	-,20371*	,05098	,000
	K.kursu öğreticisi	-,08697	,07948	,274
	İmam-hatip	-,29315*	,06551	,000
Müftü Yardımcısı	Müftü	,09397	,07170	,190
	Vaiz/vaize	-,10974	,07638	,151
	K.kursu öğreticisi	,00700	,09773	,943
	İmam-hatip	-,19918*	,08675	,022
Vaiz/vaize	Müftü	,20371*	,05098	,000
	Müftü Yardımcısı	,10974	,07638	,151
	K.kursu öğreticisi	,11674	,08372	,163

	İmam-hatip	-,08944	,07060	,205
	Müftü	,08697	,07948	,274
K.kursu öğreticisi	Müftü Yardımcısı	-,00700	,09773	,943
	Vaiz/vaize	-,11674	,08372	,163
	İmam-hatip	-,20618*	,09328	,027
İmam- hatip	Müftü	,29315*	,06551	,000
	Müftü Yardımcısı	,19918*	,08675	,022
	Vaiz/vaize	,08944	,07060	,205
	K.kursu öğreticisi	,20618*	,09328	,027

Ek Tablo-3:

(I) görev birimi	(J) görev birimi	Mean Difference (I-J)	Std. Error	Sig.
(büyükşehir) il Müftülüğü	İl Müftülüğü	-,13202	,07380	,074
	(Büyükşehir) İlçe Müftülüğü	-,12434	,07316	,089
	İlçe Müftülüğü	-,00623	,06721	,926
İl Müftülüğü	(büyükşehir) il Müftülüğü	,13202	,07380	,074
	(Büyükşehir) İlçe Müftülüğü	,00768	,06140	,900
	İlçe Müftülüğü	,12579*	,05417	,020
(Büyükşehir) İlçe Müftülüğü	(büyükşehir) il Müftülüğü	,12434	,07316	,089
	İl Müftülüğü	-,00768	,06140	,900
	ilçe Müftülüğü	,11811*	,05329	,027
İlçe Müftülüğü	(büyükşehir) il Müftülüğü	,00623	,06721	,926
	İl Müftülüğü	-,12579*	,05417	,020
	(Büyükşehir) İlçe Müftülüğü	-,11811*	,05329	,027

Ek Tablo-4:

(I) hizmet süresi	(J) hizmet süresi	Mean Difference (I-J)	Std. Error	Sig.
10 yıldan az	11-14 yıl arası	,13370	,07487	,475
	15-19 yıl arası	,13306	,06795	,367
	20-24 yıl arası	,25667*	,06716	,002
	25-30 yıl arası	,26381*	,06854	,002
	30 yıl ve üzeri	,37598*	,06215	,000
11-14 yıl	10 yıldan az	-,13370	,07487	,475

arası	15-19 yıl arası	-,00064	,08028	1,000
	20-24 yıl arası	,12297	,07962	,635
	25-30 yıl arası	,13011	,08079	,592
	30 yıl ve üzeri	,24228*	,07544	,017
15-19 yıl arası	10 yıldan az	-,13306	,06795	,367
	11-14 yıl arası	,00064	,08028	1,000
	20-24 yıl arası	,12360	,07315	,539
	25-30 yıl arası	,13075	,07442	,494
	30 yıl ve üzeri	,24292*	,06858	,006
20-24 yıl arası	10 yıldan az	-,25667*	,06716	,002
	11-14 yıl arası	-,12297	,07962	,635
	15-19 yıl arası	-,12360	,07315	,539
	25-30 yıl arası	,00714	,07370	1,000
	30 yıl ve üzeri	,11932	,06780	,492
25-30 yıl arası	10 yıldan az	-,26381*	,06854	,002
	11-14 yıl arası	-,13011	,08079	,592
	15-19 yıl arası	-,13075	,07442	,494
	20-24 yıl arası	-,00714	,07370	1,000
	30 yıl ve üzeri	,11217	,06917	,584
30 yıl ve üzeri	10 yıldan az	-,37598*	,06215	,000
	11-14 yıl arası	-,24228*	,07544	,017
	15-19 yıl arası	-,24292*	,06858	,006
	20-24 yıl arası	-,11932	,06780	,492
	25-30 yıl arası	-,11217	,06917	,584

Ek Tablo-5:

	(I) Unvan	(J) Unvan	Mean Difference (I-J)	Std. Error	Sig.
S14	Müftü	Müftü Yardımcısı	-,17912	,07829	,150
		Vaiz/vaize	-,30948*	,05567	,000
		K.kursu öğreticisi	-,45962*	,08679	,000
		İmam-hatip	,14060	,07153	,284
	Müftü Yardımcısı	Müftü	,17912	,07829	,150
		Vaiz/vaize	-,13037	,08341	,522
		K.kursu öğreticisi	-,28050	,10672	,066
		İmam-hatip	,31972*	,09473	,007
	Vaiz/vaize	Müftü	,30948*	,05567	,000
		Müftü Yardımcısı	,13037	,08341	,522
		K.kursu öğreticisi	-,15014	,09143	,471
		İmam-hatip	,45008*	,07710	,000
K.kursu		Müftü	,45962*	,08679	,000

	öğreticisi	Müftü Yardımcısı	,28050	,10672	,066
		Vaiz/vaize	,15014	,09143	,471
		İmam-hatip	,60022*	,10187	,000
	İmam-hatip	Müftü	-,14060	,07153	,284
Müftü Yardımcısı		-,31972*	,09473	,007	
Vaiz/vaize		-,45008*	,07710	,000	
		K.kursu öğreticisi	-,60022*	,10187	,000
S15	(I) Unvan	(J) Unvan	Mean Difference (I-J)	Std. Error	Sig.
	Müftü	Müftü Yardımcısı	-,06067	,08000	,942
		Vaiz/vaize	-,16224*	,05689	,036
		K.kursu öğreticisi	,29642*	,08868	,008
		İmam-hatip	,14391	,07309	,282
	Müftü Yardımcısı	Müftü	,06067	,08000	,942
		Vaiz/vaize	-,10157	,08523	,756
		K.kursu öğreticisi	,35709*	,10905	,010
	Vaiz/vaize	İmam-hatip	,20458	,09680	,215
		Müftü	,16224*	,05689	,036
Müftü Yardımcısı		,10157	,08523	,756	
K.kursu öğreticisi	K.kursu öğreticisi	,45866*	,09342	,000	
	İmam-hatip	,30615*	,07878	,001	
	Müftü	-,29642*	,08868	,008	
İmam-hatip	Müftü Yardımcısı	-,35709*	,10905	,010	
	Vaiz/vaize	-,45866*	,09342	,000	
	İmam-hatip	-,15251	,10409	,585	
S16	Müftü	Müftü	-,14391	,07309	,282
		Müftü Yardımcısı	-,20458	,09680	,215
		Vaiz/vaize	-,30615*	,07878	,001
		K.kursu öğreticisi	,15251	,10409	,585
S16	(I) Unvan	(J) Unvan	Mean Difference (I-J)	Std. Error	Sig.
	Müftü	Müftü Yardımcısı	-,23795*	,07858	,021
		Vaiz/vaize	-,38537*	,05588	,000
		K.kursu öğreticisi	-,17309	,08711	,273
		İmam-hatip	,22936*	,07180	,013
Müftü Yardımcısı	Müftü	,23795*	,07858	,021	
	Vaiz/vaize	-,14743	,08371	,397	
	K.kursu öğreticisi	,06485	,10711	,974	
Vaiz/vaize	İmam-hatip	,46730*	,09508	,000	
	Müftü	,38537*	,05588	,000	

	Müftü Yardımcısı	,14743	,08371	,397	
	K.kursu öğreticisi	,21228	,09176	,141	
	İmam-hatip	,61473*	,07738	,000	
K.kursu öğreticisi	Müftü	,17309	,08711	,273	
	Müftü Yardımcısı	-,06485	,10711	,974	
	Vaiz/vaize	-,21228	,09176	,141	
	İmam-hatip	,40245*	,10224	,001	
İmam-hatip	Müftü	-,22936*	,07180	,013	
	Müftü Yardımcısı	-,46730*	,09508	,000	
	Vaiz/vaize	-,61473*	,07738	,000	
	K.kursu öğreticisi	-,40245*	,10224	,001	
	(I) Unvan	(J) Unvan	Mean Difference (I-J)	Std. Error	Sig.
S17	Müftü	Müftü Yardımcısı	-,08966	,06922	,694
		Vaiz/vaize	,02238	,04922	,991
		K.kursu öğreticisi	,18049	,07673	,129
		İmam-hatip	,42187*	,06324	,000
	Müftü Yardımcısı	Müftü	,08966	,06922	,694
		Vaiz/vaize	,11204	,07374	,550
		K.kursu öğreticisi	,27016*	,09435	,035
		İmam-hatip	,51153*	,08375	,000
	Vaiz/vaize	Müftü	-,02238	,04922	,991
		Müftü Yardımcısı	-,11204	,07374	,550
		K.kursu öğreticisi	,15812	,08083	,288
		İmam-hatip	,39949*	,06816	,000
K.kursu öğreticisi	Müftü	-,18049	,07673	,129	
	Müftü Yardımcısı	-,27016*	,09435	,035	
	Vaiz/vaize	-,15812	,08083	,288	
	İmam-hatip	,24138	,09006	,058	
İmam-hatip	Müftü	-,42187*	,06324	,000	
	Müftü Yardımcısı	-,51153*	,08375	,000	
	Vaiz/vaize	-,39949*	,06816	,000	
	K.kursu öğreticisi	-,24138	,09006	,058	

Ek Tablo-6:

S14	(I) Görev birimi	(J) Görev birimi	Mean Difference (I-J)	Std. Error	Sig.
	(büyükşehir) İl Müftülüğü	İl Müftülüğü	,19545	,08113	,076
		(Büyükşehir) İlçe	,23617*	,08041	,018

		müftülüğü			
		İlçe müftülüğü	,38768*	,07387	,000
İl Müftülüğü	(büyükşehir) İl Müftülüğü	(Büyükşehir) İlçe müftülüğü	-,19545	,08113	,076
		İlçe müftülüğü	,04072	,06749	,931
(Büyükşehir) İlçe müftülüğü	(büyükşehir) İl Müftülüğü	İlçe müftülüğü	,19223*	,05955	,007
		(büyükşehir) İl Müftülüğü	-,23617*	,08041	,018
İlçe müftülüğü	İl Müftülüğü	İlçe müftülüğü	-,04072	,06749	,931
		İlçe müftülüğü	,15152*	,05857	,048
İlçe müftülüğü	(büyükşehir) İl Müftülüğü	İl Müftülüğü	-,38768*	,07387	,000
		(Büyükşehir) İlçe müftülüğü	-,19223*	,05955	,007
		İlçe müftülüğü	-,15152*	,05857	,048
S15	(I) Görev birimi	(J) Görev birimi	Mean Difference (I-J)	Std. Error	Sig.
	(büyükşehir) İl Müftülüğü	İl Müftülüğü	,49232*	,08134	,000
		(Büyükşehir) İlçe müftülüğü	,28195*	,08062	,003
		İlçe müftülüğü	,39628*	,07407	,000
	İl Müftülüğü	(büyükşehir) İl Müftülüğü	-,49232*	,08134	,000
		(Büyükşehir) İlçe müftülüğü	-,21037*	,06766	,010
		İlçe müftülüğü	-,09605	,05970	,374
	(Büyükşehir) İlçe müftülüğü	(büyükşehir) İl Müftülüğü	-,28195*	,08062	,003
		İl Müftülüğü	,21037*	,06766	,010
		İlçe müftülüğü	,11433	,05872	,209
İlçe müftülüğü	(büyükşehir) İl Müftülüğü	-,39628*	,07407	,000	
	İl Müftülüğü	,09605	,05970	,374	
	(Büyükşehir) İlçe müftülüğü	-,11433	,05872	,209	
S16	(I) Görev birimi	(J) Görev birimi	Mean Difference (I-J)	Std. Error	Sig.
	(büyükşehir) İl Müftülüğü	İl Müftülüğü	,27992*	,08158	,003
		(Büyükşehir) İlçe müftülüğü	,41881*	,08086	,000
		İlçe müftülüğü	,45221*	,07429	,000
	İl Müftülüğü	(büyükşehir) İl Müftülüğü	-,27992*	,08158	,003
		(Büyükşehir) İlçe müftülüğü	,13888	,06787	,172
	İlçe müftülüğü	,17229*	,05988	,021	

	(Büyükşehir) İlçe müftülüğü	(büyükşehir) İl Müftülüğü İl Müftülüğü İlçe müftülüğü	-,41881* -,13888 ,03340	,08086 ,06787 ,05890	,000 ,172 ,942
	İlçe müftülüğü	(büyükşehir) İl Müftülüğü İl Müftülüğü (Büyükşehir) İlçe müftülüğü	-,45221* -,17229* -,03340	,07429 ,05988 ,05890	,000 ,021 ,942
S17	(I) Görev birimi	(J) Görev birimi	Mean Difference (I-J)	Std. Error	Sig.
	(büyükşehir) İl Müftülüğü	İl Müftülüğü (Büyükşehir) İlçe müftülüğü İlçe müftülüğü	,24805* ,37714* ,19395*	,07143 ,07080 ,06505	,003 ,000 ,015
	İl Müftülüğü	(büyükşehir) İl Müftülüğü (Büyükşehir) İlçe müftülüğü İlçe müftülüğü	-,24805* ,12909 -,05411	,07143 ,05942 ,05243	,003 ,132 ,731
	(Büyükşehir) İlçe müftülüğü	(büyükşehir) İl Müftülüğü İl Müftülüğü İlçe müftülüğü	-,37714* -,12909 -,18320*	,07080 ,05942 ,05157	,000 ,132 ,002
	İlçe müftülüğü	(büyükşehir) İl Müftülüğü İl Müftülüğü (Büyükşehir) İlçe müftülüğü	-,19395* ,05411 ,18320*	,06505 ,05243 ,05157	,015 ,731 ,002

Ek Tablo-7:

	(I) hizmet süresi	(J) hizmet süresi	Mean Difference (I-J)	Std. Error	Sig.
S15	10 yıldan az	11-14 yıl arası	-,11313	,08463	,764
		15-19 yıl arası	-,07995	,07681	,904
		20-24 yıl arası	-,21178	,07592	,060
		25-30 yıl arası	-,20781	,07748	,080
		30 yıl ve üzeri	-,23421*	,07026	,011
	11-14 yıl arası	10 yıldan az	,11313	,08463	,764
		15-19 yıl arası	,03318	,09075	,999
		20-24 yıl arası	-,09864	,09000	,883
		25-30 yıl arası	-,09468	,09132	,906
		30 yıl ve üzeri	-,12108	,08528	,715
15-19 yıl	10 yıldan az	,07995	,07681	,904	

	arası	11-14 yıl arası	-,03318	,09075	,999
		20-24 yıl arası	-,13182	,08269	,603
		25-30 yıl arası	-,12786	,08412	,652
		30 yıl ve üzeri	-,15426	,07753	,349
	20-24 yıl arası	10 yıldan az	,21178	,07592	,060
		11-14 yıl arası	,09864	,09000	,883
		15-19 yıl arası	,13182	,08269	,603
		25-30 yıl arası	,00397	,08331	1,000
		30 yıl ve üzeri	-,02243	,07665	1,000
	25-30 yıl arası	10 yıldan az	,20781	,07748	,080
		11-14 yıl arası	,09468	,09132	,906
		15-19 yıl arası	,12786	,08412	,652
		20-24 yıl arası	-,00397	,08331	1,000
		30 yıl ve üzeri	-,02640	,07819	,999
	30 yıl ve üzeri	10 yıldan az	,23421*	,07026	,011
		11-14 yıl arası	,12108	,08528	,715
		15-19 yıl arası	,15426	,07753	,349
		20-24 yıl arası	,02243	,07665	1,000
		25-30 yıl arası	,02640	,07819	,999
	S17	(I) hizmet süresi	(J) hizmet süresi	Mean Difference (I-J)	Std. Error
10 yıldan az		11-14 yıl arası	-,16567	,07376	,218
		15-19 yıl arası	-,15006	,06694	,220
		20-24 yıl arası	-,23667*	,06617	,005
		25-30 yıl arası	-,26405*	,06753	,001
		30 yıl ve üzeri	-,22293*	,06124	,004
11-14 yıl arası		10 yıldan az	,16567	,07376	,218
		15-19 yıl arası	,01561	,07910	1,000
		20-24 yıl arası	-,07100	,07844	,945
		25-30 yıl arası	-,09838	,07959	,819
		30 yıl ve üzeri	-,05726	,07433	,972
15-19 yıl arası		10 yıldan az	,15006	,06694	,220
		11-14 yıl arası	-,01561	,07910	1,000
		20-24 yıl arası	-,08661	,07207	,836
		25-30 yıl arası	-,11399	,07332	,629
		30 yıl ve üzeri	-,07287	,06757	,890
20-24 yıl arası		10 yıldan az	,23667*	,06617	,005
		11-14 yıl arası	,07100	,07844	,945
		15-19 yıl arası	,08661	,07207	,836
		25-30 yıl arası	-,02738	,07262	,999

	30 yıl ve üzeri	,01374	,06680	1,000
25-30 yıl arası	10 yıldan az	,26405*	,06753	,001
	11-14 yıl arası	,09838	,07959	,819
	15-19 yıl arası	,11399	,07332	,629
	20-24 yıl arası	,02738	,07262	,999
	30 yıl ve üzeri	,04112	,06815	,991
30 yıl ve üzeri	10 yıldan az	,22293*	,06124	,004
	11-14 yıl arası	,05726	,07433	,972
	15-19 yıl arası	,07287	,06757	,890
	20-24 yıl arası	-,01374	,06680	1,000
	25-30 yıl arası	-,04112	,06815	,991

Ek Tablo-8:

Bağımlı Değişken	(I) Yaş	(J) Yaş	Mean Difference (I-J)	Std. Error	Sig.
inavasyon1	30'dan küçük	31-39 arası	-,56128	,27802	,258
		40-49 arası	-,95366*	,27603	,005
		50-59 arası	-,98293*	,28272	,005
		60 ve üzeri	-1,23350*	,37658	,010
	31-39 arası	30'dan küçük	,56128	,27802	,258
		40-49 arası	-,39237	,15802	,095
		50-59 arası	-,42164	,16944	,094
		60 ve üzeri	-,67221	,30099	,168
	40-49 arası	30'dan küçük	,95366*	,27603	,005
		31-39 arası	,39237	,15802	,095
		50-59 arası	-,02927	,16615	1,000
		60 ve üzeri	-,27984	,29914	,883
	50-59 arası	30'dan küçük	,98293*	,28272	,005
		31-39 arası	,42164	,16944	,094
		40-49 arası	,02927	,16615	1,000
		60 ve üzeri	-,25057	,30533	,924
60 ve üzeri	30'dan küçük	1,23350*	,37658	,010	
	31-39 arası	,67221	,30099	,168	
	40-49 arası	,27984	,29914	,883	
	50-59 arası	,25057	,30533	,924	
inavasyon2	30'dan küçük	31-39 arası	-1,35611*	,34529	,001
		40-49 arası	-1,45457*	,34281	,000
		50-59 arası	-1,52544*	,35112	,000
		60 ve üzeri	-1,63892*	,46769	,004
	31-39 arası	30'dan küçük	1,35611*	,34529	,001
		40-49 arası	-,09846	,19625	,987

	50-59 arası	-,16933	,21044	,929
	60 ve üzeri	-,28281	,37380	,943
40-49 arası	30'dan küçük	1,45457*	,34281	,000
	31-39 arası	,09846	,19625	,987
	50-59 arası	-,07087	,20634	,997
	60 ve üzeri	-,18435	,37151	,988
50-59 arası	30'dan küçük	1,52544*	,35112	,000
	31-39 arası	,16933	,21044	,929
	40-49 arası	,07087	,20634	,997
	60 ve üzeri	-,11348	,37920	,998
60 ve üzeri	30'dan küçük	1,63892*	,46769	,004
	31-39 arası	,28281	,37380	,943
	40-49 arası	,18435	,37151	,988
	50-59 arası	,11348	,37920	,998

Ek Tablo-9:

Bağımlı Değişken	(I) Unvan	(J) Unvan	Mean Difference (I-J)	Std. Error	Sig.
inavasyon1	Müftü	Müftü Yardımcısı	-,03404	,21957	,877
		Vaiz/vaize	,56330*	,15612	,000
		K.kursu öğreticisi	,78461*	,24339	,001
		İmam-hatip	,66612*	,20061	,001
	Müftü Yardımcısı	Müftü	,03404	,21957	,877
		Vaiz/vaize	,59734*	,23390	,011
		K.kursu öğreticisi	,81865*	,29929	,006
		İmam-hatip	,70016*	,26567	,009
	Vaiz/vaize	Müftü	-,56330*	,15612	,000
		Müftü Yardımcısı	-,59734*	,23390	,011
		K.kursu öğreticisi	,22131	,25640	,388
		İmam-hatip	,10282	,21621	,634
	K.kursu öğreticisi	Müftü	-,78461*	,24339	,001
		Müftü Yardımcısı	-,81865*	,29929	,006
		Vaiz/vaize	-,22131	,25640	,388
		İmam-hatip	-,11849	,28568	,678
	İmam-hatip	Müftü	-,66612*	,20061	,001
		Müftü Yardımcısı	-,70016*	,26567	,009
		Vaiz/vaize	-,10282	,21621	,634
		K.kursu öğreticisi	,11849	,28568	,678
inavasyon2	Müftü	Müftü Yardımcısı	-,01108	,27463	,968
		Vaiz/vaize	,29660	,19528	,129
		K.kursu öğreticisi	,50981	,30443	,094

	İmam-hatip	,68558*	,25092	,006
	Müftü	,01108	,27463	,968
Müftü	Vaiz/vaize	,30768	,29256	,293
Yardımcısı	K.kursu öğreticisi	,52089	,37435	,164
	İmam-hatip	,69666*	,33230	,036
	Müftü	-,29660	,19528	,129
Vaiz/vaize	Müftü Yardımcısı	-,30768	,29256	,293
	K.kursu öğreticisi	,21321	,32071	,506
	İmam-hatip	,38898	,27043	,151
	Müftü	-,50981	,30443	,094
K.kursu öğreticisi	Müftü Yardımcısı	-,52089	,37435	,164
	Vaiz/vaize	-,21321	,32071	,506
	İmam-hatip	,17577	,35732	,623
	Müftü	-,68558*	,25092	,006
İmam-hatip	Müftü Yardımcısı	-,69666*	,33230	,036
	Vaiz/vaize	-,38898	,27043	,151
	K.kursu öğreticisi	-,17577	,35732	,623

Ek Tablo-10:

Bağımlı Değişken	(I) Görev birimi	(J) Görev birimi	Mean Difference (I-J)	Std. Error	Sig.
inavasyon1	(büyükşehir) İl Müftülüğü	İl Müftülüğü	,36368	,22505	,370
		(Büyükşehir) İlçe müftülüğü	,54809	,22307	,067
		İlçe müftülüğü	-,05866	,20493	,992
	İl Müftülüğü	(büyükşehir) İl Müftülüğü	-,36368	,22505	,370
		(Büyükşehir) İlçe müftülüğü	,18441	,18721	,758
		İlçe müftülüğü	-,42234	,16518	,052
	(Büyükşehir) İlçe müftülüğü	(büyükşehir) İl Müftülüğü	-,54809	,22307	,067
		İl Müftülüğü	-,18441	,18721	,758
		İlçe müftülüğü	-,60675*	,16248	,001
	İlçe müftülüğü	(büyükşehir) İl Müftülüğü	,05866	,20493	,992
		İl Müftülüğü	,42234	,16518	,052
		(Büyükşehir) İlçe müftülüğü	,60675*	,16248	,001
inavasyon2	(büyükşehir) İl Müftülüğü	İl Müftülüğü	,52584	,28055	,240
		(Büyükşehir) İlçe müftülüğü	,57543	,27809	,164

	İlçe müftülüğü	,13397	,25547	,953
İl Müftülüğü	(büyükşehir) İl Müftülüğü	-,52584	,28055	,240
	(Büyükşehir) İlçe müftülüğü	,04959	,23338	,997
	İlçe müftülüğü	-,39187	,20592	,227
(Büyükşehir) İlçe müftülüğü	(büyükşehir) İl Müftülüğü	-,57543	,27809	,164
	İl Müftülüğü	-,04959	,23338	,997
	İlçe müftülüğü	-,44146	,20255	,130
İlçe müftülüğü	(büyükşehir) İl Müftülüğü	-,13397	,25547	,953
	İl Müftülüğü	,39187	,20592	,227
	(Büyükşehir) İlçe müftülüğü	,44146	,20255	,130

Ek Tablo-11:

inavasyon1	10 yıldan az	11-14 yıl arası	-,45565	,22969	,352
		15-19 yıl arası	-,61464*	,20846	,038
		20-24 yıl arası	-1,09511*	,20605	,000
		25-30 yıl arası	-,94590*	,21029	,000
		30 yıl ve üzeri	-,72584*	,19069	,002
	11-14 yıl arası	10 yıldan az	,45565	,22969	,352
		15-19 yıl arası	-,15898	,24631	,987
		20-24 yıl arası	-,63946	,24427	,094
		25-30 yıl arası	-,49025	,24786	,356
		30 yıl ve üzeri	-,27019	,23147	,852
	15-19 yıl arası	10 yıldan az	,61464*	,20846	,038
		11-14 yıl arası	,15898	,24631	,987
		20-24 yıl arası	-,48048	,22443	,267
		25-30 yıl arası	-,33127	,22832	,696
		30 yıl ve üzeri	-,11121	,21041	,995
	20-24 yıl arası	10 yıldan az	1,09511*	,20605	,000
		11-14 yıl arası	,63946	,24427	,094
		15-19 yıl arası	,48048	,22443	,267
		25-30 yıl arası	,14921	,22612	,986
		30 yıl ve üzeri	,36927	,20803	,482
	25-30 yıl arası	10 yıldan az	,94590*	,21029	,000
		11-14 yıl arası	,49025	,24786	,356
		15-19 yıl arası	,33127	,22832	,696
		20-24 yıl arası	-,14921	,22612	,986
		30 yıl ve üzeri	,22006	,21222	,905
30 yıl ve	10 yıldan az	,72584*	,19069	,002	

	üzeri	11-14 yıl arası	,27019	,23147	,852
		15-19 yıl arası	,11121	,21041	,995
		20-24 yıl arası	-,36927	,20803	,482
		25-30 yıl arası	-,22006	,21222	,905

Ek Tablo-12:

Bağımlı Değişken	(I) Yaş	(J) Yaş	Mean Difference (I-J)	Std. Error	Sig.
gereklilik	30'dan küçük	31-39 arası	-,59358	,45091	,681
		40-49 arası	-,87787	,44767	,286
		50-59 arası	-,30697	,45853	,963
		60 ve üzeri	,28128	,61075	,991
	31-39 arası	30'dan küçük	,59358	,45091	,681
		40-49 arası	-,28429	,25628	,802
		50-59 arası	,28661	,27481	,835
		60 ve üzeri	,87486	,48815	,379
	40-49 arası	30'dan küçük	,87787	,44767	,286
		31-39 arası	,28429	,25628	,802
		50-59 arası	,57090	,26946	,213
		60 ve üzeri	1,15915	,48516	,119
	50-59 arası	30'dan küçük	,30697	,45853	,963
		31-39 arası	-,28661	,27481	,835
		40-49 arası	-,57090	,26946	,213
		60 ve üzeri	,58825	,49520	,758
60 ve üzeri	30'dan küçük	-,28128	,61075	,991	
	31-39 arası	-,87486	,48815	,379	
	40-49 arası	-1,15915	,48516	,119	
	50-59 arası	-,58825	,49520	,758	
yeterlilik	30'dan küçük	31-39 arası	,70787	,30688	,143
		40-49 arası	,37253	,30468	,738
		50-59 arası	-,06167	,31207	1,000
		60 ve üzeri	-,26010	,41567	,971
	31-39 arası	30'dan küçük	-,70787	,30688	,143
		40-49 arası	-,33534	,17442	,306
		50-59 arası	-,76954*	,18703	,000
		60 ve üzeri	-,96797*	,33223	,030
	40-49 arası	30'dan küçük	-,37253	,30468	,738
		31-39 arası	,33534	,17442	,306
		50-59 arası	-,43420	,18339	,125
		60 ve üzeri	-,63263	,33019	,309
	50-59 arası	30'dan küçük	,06167	,31207	1,000

	31-39 arası	,76954*	,18703	,000
	40-49 arası	,43420	,18339	,125
	60 ve üzeri	-,19843	,33702	,977
60 ve üzeri	30'dan küçük	,26010	,41567	,971
	31-39 arası	,96797*	,33223	,030
	40-49 arası	,63263	,33019	,309
	50-59 arası	,19843	,33702	,977

Ek Tablo-13:

Bağımlı Değişken	(I) Unvan	(J) Unvan	Mean Difference (I-J)	Std. Error	Sig.
Kapsam	Müftü	Müftü Yardımcısı	,76237*	,31649	,016
		Vaiz/vaize	,58500*	,22504	,009
		K.kursu öğreticisi	1,36004*	,35084	,000
		İmam-hatip	1,06626*	,28917	,000
	Müftü Yardımcısı	Müftü	-,76237*	,31649	,016
		Vaiz/vaize	-,17737	,33716	,599
		K.kursu öğreticisi	,59767	,43141	,166
	Vaiz/vaize	İmam-hatip	,30389	,38295	,428
		Müftü	-,58500*	,22504	,009
		Müftü Yardımcısı	,17737	,33716	,599
		K.kursu öğreticisi	,77505*	,36959	,036
	K.kursu öğreticisi	İmam-hatip	,48126	,31165	,123
Müftü		-1,36004*	,35084	,000	
Müftü Yardımcısı		-,59767	,43141	,166	
Vaiz/vaize		-,77505*	,36959	,036	
İmam-hatip	İmam-hatip	-,29378	,41179	,476	
	Müftü	-1,06626*	,28917	,000	
	Müftü Yardımcısı	-,30389	,38295	,428	
	Vaiz/vaize	-,48126	,31165	,123	
gereklilik	Müftü	K.kursu öğreticisi	,29378	,41179	,476
		Müftü Yardımcısı	1,00126*	,35700	,005
		Vaiz/vaize	,34585	,25385	,173
		İmam-hatip	,45464	,39574	,251
	Müftü Yardımcısı	Müftü	,56904	,32618	,081
		Müftü	-1,00126*	,35700	,005
		Vaiz/vaize	-,65541	,38031	,085
		K.kursu öğreticisi	-,54662	,48663	,262
	Vaiz/vaize	İmam-hatip	-,43222	,43196	,317
		Müftü	-,34585	,25385	,173
		Müftü Yardımcısı	,65541	,38031	,085

	K.kursu öğreticisi	,10880	,41690	,794
	İmam-hatip	,22320	,35154	,526
K.kursu öğreticisi	Müftü	-,45464	,39574	,251
	Müftü Yardımcısı	,54662	,48663	,262
	Vaiz/vaize	-,10880	,41690	,794
	İmam-hatip	,11440	,46450	,805
İmam-hatip	Müftü	-,56904	,32618	,081
	Müftü Yardımcısı	,43222	,43196	,317
	Vaiz/vaize	-,22320	,35154	,526
	K.kursu öğreticisi	-,11440	,46450	,805

Ek Tablo-14:

Bağımlı Değişken	(I) Görev birimi	(J) Görev birimi	Mean Difference (I-J)	Std. Error	Sig.
kapsam	(büyükşehir) İl Müftülüğü	İl Müftülüğü	,89870*	,32334	,028
		(Büyükşehir) İlçe müftülüğü	,01301	,32051	1,000
		İlçe müftülüğü	-,26488	,29444	,805
	İl Müftülüğü	(büyükşehir) İl Müftülüğü	-,89870*	,32334	,028
		(Büyükşehir) İlçe müftülüğü	-,88568*	,26899	,006
		İlçe müftülüğü	-1,16358*	,23733	,000
	(Büyükşehir) İlçe müftülüğü	(büyükşehir) İl Müftülüğü	-,01301	,32051	1,000
		İl Müftülüğü	,88568*	,26899	,006
		İlçe müftülüğü	-,27789	,23345	,633
	İlçe müftülüğü	(büyükşehir) İl Müftülüğü	,26488	,29444	,805
		İl Müftülüğü	1,16358*	,23733	,000
		(Büyükşehir) İlçe müftülüğü	,27789	,23345	,633
yeterlilik	(büyükşehir) İl Müftülüğü	İl Müftülüğü	,82946*	,24884	,005
		(Büyükşehir) İlçe müftülüğü	,80369*	,24665	,006
		İlçe müftülüğü	,78647*	,22659	,003
	İl Müftülüğü	(büyükşehir) İl Müftülüğü	-,82946*	,24884	,005
		(Büyükşehir) İlçe müftülüğü	-,02578	,20701	,999
		İlçe müftülüğü	-,04299	,18264	,995
(Büyükşehir) İlçe müftülüğü	(büyükşehir) İl Müftülüğü	-,80369*	,24665	,006	

	İl Müftülüğü	,02578	,20701	,999
	İlçe müftülüğü	-,01722	,17966	1,000
İlçe müftülüğü	(büyükşehir) İl Müftülüğü	-,78647*	,22659	,003
	İl Müftülüğü (Büyükşehir) İlçe müftülüğü	,04299	,18264	,995
		,01722	,17966	1,000

Ek Tablo-15:

Bağımlı Değişken	(I) hizmet süresi	(J) hizmet süresi	Mean Difference (I-J)	Std. Error	Sig.
yeterlilik	10 yıldan az	11-14 yıl arası	-,09984	,25539	,999
		15-19 yıl arası	,02127	,23178	1,000
		20-24 yıl arası	-,36222	,22910	,611
		25-30 yıl arası	-,32810	,23381	,725
		30 yıl ve üzeri	-,82745*	,21203	,001
	11-14 yıl arası	10 yıldan az	,09984	,25539	,999
		15-19 yıl arası	,12111	,27387	,998
		20-24 yıl arası	-,26238	,27160	,929
		25-30 yıl arası	-,22825	,27559	,962
		30 yıl ve üzeri	-,72761	,25736	,054
	15-19 yıl arası	10 yıldan az	-,02127	,23178	1,000
		11-14 yıl arası	-,12111	,27387	,998
		20-24 yıl arası	-,38349	,24954	,640
		25-30 yıl arası	-,34937	,25387	,741
		30 yıl ve üzeri	-,84872*	,23395	,004
	20-24 yıl arası	10 yıldan az	,36222	,22910	,611
		11-14 yıl arası	,26238	,27160	,929
		15-19 yıl arası	,38349	,24954	,640
		25-30 yıl arası	,03413	,25142	1,000
		30 yıl ve üzeri	-,46523	,23130	,336
	25-30 yıl arası	10 yıldan az	,32810	,23381	,725
		11-14 yıl arası	,22825	,27559	,962
		15-19 yıl arası	,34937	,25387	,741
		20-24 yıl arası	-,03413	,25142	1,000
		30 yıl ve üzeri	-,49935	,23596	,280
	30 yıl ve üzeri	10 yıldan az	,82745*	,21203	,001
		11-14 yıl arası	,72761	,25736	,054
		15-19 yıl arası	,84872*	,23395	,004
		20-24 yıl arası	,46523	,23130	,336
		25-30 yıl arası	,49935	,23596	,280

Ek Tablo-16:

Bağımlı Değişken	(I) Yaş	(J) Yaş	Mean Difference (I-J)	Std. Error	Sig.
Kişisel Başarı	30'dan küçük	31-39 arası	-2,28737*	,50631	,000
		40-49 arası	-2,39265*	,50267	,000
		50-59 arası	-3,04739*	,51486	,000
		60 ve üzeri	-3,38867*	,68579	,000
	31-39 arası	30'dan küçük	2,28737*	,50631	,000
		40-49 arası	-,10528	,28776	,996
		50-59 arası	-,76002	,30857	,100
		60 ve üzeri	-1,10130	,54812	,262
	40-49 arası	30'dan küçük	2,39265*	,50267	,000
		31-39 arası	,10528	,28776	,996
		50-59 arası	-,65474	,30257	,194
		60 ve üzeri	-,99602	,54476	,358
	50-59 arası	30'dan küçük	3,04739*	,51486	,000
		31-39 arası	,76002	,30857	,100
		40-49 arası	,65474	,30257	,194
		60 ve üzeri	-,34128	,55604	,973
60 ve üzeri	30'dan küçük	3,38867*	,68579	,000	
	31-39 arası	1,10130	,54812	,262	
	40-49 arası	,99602	,54476	,358	
	50-59 arası	,34128	,55604	,973	
Duyarsızlaşma	30'dan küçük	31-39 arası	,33768	,31029	,813
		40-49 arası	,12228	,30807	,995
		50-59 arası	-,24704	,31554	,936
		60 ve üzeri	,04138	,42029	1,000
	31-39 arası	30'dan küçük	-,33768	,31029	,813
		40-49 arası	-,21540	,17636	,739
		50-59 arası	-,58472*	,18911	,017
		60 ve üzeri	-,29630	,33592	,904
	40-49 arası	30'dan küçük	-,12228	,30807	,995
		31-39 arası	,21540	,17636	,739
		50-59 arası	-,36932	,18543	,271
		60 ve üzeri	-,08090	,33386	,999
	50-59 arası	30'dan küçük	,24704	,31554	,936
		31-39 arası	,58472*	,18911	,017
		40-49 arası	,36932	,18543	,271
		60 ve üzeri	,28842	,34077	,916
60 ve üzeri	30'dan küçük	-,04138	,42029	1,000	

	üzeri	31-39 arası	,29630	,33592	,904
		40-49 arası	,08090	,33386	,999
		50-59 arası	-,28842	,34077	,916
Duygusal Tükenmişlik	30'dan küçük	31-39 arası	1,05880	,64401	,469
		40-49 arası	1,77150*	,63939	,045
		50-59 arası	2,12544*	,65490	,011
		60 ve üzeri	2,78079*	,87231	,013
	31-39 arası	30'dan küçük	-1,05880	,64401	,469
		40-49 arası	,71271	,36603	,293
		50-59 arası	1,06664	,39250	,052
		60 ve üzeri	1,72199	,69720	,098
	40-49 arası	30'dan küçük	-1,77150*	,63939	,045
		31-39 arası	-,71271	,36603	,293
		50-59 arası	,35393	,38486	,889
		60 ve üzeri	1,00928	,69293	,591
	50-59 arası	30'dan küçük	-2,12544*	,65490	,011
		31-39 arası	-1,06664	,39250	,052
		40-49 arası	-,35393	,38486	,889
		60 ve üzeri	,65535	,70727	,887
60 ve üzeri	30'dan küçük	-2,78079*	,87231	,013	
	31-39 arası	-1,72199	,69720	,098	
	40-49 arası	-1,00928	,69293	,591	
	50-59 arası	-,65535	,70727	,887	

Ek Tablo-17:

Bağımlı Değişken	(I) Unvan	(J) Unvan	Mean Difference (I-J)	Std. Error	Sig.
Kişisel Başarı	Müftü	Müftü Yardımcısı	,39463	,39643	,320
		Vaiz/vaize	1,36045*	,28188	,000
		K.kursu öğreticisi	2,09195*	,43945	,000
		İmam-hatip	2,41567*	,36220	,000
	Yardımcısı	Müftü	-,39463	,39643	,320
		Vaiz/vaize	,96582*	,42232	,022
		K.kursu öğreticisi	1,69732*	,54038	,002
		İmam-hatip	2,02104*	,47967	,000
	Vaiz/vaize	Müftü	-1,36045*	,28188	,000
		Müftü Yardımcısı	-,96582*	,42232	,022
		K.kursu öğreticisi	,73150	,46294	,114
		İmam-hatip	1,05522*	,39037	,007
K.kursu öğreticisi	Müftü	-2,09195*	,43945	,000	
	Müftü Yardımcısı	-1,69732*	,54038	,002	

		Vaiz/vaize	-,73150	,46294	,114
		İmam-hatip	,32372	,51580	,530
İmam-hatip		Müftü	-2,41567*	,36220	,000
		Müftü Yardımcısı	-2,02104*	,47967	,000
		Vaiz/vaize	-1,05522*	,39037	,007
		K.kursu öğreticisi	-,32372	,51580	,530
Duyarsızlaşma	Müftü	Müftü Yardımcısı	,28412	,24331	,243
		Vaiz/vaize	,84165*	,17301	,000
		K.kursu öğreticisi	,84680*	,26972	,002
		İmam-hatip	-,04548	,22231	,838
	Müftü Yardımcısı	Müftü	-,28412	,24331	,243
		Vaiz/vaize	,55753*	,25920	,032
		K.kursu öğreticisi	,56268	,33166	,090
	Vaiz/vaize	İmam-hatip	-,32959	,29440	,263
		Müftü	-,84165*	,17301	,000
		Müftü Yardımcısı	-,55753*	,25920	,032
		K.kursu öğreticisi	,00515	,28413	,986
	K.kursu öğreticisi	İmam-hatip	-,88712*	,23959	,000
		Müftü	-,84680*	,26972	,002
		Müftü Yardımcısı	-,56268	,33166	,090
		Vaiz/vaize	-,00515	,28413	,986
	İmam-hatip	İmam-hatip	-,89228*	,31657	,005
Müftü		,04548	,22231	,838	
Müftü Yardımcısı		,32959	,29440	,263	
Vaiz/vaize		,88712*	,23959	,000	
Duygusal Tükenmişlik	Müftü	K.kursu öğreticisi	,89228*	,31657	,005
		Müftü Yardımcısı	,70769	,50948	,165
		Vaiz/vaize	-,26666	,36227	,462
		K.kursu öğreticisi	-,46864	,56477	,407
	Müftü Yardımcısı	İmam-hatip	-1,80249*	,46550	,000
		Müftü	-,70769	,50948	,165
		Vaiz/vaize	-,97435	,54275	,073
	Vaiz/vaize	K.kursu öğreticisi	-1,17633	,69449	,091
		İmam-hatip	-2,51018*	,61647	,000
		Müftü	,26666	,36227	,462
		Müftü Yardımcısı	,97435	,54275	,073
	K.kursu öğreticisi	K.kursu öğreticisi	-,20198	,59496	,734
		İmam-hatip	-1,53583*	,50169	,002
		Müftü	,46864	,56477	,407
		Müftü Yardımcısı	1,17633	,69449	,091
			Vaiz/vaize	,20198	,59496
		İmam-hatip	-1,33386*	,66289	,044

	Müftü	1,80249*	,46550	,000
İmam-hatip	Müftü Yardımcısı	2,51018*	,61647	,000
	Vaiz/vaize	1,53583*	,50169	,002
	K.kursu öğreticisi	1,33386*	,66289	,044

Ek Tablo-18:

Bağımlı Değişken	(I) Görev birimi	(J) Görev birimi	Mean Difference (I-J)	Std. Error	Sig.
Kişisel Başarı	(büyükşehir) İl Müftülüğü	İl Müftülüğü	,77620	,41282	,237
		(Büyükşehir) İlçe müftülüğü	,25741	,40920	,923
		İlçe müftülüğü	-,47503	,37592	,586
	İl Müftülüğü	(büyükşehir) İl Müftülüğü	-,77620	,41282	,237
		(Büyükşehir) İlçe müftülüğü	-,51879	,34342	,431
		İlçe müftülüğü	-1,25123*	,30300	,000
	(Büyükşehir) İlçe müftülüğü	(büyükşehir) İl Müftülüğü	-,25741	,40920	,923
		İl Müftülüğü	,51879	,34342	,431
		İlçe müftülüğü	-,73244	,29805	,067
	İlçe müftülüğü	(büyükşehir) İl Müftülüğü	,47503	,37592	,586
		İl Müftülüğü	1,25123*	,30300	,000
		(Büyükşehir) İlçe müftülüğü	,73244	,29805	,067
Duyarsızlaşma	(büyükşehir) İl Müftülüğü	İl Müftülüğü	-,03300	,25071	,999
		(Büyükşehir) İlçe müftülüğü	-,43445	,24851	,299
		İlçe müftülüğü	-,51159	,22830	,113
	İl Müftülüğü	(büyükşehir) İl Müftülüğü	,03300	,25071	,999
		(Büyükşehir) İlçe müftülüğü	-,40145	,20856	,218
		İlçe müftülüğü	-,47859*	,18402	,046
	(Büyükşehir) İlçe müftülüğü	(büyükşehir) İl Müftülüğü	,43445	,24851	,299
		İl Müftülüğü	,40145	,20856	,218
		İlçe müftülüğü	-,07713	,18101	,974
	İlçe müftülüğü	(büyükşehir) İl Müftülüğü	,51159	,22830	,113
		İl Müftülüğü	,47859*	,18402	,046
		(Büyükşehir) İlçe müftülüğü	,07713	,18101	,974

Ek Tablo-19:

Bağımlı Değişken	(I) Eğitim durumu	(J) Eğitim durumu	Mean Difference (I-J)	Std. Error	Sig.
Kişisel Başarı	İmam-Hatip Lisesi	İlahiyat önlisans	-,81410	,96522	,995
		Diğer önlisans	-,81734	1,29617	,999
		İlahiyat fakültesi	-2,32683	,90425	,199
		Diğer lisans	-2,49708	1,16260	,441
		Yüksek lisans devam	-1,66965	,97659	,741
		Yüksek Lisans bitti	-2,13482	,94689	,371
		Doktora devam	-2,55263	,99328	,201
		Doktora bitti	-4,46172*	1,21595	,008
	İlahiyat önlisans	İmam-Hatip Lisesi	,81410	,96522	,995
		Diğer önlisans	-,00324	1,01242	1,000
		İlahiyat fakültesi	-1,51273*	,40324	,006
		Diğer lisans	-1,68298	,83461	,532
		Yüksek lisans devam	-,85555	,54649	,823
		Yüksek Lisans bitti	-1,32072	,49146	,153
		Doktora devam	-1,73853	,57580	,065
		Doktora bitti	-3,64762*	,90745	,002
	Diğer önlisans	İmam-Hatip Lisesi	,81734	1,29617	,999
		İlahiyat önlisans	,00324	1,01242	1,000
		İlahiyat fakültesi	-1,50949	,95447	,815
		Diğer lisans	-1,67974	1,20208	,899
		Yüksek lisans devam	-,85232	1,02326	,996
		Yüksek Lisans bitti	-1,31749	,99496	,924
		Doktora devam	-1,73529	1,03921	,765
		Doktora bitti	-3,64439	1,25374	,088
	İlahiyat fakültesi	İmam-Hatip Lisesi	2,32683	,90425	,199
		İlahiyat önlisans	1,51273*	,40324	,006
		Diğer önlisans	1,50949	,95447	,815
		Diğer lisans	-,17025	,76328	1,000
Yüksek lisans devam		,65717	,42974	,842	
Yüksek Lisans bitti		,19200	,35715	1,000	
Doktora devam		-,22581	,46644	1,000	
Doktora bitti		-2,13490	,84231	,217	
Diğer lisans	İmam-Hatip Lisesi	2,49708	1,16260	,441	
	İlahiyat önlisans	1,68298	,83461	,532	
	Diğer önlisans	1,67974	1,20208	,899	

	İlahiyat fakültesi	,17025	,76328	1,000
	Yüksek lisans devam	,82742	,84773	,988
	Yüksek Lisans bitti	,36225	,81335	1,000
	Doktora devam	-,05556	,86692	1,000
	Doktora bitti	-1,96465	1,11511	,707
Yüksek lisans devam	İmam-Hatip Lisesi	1,66965	,97659	,741
	İlahiyat önlisans	,85555	,54649	,823
	Diğer önlisans	,85232	1,02326	,996
	İlahiyat fakültesi	-,65717	,42974	,842
	Diğer lisans	-,82742	,84773	,988
	Yüksek Lisans bitti	-,46517	,51342	,993
	Doktora devam	-,88298	,59465	,863
	Doktora bitti	-2,79207	,91953	,062
Yüksek Lisans bitti	İmam-Hatip Lisesi	2,13482	,94689	,371
	İlahiyat önlisans	1,32072	,49146	,153
	Diğer önlisans	1,31749	,99496	,924
	İlahiyat fakültesi	-,19200	,35715	1,000
	Diğer lisans	-,36225	,81335	1,000
	Yüksek lisans devam	,46517	,51342	,993
	Doktora devam	-,41781	,54452	,998
	Doktora bitti	-2,32690	,88793	,179
Doktora devam	İmam-Hatip Lisesi	2,55263	,99328	,201
	İlahiyat önlisans	1,73853	,57580	,065
	Diğer önlisans	1,73529	1,03921	,765
	İlahiyat fakültesi	,22581	,46644	1,000
	Diğer lisans	,05556	,86692	1,000
	Yüksek lisans devam	,88298	,59465	,863
	Yüksek Lisans bitti	,41781	,54452	,998
	Doktora bitti	-1,90909	,93724	,518
Doktora bitti	İmam-Hatip Lisesi	4,46172*	1,21595	,008
	İlahiyat önlisans	3,64762*	,90745	,002
	Diğer önlisans	3,64439	1,25374	,088
	İlahiyat fakültesi	2,13490	,84231	,217
	Diğer lisans	1,96465	1,11511	,707
	Yüksek lisans devam	2,79207	,91953	,062
	Yüksek Lisans bitti	2,32690	,88793	,179
	Doktora devam	1,90909	,93724	,518

Ek Tablo-20:

Bağımlı Değişken	(I) hizmet süresi	(J) hizmet süresi	Mean Difference (I-J)	Std. Error	Sig.
------------------	-------------------	-------------------	-----------------------	------------	------

Kişisel Başarı	10 yıldan az	11-14 yıl arası	-1,20076	,42097	,050
		15-19 yıl arası	-1,79135*	,38206	,000
		20-24 yıl arası	-1,70911*	,37764	,000
		25-30 yıl arası	-1,56943*	,38540	,001
		30 yıl ve üzeri	-1,88817*	,34949	,000
	11-14 yıl arası	10 yıldan az	1,20076	,42097	,050
		15-19 yıl arası	-,59060	,45143	,781
		20-24 yıl arası	-,50836	,44769	,867
		25-30 yıl arası	-,36867	,45426	,965
		30 yıl ve üzeri	-,68741	,42422	,585
	15-19 yıl arası	10 yıldan az	1,79135*	,38206	,000
		11-14 yıl arası	,59060	,45143	,781
		20-24 yıl arası	,08224	,41132	1,000
		25-30 yıl arası	,22192	,41846	,995
		30 yıl ve üzeri	-,09681	,38564	1,000
	20-24 yıl arası	10 yıldan az	1,70911*	,37764	,000
		11-14 yıl arası	,50836	,44769	,867
		15-19 yıl arası	-,08224	,41132	1,000
		25-30 yıl arası	,13968	,41443	,999
		30 yıl ve üzeri	-,17906	,38126	,997
25-30 yıl arası	10 yıldan az	1,56943*	,38540	,001	
	11-14 yıl arası	,36867	,45426	,965	
	15-19 yıl arası	-,22192	,41846	,995	
	20-24 yıl arası	-,13968	,41443	,999	
	30 yıl ve üzeri	-,31874	,38895	,964	
30 yıl ve üzeri	10 yıldan az	1,88817*	,34949	,000	
	11-14 yıl arası	,68741	,42422	,585	
	15-19 yıl arası	,09681	,38564	1,000	
	20-24 yıl arası	,17906	,38126	,997	
	25-30 yıl arası	,31874	,38895	,964	
Duyarsızlaşma	10 yıldan az	11-14 yıl arası	-,80520*	,25567	,021
		15-19 yıl arası	-,80775*	,23204	,007
		20-24 yıl arası	-,28000	,22936	,827
		25-30 yıl arası	-,93952*	,23407	,001
		30 yıl ve üzeri	-,95741*	,21226	,000
	11-14 yıl arası	10 yıldan az	,80520*	,25567	,021
		15-19 yıl arası	-,00255	,27417	1,000
		20-24 yıl arası	,52520	,27190	,383
		25-30 yıl arası	-,13433	,27589	,997
		30 yıl ve üzeri	-,15221	,25764	,992
	15-19 yıl arası	10 yıldan az	,80775*	,23204	,007
		11-14 yıl arası	,00255	,27417	1,000
		20-24 yıl arası	,52775	,24981	,281

	25-30 yıl arası	-,13178	,25414	,995
	30 yıl ve üzeri	-,14966	,23421	,988
20-24 yıl arası	10 yıldan az	,28000	,22936	,827
	11-14 yıl arası	-,52520	,27190	,383
	15-19 yıl arası	-,52775	,24981	,281
	25-30 yıl arası	-,65952	,25170	,093
	30 yıl ve üzeri	-,67741*	,23155	,041
25-30 yıl arası	10 yıldan az	,93952*	,23407	,001
	11-14 yıl arası	,13433	,27589	,997
	15-19 yıl arası	,13178	,25414	,995
	20-24 yıl arası	,65952	,25170	,093
	30 yıl ve üzeri	-,01788	,23622	1,000
30 yıl ve üzeri	10 yıldan az	,95741*	,21226	,000
	11-14 yıl arası	,15221	,25764	,992
	15-19 yıl arası	,14966	,23421	,988
	20-24 yıl arası	,67741*	,23155	,041
	25-30 yıl arası	,01788	,23622	1,000

ÖZGEÇMİŞ

Adı, Soyadı	Ömer Faruk		SÖYLEV
Doğum Yeri ve Yılı	Mustafakemalpaşa		1973
Bildiği Yabancı Diller ve Düzeyi	İngilizce		Arapça
	Orta		Orta
Eğitim Durumu	Başlama - Bitirme Yılı		Kurum Adı
Lise	1988	1991	Bursa İmam-Hatip Lisesi
Lisans	1992	1997	Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Yüksek Lisans	1998	2001	Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enst. Sosyoloji-Antropoloji Bilim Dalı
Doktora	2008	2014	Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enst. Din Psikolojisi Bilim Dalı
Çalıştığı Kurum (lar)	Başlama - Ayrılma Yılı		Çalışılan Kurumun Adı
1.	1996	(Devam)	Diyanet İşleri Başkanlığı
2.			
3.			
Üye Olduğu Bilimsel ve Mesleki Kuruluşlar			
Katıldığı Proje ve Toplantılar			
Yayımlar:	<p>“Gençleri Dine Yaklaştıran ve Dinden Uzaklaştıran Sosyal Sebepler”, Diyanet İlmî Dergi, C.XXXVI, S.4, Ankara, 2010, ss. 31–62.</p> <p>“Yerleşik İrşat Usullerini Uygulamada Ortaya Çıkan Sorunlar ve Dini Danışma ve Rehberlik Üzerine Bir İnceleme”, U.Ü.İ.F.D., C.XXII, S.1, Bursa, 2013, ss. 179–202.</p>		
Diğer:			
İletişim (e-posta):	ofsoylev@hotmail.com		
	Tarih	24.04.2014	
	İmza Adı Soyadı	Ömer Faruk SÖYLEV	